

თედო სახოკია

მოგზაურობანი

გურია

აჭარა

სამურზაყანო

აფხაზეთი

სახელგამი

თბილისი 1950

რედაქტორისაგან

წინამდებარე წიგნი „მოგზაურობანი“ ეკუთვნის მხცოვანი ეთნოგრაფის, მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის თედო სახოკიას კალამს.

თ. სახოკია ქართველ ეთნოგრაფთა იმ წრის თვალსაჩინო წარმომადგენელია, რომელმაც მოღვაწეობა ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით დაიწყო ჯერ კიდევ წარსული საუკუნის 80-90-იან წლებში და რომელმაც თავისი უანგარო და თავდადებული შრომით ქართულ ეთნოგრაფიას დიდი სამსახური გაუწია.

ეს ის დრო იყო, როდესაც საქართველოში ისპობოდა ფეოდალური გადმონაშთები, ყალიბდებოდა კაპიტალისტური ურთიერთობა, იქმნებოდა ეროვნული ბაზარი, ბურჟუაზია და საწარმოო პროლეტარიატი, მიმდინარეობდა მტრების მიერ მიტაცებული მიწაწყლის დედა-სამშობლოსთან შემოერთება. ამ დროს ქართველი ხალხის ნაციად ჩამოყალიბება ხდებოდა

საქართველოს ისტორიის ამ პერიოდში ქართულ ეთნოგრაფიასაც შეჰქონდა თავისი წვლილი და შეძლებისდა გვარად ემსახურებოდა თავის დროის საჭიროებებს.

თ. სახოკია თავისი დროისათვის კარგად მომზადებული, გამჭრიახი და გონებამახვილი მკვლევარი-ეთნოგრაფია. მას დაწერილი და დაბეჭდილი აქვს არა ერთი და ორი ეთნოგრაფიული ნარკვევი ქართულ, რუსულ, ფრანგულ, ინგლისურ და იტალიურ ენებზე. ამასთან ერთად თ. სახოკია ეთნოგრაფიული კოლექციების შესანიშნავი შემგროვებელია. მის მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული საკოლექციო კომპლექსები სხვადასხვა მუზეუმებშია დაცული, სახელდობრ: საქართველოს სახელმწიფო

მუზეუმში (თბილისი), რუსეთის ეთნოგრაფიულ მუზეუმში (ლენინგრადი), საფრანგეთის ანთროპოლოგიური საზოგადოების მუზეუმში (პარიზი) და სხვ. თ. სახოკიას არაერთგზის მიუღია მონაწილეობა საერთაშორისო ეთნოგრაფიულ ყრილობებში

თავის ეთნოგრაფიულ ნაწერებში თ. სახოკია მოვლენებს და ფაქტებს აღწერს საკმარისი სისრულით, თითქმის ყოველმხრივ და შედარებით ზუსტად. ამის გამო და იმიტომაც, რომ ეთნოგრაფიული სინამდვილე ავტორის მიერ ფიქსირებულია დროის გარკვეულ მონაკვეთზე, აღწერილ მასალას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. მკვლევარს აქვს შესაძლებლობა გარკვეული დროისათვის ფიქსირებული მასალა შეადაროს შემდეგ ხანებში მოცემულ ფაქტებს, ისევე როგორც წინა პერიოდის მოვლენებს და ამ გზით #4#

მოვლენის არსი, მისი წარმოშობის პირობები, მისი განვითარება, მისი „მოძრაობა“ გაარკვიოს.

ამით ჩვენ იმის თქმა არ გვინდა. რომ თ. სახოკიას მიერ შეგროვებული მასალა სავსებით აკმაყოფილებს თანამედროვე საბჭოური ეთნოგრაფიის მკაცრ მოთხოვნილებებს, სახელდობრ, ეთნოგრაფიული ფაქტის ცოცხალ სინამდვილეში დადგენის კომპლექსურ-ინტენსიურ მეთოდს. მაგრამ ამისდა მიუხედავად, თ. სახოკიას ეთნოგრაფიულ ნაწერებში უხვადაა მოცემული საქართველოს ეთნოგრაფიული სინამდვილის ამსახველი მასალა და ამავე დროს რიგი მეცნიერული ღირებულების მქონე საკითხი სწორადაა დასმული და სათანადოდ გადაწყვეტილი.

არსებითად ამავე ხასიათისაა ამ წიგნში მოთავსებული ნაწერებიც. მიუხედავად იმისა, რომ ფორმით ჩვენ საქმე გვაქვს მგზავრის წერილებთან, ავტორი მგზავრის შთაბეჭდილებათა გადმოცემის გზით ცოცხალ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეს ასახავს. თ. სახოკია ვრცლად გადმოგვცემს გურიის, აჭარის, სამურზაყანოსა და აფხაზეთის მოსახლეობის საწარმოო გამოცდილებას, შრომით ჩვევებს და კულტურულ ვითარებას. კერძოდ, მას აწერილი აქვს ამ ტომების მიწისმოქმედება, მესაქონლეობა, ხელოსნობა, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები, ჩაცმულობა, გადასაზიდი და გადასაყვანი საშუალებები, ყოფაქცევა, ზნეჩვეულება, ხალხური სიტყვიერება და სხვა, რომლებშიც მოცემულია ბევრი ახალი, მანამდე ლიტერატურაში უცნობი ეთნოგრაფიული ფაქტი და თავისებურება. თ. სახოკიას მიერ აღწერილი ეთნოგრაფიული ფაქტები და მოვლენები მკვლევარს აძლევს საშუალებას ახლებურად გაარკვიოს დღემდე უმართებულოდ გადაწყვეტილი რიგი საკითხი.

ზემოთქმულის საილუსტრაციოდ ერთ-ორ მაგალითს მოვიყვანო.

პირველი მაგალითი. ავტორს საკმაო სიზუსტით აქვს აღწერილი გურული ჩამური, მისი მუშაობის პროცესი და დამზადების ტექნი-

კა. ეს აღწერილობა მდიდარ მასალას შეიცავს ამ კომპლექსური იარაღის წარმოშობის საკითხის გადასაჭრელად.

ბურჟუაზიულ სამეცნიერო ლიტერატურაში თავისი წარმოშობით ეს იარაღი დასავლეთევროპის კულტურულ წრეს განეკუთვნება და ინდო-ევროპული ჩამომავლობის ხალხთა მონაპოვრად არის მიჩნეული. ამავე თეორიის თანახმად ჩამური დასავლეთ ევროპიდან კავკასიაზე გავლით, შორეულ აღმოსავლეთში გავრცელდა; საქართველოსა და კავკასიაში ის გარედან შემოტანილი, სესხების გზით მიღებული იარაღია (E. Meynen). ამჟამად, როდესაც ქართული და კავკასიური ჩამურები შესწავლილია, ირკვევა, რომ საქართველო და კავკასია ჩამ.ერის წარმოშობის საკითხში გვევლინებიან არა როგორც გადამცემი რგოლი დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის, არამედ როგორც დამოუკიდებელი კულტურის კერა, სადაც ეს კომპლექსური იარაღი წარმოიშვა და აქედან სხვა ქვეყნებში გავრცელდა.

#5#

მეორე მაგალითი. ასევე დეტალურად და სისრულით თ. სახოკიას აღწერილი აქვს დასავლეთ საქართველოს შუაეცეხლიან სახლთან დაკავშირებული კერა და მისი შემადგენელი ნაწილები. კერძოდ, აღწერილია ასაყრები, ოჯინჯალი, სხვენი, თავანი და მათი ნაირსახეობანი. ამ მეტად მდიდარი მასალის გვერდით ღარიბად გამოიკვირება თურქული სახლის თავანების აღწერილობა. ამისდა მიუხედავად ბურჟუაზიული მეცნიერები ცდილობენ დაამტკიცონ, რომ თავანის კონსტრუქციის შემქმნელები თურქები არიან (Fr. Nopcsa). ეს მკვლევარები ანგარიშს არ უწევენ იმ უდავო ვითარებას, რომ ტერმინი თავანი თურქული ტომებიდან მხოლოდ ანატოლიელ თურქებს აქვთ, რომ შუა აზიის თურქული მოსახლეობა ამ ტერმინს არ იცნობს და რომ თურქული ენის მონაცემების საფუძველზე შეუძლებელია ამ ტერმინის ძირის ახსნა. სულ სხვა ვითარებაა ამ ტერმინთან დაკავშირებით ქართულში, სადაც, ერთის მხრით. თავანის კონსტრუქცია ნაირსახითაა მოცემული, დაწყებული სადა აღნაგობიდან, რთული კონსტრუქციით დამთავრებული (ზემო სვანეთის მასალა). მეორე მხრით, თავანს ქართული ეტიმოლოგია აქვს და ქართული ენის მონაცემების საფუძველზე სავსებით დამაკმაყოფილებლად ირკვევა მისი აზრობრივი შინაარსი. ამის მიხედვით აშკარაა, რომ თავანი ანატოლიის თურქულში ქართულიდანაა შესული და არა პირუკუ, როგორც ამას ბურჟუაზიული მეცნიერები ცდილობენ დაამტკიცონ.

თ. სახოკიას წილად ხვდა აჭარის ეთნოგრაფიული სინამდვილე შესწავლა იმ დროს, როდესაც ამ მხარეში ახლად გადავარდნილი იყო თურქეთის ბარბაროსული ბატონობა და ამით მიყენებული ჭრილობა აჭარას ჯერ კიდევ მოშუშებული არ ჰქონდა. თურქეთის მხეცური თარემის ნაკვალევ-

ზე ავტორი გულდასმით იკვლევს აჭარელების ეკონომიურ მდგომარეობას, მათს კულტურულ ვითარებას და ახალი ცხოვრების ზეადმავლობით და წინსვლის ფაქტებს აფიქსირებს. ამჟამად ჩვენთვის ცნობილია, თუ როგორი თავგანწირვით იბრძოდა და რამდენი სისხლი დაღვარა ქართველმა ახალგაზრდობამ რუსეთის ჯართან ერთად აჭარისა და შავშეთ-კლარჯეთის თურქეთის კლანჭებისაგან განსათავისუფლებლად. ამას, სხვათა შორის, კარგად მოწმობენ ომის დროს (1877-78 წ.წ.) დახოცილ ქართველ მეომართა დღემდე აქა-იქ დაცული საფლავები და საფლავის ქვების წარწერები.

ყოველივე ზემოთქმულთან ერთად უნდა ისიც აღინიშნოს, რომ ამ წიგნში მოცემული ეთნოგრაფიული სინამდვილის აღწერილობა გაჟღენთილია პუბლიცისტური ელემენტებით. ავტორი ყურადღებას ამახვილებს იმ დროის საჭირობოროტო, საზოგადოებრივი მნიშვნელობის მქონე საკითხებზე, ამხელს თავად-აზნაურობისა და სამღვდელოების უმსგა ვსო მოქმედებებს, ამჟღავნებს მოხელეების უკანონო საქციელს და თარეშს, ებრძვის ცარიზმის რუსიფიკატორულსა და კოლონიზატორულ პოლიტიკას და მთელი თავისი არსებით ჩაგრულთა მხარეზეა. ამ ნიადაგზე თ. სახოკიას მეფის მთავრობა დევნიდა, ის არა ერთგზის იყო დაპატიმრებული და გადასახლებული. მეფის მოხელეებისა, ჟანდარმებისა და ჯაშუშების თ/ სა-
#6#

ხოკიას წინააღმდეგ მოქმედების შემადრწუნებელ სურათს კარგად ასახავს ერთი დღემდე გამოუქვეყნებელი საიდუმლო დოკუმენტი, რომელიც შედგენილია კავკასიის ოლქის მთავარმართებლის სამხედრო-სახალხო მმართველობის კანცელარიის მეორე განყოფილების მიერ 1904 წ. 15-20 მარტს. ამ დოკუმენტს ეწოდება: „Дело об исследовании политической благонадежности, проживающих в Сухумском округе Федота Тимофеева Сахокия, Антимоза Ивановича Джугели..., являющихся главными представителями грузинской партии, противодействующей мероприятиям правительства по обрусению населения округа и принятия против них административных мер воздействия“.

ამ წიგნის პუბლიცისტურ ნაწილში ავტორი გვევლინება როგორც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მედროშე. მას ახარებს ხალხში შეგნების გაღვიძება, ცოდნის დანერგვა, ბიბლიოთეკების დაარსება, ჟურნალ-გაზეთების გავრცელება, სკოლების ქსელის გაფართოება და ყურადღების გარეშე რჩება იმ დროინდელ საქართველოში ანტაგონისტურ კლასთა შორის წარმოებული ბრძოლა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დაზუსტებასა და შესწორებას საჭიროებენ ავტორის ისტორიული ექსკურსები და ეტიმოლოგიური ძიებანი.

მთლიანად „მოგზაურობანი“ დიდი ინტერესით იკითხება, რასაც

ხელს უწყობს ავტორის მდიდარი ენა და მისი თხრობის შესანიშნავი ოსტატობა. ამავე დროს „მოგზაურობანი“ ის წყაროა, რომელიც საქართველოს განაპირა მხარეების მეცხრამეტე საუკუნის დასასრულისა და მეოცე საუკუნის დასაწყისის ვითარების შესახებ მკითხველის ცოდნას ამდიდრებს და აღრმავებს.

მგზავრის წერილები და მგზავრის შენიშვნები, რომლებიც ამ წიგნშია შესული, თ. სახოკიას მიერ დაწერილია მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეების მიჯნაზე. იმ ხანებში ავტორმა იმდროინდელი ქართული ჟურნალ-გაზეთების რედაქციების დავალებით იმოგზაურა გურიასა, აჭარასა, სამურზაყანოსა და აფხაზეთში. ავტორმა თავის მოგზაურობის შთაბეჭდილებები ცალკე წერილების სახით გამოაქვეყნა სხვადასხვა დროს იმავე ხანის ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში; ეს წერილები, გაბნეული ჟურნალ-გაზეთებში და ამდენად ძნელად ხელმისაწვდომი, ამჟამად ერთ წიგნშია თავმოყრილი, რაც, ვიმედოვნებთ, მკითხველ საზოგადოებას და მეცნიერ მკვლევართ ამ წერილების გაცნობასა და გამოყენებას გაუადვილებს

ამ წიგნში შესული ნაწერებიდან: „სამურზაყანო“ დაბეჭდილი იყო ჟურნალში „მოამბე“ 1896 წ., №№ 1 და 6; „გურია“ – ჟურნ. „მოამბე“ 1897 წ., №№: 4 და 10 და 1898 წ. №№ 1, 2,4 და 6, „აჭარა“ – ჟურნ. „მოამბე“ 1898 წ., № 4 და 10, 1900 წ., № 1 და 1901 წ., №№ 1, 3, 5, 7, 8, 9, 10; ხოლო „აფხაზეთი“ – გაზეთში „ცნობის ფურცელი“ 1903 წ., №№ 2309, 2343, 2349, 2356, 2367 და 1904 წ., №№ 2386 და 2456. აქ ამ წიგნში მოთავსებული ნაწერები დაიბეჭდა ჟურნალ-გაზეთებში გამოქვეყნებული ტექსტების მიხედვით, თითქმის უცვლელად. შესწორებულია აშკარა კორექტურული შეცდომები. ავტორის მიერ მითითებული ლიტერატურა და მოტანილი ციტატები. მცირე გამონაკლისის გარდა, რედაქტორის მიერ დედნებთან შეჯერებული არ არის.

გ. ჩიტაია

ბარისახოს საეთნოგრაფიო სტაციონარი

25.8.1950 წ., ს. ბარისახო

#7#

გურია

I

წინასიტყვაობის მაგიერი. – მარშრუტი: ნატანებ-ოზურგეთის გზა.
– თანამგზავრის გაცნობა. – „წყეულიმც იყავ, ბათომის ქალაქო!“ –
პური თუ ღომი? – დვაბზუელი მეომრის თავგადასავალი.

ზაფხულში, როცა ჩვენი სამშობლოს დედაქალაქი ერთ მთლიან გახურებულ თონეს წარმოადგენს, როცა ადამიანი აქ სასუნთქავ ჰაერს ამაოდ

დაეძებს, ამ დროს აქედან გასვლას, ნეტავ, თუ რამე სჯობს! მით უფრო ბედნიერად სთვლის ადამიანი თავისთავს, თუ წინ გზაც უდევს, მოელის უნახავი ადგილების ჭკრეტა, პირისპირ ყოფნა უმანკო ბუნებასთან.

ამგვარ ბედნიერ ადამიანთა რიცხვს ეკუთვნოდა 1897 წლის ზაფხულს ამ სტრიქონების დამწერიც. დიახ, ბედნიერთა გუნდს! მოელოდა ნახვა გურიისა, გურულებისა, რომლებიც საფუძვლიანად ამაყობენ თავისი კოხტა გურიათი, სწავლა-განათლებით დაწინაურებულ გურიათი, რომელზედაც ჩვენს გაზეთებში თითქმის ყოველ-დღე ვკითხულობთ რაიმე სანუგეშოს, წინსვლის მომასწავებელს. მომელოდა ნახვა გურულებისა, რომელთაც სილამაზით, სიცქვიტით და სხვა სანაქებო თვისებით თითქოს განსაკუთრებული და თან საპატიო ადგილი უჭირავთ ქართველებში. ბევრი რამ გამიგონია მათი უპირატესობის აღმნიშვნელი, მაგრამ, თქვენც დამეთანხმებით, გაგონება, სხვისი პირიდან მოსმენა სულ სხვაა, და საკუთარი თვალთ, პირისპირ ნახვა – სულ სხვა გახლავთ.

ამგვარად, ეს ჩემი საზაფხულო მარშრუტი შემდეგი გახლდათ: ჯერ უნდა მენახა გურია, იქაური მკვიდრნი, ბუნება, უფრო ტიპიური სოფლები. აქედან უნდა ავსულიყავ გურიის ახლად აღმოჩენილ სააგარაკო ადგილზე, – ბახმაროს მთაზე, ხოლო ბახმაროდან გზა განმეგრძო აჭარისაკენ, რომელსაც თავიდან უნდა დავყოლოდი და ბოლომდე გადამეთელა. პირველად გურიის დედაქალაქ ოზურგეთისათვის უნდა დამეკრა თავი.

ოზურგეთში მიმავალი მგზავრი რკინიგზის სადგურ ნატანებში უნდა ჩამოხტეს. აქ მოგზაურთ ელოდება ორი დილიყანი: ერთი მოლოკნებისა, რომლებსაც იჯარით აქვთ აღებული ოზურგეთსა და ნატანებს შუა ფოსტის ტარება, და მეორე – „გურულ მეეტლეთა ამხანაგობისა“, ანუ, #8#

როგორც ამას სიმოკლისათვის ემახიან, – „კამპანიისა“. ამ ორ დილიყანს გარდა აქვე მუშტარს უცდის სამი-ოთხი ეტლი, ზოგი ზემოდასახელე-ბული „კამპანიისა“ და ზოგიც კერძო მესაკუთრეთა. ხანდახან იმდენი მგზავრი მოიყრის თავს ნატანებში, რომ ვერც დილიყნებსა და ველარც ეტლებში ჩასაჯდომ ადგილს ვერა შოულობენ. ამიტომ, გაჩერებასაც არ აცლიან მატარებელს, ყველა ფაცა-ფუცით გამალებული მირბის სადგურის აღმოსავლეთის მხარისაკენ, სადაც მეეტლეები მგზავრთ უცდიან წასაყვანად. თანამგზავრები ხომ მგზავრს ვაგონებშივე აფრთხილებენ ამის შესახებ. მეც სხვის ფეხის ხმას ავყევი, შეიქნა სირბილი, გესმით სიტყვის ნაწყვეტები, დაუსრულებელი ფრაზები... კი ვერ გაარჩევთ, ვინ რას ამბობს. ამას-ღა ხედავთ, რომ ყველა ბარგს ჩაჭფრენია და შურდულივით მირბის ეტლებისაკენ. ვაი თქვენი ბრალი, თუ მეზობელს სიმარ-დეში ჩამორჩით!

აჰა, თავისუფლადაც ამოისუნთქეთ. არხეინად ზიხართ ეტლში. რადა

ღირს ის რწმუნება, რომ ამ შუალამისას აქ არ დარჩებით და არ გამოცდით იმ უსიამოვნებას, რომელიც უეჭველად თანა სდევს ისეთ ადგილებს, სადაც მგზავრმა ღამე საეჭვო სისუფთავის დუქნებში და ათასნაირ მოდგმისა და ნათესაობის მწერთა საზოგადოებაში უნდა გაათიოს“.

ეტლში ოთხნი ვისხედით: ორი უკან და ორიც წინ, სკამზე. უკან თავისუფლად ჯდომისათვის მეეტლე, ერთხელვე შემოდებულ ნიხრის თანახმად, მგზავრთ ათ-ათ შაურს ახდევინებს, ხოლო წინა სკამზე მჯდომთ – ორ-ორ აბაზს. კოფოზე იმდენი ხურჯინები, ჩემოდნები, ბოხჩები და სხვა რაგინდარა მოგროვდა, რომ ადგილი აღარ დარჩა, მეეტლეს ფეხები ჩაედგა. ავად თუ კარგად ისიც მოეწყო, მარდად გადაუტყელაშუნა ცხენებს, დაუწრუწუნა, ერთი უცხო ენაზედაც შემოსძახა წასაქეზებელი სიტყვები (ალბათ, ქართულად ემძიმებოდა გასაჯავრებელი სიტყვების წარმოთქმა) და, ჰერი გიდი!... გასწია გზატკეცილზე. გავიარეთ ხის დუქნები, იქვე ორრიგად ჩამწკრივებულნი; ლიფლიფების სინათლე თვალთაგან მოგვეფარა და თავი შეეყავით დაბურულ ტყეში, რომელზედაც თეთრ ზოლად მიიკლაკნებოდა ჩვენი გზა.

გზაში სიცხისაგან დატანჯულებს ტყის სიგრილემ შვება მოგვცა. ჯერ წვიმას ეპირებოდა, მაგრამ თანდათან ღრუბლებშიც გადიყარა და მთვარემ კეკლუცად შემოგვაშუქა დავერცხლილი სხივები. გარშემო სრული სიჩუმე იყო გამეფებული. ამ საოცნებო მყუდროებას ჩვენი ეტლის ხმა-და არღვევდა, ხან ქარავანი შემოგვხვდებოდა სიმინდით დატვირთულ ურმებისა, რომლებიც შეკვეთილში მიედინებოდა. ურმები აქ პატარები იციან, თან თვლებიც ერთიანია, სქელი ფიცრისაგან გაკეთებული უღელში, უეჭველად, ხარები უნდა ებას და მარდად მიჰქონდეს ტვირთი. კამეჩი, ურემში შებმული, აქ იშვიათად შემხვედრია. ისიც, თუ შეაბამენ, ქართლურ ურემს უნდა შეაბან. კამეჩი, როგორც დარბაისელი პირ-
#9#

უტყვი, აჩქარებას ერიდება. გურულის ხასიათს უფრო ხარი შეეფერება, მის გემოზე ხარი-ღა ივლის. შარაგზა, რომელზედაც ჩვენ მივდივართ, მეტად ვიწროა, ორი ურემი თავისუფლად გზას ვერ აუქცევს ერთმანეთს; ერთი მათგანი უეჭველად განზე უნდა გადავიდეს, თხრილისაკენ. ასეთ დროს ურმის გადაბრუნება ხშირი მოვლენაა.

სოფლები არა ჩანს, მთელი 10-12 კილომეტრის მანძილს ისე გაივლის კაცი, ორ-სამგან თუ შეხვდება გზის პირად გადმომდგარ სახლებს. უმეტესი ნაწილი გზის იქითაქეთ მდებარე ადგილებსა ან დაბურულ ტყეს უჭირავს, სადაც წიფელი ყველა სხვა ხეებსა სჭარბობს, ანდა, სადაც ტყე გაკაფულია, მთელი ზღვაა სიმინდის ყანებისა. წყალი ყველგან უხვადაა, ან უკეთ, ჭარბადაცაა გვალვა ამ ადგილას ჭირნახულს წარბსაც ვერ შეახრევინებს, ის კი არა, უფრო რგებს კიდევაც, მოჭარბე-

ბულ სინესტეს აშორებს.

გარშემო გამეფებული მყუდროების დარღვევას ვერავინ ვბედავდით, წინ გვიჯდა ერთი თავით ფეხებამდე იარაღში ჩამჯდარი თეთრწვერა, ასე 60 წლის მოხუცი. ზედ ესხა: ხმალი, ვერცხლით მოჭედილი, მაჭახელა, სატევარი, რევოლვერი, ზამბულაკი და ზარბაზანი-ლა აკლდა. მკერდს სხვადასხვა ჯვრები უფარავდა. აქ ნახავდით წმ. გიორგის ჯვარს, ვერცხლის მედლებს, ზოგს „მამაცობისათვის“, იმპერატორ ნიკოლოზ პირველის დროს მიღებულს, ზოგს „ერთგულებისათვის“ და, ვინ იცის, კიდევ რისთვის. ვერ მოითმინა ამდენ ხანს ჩუმიად ჯდომა და პირველად ამან დაარღვია ჩვენი დუმილი. მართალია, უცნობი ვიყავით, მაგრამ გზაში გაცნობა თანამგზავრისა ხომ ადვილი საქმე გახლავთ: საერთო ინტერესი ბევრია ხოლმე მოგზაურთ შორის! ჯერ ყველას სათითაოდ, ჩვეულებრივ, საითმიმავლობა გვკითხა. ამ წინასიტყვაობით ცოტა გამხნევდა: ენა აამოძრავა. სანამ ჩვენ რასმე ვკითხავდით, თვითონ დაიწყო თავისი თავგადასავალი. პირველად, რაც შეიძლებოდა, ზრდილობიანად, შეუკურთხა ბათუმს, სადაც, მისი აზრით, ზაფხულობით კაცს არ ედგომება და ისიც ავადმყოფსა იქაურ საავადმყოფოში. ეტყობოდა, ძალიან უკმაყოფილო უნდა ყოფილიყო ამ ქალაქით.

– „ეს თვე-ნახევარია, იმ დასაწვავ ქალაქის საავადმყოფოში ვიყავ, – განაგრძო მოხუცმა, – მართალია, იმის უფლება მაქვს, მუქთად მარჩინონ, საჭმელ-სასმელიც სახელმწიფო მეძლევა, მაგრამ, რათ გინდა, პურმა და იმათმა სუფმა მომკლა, ბატონო! რამდენჯერ ვინატრე, სად არის ჩემი დვაბზუ (სამშობლო სოფელი), კაკლის ძირას მწვანე, ზედ გაშლილი სუფრა, ჩხავრის ღვინო, საწებელიანი ქათამი და ღომი-მეთქი! მარა ვინდა მიგდო ყური! გინდა თუ არა, ჭამე პური და სუფი ამ სიცხეში!... ხეფსი არ ჩადიოდა პირში... ოჯო, ერთი არ მკითხეს: რა გეხალისება, დავით, რა საჭმელი უფრო გიყვარსო? დედავ! გაკვუჭდი, მარა რავა გავკუჭდი!... ვაი ჩემს დღეს-თქვა! როცა ახალგაზრდა ვიყავი, ჯან-ღონით #10#

სავსე, როცა მკლავში ღონე მერჩოდა და მტრის მოკვლა შემეძლო, ქე მეფერებოდნენ, „მალადეც“, დავითო, – მაჯილდოვებდნენ, უფროსი თავის ხელით ჩამომკიდებდა გულზე ჯვარს თუ მენდალს, ახლა? ნუ მკითხავთ, ნუ! მოხუცდი, დაბერდიო, უქნარი ხარ, შენი თავი ვის რათ უნდაო! გევიგე ჩემი სიაბდლე, მარა რაღა დროს! ჰო-და, ვერ გოუძელი, მმაო, ვერა. ახლა, ეს არის, გამუქეცი და ბათუმს ქვა და გუნდა მივაყარე. არ ვემართლებოდი თუ?! თუ მიწერია სიკვტილი, ისევ ისე ჩემ დვაბზუში მოვკვტე და ჩემმა მეზობლებმა დამიტირონ-თქვა.“

მკითხველი ახლა მიხვედრილი იქნება დავითის „ავადმყოფობის“ მიზეზს. რამდენჯერმე დაიკრუსუნა: „ჭრილობებისაგან“, რა ვიცი, რა არ

გამიჩნდა! ძვალს მტეხს და საშველი კი ვეფერი მოუხერხე. ჩემს ტერს ასეთი მოხუცებულობა ნუ მიცეს ღმერთმა! მირჩენია აფერი მეზადოს: არც სახლი, არც კარი. არც მამული, ოღონდ აფერი მტკიოდეს. ყოლიფერს იშოვის, ისესხებს, იყიდის კაცი, სიმთელეს კი ვერა. 15 წლისა ვიყავი, ჯერ ისევ უწვერ-ულვაშო ბაღანა, სხვებმა მეც წამიტანეს საომრად, ჩერქეზები უნდა გავწყვიტოთო! ხუთმეტი წლის ბაღანა კაცის კვლას დამაჩვიეს, ყანას, სახ-კარს, სოფლის მყუდრო ცხოვრებას შეჩვეულს, მიძნელდებოდა ომში წასვლა, არ მივდიოდი. მარა ხმა გავარდა, ვისაც ბიჭობის გამოჩენა, ვისაც ჯვარის მიღება უნდა, ჩერქეზეთში წავიდეთო.. ქე ავყევი სხვის ფეხის ხმას, დიდებს მეც წავხედე და ამ წახედულობამ ქეც წამწყმინდა.

ჩემს სიცოცხლეში არ ვყოფილვარ, ისეთ ადგილებზე გავიარეთ. ახლა ვის მუაგონდება, გზაში რა წვალება ჩვენ გამევიარეთ, რავა ვჯახირობდით!... შინ რომ დავბრუნდებოდით, ყოლიფერი გვავიწყდებოდა, ბევრჯელ გვინატრია გამხმარი მჭადის ყუა, ბევრჯელ წყურვილით ვიჟუჟებოდით, წვიმა ზედ ღაგვდიოდა და საცოდავად გვწუწავდა, სიცივე ლურსმანსავით გვატანდა ტანში. მარა რას მიქვიან გაჭირვება ახალგაზრდობაში!... ის აზრი, რომ, შეიძლება, წმ. გიორგის ჯვრის კავალური გამხდარვიყავით, გვამხნეებდა, გვავიწყებდა ყოველსავე გაჭირვებას. პირველი თოფის წამლის კვამლის სუნი მომხვდა!... მწარე იყო... პირველად არ მიხდოდა კაცის მოკვლა, მაგრამ როცა ჩემს გვერდით ჩემი მეზობლები, დარჩეული ბიჭები ჩაიკეცნენ, ვსთქვი, ახლა ჩემი რიგია-მეთქი, და გულმა სხვანაირად დამიწყო ცემა. მეც გევიმეტე სასიკვტილოდ მტერი!... ხოლო როცა ერთის თავი ტანს მოვაშორე და სისხლით, კაცის სისხლით, ხელი შევიღებე, მერე წევიდა და წევიდა, სუმთელი!... რა ადამიანი მომეკლა და რა წიწილი, ჩემთვის სულ ერთი იყო. როგორც წიწილის მოკვლის დროს არ ამიკანკალდებოდა ხელი, ისე ადამიანის მოკვლის დროსაც. საქმე დაწყება იყო, შეჩვევა, პირველ შიშისგან თავის განთავისუფლება.

გარდავიხადე ერთი ომი. ცოტათი დამკოდეს და ჯვარიც მომცეს: უფროსმა თავის ხელით დამკიდა გულზე. პირველი ერთი კვირა იმის #11#

ცქერის მეტი აფერი გამიკეთებია, ვატრუალეზბდი ათასფრად ხელში, ხან რას ვუშინჯავდი და ხან რას! ჯერ ვისაც არ მიელოთ, შურდათ! ჭრილობა მალე მომირჩა. საშინლად მეჩქარებოდა გურიაში წამოსვლა. რისთვის? განა იმისთვის, რომ ჩემიანები მენახა, – ჯვარს ვაჩვენებ ყველას... თავს მოვიწონებ-მეთქი, გულადი მეომრის სახელი გავითქვი მთელ გურიაში. ყველგან ჩემზე ლაპარაკობდნენ: ტირილში, ქორწილში თუ სხვაგან პირში თუ პირს უკან ყველა მე მაქებდა. ზოგს უხაროდა ჩემი „დაწინაურება“ და სულითა და გულით მილოცავდნენ, „ეს ერთი და სხვა მრა-

ვალიო“ – მეუბნებოდნენ, მაგრამ ტრებს კი თვალეზი ეფსებოდათ შურიტ.. უჯეროდ მეზობლისას არ გედვიარდი, ჭამა-სმის დროს სულ ზედ მეკიდა ლოგინში არ შეიძლებოდა, თვარა ძილის დროსაც დევიკიდეზდი. ახლან-დელ ყმაწვილს სიცილადაც არ ყოფნის ჯვარი, მაშინ სხვა დრო იყო. ნამეტურ ქალებს მოსწონდათ. სარკეში რომ ჩევიხედავდი, პირველად ჯვარს დავხედავდი, ხომ კარგად მკიდა-მეთქი, გადმობრუნებული ხომ არ არის-მეთქი. უღვაშებს რო გევიწიკიპინებდი, დღეობაში გევიდოდი და სოფლის ლამაზ ციციფს რო გადავხედავდი ალერსიანად!... ყველა მკითხავდა: როდის, რაფერ მოგცესო? მეც თავიდან მუუყვებოდი ყოლი-ფერს: ჩერქეზს რომ თავი მოვპარო და უფროსს მივართვი, მერე თავის ხელით რო დამკიდა გულზე ვერცხლის გაზინებული ჯვარი და რო მითხრა: „კოჩად დავითო!... ჩემგამეტს სოფელში კიდეც ერთს ჰქონდა ჯვარი, მშურდა, არ მემეტებოდა სხვისთვის. შორიდანვე შევამჩნევიდი ჯვრიან კაცს: ხან სხვადასხვა სოფლებში იმიზა წევიდოდი, რომ დემეთვალა, ვის და ვის უშოვია ჯვარი-მეთქი... მაგრამ ეჰ რომელი ერთი სიაბდლე გიამბოთ!...

„შემდეგში, რავარც კი ხმა გავარდებოდა, „ვაინობააო“, ყველაზე წინ მე მივდიოდი. თხოვნა არც კი მინდოდა; ყოველთვის მარაგად ვიყავი. შეკაზმულ ცხენს გამოვიყვანდი, შევათამაშებდი კოინდრიან ეზოში. ერთს ალერსით მიმოვავლებდი თვალს იქაურობას, იქნება უკანასკნელად გხედავ-მეთქი, „მშვიდობითს“ ვეტყოდი ჩემიანებს, ლაფშას მათრახს შემო-ვკრავდი და მისი ნალების ხმა-ლა გაისმოდა შორიდან. ერთ „ვაინობაზე“ ზარბაზნის ყუმბარამ კაკალ ყურთან გამიზივლა, მერე ისე ღონივრად, რომ იქვე დევეცი და კარგა ხანს გონზე არ მოსულვარ. სიცოცხლე შემრჩა, მარა ყურები კი დამეფსო. თუ ძალიან არ მიყვირეო, ვეფერს ვერ გევიგონებ. ბევრი ვაჟკაცი დეიხოცა, ბევრ სოფელს დააკლტა სოფლის თვალი ყმაწვილები, მაგრამ, თუ ღმერთი გწამთ, რილას ომია, თუ კაცი არ მოკტება! ტყვია ბრმაა, არ არჩევს კარგს ცუდისაგან, რომელსაც მოხვდება, უნდა გაიტანოს. მარა ეს კია, უფრო კარგები იხოცებიან. ცუდი სიკვტილსაც მოსძულეზია. აჭარლებისა და ქობულეთლების ხოცვა ბარემ არ მინდოდა, ვიცოდი, ჩვენიანები იყვნენ, მარა რა მექნა, ისინი თათრებს მოწინავე რაზმებში ყავდათ. გვესროდნენ და ჩვენც ვესროდით; სული ტკბილია: რო არ გვესროლა. დაგვხოცავდნენ! ბოლოს #12#

კიდო დამჭრეს, მომცეს, რა თქმა უნდა, ჯვარი, მენდალი! ჩინი, პენციაც კი დამინიშნეს. ავად რო გავხდები „კაზიონად“ მარჩენენ, საჭმელი, სასმელი, სანამ არ მოვრჩები, სულ „კაზიონი“ მეძლევა, გრომ-კაპიკს არ მახთიებენ. მარა რეიზა მინდა ან ერთი და ან მეორე! სულ იმას ვიძახი: რა ყაზილარი ყოფილვარ! რა დამიშავეს სხვებმა, რო ვხოცავდი, ან მე

ჩემს სიცოცხლეს ბეწვზედ რად ვკიდებდი?! მარა სად იყო, ბატონო, ჭკუა! სხვებიც მე მგვანდნენ, ჩემსავით ფიქრავდნენ, ჯვარისგამეტი აფერი ახსოვდათ, ერთი ჯვარიზა ხუთ კაცს წაჭრიდნენ კისერს. დრო იყო იმისთანა. თუ არ ომით, არ გვეგონა, თავის სახელება თუ შეიძლებოდა. შინ დარჩომა ქალთა წესიაო, ვამბობდით.

ახლა, ბატონო, როცა ორივე ყური დამეფსო და ქარებმა სული ამომართო, ამ სიცხე-პაპანაქებაში იძულებული ვარ „ბალნიცაში“ ვიწვე და პური და სუფი ვჭამო!... იმტელი სიკეთე, თქვენ არ დაგწყევლით და, მე მომცეს ღმერთმა, რამტელს ეხლა მე ვნანობდე და ჩემს სიაბდლეზე კუჭი მომდიოდეს: მარა, რამაც მოგახსენეთ, რალა დროს! დაკარგულ სიმრთელეს ეს ჯვარი ვერ დამიბრუნებს, პენციამაც ვეფერო ვერ მიშველა. ასე უნდა ვიკვნესო ჩემ სიცოცხლეში, სამარის კარამდე, სხვაც ვაწუხო და მეც ორი დღის სიცოცხლე გაუხარებლად უნდა მომჭამო ერთი, კაცმა მკითხოს, რა მსჯიდა? არ მერჩია, შინ ყოფილვიყავ?! მამული მაქს და დედული, ღვთის ბოძებული. რაც ჩემ სახჩი პურსა და ღვინოს მოვიწვეთ? ერთს ოჯახს კი არა, სამ და ოთხ ოჯახს არჩენს. დიახ, ასეთები ვიყავით ყველა ჯვარიანები, ვისაც დღეს გურიაში დეინახავთ. ბევრი დეიხოცა მათში, მაგრამ 300-მდე დღესაც ცოცხალია... კიდევ, მადლობა ღმერთს, რომ ჩემით გათავდა ეს დრო, რომ ჩემს შვილებს მაინც სხვა უკეთესი დრო მოესწროთ, დრო მშვიდობითა და ადამიანურად ცხოვრებისა“.

დამაფიქრებელი იყო, ძველის, ათას ქარცეცხლში გატარებული გურული მეომრის ნაამბობი. გარნა სასიამოვნო და, თუ გნებავთ, სანუგეშოცა ის გახლავთ, რომ, მოხუცის თქმისა არ იყოს, ის დრო იყო და აწ აღარ იქნება, დრო შეცდომისა და თვალხუჭელა ცხოვრებისა. მართალია, დრო იყო გმირობისა იმ აზრით, რა აზრით გმირობა მაშინ ესმოდათ გურიაში, და გურულიცა ცდილობდა თავის საუკუნეს, როგორც საუკუნის შვილი, თანამედროვე ცხოვრების მოთხოვნილებას უკან არ ჩამორჩენოდა. ამიტომ, ისიც გმირობდა. გმირობდა უზომოდ; თოფი სულ მუდამ გატენილი დაჰქონდა, ხმალ-სატევარი-გალესილი; ხოცავდა სხვას და თვით თავისთავს, მტრად დასახულს, აკლავდა. „ჯვარი“ მეფობდა მაშინ, „ჯვარს“ იქით ხსნა არ იყო, მისი აზრით, და ისიც ჯვარსა შოულობდა, სწორედ იმ ჯვარსა, რომელიც დღეს სასაცილოდ გამხდარა უფროსიერთ მაშინდელ მეომართათვის.

#13#

II

გურიანთის ციება. – გურია ფირალების დროს. – ფირალობის მაგიე-

რი – ქურდობა, – ძველი ქალაქი პეტრა ანუ „უჩინარი“. – სად არის პეტრას ქალაქი? – ოზურგეთს ჩასვლა. – ლიტერატურა გურიის შესახებ. – ძველი და ახალი გურია: საზღვრები, რიცხვი მცხოვრებთა. – საიდან დაერქვა ოზურგეთის მაზრას „გურია? – ძველი მწერილები. – ბატონიშვილი ვახუშტი. – სულხან-საბა ორბელიანი. – დიუბუა დე მონპერე. – მარი ბროსე. – ქობულეთური ლეგენდა. გურია – გული საქართველოსი.

მერიას მივატანეთ, მე-7 თუ მე-8 კილომეტრია ნატანებიდან. გზის პირას გურულს დუქანი გაუღია (უნდა აღვნიშნოთ: რომ აქეთკენ დუქნები, გარდა გურულებისა, სხვას არავის აქვს). შიგ ზიზია თავჩითიდან და ადგილობრივად მოქსოვილ შალის წინდებიდან მოყოლებული ყოველგვარი. საწვრილმანო სავაჭროა ცოტ-ცოტა. მეეტლემ ცხენები ხუთი წუთით შეასვენა. აქვე წამოგვეწივნენ უკანჩამორჩენილი ეტლები და დილიჟნები. ჰაერი მეტად ნოტიოდ გვეჩვენა. გვითხრეს კიდეცა, ციება ხშირია აქეთკენო. სადგურ ნატანებიდან მოყოლებული აქამდე და ამას იქითაც მდ. ნატანების ჭალებია, თავისი ჭაობებით. ბუნება განსაკუთრებით მდიდარი და უხვია, ნიადაგი ნაყოფიერი. მხოლოდ ეგ არის, რომ ადამიანს ბევრი ღონისა და ენერჯის დახარჯვა სჭირდება აქაურ ციებცხელებასთან ბრძოლაში. განსაკუთრებით ამ ადგილებში ბუდობს ცნობილი გურიას-თის ციება. ამ ციებით მოშხამული სისხლი იშვიათად იკურნება. თუ ერთი გაუჯდა ტანში ადამიანს, მის იქიდან გამოდევნას არაჩვეულებრივი საშუალება სჭირდება. ყველაზე საშინელი ის გახლავთ, რომ ყოველგვარ სატკივარს აქ საფუძვლად ციება აქვს. აქაურ აფთიაქიდან ქინაქინის ოდენა არც ერთი წამალი არ გააქვთ გურული ოჯახისთვის. უკანასკნელ ხანებში ავადმყოფები, განსაკუთრებით ციებიანები, გურიის ახალმოდის აგარაკზე, ბახმაროს მთაზე, მიდიან, სადაც მთის ჰაერი ყოველგვარ წამალზე უკეთესად და უფრო ჩქარა ჰკურნავს ხოლმე, ვისაც კი ამოსვლა შეუძლია.

დაიძრა ეტლი. გზა ისევ დაბურულ ტყეზე მიდის. ტყეს სიმინდის ყანები მისდევს, ყანებს – ისევ ტყე და ასე მიდის მთელი გზა. ცამ თითქმის სულ გადიყარა ღრუბლები. მთვარისაგან შეივერცხლა მიდამო და საოცნებო სახე გადაეკრა; ფანტაზიას სულს უდგამს, ხორცშესხმულს ჰყოფს. ერთ-ორგან უდაბურ ადგილას, გზის პირას, ფარდალალა კარვები შეგვხვდა, შიგ შეიარაღებული გლეხები ისხდნენ ცეცხლის გარშემო. ესენი იყვნენ მცველნი მგზავრთა, მათი უზრუნველმყოფელნი. ეხლა თითქოს არც კი არიან საჭიროვო, იმიტომ რომ ნატანებსა და ოზურგეთს შუა მიმოსვლა სრულიად უშიშარია. სულ სხვა იყო ამ ოთხი წლის წინათ, როცა დარჩიას, ნიკოლაიშვილის, მიქელაიშვილის და სხვა ცნო-

ბილი ფირალების მარტოდენ სახელის გაგონება შიშის ზარსა სცემდა ამ გზით მოსიარულეთ, განსაკუთრებით ვაჭრებს. მეტისმეტი გაჭირვება #14#

თუ გააბედვინებდა წინეთ მგზავრს ამ გზით სიარულს. ისიც, ზარბაზნის გარდა ყოველგვარი იარაღი ზედ უნდა აესხათ, უეჭველად. ახლა უბრალო ჯაყვა რა არის, ხშირად ჯაყვაც არ უდევთ ხოლმე ჯიბეში მგზავრთ, ისე გადავარდა შიშიანობის დრო.

გურიას ერთ ხანს მეტად ცუდი რეპუტაცია ჰქონდა. ზოგნი, ვინც არ იცნობდნენ აქაურობას, ამბობდნენ: ბუნებაა ისეთი, ყაჩაღობა აქაურების დაბადებითვე თანდაყოლილი თვისებააო. გურული თუ არა სძარცვავს, თუ ვისმე ყელში არ უჭერს და არ აღრჩობს, ისე გული ვერ მოუსვენებსო. ყოველივე ამ ვითომ თანდაყოლილი თვისებით უნდა აეხსნათ, კერძო ფაქტი უეჭველად უნდა განეზოგადებინათ; ერთს რომ რამე სიწუწუკე ჩაედინა, უეჭველად ბუკითა და ნაღარით დუნისათვის უნდა შეეტყობინებინათ: შეხეთ გურულებს, ქვეყანას ძილს უფრთხობენ, მათზე ახი იქნება, სულ ავყრიდეთ აქედანაო. კმაროდა, გურულს მარცხად, სრულეზობით უნებლიედ, რაიმე კანონის საწინააღმდეგო დამართნოდა, მაშინვე ფეხზე დადგებოდნენ ყველანი: არიქათ, შეთოკეთ, გაწკეპლეთ, ჩააგდეთ ბნელეთში, მზის სინათლეს დაანატრეთ, ეგზეკუცია ჩაუყენეთ ოჯახშიო. არც კი დააცლიდნენ ბოდიში მოეხადნა დამნაშავეს, ისე გააბოროტებდნენ ლანძღვით, ისე თვალის დახამხამებაში შეჰლახავდნენ მისს თავმოყვარეობას, მის წმიდათა-წმიდას, რომ კაცი იძულებული ხდებოდა ფირალად გავარდნილიყო, ე. ი. ისეთ კაცად იქცეოდა, რომლისათვისაც არ არსებობდა, როგორც ფრანგები ამბობენ, ni foi, ni loi.¹ გურული ფირალი უკანასკნელი სისტემის თოფს იყიდდა, პატრონებით დაიტვირთებოდა და გავარდებოდა. საგანი გავარდნისა ორი ჰქონდა: ერთი-შური ეძია შეურაცხმყოფელთა, და მეორეც – თავი დაეფარა მდევნელთაგან. ფირალი დათარეშობდა, რასაკვირველია, მანამდე, სანამ არ მოჰკლავდნენ სადმე. საკვირველი ის იყო, რომ მოკლულს გაცივებას არც კი აცლიდნენ, მაშინვე მის ადგილას მეორე ჩადგებოდა, გაიჩენდა ამხანაგებს და ძილს უფრთხობდა ყველას.

ხალხი წელში წყდებოდა, რა ღონეს არა ჰღონობდა ფირალობის ამოსაკვეთად, მაგრამ ამ უკანასკნელს მაინც ბოლო არ ეღებოდა. იტყოდით, ერთ ხანს თითქოს დასცხრენო, ეს არის, თავისუფლად ამოვისუნთქავთო და, გაიხედავდით, ერთბაშად თოფის წამალივით იფეთქებდნენ. თან, არავინა ფიქრობდა, გურულის ბუნება გაეცნო, მისი თვისება გამოეკვლია!

¹ არც რჯული, არც კანონი.

აქაც იმავე ზომასა ხმარობდნენ, რასაც სხვაგან, სრულებით წინააღმდეგი ტემპერამენტის ხალხთანა ხმარობდნენ. ეს აუწონ-დაუწონლობა იყო მიზეზი, რომ ცდა ყოველთვის უნაყოფოდ რჩებოდა და გურიას ფირალობა საბედისწეროდ დაჰყოლოდა.

ზევითა ვსთქვით, ეს სამი-ოთხი წელიწადია, გურიაში ფირალებისაგან შეისვენაო. დიახ, ფირალობა დღეს აღარ არის, მაგრამ მეორე სენმა #15#

იჩინა თავი – ქურდობამ. დღეს ყველანი მთელს გურიაში ქურდობის გახშირებას უჩივიან. განსაკუთრებით ემდურიან მწყემსებს, რომლებიც ზუგდიდის მაზრიდან გადმოდიან, აქ თავისი ჯოგი მოჰყავთ და ზამთარში ბარადა რჩებიან გურიელების მამულში და ზაფხულობით მთებზე ადიან. თუ რამე დაიკარგება, ბრალი ამ მეჯოგეებსა და მათთან სტუმრად მისულ ნათესავ-ნაცნობებს ედებათ. მართალია, ადმინისტრაცია მონდომებულია, გურულების საკუთრება დაიცვას, მაგრამ ჯერჯერობით სენი მაინც არა მცირდება.

ერთხელ კიდევ შრასვენა აქაფებული ცხენები მეეტლემ მეორე დუქნის წინ და გასწია ოზურგეთისაკენ. აჰა, გავიარეთ „ვაშნარი“, სადაც მდ. სკურდუბისა და ნატანების შესართავთან, ცნობილი ფრანგი მოგზაურის დიუბუა დე მონპერეს თქმით, უნდა იყოს ძველად სახელგანთქმული და უდიდესი ქალაქი რომაელებისა პეტრა, ანუ გურულების „უჩინარი“. აი რას ამბობს ცნობილი მოგზაური ამ ადგილის შესახებ: „...გავჩერდით ამ მეთუთხმეტე კილომეტრზე (ზღვიდან ოზურგეთის გზაზე), სადაც მდ. სკურბედი (აშკარაა, პატივცემული მოგზაური ამ სახელს შეცდომითა ხმარობს) მდ. ნატანებს ერთვის, დიდი ხნის წიფლების ქვეშ. ხავსმოკიდებული ნანგრევები ხეების უშველებელ ფესვებზედ ცნობისმოყვარეობას მიძრავს. თანახმად ამ ქვეყანაში (გურიაში) დარჩენილ ზეპირგადმოცემისა, მე ვიდექი იქ, სადაც, დიდი ხნის წინეთ, შეიძლება 1.000 წელიწადიც იყოს მას აქეთ, არსებობდა გურიის ერთი უდიდესი ქალაქთაგანი“... „აქ ყველგან სიმდიდრე იყო ჩაფლული, მაგრამ ვერავინ მიაგნო არც წინათ და არც შემდეგ. ამიტომ, იმავე ზეპირგადმოცემის თანახმად, „უჩინარი“ დაერქვა“.²

ქალაქი „უჩინარი“, დიუბუას თქმით, რომელიც ემყარება ბერძენ მწერალ პროკოპიუსს, ძველადვე ცნობილი პეტრა იყოვო. ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანე 1 დროს ბიზანტიელებს მოუკიდნიათ აქ ფეხი და დაუარსებიათ სიმაგრე. სპარსთა მეფის ხოსროს დროს ეს ქალაქი სპარსელთა დაიპყრეს. 532 წ. ქრისტეს შემდეგ სპარსელთა და რომაელთა

² Dubios de Montpereux: „Voyage autour du Caucase“, III, გვ. 87.

შორის ზავი ჩამოვარდა და ისევ რომაელნი დაჰპატრონებინან. პეტრას ციხე-ქალაქს იმავე თავითვე განსაკუთრებული ყურადღება ჰქონია მიქცეული ყველასაგან. 550 წელს პეტრა დანგრეულ იქნა.

საქმე ის გახლავთ, რომ დიუბუას ნათქვამი ქალაქ პეტრას ადგილ-მდე-ბარეობის შესახებ ბერძნების ისტორიკოსთა ნათქვამს არ ეთანხმება. აი რასა ვკითხულობთ ამ ქალაქის შესახებ: „კოლხიდაში საზღვისნაპირო ქალაქია პეტრა, შავის ზღვის (Pontum Euxinum) ნაპირად. პირველად ეს ქალაქი უბრალო დაბა იყო და ბევრი არავინ იცნობდა, მაგრამ იმპე-
#16#

რატორმა იუსტინიანემ მაგარი კედელი შემოავლო და უხვად შეამკო“.³ მეორე ალაგას აი როგორ აგვიწერენ ამ ქალაქს; „...პეტრა ზღვიდან მიუვალი იყო, რადგან დაკიდული კედლები ერტყა ყოველმხრივ, მხოლოდ ერთი მხრით მიუდგებოდა კაცი, ვაკიდან, მაგრამ ეს ვაკეც განიერი არ იყო, უზარმაზარ და დაკიდულ კლდეებ შუა მოქცეული“.⁴

აშკარაა, პატივცემული მოგზაური უნდა ცდებოდეს, როცა ბრძანებს, რომ ძველი პეტრა ახლანდელ ვაშნარში არისო. იმიტომ რომ, ძველ ისტორიკოსთა აღწერით, პეტრა გაშენებული ყოფილა, ჯერ ერთი, შავი ზღვის პირას და მეორეც, კლდიან ადგილას, ხოლო “ვაშნარი”, სადაც სკურდუბი მდ. ნატანებს ერთვის, ვაკე ადგილია, კლდის ნასახიც არ არის და აქ აშენებულს ყველა მხრიდან მიუდგება კაცი.

ოზურგეთს ვუახლოვდებით. მოხუცი თანამგზავრი დაცხრა. ლაპარაკით მოიღალა. იმასღა იმახდა, ნეტავ, თქვენი სიცოცხლით, ჩქარა მივიღე ჩემს დვაბზუში და ღომის გემო ვნახოვო. რამდენიმე მსუბუქი აღმართი ავიარეთ, გავედით ნატანების ხიდზე და ოზურგეთის სანთლებიც გამოჩნდა. ორი საათი და ნახევარი მოვუნდით გზას. უკვე ოზურგეთის ქუჩაზე დაადგეს ცხენებმა ფეხები. ოზურგეთი ტყეში ჩადგმულ ქალაქს წარმოადგენს... მაგრამ სანამ კოპწია გურიის დედაქალაქზე დავიწყებდეთ ლაპარაკს, საჭიროდა ვსთვლით საზოგადოდ გურიის შესახებ ვთქვათ რაიმე.

ლიტერატურა გურიის შესახებ, განსაკუთრებით ძველი, ძალიან ღარიბია. მოგზაურებს ეს კუთხე საქართველოსი როგორღაც ყოველთვის განზედა რჩებოდათ. ის ცნობები, რომლებსაც ძველი მწერლები გვაძლევდნენ გურიის შესახებ, მეტად მწირი ხასიათისაა.

გურია აქვს აწერილი ბატონიშვილ მახუ შტის თავის „ლეოღრაფიული

³ იხ. რუსულ ენაზე დაბეჭდილი წიგნი: „ცნობანი ბერძენთა და რომაელთა ძველ მწერლებისა კავკასიის შესახებ“, შტრიტერის „Memoriae populorum“-დან ნათარგმნი კ. განის მიერ. ნაწილი II, გვ. 79.

⁴ ibidem გვ. 80.

აღწერა საქართველოსა”-ში, რომელიც ქართულ-ფრანგულად გამოცემულია ჩვენი ქვეყნის წარსულის დაუღალავი მკვლევარ აკადემიკოსი მარი ბროსეს მიერ. გურიაში უმგზავრია და, ოზურგეთს გარდა, რამდენიმე სოფელი უნახავს 1831 წელს ფრანგების ცნობილ მოგზაურს დიუბუა დე მონპერეს; დასასრულ, გურია გამოკვლეული აქვს არქეოლოგიურად ჩვენს ისტორიკოს დიმიტრი ბაქრაძეს. მისი მოგზაურობა აღწერილია ამ 20 წლის წინეთ გამოცემულ წიგნში

თანახმად ბატონიშვილი ვახუშტის აღწერისა, ძველ გურიას დიდი ადგილი სჭერია, გაცილებით უფრო დიდი, ვიდრე ახლა უჭირავს.

„მზღვრის ამ გურიასა: აღმოსავლეთით-მთა ფერსათი, სამცხე-გურიას შორისი და საჯავახოს შორისი: სამხრეთით-ჭოროხის მდინარე #17#

და მთა მცირე ფერსათიდან ჩამოსული; დასავლით – აჭარა-გურიის შორისი; ჩრდილოთ – რიონი, გურია-ოდის შორისი და დასავლეთით – „შავი ზღვა“.⁵

დღეს კი, როდესაც ქობულეთი ჩამოცლილი აქვს გურიას, წინანდელი სივრცე შესამჩნევად დაპატარავებულია, სახელდობრ, მთელი გურიის სივრცე, რომელიც შეადგენს ერთ ოზურგეთის მაზრას, შეიცავს 1980,16 კვადრატულ კილომეტრს, ზედ დასახლებულია 88,760 სული მკვიდრი ანუ 43,8 კაცი კვადრ. კილომეტრზე. ახლანდელი საზღვრები შემდეგია: სამხრეთით – მდ. ჩოლოქი და აჭარა-გურიის მთა; დასავლეთით – შავი ზღვა ჩრდილოეთით – რიონი, რომელიც სამეგრელოდან ჰყოფს გურიას და აღმოსავლეთით-ნიგოთის მთა, აჭარა-გურიის მთიდან გამომავალი, რომელიც გურიას იმერეთისაგან ჰყოფს.

1831 წელს, როცა რუსეთმა გურია შემოიერთა, გურიის მკვიდრნი აღუწერიათ, როგორც დიუბუა ამბობს. მაშინ გურია ორ სამოურაოდ განიყოფებოდა: ერთი იყო ოზურგეთისა და მეორე – ნაგომარისა. ოზურგეთის სამოურავოში ცხოვრობდა 18,430 სული ორისავ სქესისა და ნაგომარისაში – 18,270; ორშივე ერთად – 36 700 სული ანუ 4,300 კომლი, ე. ი. კომლზე 8²/₅ სული. ამ ანგარიშით ყოველ კვადრატულ კილომეტრზე (დიუბუას მთელი სივრცე მაშინდელი გურიისა 1,800 კილომეტრად აქვს აღნიშნული) 20⁷/₁₈ სული მოდის. როგორც ამ ციფრებიდან ჩანს, 65 წლის განმავლობაში გურიაში მცხოვრებთა რიცხვს ორჯერ მეტად უმატნია.

ზემოხსენებული მცხოვრებნი გურულები არიან.

საინტერესოა თვით სახელი „გურიის“ ახსნა. სამწუხაროდ, ადგილობ-

⁵ ბატონიშვილი ვახუშტი: „ლეონრაფიული აღწერა საქართველოსა“ გვ. 414.

რივმა გამოკითხვამ ბევრი ისეთი, მართლა ხელჩასაჭიდი, საბუთი ვერ მოგვცა ამ სახელის ასახსნელად.

ძველი მწერლები გურიას გორგურის ეძახდნენ: „აქ (იბერიაში) არის თემები: გორგური⁶, კორია, კახეთია“ და სხვ. სიტყვა „გურია“ იმავე მწერლებს რამდენსამე ალაგას აქვთ მოხსენებული, მაგრამ არა თემად და ნაწილად იბერიისა, არამედ ქალაქად.⁷

ბატონიშვილი ვახუშტი აი რას მოგვითხრობს ამის თაობაზე: „ოდეს გამეფდა ლეონ აფხაზთა, მაშინ ამათ (გურულებმა) არღარა ინებეს მორჩილება ოძრახოს ერისთვისა, რომელნი იყვნენ ძენი სტეფანოზ ბაგრატიონისანი⁸, ადარნასე და ძე მისი აშოტ. ამათგან განდგნენ და მიერთვნენ ლეონს, ვითარცა სახელი აცხადებს გურიაობით განდგომილნი და ენა მათი, რომელსა უბნობენ მესხური, და იმერთაებრ.⁹

#18#

ჭკუაში მოსასვლელია ეს ახსნა. გურული ფიცხია, „გულმწყრალია“, ვახუშტისა არ იყოს; თუ ჰგონია, რომ ოდნავაც არის, შეურაცხყავით, არ დაგინდობთ, თავი ცოცხალი არ უნდა, თუ სამაგიერო არ გადაგიხადათ.

ახლა ყური დაუგდოთ ქართულ ლექსიკონის ავტორს. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში (გვ. 64) **გურიაობა** ახსნილია შემდეგი სიტყვებით: „მიდევნება არევით“. მართალია. ეს სიტყვები, თითქოს განდგომას არ ნიშნავდესო, მაგრამ დაახლოებით ამ ახსნით მაინც ის აზრია გამოთქმული, რომ გურია, რომლის მკვიდრთა თვისებას, სხვათა შორის, შეადგენს გურიაობა, ნიშნავს დაუცხრომელთა სამყოფელს.

მეგრულად **გური** გულსა ნიშნავს, **გურამი** – ბრაზიანს, გულიანს; ცნება **გულადი** ამ სიტყვით აღინიშნება. საქმე ის გახლავთ, რომ გურული ცნობილია ბრაზიანობით, ანუ როგორც, თვითონ ამბობენ, „კუჭიანობით“ და ამასთან გულადობითაც სწორ-უპოვარია საქართველოს პროვინციებში. გურული და გულფიცხი მეგრელს სინონიმებად მიაჩნია.

ჩვენი ისტორიის მკვლევარი მარი ბროსე არ ეთანხმება ვახუშტი ბატონიშვილს. სახელი გურია აწინდელ ოზურგეთის მაზრას მისთა მკვიდრთა თვისების „გურიაობისა“-გან არ უნდა რქმეოდესო. მით უფრო, რომ ამ ახსნას ისტორიულად საფუძველი არა აქვსო. გურიელის სახელი 14 საუკუნიდანა გვხვდება ტრაპიზონულ გუჯარში, ე. ი. 100 წლის წინათ გურიის გაცალკავებამდეო. ბროსე ჰფიქრობს, რომ ეს სახელი, შეიძლება,

⁶ „ცნობანი ბერძენთა და რომაელთა მწერალთა“, ტ. II, გვ. 56.

⁷ Ibid. გვ. 3 და 56.

⁸ ეს სტეფანოზ საქართველოში მეფობდა უბრალო მთავრის სახელით 600-616 წლებში.

⁹ ვახუშტის „ლეოლრაფია“, გვ. 64.

ზორასტრის სარწმუნოების აღმსარებელთაგან გუებრებისაგან (ქებრ სპარსული სიტყვაა, ნიშნავს ცეცხლის თაყვანისმცემელს) წარმოდგაო, რომელთაც გუარიც (guare) ერქვათო. ამათ მე-6 საუკუნეში რამდენსამე ხანს ეპყრათ გურია, როცა მეფე იუსტინიანესა და ხოსროს შორის ომი იყო ლაზისტანის გამო, რომლის ნაწილსაც მაშინ გურია შეადგენდა.

ერთი პოეტური ლეგენდაც, რომელიც დარჩენილა ქობულეთში და, რომელიც „ივერიაშიაც“ იყო აღნიშნული, რადიკალურად ეწინააღმდეგება ზემოგამოთქმულ აზრს გურიის სახელწოდების შესახებ. არა გვგონია მეტი იყოს, მკითხველს ეს ლეგენდაც გავაცნოთ:

იყო ინდოეთს მეფე შედათი, კაცი იმდენად გულზვიადი და კადნიერი, რომ მოინდომა ედემი გაეშენებია, – ერი ღმერთად მიმიჩნევსო. ედემი, მართლა, საუცხოვო სანახავი იყო და სწორედ სამოთხესა ჰგვანდა. მაგრამ ერთი წუნი ჰქონდა: „რა სამოთხეაო, – კრძალვითა და მოწიწებით მოახსენეს შედათს, – როცა შიგ ანგელოზნი არ არიანო!“

მეფემ მაშინვე მოუწოდა თავისს მხლებელთ და უბრძანა, დაიარეთ მთელი ქვეყანა და, საცა კი ნახოთ „გურიები“ (ლამაზები), მე მომგვარეთო; მეფეს უნდოდა ეს გურიები სამოთხეში დაუსახლებია.

მხლებლებმა შეასრულეს ბრძანება მეფისა, შეჰკრიბეს „გურიები“ მთელი ქვეყნის პირზედ და გაემართნენ ინდოეთს. კავკასიაში რომ მო-
#19#

ვიდნენ, აქ შეიტყვეს უცებ, რომ ღმერთმა უწყალოდ დასაჯაა შედათი კადნიერებისათვის; დაახვია უმრავლესი კოლო და ქინქლა, რომელთაც ისე დაჰკბინეს უბედური მეფე, რომ რუმბივით დასივდა და მალე სულიც განუტევაო. „გურიებმა“ მოისმინეს ეს ამბავი და გადასწყვიტეს, ნულარ დაგბრუნდებით ჩვენ ჩვენს ქვეყანაში, დავრჩეთ აქ, ამ ტურფა მხარეშიო, რომლის მშვენებამ ისე მოჰხიბლა გურიები, რომ მართლა სამუდამოდ დასახლდნენ საქართველოშიო. დასასრულ, ერთ ამბავსაც აღვნიშნავთ, გურულებიდანვე გაგონილს, გურიის სახელის გამოსარკვევად. გურიის რომელიღაც მთავრის დროს სასახლეში ლაპარაკი ჩამოვარდნილა, რათ დაერქვა ჩვენს მხარეს „გურიაო?“ ერთს იქ დამსწრე თავადთაგანს ასე აუხსნია ეს კითხვა. საქართველოს სამეფოს ძლიერების დროს, როცა მისი საზღვრები აღმოსავლეთით თეთრ ზღვასა სწვდებოდა და დასავლეთით ტრაპიზონამდე მიდიოდა, გურია გულად (მეგრულად გური – გულია), შუაალაგად ითვლებოდა ჩვენი ტურფა მამულისაო.

III

**ოზურგეთი. – მდებარეობა ოზურგეთისა. – ჰავა ოზურგეთისა. – სახ-
ლები. – ვაჭრობა და ვაჭრები. – ჩანმულობა იქაურის ვაჭრისა. – „პა-**

რასკობა“. – მეგრელი მწყემსები გურიაში – ქალაქის ბაღი, მისი წარსული და აწმყო. – ოზურგეთი, როგორც სატახტო ქალაქი გურიელებისა. – სასახლის გალავანი. – უკანასკნელი მთავარი გურიისა და მისი ოჯახის თავგადასავალი. – გურიელთა ჩამომავალნი ოზურგეთში. – მოგზაური დიუბუა დე მონპერე ოზურგეთში. – ბოტანიკოსი სავიჩი. – აწინდელი სახე მთავრის სასახლისა. – ეკლესიები. – სასტუმრო. მცხოვრებთა რიცხვი. – ვინაობა მცხოვრებთა. – ქართველი კათოლიკენი ოზურგეთში. – „დრუჟინა“.

აჰა, ესეც კოპწია გურიის დედაქალაქიცა! ადამიანის ყურადღებას იპყრობს თავდაპირველად ის უხვი მწვანე სამოსელი, რომელშიაც გახვეულია ოზურგეთი. ასე ბრძანებთ, შეცდომით ტყეში შევედი, სადაც შეცდომითვე სახლებია აშენებულიო. საშუალო ტანის ქუჩებს აქეთ-იქით მხარეზე ჩარიგებული აქვს სხვადასხვა სიდიდის ხეები, ზოგი – ადამიანის ხელით დარგული, ზოგიც თავისით ამოსული.

ხამი კაცი ვერ, დაიჯერებს. თუ ეს ქალაქია და არა სააგარაკო ადგილი. ყველა ხალვათადა ცხოვრობს. ყოველ მოქალაქეს ეზოდ შემოკავებული აქვს ერთიდან ორ დღიურამდე და ამ შემოკავებულ სამოსახლოში ყველაფერია: ხეხილიც, საჩრდილოებელი ხეებიცა, ბოსტანიც, საბალახოცა, საქონლისა დ ფრთოსანთათვის საკმაო ადგილიცა; თითქმის ყველგანაა: უზარმაზარი ვაშლი, მსხალი, კომში, ბალი, ბროწეული, ლეღვი, უშველებელი თხმელები, რომელზედაც გაშვებულია ვაზები – ნაქებ ჩხავრისა არ გეგონოთ, არა, „ადესისა“. ყვავილებში, არ ვიცით, რისთვის, ყველას Rosa Syrica-ს ბუჩქები სჭარბობს. აქა-იქ ხედავთ ბავშვებს, რომლებიც ხეების კენწეროს მოჰქცევიან და პეშვით იყრიან პირში მოკრეფილ ხილსა, – ნამდვილი სოფელი წარმოგიდგებათ! ხეების მწვანე სამოსლიდან, #20#

თითქმის ყოველ ეზოში, თითქო მოხუცის თეთრად გადაპენტილი წევრიაო. მკაფიოდ გამოსჩანს $\frac{1}{4}$ გოჯის სიბრტყე და ორ-სამ ადლის სიგრძე ბურბუმელებიანი ერთი-ორი მხარის სიგრძე ჯოხები. ეს გახლავთ „ჩიჩილაკი“, რომელსაც ყოველ ახალ წელიწადს აკეთებენ გურულის ოჯახში (როგორც სამეგრელოში); „კალანდას“ ამ ჩიჩილაკით უკვლევენ ოჯახს და მერე ხეზე გაიტანენ, სადაც მეორე კალანდამდე რჩება.

შორიდან სახურავებს, და ისიც მაღალი სახლებისას, თუ დაინახავს კაცი ამ ცამდე ამართულ ხეებს შორის! მშვენიერი წიწვიანი ხეები იყო თურმე ჩარიგებული აქაურ ორპირად ჩამწკრივებულ დუქნების წინ. ზამთარ-ზაფხულ ამწვანებული ყოფილა აქაურობა მაგრამ ხორველობის დროს (1892 წ.) სულ ერთიანად აუჩენხიათ, ხორველას გააჩენსო (?). ახლა აქა-იქ არის დარჩენილი ობლად, თითო-ოროლა დახაშლებული წყავი,

ისიც სოფლიდან ჩამოსულების ცხენების მისაბმელად.

ერთი პატარა მდინარე, ბაზრის წყალად წოდებული, ქალაქს სიგრძე-სიგანეზედა რწყავს. ყველა დუქანს წინ წყალი ჩაუდის და თან მიაქვს. ყოველგვარი უსუფთაობა ქალაქისა. მერე ჩაუვლის ქალაქის საყასბოს და უერთდება მდ. ბჟუჯს. ბაზრის-წყალის შემწეობით შესაძლებელია. კაცმა იდეალური სისუფთავე დაიცვას. მართლაც და, ოზურგეთს თამამად შეუძლია სხვა ჩვენს პროვინციულ დაბა-ქალაქებთან თავი მოიწონოს თავისი სისუფთავითა. ზაფხულობით აქაურ ქუჩებზე მტვერს ვერა ნახავთ, არც ავდარში იცის მაინცა და მაინც დიდი ტალახი.

ოზურგეთს მთა-გორიანი მდებარეობა აქვს. ერთ ისეთ წერტილს ვერა ნახავთ, რომ იქიდან შეიძლებოდეს მთელ ქალაქს მიმოავლოთ თვალი. სამხრეთ-დასავლეთით მოსჩანს აჭარა-გურიის მთა, მდიდარი ტყეებით შემოსილი, ჩრდილოეთით – კავკასიის ქედი; დასავლეთიდან აღმოსავლეთ-სამხრეთისაკენ მთაგორები იწყება ვიდრე აჭარის მთებამდე.

ამბობენ, ოსმალოს ჯარი ძველ დროში ოზურგეთამდე თუ მოატანდა, ამას იქით კი სიარული არ შეეძლო, რადგან გურულებს ამ ადგილას ზურგი ყოველთვის მაგრად ჰქონდათ, მტერი ვერას აკლებდაო. ამ ნაამბობის შემდეგ უფრო საფუძველი ეძლევა მეგრულ სახელწოდებას ამ ქალაქისას. პრეფიქსი ო, რომელიც ემატება სიტყვას თავში, უდრის ქართულს სა-ს, მაგალითად მეგრული ო-სიმინდე – ქართული სასიმინდე, ო-შურეთი – სა-სულეთი (საიქიო) და სხვ. აგრეთვე ოზურგეთი იგივე სა-ზურგეთია. ამ აზრისაა ოზურგეთის სახელწოდების შესახებ ისტორიკოსი მ. ჯანაშვილიცა.

ჰავა აქ ნესტიანია. ხშირი წვიმაც იცის, თუ ერთი პირი მოიხსნა ცამ, მერე გადადება არ მოაგონდება. სინესტის შიშით ქვითკირის სახლებს აქ იშვიათად აშენებენ. უფროსერთი აქაური სახლი ფიცრისაა, კედლებს გარშემოკრული აქვთ სიმაღლეზედ თხელი ლამფები, ლურჯად შეღებილი, რაიცა თავისებურ ელფერს აძლევს აქაურ სახლებს. იშვიათად შევხვდებით აგრეთვე ორსართულიან სახლებსა, – თითქმის ყველას ერთსა-
#21#

რთულიანი ოდები უდგათ, გადახურული კრამიტით, ან, როგორც აქ ეძახიან, „ქერაბინით“, რომელსაც გურიაშივე, სოფ. აკეთში, აკეთებენ. აქაური სახლის საძირკველი ადლ-ნახევრის სიმაღლეზედა დგას, დედამიწიდან ამორებული.

ამგვარად, ნიადაგს ამორებულ სახლს ტენი არ ეკარება, კედლები მშრალად ენახება. ზამთარში ცივა ასეთს სახლებში, ქარს შემოსვლა არ უჭირდება. ბუხარი მარტო იმის ახლო მიმჯდარს თუ გაუთბობს წინა ტანს, ზურგი კი ისევ ყინულივითა რჩება.

დუქნები აქაური ორ რიგად არის ჩამწყრივებული, ქალაქის შუა ალა-

გას, ეგრედწოდებული ბაზრის-წყლის მარჯვენა მხარეს. შენობები დუქნებისა სულ ქვიტკირისაა. ამ ჩვიდმეტი წლის წინად კი სულ ხის დუქნები ყოფილა აქა. ერთ მშვენიერ დღეს ოზურგეთს ცეცხლი გასჩენია და ერთ ღამეში თავიდან ბოლომდე გადაბუგულა აქაური დუქნები. მას აქეთ ხალხი დაშინებულა და ხის დუქანი აქ არავის დაუდგამს.

ვაჭრობა სულ გურულების ხელშია. მათ შორის ორი ლაზიც ურევია. მეთვრამეტე საუკუნეში, როგორც ბატონიშვილი ვახუშტი მოგვითხრობს თავის „საქართველოს ღეოღრაფიაში“, ოზურგეთში ებრაელები და სომხებიც ყოფილან ვაჭრებად. პლატონ იოსელიანიც ამბობს „საქართველოს ქალაქების აღწერაში“, რომ ოზურგეთის მკვიდრთა შორის ურიები და სომხებიც არისო.¹⁰ არ ვიცი, ამ საუკუნის დასაწყისში იყვნენ თუ არა ოზურგეთში ისინი, მაგრამ 1850 წელს კი, როცა პატივცემულმა ისტორიკოსმა შეადგინა თავისი წიგნი („საქართველოს ქალაქების აღწერა“), ოზურგეთში რომ არც სომეხი იყო და აღარც ებრაელი ეს ექვს გარეშეა. ამას მოწმობენ თვით დროული კაცები, ოზურგეთის მკვიდრნი. თუ ისინი როდისმე იყვნენ ოზურგეთში, ახლა კვალწმინდად ამოუკვეთნიათ ფეხი აქედან. უცხო თესლის ვაჭარს გურულები თავიანთ შორის არ აბოგინებენ. ამ შემთხვევაში ძალიანა ჰგავს გურულები მეგრელებსა და იმერლებს.

ყოველგვარი ხელობაც სულ გურულების ხელშია. ზეინკალი, მეწაღე, მეთუნეუქე, მემუშე, კალატოზი, დურგალი, ხურო, ხარაზი, მჭედელი, მღებბავი, ყასაბიც კი, – სულ გურულები არიან.

დიდი ხანი კი არ არის, რაც გურულებს ვაჭრობისათვის ხელი მოუკიდნიათ. ამ ოცდაათ, ორმოცი წლის წინათ ერთ გურულსაც ვერ ნახავდით თურმე ვაჭარს ოზურგეთში. მთელი ვაჭრობა ხელში ჰქონიათ ლაზებს. იმდროინდელი კომერსანტები ყოფილან ქართველი კათოლიკე თუმანიშვილებიცა, რომლებიც დღესაც ცხოვრობენ ოზურგეთში, მხოლოდ არა ვაჭრობენ, არამედ მოქალაქეებად ირიცხებიან. მაშინ გურულებს სირცხვილად მიაჩნდათ ვაჭრობა. არც გული მიუწევდათ, იმიტომ რომ კანონი არ არსებობდა მშვიდობიანი ცხოვრების მფარველი, ძალმომრეობა იყო გამეფებული. ბატონს შეემლო თვისი ყმა-ვაჭრისათვის ყველაფერი #22#

წაერთმია. თუ ერთი-ორი ვინმე გულს არ იტეხდა და მაინც ვაჭრობდა უექველად თოფ-იარაღში უნდა მჯდარიყო. კბილით ეჭირა ვაჭარს საქონელიცა და სიცოცხლეცა. გარეშე მტერიცა და შინაური უსაქმური მებატონეც ვაჭარსა და ფულიანს ემტერებოდა, ასე რომ ათასგვარ

¹⁰ იხ. პლატონ იოსელიანის წიგნი, „წინანდელი და აწინდელი ქალაქები საქართველოსი. რუსულ ენაზე, გვ. 58 და 50.

შემთხვევაზე იყო დამოკიდებული ვაჭრის ბედი. როგორც მოგეხსენებათ. ასეთ პირობებში ვაჭრობა ვედარა ბოგინობს, უფრთხის ასეთ პირობებსა. ხოლო როცა მშვიდობიანობა ჩამოვარდა, რაკი პატივი დაედო პიროვნებას, ძველებური, ბატონ-ყმური შეხედულება მოისპო, გურულმა არამც თუ მსწრაფლად შეითვისა საიდუმლოება ვაჭრობისა, არამედ. ისეთი უნარი და შნო გამოიჩინა, რომ სხვას, მასზე ადრე სავაჭრო სარბიელზე გამოსულს, გადააჭარბა, წინ გაუსწრო და იქამდე მიიყვანა საქმე, რომ თავისი მეტოქე იძულებულჰყო აზარებულყო, გასცლოდა. ახლა გურულ ვაჭარს არამართო ოზურგეთში შეხვდებით, არამედ საქართველოს სხვა ქალაქებში და თვით რუსეთშიაც. თან, წინდახედულისა, ანგარიშიანისა და გაბედული ვაჭრის სახელიცა აქვს განთქმული.

აქაური ვაჭრები ქართულად არიან ჩაცმულნი, ათასში ერთი თუ ატარებს ევროპულ ტანისამოსს. მაგრამ ისე კი აცვიათ. რომ მაშინვე შეატყობთ მოქალაქეთა რომელ კლასს ეკუთვნიან. აი ჩაცმულობაც დარბაისელი ვაჭრისა: შალის ან მაუდის ჩოხა კოჭებზედა სცემს, ვერცხლის ქამარი არტყია, ვერცხლისავე საათი ჰკიდია გრძელ ძეწკვიანი, შარვლის ტოტები წადებზე გადმოშვებული აქვს, თავთ ხურავს, თუ ზაფხულია: ჭილობის ქუდი და დასასრულ ხელთ უჭირავს ქარვისა ან გიშრის კრიალოსანი. აი გარეგანი სახე აქაური ვაჭრისა ზამთარში ამ ტანისამოსს უმატებს პალტოს, რომლის ქვეშიდან ჩოხის ტოტები ურცხვად გამოიყურება, და მხრებზედ წამოსხმული აქვს პლედი. გურულ ვაჭარს ჩაცმულობაში ძალიანა ჰგვანან მისი ძმები – მეგრელები და იმერლები.

პარასკეობით ბაზრობა ანუ როგორც აქ ეძახიან, „პარასკეობა“ იციან გარშემო სოფლებიდან შემოაქვთ გასასყიდად ყოველგვარი ნაწარმები სოფლისა: ხილი, მწვანილი, ფრთოსანი, ოთხფეხი, სხვადასხვა ნაქსოვები როგორც აბრეშუმისა, ისე მატყლისა, თიხის ჭურჭელი, ქვევრები, კოკები, დოქები, მჭადის საცხობი კეცები. ბაზარშივე გამოაქვთ გათლილი ფიცრები. სხვათა შორის დიდძალი შემოაქვთ ურთხლის ფიცრები. თითო კარგად მოზრდილი ფიცარი ექვს აბაზად იყიდება ხოლმე. აბა კარგი საყურებელი მაშინაა, როცა მილეთის ხალხი ბუზივით ირევა! სხაპა-სხუპით ლაპარაკი, მარდი მიხვრა-მოხვრა – სიცოცხლე დუღს და გადმოდის!... თქვენ წარმოიდგინეთ ჩემი გაოცება. როცა ასეთ ხალხში მძიმე, ჯმუხი, მხარბეჭიანი ჯვარელი¹¹ შემხვდა!... ჭუჭყიანი იყო, სპეციფიკური სუნი ასდიოდა ბოსლისა. წინ ედგა სულგუნებით¹² სავსე გურული გორიცა.

#23#

¹¹ ჯვარი – სოფელია ზუგდიდის მაზრაში. ამ სოფლის მცხოვრნები მწყემსები არიან

¹² სულგუნი – მეგრული ყველია, მრგვალად და პრტყლად გადახელილი.

საკვირველი კონტრასტი იყო ამ მთის შვილსა და გურიის მკვიდრთა შორის! რამდენად მეორენი სწრაფნი იყვნენ როგორც ქცევასა, ისე ლაპარაკში, იმდენად აუჩქარებელი იყო პირველი. ასე ბრძანებდით, სადმე ცეცხლი უკიდია და იქ მიეშურებიანო ბუზივით ეხვევიან, ევაჭრებიან, სეტყვასავით აყრიან სიტყვებსა, ის კი ქანდაკებასავითა დგას, გორიცას-თვის ხელი დაუვლია და გაიძახის:

– ორი-სამი შაური, პატენი.

ვკითხე მისებურად სადაურობა, გვარი, სადმყოფობა.

პირველად თითქო გაუკვირდა მეგრულის გაგონება, მაგრამ მერე თამამად მიპასუხა:

– კვარაცხელია ვორექ, ჯვარული (კვარაცხელია ვარ, ჯვარელი).

– ამ სიშორეზე რად გადმოხვეწილხარ?

– რად, ბატონო, და ჯოგი გვყავს გურიაში, – მიპასუხა ზღაზვნით მთის შვილმა, – ჩვენით უდგათ სული გურულებს: ჩვენ რომ არ მოვდიოდეთ სამეგრელოდან, მთელი გურია უყველოდ დარჩებოდა. ჩვენს მეტს აქ არავის ჰყავს საქონელი. მთებში ზაფხულობით სულ ჩვენი, მეგრელების, საქონელი ბალახობს. აქაურ კაცს სირცხვილად მიაჩნია მწყემსობა; თუ ჯოგს გაჰყვა, მისი აზრით, თავი მოეჭრება, იმასა რჩეობენ, ყველი იყიდონ ჩვენგან, ვინემ თვითონ გაიჩინონ საქონელი. თაკილობენ, მე-ჯოგე როგორ უნდა გავხდეთ ერთი სულუგუნზაო?! შენ ვილა ხარ? – ფამილიარულადა მკითხა ბოლოს მწყემსმა.

როგორც შევიძელ, დავუკმაყოფილე ცნობისმოყვარეობა.

ბალი იმ აზრით, რა აზრითაც სხვაგანა აქვთ წარმოდგენილი, ოზურგეთში არ არის. თუმცა აქაური ნიადაგი და ჰაერი ხელს უწყობს ყოველგვარს უმაღლეს კულტურას, ყველას საკუთარი ეზო აქვს. იქა აქვთ გაშენებული ხეხილი, უბრალო ხეებიც უდგათ, როგორც მაგალითად თხმელა ან ხურმა და სხვ. ისეთი ბალი კი, რომელსაც მართლა კულტურა ეტყობა, ერთია ოზურგეთში. ეს გახლავთ აქაური მკვიდრის ი. თუმანიშვილისა. ამ ბალის ხეხილებსაც და აგრეთვე დეკორატიულ მცენარეებსაც მოსიყვარულე და მცოდნე პატრონის ხელი ატყვია.

არის ოზურგეთში ეგრედ წოდებული ქალაქის ბალი, როგორც ამბობენ, კავკასიის მთავარმართებლის თ. ვორონცოვის დროს (1844-1850 წლებში) გაშენებული. ადრე ეს ბალი მდიდარი ყოფილა სხვადასხვა ძვირფას მცენარეებით. შესანიშნავია ეს ბალი იმითაც, რომ აქ პირველად დაარგვევინა თ. ვორონცოვმა ოდესიდან გამოწერილი ვაზის „იზაბელას“ ჯიში, რომელსაც მერე „ადესა“ დაერქვა, ალბათ იმიტომ, რომ ოდესიდან მოუტანიათ. მერე მთელს გურიაში გავრცელებულა ეს ვაზი. გარნა დღეს კი, ძველი დიდების მოსაგონებლად, ამ ბაღში სამიოდ ჭადარი დგას, ერთი ფიჭვი და სამიც *Cunninghamia Lancelata* (ურთხელის

მსგავსი ხეა) და სხვა უბრალო ხეები და მსხალი. ამ ხეებს შემთხვევითი ხასიათი აქვს. დღეს კაცი ძნელად წარმოიდგენს, რომ ოდესმე აქაურობა #24#

უკეთეს დღეში იყო. რუს-ოსმალის ომის დროს შიგა მდგარა ჯარი და ხეები უწყალოდ აუჩეხიათ. მერე უპატრონოდ დარჩენილი ქალაქის პატრონთ (დეპუტატებს) თვითონ ბაღის ადგილის გაყიდვისათვის მიუყვიათ ხელი. კვადრატული მხარი ხუთ შაურად თურმე იყიდებოდა. ახლაც გიჩვენებენ აქაურნი ძველი ბაღის ჭადრებს კერძო მეპატრონეთა ეზოებში, აწინდელი ბაღის სამხრეთ მხარეს. იმ ბაღისაგან, რომელსაც ადრე $1/2$ ოთხკუთხი კილომეტრი ჰქონია სივრცე, ახლა 5-6 დღიური თუ-ღაა დარჩენილი.

ამ ბაღში ორი ხის შენობაა. ერთს მათგანში ზაფხულობით ქალაქის კლუბი გადმოაქვთ. ბაღის ადგილზევეა ოზურგეთის საქალეზო სასწავლებელი. თვითმართველობა ქალაქისა ცდილობს ამ ბაღს ცოტა რიგიანი სახე მისცეს და მართლა ბაღს დაამსგავსოს, რომ ერთ დროს მაინც ოზურგეთელებს ერთი საზოგადო თავშესაფარებელი ადგილი ჰქონდეთ ზაფხულობით.

ოზურგეთი გურიის მთავართა ანუ გურიელების სატახტო ქალაქი იყო. ოზურგეთს იხსენიებს ბატონიშვილი ვახუშტი: „ოზურგეთს არის სასახლე დიდშენი, და კეთილ-პალატოვანი გურიელისა“.¹³ ბატონიშვილ ვახუშტამდე ერთი საუკუნით ადრე ოზურგეთი მოხსენებულია აგრეთვე ქაიხოსრო გურიელის სიგელში. „ამას ჟამსა, ოდეს თქვენს (აჭის მთავარ-მოწამის წმ. გიორგის) საყდარს სიმაგრეშიდ ვიყავით, გამოგვიძახა დადიანმან ვამეყმა, თავდასასხმელი დიდი ლაშქარი იმერელნი, ოდიშარნი, შარვაშიძე, ჩვენი საპატიო კაცებიც თან ახლდნენ. მოგვიხვდნენ და შუა გურია დაარბიეს და შენს მეტი ღონე აღარა მქონდა და შიგ თქვენს ტამარშიდ შევიკაზმეთ, მოვედით ოზურგეთს, სასახლეში გამაგრდნენ ისინი“.¹⁴ ეს ქალაქი ძველის-ძველი არ უნდა იყოს, ყოველივე შემთხვევაში, ოზურგეთის სიძველეს დღეს არაფერი მოწმობს ერთადერთი ქვითკირის გალავანი-ღაა დარჩენილი, ქალაქის ბაღის გვერდით, ისიც სანახევროდ დაანგრეული. შიგ მოთავსებულია სამსართულიანი ქვითკირის შენობა – ადგილობრივი „დრუჟინის“ ბინა, ეს გალავანი გურიის უკანასკნელი მთავრის, მამია V-ის დროს არის ნაშენები 1812-1814 წლებში.

გურიის უკანასკნელი მთავარი იყო გურიელი მამია V, რომელიც ცხოვრობდა ოზურგეთში. 1810 წელს მამიამ აღიარა რუსეთის სუზერენ-

¹³ ბატონიშვილი ვახუშტი: „ლეონრაფიული აღწერა საქართველოსა“ გვ. 416.

¹⁴ იხ. დ. ბაქრაძის შრომა, „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“. რუსულს ენაზე. გვ. 192.

ნიტეტი. 1826 წელს 20 ნოემბერს მამია გარდაიცვალა და დარჩა მცირეწლოვანი ქალი, ეკა (ეკატერინე), 12 წლისა, შემდეგ ლევან ჩიჩუას მეუღლე და ვაჟი – დავითი, 6 წლისა. რუსეთის მეფის მთავრობამ რეგენტობა ჩააბარა მამია გურიელის ქვრივს სოფიოს. დედოფალი კმაყოფილი არ იყო რუსეთის მეფისა, – რა უნდა, რომ ჩემი ქვეყნის საქმეებში ერევო? გადასწყვიტა მომხრე ეშოვნა და რუსეთის ბატონობისათვის თავი დაეღწია. ამ აზრით 1828 წელს დედოფალი სოფიო გაიქცა ოსმალეთში, თან წაიყვანა თავისი შვილებიცა, მრავალნი დიდებულნი და ერთგულნი. მაგრამ გულისნადები ვერ აუსრულდა. 1829 წელს დედოფალი ანატოლიაში გარდაიცვალა ბოლოს, 1833 წელს, სამშობლოში დაბრუნდნენ მთავრის შვილები, დავითი ჯერ პეტერბურგში სწავლობდა პაჟების კორპუსში და მერე დაღისტანში ერთი ომის დროს მოკლულ იქნა.

ამჟამად ოზურგეთში მხოლოდ სამი ოჯახობა-დაა გურიელების გვაროვნობისა; 1) ქაიხოსრო მალაქიას-ძის გურიელის მემკვიდრენი: ეკატერინე და მარიამი, (თ. დ. გუგუნვაზე გათხოვილი); 2) კონსტანტინე (კოწია) მალაქიას ძე გურიელი და მისი ორი ასული: ელენე და ნინო და 3) იესე გიორგის ძე გურიელის ძენი: ლევანი, გიორგი და ვლადიმერი (ტუტულია). აქ მოხსენებული ქაიხოსრო, კონსტანტინე და იესე გურიელები გურიის უკანასკნელ მთავარს ბიძაშვილის შვილებათა ხვდებიან.

სწორედ იმ გალავანში, სადაც ახლა „დრუჟინა“ დგას, მამია გურიელს თავის სიცოცხლეში მშვენიერი სასახლე აუშენებია. უწინ კი სოფ. უჩხუბს (დვაბზუს საზოგადოებაში) ცხოვრობდა თურმე. ის ადგილი, სადაც პირველი სასახლე მდგარა, ახლა შეძენილი აქვს გლეხ ჭანუყვაძეს. როცა რუსეთი საბოლოოდ დაჰპატრონებია გურიას, ეს სასახლე საშინლად გაოხრებული ყოფილა, დიდი შეკეთება სდომებია. დიუბუა დე მონპერესაც უნახავს ეს სასახლე თავის მოგზაურობის დროს. „დღეს აქა-იქა აქვს სახურავი, – ამბობს ფრანგი მოგზაური ამ სასახლის შესახებ, – ჭერ-იატაკი დაღპობია: ყველაფერი გაოხრდა. გვერდით მოხელებს საცოდავი ქოხები გაუკეთებიათ, ხოლო ამ საუცხოვო შენობისა აჩრდილიდა დარჩა. გალავანი, აბანო, ფანჩატურები, სასახლეს რომ ერტყა, – უკეთეს მდგომარეობაში არ არის

ოზურგეთში დიუბუა დე მონპერო იმ ოთახში მდგარა, სადაც დაულალავი ბოტანიკოსი, გულმოდგინე მშრომელი მეცნიერებისა – სავიჩი ავადმყოფი წოლილა. გურიის ფლორის მკვლევარი აჭარის მთებზე მუშაობდა თურმე, 8 დღის განმავლობაში მარტო პური, ყველი და ჩაი ჰქონია საზრდოდ. თან, წვიმიანი დარიც შესწრებია. ბარად უკვე გაციებული ჩამოსულა. ოზურგეთში რომ მოსულა, დამშეული, ხარბად სძგერებია საქმელსა ამდენი მარხულობის შემდეგ. ნასადილევს გაუფენია ნაპოვნი მცენარეები მთავრის სასახლის უშველებელ დარბაზში, რომელიც მისთვის

დაუთმიათ. ამასობაში ავადმყოფობაც მოერია და გარინდებული, მძინარესავით დაეცა თურმე მცენარეებს. ავადმყოფობა სახადად გადაეცა. მაიორ ჭილაშვილს (ჩვენი სახელოვანი მამულიშვილის, დიმიტრი ყიფიანის სიმამრს), რომელიც მაშინ ოზურგეთში იყო რუსეთის მთავრობისაგან გამოგზავნილი მთავრის ქონებისა, მისი და მისთა მოხელეთა #26#

შემოსავლის აღსაწესებლად, და რომელთანაც იდგა სოვიჩი, ამ უკანასკნელისათვის სასაქმებელი წამალი დაუღვევინებია. მერე ქუთაისში წამოუყვანიათ, სადაც კიდევ გარდაცვლილა. განსვენებულ სავიჩს დიდძალი იშვიათი და ახალი მცენარენი აღმოუჩენია გურიაში; უფრო დიდ სამსახურს გაუწევდა გურიას, რომ ისე არ მოსწრაფებოდა სიცოცხლეო, ამბობს დიუბუა.

დღეს ამ სასახლისა არაფერია დარჩენილი. გალავანი ნახევრად დანგრეულია, მთავრის აბანო „დრუჟინას“ ზოგი საკუჭნაოდ და ზოგიც შეშის საწყობად აქვს გადაქცეული.

მარმარილოს სვეტები სასახლისა ყირიმის ომის წინ (1849-1850 წწ.) სამეგრელოს მთავარს, დავით დადიანს, უთხოვია მთავრობისათვის, ნება მომეცით ჩემი სასახლისათვის წავიღო სამეგრელოშიო. ნება დაურთავთ, და წაუღებინებია კიდევ. მაგრამ სიკვდილს მოუსწრია და ის სვეტები ანაკლიაში ჩარჩენილა.

შესანიშნავია აგრეთვე ოზურგეთში 1873 წელს აშენებული სახლი, დიმიტრი ქაიხოსროს-მის გურიელის, გურიის უკანასკნელი მთავრის, მამიას ბიძაშვილისა, სადაც ამ ჟამად „დრუჟინის“ საავადმყოფოა მოთავსებული.

ეკლესია ორია ოზურგეთში, – ორივე ხისაა და საკმაოდ ძველი. ერთს რუსის ეკლესიას ეძახიან და შიგ დადიან სამხედრონი, ხოლო მეორე ქართველებისაა. ორივე ეკლესიას წინ უდევს კოხტა მინდორი, გარშემო ხეებშემორიგებული.

ოზურგეთში ერთი სასტუმროც არის, სადაც მგზავრს შეუძლია მანეთად იშოვოს საკმაოდ მოწყობილი ნომერი, საზოგადოდ კი ეტყობა, რომ მუშტარი ხშირად არა ჰყავს.

მცხოვრებნი ორსავე სქესისა ოზურგეთში 4, 703 სულს არ აღემატება, მათ შორის მამრი 3,015-ია და მდედრი – 1,688. რამდენიმე მოხელის გარდა, მკვიდრნი სულ ქართველები არიან. ასეთი წმინდა ქართული ქალაქი საქართველოში სხვაგან იშვიათად შეგვხვედრია. ქუჩასა, ეკლესიასა, დუქანში, ყველა საზოგადო შესაკრებელ ადგილას, შინა თუ გარეთ – ქართული ლაპარაკი-ლა გესმით. ათასში ერთხელ რომელიმე მეტი-ჩარა, ვითომ ინტელიგენტი თუ აჯახირებს ქართულს ენასა და ის თუ დაარღვევს ამ საერთო ჰარმონიას და გურიის დედაქალაქის ნიშანდობ-

ლივ ელფერს. აქაურები არამც თუ სხვას გადაუბირებია, არამედ თვითონ გამოუჩენია იმდენი სიმტკიცე ხასიათისა, რომ სხვა გადმოურჯულებია თავისებურად, თავის გემოსა და ჭკუაზე. გურულმა ამ შემთხვევაშიც გამოიჩინა თავისი ფხა.

3-4 მოსახლე ქართველი კათოლიკეებიც არიან აქა, გვარად თუმანი-შვილები. ესენი პირველად ექვსნი ძმანი ყოფილან, როცა ახალციხიდან წამოსულან ბედის სამეზნელად. პირველად მოსულან ქუთაისში, იქიდან ოზურგეთში გადმოსულან. აქ ვაჭრობისათვის მოუკიდნიათ ხელი, გური-
#27#

ელებიც მფარველობას თურმე უწევდნენ და ერთ დროს შეძლებული ვაჭრების სახელიცა ჰქონიათ. ესენი მაშინ ვაჭრობდნენ ოზურგეთში, 1860 წლებში, როცა გურულებს ვაჭრობა, ადლის დაჭერა და დახლს უკან დგომა სირცხვილად და ცოდვად მიაჩნდათ.

ოზურგეთის ცხოვრებაში საკმაო სიცხოველე შეაქვს და ვაჭრობას სულს უდგამს აქ დაბანაკებული ჯარი ანუ „დრუჟინა“, რომელიც უმეტესად შედგება გურიისა და სამეგრელოს სოფლებიდან გაწვეულ ახალგაზრდა კაცთაგან; მათი ბინა მოთავსებულია სამსართულიან ქვიტკირის სახლში, რომელიც აშენებულია, როგორც ზევითაცა ვსთქვით, სწორედ იმ ადგილას, სადაც გურიის უკანასკნელი მთავრის სასახლე ყოფილა.

საინტერესო რამ მიაჩნეს ამ დრუჟინის შესახებ. ავადმყოფობა ჯარისკაცთა შორის, განსაკუთრებით სტომაქისა, ხშირია ღომს და საზოგადოდ მსუბუქ საჭმელს დაჩვეული კუჭი, რა თქმა უნდა, ერთბაშად შავ პურს ვეღარ ჰგუობს და ჯარისკაცი ხშირად მსხვერპლი ხდება ამ შეუჩვევარი საჭმლისა. მიცვალებულთ აქავე, ოზურგეთშივე, მარხავენ. მაგრამ, წარმოიდგინეთ, მეგრელ მიცვალებულთ საფლავში არ აყენებენ.. საქმე ის გახლავთ, რომ მეგრელი თუ უცხო მხარეში მოკვდა, ჭირისუფლები ცდილობენ უეჭველად წამოასვენონ თავის სოფელში და მშობელ მიწას მიაბარონ მიცვალებულის გვამი, თორემ სული მისი ვეღარ მოისვენებს. მთელი თავისი დღენი დაუსრულებელ ტანჯვა-წვალებაში იქნებაო. ამიტომ, დიდ ცოდვად მიაჩნიათ მეგრელ ჭირისუფლებს მიცვალებულის დამარხვა უცხო მხარეს. რა თქმა უნდა, სადაც ასეთი რწმენაა მიცვალებულის სულის შესახებ. იქ მეგრელი ყოველსავე ჰლონობს მიცვალებული წინაპართა შორის დაასაფლავოს. ჯერ, რა თქმა უნდა, ურჩევნია კანონიერი გზით გავიდეს ფონსა, და, თუ კანონი მის სურვილს გადაეღობა, მეტი რა გზაა, კანონს უნდა გადავიდეს.

ოზურგეთში მოკვდება თუ არა რომელიმე ჯარისკაცი, სამეგრელოდან წამოყვანილი, ამხანაგები მშობლებს აცნობებენ, არიქათ, მოეპატრონეთ მიცვალებულსაო. ისინიც აიბარგებიან დაუყოვნებლივ. თუ გადამღები სენითაა ჯარისკაცი მომკვდარი, იციან, რომ არ დაგვანებებენო და, ამი-

ტომ, საფლავიდან ამოაქვთ ქურდულად და ისე მიაქვთ თავიანთი მიცვალებული. როგორც მითხრეს, ოზურგეთში საგანგებო ოსტატებიც არიან თურმე სამარიდან მიცვალებულის ამოღებისა. ოღონდ კი აღნიშნონ, აქა მარხიაო, თვალის დახამხამებაში მიცვალებული იხევით ამოაქვთ, ხოლო მის მაგიერ ცარიელი კუბო-და რჩება. მერე მიაქვს იქავ, წყლის პირას, გამოშიგნავს, გარეცხავს დასჭრის ასო-ასო და ხურჯინებში ჩააწყობს. შემოაკრავს ცხენს და ჭირისუფალს ბზას დაულოცავს. რა თქმა უნდა, „ოსტატსა და მაინძელს“ ღირსეული „გასამრჯელო“ ეძლევა.

თუ ჭირისუფალმა „ეს საქონელი“ მდ. რიონზე გაიტანა როგორმე, მერმე შიში არაფრისა აქვს. თავისუფლად შეუძლიან „ტირილი“ გამართოს და ისე გაპატიოსნებული მიაბაროს მიწას თავისი მიცვალებული.

#28#

IV.

ოზურგეთის სულიერი ცხოვრება. – სწავლა-განათლება. – ქართული სტამბა. – წიგნის მაღაზია. – „მეეტლეთა ამხანაგობა“ ანუ „კამპანია“. – გურიის სავაჭრო-სამრეწველო ამხანაგობა „შუამავალი“ და მისი მოღვაწეობა. – „შემნახველ-გამსესხებელი ამხანაგობა“. – ქალაქის უფასო წიგნსაცავი. – ჟურნალ-გაზეთები. – ქალაქის თვითმართველობა. – ოზურგეთის მოქალაქის ოჯახი.

ამის შემდეგ საინტერესოდ მიგვაჩნია მკითხველს გავაცნოთ გურიის დედაქალაქის შინაგანი, სულიერი ცხოვრება, მით უფრო, რომ ოზურგეთი ცენტრია, შუაგულია, რომლის გარშემო შეჯგუფულნი არიან დაბა-სოფელნი გურიისა; ეს ქალაქი ასე თუ ისე ტონს ამღვეს თვისი პატარა მოძმეების ცხოვრებას.

ამიტომ, ჩვენ ჩამოვთვლით ყველა იმ დაწესებულებათ, რომელნიც დაარსდნენ ადგილობრივი საზოგადოების მოწინავე, შეგნებული ნაწილის მეცადინეობით, საკეთილდღეოდ და წარსამატებლად საზოგადო ცხოვრებისა.

ჩვენს გაზეთებში ხშირად იბეჭდება ხოლმე წერილები საზოგადოდ გურიისა და კერძოდ ოზურგეთის შესახებ. თანახმად ამ ნაწერებისა, ეს კუთხე და ეს ქალაქი დიდად დაწინაურებლადა გვაქვს წარმოდგენილი. ჩვენ ვეცდებით დავხატოთ სურათი ოზურგეთისა, რაც შეიძლება, რეალური, რომ მკითხველს წარმოუდგეს ოზურგეთი ისეთი, როგორც ეს ქალაქი არის ნამდვილად. ოპტიმისტებს ნუ დავუჯერებთ და ნუ ვიტყვით, ოზურგეთი ჩვენი ქალაქების იდეალიაო. იდეალზედ ჯერ შორს არის ეს ქალაქი. მხოლოდ ეს შეგვიძლია ვსთქვათ, რომ თავის

ტოლ ქალაქებს ძალიან გაუსწრო წინ, მისი მკვიდრნი დიდ შნოსა და უნარს იჩენენ მოქალაქეობრივი ცხოვრების გაუმჯობესებაში.

დავიწყეთ სწავლა-განათლებიდან.

ოთხი სასწავლებელი ემსახურება ამჟამად სწავლა-განათლების საქმეს ოზურგეთში: სასულიერო ოთხკლასიანი სასწავლებელი, საქალაქო სასწავლებელი, საქალაქო სკოლა და სამრევლო სასწავლებელი. ყველაზე ხნიერი ამ სასწავლებლებში – სასულიერო სასწავლებელია, სადაც, გარდა სასულიერო წოდების ბავშვებისა, საერო წოდებისანიც იზრდებიან. ეს სასწავლებელი დაარსდა 1846 წელს. აქედან გამოსულა თითქმის უმეტესობა გურიის მოწინავე მოღვაწეთა. 1896 წლის 1 იანვრისათვის შიგ ითვლებოდა 208 ყმაწვილი, ყველანი ოზურგეთის მაზრისა. მის შესანახად ყოველწლიურად იხარჯება 11,120 მანეთი.¹⁵

მეორე ალაგი უჭირავს საქალაქო სასწავლებელს, 1874 წელს დაარსებულს, რომელშიაც 303 მოსწავლე ითვლება და რომელზედაც წლიურად იხარჯება 8,205 მანეთი. ეს სასწავლებელი მოსწავლეთა რიცხვით მთელი კავკასიის სასწავლო ოლქის 37 საქალაქო სასწავლებლებში მე-#29#

ხუთეა (1 – ეკატერინოდარისა (541 მოსწავლე), 2 – ქუთაისისა (316), 3 – სტავროპოლისა (316), 4 – ზუგდიდისა (309) და 5 – ოზურგეთისა (303) საქალაქო სასწავლებელთან დაარსებულია სამეურნეო განყოფილებაცა, რომელიც ჯერ-ხანად მეტად უნუგეშო მდგომარეობაშია, მიუხედავად იმისა, რომ როგორც ქალაქმა, ისე ოზურგეთის მაზრის თავადაზნაურობამ ყოველმხრივი დახმარება აღმოუჩინეს, როგორც მატერიალური, ისე ზნეობრივი.

შემდეგ მისდევს საქალაქო ერთ-კლასიანი სკოლა, 1879 წელს დაარსებული. შიგა სწავლობს 112 ქალი, უმეტესად ოზურგეთის მკვიდრთა. ამ სკოლას ინახავს ამისათვის მკვიდრთაგან ამორჩეული მზრუნველი კომიტეტი. წელიწადში ეხარჯებათ 1,400 მანეთი. სკოლას ვერ ემადლიერებიან, და დღეყოველ იმასა სთხოვენ, ჩვენ ენაზედაც გვინდა ჩვენმა ქალებმა ისწავლონ რამეო.

დაგვრჩა სამრევლო სკოლა, 1893 წელს დაარსებული; მასში სწავლობს 58 ბავშვი.

ამ ციფრებიდანა ჩანს, რომ ოზურგეთში 681 მოსწავლე სწავლობს, რომლებზედაც წელიწადში ეხარჯებათ 20,745 მანეთი.

მაგრამ ეს სკოლები ყველა მთხოვნელებს ვერ აკმაყოფილებს, ამ უკა-

¹⁵ სტატისტიკური ცნობები სწავლაგანათლების შესახებ ამ წერილისათვის გამოკრებილი გვაქვს კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის 1895 წლის ანგარიშიდან.

ნასკნელ წლებში მაინც. ხშირია, როცა სასწავლებლიდან უკან გაუბრუნებიათ შიგ შესვლის მსურველი. ახლა გადაწყვეტილია სამრევლო საქალბო სკოლაც მოუმატონ სკოლების ხსენებულ რიცხვს. გარდა ამისა, ოზურგეთის თვითმართველობაც ცდილობს ოზურგეთში პროგიმნაზია გაახსნევის როგორმე მთავრობას.

ამ ექვსი წლის წინათ საქართველოში ქართული სტამბა მხოლოდ სამგან იყო: თბილისსა, ქუთაისსა დი ბათუმში. ამ დროს, 1890 წელს, ოზურგეთის მკვიდრი, კ. თავართქილაძე, დ. კილაძის ამხანაგობით, ოზურგეთში სტამბასა ხსნის, რომელშიაც ჯერ უბრალო ბლანკები და ქორწილ-ტირილში მოპატიჟების წერილები იბეჭდებოდა; მერე აქ დაბეჭდილი წიგნებიც დაინახა საზოგადოებამ. აქ დაიბეჭდა, სხვათა შორის ორჯერ, შოთას უკვდავი პოემა. ოზურგეთის ისტორიაში საპატიო ალაგი ექნება დათმობილი სტამბის დაარსების ამბავს.

სტამბას მოჰყვა წიგნის მაღაზია, საიდანაც თავის დროზე შეეძლო საზოგადოებას ახლად გამოსული ქართული წიგნის ყიდვა. ესეც დიდი ნიშანი იყო წინსვლა-წარმატებისა. შეუწყვეტელი კავშირი გაიმართა ოზურგეთსა და საქართველოს ცენტრ-თბილისს შუა; ინტერესი აღიმართა საზოგადო საქმის შესახებ ლაპარაკისა, სჯა-ბაასისა.

1890 წელს თბილისში დაარსდა პირველი „ამხანაგობა“ წიგნების გამოცემისა. ამ ამხანაგობას ბანი მისცა ყველაზე წინ ოზურგეთმა. ამ ხანებში, სხვათა შორის, საჭირ-ბოროტოდ გახდომოდა ოზურგეთს ნატანებსა და ოზურგეთს შუა მგზავრთა გაჭირვება. მეეტლეთა თავგასულობას საზღვარი არა ჰქონდა: უნდოდა არ წაგიყვანდა მგზავრს, უნდოდა –

#30#
თუმანს გადაგახდევინებდა, დამშლელი არავინა ჰყავდა. ასეთი უწესოება განსაკუთრებით საგრძნობელი იყო ოზურგეთის ვაჭრებისათვის, რომელთაც, საქმეებისა გამო, ხშირად სჭირდებოდათ ხოლმე ნატანებს ჩასვლა.

ფიალა მოთმინებისა პირთამდე რომ მოიყარა, ზოგიერთებმა სთქვეს: მოდი, ამხანაგობა დავაარსოთ და კერძო მეეტლეთა ფარფაშს ბოლო მოვუღოთო. თქმა და ასრულება ერთი იყო: შეადგინეს ეგრედწოდებული „მეეტლეთა ამხანაგობა“, წილის ფული თითოეულის წევრისათვის 20 მანეთი დანიშნეს და დაიწყეს კიდევ მოქმედება. კაცის თავზე ოზურგეთიდან ნატანებში და იქიდან უკან ამოყვანაზე ეტლით ათი შაური დააწესეს, ხოლო დილიჯნით – ექვსი შაური გაიმახოდნენ, „ამხანაგობა“ წააგებსო, მაგრამ ზარალის მაგიერ ორნაირად მოიგო: ჯერ ერთი, ახეირა პაის პატრონები, რომელთა რიცხვს დღითიდღე ემატებოდა, და მეორედ – მგზავრს მეტისმეტად გაუადვილა და გაუეფა მისვლა-მოსვლა. ამხანაგობას ამ ჟამად 250 წევრი ჰყავს. შემენილი აქვს შიგ ქალაქში

2,000კვად. მეტრი მიწა, აიგო შენობები, გაიკეთა ეტლების საკეთებელი ქარხანა, დაიქირავა ოსტატები, რომლებიც ადგილობრივზე აკეთებენ ეტლებს, მარხილებს და სხვ.

ეს პირველი „ამხანაგობა“ იყო გურიაში. პირველმავე ნაბიჯმა ნათლად დაარწმუნა ყველანი, რომ საერთო ღონით ყოველთვის მეტი გაკეთდებაო, ვიდრე ცალ-ცალკე დაყოფილი ძალითაო.

ნავსი გატყდა. პირველ ნაბიჯს მეორე მოჰყვა.

თუ საზოგადოდ საქართველოს შესახებ ითქმის – მეურნეობის დედააო, ამ სახელის ღირსია კერძოდ მისი ერთი საუკეთესო ნაწილი – გურია. ყველაფრით არის შემკული ეს მხარე: ნაყოფიერი ნიადაგით, უხვი მცენარეულობით, ზომიერი ჰავით. ყველა ეს ისეთი პირობებია, რომ მეურნე თავისი შრომისათვის ერთი-ასად ჯილდოვდება. მხოლოდ ეს ბუნებრივი სიმდიდრე შემშუშავებელს მოელის, მოელის შეგნებულ მუშას, რომელიც გონივრულად გამოიყენებს ბუნებისაგან მუქთად მოწვდილ სიუხვეს. მეურნეობა კი ამ სამეურნეო მხარეში ჯერ ისევ პირველყოფილ მდგომარეობაშია. იქ, სადაც ყოველ უმაღლეს კულტურას, ჩაის მცენარისა და ფორთოხალ-ლიმონ-ზეთისხილიდან მოკიდებული, შეიძლება მოჰკიდოს კაცმა ხელი, მთელი მეურნეობა მარტოდენ სიმინდის თესვით განისაზღვრება: იქ, სადაც საუკეთესო ჯიშის ვაზის მოშენება და შამპანისებური ღვინის დაყენება შეიძლება, მწკლარტე „ადესის“ ღვინის კეთებას სჯერდება; იქ, სადაც ბუნება ხელს უწყობს მეოჯახეს აბრეშუმის ჭია წელიწადში ორჯერ გაიჩინოს და საუკეთესო აბრეშუმეულობით უცხო ქვეყნებს კონკურენცია გაუწიოს, სწორედ ამ უცხო ქვეყნიდან შემოტანილ აბრეშუმეულსა აქვს ბაზარი.

სხვათა შორის, როგორც ზევითაც ვსთქვით, გურიაში აბრეშუმის ჭია შესანიშნავად ხეირობს. მართალია, აქ დიდძალი აბრეშუმის მოწევა #31#

შეიძლება, მაგრამ, სავალალოდ, გურია დღემდე სხვის მუშად ითვლება. იმის მაგივრად, რომ თვითონა ნახოს რაიმე ხეირი, მისი ნაოფლართა სხვა, მუქთახორა, უშრომლადა სარგებლობს. რაკი გურიაში ნაქსოვი აბრეშუმეულობა ადგილობრივ ბაზარს არა სცილდებოდა და არც აქაურების მიერ ტლანქად ამოღებულ ძაფსა ჰქონდა გასავალი, ჩარჩებმა გურულებისაგან მარტო აბრეშუმის ჭიის პარკის ყიდვა დაიწყეს. ფუთ პარკში 4-5 მანეთს აძლევდნენ ეს ჩარჩები და მერე იმავე ფუთ პარკს ხუთ თუმნადა ჰყიდდნენ, ესე იგი, მწარმოებელი სჯერდებოდა იმის მეთაედს, რასაც ჩარჩი მზამზარეულ საქონელში იღებდა. მოდი და ნუ დასჯერდები, როცა თავზევით ძალა არა გაქვს! გურული წყევლიდა ჩარჩს, „უღვთო“-ს, „იუღის კერძს“ ეძახდა, მაგრამ ბოლოს მაინც იმავე „უღვთოს“ უნდა დაღრეჯოდა: „შენი ჭირიმე, წაიღე, გამისაღეო“.

ძალზე გამწვავდა საქმე. შეგნებულმა ნაწილმა ადგილობრივი საზოგადოებისამ გადაწყვიტა მიჰმეღებოდა მწარმოებელს, ეხსნა ჩარჩის ხელიდან, შუამავლად გაჰხდომოდა მწარმოებელსა და მომხმარებელს და მათი ცხოვრებაც გაეუმჯობესებია და წარმოებაც გაემლიერებია.

უნდა დაეარსებიათ ამხანაგობა. ამ ამხანაგობას აზრად უნდა ჰქონოდა: გავერცელებინა გურიაში მეაბრეშუმეობა; საქმე ისე დაეყენებია, რომ გურიიდან შეუმუშავებელი მასალა კი არ გაეზიდნათ, არამედ შემუშავებული, და ფული, შრომის ფასი, ერთი ოცად დატრიალებულიყო გურიაშივე. რა თქმა უნდა, არც თავის-თავი უნდა დაჰვიწყებოდა ამ მომავალ ამხანაგობას. დროც ხელს უწყობდა: ჩვენი ქვეყნის სხვა კუთხეებში მარტოოდენ „ამხანაგობის“ დაარსების შესახებ ლაპარაკობდნენ, ხალხი თანაგრძნობით ეკიდებოდა ამხანაგობის დაარსების აზრს.

ბოლოს, 1896 წელს, დაარსდა ეგრედ-წოდებული „შუამავალი“, ანუ გურიის სავაჭრო-სამრეწველო ამხანაგობა, რომელშიც ყველას შეუძლია ჩაეწეროს, თუ კი საწევრო ფულს, ერთ თუმანს, წარმოადგენსა საუკეთესო ნაწილი ოზურგეთისა, და კერძოდ გურიის მკვიდრთა, დიდი აღტაცებით მიეგებნენ ამ ახალ ამხანაგობას, რომელსაც შეეძლო შეეცვალა მათი მდგომარეობა, შველა, დახმარება მიეცა.

პირველში „შუამავალს“ 500 მანეთიდა შეუგროვდა საწევრო ფული. რა თქმა უნდა, ამ თანხით შორი მანძილის გავლა არ შეიძლებოდა. რადგან საქმის დაწყება ეჩქარებოდათ, ხოლო ფული არ ჰქონდათ: 8,000 მანეთი ისესხეს. მოქმედების რაიონად პირველად აირჩიეს დ. ლანჩხუთი. აქ იყრიდნენ თავს აბრეშუმის პარკის მყიდველები. რა თქმა უნდა, ამათ არ ექაშნიკათ მეტოქის ნახვა და ისიც შინაურისა.

პირველ წელიწადსვე „შუამავალმა“ აბრეშუმის პარკის ფასი ერთიორად ასწია: 4-5 მანეთის მაგივრად ერთ ფუთ პარკში 10 მანეთს აძლევდა. უცხოელები იძულებული გახდნენ ამ ფასად ეყიდნათ პარკი. ამ მეტოქეობით სარგებლობდა გლეხი – მწარმოებელი. გლეხმაც მოიგო იმ წელიწადს და „შუამავალსაც“ 1,300 მანეთი წმინდა მოგება დარჩა.

#32#

ლანჩხუთშივე გახსნა „შუამავალმა“ სახელოსნო, აბრეშუმის ძაფის ამოსართავად, გამოიწერა მანქანები ხონის მეაბრეშუმეთა ამხანაგობისაგან და სოფლის ქალებს მშვენიერი წმინდა ძაფის ამოღება შეასწავლა.

ამავე დროს „შუამავალმა“ გახსნა განყოფილებები საჯევახოსა და სოფ. დვაბზუში (ოზურგეთის ახლო). შეიძინა მიწა, ზოგიც უსასყიდლოდ შესწირეს მემამულეებმა (მამულაიშვილებმა დვაბზუში). მეორე წლისათვის „შუამავალმა“ 4,000 მანეთის საღი თესლი ნისიად დაურიგა ხელმოკლე სოფლელებს. ამით დიდი თანაგრძნობა და პატივისცემა დაიმსახურა ნორჩმა ამხანაგობამ საზოგადოებისა და წევრთა რიცხვი თან-და-თან ემატე-

ბოდა.

თუმცა ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ არც მოწინააღმდეგეთ ეძინათ; განსაკუთრებით ვაჭრებს. ესენი ჰფიქრობდნენ და დღესაც იმ აზრისანი არიან, რომ „შუამავლის“ გაძლიერება, კერძო, სათითაო ვაჭრებს თუ ბოლოს არ მოუღებს, არც ხეირს დააყრისო; თუ გაძლიერდა ეს ამხანაგობა, ხელში ჩაიგდებს მთელ ალებმიცემობას და ჩვენს დუქანს აგვალაგებინებსო. აი, სწორედ ვაჭრობის ერთის ხელში მოსალოდნელმა კონცენტრაციამ დაუფრთხო ძილი ვაჭრებს და გადასწყვიტეს ხელი შეეშალათ, „შუამავლის“ მოქმედებისათვის, ფრთის გაშლის ნება არ მიეცათ.

ამ გაზაფხულზე ოზურგეთში ისეთ ვაჭრებს დაუწყიათ თურმე აბრეშუმის ჭიის პარკის ყიდვა, რომელთაც თავის დღეში არ უყიდნიათ პარკი, და აბაშასა და ლანჩხუთში ჩამოსულ ჩარჩებისათვის მიეწოდებიათ. მიუხედავად ამისა, „შუამავალი“ უფრო გაორკეცებული მხნეობით მოქმედებდა, წლეულს 16,000 მანეთის პარკი უყიდნია, გაუშვრია თავის ფარდულეებში და ასე მომზადებული პარკი ფუთი 43 მანეთად გაუყიდნია. ყოველსავე ხარჯს გარდა, „შუამავლის“ წევრებს, 4,000 მანეთი წმინდა მოგება დარჩენიათ.

როგორცა ვთქვით, ნდობა დიდი დაიმსახურა „შუამავალმა“. დიალაც, ექნება ნდობა ისეთ დაწესებულებას, რომელიც წონაში არავის ატყუებს, ფულს ნაღდად აძლევს და, ამასთან, სხვაზე მეტს თუ არა, ყოველსავე შემთხვევაში, ნაკლებს მაინც არ აძლევს საქონლის პატრონს.

„შუამავალმა“, გარდა აბრეშუმისა, მიმდინარე წელს ბაზარი გაუჩინა გურიის სოფლების ხილსაც. გურიაში ხილი აუარებელი მოდის და, ამასთან, კარგი ღირსებისაც, მაგრამ პატრონი კი ხეირს ვერასა ხედავს: ან შენახვა არ იცის, ან ვერ გაუგზავნია სადმე სხვაგან და რიგიან ფასებში ვერ გაუსაღებია. თუ გაიტანა, ოზურგეთს ვერ გასცდება. დღეს კი ალებ-მიცემის საგანი გახდა: თაფლი, თაფლის სანთელი, თხილი, ვაშლი და სხვ. ყველაფერში ერთი-ორად ასწია ფასები „შუამავალმა“. თხილი წინა წლებში ექვს აბაზს ზევით არ გაყიდულა ფუთი, წლეულ კი „შუამავალი“ ცამეტ აბაზადაც ჰყიდულობდა ფუთს. თაფლის სანთლის ფასი 16-18 მანეთი იყო ფუთზე. წლეულ 22 მანეთს იღებდნენ #33#

სოფლელნი იმავე საქონელში. ბაზარი გაუჩინა აგრეთვე ვაშლს, მსხალს, ბროწეულს. მარტო თხილი 2,200 მანეთისა იყიდა „შუამავალმა“, ვაშლი, მსხალი და ბროწეული – 2,400 მანეთისა, სანთელი – 1,200 მ., თაფლი – 1,600 მანეთისა. ყოველივე ეს მიდის რუსეთის ქალაქებში და კარგი მოგებაცა რჩება ამხანაგობას.

ამავე დროს მოქმედობს ქ. ოზურგეთში „შემნახველ-გამსესხებელი“ ამხანაგობა, ოზურგეთის მკვიდრთაგანვე შემდგარი. 20 წელიწადზე მე-

ტია, რაც ეს ამხანაგობა ოზურგეთში არსებობს. ოპერაცია მისი, ცოტა არ იყოს, შეფერხებული იყო აქამდის, რადგან საქმის მმართველებმა ცოტა ახირებულად შეხედეს ამ საქმეს. მთელი ამხანაგობა რამდენსამე კაცს ჩაუვარდა ხელში, ისინი იყვნენ სარევიზიო კომისიის წევრებიცა და გამგეობისაცა. ბოლოს, იქამდე მივიდა საქმე, რომ უფროსერთმა მკვიდრთაგანმა არც კი იცოდა, თუ არსებობდა ოზურგეთში ამისმაგვარი-რამ საკრედიტო დაწესებულება. ამ ზაფხულში ინტელიგენცია ჩაერია საქმეში, ახალი წევრები აირჩია როგორც გამგეობისა, ისე სარევიზიო კომისიისა, ასე რომ, იმედია, ეს დაწესებულება ჯეროვან სამსახურს გაუწევს ოზურგეთის ხელმოკლე მკვიდრთა,

ახლა შევიხედოთ აქაურს საქალაქო წიგნსაცავში, რომელიც ქალაქის თვითმმართველობის მეთაურობით დაარსდა ამ ზაფხულს. ოზურგეთმა ამ მხრივ, თბილისის და ქუთაისის შემდგომ, ყველა ჩვენს დაბა-ქალაქებს გაუსწრო, თვით ბათუმსა და ფოთსაც კი, რომელთაც ოზურგეთი ქონებრივად ვერც კი შეედრება. წიგნსაცავს ერთი კარგი მოზრდილი ოთახი აქვს დათმობილი ადგილობრივ კლუბში. რუსულ განყოფილებას ამშვენებს ნაწერები რუსეთის საუკეთესო მწერალთა: ნეკრასოვისა, გოგოლისა, ლერმონტოვისა, შჩედრინისა, ტურგენევისა, ლ. ტოლსტოისა და სხვ. რამდენიმე სამეცნიერო წიგნებიც ურევია რუსულ ენაზედვე. ქართულ განყოფილებაში შეხვდებით, რა თქმა უნდა, ჩვენი საუკეთესო მწერლების ნაწერებს და სხვა გამოცემათა. წიგნები დაკაზმულია სადად და მაგრად და მოთავსებულია ორ განჯინაში. მათი რიცხვი 600-ს გასცდება. წიგნსაცავი ახალ-ახალ წიგნებსაც იძენს შეძლებისა-დაკვალად და აზრად აქვს ისეთნაირად მოეწყოს, რომ შიგ ინტელიგენტ კაცს ყოველგვარი წიგნის მოპოება შეეძლოს. კავკასიის დროგამოშვებითი გამოცემანი წიგნსაცავს ყველა მოსდის. რუსეთიდან რამდენიმე საუკეთესო თვიური ჟურნალი და გაზეთიც აქვს გამოწერილი.

ყველას შეუძლია წიგნსაცავში შესვლა და უსაყიდლოდ ჟურნალ-გაზეთებისა და წიგნების კითხვა. ხოლო ვინც შინ წაიღებს, მცირედ ფასს იხდის. მკითხველები წიგნსაცავს არ აკლია, მათი რიცხვი დღითიდღე მატულობს. უეჭველია, თავის დროზე ეს ნორჩი დაწესებულება დიდ სამსახურს გაუწევს აქაურებს, განსაკუთრებით აქაური ვაჭრების ნოქრებს, რომელთაც აქამდე არ იცოდნენ თავისუფალი დრო რისთვის მოეხმად-
#34#

რათ. წიგნსაცავს გავლენა ექნება აგრეთვე ყომარბაზობისა, სამიკიტნოებში ფუჭად დროების ტარების და ათასგვარ უწესოების შემცირებაზე.

წიგნსაცავს უვლიან აქაური ქალები. შვიდ ქალს აქვს ნაკისრი კვირაში ერთხელ მორიგედ იყვნენ ხოლმე. საუცხოვო წესიერებაა წიგნების

კითხვის დროს წიგნსაცავში.

წიგნსაცავი ქველმოქმედთა ფულით არის დაარსებული, ხანაც წარმოდგენები და სალიტერატურო სადამოები გაუმართავთ მისს სასარგებლოდ. დღესაც მისდის წიგნსაცავს სხვადასხვა კუთხიდან შემოწირულება თუ ფულით, თუ წიგნებით.

ამავე წიგნსაცავში ყოველკვირაობით შეკრებილ საზოგადოებას უკითხავენ ხოლმე სხვადასხვა ლიტერატურულ ნაწარმოებს, და ეს საქმე ჩაბარებული აქვთ აქაურ ქალებს. სხვა ქალაქებში მკვიდრთათვის ასეთი საქმე უცხოა. სწორედ სანუგეშო საყურებელი გახლავთ, როცა კვირაობით სახლიდან გამოსული ხალხი. ათასფრად მორთულ-მოკაზმული, ქალი თუ კაცი, სამკითხველოსაკენ მიეშურება, წიგნი უნდა წაიკითხონო.

საინტერესოა აქვე ჩაურთოთ სია კავკასიის იმ ჟურნალ-გაზეთებისა, რომლებიც ოზურგეთის მკვიდრთ მოსდით. „ივერია“ – 28, „მეურნე“ – 28, „ცნობის ფურცელი“ – 26, „კვალი“ – 22, „მოამბე“ – 8, „ჯეჯილი“ – 8, „მწყემსი“ – 7, აკაკის „კრებული“ – 14, „ახალი მიმოხილვა“ – 13, „კავკაზი“ – 8 და „ტფილისის ფურცელი“ – 1.

ზემოთ აღნუსხულ დაწესებულებათ ოზურგეთის ინტელიგენციამ მხარში ამოუყენა ახალი ამხანაგობაც, – მე მოგახსენებთ ცენტრალური წიგნის მაღაზიის დაარსების შესახებ, რომელიც იმავე საამხანაგო წესით იხსნება, როგორითაც გაიხსნა აქ არა ერთი და ორი დაწესებულება. ყოველი წევრი იხდის თითო თუმანს. ამხანაგობის ინტერესი მოითხოვს – მისს წევრებად მომეტებულად მასწავლებელნი იყვნენ. აზრადა აქვს: მთელი გურიის სკოლებს, წიგნსაცავებს, სასოფლო კანცელარიებს მიაწოდოს ყოველგვარი სახელმძღვანელო და საკითხავი წიგნები, საკანცელარიო ნივთები და სხვ. ერთის მხრით უნდა გააადვილოს დასახელებული ნივთების შეძენა, და მეორედ – შედარებით, იაფად მიაწოდოს მუშტარს. აქამდე ამ მხრივ გურია დიდ გაჭირვებაში იყო: რვეული, რომელიც თბილისში 2 კაპეკად იყიდება, ოზურგეთში ან სხვაგან, მედუქნემ შეგირდს უეჭველად შაურად ან მეტად უნდა მიჰყიდოს. ამნაირადვე იყიდება წიგნებიცა. გარდა ამისა, უბრალო წიგნის შეძენა რომ უნდოდეს კაცს, უნდა, უეჭველად, თბილისიდან გამოიწეროს. ფოსტის ხარჯს თქვენი პირი წაუღია, საქმე ის გახლავთ, რომ სანამ რომელიმე მიყრუებულ სოფლამდე გამოწერილი წიგნი მოაღწევდეს, ერთ თვეზე მეტი მაინც გაივლის. ხსენებულ ამხანაგობას გადაწყვეტილი აქვს პირ-#35#

დაპირ თბილისთან და რუსეთის მექარხნებთან დაიჭიროს საქმე და იქიდან დაიბაროს ყოველივე მასალა უშუამავლოდ, რომ თვითონაც იაფად დაუჯდეს და მუშტარსაც მცირედი გასამრჯელო გამოართვას. ერთიც იქნება მოგებული და მეორეცა. მოგების გარდა მუშტარი მად-

ლობელიც დარჩება.

საზოგადოდ, მთელ ქალაქსა და კერძოდ ამ „ამხანაგობათა“ და დაწესებულებათ დარაჯად უდგა ქალაქის თვითმართველობა, შემოღებული 1896 წელს. ქალაქის თავად მოწვეული ჰყავთ ახალგაზრდა უნივერსიტანტი, ოზურგეთის მაზრისავე მკვიდრი. რაც აქამდე დააკლდა ქალაქს უპატრონობითა და მოუვლელიობით, ახლა ცდილობს თვითმართველობა, შეივსოს. მართალია, მთელი წლიური ბიუჯეტი ქალაქისა სამას-ოთხას თუმანს არ აღემატება, მაგრამ ამით გულს არ იტეხს თვითმართველობა, გაორკეცებული მხნეობით ეკიდება ყოველსავე დაბრკოლებასა. ბევრი კითხვები აღძრა თვითმართველობამ, რომელთაც სამაზრო მნიშვნელობაცა აქვთ. თვითმართველობამ შეაფასებინა ქალაქის უძრავი ქონება შემოსავლის კვალობაზე, თვითმართველობა ცდილობს ოზურგეთში სავაჭო პროგიმნაზია დააარსოს, თვითმართველობამ გაუხსნა მკვიდრთ საჯარო წიგნსაცავი, თვითმართველობავე ცდილობს სამუდამო თეატრი შეაქმნინოს ოზურგეთსა, ბოლოს, თვითმართველობავე თავობს ოზურგეთში საექიმო თავშესაფარის დაარსებას და ექიმის მოწვევასა და სხვ...

სანუგემო ის არის, რომ იმ დროს, როცა ჩვენი სამშობლოს სხვა ქალაქებსა, იმათაც კი, სადაც თვითმართველობა არის შემოღებული, სადათას ძილითა სძინავთ, ოზურგეთი, ეს პატარა და ღარიბი ქალაქი, წლებზე ფეხს იდგამს, აწუხებს ცასა და ქვეყანას: ეს გვინდა, ეს გვესაჭიროება, ეს დაგვიარსეთო!... აქაც ყველაზე მეტად აშკარად ჩანს გურულის ცოცხალი ბუნება: ათასნაირ გზას ეძებს – გასაჭირს მოუაროს, ოღონდ კი ფონს გავიდეს სადმე. გულს იმედი გესახებათ, როცა იმათ უყურებთ...

დასასრულ, შევიხედოთ აქაურ ოჯახშიაც. ყველაფერს ცხადი ნიშანი ეტყობა კულტურულობისა, ან სურვილი მაინც აქვთ ამისი. მთელ ოზურგეთში ოთხი მანდილოსანი დავინახე ქართულად თავდახურული: ორი მათგანი, ხანში შესულები, გურიელების ოჯახს ეკუთვნოდა და ორიც მღვდლებისა იყო. შიდაჭრელი ლაპარაკი აქაც იკიდებს ფეხს, განსაკუთრებით ეგრედწოდებულ ინტელიგენტურს ოჯახებში. გურული კილოც სიმღერისა თანდათან ადგილს უთმობს „ევროპულს მოტივებს“. ყოველ ოჯახში ნახავთ გიტარასა, ამასთან, ყველა გასათხოვარს სირხცვილად მიაჩნია ზედ დაკვრა არ იცოდეს. სამწუხაროდ, ჩვენი ხმატკბილი ჩონგური ყველას დავიწყნია, აბუჩად აუგდია. მთელი ოზურგეთი რომ შემოიაროთ, გაგიჭირდებათ მისი ნახვა. ჩონგურზე დაკვრა თუ იციან, #36#

ისევ ძველებმა. ვერც დაირასა ნახავთ სადმე. ერთი საიდუმლო ენაც იციან ზოგიერთ ოჯახში. ამ ენაზე ისე მარდად და ადვილად ლაპარა-

კობენ, როგორც ქართულად. საიდუმლო ამ ენისა ის არის, რომ მთელ სიტყვას უკულმა ამბობენ.

ახლა გადავიდეთ აქაურ სოფლებზე.

V.

ოზურგეთიდან შემოქმედამდე. – გარეგნობა აქაური სოფლისა. – გზა. – მეხი-
ლე გოგო-ბიჭები. – „ჯვარი“. – შემოქმედელნი. – დუმბაძიანთ გვარი. –
მიტროპოლიტი იაკობ დუმბაძე. – მდ. ბჟუჯი. – უხიდობა. – ეშმაკების ბუ-
ნაგი და მამა გიორგი დუმბაძე. – მდებარეობა შემოქმედის მონასტრისა. –
ძველი სიმდიდრე მონასტრისა. – მისი გაქურდვა. – შემოქმედის „გულანი“. –
წინაპართა შრომისმოყვარეობა.

გურიაში საპატრიო ადგილი უჭირავს სოფ. შემოქმედს თავისი დიდე-
ბული წარსულით. აქ ძველის-ძველიდან აღმართულია დიდი მონასტერი,
სადაც ისხდნენ მიტროპოლიტები, „შემოქმედებულად“ წოდებულნი,
რომელნიც ქრისტიანობას იცავდნენ და იფარავდნენ მაჰმადის სარწმუ-
ნეობის ფანატიკოს აღმსარებელთაგან. დიდებული წარსულის მოსაგო-
ნებლად ეს მონასტერ-ტაძარნი დაგვშთენია.

შემოქმედი ოზურგეთის აღმოსავლეთ მხარეს მდებარეობს, 5 კილო-
მეტრის მანძილზე. ზაფხულობით ყოველ ნახევარ საათში გადის ოზურ-
გეთიდან ჯაგვი ამ სოფელში წამსვლელთათვის. კაცის თავზე ახდევინებენ
სამ შაურს. ხალხი ბლომად დადის აქეთკენ, რადგან ზაფხულობით შე-
მოქმედის ჰავაც განთქმულია.

მკათათვის სიცხე იდგა. მწვანე ხავერდის სამოსელს ბუნებისას მზე
ბლუჯა-ბლუჯა აყრიდა სხივების კონას, როცა ოზურგეთიდან გავედით.
ჯაგვზე მხიარულმა კამპანიამ მოიყარა თავი. არც ახალუხ-შემოგლეჯილი.
გაქნილი, გურული მეჯაგვე ჩამორჩა ენის სიმახვილეში ჩვენი კამპანიის
წევრებს. მხიარულად გავედით ოზურგეთიდან, სიცილით; სტუმართ-
მოყვრულად შემოგვეგება ბუნებაცა და სოფელიცა.

მარჯვნივ დაგვრჩა ფერდობზე წამოდგმული ორსართულიანი სახლი
ქაიხოსრო გურიელისა, გურიის ეპისკოპოს გაბრიელის (ტუსკიას) მიერ
შეძენილი, სადაც ეს უკანასკნელი 1882 წელს გარდაიცვალა. ქალაქიდან
გავედით, მაგრამ კარგა ხანს ვერ შევამჩნიე საზღვარი სოფელსა და ქა-
ლაქს შუა, – ისე ჰგავდა ერთი მეორეს, ისე ცოტა იყო მათ შორის
კონტრასტი. იგივე სარკმლიან-ბუხრიანი ოდეები იგივე ხეებით სავსე
და შემოღობილი ეზოები, მცირედი განსხვავებით, სახელდობრ: სოფ-
ლელს უფრო მეტი შემოღობონა ეზო, ვიდრე ოზურგეთის მოქალაქეს.
ყველა ეზოში გამოჭიმულია მშვენიერი, ყავრით გადახურული ფიცრული

#37#

სახლები აქაური გლეხისა. ორ-ორი სარკმელი, ფარდებიანი, კოხტად გასცქერის გზას. განიერი აივნის რიკულზე გადაფენილია გასამზევებლად მშვენიერი ლოგინი, რომელიც ქართლელს ან იმერელ გლეხს სიზმარშიაც გაუჭირდება ნახოს. საამო სურათის დასამთავრებლად გურული ლამაზი ქალი თამამად გასცქერის ცნობისმოყვარე თვალებით გამვლელსა.

მხოლოდ ათასში ერთგან თუ დაარღვევს ამ საერთო ჰარმონიას დაფეხვილი, ისლით გადახურული და განზე წაწოლილი ფიცრის სახლი მეტად ხელმოკლე გლეხისა. ეზოს ღობე სანახევროდ დანგრეულია, კოლინდრის მაგიერ შამბია ამოსული, სქელ კანიანების ჩამომავალს არავინ უშლის თავისუფლად ცხოვრებას. ისიც დინგით ჩიჩქნის მიწას და სახნისგავლებულს ამსგავსებს იქაურობას, ან ლენჭყოში განცხრომითა ჰგორაობს. ცხვირწინ, გამოზნექილივე ნალია (სასიმინდე) დგას, ქვეშ აწყვია: აქაური პატარა ტანის, ბრტყელ-თვლებიანი ურემი, სახნისი და საწნახელი.

დასასრულ, ჭასთან, რომელიც აქ ყოველ ეზოშია, გლეხის ქალი, დიასახლისი, მეტად თავისუფლად ჩაცმული, ქვაბით წყალს აცხელებს, წინ გობი დაუდგამს და სარეცხსა რეცხავს. ჩვენს დანახვაზე ხოხობივით თავსა ჰმაღავს. რამდენიმე, დედიშობილა ბალღები გარს შემოხვევიან და ჭოჭში პაწია წისქვილებს აკეთებენ.

გზა მშვენიერია, ვიწრო რომ არ იყვეს. ორი ურემი ერთმანეთს შემოხვდება, ერთ-ერთმა უეჭველად თხრილისაკენ უნდა გადაუხვიოს, თორემ ისე ერთი-მეორეს გზას ვერ უქცევს. გზის იქით-აქეთ მთლიანი ღობეა გავლებული. ყველგან თხმელები და ზედ გაშვებული გაზებია. ხან სიმინდის ყანები იწყება, აქა-იქ ღომიც გამოერევა.

გზის პირას სოფლის გოგო-ბიჭები დგანან და მგზავრს წინ ეღობებიან. ხელში ან ხილით სავსე კალათები, ან კიდევ ვარიები უჭირავთ და ბროლივით თეთრი, მიჯრით მიწყობილი კბილების გამოჩენითა გთხოვენ: „ჩემო ბატონო, იყიდეთ, იაფად მიირთვითო“. განსაკუთრებით პატარა ქალების, ან როგორც აქ ემახიან, „ციცების“ სილამაზე იპყრობს ძალაუნებურად თქვენს ყურადღებას. ფეხშიშველათ, თავთ არა ხურავს-რა, ტანისამოსიც ძლივას უფარავს სიშიშვლეს, მაგრამ ამნაირადაც მიმზიდველია მისი ცეცხლის მფრქვევი შავი თვალები, მზემოკიდებული, სანდომიანი სახე. ხანდახან მარტო იმისთვის ევაჭრები განგებ, რომ მეტ-ხანს ვუცქიროვო. თან საკვირველი ერთი გარემოებაც არის, უმრავლესობა შავგვრემანები არიან, მაგრამ მათ გვერდით ხედავთ სრულებით ქერას, თითქმის თეთრ-თმიანს, ჭროლა-თვალებიანს. ძალაუნებურად ეკითხებით თქვენს თავს, საიდან დაიბადა ეს სხვადასხვაობა ტიპისა?

გავიარეთ სოფ. კვირიკეთი, რომელსაც, მსგავსად აქაური სოფლე-

ბისა, რამდენიმე ოთკუთხი კილომეტრი სივრცე ადგილი უჭირავს. გვერდით დავტოვეთ სოფ. ჭალა. ამასობაში წამოვეწიეთ მეორე ჯაგვს. ზედ ქალები-ღა ისხდნენ. სანამ დავუმხარდამხარდებოდით, ერთმა წევრმა #38#

ჩვენი კომპანიისამ, ჯაგვიდან გადაიწია, თურმე იმათ ათვალიერებდა. თავი ვერ შეიმაგრა და თქვენი მოწონებული სასახლე ააგო. მის იღბალზე, ღობე შეხვდა იქვე და იმან შეიმაგრა, თორემ მისი სახე საეციმო გაგვიხდებოდა. ჯერ ერთი უბედურება ვერ მოენელებინა ლამაზთა სქესის თავყანისმცემელსა, რომ, გულის გასახეთქად, მეორე უბედურება ზედ დაერთო. ჯაგვიდან გადმოვარდნილ კავალერის ნახვაზე წინწასულმა ქალებმა სიცილი ვერ შეიკავეს. ერთი თანაგრძნობის სიტყვაც კი არ უთხრეს... ასეთმა გულქვაობამ ჩვენი თანამგზავრი საგონებელს ჩააგდო და, ცოტა არ იყოს დაღონებული, ჯაგვზე დაჯდა.

ხუთი კილომეტრი ისე გავიარეთ და ისე ავედით შემოქმედში, რომ არც კი შეგვიტყვია. სოფლის შუა ადგილას, რომელსაც „ჯვარს“ ეძახიან, რამდენიმე დუქანია ხისა, ზოგი საფართლე, ზოგიც საწვრილმანო. თავში უდგას მშვენიერი შენობა სოფლის სასამართლოსი, ანუ, ადგილობრივად რომ ვთქვათ, „კანცელია“, იმის გვერდით მშვენიერსავე შენობაშია მოთავსებული სკოლა. აქვე გახლავთ წიგნსაცავი, აქაური მემამულის, თავ. კოწია გურიელის მეთაურობით დაარსებული, რომელიც 300 მანეთი დაჯდომიათ.

მარცხნივ მშვენიერ ეზოებიდან მდიდრული სახლები მოსჩანს აქაურ მკვიდრთა. გეგონებათ, შეძლებული თავადები უნდა სახლობდნენ აქაო. მაგრამ, როგორც მითხრეს, აქ მოსახლეთაგანი თავადი ერთიც არ არის, თურმე. აქვე სახლობენ დუმბაძენი, რომელთა გვარშიაც თავი შეინახა ჩვენს დრომდე გურულმა, ეგრედ წოდებულმა დუმბაძეების კილომ საეკლესიო გალობისამ, ამ რამდენიმე წლის წინათ ფილ. ქორიძის მიერვე ნოტებზედ გადაღებულმა. ამ გვაროვნობას ამ მხრივ იგივე მნიშვნელობა აქვს გურიისათვის, რაც ძმათა კარბელაშვილებს და კარგარეთელებს ქართლში, ჭალაგანიძეთა – სამეგრელოში. თვითონ ანტონ დუმბაძე, 80 წლის მოხუცი, რომლისაგანაც გადაიღო ნოტებზე ფილიმონ ქორიძემ კილო გალობისა, დღესაც ცოცხალია.

დუმბაძიანთ გვარი ისტორიული გვარია. ჩვენს საეკლესიო ისტორიაში ცნობილია შემოქმედელი იაკობ დუმბაძე, რომელიც მიტროპოლიტად იჯდა შემოქმედის კათედრაზე XVII საუკუნის გასულს. დ. ბაქრაძეს თავის „არქეოლოგიურ მოგზაურობაში“ მოხსენებული აქვს ხელნაწერი სასულიერო შინაარსისა „ფუტკარი“. ეს ხელნაწერი ინახება შემოქმედის მონასტერში და შემდეგი წარწერა აქვს თვით მიტროპოლიტ იაკობ დუმბაძის ხელით: „ეჰა შენ, დიდსა და ზესთა აღმატებულსა, ცათა

მობაძავსა, საყდარსა შემოქმედისასა, ერთარსებით ქებულსა, სამებით დიდებულსა, ხატსა ღვთაებისასა, ჩვენ, მსასოებელმან თქვენმან, შენმავე, მიტროპოლიტმა დუმბაძემან იაკობ, შემოგწირეთ წ-ა ესე ფუტკარი“.

ეს იაკობ დუმბაძე, როგორც საქართველოს კათალიკოსი ანტონ I მოწმობს, ფრიად ჭკუიანი, მეცნიერი და დიდებული მოლექსე ყოფილა. დიმ. ბაქრაძეს თავის წიგნში მოჰყვას პლ. იოსელიანის შეკრებილი #39#

ცნობები ამ დიდებული გვამის შესახებ: „იაკობ დუმბაძემ სწავლა-განათლება მიიღო ტრაპიზონში; შემოქმედელად აკურთხა 1682 წელს იმერეთის კათალიკოსმა დავითმა (ნემსაძემ); 1687 წელს რომში გაემგზავრა; დიდი ამბით მიუღია პაპ ინოკენტი. იქიდან წამოუყვანია 7 კათოლიკეთა მისიონერი და წამოსულა საქართველოში, მაგრამ ეს მისიონერები შემდეგში აქედან განდევნილ იქნენ. რომ მოხუცდა, ათონის მთაზე გამგზავრებულა; მერე იერუსალიმს, სადაც აღსრულებულა კიდეცა“. იმავე პ. იოსელიანის თქმით, მიტროპოლიტ იაკობ დუმბაძეს ორი ნაწერი დაუტოვებია: ერთი შესახებ მაჰმადის სარწმუნოების უარყოფისა და მეორეც „შვიდთა საიდუმლოთა“ შესახებ.¹⁶

თვითონ მონასტერი შემოქმედისა, როგორც უმრავლესობა საქართველოს ტაძარ-ეკლესიებისა, მაღლობზეა აღგებული. სოფელსა და მონასტერს შუაში გიჟმაჟი მთის წყალი – „ბჟუჯი“ ჩამოუდის, რომლის ნაპირები და თვით კალაპოტი სავსეა უზარმაზარი სიპი ქვებითა. ამ ქვებს ეს მდინარე შორი მანძილიდან მოაგორებს და მის ძალას წინ ვერაფერი უდგება. რაც კი რამ მოხვდება, განსაკუთრებით წყალდიდობის დროს, თან მიაქვს. სოფლელთათვის რისხვავა, თავზარდამცემია. მათს ნაოფლარსა და ნაჭირნახულევს ერთ წამში აქრობს, მიწასთან ასწორებს. იტაცებს ყანებს, სახლებს, შინაურ საქონელს და ზღვას ურთავს. წყალდიდობის დროს მღვრიეა, ისე კი თეთრია, რძესავით, რადგან სულ შფოთავს, ქუხს, ლოდიდან ლოდს ეხეთქება, სდულს, თითქო ცეცხლი შეუკეთებია ვისმეო. ზედვე ეტყობა, რომ თავისუფალი ადგილის, მთების შვილია, მთების ძუძუთი ნაზარდი.

მეტად დაუდევარი რამ არის ბჟუჯი, კალაპოტის ცვლა საშინლად უყვარს. კიდევ ამიტომაც, რომ ზედ მკვიდრი, სამუდამო ხიდის გაკეთება ვერ მოუხერხებიათ სოფლელთ. მარტო ზამთრობით თუ გასდებენ ერთ ორ ძელს, და ისიც გაზაფხულამდე ჩერდება. ადიდდება თუ არა წყალი. ეს სახელდახელო ხიდიც თან მიაქვს და სოფლელთათვის გაღმა-გამოღმა ნაპირები მდინარისა შეკრულია. ამ დროს ყოველ უშიშარ მგზავრს ბჟუ-

¹⁶ დ. ბაქრაძე, „არქეოლოგიური მოგზაურობა“, გვ. 156.

ჯის ჩქარი და მაგარი წყალი მეტად ულმობელად სჯის ხოლმე სითამამისათვის.

სცადეს კიდევაც შემოქმედში იმ წყალზე მკვიდრი ქვის ხიდი გაეკეთებიათ. მთელმა სოფლის საზოგადოებამ მიიღო მონაწილეობა, ადგილობრივმა მკვიდრმა იაგორ მამინაიშვილმაც ორას თუმანზე მეტი გაიღო თავისდა წილად ამ საკეთილო საქმისათვის, ბოლოს, როგორც იყო, დაამთავრეს ხიდი, მაგრამ ერთ წელიწადსაც ვერ ისარგებლეს სოფლებმა ამ ხიდით. რამდენიმე ხნის შემდეგ წყალმა ჯერ ერთი მხრიდან შეაგლიჯა ნიადაგი, მერე მეორე მხრიდან, ბოლოს სულაც წაიღო 5000 მანეთად დამჯდარი ხიდი და დარჩნენ სოფლელები უხიდოდ, ძველებურად.

#40#

ნახიდარის გაღმა, მარჯვენა ნაპირას, გორაკის ძირში გამოქვაბულია, რომელიც წინათ, დაყუდებული ბერების ბინა ყოფილა, ხოლო დღეს ტურებისა და ღამურების საბუდრად გამხდარა. ცრუმორწმუნე სოფელელთა ფანტაზიას ეს ადგილი მიუვალად და უწმინდურ სულთა ბუნაგად გადაუქცევია. შიგ შესვლას ვინც გაბედავს, ავსულნი იჭერენო და აწვალევენო. ამ ოცი წლის წინათ შემოქმედში ღრმად მოხუცებული მღვდელი გიორგი დუმბაძე ცხოვრობდა. რადგან ამ გორაკის კლდეში მშვენიერი საშენი ქვაა, ეს მღვდელიც ხშირად მუშაობდა აქ და ქვას აზიდვინებდა. ერთ საღამოს ამ გამოქვაბულს გაუარა, ეშმაკებმა დაიჭირეს და უწყალოდ დაჟეჟესო, დაუყარეს ხმა ცრუმორწმუნე სოფელელებმა... და სხვა მრავალი ამის მსგავსი ხმები იყო და დღესაც არის გავრცელებული ხალხში ამ გამოქვაბულის შესახებ. იმასაც კი ამტკიცებენ, რომ შიგ ტახტია, ოთახია და გაუქრობელი სანთელი ანთია მთელი წელიწადიო.

მონასტერზე ასასვლელი გზა სამხრეთით იწყება, მოუხვევს აღმოსავლეთით და გორაკს ჩრდილოეთით აყვება. მთელ გორაკზე შეფენილია თხმელისა და ხურმის ხეები, ზედ გაშვებულია მტევნებით დახუნძული ვაზები. აქ მოდიოდა და ახლაც მოდის, თუმცა ცოტა, განთქმული გურული ღვინო „ჩხავერი“. მთელი ეს ათ ქცევაზედ მეტი ვენახი მონასტრის საკუთრებას შეადგენს.

ასასვლელი გზა მაინც და მაინც მოსხლეტილი არ არის: 20 წუთის განმავლობაში თავისუფლად ადის კაცი. მშვენიერი მდგომარეობა აქვს თვით მონასტერს: სამხრეთ-დასავლეთით მოსჩანს ჯუმათის მთა, აღმოსავლეთით – აჭარის მთების მწვერვალნი, დასავლეთ-სამხრეთით – ერთი ნაწილი გურიისა და ფირუზის ფერი შავი ზღვა, რომელზედაც ჩიტების ოდენად მოსჩანს სანდლების გაშლილი აფრები.

გალავნის კარებთან შემოგვეგება ერთი მორჩილი, რომელმაც მაშინვე შეატყობინა ჩვენი მისვლა მონასტრის წინამძღვარს, არქიმანდრიტ იოანეს (გვარად შავლიაშვილია, კახეთის მკვიდრი), აგრეთვე ჩვენი სურ-

ვილი მონასტრის დათვალიერებისა.

მონასტერი შუატანისაა და ორი ტაძრისაგან შედგება. ერთი (მარჯვენა) „ღვთაებაა“ და მეორე (მარცხენა) „ზარზმა“. ორივე ტაძარი ერთმანეთს მიშენებულია. შენობა ჟამთა ვითარებისაგან დაძველებულია, ხოლო ადამიანის დაუდევრობას თითქმის ბოლო მოუღია გურიის ისტორიულ ძეგლისთვის. ეტყობა ყოველთვის არ ყოფილა ეს ტაძარი გადახურული წვიმას თავისუფლად უდენია და კედლები ისეა დამსკდარი, რომ მათი შეკეთება და განახლება შეუძლებელია. ამ უკანასკნელ ხანს, როგორც იყო, ყავრით გადაუხურავთ, მაგრამ ამით ბევრი ვერაფერი შევლებია გაფუჭებულ საქმეს. რომ დროითვე ეზრუნათ და წვიმა არ ჩაეშვათ, ეს კედლები ასე პირდაღებული არ იქნებოდა. გარედან სატირელ მდგომარეობას მონასტრისას შიგნით მხარეც ბანს აძლევს. ყველგან წვიმის კვალი ატყვი:, მხატვრობა თითქმის სულ ერთნაირად ჩამორეცხილა.

#41#

შემოქმედის მონასტერი არამც თუ გურიაში, მთელ საქართველოში მდიდარ მონასტრად ითვლებოდა. ეს იყო სამარხი ადგილი გურიელთა და ყოველი გურიელთაგანი მოვალეობადა თვლიდა რითიმე განემშვენიერებინა და გაემდიდრებინა ის ტაძარი, სადაც დაკრძალული იყო ძვლები მათთა წინაპართა და სადაც სიკვდილის შემდეგ თვითონ უნდა დამარხულიყო. აქ, სხვათა შორის, დასაფლავებულნი არიან: გურიელი მამია, დედა მისი დედოფალი მარინე, შემოქმედელი ეპისკოპოსები. აქვე განისვენებს მეუღლე ქიახოსრო გურიელისა – ელისაბედ ერისთავის ასული, მეუღლე ბატონიშვილი ტარიელისა – დესპინე, მთავრის ქიახოსრო გურიელის ასული, მალაქია გურიელი და სხვანი.

გარდა იმისა, რომ გურიელნი პატრონობდნენ შემოქმედის მონასტერს და ყოველთვის უხვი შეწირულებით ამდიდრებდნენ ამ ტაძარს და საეკლესიო სამკაულებსა სწირავდნენ, აქვე პოვებდნენ უშიშარ ადგილს ძვირფასი ჯვარ-ხატნი, წამოსვენებული თურქთაგან დევნილ ქართველების მიერ სამცხე-საათაბაგოდან. წინაპარნი აწინდელ აჭარელთა, ოდეს განსაცდელის დღე დაადგათ, იმის ზრუნვაში იყვნენ, საეკლესიო ნივთნი და წიგნები მტარვალთა მუსვრისაგან გადაერჩინათ და უვნებლად გურიაში შეენახათ. ჩვენ რაც მოგვივა, მოგვივიდეს, ოღონდ წინაპართაგან გამონაცემი განძი როგორმე დავიფაროთო, მტრებმა თავისი უღირსი ხელები არ შეახონ და არ შებღალონო.

1861 წელს შემოქმედის მონასტერი ქურდების მსხვერპლი გამხდარა. გაუტეხიათ და წარუტაცნიათ რაც რამ მოუხელებიათ და რის წაღებაც შესძლებიათ. აჭარის მთებზე რომ ასულან, იქ გაჩერებულან. ამასობაში წამოსწრებიან გურიიდან წამოსული მდევერები, დაუჭერიათ ისინი და გაბაწრული ჩამოუყვანიათ გურიაში. ნივთები წაურთმევიათ. მათი კვალი

ახლაც ატყვია შემოქმედის მონასტერში დაცულ ხატებსა: ზოგს თვალები აქვს დათხრილ-დაჩიქნილი, ზოგს თვალ-მარგალიტი აქვს ამოგლეჯილი ბუდიდან და სხვა.

ერთი ნაწილი ამ შებღალული სამკაულისა ერთ ზანდუკში აქვთ შენახული. მაგრამ მაინც ძლიერ მცირე ნაწილია დარჩენილი იმ საუნჯისა, რომელიც ერთ დროს შემოქმედის მონასტრისა ყოფილა. ეტყობა, სასტიკი ყურადღება არა ჰქონია მიქცეული მის შენახვას. სხვათა შორის, აქა ყოფილა სახარება ძვირფას თვალმარგალიტით შეჭედილ-შემკული. მესამოცე წლებში ამ ძვირფას სახარების მაგიერ, რაღაც მანქანებით: მხოლოდ ვერცხლში შეჭედილი სახარება დარჩა ამ მონასტერში. როგორ, რა გზით დაიკარგა ესდენი საუნჯე მონასტრისა – არავინ იცის...

ასეთი სავალალო მოვლენა შენიშნულია არა მარტო შემოქმედის მონასტერში, ეს დაუდევრობა და ჩვენი დავრდომა დაედო სარჩულად იმას, რომ გელათისა, ქვათახევისა, სიონისა და სხვა მონასტრებში ესოდენი ძვირფასი სამკაულია საუკუნოდ და კარგული ჩვენი შთამომავლობისათვის...

#42#

ამბობენ, და საბუთიც არა გვაქვს არ ვირწმუნოთ, რომ შემოქმედის მონასტერს მდიდარი წიგნსაცავიცა ჰქონდაო. მართლაც და, ყოვლად შეუძლებელია, რომ სამიტროპოლიტო კათედრაში მწიგნობარნი არ ყოფილიყვნენ. ერთი მათგანი, მიტროპოლიტი იაკობ დუმბაძე შემოქმედელი უკვე მოვიხსენიეთ ზემოთ. მათი გულმოდგინების ნაყოფია „გულანი“, შემოქმედში დარჩენილი. ის წარმოადგენს უზარმაზარი ტანის წიგნს, მშვენიერი ხელით და დიდი გულმოდგინებით დაწერილს სქელს ქაღალდზე. ერთ კაცს კიდევ უჭირდება ამ „გულანის“ აწევა. ეს წიგნი გადაუწერიათ XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში: ათანასე ქავჭარაძეს, მთავარ-დიაკვანს იოანეს, მდივანს იოანეს, მღვდლებს საბასა და იოსებ ტუსკიებს. ერთ ალაგას მიწერილიცა აქვს „გულანს“ საბა ტუსკიას ხელით, რომ ამ წიგნის გადაწერაზე მთელი 18 წელიწადი უშრომნიათ. შემოქმედის „გულანს“, სხვა მინაწერთა შორის, ერთი საინტერესო მინაწერიც აქვს. ამ მინაწერში ჩამონუსხულია ისტორიული ამბები XVI საუკუნის დასაწყისიდან მოყოლებული XVIII საუკუნის გასვლამდე.

„გულანები“ ძველად ყველა შესანიშნავ ტაძრებსა ჰქონდათ და განძად ითვლებოდა. მისი გადაწერისათვის დამაშვრალან არა ერთი და ორი კალიგრაფი. ზოგი მთელი თავის სიცოცხლეს ანდომებდა ასეთი წიგნების გადაწერასა.

VI

გომისაკენ. – გომელი გულშაგი: ცხენის თავი. – გომი, როგორც სააგარაკო

ადგილი. – გომის ტყე. – წყლის ჩამური. – ფეხის ჩამური. – ღომის შემუშავება. – ღომის თესვა გურიაში. – სანთლის არაყი. – მეფუტკრეობა. – არყის ხდა. – გომის „ჩაქუხა“. – სტუმრად ყოფნა გლეხისას. – „პაპა-ჯვარი“. – დადეგი. – მღალავი. – ოზურგეთში დაბრუნება.

შემოქმედს აკრავს სოფ. გომი, ცნობილი, სხვათა შორის, თვისი ჩაქუხათი, რომელიც შემოქმედიდან რამდენიმე კილომეტრის მანძილზეა. დიდად გვიქვს ამ ჩაქუხას მშვენიერება, დიდძალი ხალხი დადის მის სანახავად. ჩვენც ფეხის ხმას ავყევით, ვსთქვით, იმერლისა არ იყოს, კვიცსაც გავხედნით და სიდედრსაც ვნახავთ. დავსხედით ჯაგვზე, მაგრამ არ გავგივლია რამდენიმე მხარი, იძულებული შევიქენით ძირს ჩამოვსულიყავით და ქვეითად გვევლო. გზა მჭადა-ქვებით არის მოფენილი და ჯაგვის თვლები ერთ მხარეს რომ აღიმართებოდა, მეორე მხარეს ისეთნაირად დაეხეთქებოდა ქვას, რომ გულ-ღვიძლს არ არჩენდა ადამიანს.

გზის იქით-აქეთ ნაპირებზედ ჩაყოლებულია ქვის ყორის გალავანი ღობის მაგივრად, რაიცა მოწმობს, რომ ქვა აქ უხვადაა. ხეები უფრო და უფრო ხშირდება, მზის სხივი ვეღარც კი ატანს შიგ. ასე გგონიათ. სახლები ტყეში დგასო. ყველა მხრით რუების ჩხრიალი გესმით, ყანები და ეზოები სიგრძე-სიგანეზე ირწყვოს; უეჭველია, გვალვა აქ საშიში არ იქნება. სახლებიც ახლო-ახლო დგას, ეტყობა, მიწა ძვირობს. ხეები #43#

ვაზებით არის დაბანდული. ზოგ ხეზე ღობიოც კი გასულა და მისი წითელი ყვავილი ღამაზად არის შეხამებული ხის მწვანე ფოთლებთან. ღობიოს მოკრეფვა რომ მოუნდეს პატრონს, 7-8 მხარის სიმაღლეზე უნდა ავიდეს ხეზე.

ღობეების სარებზე თითქმის ყოველ მოსახლეს, გამოჩინებულ ალაგას, ჩამოცმული აქვს ცხენის გამხმარი თავები. არ შეიძლება კაცმა ამ თავებს ყურადღება არ მიაქციოს. ეს გახლავთ დარაჯი და მცველი აქაური კარ-მიდამოსი და აგრეთვე ჭირნახულისა. თუ ვინიცობაა ავი თვალის პატრონს შემურდა თავისი მოყვასის ჭირნახული, გინა კარ-მიდამო და რაიმე სიბოროტე გაივლო გულში, ცხენის თავის დანახვაზე ყოველსავე მზაკვრობას ძალა ეკარგება და ნიშანში ამოღებულ მოსახლეს ვერას ავნებს. რა ადვილი საშუალებაა ჭირნახულის დაზღვევისა ყოველივე ხიფათისაგან!...

სახლები გზის იქით-აქეთ არის ჩარიგებული; ყოველი მათგანი თუ სამთვალნიანი არა, ორთვალნიანი მაინც არის. ყველა სახლს სამზარეულო უეჭველად ცალკე უნდა ჰქონდეს, მთავარ სახლიდან 15-20 მხარის მოშორებით. უმეტესი ნაწილი დღე-ღამისა აქაური გლეხის სახლობა ამ სამზარეულოში, ან როგორც აქ ეძახიან, „სამზადში“ ატარებს. იქა ხარშავს

საჭმელს, აქავე იშლის სუფრას, იქავე აქვს თათბირი ოჯახის განკარგების შესახებ. მთავარ სახლში, ან ოდაში, მარტო დასაძინებლად და სტუმრის მისაღებად მოდიან. როგორც სამეგრელო-იმერეთში, ცეცხლი აქაც შუა ალაგას უნთიათ, კერაზე. იმის თავზე დაკიდულია საკიდელა, რომელზედაც თუჯის ქვაბსა ჰკიდებენ ხოლმე ღომის მოსახარშავად; აქვე იპოვება კეცის მჭადის გამოსაცხობად და რამდენიმე სხვადასხვა სიდიდის ქოთნები ლობიოს ან სხვა რისამე მოსახარშავად. საჯდომად „ჯორკოს“ – ტლანქად გათლილ ჯირკვებს ხმარობენ. სუფრა იგივეა, რაც სამეგრელო-აფხაზეთში – გრძლად გათლილი 1/2 ალაბის სიგანე ფიცარი, თითო ალაბიან ოთხ ფეხზე დაყენებული, რომელსაც წინ ისე დგამენ რომ ზედ არაფერს აფარებენ.

აქაური შენობები სულ ხისაა, ორი ეკლესიაც შეგვხვდა გზაზე, ისინიც ხისა იყო. ხე-ტყე ბევრია და არც ისე ძვირი.

სხვაგან რაც უნდა სიცხე იყოს, გომში მაინც გრილა. ამიტომ, ამ სოფელსაც ისე ეტანება ხალხი, როგორც შემოქმედსა. თან, მთაც ზედვე აკრავს. ჰაერით გომი ისეა განთქმული გურიაში, როგორც სურები, ასკანა, ვაკი-ჯვარი, ლიხაური და სხვ. ციება აქ სრულებით არ იცის. სამაგიეროდ, ზამთარი შედარებით, ცოტა არ იყოს, სუსხიანი იცის თურმე.

გომს ზედვე აკრავს მშვენიერი ტყე კოწია გურიელისა და ქაიხოსრო გურიელის მემკვიდრეთა, 15,000 დესიატინაზე მეტი. უმეტესი ნაწილი ტყისა ფიჭვ-ნაძვნარია. გომელებს ამ ტყით უდგათ სული. მთელი ზამთარი-#44#

შიგ მუშაობენ, ამზადებენ სახლის ასაშენებლად მასალას, მერე სოფელში ჩამოაქვთ, სახლსა დგამენ და სხვა სოფლელებზედა ჰყიდნიან. ნაყიდს სახლს შლიან, ურემზე უდებენ და 30 კილომეტრისა და მეტ მანძილზე მიაქვთ. სახლის დაშლა და ხელახლა მისი დადგმა შეიძლება კაცმა ოთხ-ხუთ დღეში მოასწროს. ამავე ტყეში არიან ზამთრობით მეგრელი მწყემსები თავისი ჯოგითა. მემამულენი თითო სულ თხაზე საძოვრის ბაჟს 25 კაპ. ახდევენებენ. მაგრამ თან ესეც კია, რომ ტყე საშინლადა ოხრდება. თხები ახალ მოზარდ ხეებს მოუკორტნელს არ უშვებენ. აქვე მუშაობენ აჭარელნი და გარშემო სოფლელთათვის ხის ჯამ-ჭურჭელს ამზადებენ. ნადირი ტყეში აუარებელია, განსაკუთრებით შველი. ზამთრობით დღე არ გავა, მონადირეებმა ერთი-ორი შველი არ მოჰკლან.

მდ. ბჟუჯი ამ სოფელზე გადის. სოფლელთ ამ მდინარედან ტოტები გადმოუგდიათ და თითქმის ყოველ მოსახლეს თავისთვის პატარა, ერთ-თვალიანი წისქვილი აქვს. წისქვილის გვერდითვე გაკეთებულია წყლის ჩამურები, ღომის საცხვავად. მეტად სადა კონსტრუქციისაა ეს ჩამურები და, ვგონებთ, მეტი არ იქნება მისი მექანიზმი მკითხველსაც გავაცნოთ.

გრძლად ამოთხრილია მიწა; იქით-აქეთ დასხმულ ბარჯგებზე გადებულია ძელი, რომელზედაც დამრულია ხუთი-ექვსი ალაბიანი ძელი კოვზის ფორმისა. ამ ძელს ერთი ბოლო ამოდრუტული აქვს კოვზივით და შიგ ეტევა 5 საწყვამდე (საწყვი ადგილობრივი ზომაა სითხისა, უდრის 2 ფუტს) წყალი. სახელად ამ ნაწილს ჩამურისას ჰქვიან „კოვზი“. მეორე ბოლოზე ამ ძელს გაყრილი აქვს პერპენდიკულიარულად მოკლე, 1 მეტრიანი სამი მკლავის სიმსხო ჯოხი – „წირისთავი“, რომელსაც თავზე ქვა აკრავს, ორი ოყის (ოყა – 3 გირვანქა) სიმძიმე, რომ, როცა „კოვზი“ წყლით გაივსება და ძირს დაიწევს და წყალი გადმოიღვრება, „წირისთავი“ მაგრად წამოვიდეს ქვეითკენ. წირისთავს ქვეშ, დაუცვეთელობისათვის, თუნუქი ან რკინა აკრავს. ქვეშ უდგას ამოჭრილი ჭურჭელი ქვისა, ქვევრის სახისა, მხოლოდ თავი უფრო ფართო აქვს, და შიგ ეტევა ორი ქილა ღომი. ამას ჰქვიან „საცეხველი“. წირისთავი ან ურთხლისა უნდა იყოს, ან თელისა ან კიდევ სხვა რამ მაგარი ხისა. საცეხველებს უფრო ალაგობრივ აკეთებენ. მთლად, ყველას ერთად, ზემოაღწერილს, ჩამური ჰქვიან. თუ წყალი არ აკლია ჩამურს, დღე-ღამეში ორ ქილა ღომს გაცეხვავს, თუ არა და, ერთსაც ძლივს მოერევა.

გარდა ამისა, აქეთკენვე ხმარობენ მეორე ნაირ ჩამურს, ეგრეთწოდებულ „ფეხის ჩამურს“. აი მისი სახეცა: ერთმანეთზე ორ-სამ ალაბის მოშორებით დასმულია ორი ბარჯგი, თითო ალაბის სიმაღლეზე, ზედა დევს ლატანი, „ლივლივად“ (დერძად) წოდებული, ამ ლატანზედ დაკრულია ჰორიზონტალურად ზემოაღწერილი ძელი, მხოლოდ უკოვზოდ; ამ ძელს აქვს მარტო წირისთავი, რომელიც საცეხველსა ჰხვდება. ეს ძელი ღერძიდან ერთ მხარეს ნახევარ ალაბზე ცოტა მეტია გადაშვერილი და ცალი #45#

ფეხი იქ უდგას მცეხველს (აქედან სახელწოდება მისი – „ფეხის ჩამური“). ხოლო მეორე ფეხი გალაჯული აქვს ისე, რომ „ლივლივი“ შუაში ხვდება. მცეხველის ტანის დასამაგრებლად კაცის სიმაღლეზე ბარჯგებზე ლატანია გადებული – „სახელური“, თავის სისწვრივ, ორსავე ხელის მოსაკიდებლად. ჯერ დააწვება ფეხით ბოლოს, რომ თავი, სადაც წირისთავია გაყრილი, აღიმართოს; წირისთავი რომ აღიმართება, მცეხვავე მეორე ფეხით ძირს დასწევს და დაჰკრავს საცეხველში ჩაყრილს ჩხოს (გაუცეხველ ღომის მარცვალს) და მარცვალსა და ნახორს (ჩენჩოს) ერთმანეთს აშორებს.

ღომის თაველებს გაცეხვამდე ლასტზედ გაშლიან და დაჰკიდებენ კერის ზემოთ, ცეცხლზე. ერთი დღე ჰყოფნის გასახმობად. მერე წამოიღებენ და ზოგი ხელით და ზოგიც ჯოხით თაველებს მარცვალს აცლიან. ამ მარცვალს ჯერ „გადაურევენ“ (განიავებენ). გასანიავებლადა ხმარობენ „ვარცლსა“ – ერთი ალაბის სიგრძე და ერთ ნიშან (4 გოჯი) განის ხის გეჯას. მეორე

ვარცლსაც ქვეშ დაუდგამენ. ერთი ქალი (გურიაში ღომის ცეხვა საქალო საქმედ ითვლება, მამაკაცი ამ საქმეში არავითარ მონაწილეობას არ იღებს) ხელში იღებს ღომით სავსე ვარცლს და ქვეშ დადგმულ ვარცლზედა ჰყრის ნელ-ნელა. მეორე ქალი კაბის კალთებს აიკრეფს და უქნევს გასა- ნიავებლად. ასე განიავებული, მაგრამ ჩენჩოიანი (ნახორიანი) ღომი მიაქვთ ხაშურში გასაცეხავად.

დიდი შრომა სჭირდება ღომის გაცეხვას, მაგრამ უფრო დიდი შრომა სჭირდება მის შემუშავებას. ჯერ ერთი, ნიადაგი, სადაც ღომსა სთესენ. უეჭველად მშრალი უნდა იყოს. თუ ქვიანი ნიადაგი არ არის, ჯერ თოხით უნდა მოიჩიჩქნოს მიწა, მერე მერულთით (სამკაპიანი სამუშაო იარაღია ხისა, ორთითის მსგავსი) უნდა „გაამერულონ“ (გააფხვიერონ) მოთოხნილი მიწა, შემდეგ გაფოცხონ და მხოლოდ მაშინ ჩაჰყარონ თესლი მიწაში. დიდი სიფრთხილე ჰქმარებენ მთესველს ღომის დათესვის დროს: საჭიროა თესლის თხლად ჩაყრა, თორემ, სქელ ღომში თოხის შეტანა ძნელია. თუ თავის დროზე მზიანი დღეები არ დაუდგა, ღომი ფუჭდება. შემოსულ ღომს თუ ავდარმა უსწრო, გამოდარებამდე თუნდ ერთმა თვემ გაიაროს. პატრონი ხელს ვერ ახლებს, ვერ მომკის.

ვთქვათ, მომკო. ახლა მისი „გამოწყობა“ გაუხდება გლეხს თავში სა- ცემი. თუ ამ დროს ხელი დააკლო, მთელი მოსავალი წყალში გადასაყ- რელი გაუხდება. უნდა შეიტანოს ცარიელ ნალიაში (სასიმინდეში) და ყველგან თანაბრად გაშალოს. მერე ნალიას გვერდები უნდა შემოუბუდ- ნოს გვირით ან ფეშერით და ქვეშიდან კადონი (დიდი, გაგანია ცეცხ- ლი) უნდა შეუწითოს, რომ ზევით ასულმა აღმა გააშროს. სინესტე თუ კი რამე აქვს, სულ გააშროს ღომსა. ამავე დროს ღომს ზემოდან თხმე- ლის ნედლ ფოთლებს მოაყრიან. ცეცხლი ქვეშიდან მანამდე უნთია, სა- ნამ თხმელის ფოთლები არ დაჰკნება, მხოლოდ მაშინ აიღებენ ამ სახით „გაწყობილ“ ღომს და კალათებით ხულაში შეიტანენ. თუ ამ შემთხვე- #46#

ვაში ზომიერი კალონი არ შეუწითეს და ღომს ერთი ბეწო სინესტე შერჩა, გაფუჭდება და ღირსებას დაჰკარგავს: არც ფერი ექნება კარგი ღომი- სა და არც გემო.

კარგი ღომი იცის მაღლობ ადგილზე მდებარე სოფლებში: გომსა, შე- მოქმედსა, ლეხოურში და სხვაგან. აქეთკენ 6 ჯიშის ღომი იცის: „თეთ- რი“, „ბარამულა“, „მირდაბალი“, „შვიდკვირა“, „ხუჭილა“, „ჯორიე- ლა“. ყველას ღირსებით „თეთრი“ ღომი სჯობია, მეტად თეთრი ფერი- საა, და ერთი ქილა „თეთრი“ ღომი ერთი აბაზით მეტად იყიდება ყო- ველთვის, ვიდრე სხვა ჯიშისა. თან, ის უპირატესობაცა აქვს სხვა ღომ- თან შედარებით, რომ „სიმწიფეს ითმენს“, ე.ი., რომ დამწიფდება, შეგიძლიათ ერთი კვირის უკან მომკოთ, – ამით არა დაუშავდება-რა თა-

ველებს. სხვა ჯიშის ღომი კი მაშინათვე თუ არ მოიმკო, მარცვლები სულ გასცვივა და ცარიელი თაველები-ლა შეგრჩებათ ხელში.

თვითონ მცენარე 1¹/₂-2 ადლის სიმაღლე იზრდება, წვრილია და ნაზი ფოთლები აქვს. მისი ჩალა საუკეთესო საკვებია საქონლისათვის და ძვირად იყიდება. სიმინდის ჩალის კონა რომ 2 კაპეიკი ღირდეს, ღომის ჩალის კონა ერთი სამად უნდა გაიყიდოს.

გურიაში ადრე დიდძალი ღომი მოდიოდა, სანამ სიმინდი არ იყო ისე გავრცელებული, მაგრამ ამ უკანასკნელ ხანებში ზოგან ღომს სრულელებითაც არა სთესენ. სიმინდი შემოიღეს ყველგან, მჭადს დიდი პატივი დაედო. უფრო იმიტომ შემცირდა ღომი, რომ მუშაობა და ჯაფა მეტი უნდა, ოთხჯერ-ხუთჯერ მეტი, ვიდრე სიმინდსა, თუმცა ფასი კარგი აქვს, ქილა ღომი ალაგობრივ 1 მ. და 20 კ. - 2 მანეთად იყიდება. თან სათაკილოდ მიაჩნიათ ღომის ცეხვა სოფლის ქალებს. მიყრუებული სოფლისა და ძალიან ღარიბები თუ გაცეხვავენ ახლა ღომსა.

ამჟამად მთელ გურიაში ღომი სიმინდზე 16-ჯერ ნაკლები მოდის. მაგალითად, 1896 წელს მთელ გურიაში მოსულა 2,832,900 ქილა სიმინდი, ღომი კი 176,557 ქილა.

სოფ. გომი განთქმულია ეგრედწოდებული „სანთლის არაყით“, რომელსაც თავლისაგან აკეთებენ. აქაურები მეფუტკრეობას ძალიან მისდევენ, მთის სიახლოვეც ძალიან ხელს უწყობს ამ დარგს მეურნეობისას. ორმოც ოჯახამდე მისდევენ მეფუტკრეობას. სუყველას ერთად 400-მდე სკა ფუტკარი ჰყავს. აქაური სკა მრგვალ ძელს წარმოადგენს, ამოღრუტუნულს და შუაში გაჭრილს. ფუთ თავლს 2 მ. და 50 კ.-3 მანეთამდე აქვს ფასი, სანთელს – 18 მან.

სანთლისაგან ხდიან საუკეთესო სუნისა და სიმაგრის არაყს. თავლს რომ გასწურავენ, ფიჭს აადულებენ, სანთელს გარდა რაც დარჩება, ჩაჰყრიან ქვაბში დასამჟავებლად. მერე დამჟავებულ ნივთიერებისგან ჭაჭასავით ხდიან არაყსა. უფრო ერთ ნახადსა ხმარობენ სასმელად, ორჯერ იშვიათად ხდიან, რადგან ისედაც კარგი არაყი გამოდის. გემრიელია, სურნელოვანი და მაგარი. კაცი სმით ვერა ძლება.

#47#

თითქმის ყოველი ოჯახი მისდევენ აქ არყის ხდასა. საარყე ქვაბები ყველას უდგას. გომის გარდა სანთლის არაყს სხვაგანაც აკეთებენ, უფრო მთის კალთებზე მდებარე სოფლებში, მაგალითად: ერკეთსა, სურებსა, ჭანიეთსა, აჭსა და სხვაგან. ფასიც კარგი აქვს ამ არაყს. ვერმუთის ბოთლი (ლიტრი) 1 მანეთად იყიდება. იმ დროს, როცა ჭაჭის არაყს ცხრა-ათ შაურად იშოვიან.

საზოგადოდ, არყის ხდა მთელ გურიაში გავრცელებულია, განსაკუთრებით ბევრსა ხდიან ჭაჭის არაყს. როგორც ქუთაისის გუბერნიის

სტატისტიკურ ცნობებიდან ჩანს, 1895 წელს მთელ გუბერნიაში ყოფილა 399 ქარხანა არყის სახდელი. ამათგან 299, ესე იგი ნახევარზედ მეტი ოზურგეთის მაზრაში მუშაობდა. ფულად 24,750 მანეთის არაყი გამოუხდიათ, რაზედაც 385 კაცს უმუშავნია. იმის მაგივრად, რომ თანდათან იმატოს ამ წარმოებამ, უკანასკნელ წლებში თანდათან კლებულობს. მიზეზი გახლავთ მეტის-მეტი ბაჟი, რომელიც სააქციზო უწყებას დაუდვია ამ წარმოებისათვის. მწარმოებელი ისეთ პირობებშია ჩაყენებული, რომ პირდაპირ ზარალია მისთვის არყის ხდა. სოფლებს უფრო ხელს აძლევს იყიდოს, ვიდრე საკუთარი ჭაჭისაგან ხადოს. ერთმა იოხუნჯა კიდევცა: „ბატონო, პაპას ღორებს ვაძლევთ და ჩვენ კი ნება არა გვაქვს მოვიხმაროთ“.

აქაური ღვინოც ნაქებია. „ჩხავერი“ ცოტა დარჩა, მაგრამ რაც არის, კარგია. „ადესა“ მოდებულია ყველგან. ნიადაგიც ხელს უწყობს და „ადესისაგანაც“ კარგი ღირსების ღვინო დგება.

სოფლის უკანასკნელი სახლიც უკან დავტოვეთ. გზა უკვე აღმართს შეუდგა თავს დაგვეცქეროდა. სუროიან ხეებისაგან შეკრული კამარა. მარჯვნივ, რამდენიმე მხარის მანძილზედ, ბჟუჯი მიხუვის. ამ ტყეში ნახევარი კილომეტრიც გავიარეთ. ჯერ მოგვესმა ქუხილის მსგავსი ხმა. მცხოვრებთ, ალბად, ბუნებას წაჰბადეს და იმიტომ დაარქვეს „ჩაქუხა“ მდინარის კალაპოტის იმ ნაწილს, სადაც წყალი მაღლიდან ძირს ქუხილით ეშვება, ჩაჰქუხს. მერე თავს წავადექით თვით ჩაქუხასაც. ამ ადგილას ბჟუჯის კალაპოტი მთლიანი კლდისაგან არის შემდგარი. ორი მხარის სიმაღლიდან მხარ-ნახევარ სიგანის კალაპოტში მოქცეული წყალი ძალუმად ეხეთქება თავქვე, კლდიან ნიადაგს. ქაფად ქცეული მდინარე შეუწყვეტლად სდულს და ზედაპირი მისი ქვეიდან ამოსულ ჰაერის ბუშტებით არის დაფარული. ოთხ-ხუთი მხარის მანძილზე წყალი ასე ვიწროდ მიმდინარეობს, მერე კი იშლება, დროებით წართმეული თავისუფლება ისევ უბრუნდება, ფრთასა შლის და გამშაგებული ეხეთქება ხან ერთ ლოდს, ხან მეორეს; ზედ გადააგორებს დაჭრილი ლომის ფაფარს დამსგავსებულ ტალღას და მიჰქრის განუწყვეტლივ. გულზევიად ბჟუჯის ღრიალს, მთა და ტყე ბანს აძლევს, სანამ მთიდან წამოსულ მდინარეს – აჭის წყალს არ შეუერთდება. მერე ცოტათი დარბაისლდება, სიფიცხე აკლდება; ხოლო ცოტა ქვემოთ, როცა #48#

ნატანებს შეუერთდება. სახელსაცა ჰკარგავს და თანაც მდოვრდება, წინანდელი ფერი და იერი აკლდება.

მდ. ბჟუჯს სათავე გომის მთებში აქვს. სათავესთან სულ რძესა ჰგავს თურმე წყალი და სულ მთელ გზაში ხმაურობს, ვიწრო კალაპოტში მომწყვდეულს თითქოს სული ეხუთება და გაშლილ ალაგზე გამოსვლასა

ჩქარობსო. იქიდან მალიგორად მოდის ბახმაროს მთებიდან გამოსულ მდინარე ბახვის წყალთან ერთად. ზამთარ-ზაფხულ ცივია. ამიტომ ამოურჩევია თევზთა მეფეს – კალმახს ეს მდინარე თავის საცხოვრებლად. სხვა ჯიშის თევზს აქ ვერ ნახავთ. როდესაც გნებავთ, მაშინ შეგიძლიათ ეს თევზი დააჭერინოთ ამ წყალში და სუფრა დაამშვენებინოთ. თვითონ ჩაქუხასთან განსაკუთრებით უყვარს კალმახს ცხოვრება. ბრძოლა უყვარს წყალთან, დაბრკოლების დაძლევა, ძალის გამოჩენა. მთვარიან ღამეს ჩაქუხასთან დგომას და მის ცქერას არაფერი სჯობია თურმე. თითო წყრთა კალმახები წყლიდანა ხტებიან და ჩაქუხას იქით გადასვლასა ჰლამობენ. ერთს მეორე ჰბამავს, მეორეს მესამე, და ამ რიგად ებრძვიან წყლის ტალღებს. ზევიდან გადმოხეთქილი წყალი კი ხავერდის ჩარჩოს თვისი მარგალიტისებური წინწკლებითა ჰნამავს სანეტაროდ, საოცნებოდ...

მთელი $\frac{1}{2}$ საათზე მეტი ვილაღეთ უმანკო ბუნების წიაღზე. დავბრუნდით სულითა და გულით დამტკბარნი მისი ყოველმხრივი ძლიერებისა და სიუხვის ჰერეტიითა. მოვატანეთ სოფელს. გავიარეთ ერთი სახლი, გავიარეთ მეორე. ერთბაშად გზაზე წინ გადაგვეღობა თავით ფეხამდე შავებში გამოწყობილი (ქალზე მგლოვიარედ ყოფილა) გლეხი და ყველანი გაგვაჩერა უსიტყვოდ. გაგვიკვირდა. არ ვიცოდით რასა თხოულობდა ჩვენგან. ჯერ სალამი მოგვცა მდაბლად, მეტის ზრდილობით და თან დასძინა:

- გთხოვთ, თქვენი ჭირიმე...
- რა გნებავთ? – დავეკითხეთ.
- ყველას არ გიცნობთ, ბატონო, მარა ქე ვიცი, ვინც ბრძანდებით...

ამიზა ნუ გამიწყრებით...

- დიდი სიამოვნებით, თუ კი რამ შეგვიძლია, – ვუპასუხეთ ერთხმად.

- რაკი აქედან მობრძანდებით და ჩემს ქოხის პირდაპირ გაიარეთ, თუ შეიძლება, იმდენი პატივი მეცით ჩემს ღარიბ ქოხში შემობრძანდით. მართალია, თქვენ საკადრის პატივს ვერ გცემთ, მარა მაინც ნუ გამიწყრებით... ხო მოგეხსენებათ ღარიბი კაცის საქმე... თქვენი ხელის ნარეცხი დასტუეთ ჩემს სახში.

ღამდებოდა. წინ კარგა მანძილი გვედო. მაგრამ ჩვენი სტუმართმოყვარე გურულის გულრწფელ თხოვნას ვერ ვეწინააღმდეგეთ, მოგვერიდა რომ გავაწბილოთ, ვაი თუ განაწყენდესო.

შეგვიძღვა ეზოში. სახლის აივანზე ხელად გამოიტანეს თხილი, ვაშლი, სანთლის არაყი და ჩხავერის ღვინო. დაგვალოცვინა თავი და თვი-
#49#

თონაც დაგვლოცა თავაზიანად. სანაქებო იყო ჩხავერის ღვინო, ოქროს ფერისა, გემოდ ნაზი და უზადო. რაც უფრო ვსვამდით, უფრო

მეტი გვინდებოდა. ეს ღვინო კაცს აფხაზურ „ამილახუს“ მოაგონებს. ბოლოს, ჩვენი სახელდახელო მასპინძელმა ბოდიში მოიხადა, რომ „ასე ცოტა რამისთვის გაგსაჯეთო“...

სახლიდან გამოსულნი ლატანს წავაწყდით, 6-7 მხარის სიგრძეს, ეზოს შუაალაგას დარჭობილს. რა თქმა უნდა, თავისი საფუძველი აქვს ამ ლატანს, თავისი დანიშნულება. წვერში ჯვარი აქვს გაკეთებული და ზედ გადაუკიდიათ ეკლის გვირგვინი: ქრისტიანობა და პირველყოფილი ანიმიზმი ერთმანეთში არეულა. ეს გახლავთ „პაპა-ჯვარი“, ანუ იარაღი, მფარველი იმ ოჯახისა, სადაც იგი დასმულია. გურულს გამოცხადებული მტრისა არ ეშინიან იმდენად, როგორც უჩინარისა, დაფარულისა, მისი ფრთაშესხმული ფანტაზიის მიერ წარმოშობილისა. ჯერ კიდევ გულუბრყვილოდა სწამს, რომ ჩვენი ცოდვილი ქვეყანა სავსეა ათასგვარ მზაკვარ-მაცდურებითა, რომელნიც ადამიანს, მოსისხლე მტრებივითა ჰყავთ გადაკიდებულნი, ყოველსავე სიავეს უშვრებიან. გურულის წარმოდგენით, კუდიანებს წელიწადში ერთ დღესა აქვთ ბენეფისი, – დღესასწაული, – ეს არის „დადგის“ ანუ პირველ ენკენისთვის წინა ღამეს. მაშინ გურული, ოჯახის სახლის უფროსი უეჭველად აკეთებს ზემოაღწერილ „პაპა-ჯვარს“ და ეზოში გამოჩინებულ ალაგას მიწაში ჩაარჭობს. ამნაირისავე „პაპა-ჯვრით“ შეაიარაღებს ყანებს. „მღალავი“, ავი განზრახვით შემოსული, თავის ბოროტ თვალებს ამ ოჯახის მცველს „პაპა-ჯვარს“ ვერ ააშორებს. შეხედავს თუ არა, თითქო რამემ შეულოცაო, ყოველი მისი გრძნეულება დუნდება, უძლური ხდება. წყევლით ბრუნდება უკან ხელცარიელი, დამარცხებული მღალავი. მიდის სხვა ოჯახში. ჰფიქრობს, ვინ იცის, იქნება სხვა ვერ მიხვდა ან დაავიწყდა და წინ მტერი არ შემომგებაო. თუ მოუშხადებლად დაუხვდა გლეხკაცი, მაშინ ფრთას ისხამს მღალავი დღესასწაულობს, ყოველივე სურვილი უსრულდება.

გარდა „პაპა-ჯვარისა“ გურიაში სხვა საშუალებასა ხმარობენ „მღალავის“ საწინააღმდეგოდ. სახლს, სამზარეულოს, ხულას, სასიმინდეს, ბოსელ-საქათმეს, მარნის კარებს თაფლის სანთლის პაწია გუნდებს აკრავენ: შემდეგ დიასახლისი ოჯახის ყველა წევრს სათითაოდ ჯვარედინად მიაკრავს თავზე იმავე თაფლის სანთლის გუნდებს: ერთს შუბლზე და ორს იქით-აქეთ საფეთქლებზე, აგრეთვე თმაზედ. ამ სახით „შებეჭდილი“ უნდა იყოს შინაური ოთხფეხი საქონელიცა. სანთლით ცვა-ფარვა სჭირდებათ უსულო ნივთებსაც: სატევარს, თოფს, სახლის ავეჯს, ჯამ-ჭურჭელს, ტანისამოსს, მიმინოს, ჩიტბადეს. დასასრულ, იმ ღამეს, რომელსაც „შეცვა ღამე“ ჰქვია, მზის ჩასვლიდანვე მთელ სოფელში თოფებს ისვრიან და თან ხმამაღლა ჰყვირიან: „ჰაუჰო! შენი სვი და შენი ჭამე, ჩემსა ჯვარი დამიწერე“... თუ მოახერხებენ, არც იძინებენ იმ ღამეს.

თუ ეს პირობები არ არის დაცული, მლაღავი თავისუფლად, დაუბრკოლებლად შემოდის სახლში და, ვისაც სანთლის გუნდა არა აქვს „შე-ბეჭდილი“, გულს ამოაცლის, ზოგს ნაჭერს ამოაცლის ტანისამოსიდან, მერე კერასთან მივა, გადააბრუნებს კერას (შემის სასთუმლად დადებულ ქვას), ქვეშიდან ამოიღებს რაღაც გასაფრენ წამალს, ამოისვამს ილლიაში და სადმე ჯუჯრუტანაში გაძვრება და მოუსვამს როკაპისაკენ, ტაბაკონას მთაზე (სამეგრელოში).

მლაღავნი დაღამებითვე იწყებენ სოფელში ძრწოლას სანადიროდ ხშირად კატად იქცევა ხოლმე მლაღავი და ეძებს მსხვერპლსა. ამიტომ, ყველა კატას, იმ ღამეს შინ შემოსულს, ოჯახის წევრნი დიდი სიფრთხილით ადევნებენ თვალ-ყურს. თუ კატა მეზობლისაა, ან სრულიად უცნობია, ეცდებიან დაიჭირონ და ტუჩი გახურებულის შანთით დაუწვან. მეორე დღეს, როცა კატა ისევ ადამიანად იქცევა, დაღი დააჩნდებაო. ამიტომ, ვინც იმ დღეს ლოგინში ჩაწვება და თავს მოიავადმყოფებს, ეჭვი შეაქვთ, მლაღავი უნდა იყოს და წინაღამეს მლაღავობაზე დაიჭერდნენ და დადაღავდნენო.

მლაღავებს, გურულის აზრით, ადამიანის გული უყვართ. ზოგს ახალგაზრდა ქალის გული მიაქვს ძღვენად როკაპთან – მლაღავების უფროსთან, რომელსაც რეზიდენცია ტაბაკონას მთაზედა აქვს, ზოგს ახალ ჯვარდაწერილისა, სხვებს დედის პირმშოსი და საზოგადოდ ისეთებისა, ვინც სიცოცხლეს მხოლოდ იწყებენ და მთელი სიტკბოება ცხოვრებისა სავსებით ჯერ არ უგემნიათ.

თვითონ როკაპი, რომელსაც ესდენი დარჩეული ძღვენი მისდის მისთა ხელქვეითთაგან და ერთგულ მოსამსახურეთაგან, მახინჯის სახის მოხუცია, მდედრობითის სქესისა, უღმობელი, ადამიანის სისხლს მოწყურებული. თავისი ტანის სიგრძე კბილები აქვს, რომლებიც წინ მიწაზე უწყვია. ყოველი მის მოსაკითხავად და ერთგულების გამოსაცხადებლად მოსული მლაღავი მივა თუ არა თავის ბატონთან, ხელში ქვას აიღებს და როკაპის კბილებზე დააკაკუნებს. როკაპი შეინძრევა და დაეკითხება:

– ვინ მოსულხარ?

– მე გახლავარ (სახელი და გვარი), დიდო მოწყალეო, ბატონო და ჩვენო მფარველო! ერთი წელიწადია, არა გხლებივარ. ახლა გეახელით და მოგართვით გული (სახელი და გვარი ვისიც არის). ამის პატრონს მოუშხამე სიცოცხლე, ეს იყო, ახლა დაიწერა ჯვარი და საუკუნოდ გამოვასალმე თავის საქმროსა, ცხოვრების სიტკბო არც კი უგემნია.

– ბარაქალა, კარგად გიქნია. კვლავაც გახსოვდეს შენი ბატონი, იმისი პატივისცემა იცოდე. – დარიგებას აძლევს როკაპი და მლაღავიც შორდება! გათენებამდე იქა რჩება და გათენების ხანს თავის სოფელში ბრუნდება.

იმ მლაღავებს, ვინც ხელცარიელი მივლენ როკაპთან, ეს უკანასკნელი
საშინლად ურისხდებათ...

#51#

უკვე დაბნელდა, როცა გონიდან გავედით, შემოქმედთან ისევ და-
სხედით ჩვენს ჯაგვზე. მთვარიანი ღამე იყო. ხეების ხშირ სამოსელში ძლი-
ვას ატანდა სხივებს ღამის მნათობი და გზას სანახევროდ გვინათებდა.
საოცნებო ჩრდილი ხეებისა მლაღავებად მეჩვენებოდა; ერთ მთლიან
ზოლად გაირბინა ჩემს წარმოდგენაში სოფლელთა მზადებამ, ადამიანის
გულებით დატვირთულმა ფრთაშესხმულმა მლაღავებმა, ტაბაკონას მთამ...
ამასობაში ოზურგეთის სახლებიდან გამოსულმა სინათლემ მხიარულად
შემოგვცინა...

VII

**სოფ. ეწერი და მისი მცხოვრებნი. – უნუგეშო მომავალი; – სახელმწიფო
ბანკი. – თავადაზნაურთა მოსალოდნელი უმამულობა. – რის პატრონია დღეს
გურული გლეხი? – რის პატრონი იქნება? – სად უნდა გადასახლდეს გურუ-
ლი? – ვინაობა ეწერლებისა. – მათი ძალა და უნარი. – მათი სოფლის საზო-
გადო სახე. – ასიმილაცია. – მაგალითი წაღვერლებისა. – რაოდენობა რუსე-
ბისა გურიაში.**

დარწმუნებული ვართ, რომ მკითხველთა უმეტესმა ნაწილმა არც კი
ოცის, გურიაში გურულების მეტი თუ სხა ტომის ხალხიცა ცხოვრობს,
თუ სხვა ხალხიცა ტკბება აქაური ლაჟვარდი ცის ცქერითა. უნდა გამოვ-
ტყდე, რომ მეც ამ აზრისა გახლდით. გარნა გასაკვირველიც არ არის
ეგ უცოდინარობა. ვინ საიდან რა უნდა იცოდეს, როცა ჩვენს ჟურნალ-
გაზეთებში დღემდე ხმა-კრინტიც არავის დაუძრავს, ამის აღნიშვნა სა-
ჭიროდ არავის დაუნახავთ!

მე მოგახსენებთ სოფ. ეწერზე, სადაც, ეს ათი წელიწადია, რუსები
დასახლდნენ. იქნება, ასე შეუმჩნეველი იმიტომ დარჩენილა ეს სოფელი,
რომ თვალსაჩინოს არას წარმოადგენს არც მისი სივრცე, არც შიგ და-
სახლებულთა რიცხვი, აღარც მათი წარმატებული, გინა გარეშეთათვის
წასაბაძი სამაგალითო და სახარბიელო ყოფა-ცხოვრება. დიახ, იქნება
ეს იყოს მიზეზი ხსენებული სოფლის ასეთი უჩინარობისა, მისი დავიწ-
ყებისა, მაინც, რა მიზეზიც უნდა იყოს აღუნიშვნელობა, გვერდის ავლა
ამ ფაქტისა დაუშვებელია.

ასეთი სოფელი დღეს ერთია გურიაში, ხვალ კი ათი და ოცი სხვა
მოემატება. ხოლო ეს სწორეთ იქ უნდა მოხდეს, სადაც ადგილობრივსავე
მკვიდრს, რომელსაც მთელი საუკუნოებით უცხოვრია აქა, მიწა არა

ჰყოფნის სახნავ-სათესად: ეს იქ უნდა მოხდეს, სადაც ადგილობრივი მკვიდრი დღეს არა, ხვალ იძულებული გახდება კერა მოიშალოს, აიყაროს, ბავშობითვე შეზრდილ მიწა-წყალს თავი ანებოს და, ვინ იცის, სად უნდა ეძებოს დასასახლკარებელი მიწა, რა პირობებში უნდა ჩადგეს! და ვინც იცნობს ქართველი კაცის ხასიათს, მის ნიშანდობლივ თვისებას, ვინც იცის მისი სიყვარული დედულ-მამულისა, ვინც იცის ქართველ კაცისათვის რა მწარეა კერის მოშლა, ფუძისათვის თავის დანებება, მხო-

#52#
ლოდ ის მიხვდება სავსებით, რა მწარე იქნება გურულისათვის ასეთ პერსპექტივაა.

ამჟამად საგუბერნიო ადმინისტრაცია იმის ცდაშია, ზედმიწევნით აღწესდეს რაოდენობა სახელმწიფოს მიწებისა გურიაში, რომ ზედ დასახლოს სხვა ქვეყნის უმიწაწყლო ოჯახობანი. მაგრამ ნურც იმას დავივიწყებთ, რომ აქაური მემამულენი, განსაკუთრებით მას აქეთ, რაც თბილისში საადგილ-მამულო სახელმწიფო ბანკის განყოფილება გაიხსნა, როგორც სხვაგან, ჩვენშიც იმის ცდაში-და არიან. ჩემმა მეზობელმა მამულის დაგირავება არ მომასწროსო. თითქოს ემინიანთ, ვაი თუ ბანკს მერე ფული შემოეღოს და ჩვენი მამული არ დაიგირავოსო. მით უფრო ხალისით აგირავებენ მამულებსა, რომ ფულს იმდენს იღებენ, რამდენს მაშინაც კი ვერ აიღებენ, ხელაღებით რომ გაეყიდნათ. ან, ჩვენში ისეთი შეძლებული ვინ არის ორი-სამი ათას დესეტინიანი მამული იყიდოს! მემამულეებს ფული იმ განზრახვით გამოაქვთ, როს ბანკს უკან აღარ დაუბრუნონ. ან, თუ ჰფიქრობენ დაბრუნებას, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მანანასავით მზამზარეულად ზეციდან ჩამოცვივდა ფული, ან კიდევ, თუ მათმა ბედმა იმუშავა და მათს მომგებიან ბილეთს 200,000 მანეთის მოგება ხვდა!... უეჭველია, 20-30 წლის განმავლობაში ეს კერძო მამულები სახელმწიფო ბანკში გადავა. ამას წინ არა უდგა-რა: არც ჩვენი სწავლა, არც ჩვენი წინდახედულობა, აღარც ჩვენი ზრუნვა მომავალი თაობის კეთილდღეობისათვის. მაშინ? მტერი ასე დაგიღონდეთ, ჩვენი გლეხი დაღონდეს და დაძმარდეს! მაგრამ მე თქვენა გკითხავთ, ცარიელ დაღონებასა და დაძმარებას როდის რა უშველნია, რომ ეს დაღონება, ეს დაძმარება ჩვენ გაგვიხდეს გაჭირვების ტალკვესად, უკვდავების წყაროდ, რომ ჩვენ დაგვედოს მტლად?! დაუფიქრებიათ ამას როდისმე? პასუხი საბედისწეროა, სამწუხაროდ – არა! ან ძლიერ ცოტად! დიახ, მაშინ ერთი გზაა დარჩენილი: სახლკრის მოშლა და სხვაგან ძებნა ბედისა. რა ვიცი, ყველაფერს უნდა მოელოდეს კაცი ამ სოფელში: იქნება, ციმბირისაკენაც დაუწყოს ძებნა მამულსა გურულმა გლეხმა, როგორც დღეს სხვა ქვეყნის უმიწაწყლო მცხოვრებნი შვრებიან. რადა? რადა

და იმიტომ, რომ გურულ გლეხს ერთი ან ორი დღიური მიწა თულა შერჩება. ჯერ დღეს გურიაში კაცის სულზე 5 დღიურიც ძლივს მოდის. ამათგან 1^{1/2} დღიური სახელმწიფოა. დანარჩენიდან 1 დღიური მაინც უხმარი იქნება, 1^{1/2} დღიური მთასა, დრესა და ჭაობს ექნება დაჭერილი. ასე რომ კაცის სულზე ერთი დღიური თუ მოდის კარგი, სახნავ-სათესად გამოსადეგი მიწა, ისიც კარგი ღვთის წყალობა იქნება! ეს დღეს, და რა დღე დაადგებათ აქაურებს 20, 30 ან 40 წლის შემდეგ. როცა მცხოვრებთა რიცხვი ერთი-ორად იმატებს?...

სოფელი ეწერი ქ. ოზურგეთიდან სულ კილომეტრ-ნახევრის მანძილზეა დასავლეთით, ოზურგეთ-ნატანების შარაგზის მარცხენა მხა-
#52#

რეს. გარეგნობით არაფრით განსხვავდება გურიის სხვა სოფლებისაგან. იგივე ფიცრული სახლები, ისლით ან ყავრით დახურული, იგივე წკნელის ნალიები (სასიმინდეები), ოთხ მაღალ ბარჯგზე შეყენებული, იგივე სიმინდის ყანები გარშემო, მხოლოდ ეწერელები უფრო მჭიდროდ, ჯგუფადაც ხოვრობენ, ქალაქის წესზე, ვიდრე გურულები. მთელ სოფელში 15 კომლია. მამრობითი სქესისა 38 სულია და მდედრობითისა – 28 ანუ სრულიად 66 სული ორისავ სქესისა.

ყველა აქ დასახლებული ყოფილი ჯარის კაცები არიან. სოფელი ეწერი ამ ათი წლის წინათ გაუშენებიათ. ყველა მათგანმა იცის რაიმე ხელობა: დურგლობა, კასრის კეთება, მეწაღეობა და სხვ. სამსახურის ვადა რომ გათავებიათ, სამშობლოში არ დაბრუნებულან. დარჩენილან ოზურგეთში და თავისი ხელობით დაუწყიათ თავის რჩენა. გაუვლია დრო-ჟამსა. მთავრობისათვის უთხოვნიათ, თავისუფალი მიწები მოგვეცით სახელმწიფო და ზედ დავსახლებითო. ადმინისტრაციასაც შეუწყნარებია მათი თხოვნა და ეგრედწოდებულს გურიანთის აგარაში, იქ, სადაც დღეს სოფ. ეწერია, მიუზომნია სამ-სამი დესეტინა მიწა, სულ 15 კომლისათვის – 97^{1/2} ქცევა. თუმცა იმავე ახალშენების გვერდით სახელმწიფო გლეხები – გურულები სახლობენ, რომელთაც კომლზედ ორ-ორი ქცევა მიწა ძლივას აქვთ.

ვინც ეწერში დაესახლა, მთავრობას ყოველივე საერო და სახელმწიფო გადასახადისაგან გაუნთავისუფლებია, ფულადაც სამ-სამი თუმანი მიუცია კომლზე პირველ ხანს ხელის მოსამართავად, – მოეწყვეთ და გაშენდითო.

ათი წლის ვადა სრულიად საკმარისია გლეხისათვის, რომ ოჯახი ფეხზე დააყენოს, მეურნეობა გააჩაღოს, მით უფრო, თუ სხვისაგან შემწეობა და დახმარება ექნება, თუ ბეგარისაგანაც გაანთავისუფლებენ.

მაგრამ ეწერლებს არამც თუ მეურნეობა გაუჩაღებიათ, არამც თუ სხვისი წასაბადი რამე შემოუღიათ, არამედ საქმე ისე წაუყვანიათ, რომ

ლამის არის თავი დაანებონ იქაურობას და სხვაგან ეძებონ მიწა-წყალი.

მთელი სოფელი ექვს დღიურ მიწაზედ არის მოთავსებული. სახლები ფიცრულია, უმეტეს ნაწილად პატარები, ბუხრიანი, ისლით ან ყავრით გადახურული. საზოგადოდ, როგორც მოვიხსენიეთ, ამათი სახლები გურულების სახლებისაგან არაფრით განირჩევა. მხოლოდ ერთ მოსახლისათვის გულს ვერ მოუთმენია და რუსული ფაცხა გაუკეთებია წკნელისა, ტალახით გაუგოზავს შიგნითა და გარეთ და მერე კირი წაუსვამს. ყოველ მეკომურის ეზოს 300-400 ოთხკუთხა მხარის სივრცე ადგილი უჭირავს. ცდილან შიგ ხეხილი გაემშენებიათ. მაგრამ ჯერ ცოტაა, მხოლოდ ბალია აუარებელი და ისიც სქლადა დგას, ასე რომ ნაყოფი კარგად ვერა მწიფდება მორეული ჩრდილისაგან. ბოსტანში მზესუმზირა და კომბოსტო უეჭველად უნდა იყოს. ეზოსა და ეზოს შუა თხმელის წკნელის ღობეა გავლებული, ისიც ზოგან გატეხილი, ზოგან წაქცეული #54#

ერთს ოჯახში შევედი. დამიხვდა შავგვრემანი, მარილიანი სახის გურული დედაკაცი – დიასახლისი. გარს ეხვევოდნენ ქერა, ცხვირ-აწეული ბავშვები, ღარიბულად ჩაცმულები. სახლი, სადაც შევედი, ორთვალისანი იყო. ერთ ოთახში მამა სახლისა – რუსი, დურგლობდა; შიგ. ეწყო ხელსაწყო იარაღები, ნახევრად დამზადებული ავეჯი, ზოგი გამალაშინებული და ზოგიც გასამალაშინებელი ფიცრები. ხოლო მეორე ოთახში ეწყო: დაკონკილი ლოგინი, ორიოდ თევში. გამავეებული მაგიდა, რომელზედაც სამოვარი და ქეთლი იდგა. კუთხეში იდგა გურული გორიცა.¹⁷

იამათ ჩემი მისვლა, სკამი შემომთავაზეს და ყველანი პარმაღზე ჩამოვსხედით. დედამ თავის 11-12 წლის ქალს დაუძახა: „ცა,¹⁸ რამე ხილი მოუკრიფე სტუმარსაო“.

ვკითხე სადაურობა ჩემს მასპინძელს. რუსული არ დაჰვიწყებოდა, მაგრამ არც კარგად ახსოვდა. „ოცი წელიწადია, რაც სამსახური გავათავე, – მომიყვა რუსულად, – სამშობლო ჩემი რიაზანის გუბერნიაშია. არ წავედი, რადგან სახლში, ჯერ ერთი – დედ-მამა არ მეგულებოდა და მეორეც – სიღარიბე მომელოდა. მიწა ორი დესიატინი დაგვრჩა ორ ძმას. ერთი როგორც იქნება, ხელს მოინაცვლებს ორის დესიატინათი, და ორისა კი რა მოგახსენოთ, ვარჩიე აქ დავრჩენილიყავ, – შევეჩვიე აქაურობას. ცოტა დურგლობა ვიცოდი. მერე ამას რომ უყურებთ, – და თავის ცოლზე მიმითითა, – თვალში მომივიდა და ვთხოვე ცოლად გამომყოლოდა. ჯერ უარზე დადგა. ჰოდა იმას მოგახსენებდით, ჩემი მარიკა ჯერ უარზე იდგა, არ უნდოდა გამომყოლოდა. მაგრამ მერე კი დამთანხმდა. ჩემსა-

¹⁷ გორიცა – ზურგზე მოსაკიდებელი კალათი.

¹⁸ ცა – შემოკლებული ციცა (გოგო, ქალი).

ვით უდებდამო იყო, გაჭირვებული. რუსული სულ არ იცოდა, მე კიდეც – ქართული, მაგრამ, როგორც იყო, ერთმანეთს მუნჯურად ვაგებინებდით, რაც გვინდოდა. მერე ცოტა რუსული იმან ისწავლა, მეც ქართული ვისწავლე და მას აქეთია მოგვაქვს ჩვენი დღე.

„ჩემსავით დარჩენილები ვინც ვიყავით ოზურგეთში, შევიკრიბენით და მთავრობასა ვსთხოვეთ თავისუფალი მიწა მოეცა ჩვენთვის დასასახლებლად. გამოგზავნეს მიწის მზომელი და რასაც ახლა ხედავთ, ეს მიწა მოგვიზომეს. მაშინ აქაურობა გვიმრას მიჰქონდა, მაგრამ ახლა როგორც არის, ცოტათი გავსწმინდეთ. დიახ, მიწა მოგვცეს, მაგრამ რათ გინდათ, წითელი მიწაა, „მაბუნი“. მოსავალი ნაკლებ იცის; ყველაფერს შემოღობვა უნდა, თხრილის შემოვლებაა საჭირო. ამას კიდეც ხარჯი და ჯაფა უნდა. თორემ ისე საქონელი ყველაფერს გაგვიხრებს. ერთმანეთს რომ მხარს ვაძლევდეთ, კიდეც არაფერი. მაგრამ ხათაბალა ის გახლავთ, რომ ერთი ალთას გაიძახის და მეორე – ბალთას... სმაზე ხელი ვერ ავიღეთ. გურულებს კი სმა ეჯავრებათ. ჩვენი ცოლები, #55#

სულ იმას გვეჩხუბებთან, რადა სვამთო?... სიმინდს სამყოფს ვერ ვიწევთ. იძულებულნი ვართ სხვაგან ვიმუშაოთ და $\frac{1}{3}$ ნამუშევრისა ვაძლიოთ მიწის პატრონს. ვჯახირობთ ასე. მაგრამ მაინც გული არ გვიდგება, უნდა ავიყარნეთ აქედან... გავიგეთ, ბატონო, აფხაზეთში აფხაზები გადარეკეს და იმათი ადგილები რუსებს უნდა დაურიგონო. შემოდგომაზედ, ჭირნახულს რომ ავიღებთ, ერთი ხუთი მანეთი სადმე უნდა ვიშოვნო და წავიდე იმ ადგილების სანახავად. მეცა და სხვებსაც თუ მოგვეწონა, უეჭველად უნდა გადავესახლოთ“.

ამნაირად ლაპარაკობდნენ იქაური რუსები. ყველას გული აეყარნა იქაურობაზე; ყველა სიღარიბეს უჩიოდა.

ამათი ლაპარაკი მეტად აჭრელებულია. ქართული ყველამ იცის. ერთი რუსი ვნახე, გვარად სანდალოვი იყო, დიდის ხნიდანვე აქ დარჩენილი. თითქმის წმინდადა ლაპარაკობს ქართულს, მხოლოდ კილოს უქცევს ცოტათი და პაჭუა, ჩრდილოეთის მცხოვრების ნიშანდობლივს ცხვირზე ეტყობა, რომ ჩრდილოელია. ბავშვები-კი ყველანი წმინდა ქართულს ლაპარაკობენ, გურული კილოთი, სხაპასხუპით. ამათგან ათში ერთმა თუ იცის რუსული. მინდორზე მთელი გროვა თამაშობდა ამ სოფლის გოგობიჭებისა.

ამკარად ეტყობა მთელ სოფელს გაქართველება. ჯერ ახლაც სახლის უფროსები ზნე-ჩვეულებას აქაურს მისდევენ, ქართულის სწავლას არა თაკილობენ: „ქართული გვჭირია, ბატონო, – მითხრა ერთმა, – ჩვენი ცოლების სამშობლოში ან მეზობლებში რომ გადავალთ, უქართულოდ ვერას გავხდებით“-ო. ტანისამოსს ჯერ ისევ რუსულს ატარებენ: ჩექმებს, რუსულ

კარტუზს, ხალათს და სხვა, ახალი მოდგმა-კი ჩვენებურად იცვამს – იხურავს. ამათ რომ დავაკვირდი, თვალწინ წარმომიდგა სოფ. წალვერში (ბორჯომის ხეობაში) ვორონცოვის დროს დასახლებული რუსები. როგორც წალვერელებმა ვერ გაუძლეს ქართველების გავლენას და მთლად გაქართველდნენ, ისე მწერელი რუსებიც ადგანან გაქართველების გზასა. როგორც წალვერში, ისე ეწერში ასეთი ასიმილაცია რუსეთიდან მოსულებისა ადგილობრივ მკვიდრებთან, უპირველეს ყოვლისა, მათი ცოლების წყალობაა. წალვერში რუსებს არამც თუ ენა აქვთ გამოცვლილი, გვარიც კი არ შეურჩენიათ პირვანდელი სახით. მაგ. ტროფიმოვი – ტროფიმაშვილად გადაუკეთებიათ, პეტროვი – პეტრიაშვილად და სხვ.

როგორც ზევითა ვთქვით, უმეტესობა მწერლებისა ხვანა-თესვას მისდევენ. იმავე წესით ხნავენ და სთესენ, რა წესითაც გურულები სამეურნეო იარაღიც კი გურულებიდანა აქვთ გადაღებული. გაუმჯობესებული იარაღის შემოღებაზე არც იმათ უფიქრიათ და არც არავინა ზრუნავს მათთვის. სთესენ სიმინდს; ზოგნი სიმინდის გარდა ლომსაცა სთესენ. ვენახები არ გაუმენებიათ. რამდენიმე ძირი „ადესა“ მხოლოდ ეზოებში #56#

უდგათ, მაგრამ ყურძნადვე სჭამენ, ასე რომ ღვინოს გარედან თუ იყიდონ, თორემ თვითონ. არ აკეთებენ.

ვინც ხელობა იცის რაიმე, რჩეობს თოხისა და სახნისის მაგივრად ხელში შალაშინი და მეწაღის სადგისი დაიჭიროს და ოზურგეთში ორიოდ გროში აიღოს.

მეზობელი გურულები ამ ახლად შემოსახლებულებს არ ემდურიან. „ესაა, ბატონო, – მითხრა მათ შესახებ ერთმა გურულმა, – ლოთობა უყვართ, რასაც იშოვიან, უნდა „ოტკა“ დალიონ მისი, თვარა სხვაფერ ქე არიან გვარიანი“.

* * *

ხსენებული ახალშენის გარდა თვით ოზურგეთშიცაა ნაჯარისკაცალი რუსები. მათი რიცხვი აქ ოცამდეა. ცოლებად ყველას გურული ქალები ჰყავსთ. თავს ხელობით და დღიური მუშაობით ირჩენენ. მთავრობამ ამათაც დაურიგა 90 ქცევა მიწა.

რუსები სხვა სოფლებშიაც არიან ჩასახლებულნი. მაგ.: მაკვანეთში, ბახვს, დვაბზუს, ლიხაურს, ხრიალეთს, აკეთს, ზედუბანს, ხვარბეთს, ლანჩხუთს, ნაგომარს და სხვ. მაგრამ მაკვანეთისა და დვაბზუს გარდა, ყველგან თითო კომლია. ამ ორ სოფელში კი ორ-ორი კომლია. ზოგს დედა-ენა სრულიად დავიწყებული აქვს, ტანისამოსს გლეხურს ატარებენ. ზოგნი აქ 1860 წლიდანა სცხოვრობენ. იმათ შვილებმა, როგორც აქ ამბობენ, ერ-

თი „ღერი“ რუსული არ იცინ. მხოლოდ გვარი შერჩენიათ რუსული. ერთი სასაცილო ამბავიც მიაშვს იმათ შესახებ: სასამართლოში მოწმედ დაბარებული ყოფილა ვინმე ნიკიტინი, ერთ-ერთი ზემოდასახელებული სოფლის მცხოვრები. მოსამართლე საქმის გარჩევას შეუდგა და დაბარებულს ნიკიტინს გამოუძახეს. მოსამართლის წინაშე წარსდგა ჩაქურ ტანისამოსში გამოწყობილი გურული. მოსამართლე რუსის გამოსვლას მოელოდა და გურული რომ დაინახა, გაჯავრდა, – დაუძახეთ ნიკიტინსაო. „ეს გახლავთ, ბატონო, ნიკიტინიო, – მოახსენა თარჯიმანმა, – ქართულის მეტი არაფერი იცისო“.

ასეთი მაგალითები აქ ხშირია თურმე.

ამჟამად მთელ გურიაში 50-მდე ასეთი კომლი რუსი ირიცხება. მათგანი მამრი – 117 და მდედრი – 94, ხოლო სრულიად 211 სული ორისავე სქესისა.

#57#

VIII

ლიხაური

გზა. – მდებარეობა. – ეკლესია და მისი სიძველენი. – „ჯვარი“. – დღეობა ანუ გამოფენა ლამაზებით გურული ბანოვანი და მისი ჩაცმულობა. – გურული თავადიშვილი და გლეხი. – ძველებური და აწინდელი დღეობა. – ლიხაურის ციხე. – როგორ აშენდა ლიხაურის ციხე? – მამია გურიელის მოღარე და მისი შვილო. – ლიხაურის ტყე. – ჩვენი მასპინძელი ვახუშტი.

თუ კი სოფ. შემოქმედს საპატიო ადგილი უჭირავს გურიაში, როგორც ისტორიულსა და სააგარაკო კუთხეს, არც ლიხაურია დასავიწყებელი. თუ არ აჯობებს შემოქმედს, „ჩამოდექს“ მაინც ვერ ეტყვის პირველს მეორე.

სოფ. ლიხაური მდებარეობს ოზურგეთის აღმოსავლეთ-სამხრეთის მხარეს აჭარა-გურიის მთების ერთ-ერთ კალთაზედ. ოზურგეთიდან ამ სოფლამდე სულ ერთი საათის სავალი გზა არც კია ცხენით. ლიხაურის სანახავად დღეობა შევირჩიეთ. გვინდოდა კვიციც გაგვეხედნა და სიდედრიც გვენახა, ლიხაური და მისი ისტორიული ნაშთიც მენახა და იქაური მკვიდრიცა.

სხვათა შორის, დღეობას ოზურგეთიდანაც დიდძალი ხალხი მოდის ხოლმე ლიხაურში. ერთ ჯგუფს მეც შევუერთდი. გავედით მდ. ბჟუჯის ფონს სწორედ იმ ადგილას, სადაც ამას აჭის-წყალი უერთდება, და სადაც, ცოტა არ იყოს, დინჯდება, სიფიცხე აკლდება, ხმას იმდაბლებს.

მეორე ნაპირას ათიოდ მხარის სიგრძეზე დარჩენილა ერთი ნაწილი. იმ ხიდისა, რომელიც ამ რამდენიმე წლის წინათ აუგია ოზურგეთის ერთს ვაჭარს აწ განსვენებულს, ოქროპირ ურუშაძეს. მაგრამ დიდ ხანს არ დასცალდათ თურმე ოზურგეთლებს ევლოთ ამ ხიდზე. ხიდი, რაც შეიძლება ბოდა, მკვიდრი ყოფილა, მაგრამ წარსულ წყალდიდობას მაინც ვერ გაუძლო და აზობოქრებულმა მდ. ბჟუჯმა ჯერ მდ. ნატანებს და მერე შავს ზღვას შერთო წვითა და დაგვით მოხიდული მასალა ხიდისა. ეს ერთი ნაწილი, რომელიც ჩვენა ვნახეთ, გადარჩენილა და გარიყულივით უხმარადა დგას დღესაც, როგორც უტყვი მოწმე წარსულისა.

დღეს კი ერთი მდ. ბჟუჯზე და მეორე აჭის-წყალზე შერჩეულია ვიწრო ადგილები და ზედ წყალზე საცალფეხო ბონდებია გაკეთებული. მაგრამაა შეკრული, მაგრამ დიდ წყალს მაინც ვერ გაუძლებს. ისიც მაშინ არის გაკეთებული, როცა წყალმა იკლო. გაზაფხულობით იმასაც მოიტაცებს და იქით-აქეთ ნაპირის მკვიდრნი ერთმანეთს მოწყვეტილნი რჩებიან. უბედურებაც ხშირად ხდება ხოლმე. წარსულ შემოდგომაზედვე მოიტაცა ბჟუჯმა ერთი გლეხი და დაახრჩო.

ახლა მთავრობას განძრახული აქვს ბათომიდან შარაგზა გამოიყვანოს ოზურგეთზე, მაშინ, უეჭველია, ამ ადგილსაც ეშველება. ამბობენ, ოზურგეთს პირდაპირ უნდა გაკეთდეს ბჟუჯზე რკინის ხიდიო.

#58#

მდ. ბჟუჯიდან გზატკეცილი ერთხანს ტყე-ტყე მიდის. თეთრ ზოლად დაკლავნილ გზას ჩარჩოსავით ლამაზად აკრავს ამწვანებული ტყე რცხილისა, გარეული თხილისა, თხმელისა, ან კიდევ ნარი, კუროს თავი, ეკალი, ერთმანეთში აბურდული. ალაგ-ალაგ ტყე კეკლუცად იკვრის, თალივით თავს დასცქერის მგზავრს და მზისაგან იფარავს. ნაკადულების საამო ჩხრიალი გულს უხარებს კაცსა. ერთი კილომეტრის მანძილზე ეს გზა ასე მიდის. მერე იწყება სიმინდის ყანები. ტყის მოშორებით, ზედ შუა გზაზე, გრძელ ლატნებისაგან შეკრული კარია ჩამოკიდებული ძელზე. იქით-აქეთ მცირე მანძილზე ღობე აქვს შემოვლებული. ერთი ნაწილი ღობისა ყანას მდ. აჭის-წყალის მხრივ იფარავს საქონლისაგან და მეორე მხრით – ტყიდან. სულ ორმოციოდე მხარის სიგრძე ღობეს მთელი ოცდაათი და ორმოცი დღიური ყანა აქვს დაფარული და დაცული. უფროსიერთ აქაური ყანებისა ასეთი ყაირათიანი ღობით არის შემოკავებული. მთელი გზის ორივე ნაპირას ფიცრული სახლებია ჩამწკრივებული ვიდრე ლეხოურამდე. აქ კი იშლება სოფელი. სიგრძე-სიგანეზეა გადაფენილი ორსამ ოთხკუთხ კილომეტრის სივრცეზე.

ლიხაური ისტორიული სოფელია. აქ საყურადღებოა მისი პატარა, მაგრამ ძველის-ძველი, 1552 წ. კახაბერ გურიელის მიერ აშენებული ეკლესია, მაღლობზე წამოდგმული, სოფლის შუაგულ ალაგას. აქ არის დაცული დღემ-

დე ძველისძველი ხატები. მათ შორის შესანიშნავია ღვთისმშობლის ხატი ვერცხლისა და ოქროცურვილი, თვალმარგალიტით შემკული. ამ ხატის წინაშე ხალხი ფიცსა სდებს ხოლმე და მღვდლების ჩაგონებით ყველასა სწამს, ვინც ტყუილად დაიფიცებს, ხატი გარისხავს, ზარს დასცემსო; ამიტომ ამას „საზაროს“ ეძახიან.

უმეტეს მათგანს წარწერები აქვს, რომელნიც ნათელსა ჰფენენ ზოგიერთ ბუნდოვან და გამოურკვეველ საკითხებს ჩვენი ისტორიისას და, კერძოდ, გურიელთა გვარის სიძველეს. ამავე ეკლესიაში შენახულია ტყავზე დაწერილი ოთხთავი ასომთავრული ხუცურით. აქაურ მღვდელს კონტრიძეს დაუკაზმინებია ეს განძი ჩვენი საეკლესიო მწერლობისა და საკმაოდ სისუფთავით შეუნახავს. შიგნით ეკლესიას კედლებზე მხატვრობაცა ჰქონია, მაგრამ დრო-ჟამის განმავლობაში წაბლალულა, ჩამოცვენილა; ზოგიერთი სახე ახლაცა ჩანს.

ეკლესიას პატარავე სამრეკლოცა აქვს მოდგმული დასავლეთით. სამრეკლო აშენებულია გურიის მთავრის გიორგი გურიელისა და მისი მეუღლის ელენეს დროს, 1422 წელს. როგორც ამ სამრეკლოს ხუცურ წარწერებიდანა ჩანს, ლეხოურს ძველად რეხეული რქმეცა.

ძირს, „ჯვართან“, განივრად გაშლილი, რამდენიმე საუკუნის ჭირვარამის მნახველი მუხა დგას. ეს ხე იქაურ ეკლესიის მიუცილებელ კუთვნილებას შეადგენს. ყოველივე ეკლესიის გალავანს დასავლეთ საქართველოში რამდენიმე თუ არა, ერთი მუხა ან ცაცხვი მაინც უნდა ამშვენებდეს. აქ ხატზე „გადასაცემად“ მოდიოდნენ. ჩაარჯობდნენ თურ-
#59#

მე ლურსმანს ძირამდე და იტყოდნენ: „ლეხოურის ღვთისმშობელო, ამას და ამას (სახელი და გვარი) მანამდე ნუ მისცემ ხსნასა და შველას, სანამ თავისი კბილით არ ამოიღოს ეს ლურსმანი ამ მუხიდანაო“. ამავე მუხის ძირას იყრიდა ხალხი თავს სამართლის გადასაწყვეტად, საქმის შესახებ მოსალაპარაკებლად, აგრეთვე დღეობაში დროს გასატარებლად. ხსენებული მუხის ძირას ერთი ტლანქი ქვის ჯვარია მიყუდებული და, ალბათ, იმიტომ დაერქვა „ჯვარი“; თვით იმ ადგილას, სადაც მუხაა, იქ ცხრამდე დუქანია, სოფლის სასამართლო და სასოფლო ორკლასიანი სკოლა.

დღეობა აქაური, როგორც სხვაგან საქართველოში, გამოფენაა სილამაზისა და ლამაზებისა. თქვენ ყურადღებას უწინარეს ყოვლისა აქ იპყრობს ის სილამაზე სახისა, რომელიც გამჩენს მიუმადლებია აქაურ მკვიდრთათვის. ვინც ქალს ლამაზი სქესი დაარქვა, ალბათ, სახეში გურული ქალი ჰყავდა. თეთრ-ყირმიზი სახე, სურათი ცხვირი, შავ-ხავერდისებური, გამომეტყველი თვალები, რომელშიაც ვნებათაღელვაც იხატება და გულკეთილობაც (აქ იშვიათად შეხვდებით ლამაზს, მაგრამ

მაცდურს, მოღალატე თვალებს). მაღალი კეთილშობილური შუბლი, მშვილდით გადაჭიმული წარბები, მიჯრით მოწყობილი, ბროლივით კბილები, ყურყუმასავით შავი და გრძელი თმა, – აი საზოგადო სახე აქაურის ბანოვანისა. ზიზღის მომგვრელ მახინჯი სახის ქალსა თუ კაცს აქ ვერ შეხვდებით. მერე – ყველა ტანადია, მოხდენით მოლაპარაკე, ლაპარაკში ის სიჩქარე და თავისებური კილო ეტყობათ, რომელიც ნიშანდობლივია გურულისათვის და რომელსაც უჩვევი ყური სიამოვნებით ისმენს. მაგრამ ესეც კია, რომ პირველში აქაური ლაპარაკის გაგება გარემეს, არაგურულს, უჭირდება. ხანდახან ისეთ სიტყვას გამოურევენ, რომ გიჭირდებათ მთელი აზრის გაგება. ყოველსავე შემთხვევაში, სხვა მხრიდან მოსულმა კარგა უნდა შეაჩვიოს აქაურ ლაპარაკს ყური, სანამ კარგად გაიგებდეს, რასაც ეუბნებიან. ამას უფრო იმ სიჩქარესა და სისწრაფეს ვაბრალებთ, რა სისწრაფითა და სიჩქარითაც გურული ქალი თუ კაცი, თავისი აზრის გამოთქმასა ცდილობს. თან ლაკონიური ლაპარაკიც უყვარს.

ესეც კია, რომ აქაური სილამაზე მეტად აზიზია, გამძლე არ არის, ჩქარა „ხუნდება“, აქაური ქალი 13-14 წლისა – უკვე გასათხოვარია, ასაკოვანია. საკმაოა, იგივე ქალი გათხოვდეს და ერთი წლის უკან ნახოთ შვილიანი, ხანდახან ნასახიც არ შერჩებათ ხოლმე იმ თვალისმომჭრელ სილამაზისა, რომელიც ასე უხვად ამშვენებდა და რომელიც მაყურებელსა ჰხიბლავდა. სისუსტე და სინაზე აქაური სილამაზისათვის – ნიშანდობლივია. ერთი რამ არ შეიძლება არ უსაყვედუროს კაცმა აქაურ ბანოვანსა. არა სჯერდებიან ბუნებისაგან უხვად ბოძებულს, ხელთუქმნელს სიმშვენიერესა და ხელოვნურად ცდილობენ უფრო დამშვენდნენ, უფრო გაკოხტავდნენ, უფრო მოაწონონ თავი მაყურებელთა. თითქო იმისთვის #60#

და იყვნენ გაჩენილნი, – სხვას მოვეწონოთ, სხვა დასტკბეს და მოიხიბლოს ჩვენი ჰვრეტითაო. ფერ-უმარილი, ისიც უზომოდ, ჭარბად ხმარებული, მთელ სიამეს გინელებთ.

თავისებურია თუ მთლად არა, ერთი ნაწილი მაინც, აქაური ქალის ტანისამოსისა. განსაკუთრებით თავისებურია აქაური თავსახურავი. ფანტაზიისათვის სრული თავისუფლება მიუციათ. აქ ჰნახავთ: ევროპულ შლიაპებს, ქართულ ჩიხტაკოპს; ზოგს მარლის ნაჭერი წითლად შეუღებავს და რკინის ჩხირით ქოჩორზე მსუბუქად დაუკრავს, ასე გეგონებათ, წითელი ნისლის ნაჭერი აკრავს თავზედაო. უმრავლესობას ადგილობრივ მოქსოვილი, იქნება თავის ხელითაც იყოს. აბრეშუმის გარუხები ახვევიათ. მაგრამ ყველაზე მეტად უხდებათ აბრეშუმის ყაბალახები, თავზე ვაჟურად შემოხვეული. ქალი მაუდის ყაბალახსაც ატარებს, მაგრამ ტარებაც არის და ტარებაცა! აქაურ ქალს ყაბალახის ტარებაშიაც თავისე-

ბური, სხვათაგან განსხვავებული გემო და შნო ეტყობა. ცალი წვერი წმინდა მაუდის ყაბალახისა მრგვალად აქვს მოხვეული და $\frac{2}{3}$ ყაბალახისა წელზე ჩამოუშვია თმასავით. მეტად უხდებათ ეს მანერა ყაბალახის ტარებისა. ასეთნაირად თავდახურულ ქალს რო შეხვდებით, გეგონებათ, გასაქცევად ემზადებაო. კარგათ დაგეშილ მიმინოს მოგაგონებთ.

ბუნების კანონის წინააღმდეგი იქნებოდა, როცა ასეთი ლამაზი ქალე-ბია, ვაჟებიც მათსავით ლამაზები არ იყვნენ! დიახ, ვაჟებიც ასეთივე ლამაზები არიან და ზოგს შემთხვევაში სჯობიან კიდევცა. მათს სილამა-ზესთან ერთად საუცხოვოდ შეხამებულია მამაცური, პირდაპირული გამო-მეტყველება სახისა და ცოცხალი, მოძრავი ხასიათი. სიმწარე, სიხარული მალე მოქმედებს აქაურზე, და მისი სახე ერთ წუთში, შეიძლება რამ-დენ ნაირადმე გამოიცვალოს, იმისდამიხდვით, გარედან რა შთაბეჭდი-ლება მოქმედობს პატრონზე. კეთილშობილება ყველას ეხატება სახეზე. გარდა ამისა, აქაურებს ვერ შეამჩნევთ სახეზე იმ კონტრასტს, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს თავადსა, აზნაურსა და გლეხს შუა არის. გან-საკუთრებით დღეობაში. ქართლში და, საზოგადოდ, აღმოსავლეთ სა-ქართველოში, დიდი ლარი და ხაზი არ უნდა, გლეხი თავადისაგან გამოიც-ნო: არც ჩაცმულობაშია რაიმე, დაახლოვებული მაინც, მსგავსება, არც ქცევა-ლაპარაკში. ამ ორ წოდებას შუა უშველებელი უფსკრულია, ხი-დია ჩატეხილი. ქართლელ გლეხს რაღაც დაჩაგვრის, დამონების ბეჭედი აზის სახეზედა. თამამად ორს სიტყას ვერ ეტყვის ადამიანს, თითქო რი-ღაცის ეშინიან, რაღაც აწუხებსო, თავი მაღლა ვერ აუღია, წელში ვერ გასწორებულა. ახლა ნახეთ აქაური, გურული გლეხი და შეადარეთ მის ქართლელ მოძმეს! შედარებაც კი არ შეიძლება. თითქმის ყველას გრძე-ლი ჩოხა აცვია სუფთად და ფაქიზად; გლეხიც თავადივით პირდაპირი მოლაპარაკეა, თამამი, მოსიყვარულე, დაშაქრულის სიტყვა-პასუხის პატ-რონი, უმაღლესად ზრდილი და თავაზიანი. სულ იმის ცდაშია, რო-გორმე გაამოს, არ გაწყენინოს-რა. წინდაწინვე მიგიხვდეს, რაცა გწა-
#61#

დია და მყისვე აგისრულოს სურვილი, – ეს მისთვის ბედნიერებაა, უმაღ-ლესი ნეტარება. ხანში შესულთ ვერა ნახავთ გულზე ნიშანი – რამ არა ჰქონდეთ: წმ. გიორგის ჯვარი, ან მედალი არეკიდოს, სხვდასხვა ომებ-ში მიღებული მამაცობისა და თავგანწირვისათვის.

დღეობას აქ თავისი ძველებური ელფერი და ხასიათი დაუკარგავს. ახლა მხოლოდ მოდიან, მუხის ძირას ვახშმობამდე რჩებიან და მერე თავთავიანთ სახლებს მიაშურებენ დასაძინებლად. ღამის თევა გადავარ-

დნილა. სხვა სოფლებიდან მისული მლოცველები სტუმრებად ითვლებიან. ყველა მათგანს თავისი „მასპინძელი“ ჰყავს: ან ნათესავი, ან მოკეთე და ან კიდევ უბრალო ნაცნობი. ესენი თვით დღეობა დღეს მოდიან, წირვას ისმენენ და სადილად „მასპინძლისას“ მიდიან. თვით ეკლესიის გალავანში საკლავის კვლა და იქვე სმა და დროს გატარება, როგორც ქართლ-კახეთის დღეობებში იციან, აქ არ არის. ნაწირვებს ცოტა ხანს მუხის ძირას დარჩებიან, ნაცნობებს, ახალმოსულებს მოიკითხავენ, „თვალს წყალს ასმევენ“, როგორც აქ ამბობენ ხოლმე, და სოფელს მოეფინებიან. თამაშობა და სიმღერა ძველად თვით ეკლესიის კარწინა ცოდნიათ, გაშლილ ჰაერზე, მაგრამ ახლა გადავარდნილია. მთელი მხიარულება სახლებშია. ყველა სახლიდან გამოსმის ცოცხალი ხმა გურული სიმღერებისა.

ლეხოურის ეკლესიიდან ერთი კილომეტრის მანძილზე, საკმაოდ მაღალ ქედზე აგებულია ლეხოურის ციხე, რომელიც ძველ დროში გურიის სამთავროს თურქთა შემოსევისაგან იცავდა. ამ ციხეშივე მდგარა რუსის ჯარიცა, როს ეს უკანასკნელი თურქებს ეომებოდა. ამის სანახავადაც გავსწიეთ.

მიხვეულ-მოხვეულ გზით შეიძლება თითქმის ციხის ძირამდე ავიდეს კაცი ცხენით. აქედან კი ციხემდე 40 მხარის მანძილია და ფეხით უნდა ავიდეს კაცი. გზის იქითაქეთ მხარე დაფარულია თხმელისა და ხურმის ხეებით, რომლებზედაც ვაზებია გაშვებული. ისე ავედით, დაღალვა არც კი გვიგრძნია. მშვენიერი გადასახედია ამ ციხიდან. თითქმის ნახევარი გურია, ანუ, უკეთ, მთლიანი ტყე, რადგან სახლები არსაიდანა ჩანს. ქობულეთი, ფირუზის ფერი შავი ზღვა – ფეხქვეშ ეშლება ადამიანს. საუცხოვო, მსუბუქი ჰაერია; სხვაგან რაც უნდა ცხელოდეს ზაფხულობით, აქ მაინც ნიავი ჰქრის და გრილა. გურიის მთავარსაც იმიტომ აურჩე. ვია საზაფხულო საცხოვრებლად ეს ადგილი. ბევრს ახსოვს ის დრო, როცა გურიის უკანასკნელი მთავარი, მამია, ამოდიოდა ხოლმე აქ საზაფ-
#62#

ხულოდ. სასახლე შიგ ციხეში ჰქონია, იქავე ჰქონია ეკლესია. ჭაცა ყოფილა ამოთხრილი. მაგრამ დღეს ყოველივე ნარ-ეკლითაა დაფარული. მხოლოდ კუთხეში გდია ერთი ქვის ჩამური, ღომის საცეხავად. გარშემო ჯერ ისევ თითქმის მთლად შენახულ ციხეს მშვენივრად სურო შემოხვევია და შორიდან ისე მოსჩანს, თითქო მწვანე ხავერდი აქვს შემოკრული შუა წელზეო. სუროს ყვავილს ფუტკარი დაჰსმოდა და ამ გამეფებულ მდუმარებას მათი ნირშეუცვლელი ზუზუნნი არღვევდა.

ციხე მჭადა-ქვისაგან არის ნაშენები. მითხრეს, ამ ციხის საშენებელი ქვა სულ მდ. აჭი-წყლიდან, რომელიც ციხიდან ერთის კილომეტრის მანძილზეა, არის ამოზიდული. აი ზეპირგადმოცემაც რას ამბობს ამ ციხის აშენების შესახებ. თურმე ხალხი ეყენათ გამწკრივებული ციხესა და აჭი-წყალს შუა. მდინარის ნაპირას ვინც იდგა, ქვას იღებდა და მეორეს, თავის გვერდით მდგარს, აწოდებდა, მეორე-მესამეს და ასე ბოლომდე, სანამ ქვა ციხესთან არ ავიდოდა. სანამ ციხე არ მოთავდა, ქვა სულ ასე აუზიდნათ, სხვაფრივ ქვის აზიდვა, მაგალითად, ურმით არც შეიძლებოდა. მეტად ძნელი სამუშაო იყო თურმე და ყოველ საღამოს დაყენებულ მუშათაგან ორ-ორი კაცი კვდებოდაო: ერთი ის, რომელიც ქვას იღებდა ნიადაგიდან, ხოლო მეორე ის კვდებოდა, რომელიც სულ თავში იდგა და მოწოდებულ ქვას ძირსა სდებდა. ყველაზე მეტი სასჯელი ამ ორ კაცს – თავსა და ბოლოში მდგართ – ადგათო.

ეს ზეპირგადმოცემა, ლეხორის ციხის შესახებ დარჩენილი, გვაგონებს სხვა ამგვარ ზეპირგადმოცემათა, რომელნიც დარჩენილი არიან ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში, ლეხორის ციხის მსგავსად მაღალ ადგილებზე, და ზოგჯერ მთებზედაც, აშენებულ ეკლესია-ციხეების შესახებ. მაგალითად, იდენტური თქმულებაა დარჩენილი მარტვილის საწყობნდელო ტაძრის (სამეგრელოშია) აშენების შესახებ. როგორც ლეხორის ციხეს, მარტვილის ტაძარს ურემი ვერას გზით ვერ მიუდგებოდა, რომ საშენებელი მასალა ამით აეზიდნათ თითქმის ერთის კილომეტრის მანძილზე. ასე რომ თუ არ იმ ხერხით, რა ხერხითაც უშენებიათ ლეხორის ციხე და მარტვილის ტაძარი, ამ შენობათა აგება ძველ დროში ყოველად შეუძლებელი იქნებოდა.

ციხის ძირშივე სახლობს შვილი გურიის უკანასკნელი მთავრის მოლარე ქაიხოსრო თაყაიშვილისა – ნიკიფორე. ქაიხოსრო თაყაიშვილი ახლა მკვდარია. თავის დროზედ შეძლებულ კაცად ითვლებოდა, აზნაურებში შეძლებით ტოლი და ბადალი არა ჰყავდა. მამია გურიელი რომ მოკვდა, დიდძალი ქონება დარჩენია მისგან. ქაიხოსრო ისეთი შეძლებული ყოფილა, რომ „დიდი გიორგი“ ერისთავისთვის (სოფ. ხიდისთავს, გურიაში) ქალიშვილი უთხოვია ცოლად. ერთი რაღაც ნივთი ჰქონია ძვირფასი, მთავრისაგან დარჩენილი, რომელზედაც გი-#63#

ორგი ერისთავს თვალი რჩებოდა თურმე (დღესაც არ იციან, რა იყო ეს ნივთი). „ეს ნივთი მომეცი, – უთქვამს გიორგი ერისთავს, – და ჩემს ექვს ქალში რომელიც გინდა, ის წაიყვანეო“. ქაიხოსროსაც სულ უმცროსი, ყველაზე ლამაზი ქალი ამოურჩევია და უთქვამს, ეს მომეციო. გიორგის მიუცია, გარნა, სამაგიეროდ, ნათხოვნი ნივთი წაუღია.

ხსენებულ ქაიხოსრო თაყაიშვილის შვილმა ნიკიფორემ სახლში

შეგვიპატიჟა. სახელდახელოდ გაგვიმასპინძლდა და ნამდვილ, უზადო „ჩხავერის“ ღვინის გემო გვაჩვენა. აქაური „ჩხავერი“ იმნაირადვეა ნაქები, როგორც შემოქმედისა. ჩხავერის ვაზი აქ კიდევ იმდენი დარჩენილა და ღვინო იმისი იმდენი დგება, რომ სტუმარს ასე თუ ისე უმასპინძლდებიან იმით. „ჩხავერის“ გვერდით „ადესას“ დაუჭერია ალაგი. მაგრამ აქაურ „ადესასაც“ ძალა მოჰმატებია, ეტყობა, კარგ ნიადაგს საუკეთესოდ გადაუგვარებია.

მასპინძელმა გვიჩვენა ძველი ზარბაზანიცა, რომელიც მისი ეზოს ერთ კუთხეში ეგდო. ადრე ეს ზარბაზანი ლეხოურის ციხეში დებულა. გვითხრეს, ამ ციხეში ამაზე უკეთესი ზარბაზანიც იყო, მაგრამ რუსების ჯარმა წაიღოვო. ადრე ამ ზარბაზნიდან გურიანთაში (რამდენსამე კილომეტრზეა ციხიდან) ვესროდით ნიშანშიო.

სადილად ბევრს გვეპატიჟა ჩვენი სტუმართმოყვარე მასპინძელი, მაგრამ სხვაგან ვიყავით დაპატიჟებული, ჩვენი „მასპინძელი“ სხვა იყო იმ დღეს და ამიტომ გამოვწიეთ უკან იმავე გზით, რომლითაც ამოვედით.

გარშემო ლეხოურს ტყე არტყია. ადრე მდიდარი იყო ეს ყოველივე საშენი მასალით, მაგრამ ახლა თანდათან გაიკაფა, ნადირი, განსაკუთრებით გარეული ღორი, დიდძალი ბუდობს აქაურ ტყეში. ზამთრობით, თუ თოვლიცა ძევს, დღე არ გავა, თითო ტახი არ მოჰკლან. ბევრსა ჰკლავენ მეზობლად სოფ. აჭში დასახლებული მაჰმადიანი ქართველები. ესენი თვითონ არა სჭამენ ამ ცხოველის ხორცსა და ოზურგეთში შემოაქვთ გასაყიდად. თითო ზრდა გათავებული ღორი ოზურგეთის ბაზარზე კაცმა შეიძლება 5-6 მანეთად იყიდოს.

უკვე მესამე საათი დაიწყო, ათასგვარად გადაბანდულ შუკებში რომ გავიარეთ და მივატანეთ ჩვენი მასპინძლის, ვახუშტი თ-ძის სახლს, ჭიშკართან შემოგვეგება თვით სახლის უფროსი – თეთრწვერა მოხუცი.

ეზოში რომ შევედით, უსაზღვრო ბედნიერება გადაეფინა ჩვენ მასპინძელს, თვალები გაუბრწყინდა. თვითონ მოგვეშველა ცხენიდან ჩამოხ; ტომის დროს. რაკი ზაფხული იყო, სუფრა გარედ გაეშალა, ზედ იმ ადგილას, სადაც ღვინით სავსე ქვევრები ეფლა მიწაში. აქეთკენ ქვევრებს ცის ქვეშ მარხავენ, ზევიდან არაფერი ჰფარავს. ეს კია, წითელი მიწით მაგრადა აქვს თავი მოგოზილი, ასე რომ წყალი ზევიდან ვერ ჩაატანს. ზამთარ-ზაფხულ ასეა დატოვებული. ზამთარში ზედ ათოვს და, როცა ღვინო დასჭირდებათ, ჯერ კარგა ხანს იმაზე უნდა იშრომონ, რომ თოვლი მოაშორონ ქვევრს. ამ საქვევრო ადგილას გარშემო მრგვლად #64#

შემორიგებული აქვს რცხილის ხეები, რომელთაც კენწეროები ერთადა აქვთ შეერთებული, ერთ კონად გაკეთებული. ბუნებას ერთ კენწეროდ გადაუქცევია, მერე ისე ოსტატურად, რომ შორიდან, თუ არ იცით

მისი საიდუმლო, დაენიძლავებით კიდეცა კაცს – ერთი ხე სდგას და არა რამდენიმეო. მშვენიერი ჩრდილი იცის, მზის სხივები ქურდულად თუ შეჰყოფენ თავს საიდანმე. ღვინოს თქვენს თვალწინ იღებენ ხრიკათი. იქავე გვერდით პატარა რუ მოდიოდა და ზედ გამართული იყო პატარავე ერთთვალაიანი წისქვილი და წყლის ჩამური ღომის საცეხავად. მათ აქით სიმინდის დატაროიანებული ყანა საამოდ ღაღღადებდა.

აი, ასეთ პოეტურს ადგილას გაეშალა სუფრა ჩვენს მასპინძელს. პირთამდე სავსე სუფრას, სხვათა შორის, გვიმშვენებდა საუცხოვო არაყი სანთლისა, ნამდვილი ჩხავრის ღვინო და ბუუჯის გემრიელი კალმახი. უბეჭოდ აქაური სადილი ვერ სადილობს და უმძალოდ კიდეც აქ ბეჭს ფასი არა აქვს. მძაღე განუყრელი კუთვნილებაა ბეჭისა. მძაღე მარტო აქეთკენ იცინა, აკეთებენ განგებ დამძალებულ ნიგვზისა და ძმრისაგან. პირველში კაცს უგემურად ეჩვენება, მაგრამ მერე, რომ შეეჩვევა, უიმისოდ ბეჭი არ ეგემრიელება.

გურული სიმღერები „ხასან-ბეგური“, ინდიმინდი“, „ხელხვავი“ სმენას გვიტკობდა მენახეთა. ბოლოს გიტარაც გამოჩნდა, ბევრი ვათვალთვალე ჩვენი ჩონგური „ხმატკბილი და საამური“, მაგრამ გიტარას სოფლიდანაც გაუდევნია ჩვენი ეროვნული საკრავი.

სადილის გათავების ხანს მეზობლის ქალებიც შემოგვიერთდნენ. იმ განზრახვით რომ დახმარებოდნენ მასპინძლებს და კარგად გავემხიარულებინეთ სტუმრები. თან მოიტანეს „ბუზიკა“ („ვერიდებოდი ღოლოსაო. შემხვდა ღობის ბოლოსაო“). მისმა ჭყვიტინმა მთელი სიამე წმინდა გურული სადილისა, ცოტა არ იყოს, ჩამიშხამა. მაგრამ მის დამკვრელს, შავგვრემანსა და მარილიანს ციცას გულწრფელად სწამდა, ამით ვასიამოვნებო, და ჩვენც მოთმინებით აღვიჭურვებით – მისი იმედი არ გაგვეცრუებინა.

სმამ სადამომდე გასტანა. აქაურები სმაში თავის აღმოსავლეთ საქართველოს ძმებს არ ჩამოუვარდებიან. აქაც ვაჟკაცობად მიაჩნიათ სმა, მაგრამ რამდენიც უნდა დალიოს გურულმა, წრეს არ გადავა. ჯერ თითო ჭიქა ვსვით, მერე ორ-ორი, შემდეგ სამ-სამი, ბოლოს ოთხ-ოთხიც, მხოლოდ ყანწებით არ გვისვამს.

მზე ჩაესვენა, როცა სუფრიდან ავიშალენით. ყველას გვეტყობოდა, გურული სუფრის ხათრით ბახუსისათვის საკმაო მსხვერპლი შეგვიწირავს. იმდენი კი მოვახერხეთ, მასპინძლისთვის მადლობა გვეთქვა. იმანაც მადლობა გვითხრა, რომ „ჩვენი ხელის ნაბანი წყალი მის ოჯახში დაედვარა“.

ოზურგეთში რომ მივედით, „ხასან-ბეგურის“ ხმა კიდეც გვიდგა ყურში.

ნაგომარი

ნაგომრისაკენ. – გზა. – გურიელის სამოურაო. – „ნაგომრობა“. – ჩვენი ხალხის ხელსაქმე. – სუფსის ჭალა. – მამულების გამიჯვნა.

მკათათვეა. ზომიერი სიცხე დგას. ოზურგეთი თითქმის დაცარიელებულია. ვისაც კი მოცლა და შეძლება ნებას აძლევდა, ყველა არიდებდა თავს ოზურგეთსა, ყველანი ბახმაროს მთისკენ მიისწრაფოდენ. ზოგი თიბათვის გასულსავე წასულიყო ამ მთაზე, დანარჩენნი ახლა მიდიოდნენ.

მეც, სხვებთან ერთად, ამ მთაზე უნდა ავსულიყავ. მაგრამ მოულოდნელად გზა გაგვიგძელდა. უნდა გაგვევლო ნაგომარში, ნაგომრიდან აკეთში და იქედან კიდეც – ბახვში. მხოლოდ ამ ალილოს შემდეგ შეგვეძლო ბახმაროს აღმართს შევდგომოდით.

ნაგომარი ოზურგეთიდან 12 კილომეტრის მანძილზეა. ვიწროსა, მაგრამ კარგად მოკენჭილ გზაზე ეტლი მშვენივრად მიჰგორავს. ასეთი კარგი სასოფლო გზები მარტო აქეთკენ, გურიაში, თუ შეხვდება საქართველოს სხვა კუთხეში ნავალ კაცსა. აქ, ეტყობა, ყველას შეგნებული აქვს, რომ უგზოოდ ფასი არა აქვს მეურნეობის ყოველგვარ ნაწარმოებსა. არა გვგონია, რომ სხვაგან, საქართველოს რომელსამე კუთხეში, სოფლელები გზების გაყვანისათვის იმდენსა ზრუნავდნენ, რამდენსაც გურიის მკვიდრნი ზრუნავენ და ეს სწორედ მაშინ, როცა გურულმა გლეხმა ათას-გვარს, კარზე მომდგარ გაჭირვებას პასუხი უნდა გასცეს! 1896 წელს მთელ ოზურგეთის მაზრაში (გურიაში) გზების შესაკეთებლად „ბეგარაზე“ გაუყვანიათ 55,753 ქვეითი კაცი, 7,669 ურემი და 4.97 ცხენი.

სოფ. დვაბზუმდე გზა ერთ გრძელ, დაუსრულებელ ხეივანში გადის, ხოლო ამ სოფლის შემდეგ დაბალი ტყე იწყება. თვით მოსახლენი იშვიათად შეხვდება მგზავრსა. ეს უდაბურობა გზისა ადრე, ფირალობის დროს, საშიშრად ჰქმნიდა აქ მოგზაურობასა და თვით ფირალებს დიდად უწყობდა ხელსა. თანამგზავრებმა ის ისტორიული პუნქტიც მიჩვენეს, სადაც რომელიღაც ფირალს, – არ ვიცი-მიქელაშვილს, არ ვიცი – მეხუზლას არა ერთხელ დაუცია შიშის ზარი გამვლელ ვაჭრისათვის.

გავედით მდ. ნატანებში, უკან დაგვრჩა ბახვის წყალიცა. გველივით დაკლავნილი და აღმართ-დაღმართიანი გზა გასწორდა და ნაგომარიც გამოჩნდა, სიმინდის ყანებს შუა, ვაკე ადგილას გაშენებული.

ნაგომარი, როგორც ზევითაც ვსთქვით, მეორე სამოურავო იყო გურიელისა და მოურავად აქ იჯდა თავადი გუგუნავა, რომლის ჩამომავალი პატივცემული მოხუცი თავადი სვიმონ გუგუნავა, ოზურგეთის მაზრის

უფროსი, ჩვენს მწერლობაში ცნობილი მოლექსე, შვილი პოეტის დათა გუგუნავასი, დღესაც აქა ცხოვრობს. გურიელიც ხშირი სტუმარი ყოფილა თავისი სამოურავოსი და, ალბათ, სხვათა შორის, ესეც დაედო მიზეზად იმასა, რომ აქ, ამ სოფელში დაბა გაშენებულა, ვაჭრობა გაჩაღებულა.

#66#

დუქნები აქაური ყველა ხისაა და ორპირად არის ჩარიგებული, როგორც ოზურგეთში, შუაში გაყვანილი გზის იქით-აქეთ ნაპირებზე. აქვე ჩვენებურ პროვიზორს აფთიაქი გაუღია. ერთ სადუქნე შენობაში ადგილობრივის ინტელიგენციის მეცადინეობით უფასო წიგნსაცავი მოთავსებულა. შიგ მეტად მცირე რიცხვია წიგნებისა, გაზეთებიც სულ ორნაირი იდო მაგიდაზე, მაგრამ სულ არარაობაში ესეც დიდ წყალობად უნდა ჩაითვალოს.

ნაგომარი თავისი ბაზრობით არის ცნობილი; ან, როგორც აქ ამბობენ, ყოველი წლის მკათათვეში „ნაგომრობა“ იციან. ჩვენ რომ მივედით, ბაზრობა ის-ის იყო, დაეწყოთ. ბაზრობა იწყება 15 მკათათვიდან და გასტანს ორ კვირას, ესე იგი მკათათვის გასვლამდე.

ნაგომრობა ერთ საუკეთესო ბაზრობად უნდა ჩაითვალოს მთელ გურიაში. ჯერ ერთი, ვაჭრობისათვის ჩინებული დროა შერჩეული – მკათათვე, როცა გურული გლეხი თითქმის მოცლილია. ამ დროს სიმინდი გამარგლილი აქვს და შეუძლია ვაჭრობაში მონაწილეობა მიიღოს თავისის ნაწარმოებითა. აბრეშუმის პარკიც მოწეულია და სოფლელ ქალს თავი ხელთა აქვს გასასყიდად გამოიტანოს როგორც აბრეშუმის ძაფი, ისე ნაქსოვიცა.

ხალხი ნაგომრობას დიდძალი იკრიბება. ვაჭრები უფრო სოფ. საჯავახოს მცხოვრები ებრაელები არიან. ფართლეული და საწვრილმანო ორპირად ჩამწკრივებულს, წკნელისაგან მოწნულს კარვებში აქვთ მოთავსებული. ვაჭრობის საგანი ფართლეული და სოფლებიდან შემოტანილი ნაწარმოებია, ყველაზე მეტი შემოაქვთ აბრეშუმში, ძაფად ამოღებული, აგრეთვე აქაურებისავე ნაქსოვი დარაია, რომლის ალაბი ექვს შაურიდან სამ აბაზამდე იყიდება. ნაქსოვი, საზოგადოდ, ტლანქია, გაცილებით ჩამოუვარდება დ. ხონში ნახელსაქნარ დარაიას. აქვე ჰყიდიან დარაიის საზაფხულო ყაბალახებს, თითოს 2 მ. ასეთი ყაბალახები ჰხურავთ გურიაში თავმომწონე ყმაწვილკეცებსა და ზოგან ქალებიც კი ატარებენ. ამჟამად ძალიან მოდაშია. მოაქვთ აგრეთვე თიხის სხვადასხვა ჭურჭელი, მჭადის საცხობი კეცები მახლობელ სოფ. ვანიდან. აქაური კეცი მთელს გურია-სამეგრელოში განთქმულია, სულ დიდი კეცი ღირს ორი აბაზი. გამოაქვთ ჩონგური, სხვადასხვა სიდიდის ჭილობი. ძალიან ბევრი დააქვთ გასასყიდად ალაგობრივე მოწნული ჭილობის ქუდი, ფართო, შვეიცარიელი გლეხები რომ ატარებენ, იმ სახისა. თითო ქუდს სამ

შაურად იყიდით. აქაური გლეხები და პატარა ბიჭები ხშირად ატარებენ ასეთ ქუდეებს. მეტად პრაქტიკული რამ არის მზის გულზე ყანაში მუშაობის დროს. სიცხისაგან ძალიან იფარავს თავს. რომ კაცი იყოს, ნაგომარს გარდა სხვაგანაც გაუხსნიდა ბაზარს ამ ქუდს, მხოლოდ ერთი ბეწო გაუმჯობესება სჭირია. ზოგს ფასონი აქვს უშნო, თორემ მეტად ხელოვნულად არის მოქსოვილი. ბაზრობაზედვე ნახავთ პატარა ბიჭებსა, რომელთაც შოლტზე დაბმული ღაჭოები (ფრინველია ერთნაირი, #67#

ბელურაზე დიდა) დაჰყავთ გასასყიდად. მიმინოს დასაჭერად საუკეთესო ჩიტია ღაჭო და ამიტომ ფასიცა აქვს. თითო ღაჭო, თუ გაუწვრთვნილია, სამი შაური ღირს. კარგად გაწვრთვნილი მამალი ღაჭო ორ მანეთადაც გაიყიდება.

ცეკვა, თამაში და სიმღერა, როგორც მაგალითად ხობისა და ძველი სენაკის (სამეგრელოში) ბაზრობაზე იციან, აქაც იცოდნენ წინათ, ეხლა აღარ იციან აქ. ხალხი მოდის სავაჭროდ, სასაქმოდ, ნახავს ნაცნობებსა, მოიკითხავს და უკანვე ბრუნდება. თვით ადგილი ბაზრისა ძალზე ვიწროა, თან მტვერი ასდის საშინელი. გარემემო თავისუფალი ადგილი ცოტა აქვს შორიდან მოსულ ხალხის შესასვენებლად. ყოველი ფეხის დადგმა მიწა ყანად არის ქცეული.

გურიაში ნაგომარს გარდა ამნაირივე ბაზრობა იმართება სოფ. ჯუმათში ენკენისთვეში და ერთ კვირას გასტანს, საჯავახოში პეტრეპავლობას და იქაც ერთი კვირა გრძელდება. მაგრამ „ნაგომარობას“ სხვებთან უპირატესობა აქვს. აქაური ოპერაცია (30,000 მანეთი) თითქმის უდრის ჯუმათისა (9,700 მ.) და პეტრეპავლობის (18,000) ოპერაციას ერთად.

ნაგომარს ზედვე აკრავს ნაყოფიერი სუფსის ჭალა, განთქმული სიმინდის მოსავლითა. ნიადაგი სულმუდამ მსუქანი და პოხიერია, რადგან მდ. სუფსა, როცა მოდიდდება და ნაპირებზე გადაივლის, ზედა ტოვებს ლამსა. ეს კია, რომ აქაური ჰაერი ტანსიმრთელისათვის მაწყენარია, – ციება იცის. მთელი ჭალა მოფენილია სასიმინდეებით. როცა სიმინდს მოსტეხავენ, შიგა ჰყრიან. შინ წაღება ან და გაყიდვა რომ მოუნდებათ, გაცეხვავენ სასიმინდეშივე, ტომრებში ჰყრიან და ურმებით მიაქვთ, სადაც უნდათ. მთელი ზამთარი სიმინდი გარეთ არის, სახლიდან შორს მანძილზე. მეტად ოსტატურად არის გაკეთებული აქაური სასიმინდის ერთი ნაწილი. ბარჯგსა, რომელსაც აქ გამძლეობისათვის ურთხლისას აკეთებენ, და თვითონ სასიმინდეს ტანს აერთებს მრგვალი, ჯამის სა-

ხით გათლილი ნაჭერი ხისა. მხოლოდ, ჯამის ამოღრუტული ნაწილი ქვეითა აქვს მოქცეული, ქვედა კი – ზევით. ამის საიდუმლო ის გახლავთ, რომ თავი სასიმინდეში ბარჯგიდან ვერ ავა: ბარჯგზე ჩამოფარებულ ჯამს რომ მიატანს, პირაღმა მოექცევა ქვეშიდან ჯამსა და მყისვე ძირს ჩამოვარდება.

ნაწილი ამ ჭალისა ეკუთვნის თავი გუგუნავებს და ერთი ნაწილიც – თავდგირიძეებსა. მაგრამ დღემდე გაუმიჯვნელი იყო და მონაწილისათვის თავისი ქონების საზღვრის გამოურკვევლობა მეტად სამძიმო იყო. ეს გამოურკვევლობა თავისი უფლებისა აქაც, როგორც სხვაგან საქართველოში, ხშირად ყოფილა ყოველგვარი შფოთის მიზეზი. ხოლო ეს შფოთი და უთანხმოება კიდევ სატევრითა და ტუკებით არა ერთხელ #68#

გამორკვეულა. კერძო მემამულეთა და ხაზინის ქონების აღსაწესავად და გასამიჯნავად ჩემს იქ ყოფნაში სახელმწიფო ქონებათა უწყების აგენტი და მიწისმზომელი იყო გამოგზავნილი. მცხოვრებთა შორის ათასგვარი ხმა დადიოდა აგენტის შესახებ. საქმე ის გახლავთ, რომ თუ გლეხი იტყოდა, ესა და ეს ადგილი, რომელზედაც მე ვმუშაობ, სახაზინოა, მებატონეს, ვისგანაც გლეხს სამესამედოთ თუ სამეოთხედოთ ჰქონდა აღებული მიწა, აგენტი კიდევ სადავოდ, ან, როგორც აქ ამბობენ „სასპოროდ“ აღიარებდა. თანაც გლეხს ჩაგონებული ჰქონდა. თუ სთქვი, ესა და ეს მიწა სახაზინოა. მებატონეს ჩამოერთმევა და შენ ჩაგბარდება დაჯექი და იმუშავეო. მემამულენი მეტად ამრეზილნი იყვნენ იმ ფაქტით, რომ გლეხებს იმას კი არ ათქმევინებდნენ, რაც იყო და იცოდნენ, არამედ ძალას ატანდნენ და სიმართლეს აქელვინებდნენ, ვითომ და მათისავე სარგებლობისათვის. უფრო იმაზე მოსდიოდათ გული, რომ ბატონი ჩვენებურია, და ქართულად, რაც უნდა იმას ჩააგონებს უვიცსა და უსწავლელ გლეხსაო, გლეხმა რა იცის, რომ იმასაც ერთმევა მამული და ჩვენცა! სად გაგონილა, ბატონო, ჯერ ეჩიჩინება, ასე სთქვი, თვარა დეილუპებო?! ამბობენ, უმეტესობა მამულები-სა, რაც იმ ზაფხულს გაიმიჯნა, ხსენებულმა აგენტმა სადავოდ გამოაცხადაო და ვინ იცის, როდის მოედება ბოლო ამ დავასაო... მემამულენი იმას ნატრობდნენ, ნეტავ ჩქარა გვეღირსოს მამულების გამიჯვნაო და ახლა თავში საცემი ის გაუხდათ, რომ ათას ალაგას ფული უნდა ხარჯონ და სამართლის წესით ხაზინას უნდა ედავონ... სად შეუძლიათ, ბატონო, – შემომჩვილა ერთმა თავადმა, ჩვენს ისედიც გაჩანაგებულს თავადაზნაურობას იმდენ ხარჯს გაუძლოს და ხაზინას პასუხი მისცესო?... ეგეც ერთი უსამართლობა გვატყდება თავზედაო!...

გამოვსწიეთ აკეთისაკენ, რომელსაც ნაგომრისაგან მდინარე სუფსა ჰყოფს. ზედ ნავია ბრტყელ-ბსკერიანი, რომელიც იქით-აქეთ საჭეებით

გაჰყავთ. ეტლი გამოღმა დავსტოვეთ, რადგან წყალი ცოტა მომატებულ-
ლი იყო და ჩვენ კი ამ ნავით მეორე ნაპირას გავედით.

X

აკეთი

აკეთი. – მამუკა თავდგირიძე და თავდგირიძეთა გადმოსვლა გურიაში. – მა-
მუკა თავდგირიძე და აჭარის ფაშა აბდულ-ბეგ ხიმშიაშვილი. – მამუკას მე-
მკვიდრეობაა. – მაცხოვრის ეკლესია. – საჯვარე თოხაძიანთ უბანში და ორი-
ოდე სიტყვა ძველ ხელნაწერთა შეკრების გამო. – „ნაოფლარი“. – სოფლის
მასწავლებელი. – ვასილ რუსი. – აკეთელი მათუსალა. – სტუმართმოყვა-
რეობა. – აკეთელი იდალგო. – „მშვიდობით, ტარიელის სამშობლო სო-
ფელო!“

აკეთი გორის ფერდზედ არის შეფენილი და ზედ დასცქერის სუფსის
ქალასა. აქედან სუფსის გაღმით, აღმოსავლეთის მხარეს, მოსჩანს რამ-
დენიმე სოფელი გურიისა, გურია-აჭარის მთების კალთებზე შეფენილი,
#69#

მთის ზემოთ – უხვი ტყე. სოფელი-მეთქი, მაგრამ ეს შეცდომა იქნება, –
თითო სოფელში თითო სახლს თუ მოჰკრავს კაცი თვალსა, ისეა და-
მალული სახლების სახურავები ტყეში.

ერთი კვირის განმავლობაში აკეთის სტუმარი უნდა ვყოფილიყავ,
სანამ პირდაპირ ბახმაროსაკენ ვიბრუნებდი პირსა. ამიტომ საკმაოდ დრო
მქონდა მომესმინა წარსული აკეთისა და აწმყო მდგომარეობა მისი.

აკეთი, როგორც უმრავლესობა გურიის სოფლებისა, ისტორიული
სოფელია. და ეს ისტორია მისი საკმაოდ მდიდარი გახლავთ. ოთხი
სოფლისაგან შედგება აკეთი: პირველი საკუთრივ აკეთია, მეორე – ზომ-
ლეთი, მერე – ჭანჭათი და ვანი. ჩვენ აქ გვექნება ლაპარაკი საკუთრივ
აკეთის შესახებ.

ამჟამად აკეთში გლეხებს გარდა სახლობს რამდენიმე მოსახლე აქაურ
მებატონე თავად თავდგირიძეთა. რომელთა წინაპარი XVII საუკუნეში
ქობულეთიდან გადმოსულა აკეთში.

ამ გვაროვნობას თავისი საკმაოდ საინტერესო ისტორია აქვს და აქ
ვეცდებით მკითხველსაც გავაცნოთ იგი.

აწინდელი თავდგირიძენი წინად თავთირიძებად იწოდებოდნენ და
მოხსენებულნი არიან როგორც სახელოვანი თავადნი სამცხე-საათაბა-
გოისა. სამცხე-საათაბაგოში ჰქონიათ სოფელი „ჩორჩანელი სასაფლაგო-

თა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა“. სამცხე-საათაბაგოელ თავდგირიძეთა გვარი ამჟამად სამგან არის: ქვედა აჭარაში, ქობულეთსა და გურიაში – სოფელ აკეთს.

სოფელ აკეთში თავდგირიძენი დასახლებულან მეჩვიდმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში. მათის წინაპრის, მამუკა თავდგირიძის, გამოსვლის ამბავი მჭიდროდ შეკავშირებულია ქობულეთის მხარეში ქრისტიანთა და მაჰმადიანთა პირველად შეტაკებასთან. ამ მამუკა თავდგირიძის პირდაპირი შთამომავალნი არიან როგორც ქობულეთს (მაჰმადიანნი), ისე სოფ. აკეთს (ქრისტიანნი) მცხოვრებნი თავდგირიძენი. მამუკა მაშინ გამოსულა გურიაში, როცა მთელი ჩაქვი და ქობულეთი ჯერ ისევ ქრისტიანი იყო. მისი საბატონო იყო როგორც ჩაქვისა, ისე ქობულეთის მხარე.

საოცარია, ხანდახან რა უბრალო შემთხვევას, თითქმის უმნიშვნელო მიზეზს შეუძლია მთელი მხარის სვე-ბედი წაღმა დაატრიალოს, თითქმის ძირითადად შესცვალოს მისი მდგომარეობა. მამუკას სახლთუხუცესადა ჰყავდა აზნაური, ვინმე ოთარ იობიშვილი. ოთარს, თავის მხრივ, ოცდახუთი მოსახლე გლეხი ჰყოლია. სახლთუხუცესის თანამეცხედრე მეტად წუწურაქი და პურძვირი რამა ყოფილა და თან უდიერად თურმე ექცეოდა გლეხებსა. როგორც ზეპირგადმოცემა მოგვითხრობს, როცა ყანაში გლეხები ჰყავდა და ამუშავებდა, რამდენიც უნდა ყოფილიყვნენ, ოთარის ცოლი ერთ ხელის სიფართე მჭადს და მის შესაფერ შეჭამადს გაუგზავნიდა, ხოლო იმისი დარდი ნაკლებად აწუხებდა – ეყოფოდათ ასეთი მცირედი საჭმელი თუ არა. ძალიან კარგს გუნებაზედ უნდა ყო-
#70#

ყოფილიყო მამუკას სახლთუხუცესის თანამეცხედრე, რომ მუშებისათვის ზედნადებად ღვინოც გაეგზავნა, თუნდაც თითო ყლუპის მეტი არა რგებოდათ თითოეულსა.

გაბეზრდნენ გლეხები ასეთი ძალღ-უმაღურის ცხოვრებითა. სთქვეს, რაღა ჩვენი სიცოცხლე, თუ ჩვენს მებატონეს თავი არ დავაღწიეთო. შეთქმულებმა გადასწყვიტეს, მესადილემ ჩვენი მებატონის ცოლისგან გამოგზავნილი ჯერი რომ მოგვიტანოს, ერთი ლაზათიანად მივამყავოთ და ამით მაინც ვიოხოთ გულიო. მართლაც, მესადილემ ჯერი მიუტანათ თუ არა, მისცვივდნენ და მანამ სცემეს, სანამ მე და თქვენ მივეშველებოდით.

რა თქმა უნდა, მებატონე ჩვენს თავხედობას რომ გაიგებს, შუბლში არ გვაკოცებს და, სანამ დრო გვაქვს, თავს ვუშველოთო, სამშობლოში გაჩერება ყოვლად შეუძლებელიაო, გადასწყვიტეს დამნაშავე გლეხებმა.

მაშინ ვინც რასმე დაუშავებდა მებატონეს, ან და კაცი შემოაკვდებოდა და შინ გაჩერება არ შეეძლო, ოსმალეთში ეძებდა ხსნასა. ჯერ ერთი იქვე, მეზობლად იყო, და მეორეც – თუ კი როგორმე ამ ქვეყნის მიწა-წყალს დაადგამდა ფეხს, მისი სიცოცხლე დაზღვეული იყო. აი, ამ ოს-

მალეთს მიაშურეს იმ რვა მუშამაც, რომელთაც ხელი აღმართეს თავისი ბატონისაგან გამოგზავნილ კაცის წინააღმდეგ.

გაიგეს სახლთუხუცესმა და მისმა ცოლმა ლტოლვილი ყმების ამბავი ცოლმა სიკაპასით ცეცხლი მოიკიდა და თავის ქმარს ურჩია, უეჭველად ახლავე უნდა მოეღოს ბოლო ამ უწესოებას და დამნაშავენი სამაგალითოდ დავსაჯოთ, თორემ იმ შეჩვენებულთ თუ ეს თავხედობა შევარჩინეთ, იმათ მაგალითს სხვებიც წაჰბამავენ, გაგვიორგულდებიან და დავიღუპებითო. სხვა გზა არ არის, უნდა შევიპყროთ როგორმეო.

სახლთუხუცესს ორი ძმისწული ჰყავდა. უფროსი ადგა და, ვითომ საძებრად და დასაჭერად, გაქცეულებს გამოუდგა. მაგრამ გულში კი სხვა ჰქონდა: იმასაც სჭირდა რაღაც ჯავრი თავისი ბიძისა და თურქეთში რომ გადავიდა, ქრისტიანობაზე ხელი აიღო და თვითონაც მემამ. ბოხეთ მიემხრო.

იმ დროს ბათომსა და ჩაქვს შუა მდებარე ადგილი ძარცვა-გლეჯის ასპარეზად იყო გადაქცეული. აქ იყო გზა, სადაც უნდა გამოეტარებინათ გურიაში მოტაცებული ლამაზი ქალები ოსმალთა ჰარამ-ხანებისათვის, მამუკა თავდგირიძის სახლთუხუცესის ყმები გაქცევის შემდეგ ორ კვირას არ გაუვლია, ისე მოსამსახურე ლამაზი გოგო დაეკარგა სახლთუხუცესის ცოლსა. ამ უკანასკნელმაც ბრალი თავის მაზლისწულსა დასდო, თუ არა ის, გოგოს მოტაცებას სხვა ვერავინ გამიბედავდაო.

ოთარის ძმისწულმა გაიგო, ბიცოლა ჩემი ასეთ ცილსა მწამებსო. ეწყინა საშინლად, მით უფრო, რომ ცათამდე მართალი იყო ამ საქმეში. ადგა და თვითონ დაუწყო ძებნა დაკარგულ გოგოსა. ცოტა ხნის უკან იპოვნა კიდეცა: გოგო ტრაპიზონში გასასტუმრებელ სანდალში იჯდა და წასვლას-ღა ელოდა, ისე იმანაც მოუსწრო, როგორც იყო, გამოიხსნა ტყვედ #71#

წასაყვანი გოგო და ბიძას გამოუგზავნა. თან წერილიც მისწერა: „ჰკითხეთ გოგოსა, – მე მოვიტაცე, თუ სხვამაო?“ გოგომაც მოახსენა თავის ქალბატონს: თქვენმა მაზლისწულმა კი არა, სხვამ მომიტაცაო.

დაფიქრდა სახლთუხუცესი ოთარი. რაკი ასეთი ცილი დავსწამე ალალ-მართალ ძმისწულსა, რა საჭიროა, ცოცხალს არ გამიშვებსო. მოდი, ისევ მე დავასწროვო. ჩაუსაფრა გზაში კაცი თავის ძმისწულსა და მოაკვლევინა.

მოკლულს დედიდან ბიძა ყავდა, ვინმე გუგუნავა. ამან რაკი გაიგო თავისი დისწულის სიკვდილი, სთქვა – მისი სისხლი უნდა ავიღოვო. ამ აზრით გადიხვეწა ოსმალეთში, იქ შემოიერთა ადრევე გაქცეული ნაყმე-ვეები ოთარისა. მერე გამობრუნდა უკან, დაეცა თავს ოთარს და ძირიანბუდიანად ამოჟუჟა.

ამ შინაური უთანხმოებით ისარგებლეს ოსმალებმაცა. ამდენი ხანია,

ვებრძვით გურჯებსა და ვერაფერი დავაკელითო. ახლა ამათ შევუერთ-
დეთ და, იქნება, ვსძლიოთ ეს კერპი და გაუტეხილი ხალხიო. მართლაც,
თავს დაესხნენ ქობულეთს და მოსრეს მანდაურობა.

გამარჯვების შემდეგ აქვე დაბინავდნენ ოსმალთა ფაშები და მათი
მხედრობა. მუსლიმანთა ურდომ აღმართა ხმალი და დაუწყო ბრძოლა
ქრისტეს სჯულის აღმსარებელთა. ახლად დაპყრობილი ნაწილი საქართ-
ველოსი განსაცდელში ჩავარდა. ჩვენი განკითხვის დღე დადგაო, ამბობდ-
ნენ აქაური მკვიდრნი. მტერი, ეს არის, მოგვერია, ძალით ვერაფერს
გავხდებით ამათთანაო. სჯული მაცხოვრისა ამდენს ხანს მტკიცედ და
შეუმწიკველად დაგვიცავს და დაგვიფარავს. დღეს კი ორში ერთი დაგ-
ვრჩენია ამოსარჩევად: ან უნდა ხელი ავიღოთ მამა-პაპათა სალოცავებზე
ან და სიკვდილს მივეგებნეთო. ვინც ნებით არ მუსულმანობდნენ, ბარბა-
როსნი მუსრს ავლებდნენ; არ ინდობდნენ არც მოხუცს, არც ახალგაზრდას,
აღარც ქალსა და აღარც კაცს. ბევრმა ქართველმა შეაკლა თავი ოსმალთა
მახვილსა, ბევრმა, უფრო სუსტმა, ქედი მოიხარა ბატონის წინაშე;
უმრავლესობა კი მეზობელ გურიაში გადაიხვეწა, სადაც შეეძლოთ
ქრისტიანთ შეერთებოდნენ უშიშრად.

მებატონე მამუკა თავდგირიძე, ნეტა რასა ჰფიქრობდა ამ დროს, რას
აპირობდა? ჯერ გამაგრდა, ეგონა, დროებითია ეს აწიოკებაო, იქნება,
გრიგალმა გადაიაროს და ისევ მოსვენებული ცხოვრება გვეღირსოს. იმედს
არა ჰკარგავდა. მაგრამ მტარვალი არა სცხრებოდა. მის თავგასულობას
საზღვარი არა ჰქონდა, მსხვერპლთა რიცხვს დღე-ყოველ ემატებოდა.
ქრისტიანენი ადვილად ვერა სთმობდნენ თავის რჯულსა, უმაღლ ზვარაკადა
სდებდნენ თავიანთს თავსა. მეტი გზა არ არის, თავი უნდა ავარიდო
აქაურობასაო, გადასწყვიტა მებატონემა. მაგრამ გამოჩინებით აქედან
გასვლა არ შეეძლო. მარტო რომ ყოფილიყო, თავს უშველიდა როგორ-
მე მართალია, დიდძალი მამული რჩება, მაგრამ ყოველსავე დავთმობ,
ყველაფერზე ხელს ავიღებ, მხოლოდ მაჰმადის სარწმუნოება ძა-
#72#

ლათი თავზე არ მომახვიონ, ჩემთა მამა-პაპათაგან ნაანდერძევ რჯული-
სათვის არ მაღალატებინონო. დიახ, თავისთავის მეტი რომ ვინმე არა
ჰყოლოდა, კიდევ გაატანდა როგორმე სამშვიდობოს, მაგრამ რა უნდა
ექნა ცოლისათვის (ცოლად იმერეთის მეფის ასული ჰყავდა), ან შვილი-
სათვის? მათი წამოყვანა ძნელი იყო, რადგან თვალ-ყურს ადევნებდნენ.
ოსმალნი გულმოდგინებით სდარაჯობდნენ ამ ოჯახსა, – თუ ამას ავაღე-
ბინეთ ხელი თავის რჯულზე, მაშინ დანარჩენი, მისნი ხელქვეითნი, ამას
მიჰბაძავენ, როგორც უფროსსა, და მათი მორჯულება ადვილი საქმე
იქნებაო.

მამუკა თავდგირიძემ გადასწყვიტა, რაკი ძალით ვერას გავხდი, ხერ-

ხით მაინც გავალ ფონსაო. თავის მამულში ჩამომდგარ ფაშასა სთხოვა, ნება მომეცით გურიაში წავიდე ჩემი ცოლშვილითურთ: თქვენი აქ შემოსვლის შემდეგ მანდეთკენ ყმები გამექცნენ და მინდა დავიბრუნოვო. ფაშა ჯერ უარზე დადგა და მერე უთხრა:

– მძევალი დაგვიტოვე და მაშინ შეგიძლიან წახვიდე.

– მძევალი რაღად გინდათ, – უპასუხა მამუკამ, – როცა მთელი ჩემი ავლადიდება თქვენს ხელთაა? განა ეს კი არ გეყოფათ მძევლად?

– შენი ავლადიდება საკმაო არ არის. შენი ცოლშვილი დასტოვე და-თუ გინდა, მიბრძანდი.

უმძიმდა მამუკას ამ პირობის შესრულება, მაგრამ რა ექნა? დაუტოვა მძევლად თავისი მეუღლე და შვილი მაქსიმე, თვითონ კი გურიაში გადმოვიდა. ორივე დედაშვილი, მამუკას წასვლის შემდეგ, ოსმალებმა გაამაჰმადიანეს. ამ მაქსიმე თავდგირიძისაგან მომდინარეობენ ქობულეთის აწინდელი ბეგები – თავდგირიძენი.

გურიაში მამუკამ შველა სთხოვა ჯერ ქაიხოსრო გურიელს (1658 წ.): ჯარი მომეცი, ქობულეთში ოსმალნი მამულებს მართმევენ და უნდა დავიბრუნოვო. ქაიხოსრო გურიელმა თანაუგრძო მის თხოვნას. ამასობაში მამუკამ ცოლის ძმასაც შეატყობინა თავის ამბავი და იმერეთიდან იმანაც მოაშველა ჯარი. მამუკა თავდგარიძე ამ შეერთებული ჯარით მიუხტა ქობულეთში ფეხმოკიდებულ ოსმალებს, მაგრამ რიცხვმრავალმა მტერმა სძლია, და ისიც უკუ იქცა დამარცხებული.

გურიაში ქაიხოსრო გურიელმა ახლად შემოხიზნულ მამუკა თავდგირიძეს, როგორც დიდებული გვარის თავადს, დიდძალი მამული და ყმები უბოძა და სოფ. აკეთში დაასახლა. აქ მამუკამ მეორე ცოლად შეირთო თავად მაქსიმეიშვილის ასული, რომელისაგან ესვა ხუთი ვაჟი: გიორგი, მირზაბეგ, სოლომონ, ალექსანდრე და ფრიდონ.

მამუკა თავდგირიძის სახელი, როგორც გმირისა და ღონიერის კაცი-სა, დღესაც არის დარჩენილი გურიაში. თან ახლდა სულ მუდამ 60 შეიარაღებული კაცი, რომელთაც თავისი ხარჯით ინახავდა. სხვათა შორის, ერთი ეპიზოდი მის ცხოვრებიდან დღესაც ახსოვთ აკეთელებს. ერთხელ მამუკა თავდგირიძეს თავადი გიორგი გუგუნავა, სოფ. ძიმითელი მემ-
#73#

მულე სწვევია. სადილად რომ ისხდენ, შემოვიდა მსახური და მოახსენა მამუკას: „ბატონო, ხუთი აჭარელი ალა (აზნაური) გეახლათო“. მამუკამაც უბრძანა, სახლში შემოიყვანეთ და სადილი აჭამეთო. ნასადილევს ალები წარსდგნენ მამუკას წინაშე და მოახსენეს – „აბდულ-ბეგ ხიმშიაშვილმა, აჭარის ფაშამ, თქვენთან მოციქულად გამოგვგზავნა და შემოგიტვალათ: „ნებით ჩაგვბარდები თუ ძალით დაგიმორჩილოთო?“ მამუკამ ამაზე ეს შეუთვალა: „ცოცხალის თავით ნებით არ დაგმორჩილდე-

ბით; თუ ძალით მობრძანდებით – დაგიხვდებითო“. ხოლო აღებს საჩუქრები მისცა და უკანვე გაისტუმრა.

მამუკამ ყოველივე ეს სტუმრად მოსულ გ. გუგუნავას გააგებინა და თან შემწეობაცა სთხოვა. გუგუნავამ აღუთქვა: სოფ. ძიმითის ქვედა მხარეს გავამაგრებინებ ჩემს ყმებსა და მტერს არ შემოუშვებო.

იმავე დღეს ბრძანება გასცა მამუკამ – ვისაც კი თოფის აღება შეეძლია აკეთელსა, უნდა გამოხვიდეთ: მტერი მოდის და დავუხვდეთო. ძიმითის საზღვრიდან მაცხოვრის ეკლესიამდე (აკეთში) მამუკამ გაამაგრა თავისის ჯარებით, ხოლო თვითონ ძიმითის მხრით გ. გუგუნავა უნდა გამკლავებოდა მტერსა ამავე ადგილზე იდგა მეზუკე, რომელსაც დავალე-ბული ჰქონდა – სამას ნაბიჯზე რომ მოახლოვდებოდა მტერი, ბუკი უნდა დაეკრა და მერე თოფიც უნდა გავარდნილიყო. თვითონ მამუკა და მისი სამოცი კაცი, ტყეში ჩასაფრებულნი, სუფსის პირას უცდიდნენ მტერსა.

მეხუთე დღეს აბდულ-ბეგ ხიმშიაშვილიც შემოვიდა გურიაში. თან მოჰყავდა აჭარელი მეომარნი (მაჰმადიანი ქართველნი). მამუკა მოუთმენლად მოელოდა ბუკის ხმას. მტერი მდ. სუფსაში გამოვიდა. ამ დროს მეზუკემ ბუკი დაჰკრა და ბუკის ხმას თოფებმა მისცა ბანი. მამუკა თავდგირიძე უკან დაედევნა მტრის ლაშქარსა. აბდულ-ბეგი რომ დაინახა, შეუძახა: სად მიხვალ, შე მყრალოვო? ორსაც მხარეს თოფები დაიცალა. მაგრამ მამუკა და აბდულ უვნებელი დარჩნენ – ტყვიები მარჯვედ აიცდინეს. დაუახლოვდნენ ერთმანეთს და ხმალ-ამოწვდილები ეკვეთნენ. მამუკამ ფარი მიიშველა და აბდულ-ბეგის მოქნეული ხმალი აიცდინა. ახლა თვითონ მოუქნია და მტრის თავი ტანს მოაშორა. უსულო გვამი აბდულ-ბეგისა ცხენიდან ძირს ჩამოვარდა. გაცხარდა ომი. ორივე მხარე თავგანწირვით იბრძოდნენ. მაგრამ მამუკამ გაიმარჯვა და მტერი თავგზა დაკარგული უკუიქცა.

აბდულ-ბეგი, როგორც მამუკა თავდგირიძე, ცნობილი იყო ვითარცა კაცი ღონიერი. მისი ნახმარი თოფი დღესაც არის შემონახული განსვენებულ ნესტორ თავდგირიძის სახლში; როგორც ამბობენ, ამ თოფს აბდულ-ბეგი თუთხმეტ დრამ თოფის წამლითა სტენავდაო. რაიმე დღესასწაულში, სხვათა შორის, ამ თოფსაც ისვრიან აკეთში. მხოლოდ ჯერ თოვით ხეზე მიაკრავენ, რადგან ხელში დაჭერა მისი და ისე სროლა, ყოვლად შეუძლებელია.

#74#

მამუკა თავდგირიძის მამულები, ჩოლოქისა და ცხრაფონას მდინარეთა შორის მდებარე, ქობულეთში მაჰმადის სჯულის გავრცელების შემდეგაც გურიის ნაწილად ითვლებოდა და მამუკას მემკვიდრე და მისნი აზნაურნი სარგებლობდნენ. აღმოსავლეთით ამ ადგილს საზღვრავდა სოფ. ქაქუთი და დასავლეთ – შავი ზღვა. სივრცე ჰქონდა: განი 20 კილომეტრი

და სიგრძე – 30. როცა რუსეთმა და ოსმალეთმა თავიანთი სახელმწიფოები გასაზღვრეს, ჩოლოქს იქით მიწები ოსმალეთს დარჩა. ასე რომ ერთი ნაწილი მამუკა თავდგირიძეს მემკვიდრეთა ადგილისა და, მაშასადამე, გურიისაც რუსეთის ქვეშევრდომთ ჩამოერთვათ და ოსმალეთს დარჩა. ამიტომ მამუკას მემკვიდრეებმა არა ერთგზის აღძრეს საქმე და მთავრობასა სთხოვეს: საზღვარი მდ. ცხრაფონაზე გადაიტანეთ, რადგან ცხრაფონამდე რაც ადგილებია, ჩვენია, ხოლო ჩვენ კი რუსეთის ქვეშევრდომნი ვართო. რუსეთის მთავრობამ ოსმალეთთან გამართა მიწერ-მოწერა ამ საქმის შესახებ, მაგრამ დღესაც გადაუწყვეტელია ეს კითხვა. თუმცა მემკვიდრენი კი იმედს არა ჰკარგავენ: ერთხელაც იქნება ჩვენსას დაგიბრუნებთო.

* * *

აკეთში ძველ ნეშთთა მოყვარის ყურადღებას იპყრობს პატარა ქვითკირის ეკლესია. როგორცა სჩანს შიგ დარჩენილ ძველ საეკლესიო ნივთების წარწერებისაგან, ეს პატარა ეკლესია ქობულეთიდან გადმოსულ თავდგირიძეთა საფარველ ქვეშე ყოფილა, რომელნიც დიდი გულმოდგინებითა ზრუნავდნენ მის შემკობისა და გამდიდრებისათვის. განძი ბევრი უნდა ყოფილიყო შიგა, მაგრამ მტერთა არა ერთგზის შეუხიათ თავიანთი უწმინდური ხელი წინაპართაგან სასოებით დატოვებულ სიმდიდრისათვის. ვერცხლისმოყვარებით დაბრმავებულთაგან ეს ეკლესია გაძარცვულ იქნა 1853 წელს; არ დააჯერეს ამასა და მეორეჯერ, ექვსი წლის შემდეგ – 1859 წელს, გაუძარცვიათ. მესამეჯერ 1872 წელს გაუზიდნიათ ეკლესიიდან, რაც 1853 და 1859 წლებში გადარჩა წაუღებელი.

დღეს ამ ეკლესიაში ინახება ვერცხლის ჯვარი, რომლის წარწერა იხსენიებს ვისმე იესე მანველიშვილს და მის მეუღლეს, ბატონს მარეხს, მაჭუტაძის ქალს. იქვე დაცულია პატარა ვერცხლის ჯვარი, ხატი წმ. გიორგისა, ღვარისთავის წმ. გიორგის ხატი, კიდეც წმ. გიორგის ხატი, რომლის წარწერაში მოხსენებულია ბოქაულთუხუცესი მირზაბეგ თავდგირიძე.

მაგრამ ამ ეკლესიაში ყველაზე შესანიშნავია პატარა ხატი – ღვთისმშობლისა, თვალმარგალიტით შემკობილი. ეს ხატი ადრე, როგორც აქაურები ამბობენ, სვენებულა ჩურუქსუში ცნობილ „თეთროსნის“ ეკლესიაში, რომელიც ამ ორმოცი წლის წინათ ადგილობრივს მაჰმადიანებს დაუნგრევიათ. როცა მამუკა თავდგირიძემ მაჰმადიანობა არ ინდომა და ქობულეთიდან სოფ. აკეთში ივლტო, ეს ხატიც თან წამოუღია.

#75#

დ. ბაქრაძისათვის უამბნიათ აქაურებს. ამ ხატს ჩურუქსუელი თავდგირი-

ძენი, თუმცა მაჰმადიანნი არიან, მაგრამ ახლაც სცემენ პატივსაო.
ხშირად თავიანთი წინაპრების სალოცავის კარწინ მოდიან და ცხვარი
მოჰყავთ შესაწირავად და ეკლესიის კარწინ ჰხოცავენ, როგორც მართლ-
მადიდებელნიო.

აკეთის ეკლესიაში დასაფლავებულნი არიან, სხვათა შორის, თავადი
გიორგი თავდგირიძე და მეუღლე მისი. მაცხოვარის ეკლესიის ცოტა
მოშორებით ერთი ხის საჯვარე დგას. დაძველებულია, სახურავი
ნახევრად ჩაცვენილი აქვს. იატაკი მიწური აქვს. კანკელის მაგივრად
უბრალო ფიცრის კედელია. აღსავლის კარები არა აქვს. საკურთხევე-
ლი არის. სრულებით შემთხვევით მოგვიხდა შიგ შესვლა და საკურთ-
ხეველის ერთს კუთხეში შემთხვევით წავაწყდით ერთს ნაფლეთებად
ქცეულს საეკლესიო წიგნს, ტყავზე დაწერილს. ზოგი ფურცელი ჩრჩილი-
საგან საცოდავად დახრული იყო, ზოგი სქელს მტვერს დაეფარა და
ზოგსაც წვიმის წყალი მოხვედრია, დაობებულია და ერთმანეთს მიჰკვ-
რია... გული გამეწურა სიბრალოლისაგან... ერთი მხრით – მაგალითი
ჩვენი წინაპართა გულმოდგინებისა, მათი უანგარო ღვაწლისა, ხოლო
მეორე მხრით – ჩვენი დაუდევრობა, არცოდნა ნაანდერძევის განძისა,
აბუჩად აგდება ჩვენი მამებისა, რომელნიც იღწვოდნენ ჩვენი მწერლობის
გამდიდრებისათვის, თვალს იწყალებდნენ წიგნების გადაწერაში, რომელ-
ნიც ათისა და ოცის წლობით დამაშვრალა⁶⁴ ამ საშვილიშვილო საქმისა-
თვისა. მათის ამაგის უარყოფა და წიხლის კვრა თუ არ არის, მაშ რა
არის ჩვენი საქციელი?! წიგნი რა არის, წიგნიც კი ვერ შეგვინახავს
სათანადო ადგილას!... ამაზე მეტი უბედურება-ღა იქნება? თითქო
ვინმემ დაგვავალო, უდიერად მოვეპყრათ ძველ ხელნაწერთა, ჩრჩი-
ლისა, მტვერისა და ნესტის მსხვერპლი გავხადოთ, რომ ამით, თუმცა
ცოტა გვიან, მაგრამ მაინც მოვუღოთ ბოლო მათს ხსენებასა, მაინც
აღვგაოთ პირისაგან დედამიწისა...

ეს ათი წელიწადი მაინც იქნება, გავიძახით – ძველი ხელნაწერები
გველუპება ჩვენი უმეცრებითა და ვუპატრონოთ როგორმე, დროით
მივეშველოთ და ვიხსნათ განსაცდელისაგან ეს უტყუარი საბუთი ჩვენი
ისტორიისა, დიდებით მორჩმული და ძლევამოსილი წარსულისა ჩვენისაო.
და მაინც არა გვეშველა-რა, ან და კნინ-ღა ვუშველეთ საერთო
საქმესა, კნინ-ღა გავისწორეთ შეუნდობარი შეცდომა და დანაშაული.
ორასიოდ ხელნაწერი მოგვიგროვებია „ქართველთა შორის წერა-კითხვის
გამავრცელებელ საზოგადოების“ წიგნსაცავში და ამდენისავე ხელნა-
წერისათვის თავი მოგვიყრია სიონის ტაძართან დაარსებულ „ძველ
ნაშთთა საცავში“. ეგ არის და ეგ! ისიც შემთხვევითი ხასიათი აქვს ამ
ორ ადგილას მოქუჩებულ ძველი მწერლობის წიგნებსა. არც ერთს
ამ ზემოხსენებულს სალაროთაგანს არა ჰყავს ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა

კუთხეში სპეციალისტი, რომელიც გაფაციცებით ეძიებდეს სხვადასხვა #76#

ოჯახებსა და მონასტერ-ტაძრებში ჩვენი ძველი მწერლობის ნაშთთა და აღმოჩენისთანავე უგზავნიდეს იმ კრებულს, რომლის წარმომადგენ-
ლადა და წევრად ითვლება.

განვლო იმ ხანამ, როცა ასე თუ ისე შეგნებული კაცი სამთლით სამე-
ბარი გვყავდა სოფელში. ახლა ორი და სამი თუ არა, თითო ცოტათი
ნასწავლი კაცი ყველგან მოგვეპოვება. ასეთს დავავალოთ, ზნეობრივ
რა თქმა უნდა, დახმარება ამ საშვილიშვილო საქმისა, ვსთხოვოთ, იკის-
როს მამულის სამსხვერპლოზე იმანაც დასდოს თავისი წვლილი. იქნება,
მითხრან, ყველა მოვალეა ასეთ საქმეში მხურვალე მონაწილეობა მიიღოს
სხვის უთქმელადაცო. თქვენს პირს შაქარი! განა ჩვენ კი არ ვიცით,
რომ ყველანი მოვალენი ვართ, მაგრამ საქმე ის გახლავთ, რომ თუ
სხვამ არ მოგვაგონა, ისე ძალიან მალე გვავიწყდება მოვალეობა. ჯი-
ჯინი გვჭირია, ჯერ არც ისე გამოფხიზლებული გახლავართ. მაგალითი-
სათვის შორს წასვლა არა გვჭირია. საცა ზემოაღწერილი ფაქტი მოხდა,
მგონი იქ ექვსზე მეტი ინტელიგენტია, საშუალო სასწავლებლებში კურს-
დამთავრებული. უეჭველია, ყველა ერთიმეორეს უყურებს ყველაფერში
და ამასობაში საქმე გაუკეთებელი რჩება. აბა დავალებული ჰქონოდა
საზოგადოებისაგან ერთ-ერთს, მაშინ, უეჭველია, სულ სხვა იქნებოდა.

რამდენადაც გვახსოვს, შარშან თბილისში „საეკლესიო ძველ ნაშთთა
საცავის“ კომიტეტმა ერთ-ერთ თვის სხდომაზე გადასწყვიტა კიდევაც:
პროვინციებში აგენტები ვიყოლიოთ და დავავალოთ იზრუნონ ძველ
ნაშთთა დაცვისა და შეკრებისათვისო. ამ ამბავს, უეჭველია, ყველა ჩვე-
ნი ქვეყნის გულშემატკივარი დიდი სიხარულით მიეგებება. მხოლოდ სა-
სურველია ხსენებულმა კომიტეტმა მალე აღასრულოს თავისი გადაწყვე-
ტილება და მალე შეუდგნენ ამ საქმის განხორციელებასა.

აკეთშივე ყოფნის დროს შემთხვევა მქონდა გამომეკვლია ერთი მიწის-
ქვეშეთი, რომელსაც აქაურნი „ემშაკის საყდარს“ ეძახიან, ალბათ იმიტომ,
რომ სოფელენი შიგ შესვლას ვერა ჰბედავენ და ასე ამბობენ, შიგ ეშმა-
კები სცხოვრობენო. ეს გვირაბი აკეთის იმ უბანშია, სადაც თოხაძეები
ცხოვრობენ. ერთი გორაკის ფერდიდან იწყება; შესავალი ბალახითა ჰქონდა
დაფარული. ნიადაგი მხოლოდ შესავალთანაა ქვანარევი, მერე კი წმინდა
წითელი მიწაა, სწორად გამონათხარი. შემსვლელნი ორნი ვიყავით, იბუ-
ლებულნი გავხდით ფოფხვით გვეარნა, რადგან ტანის გამართვა არ
შეიძლებოდა ხვრელის სიდაბლისა გამო. წინ ანთებული სანთელი მიგვი-

ძლოდა, გრძელ ლატანზე დაკრული; ათი მხარის მანძილი გავიარეთ. ამ დროს, განის სოროს წავაწყდით. ვიარეთ კიდევ პირდაპირ. გავიარეთ 15 მხარი და იქ კი უნდა გავჩერებულიყავით, რადგან მიწა ჩამოზვავებულა და გზა შეგვეკრა. დავბრუნდით და შევედით გვერდის ხვრელში. იქაც ხუთიოდ მხარის მანძილი გავიარეთ, მეტი არა, რადგან გაფუჭებულმა #77#

ჰაერმა სანთელი გაგვიქრო. ჩვენც, რაკი სასუნთქავი ჰაერი მოგვესპო, ამით გავათავეთ ჩვენი გამოკვლევა. ამ ალაგას და მთელ გზას განსაკუთრებით აშკარად ეტყობა ნადენი წყლის კალაპოტი. მაგრამ ისიც ეტყობა, რომ გზა სულ ახლახან გაუკეთებია წყალსა. აქაურებმა ამ გვირაბის შესახებ ბევრი ვერა გვითხრეს-რა, მაგრამ იჭვს გარეშეა, რომ აქ ძველად, შიშინანობის დროს, ადგილობრივნი მკვიდრნი თავს იფარავდნენ მტერთაგანი ნამუშავარი ადამიანის ხელისა. თუმცა სხვა ვერაფერი ვპოვეთ-რა აქ ადამიანის კვალი. ახლა ნადირი-ლა თუ იცხოვრებს შიგა. საშიში-კია შიგ შესვლა, განსაკუთრებით წვიმისა და წყლობის დროს: ადვილად შეიძლება თალი კიდევ ჩამოზვავდეს მსგავსად ჩვენგან ნანახ ზვავებისა.

მამუკა თავდგირიძის ჩამომავალთგან აკეთში ამჟამად სამად-სამი მოსახლეა. ერთ მათგანში ფრიად საინტერესო ამბავია დარჩენილი. – საინტერესო, როგორც ნიმუში ჩვენი ხალხის გულუბრყვილობისა და ცრუმორწმუნეობისა, ამბავი ეხება იმ გიორგი თავდგირიძეს (მამუკას შვილს), რომელიც ზევით მოვიხსენიეთ.

აკეთში და თვით შორეულ სოფლებშიაც მშობიარეს მოლოგინება გაუჭირდება თუ არა, მაშინათვე მიჰმართავენ როსტომ თავდგირიძიანებს შველის სათხოვნელად. იქნება გგონიათ, რომ ამ გვარში ექიმი იყოს ვინმე, ან ბებია, არც ერთია და არც მეორე. ამისთვის საკმაოა ერთ-ერთმა წევრმა ამ ოჯახისამ მისცეს მოსულს თავისი „ნაოფლარი“: ცხვირ-სახოცი, პერანგის ნახევი, ან ახალუხის ნაგლეჯი და სხვ. საკმაოა, აქაურების აზრით, ეს „ნაოფლარი“ სასთუმალს ქვეშ ამოუღონ იმ ქალს, რომელიც „ირჯება“ (უჭირს შვილის შობა) და მაშინათვე განთავისუფლდება.

საიდან, როგორ ან როდის შეიძინა ამ გვაროვნებამ ეს პანაცეა? ამა-საც მოგიტხრობთი გიორგი თავდგირიძე, რომელზედაც ლაპარაკი გვექნება, ჭკუიანი კაცი იყოვო, მოგვითხრობენ. ერთხელ სურების (აკეთის პირდაპირ არის) მთებისაკენ თეთრი რაღაც უნახავს აფრიალებული. რა უნდა იყოსო? უკითხავს. ვის რა უთქვამს, ვის რა. ბოლოს, გიორგი თავდგირიძეს უთქვამს, ჭინკები უნდა იყვნენო. თუ არ წავედი და არა ვნახე, სულს გადავაღეთო. მომზადებულა, თოფ-იარაღი აუსხამს და თან ხუთი მარჯვე ყმაწვილი წაუყვანია. ყველას „გიორგი“ რქმევია. როცა ახლოს მისულან, გიორგი თავდგირიძეს უთქვამს მახლობლებისათვის:

თქვენ აქ დამიცადეთ, თუ გამიჭირდა, დაგიძახებთ და თქვენც მიშველეთო. ასულა გიორგი სწორედ იმ ადგილას, სადაც თეთრი რაღაც რომ ყოფილა აფრიალებული. რომ ასულა, უნახავს, რომ ჭინკებს სარეცხი გაუფენიათ მზეზე და აშრობენო. ყველას მიუსწრია და ჩამოუღია თავისი საცვალი, მხოლოდ ერთს დარჩენია ხეზე ჩამოუღებელი. გიორგის მისვლაზე, ყველანი გარს მოჰხვევიან, მაგრამ გიორგის ხმამალლა დაუძახნია: „გიორგი! ჭინკებს გულელები დახეთქიათ, დავიღუპეთ, წმ. გიორგის ეძახის და ყველას ამოგვჭუჭყავენო და კისრის ტეხით გაფანტულან. დარ-#78#

ჩენილა მხოლოდ ის, ვისიც ყოფილა ხეზე დაკიდებული პერენგი. ამასობაში ქვეიდან ბიჭები ამოსულან. შეუკრავთ ჭინკა და სოფელში წამოუყვანიათ. თან წამოუღიათ მისი პერანგიცა, როგორც გამარჯვების ნიშანი. სოფელში რომ მოსულან, ჭინკა ქვევრში ჩაუგდიათ და თავი მოუკრავთ. დიდხანს წვალეებულა ჭინკა. გიორგისათვის უთხოვნია, გამიშვი და დაგლოცავო. იმასაც ამოუშვია. ჭინკას სათითაოდ დაულოცავს მისი სახლი, ცეცხლი, ჯოგი. სხვათა შორის, უთქვამს, უჟმური (ავი სული) არ შეგხვდება არამცთუ შენა და შენს მოდგმას, არამედ ყველას, ვისაც თქვენს ნაოფლარს მისცემთო. აგრეთვე, სადაც თქვენი ნაოფლარი იქნება, იქ ორსული ქალი რაც უნდა „ირჯებოდეს“, განთავისუფლდებაო. ახლაც სოფელენი, როცა ტყეში მიდიან, ამ ოჯახის ჩამომავალს რასმე „ნაოფლარს“ ჩამოართმევს და მერე თუნდაც ორი ღამე დარჩეს გარედ, იმედი აქვს, ავი სული ხელს არ მახლებს, დაზღვეული ვარ მისი ბოროტის განზრახვისგანაო.

ესა და სხვა ბევრი ამის მსგავსი ფაქტები ჩვენი ხალხის ცხოვრებისა, საინტერესო ეთნოგრაფისათვის და დამახასიათებელი ამ ხალხის გონებრივ ჩამორჩენისა, თვალსაჩინოდ გვიჩვენებს, თუ რამდენი შრომა და თავგამოდება გვმართებს, რათა ეს ხალხი სწორე გზაზე გამოვიყვანოთ და ვიხსნათ იმ ცრუმორწმუნეობისაგან, რომელსაც იგი, მსგავსად პრომეთეოსისა, სიბნელის კლდეზე მიუჯაჭვავს... ეს ცრუმორწმუნეობა, როგორც არწივი იუპიტერისა, წიწკნის მის გულ-ღვიძლსა, ჰგვემავს მას უსულღმერთოდა, და ხმა გოდებისა მისისა, ეგ ხმა განწირულებისა შველასა გვთხოვს...

* * *

ვისი მეოხებით გაითქვა გურიამ მთელ საქართველოში, კერძოდ, და საზოგადოდ, კავკასიაში სახელი დაწინაურებული პროვინციისა? – სოფლის მასწავლებლისა. ვის წყალობით დაიქსელა გურია სკოლებითა და წიგნსაცავ-სამკითხველოებითა? ამავე სოფლის მასწავლებლისა. ვის

უნდა უმადლოდეს გურული, რომ თითქმის ყოველი სოფელი საუკეთესო შარაგზით არის შეერთებული მეორე სოფელთან? სოფლის მასწავლებელსა. განუზომელია ის ღვაწლი და ამაგი, რა ღვაწლი და ამაგიც სოფლის მასწავლებელმა გურისა და მის მკვიდრთა დასდო. დიად, განუზომელია ღვაწლი და ამაგი იმ კაცისა, რომელიც, შეცდომით, ყოველგან პატარა კაცად არის ცნობილი, რომელიც ითმენს სიღარიბესა, წყურვილსა, შიმშილსა და ყოველგვარს ვიწროებასა, გარნა სულით ყველაზე მდიდარია, რადგან იცის რა წმინდა, დიადი და პასუხსაგები მოვალეობა აქვს ნაკისრი, მოვალეობა ყრმათა აღზრდისა, სულიერად მათის ამაღლებისა, განსპეტაკებისა. მისთვის აწმყო არ არის, იგი ყველაზე ნაკლებად იგემებს ხოლმე სიტკბოებასა. მისი სიტკბოება და ნუგეში – მისგან ჯეროვნად აღზრდილი ახალთაობის მომავალი ბედნიერებაა. მომავლითა ხარობს, მისით სულდგმულებს, მისით ნეტარებს.

#79#

ჩვენი ქვეყნის არც ერთ კუთხეს არა ღირსებია ასე რჩეული სოფლის მასწავლებლები, რომელთაც სავსებით ჰქონოდას შეგნებული თავისი მოვალეობა. რა თქმა უნდა, მათის მოქმედების ნაყოფების მიზეზი მარტო მასწავლებელნი არა ყოფილან. დასავიწყებელი არ არის ის გარემოებაცა, თუ რა წრეში, რა ხალხში ხვდათ წილად ემოღვაწნათ, თესლი სიმართლისა და განათლებისა რა ნიადაგზე ეთესათ, რათა სასურველი მცენარის წილ ღვარძლი არ აღმოცენებულიყო. მართლაც, ძვირია ისეთნაირად მიხვედრილი ხალხი, როგორც გურიაშია, განსაკუთრებით როგორც აქაური დაბალი წოდებაა. ყოველსავე სასიკეთოს ალლოთი მიუხვდებიან ხოლმე. საკმაოა რასმე აზრს ყური მოჰკრას, მხოლოდ ერთხელ გაიგონოს, რომ აგყვეთ, ბანი მოგცეთ. ასეთი თვისება მდაბიო წოდებისა დიდი რამაა მათ შორის ჩავარდნილ მოღვაწისათვის, მათი დღეგრძელობის მზრუნველისათვის.

ადგილობრივი ადმინისტრაცია კი არაფერს აკეთებს მისდამო რწმუნებულ ხალხისათვისო? – იქნება, ვინმემ მკითხოს. ამაზე პასუხად ჰოც ითქმის და არაცა. საქმე ის გახლავთ, რომ მოხელე ყოველ უწინარეს – მოხელეა, მოხელურად უყურებს თავის დანიშნულებასა. რასაც უბრძანებენ, აასრულებს, მორჩა და მოისვენა. ამ შემთხვევაში მისი როლი მეტად მკრთალია, მესამე ხარისხოვანია.

რა იქნენ უმადლესი სწავლით აღჭურვილნი შვილნი გურიისა? ემსახურებიან თუ არა გურისა, თვით გურიაშივე? სამწუხაროდ, ამაზედაც უარყოფითი პასუხი უნდა მოგახსენოთ. იქნება, ჩვენი ცხოვრების უკულმართი პირობები იყოს ამის მიზეზი? რა მოგახსენოთ. საქმე ის გახლავთ, რომ აქაურობას გასცლიან სწორედ ისინი, ვისაც ყველაზე მეტის სარგებლობის მოტანა შეუძლიათ თავისი სოფლისათვის, ვისაც სამშობლო

სოფელი ყველაზე მეტს მოსთხოვს. ყველანი დიდ ქალაქებს, თბილს ადგილებს ეტანებიან. სოფელი ათასში ერთხელ თუ მოაგონდებათ...

მაშ ვის ჩაუგდეს ხელში სოფელი? ვისა და, საწყალ მასწავლებელს, რომელსაც არც უმაღლესი სასწავლებლის ფარატიანი აქვს, არც თბილი ადგილის შოვნა შეუძლია და უნდა დასჯერდეს მოკრძალებულ როლს სოფლის მასწავლებლისა და წინამძღვარისას.

1892 წ. სოფ. აკეთში დაარსდა „გურიის სახალხო სამკითხველო“. თუ არა ვსცდებით, ეს წიგნსაცავი პირველი იყო არამცთუ გურიისა, არამედ მთელ საქართველოსათვის. რა თქმა უნდა, ჩვენი სოფლების შესახებ მოგახსენებთ. ახალი საქმე ყოველთვის ძნელი გასაკეთებელია, განსაკუთრებით ისეთი საქმე, როგორც პირველად წიგნსაცავის დაარსებაა. აკეთლებმა იმდენი იღონეს, რომ თავიანთ განათლების ტაძარს – სოფლის ორკლასიან სკოლას სამკითხველოც ამოუდგეს გვერდით, როგორც უმცროსი დაი, ხელის შემწყობი სოფელთა განათლებისა და წარმატების საქმეში. ზოგი იყიდეს, ზოგიც შემოაწირვინეს ქვეყნის გულ-შემატკივართა და, ბოლოს, მშვენიერმა კრებულმა ქართულისა და რუსულის #80#

წიგნებისამ დაამშვენა სადა, მაგრამ საკმაოდ დიდი განჯინები წიგნთსაცავისა. ამჟამად რუსული წიგნების რიცხვი ამ წიგნთსაცავში 270-ზე მეტია, ხოლო ქართულისა – 325. სადა კედლები დამშვენებულია ჩვენი მწერლების სურათებითა. ხალხისათვის ფასდაუდებელია აქაური წიგნი საცავი. ახალმოზარდს იშვიათად ნახავთ, არ იცოდეს სახელი ალ. ყაზბეგისა, არ იცნობდეს აკაკის ლექსებსა და სხვა მწერალთა ნაწარმოებსა. კვირაობით ამავე სამკითხველოში ხალხს სხვადასხვა წიგნებს უკითხავენ.

აკეთში წიგნსაცავის გახსნის შემდეგ ხუთ წელიწადსაც არ გაუვლია, ისე 12 წიგნთსაცავი დაარსდა გურიაში, სახელდობრ: ოზურგეთისა, შემოქმედისა, ლანჩხუთისა, ასკანისა, ბახვისა, სურებისა, ჩიბათისა, ნაგომრისა, ნიგოთისა, ჩოხატაურისა, აცანისა და მიქელ-გაბრიელისა. დღესაც თხოვენ სხვადასხვა სოფელში წიგნთსაცავის გამართვასა, მაგრამ რაღაც ფორმალობის აუსრულებლობისათვის ხელს უშლიან: ტენდენციური აზრითა ხსნით წიგნსაცავებსაო.

სარგებლობა აკეთის წიგნსაცავისა, და საერთოდ სხვებისაც, გურიაში ამჟამად მით უფრო დიდია, რომ სკოლებში (გარდა სამრევლოებისა) ქართული ენა თითქმის მიტოვებულია. „ბუნებრივად“ წოდებულმა არა-ბუნებრივმა მეთოდმა სწავლებისამ ჩვენი ენა დაჩაგრა და ჰგვემა გურიის სკოლებში. აქ ქართული ენა დაჩაგრულია როგორც საგანი და კვირაში ერთი გაკვეთილი აქვს დათმობილი. აი, ასეთ დროს, რა თქმა უნდა, წიგნსაცავი-ღა თუ მიეშველება მოზარდ თაობას და რასაც სკოლაში

არ სწავლობენ, სკოლის გარეთღა თუ შეიძენენ სამკითხველოდან გამოტანილი წიგნების წყალობითა.

ყველაზედ უფრო საინტერესო და საგულისხმიერო ამ წიგნსაცავების გახსნის საქმეში ის გახლავთ, რომ ამჟამად ნებართვას ჩოხიანებიც კი თხოულობენ, ისინი კისრულობენ გაძლოლასა. მერე სწორედ ის ჩოხიანები ერევიან ამ საქმეში, რომელთაც ამ ათისა და ოცი წლის წინათ მინოების უკან დევნა უფრო ემარჯვებოდათ... შემთხვევა მქონდა, ერთი, მათგანი დახლოებით გამეცნო. დ გ-შვილია, ნებართვა ითხოვა თავის სოფელში წიგნსაცავის გახსნისა. დაბრკოლება რაღაც გადაეღობა მის თხოვნასა ამან გული არ გაუტეხა. ასწია და თავისი წიგნების რიგება დაიწყო საკითხავად. ესეც დროების ნაყოფი გახლავთ, და ნაყოფიც სანუგეშო.

გულს იმედი ჩამესახა ყოველივე ნახულითა. ცოდვილი ვარ, უნდა გამოვტყდე: როგორც ქართველმა ვინატრე, ნეტავ სხვა კუთხენზ ჩვენი ქვეყნისა ამ წერტილამდე მაინც იყვნენ დაწინაურებულნი-მეთქი. მოგეხსენებათ, ქართველი კაცი, ნატვრითა ცხოვრობს, მისით სულდგმულობს.

#81#

* * *

დავეშვით ლამაზ სერიდან, საიდანაც ლამაზი შენობა ორკლასიან სკოლისა და მოკრძალებული სახის საყუდარი ჩვენთა მწერალთა გონების წარმოებისა კოპწიად გადასცქერის ფერდობზე შეფერილ სოფელსა. სხვათა შორის, ერთ ღარიბულს ქოხსაც დაუმხარდამხარდით. ერთმა მოსეირნეთაგანმა გვირჩია – ვასილ რუსს ვეწვიოთო. სწორე მოგახსენოთ გამიკვირდა. აბა საიდან მოვიფიქრებდი, რომ რომელიმე დათუნაიშვილის ან კიდევ – მგელაძის მეზობლად, გურიის მივარდნილ კუთხეში, ვოლოგდის, ან უფრო შორეულ, გუბერნიიდან გადმოსულს რუსსა ვნახავდი დასახლკარებულს!..

რა გვარია ვასილ რუსი? – გვარს მეზობლები არ ემახიან და არც იციან, მგონი ცოლმაც კი არ იცის. როცა აკეთის ცის ქვეშ გაჩნდა, ყველამ ისა სთქვა, „რუსი“ მოვიდაო. გვარი არავის უკითხავს. როცა ცოლს ირთავდა, იქავ მეზობლის ქალს, იმასაც არ უკითხავს მშობლებისათვის – ვიხედ მათხოვებთო. იცოდა, რომ „რუსს“ მიჰყვებოდა. ლამის არის, თითონაც დაავიწყდეს თავისი გვარი. ესღა ახსოვს, ორი იმპერატორის – ნიკოლოზ I და ალექსანდრე II ხელში უმსახურნია, ბევრომებში ვრეულვარო. 1867 წელს სამსახურიდან გამოსულა. თვითონაც არ იცის კარგად, აქ რანაირად ჩამოვარდნილა. აქაურს მებატონეს თ. ყარ. თავდგირიძეს ჯერ მოსამსახურედ აუყვანია, მერე ერთგულის

სამსახურისათვის ჯილდოდ რამდენიმე დღიური მიწა მიუცია და დაუსახლკარებია. ერთხელ მოვინდომე რუსეთში წასვლა, – მითხრა ვასილ რუსმა, – ჯერ წერილები ვწერე, მაგრამ პასუხი არავინ გამცა, ვთქვი, ალბათ, არავინ დარჩენილა ჩემიანები მეტეი, და ვარჩიე აქ დარჩენა. ბატონისაგან წყალობა არ მაკლია. ცოლიც ღვთისნიერი ადამიანი შემხვდა. დავრჩი და დავრჩი მას აქეთო. ეზოში ვასილ რუსს ღომი ეთესა; რამდენიმე ძირი ვაზი ხეზე გაუშვია. თავის შესაფარებლად ფიცრული ქოხი უდგა პატარა, ისე პატარა, რომ თავი კუდს ძლივას მოიქნევს. ისიც შუაში გადაუფიცრავს და ორთვალთანად გაუხდია. ხელის სიფართე სარკმელი კედელში გამოუჭრია, სწორედ იმგვარი, რუსის ქოხებს რომ აქვთ ხოლმე. ავეჯი სახლისა მეტად მარტივი და ცოტაა. ცარიელ ფიცრებზე ღარიბული ქვეშსაგები უფენია. კედელზე ხატი იქვს. პატარა მაგიდაზე სამოვარი უდგას.

სახლი უფრო იმიტომ აქვს ვასილ რუსს, რომ სთქვან: სახლი აქვსო, თორემ დგომით შიგ წელიწადში ერთი თვეც არა დგას. მარტო ცოლს დასტოვებს დარაჯად, კერა არ გააცივოსო, თვითონ კი თავის ნაბატონარის შვილს ემსახურება. როცა შინ არის, გაჭირვების ტალკვესია ყველასათვის. ლხინსა თუ ჭირში მეზობლებსა შველის. ამ შემთხვევაში დაუფასებელია. ეს კია, ნალხინევს, სულს არ წაიწყმენდს, და მამა-პაპათა სასმელს ღირსეულად იგონებს, რითაც მეზობლებს ათასგვარ ოხუნ-#82#

ჯობის მასალას აძლევს ხოლმე. მეზობლები მეტად გულკეთილად ეპყრობიან: უცხო კაცია, ჩვენ თავი შემოგვაფარა, ჩამოგვესიდა და სირცხვილია, ჩვენს ხელში რამე გაუჭირდესო. ლაპარაკით ვასილ რუსი გურულად ლაპარაკობს, რა თქმა უნდა, მეტისმეტი დამახინჯებითა და კილოს ქცევით. თავისი დედა-ენა სანახევროდ დავიწყებული აქვს.

დანაშაულად ჩაგვეთვლება, აკეთში ვიყოთ და არ ვაქოთ აქაური პაერი და არ ვახსენოთ მის წყალობით მათუსალას ხნისად მოყრილი მოხუცნი. მართლაც, შესანიშნავი გახლავთ სიმრავლე აქაურ მოხუცებულთა. ასი წლის კაცის ნახვა აქ იშვიათი ამბავი არ არის, ჩემს იქ ყოფნის დროს ჯერ კიდევ სული ედგა ამ ას-წლოვანთა რაზმის მამათმთავარს, აკეთელ მათუსალას, 147 წლის მოხუცს, ან" უკეთ, მეორედ გაახალგაზრდავებულ გლესს, სიმონიკა ღლონტს. თოხი უკანასკნელ ხანამდე ხელიდან არ გაუგდია და სულ მხარში ედგა თავის მოხუცს შვილებსა და შვილიშვილებს. მეორე ცოლი შეურთავს 110 წლისას და იმისაგან შვილი დარჩა 29 წლისა. ჩემს იქ ყოფნაში ავად გახდა. ეს პირველი ავადმყოფობა იყო მის სიცოცხლეში და თან გადაჰყვა კიდევ. მის ტირილზე მარტო მისნი შთამომავალნი დაესწრნენ: ასი სული ქალი და კა-

ცი. მისი უფროსი ვაჟი ოქროპირი ამჟამად ას წელს მიტანებულია შვილები დარჩა სიმონიკას – 10, შვილის-შვილები – 38, შვილის-შვილის-შვილები – 43, შვილის-შვილის-შვილის-შვილები – 9.

ჩვენი მასპინძლის ოჯახი ეკუთვნის ერთ იმ ოჯახთა რიცხვს, სადაც ტრადიცია ძველი, ქართული სტუმართმოყვარეობისა ჯერაც არ გადვარდნილა და ძალადაუკარგველია. აქ ცხოვრობდნენ ის ფეოდალნი, რომელთა ოჯახში ამ 30-40 წლის წინად დღეში ხშირად თითო ხარი იკვლოდა ხოლმე სტუმართათვის. ხალხს ჯერ კიდევ არ დავიწყებია ეს უხვი მასპინძლობა და დღესაც, თითქო, თავის მოვალეობად მიაჩნია ყველას, ხშირად დახედოს ხოლმე ამ ოჯახსა. ვსთქვათ, რომელიმე აზნაურმა, გინა თავადმა გაიარა სახლის პირდაპირ: შემოვა ჭიშკარში, ფართო ეზოს ერთ კუთხეში ცხენს მიაბამს, ხელში მათრახს დაიჭერს და წამოვა სახლისაკენ. მიესალმება შინაურებს, ისინიც მოესალმებიან, და ჩამოჯდება. გაივლის 5 წუთი შემოვა, მეორე – მესამე, შემდეგ – მეოთხე, და ასე, სანამ ამ მოულოდნელად მოსულ მოსადილეთა რიცხვი ათამდე მაინც არ ავა! იკვლის უწყალოდ ქათამი, მოაქვთ ყველი უზომოდ, უზომოდვე ღვინო და სხვ. ყოველივე კეთილსინდისიერად ალაგებულ იქნება სუფრიდან. ასე, როგორც კვირა დღეს, ისე ორშაბათს, როგორც ხსნილსა, ისე მარხვაში. სადილს ამშვენებს მშვენიერი გურული სიმღერა, კრიმანჭულებით შემკობილი, მერე ტკბილი მუსიკა იმამსობაში #83#

მთელი დღის სიარულით დაღლილი მზეც ჩაესვენება. სიცხე ადგება ჭიქებსა, ჩაისა და შაქარსა. ჩაის ვახშამი მოჰყვება, ხოლო ვახშმის შემდეგ, გაქვს თუ არა გაქვს, ყველას საწოლი უშოვნე, გულუხვო მასპინძელო! ცოტა ხანს კიდევ გაისმის ოხუნჯობა, მოსწრებული სიტყვები, სანამ მორფეი თავის მადლიან ფრთებს არ გადააფარებს ყველასა.

ყოველივე ამის შემდეგ, მოდით და უსაყვედურეთ ჩვენებურ მემამულესა: რატომ შეძლებული არა ხარ, რატომ არა სდულს და არ გადმოდისო შენი ოჯახი ყოველითა სიუხვითაო? საიდან, როგორ, ბატონო? ასეთი ხალხის გადამკიდემ საიდან რა უნდა მოაგვაროს კაცმა? ვსთქვათ, მშრომელი ერთია და მისი მონაგარის ხვავის წამრთმევი – ათასი! არ მიიღებ – სირცხვილია, თავი მოგეჭრება, რადგან შენსავით ახალმოდურად, პროგრესულად შენვე ჰფიქრობ, სხვა არავინა. რად უნდა იფიქროს კონსერვატორმა სხვასავით, შენსავით, როცა ეს იმისთვის მავნებელია, სარფა არ არის? მისთვის უფრო ხელსაყრელია, აქოს, ადიდოს „ძველი, ნეტარი დრო“: ის დრო, როცა ყველა თავადის ოჯახში ყოველდღე თითო ხარი იკვლოდა სტუმართათვის, „ჩხავერი“ ზღვადა სკდებოდა, სუფრა სულ მუდამ გაშლილი იყო; ის დრო, როცა ისა და მისნი მსგავ-

სნი არცა სთესდნენ, არცა მკიდნენ, ვით ფრინველი ცისანი, გარნა მათ-
თვის ზრუნავდა „მამა ჩვენი ზეციერი“. ახლა ეს სწორედ იმ ოჯახს სეტ-
ყვავს, საცა თვითონ არაფერი ეხარჯება, საცა სხვის საბძელი იწვის და
თვითონ კი ხელს ითბობს... აქვს მამის ხმალი, სატევარი, ცხენიცა ჰყავს
და დადის... დღეს თქვენთანაა, ხვალ – ასიკოსთან და ა.შ., სანამ
რომელსამე ჩხუბში, რომელიც მას ასე რიგად უყვარს, ან სხვას არ შეაკ-
ლავს თავს, ან და სხვას არ ააგებს სატევრის წვერზე და ციმბირს
აქეთ დაატოვებინებენ. ესეც, ალბათ, დროების მოტანილი გახლავთ.

ამ სხვადასხვა ჯურის წარმომადგენელთა კრებულში ერთი ფრიად
საინტერესო ტიპი გავიცანი, ძველი დროების შთამონაკვეთი, ძველი ცხოვ-
რების ნაშთი. იმასაც ზრუნვა არსებითის პურისათვის მეტ ბარგად
მიაჩნია, ვისიც ერდო მაღალია, ის მისი მაყარია.

ჩვენი გმირი თავის ბატონის სახლშია გაზრდილი, თავისი ულუფა
უკლებლივ ჰქონია. არ აკლდა ბატონის წყალობა სილაღე, ცხენი, ტანი-
სამოსი.

კარგი და, სახელი არა ჰქვიან თქვენს გმირსაო? – იქნება, მკითხოს
მკითხველმა. როგორ არა, ჰქვიან და სწორედ დიდებული სახელიცა ჰქ-
ვიან. მაგრამ მე მაინც ვერ გავამჟღავნებ. ვერ გავამჟღავნებ ჯერ ერთი
იმიტომ, რომ ჩემს გმირს გურულის სისხლი უდგას მარღვებში, მამასადა-
მე, ფიცხია, თოფის წამალივით იფეთქებს. მეორე საპატიო მიზეზიც ის გახ-
ლავთ, რომ, რა ვიცი, ცოდვის შვილნი ვართ... რომ რამე მეტი წამომ-
ცდეს, მაშინ რაღა ვქნა? ხომ მოგეხსენებათ, მართალის მთქმელს ცხე-
#84#

ნი შეკაზმული უნდა ჰყავდეს. ეს ბრძნული ანდაზა განსაკუთრებით მაშინ
უნდა გაიზეპიროს ადამიანმა, როცა ჩვენი გმირის მსგავს ადამიანის შე-
სახებ გადასწყვეტს ლაპარაკს. თუმცა ისიც მართალი გახლავთ, ღვთის
წინაშე, ის ადგილი, სადაც ამ სტრიქონებსა ვწერ, ჩემი გმირის სამშობლო
სოფელს მთელი 150 კილომეტრითა შორავს და შუაში შავი ზღვაგაა.

მაგრამ თქვენთვის სულერთი უნდა იყოს, ჩემს გმირს ნამდვილი სასე-
ლი ერქმევა, თუ მოგონილი! ამიტომ, მოდით, ტარიელს¹⁹ დავარქმევთო-
საბუთი მეტი გვექნება თავის გამართლებისა.

ჰო-და, იმას მოგახსენებდით. ტარიელი პატარობიდანვე თავის მფარ-
ველისას გაიზარდა. იარაღის ტარება შეიძლო თუ არა, მას შემდეგ თა-
ვის სიცოცხლის საუკეთესო ხანა ბრძოლის ველზე გაატარა, თავისი ბა-

¹⁹ ავტორის გადმოცემით ეს გმირი გოჯასპირ მგელაძე ყოვილა, საკმაოდ ცნობილი
თავისი მოსწრებული სიტყვა-პასუხითა. რედ.

ტონის გვერდით. იმასთან იყოფდა ჭირსა და ლხინსა. ცათაფრენა შეუდგება ხოლმე, როცა მოიგონებს იმ სანეტარო დროს, რომელიც მან გაატარა ჩერქეზეთში... მათთან ბრძოლა, მათთან ვაჟკაცობის გამოჩენა... რაც უნდა ილაპარაკოს, საიდანაც უნდა მოჰყვეს, უეჭველად ჩერქეზები უნდა ახსენოს, ნახევარ საათით მაინც საჩერქეზოში უნდა გადავიდეს. ჩერქეზები და საჩერქეზო მისი სუსტი მხარეა. „ეს წმ. გიორგის ჯვარი იქ მომცესო“, – გამოურევს, ვითომც სხვათა შორის, და ცალი თვალით გულზე ჩამოკიდებულ ჯვარს დახედავს. თან, ვითომ ზიზღი გამოეხატება სახეზე: „დიდი რამ კი არ გეგონოთ, მე დამსაჯეს, ჩემი ღვაწლი ვერ დააფასეს, ან შეეძლოთ დაეფასებინათ?! ერთ ჩერქეზ თავადიშვილს თავი მოვჭარი წიწილივით, – ცდილობს ტარიელი გაგაცნოს ამ ჯვარის მიღების ისტორია, – მეორე ცოცხლად დევიჭირე და მივუყვანე „ატრიადის ნაჩალნიკს“. მალაღეც, ჩემო ტარიელო, მითხრა, – გურულებმა მასახელეთო. მომცა ეს ჯვარი და მითხრა, თუ უღვაში მაქ, გადაგიხდი მაგიერ პატივისცემასო. ქე იყვნენ სხვებიც, კაი-კაი თავადიშვილები, კაი-კაი აზნაურიშვილები, მარა ჩემტენი ვაჟკაცობა არავის გამოუჩენია“.

ბოროტი, შურიანი ხალხი კი სულ სხვას ამბობს. „ტარიელი მისდღემ-ჩი ოზურგეთს არ გასცილებია და აკეთში რომ მოვიდოდა, გვატყუებდა, საჩერქეზოში ვიყავიო. ჯვარ და ხატზე დევიფიცავ, ჩერქეზი თვალით არ უნახიაო“. ზოგი ამბობს: არა, სულს არ წევიწყებენდ, ყოფნით ქე იყო ტარიელი საჩერქეზოში, მარა ცოცხალი ჩერქეზი ისე არ დოუჭერია, რავაც მე ლომი არ დამიჭერიაო. ამასობაში მესამე გამოტყვრა, რა თქმა უნდა, ისიც ტარიელის მოწინააღმდეგე დასს ეკუთვნის. ხომ მოგეხსენებათ, გმირს მტერიც ბევრი ჰყავს. „სიცრუეს ამბობს, ბატონო, ცოცხალს კი არა, მკტარს მოჭრა თავი და „ნაჩალნიკი“ მოატყუაო“. ერთმა სულ მოსჭრა კისერი ჩვენს ტარიელს: „გვარცხვენს, ბატონო, გურულებს! ეს თუ ვაჟკაცია, ვაჟკაცები რავარი უნდა იყვეს გურიაშიო!? ჯვარი კაცის მოკვლიზა კი არა, მასხარა იყო, ყველას აცინებდა მილიციაში; უმ-#85#

ფროსს ქე ჰქონდა ოჯო, ერთი ჯვარი და ქე მიცა ტარიელს. ეს კი გამოსულა და ყმედობს, ვაჟკაცობისთვის მომცეს ჯვარიო. აბდალი!...“ მთელს სოფელში ვისაც უნდა ჰკითხოთ, ყველა დაუსრულებელი ვარიანტებით დაგიწყებთ ლაპარაკს ამ თემაზე. მოგეხსენებათ, სოფელს პირს ვერავინ აუკრავს. ღვთის წინაშე, ტარიელიც ასეთი აზრისაა, როცა ტყუილში დაიჭერენ.

ასეა თუ ისე, ტარიელს, აკეთელ გმირს, ერთი ჯვარი ჰკიდია გულზე და იმის მიღების ამბავი ისტორიას უპირდება დანამდვილებით მოგვითხრას, დღეს ტარიელი 80 წლისაა, ყველა მაინც ასე ამბობს. თუმცა თვითონ ხმას ავრცელებს, 42 წლის მეტი არ ვიქნებო. მხოლოდ

წვერ-ულვაშია მისი საიდუმლოების გამცემი. მაგრამ იმისთვისაც წამალი გამოუგონია. თვითონ ძალიანა ჰმაღავს. მაგრამ, თქვენს ლხენას, ცნობისმოყვარე მეზობლებს აბა რა გამოეპარებათ! ხომ მოგეხსენებათ, ციხე ყოველთვის შიგნიდან გატეხილა, ისიც კი იციან მეზობლებმა – რამდენი ეხარჯება თვეში ტარიელს საღებავის ყიდვაში.

ტარიელმა ცხვირი განსაკუთრებით მას შემდეგ აიწია. რაც აზნაურობა დაიმტკიცა. როგორ?! – გაიოცებს მკითხველი. – ტარიელს განა აზნაურობა საძებნელი ჰქონდაო? შორს წაგვიყვანს ამის ამბავი. თვითონ ტარიელიც გულიგულში ცოტას კი არა სწყევლიდა, ვინც ღირსება საძიებელი გაუხადა. მერე ვინ იყო ასეთი უღმერთო, არ იკითხავთ? ვინა და გურიელი! იმას მიუცია და იმასვე წაურთმევია აზნაურობა და „კეთილშობილება“. მერე მიზეზს არ იკითხავთ? სულ უბრალოა. მოგეხსენებათ, გურიელს მწყერზე ნადირობა უყვარდა. უნადირნია და მის მხლებლებს ტარიელის მამის ყანა ამოუჯორკნიათ ცხენების ფეხებითა. ამ დროს თურმე ტარიელის მამამაც მოუსწრო და დაუმტკიცა, რომ ღონიერის დედ-მამის შვილი ვარო. საცა თქვენი სთქვათ, იქ მეც ნუ დამივიწყებთო. როგორა გგონიათ, გურიელი შეარჩენდა ასეთს თავხედობას? რა თქმა უნდა, არა! ტახტის აზნაური კი იყვნენ ისა და მისნი .სახლის-კაცნი, მაგრამ გურიელმა არ დაინდო ასწია და აზნაურთა სიდიდან ტარიელის მამა ამოფხიკა. მაშინ ეს ამბავი არავის გამოუძიებია, იმიტომ რომ საჭირო არ იყო. მიიცვალა გურიელი, მიიცვალა მისი ურჩი აზნაურიცა, დარჩა ტარიელი. ხარჯის აკრეფა შემოიღეს ვიღამაც ტარიელი დააბეზლა – აზნაური არ არისო. ჯერ იხუა, მაგრამ რაკი დაატყო, საქმე ცუდად არისო, ბედს დამორჩილდა. იხდიდა ბეგარას, მაგრამ ჩუმად, სხვებისგან დაუნახავად. მეზობლებმა იცოდნენ, მაგრამ პირში თქმას ტარიელს ვინ გაუბედავდა!... ტარიელი იმის დასამტკიცებლად, რომ მამა-პაპათა ღირსება ისევა ჰქონდა, ლაპარაკში უეჭველად გამოურევდა: „თუ კეთილშობილის სისხლი მაქვს... თუ კეთილშობილი ვარ... ვხედავ, კეთილშობილი ბრძანდებით და მეც, „ვითარცა კეთილშობილი“, მოგახსენებთ...

მაგრამ ხმა გამოვიდა, ვინც კეთილშობილია, საბუთია საჭიროვო, იქით ეცა ტარიელი, აქეთ ეცა... მტერი ისე დაგიღონდეთ, როგორც

#86

ის დაღონდა. ყოველსავე მის იმედს კბილი მოეჭრა. ბოლოს, როგორც იყო, დაიმტკიცა აზნაურობა. ისტორია ამ აქტსაც სხვადასხვანაირად ხსნის. რომ ჰკითხავდნენ: ტარიელ, შენ მოხუცდი, ცოლი არა გყავს და შვილი, აზნაურობა რაღად გინდოდაო? – ბოშო, რავა გეკადრება, მე ისეთაც მიცნობდნენ, მარა თუ ჩემი საცხოვრებელი გადავალე ამ საქმეს, იმიტომ რომ ცოლს რომ შევირთამ, ჩემი შვილები ყაზახებთან არ დამირჩეს-მეთქი.

ერთი ნაკლიცა სპირს ჩვენს აკეთელ ჰიდალგოს: ენაზე თითქოს ვისმე

ნაღველა დაუსხამსო, არ შეიძლება ვისიმე ქება წამოსცდეს. თითქო მოვალეობად მიაჩნია თქმა აუგისა თავის მოყვასის შესახებ, რა თქმა უნდა, ზურგს უკან. დღეს თქვენთან არის – არ იცის, რა სიტყვებით აგიყვანოთ ცათამდე და ანგელოზები გვერდით მოგისვით. ზურგი შეგაქციათ – მაშინაც სიტყვებს ეძებს და ვერ უპოვნია, რომ აგყაროთ ყოველივე ღირსება ადამიანური. ქვეყნის ცოდო თქვენ უნდა მოგკიდოთ ზურგზე და გაზიდვინოთ. კიდეც ამიტომ დაარქვეს მეტ სახელად „ყია-მყრალი“. კი არ იტყვიან – ტარიელი სად არისო? მხოლოდ იმას იკითხავენ, „ყია-მყრალი“ ხომ არ გინახავთ? და საკმაოა წარმოგიდგეთ პატარა ჯორი, გაცვეთილი ქოლგა, გულზე ჯვარი, თეთრ-წითლად შეღებილი წვერულვაში, მორღვეული თვალები, სილალი²⁰ და შიგ ჩამჯდარი ტარიელი.

მარტო ზურგს უკან აუგის თქმისათვის არ დაერქვა ტარიელს „ყია-მყრალი“. განთქმულია თავის ცინიკობისათვის. გარდა ამისა, ვთქვათ, გაუწყურით, შენიშვნა მიეცით, არ გეგონოთ, შუბლ-გახსნილი შემოგხედოთ. შემოგიტევთ კოპებს შეიკრავს და ერთი კვირა არ გაიჭაჭანებს თქვენს მხარეს. ბრძანებთ, ეგ არის, მოგვხედა ღმერთმა, ტარიელმა ამოიკვეთა ფეხიო. გაიხედავთ – გამოარჩევს ისეთ დროს, როცა სტუმრები გყავთ, შემოვა ეზოში, ჯორს ხეზე მიაბამს და ამოგიჯდებათ გვერდით, თითქო აქ არაფერიაო.

სახლი აქვს ტარიელსა? – როგორ არა! მაგრამ შიგ კი იშვიათადა ცხოვრობს. უმეტეს ხანს, სადაც უღამდება, იქვე უთენდება. ორ დღეს თქვენთანაა, ორ დღეს – სხვასთან და ასე დაუსრულებლივ. რა მენაღვლება, ჩემი ულუფა ყველგან მეძლევაო. ნასტავლებსავით ვერ მოგართევს – დაატანს ხოლმე თავმომწონედ. – მე ტარიელი გახლავართ, კეთილშობილი, მიცნობენ, ვინცა ვარ. ნასტავლები კი არ დამეტოლონ ბიჭს!... უსტავლიათ და აბა კაი კაცია-და ჩემსავით იცხოვრონ! დაუჯინიათ. „ივრისტები“ (იურისტები) ვართო..., ჰაი ბეჩა ტარიელი!... მე უნდა მე-სტავლა, ვაყურებიებდი სეირს, დაუფსებდი თვალებს, თვარა აბდალს და ყაზილარს გინდ ასტავლე და გინდ არა, მაინც აბდალია, იმას ვერაფერი უშველის. გეიმახიან, უნივერსი გამითავებიაო. დეიქვა და დეიწვა მისანა უნივერსია, თუ რაცხა ეშმაკი!... ოჯო, თუ მე უნივერსში არ ვყოფილვარ, პურს ვერ ვჭამ საწყალი!... ეჰ, გული მიკტება ახლანდელ ნასტავლ ყაზილარებს რომ ვუყურებ...

#87#

მთელი ერთი კვირა ბედნიერება მქონდა ტარიელის თავგადასავალი მესმინა. მაგრამ ამასაც უნდა ბოლო მოჰღებოდა, ბახმაროს მთები შორი-

²⁰ სილალი – იარაღი.

დან გვაძლევდა სალამსა, თვალსა გვტაცებდა მისი დახვეწილი ქედები. თავისკენ გვიზიდავდა.

აკეთიდან ორნი უნდა გავსულიყავით ბახმაროსკენ. გადავწყვიტეთ ჯორიც გვემოვნა, რადგან აღმართისათვის ეს პირუტყვი დაუფასებელია, რაშიაც მე თითონ დავრწმუნდი.

თითონ აკეთიდან სალამო ხანს გავედით, რადგან იმ ღამეს ბახვში უნდა დავრჩენილიყავით და მეორე დღეს დილა-ადრინა უნდა შევსდგომოდით ბახმაროს აღმართსა. მშვიდობით, ტარიელის სამშობლო სოფელო!

XI

ბახვი

აკეთიდან ბახვამდე. – კარ-მიდამო გურული აზნაურისა. – მეღვინეობა. – გურიელის მეღვინეთუხუცესი. – იონა მეუნარგია და გურული გლეხი. – გაბრიელ ეპისკოპოსი. – მისი ღვაწლი ბახვის წინაშე. – შემნახველ-გამსესხებელი სალარო. – ვაკე-ჯვარი და ვაკე-ჯვარელები. – სწავლა-განათლება.

ჩემი თანამგზავრი იყო ერთი აკეთელი აზნაური, ზრდილი, თავაზიანი, სიტყვა-პასუხიანი. ჩემთვის ჯორი ვაქირავებინე, რადგან ეს ცხოველი აქ დიდ პატივშია, როგორც შიმშილისა და ხედნის ამტანი, ამასთან, როგორც სწორ-უპოვარი ამსვლელი ყოველგვარი მანძილისა და ხასიათის აღმართზედ. კიდევ ამიტომ არის, რომ აქაური და, საზოგადოდ, სურამს აკეთელი სულიერი მამები ამ პირუტყვს სულ მუდამ უპირატესობას აძლევენ და ზოგჯერ შეაბერდებიან კიდევაც. ჩემს თანამგზავრს მეზარგულად წამოეყვანა 17-18 წლის ბიჭი, რომლის გარეგნობას ადამიანში მართოდენ სიბრალულის გრძნობა შეეძლო აღედრა: დაგლეჯილი ყაბალახი, ახალუხის მაგვარი, რაღაც ძონძებად ქცეული სამოსელი, მის ქვეშ – დაგლეჯილივე პერანგის ამხანაგი ტანს უფარავდა; ფეხთ ეცვა ისევ დახეული ჩუსტები, ისიც შეეკეცა, წამდაუწუმ ფეხებიდანა სძვრებოდა და ფრატუნით თუ შეეძლო სიარული. თან მოჰყვებოდა თავისივე მსგავსი ბედაური: ცალ-თვალა, მუნიანი, ცალის ფეხით კოჭლი, ძვალტყავა... ეტყობოდა, დიდ ხანს უმსახურნია თავის პატრონისათვის და, საცა სამართალი იყო, პატრონს ამდენი ხნის ერთგულად ნამსახური და ნაამაგევი პირუტყვი თავისუფლად უნდა გაეშვა, რომ სიკვდილი მაინც ტვირთმოუკიდებულად ჰღირსებოდა. მაგრამ ადამიანი რილას ადამიანია, თუ პირუტყვი შეიბრალა!... იცის, რომ ვერ უჩივლებს, ჯარიმას ვერ გადაახდევინებს... ცხენიც ემორჩილება უსიტყვოდ, სანამ ბერკეტით გამოსატანი არ გაუხდება პატრონსა სვავ-ყორნის გამოსადღომად... ჰოდა

ამ ცხენს, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, ამ ცხენის ჩონჩხს აკიდებული ჰქონდა საბან-გობანი და ჯამ-ჭურჭელი ჩემის თანამგზავრისა. ერთიც და მეორეც #88#

ბარიდან ააქვთ ბახმაროზე. მართალია, ბახმაროც აგარაკად ითვლება, მაგრამ არც ისეა ჯერ მოწყობილი, რომ ცარიელ-ტარიელ კაცს შეეძლოს ასვლა და იქ ცხოვრება. ბარგს თავისი სიმძიმეც დაუმატა ჩვენმა მეზარგულმა და შეუდექით გზას.

გავედით ისევ სუფსაში, უკან დაგვრჩა დ. ნაგომარი და ერთი საათის სიარულის შემდეგ მივადექით ბახვის-წყალსა. ეს მდინარე აქ ყველა სხვა მდინარეებში ერჩევა. არა ჰგავს დამდორებულს სუფსასა ან კიდევ ნაგომრის წყალსა. მთის წყალია, ჩქარი, ერთავად ქაფი ადგა პირზე. კალაპოტი და ნაპირები სავსე აქვს უშველებელ სიპი-ქვებითა, რომელთაც ადიდების დროს პატარა კენჭებსავით მოაგორებს ხოლმე მთიდან. ამ დროს მისი გრგვინვის ხმა შორს მანძილზე ისმის თურმე და ადამიანს მისი სიმძლავრის ყურებაზე შიში იპყრობს, თავის უძლურობას მკაფიოდ აჰგრძნობს.

ბახვის-წყლის ჩავარდნილი კალაპოტიდან იწყება სოფ. ბახვის სერები, ვაზებით შეფენილი. აქაური ბუნება აფხაზეთის ბუნებას აგონებს კაცსა. ცოტა ხნის შემდეგ თვით სოფლის ვაკეს მოვექცეთ. სოფლის გზას იქით-აქეთ რუები ჩაუდის და უხვადა რწყავს სოფლის ბაღებსა და ყანებსა. მათი საამო ჩხრიალი გარშემო სიგრილესა ჰგენს.

საათის 4-ზე აკეთიდან გასულები საათის 6-ზე უკვე შუაგულ ბახვში ვიყავით. ერთი მოზრდილი, მწვანე ხასხას მდელითი მოსილი ეზოს ჭიშკარში შევედით. აქ იყო ჩვენი მასპინძელი, რომელთანაც ღამე უნდა გავგეთია და მეორე დღეს დილა ადრიაანა ბახმაროსაკენ აღმართს შევსდგომოდით. ოთხ-ხუთ დღიურის სივრცე ეზო ვაზებიან ხეებითაა მოფენილი. ერთ მხარეს თხილის ბუჩქებია ჩარიგებული. მეორე მხარეს ჩაუდის კარგა მსხვილი რუ, რომელიც სახლს უკან ბოსტანსა და სიმინდის ყანასა რწყავს. ცხენები ხეებზე მივაბით. ჩვენი მეზარგული იქავ ხის ძირას პირადმა წამოკოტრიალდა განცხრომით. მამასახლისი შინ არ დაგვიხვდა. ჩემმა თანამგზავრმა, როგორც დაახლოებულმა მეგობარმა სახლიპატრონისამ, თვითონ იკისრა იმის მაგივრობა და სახლის აივანზე ჩამოსაჯდომად მიმიწვია.

სახლი, ან როგორც აქ ეძახიან, ოდა ჩვენი მასპინძლისა, როგორც თითქმის ყველა სახლები გურიაში, ხისაა, რაიცა მოწმობს ხე-ტყის შედარებითს სიაფეს, საძირკველი სახლისა ნიადაგს ადლნახევარზე არის მოშორებული. საკმაოდ მოზრდილი სარკმელები უეჭველად უნდა გასცქეროდეს ეზოს. დარბაზი აქაური სახლისა ზომაზე დიდია, ისე დიდია, რომ ცხენი გაჭენდება. ერთი მხრით გრძელი ტახტია, ხალებით დაფე-

ნილი. ეს კია, რომ ეს დარბაზი უფრო საზაფხულო საცხოვრებლად არის მოწყობილი, ვიდრე საზამთროდ. კედელი არც შიგნიდან არის გაგოზილი და არც გარედან. ჯუჯრუტანებიდან ქარი თავისუფლად შემოდის, ასე რომ შიგ ჰაერი მუდამ სუფთაა. ბუხარი თუმცა აქვს დარბაზსა. მაგრამ შიგ რაც უნდა ბევრი შეშა ჰყაროთ, სითბო 2⁰ არ აღემატება.

#89#

დარბაზის გვერდით მეორე ოთახია, სასტუმრო. შემდეგ მოსდევს საქალო განყოფილება და ერთი საბან-გობანის დასალაგებელი. ავეჯს, უსაჭიროებს გარდა, აქ ვერაფერსა ნახავთ: მაგიდა, რამდენიმე სელი და ეგ არის და ეგა. ეზოში ბალახია და ხეები. შიგადაშიგ ხილიცაა. ოდას გვერდით, 20-30 მხარის სიშორეზე, სამზადი უდგას. იმის უკან თავლა, ბოსელი, სასიმიდე და სხვ.

ასეთია ოდა და მოსახლეობა აქაური აზნაურისა. ეზოს უკან მოდებული აქვს სიმიდის ყანა, რომელსაც მოზრდილი რუ რწყავს, ბახვისწყალიდან გადმოგდებული.

საათის 9-ზე ჩვენი მასპინძელიც მოვიდა, დაბაბიანი, ჩასუქებული. სიმსუქნისაგან პირისახე ულაპლაპებდა. გურიაში ძალზედ მსუქანის და ტანსხვილის კაცის ნახვა ძალაუნებურად იპყრობს თქვენს ყურადღებასა. უმეტესობა აქაურებისა ტანთხელი და ტანწვრილია. აქაურ მკვირცხლ ბუნებას არ ეხამება როგორღაც ასეთი სიტლანქე და მძიმობა. გაეხარდა და სტუმართ მისვლა, მერე – უცხოთა. გაგვიმასპინძლდა გურულად, გულუხვად. გემო გვაჩვენა ცნობილი გურული ჯიშის ყურძნის „მტევანდიდის“ წვენისა. ვახშამზე ერთი მეზობელიც შემოგვიერთდა. ჯერ, როგორც საზოგადოდ, ყველა ქართულ სუფრაზე ვიციტ ხოლმე, ღვინო შეიქნა ლაპარაკის საგანი.

ბახვი ძველთაგანვე იყო ცნობილი და ნაქები თავისი კარგის ღირსების ღვინითა. ზოგის აზრით (მაგ, აგრონომ ერმ. ნაკაშიძე), თვით სახელი ბახვი ამ სოფელს ბერძენთა ღვინის ღმერთის ბახუსისაგან დაერქვაო როგორც სხვაგან გურიაში, ისე აქაც დარჩენილა დღემდე სიმიდერა, ანუ, უკეთ, ლოცვა, რომლითაც მიმართავენ აგუნას, ანუ კერპთაყვანისმცემლობის დროის ღმერთმფარველს მიწის ნაყოფისა და ჭირნახულისას. ახალი წლის ანუ კალანდის წინა ღამეს მამა სახლისა გაუძღვება დანარჩენ წევრთ ოჯახისას და მიუძღვება მარანში. ხელში ყველას ანთებული თაფლის სანთელი უჭირავთ; თან მიაქვთ ხაჭაპური, ღვინო და ღორის თავი. ოჯახის უფროსს, გარდა ამისა, ხელში თოხი ან ცული უჭირავს. მივა გადმოპირქვავებულ საწნახელთან და ურტყამს ცულს ან თოხს ყუით, თანაც შემდეგ ლექსს ამბობს:

აგუნა, აგუნა, გამეიარე,
ბახვი, ასკანა გადმეიარე,

ჩვენს მამულში ყურძენიო,
მტრის მამულში ფურცელიო.
ჩვენს მამულში გოდრითაო,
მტრის მამულში გიდლითაო.

აქ ადრე ვენახები ცალკე ყოფილა, მიშვებული. პატრონები თავის ვენახებს 10 და 15 კილომეტრითა ყოფილან ხოლმე ხანდახან დაშორებული. აკეთებულსაც კი ჰქონიათ ძველ დროში აქ ვენახები და მარტო ყურისმგდებლები ეყენათ, თვითონ პატრონები მხოლოდ რთველის დროს #90#

მოდოდნენ. რაკი მოსავალი დიდი იცოდა მაშინ ვაზებმა, საწნახლებიც, დიდები ჰქონიათ, რასაც შემდეგი გარემოებაც ამტკიცებს. დარაჯს ვენახის ყურის გდებისათვის გადაწყვეტილს ქირას არ აძლევდნენ. ქირაში ღვინო ეძლეოდათ გასამრჯელოდ. რომ დასწურავდნენ ყურძენს და ქვევრებში ჩასხმას რომ დაიწყებდნენ, საწნახელის წამოყირავებამდე ღვინო რაც გამოვიდოდა, პატრონისა იყო, მერე კი – დარაჯისა, დარაჯს 30 საწყავი ღვინო მაინც ერგებოდა თურმე ახლანდელი საწნახელები კი იმდენად პატარაა, რომ იმდენი ყურძენი, 30 საწყავი ღვინო რომ გამოვიდეს, არც კი ჩაეტევა.

მაშინ ღვინოც ბევრი ყოფილა, მსმელებიც გაწვრთნილნი და მემარნეებიც – გამოცდილნი. გურიელს ერთი მეღვინეთუხუცესი ჰყოლია, გვარად ანთაძე, კაცი მეტად დახელოვნებული ღვინის ღირსების გამოცნობაში, რითაც თავი დიდად მოჰქონდა თურმე გურიელსა. ერთხელ სასახლეში უცხო სტუმრებთან ჩამოვარდნილა მის შესახებ ლაპარაკი და გადაუწყვეტიათ, გამოვსცადოთო. აურევიათ ერთმანეთში 3 ნაირი ღვინო: $\frac{1}{5}$ ფერსათული (სოფელია), $\frac{2}{5}$ ოსეთური, (სოფელია) და $\frac{1}{5}$ ჩაქვური. მოუხმიათ მეღვინეთუხუცესი ანთაძე და უთქვამთ – გამოიცანო. იმასაც, გემო უნახავს თუ არა, შემდეგი პასუხი მოუხსენებია მთავრისათვის:

ფერად ფერსათულიაო,
გემოდ – ოსეთურიო,
ცოტას მოიჩაქურებსო.

„ახლა, ბატონო, არც ღვინო გვაქვს, არც სმა ვიცით და არც ღვინის გამოცნობაო“, – ნაღვლიანად გვითხრა მასპინძელმა.

ერთი მეზობელი გლეხიც გეიჯდა გვერდით. ვერ ვიფიქრებდით, ღვინის სმის გარდა, თუ სხვა რაშიმე გაგვიჩვენდა ის კამპანიას. მამია გურიელის ლექსთა კრებული ის იყო, ახლად დაიბეჭდა. თითქმის ყველა გურულის ოჯახში შეხვდება კაცი ამ მთელ დასავლეთ საქართველოში პოპულარული მგოსნის ნაწერებსა. ეს ვიცოდი, მაგრამ იმას

კი მაინც ვერ მოვიფიქრებდი, თუ ჩემთან ერთად მოსუფრალი გლეხი ამ მწერლის შესახებ ჩამომიგდებდა ლაპარაკსა. ზეპირად მითხრა მისი, არ მახსოვს რომელი ლექსი, მიაბზო, როგორც თვითონ ესმოდა, ღირსება მამიას პოეზიისა და ბოლოს, მის ბიოგრაფს, ბ-ნ იონა მეუნარგიას გადასწვდა. „გავგლანძლა გურულები, ჩვენი საქებარი პოეტი გვიგინაო“. შევეცადე დამემტკიცებინა მისი შემცდარი აზრი, გამეგებინებინა, რომ ბ-ნ მეუნარგიას თუნდაც რომ ცუდად ეხსენებინა მ. გურიელი, იმას მაინც ვერავინ დასწამებს, რომ აზრად აჰქონდა გურულების ძვირად ხსენებამეთქი. მაგრამ საქმე ის არის, თუ რამდენად ჭკუაში დაუჯდა ან რამდენად საბუთიანად ეჩვენა ჩემს თანამოსაუბრეს ბ-ნ მეუნარგიას გამართლება. შესანიშნავი და საგულისხმო თვით ფაქტი გახლავთ ჭადარაშერთულ #91#

გლეხის შეხვედრისა, რომელმაც იცის, ვინ არის მამია გურიელი, რა გაუკეთებია მას მამულისათვის და სხვ. და ეს გლეხი სოფლის მცხოვრებია, სკოლა არ უნახავს, სადღაც და ვისგანღაც ძალისძალით უსწავლია ორიოდე ანბანი...

მშვენიერი დილა იყო, ნაზი, უმანკო. გარემო ფრინველთა სტვენა-ჭიკჭიკით აივსო. ცხრათვალა მზისაგან დედამიწას ორთქლი აუვიდა. ცხენები შეგვიკაზმეს, დავწყნარდით, შემოგვიერთდა ჩვენი მასპინძელი და დილის სიგრილეზედ გამოვსწიეთ. ეზოდან გამოვედით თუ არა, შარა-გზას დავადექით. გზით დაქსელილია აქ მთელი სოფელი. შარა-გზა მარჯვნივ, მარცხნივ, წინ, უკან. განათლებული ქვეყნის სოფელი მოგაგონდებათ ამ მხრივ. გლეხს ზედ კარებთან ჩაუდის კოხტად მოკირწყლული გზა, რომელიც უადვილებს თავისი ნაწარმოების გადაზიდვას ერთი ალაგიდან მეორეზე. ყოველივე ამას ატყვია მადლიანი მარჯვენა ამ სოფლის. შვილის, იმერეთის ეპისკოპოსის გაბრიელისა (ქიქოძისა), რომელიც სოფელ ბახვში დაიბადა, აქ აღიზარდა სიყრმითვე და მერე ამავე სოფელს, მის დაჩაგრულ მკვიდრთ ემსახურა მთელი თავისი ცოდნითა, დაუცხრომელი ენერგიითა. ჩვენში, იმ დროს მაინც, პირველი მაგალითი იყო, რომ თავის სამშობლო სოფლისათვის ვისმე იმდენი ამაგი დაედო, რამდენიც გაბრიელმა ბახვს დასდო. ერთ დროს სრულიად დავრდომილი, დაქვეითებული, დაჯანდაკებული, მწირი სოფელი ბახვი დღეს, გაბრიელის მეოხებით, პირველ სოფლად ითვლება მთელს გურიაში და, ცოდვა არ იქნება, კაცმა თქვას, რომ როგორც გურიაში, ისე სხვაგან საქართველოში ამას სოფელი არა სჯობსო.

უწინარეს ყოვლისა გაბრიელმა ბახველებს აუშენა თავისი საფასით ქვითკირის ტაძარი, გაუყვანა გზები, რომლებზედაც ადამიანს თვალი რჩება ხოლმე. შემდეგ, ბახვის-წყლიდან ტოტი გამოაგდო და ვაკე-ჯვრისა (ბახვის ზემოთ სოფელია) და ბახვის მწირი და უნაყოფო

ადგილები სარწყავი გახადა, გაანაყოფიერა იქ, სადაც მანამდე, აქაურებისავე თქმით, ერთი ჯამი სიმინდი არ მოდიოდა, დღეს ადამიანს თვალსა და გულს უხარებს მხარ-ნახევრის სიმალლე სიმინდის ღერი, რომელსაც სამ-სამი ტარო ამშვენებს, ტარო და მერე როგორი ტარო? თითო წყრთიანი... გაშენდა ბაღები და ვენახები. ერთის სიტყვით, მთელი მიდამო წალკოტად იქცა. გარდა ამისა, დააარსა სკოლა, სადაც არა ასსა და ორასს მიუღია პირველდაწყებითი სწავლა.

სრულებით ბუნებრივი იყო გაბრიელის ზრუნვა, კერძოდ თვისთა თანამოგვარეთა განათლებისათვის. მისი მეოხებითა და საფასით ათზე მეტი კაცი უმაღლეს სასწავლებელში აღიზარდნენ. არც ერთ სოფელს იმდენი ნასწავლები არა ჰყავს, რამდენიც ბახვსა. ინჟინერი გნებავთ, ექიმები, მეტყევე, იურისტი – თითო ან ორი ყველა პროფესიის კაცი ჰყავს. დიახ, სანუგეშო მოვლენა გახლავთ. იქ, სადაც ერთმა კაცმა მხოლოდ პირადი მხნეობით, ესდენი სარგებლობა მოუტანა თავის სამშობლო სოფელსა, #92#

მისგან აღზრდილთა უფრო უნდა წარმატებით აქაურობა, მაგრამ სამწუხაროდ, მარტო სწავლაც არაყოფილა თამასუქი ადამიანის კაიკაცობისა... თუ კიდევ სული უდგას ბახვს, ისევ გაბრიელის უხვი გულისაგან, თუ კედლები შენდება საერთო წარმატებისა, ისევ გაბრიელისაგან ჩაყრილ საძირკველზე.

გაბრიელის საფასით ნაყიდ ადგილზეა ორკლასიანისასოფლო სკოლა, რომლისათვისაც დღეს ქვითკირის სახლი შენდება. სკოლის ეზოში მშენიერი ბაღია, იქვე ვენახია, სკები. ყოველივე ეს სამაგალითოდ და მისაბამავად ჩაითვლება არამც თუ სოფლისათვის, არამედ ქალაქისათვისაც. სკოლასთანავე არის წიგნთსაცავი. ჩვენდა სამწუხაროდ, იმ დროს მოგვიხდა აქ გავლა, როცა მასწავლებლები ბახმაროზე იყვნენ წასულები და, ამიტომ, აქაურობის მარტო გარეგანი ნახვით დავკმაყოფილდით.

ბახვშივე მოქმედობს შემნახველგამსესხებელი სასოფლო სალარო, 1881 წ. 11 იანვარს გახსნილი. საინტერესოა მკითხველს ამ სალაროს მოქმედების ანგარიშიც გავაცნოთ. მთელი წლის (1896 წ.) განმავლობაში სესხად გაუციათ სოფლელებზე 3,293 მანეთი. ხოლო 1897 წლის 1 იანვრისათვის მოგება დარჩენიან 170 მანეთი. მთელი თანხა ჰქონიათ 3,317 მ. და 71 კაპ. როგორც ყველგან სხვაგან, აქაც სოფლის მასწავლებელნი არიან საქმის გამძღოლნი და მესვეურნი.

ამნაირივე ამხანაგობა სოფლად გურიაში ბახვს გარდა ერთია, – სოფ. ასკანაში. აქ მოქმედება დაუწყიათ 1897 წ. 2 იანვარს. მაშინ დამაარსებლები ითვლებოდნენ 50. ნახევარი წლის განმავლობაში ეს რიცხვი 179 ავიდა, მათში ქალი 21 იყო. ოპერაცია: საწილო ფული – 1845 მ., გასესხებულის % 178 მ. და 71 კ., დაბრუნებული სესხი: 1,009 მ., შე-

სანახად შემოტანილი – 719 მ. და 79 კ., სხვადასხვა შემოსავალი – 53 მ. და 70 კ. გადარიცხული საწილო ფული 2 მ., სულ შემოსავალი: 3,908 მ. და 20 კ.; გასავალი: საწილო გარიცხულის ამხანაგ. 2 მ., სესხად გაცემული – 3599 მ. % ვადამდე შემოტანილი სესხისა 2 მ. და 69 კ. მობარებული ფული გაიტანეს: 238 მ. და 60 კ. ამის % – 1 მ. და 1 კ. გამგეობის ხარჯი 43 მ. და 85 კ. სულ 3,887 მან. და 15 კ. ნალდი სალაროში 21 მ. და 15 კ.

ბახვიდან ბახმაროს მთის აღმართამდე მგზავრს ერთი სოფელი აქვს გასავლელი, – ეს გახლავსთ ვაკე-ჯვარი. შარაგზის იქით-აქეთ ოდებია გადმომდგარი ამ სოფლისა, ასე რომ მთელი სოფელი თითქმის სიგრძეზედაა გაშენებული. მოჩუხჩუხე წყლით მორწყულ ყანებში დატაროვებული სიმინდი მწვანედ ხასხასებს, მხარ-ნახევარის სიმაღლე. ყოველ ეზოში ბალი და წისქვილია. ვისაც ამ ათი წლის წინათ უნახავს აქაურობა, როცა დაგვალული სიმინდი ადამიანს ცრემლებსა ჰგვრიდა თვალებზე და მხვენელ-მთესველი მთელი წლის შრომის შემდეგ, ყანიდან თითო ჯამ #93#

სიმინდს თუ აიღებდა სასიმინდეში შესაყრელად, დღევანდელ განაყოფიერებულს, სახეგამოცვლილ ვაკე-ჯვარს ვეღარც კი იცნობს. ჭეშმარიტად გასაოცარია აგეთი მეტამორფოზა!... რაც გაბრიელის მეოხებით ბახვის-წყლიდან ტოტი გამოიყვანეს, მსგავსად ბახვისა, სამოთხეს დაემსგავსა აქაური განსგამოლეული ნიადაგი.

ვაკე-ჯვარი იქა თავდება, სადაც იწყება აღმართი გურია-აჭარის მთებზე გადასასვლელი გზისა, რომელსაც მგზავრი მთელი ერთი დღე უნდება. თუ ადრე არ არის წამოსული, მგზავრი ამ სოფელში უნდა გაჩერდეს ღამის გასათევად და შესასვენებლად, რომ მეორე დღეს მთაზე, უდაბურ ადგილას არ მოუხდეს გაჩერება, სადაც თითქმის არაფრის შოვნა შეიძლება. ამ თავისი განსაკუთრებული მდებარეობის წყალობით სოფელი გავაჭრებულია. თუ გნებავთ, მოგაგონებთ შვეიცარიის სოფელს, სადაც ყველაფერი ფულზეა გადატანილი, ფულით იზომება. მეგობრობა, ალერსი, თქვენი, მასპინძლის სტუმართ-მოყვარეობა იმდენად არის კარგი, რამდენად მსუქანია თქვენი ჯიბე და – წინაუკმო. პირველი უმეოროდ წარმოუდგენელია. ურთიერთს შორის მჭიდროკავშირი აქვს ორსავე იშვიათ მგზავრსა ნახავთ, საქმე ჰქონოდათ ვაკე-ჯვარელთან და ქებით ახსენოს მისი სტუმართ-მოყვარეობა. ყველანი პირაღებით ამაგებენ აქაურთა მკვიდრთა, – უპირული ხალხიაო. ვსთქვათ, ბახმაროზე მიბრძანდებით იმ ანგარიშითა ხართ წამოსული, რომ ვაკე-ჯვარში ცხენი უნდა დაიქირავოთ. ვაკე-

ჯვრელი მანეთად გაგირიგდებათ, მერე კი არც იმისი შერცხვება, ორი მანეთი მოგთხოვთ. მენავისა და ნავში მჯდომისა არ იყოს, ისეთ ადგილას, სადაც თქვენ მარტო დაჩაგრული მხარე ხართ და ვის ხელშია, თქვენი ბედი და იღბალია, კიდევცა სჭრის და კიდევცა ჰკერავს, უნდა ბედს დაემორჩილოთ და სხვათა დრტვინვას თქვენი ჩივილიც შეუერთოთ. ვთქვათ, დაგიღამდათ და ღამე ვაკე-ჯვარში უნდა გაათიოთ. ღამე თქვენ ცხენს მოგპარავენ, ანუ უკეთ, დაგიმალავენ, რა არის, ჩემი ცხენი ვაქირავენბინო და ქირა გამოვართვა მამა-სისხლადო.

აქაური ჰაერი ნაქებია და საზაფხულოდ მოაგარაკენიც ეტანებიან, მაგრამ ცხოვრება ძვირია, ყველაფერს ცეცხლი უკიდია. არა ერთისა და ორისაგან გამიგონია საჩივარი, მასპინძელიც კი ჩვენს ხარჯზედ უნდა ვაცხოვროთო.

სოფლის ბოლოს სამ-ოთხ ალაგას დუქნებიც არის, სადაც უსაჭიროების ყიდვა ყოველთვის შეუძლია კაცსა. დუქნის წინ ხშირად შეხვეთებით საჩინო ადგილას ჩამოკიდებულ „პაპა-ჯვარს“ ან დუქნის მფარველ მავნე სულთაგან, მზაკვართაგან: პატარა, აჭრელეებული ჯოხებია, თითო მტკაველის სიგრძე ჯინჯილებიანი.

* * *

პირველი ნახევარი ჩვენის მოგზაურობისა თითქმის გავათავეთ, ესე იგი, ვნახეთ გურია, მისი მკვიდრნი, მისი ცხოვრება, რამდენის ნახვა და #94#

გაცნობა კი შეიძლებოდა ერთის თვის განმავლობაში. ჩვენი წერილების სისრულისათვის აქა გვსურს ორიოდე სიტყვა ვთქვათ, ანუ უკეთ, ციფრები ვალაპარაკოთ ჩვენს მაგივრად გურიაში სწავლაგანათლების შესახებ. ეს ციფრები, ჩვენი აზრით, ყველაზე მეტად მჭერმეტყველურად დადადებს საქართველოს ამ კუთხის გონების დაწინაურების შესახებ. განსაკუთრებით ვაკვირდებოდით ამ მხარეს და შევნიშნეთ, რომ იშვიათი არ არის ესეთი სოფელი, სადაც წერა-კითხვა მხოლოდ ზოგიერთმა 40 წელს გადასულმა თუ არ იცის. ცნობებს ამისათვის ვიღებთ ოზურგეთის მაზრის სამრევლო სკოლების მეთვალყურის და კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის 1896 წლის ანგარიშებიდან.

თანახმად ამ ანგარიშებისა, მთელს მაზრაში, სადაც 25 საზოგადოება და 100 სოფელია, 1896 ითვლებოდა: 1 სასულიერო ოთხ კლასიანი სასწავლებელი (ქ. ოზურგეთში), 33 – სამრევლო-საეკლესიო სკოლა, 13 – წერა-კითხვის სკოლა (სასულიერო უწყებისა); საერო განათლების სამინისტროს უწყებისა: 1 – სამოქალაქო სასწავლებელი (ქ. ოზურგეთში), 1 – სამოქალაქო ორკლასიანი, ქალებისათვის (ოზურგეთშივე), 1 –

სასოფლო ნორმალური სასწავლებელი, 12 – ორკლასიანი და 1 – კერძო სასწავლებელი (ბახვი). ყველა ამ სასწავლებლებში საანგარიშო წლის გასულს სწავლობდა მამრობითის სქესისა 2,550 ყმაწ., მდედრობითისა 283, სულ 2833 ყმაწვ. ორისავ სქესისა.

აქვე უნდა დავსძინოთ, რომ სკოლებთან ერთად სოფლებში არა ერთგან და ორგანაა გახსნილი წიგნსაცავები, საიდანაც წიგნებს ეზიდებიან სოფლებში და სკოლაში შექმნილ ცოდნას უფრო იმტკიცებენ.

XII.

ბახმარო

ბახმაროს გზა. – კოკია და „ცხრა-ფუთა“. – მშენება „ტიალისა“. – ბახმარო: მისი წარსული, მისი აწმყო. – ერისთავების დავა. – მოჰაერენი. – ცხოვრების პირობები. – ბახმაროს სამოვრები. – მეგრელი მეჯოგენი. – უზა კვარაცხელია და მისი ფილოსოფია; მისი კარავი – განდრეკილზე ასვლა. – მზის ამოსვლა. – ავდარი და გასვლა.

დილის ათი საათი იყო. შარა-გზა და ვაკე გათავდა და აღმართს შევედექით. მაშინვე ატყობთ, რომ საქმე გექნებათ ისეთ გზასთან, რომელსაც ადამიანის ხელი არ მიჰკარებია და, მაშასადამე, მოკლებულია ყოველივე სიადვილეს მგზავრისათვის. ითვალისწინებთ, თუ რა ზომის ჯაფა უნდა დაადგეს თქვენს ფეხებს, ან კიდევ საცოდავ პირუტყვს, რომელიც იძულებულია თქვენი ტანი ზიდოს. პირველი ნაბიჯის გადადგმაზედვე მექისას ბუცეფალს სიმწრის ოფლი გადაასკდა თავის პატრონის სიმძიმისაგან. სიბრალულის გრძნობით აღვსილმა ჩემი კოკია²¹ მექი-#95#

სას²² დავუთმე და მის ცხენის ზურგს მე მოვექეცი იმისი ლაჯებს ქვეშ აღარც კი გამოჩნდა საბრალო ცხოველი. ყურები-და უჩანდა აკვნესდა, მაგრამ რა აკვნესდა!... ქვის გულის პატრონსაც კი თვალეზზე ცრემლებს მოჰგვრიდა სიბრალულისას. ცხენებს საქმეს, აღმართის გარდა, ისიც უჭირვებდათ, რომ ახალი ნაწვიმირი იყო და მოლიპულ გზაზე ფეხები წამდაუწუმ უცურდებოდათ. ზოგჯერ იძულებულნი ვიყავით ფეხით გვევლო და ცხენები სალთად წაგვეყვანა: მხოლოდ მექისა, რომელსაც შესაფერისობისათვის „ცხრა-ფუთა“ დავარქვით, არა შორდებოდა თავის

²¹ ასე ეძახიან ჯორს გურია-სამეგრელოში საალერსოდ.

²² მელქისედექის შემოკლებული სახელი, გვარად ბერიძე ყოფილა, როგორც ავტორმა გადმოგვცა.

კოკიას.

გზა ტყე-ტყე მიდის. რცხილა, წიფელი, წაბლი. ლეკუხა ერთმანეთშია არეული. ყველას კი წიფელი სჭარბობს. ტყე მდიდარია. მაგრამ უგზოობის გამო ადამიანი ვერ სარგებლობს. მხოლოდ თავად მ. ნაკაშიძეს დაუწყია საკასრე მასალების ჭრა, რომელიც ჩალვადრებით ჩააქვს ძირს. სხვა მასალას აქედან ვერ ჩაიტანს კაცი, რადგან აქაურ საცალფეხო გზაზე მარტო ცხენი თუ გაივლის და ისიც გაჭირვებით, თორემ ურემი ვერას გზით ვერ მიუდგება აქაურობას. და ამდენი სიმდიდრე მუქთადა ლპება და ოხრდება ტყეში. ეგევე ითქმის იმ ძვირფას ნაძვნარზე, რომლითაც დაფარულია აქაური მთების მაღალი ადგილები.

ალაგ-ალაგ სულ ვიწროვდება, სული ეხუთება გზასა, ორ კედელს შუა მოქცეულსა. თუ ცხენით შიგ შეხვედით, უკან დაბრუნება არ შეგიძლიათ. თუ წინ ცხენი შემოგხედათ გზას ვერ უქცევთ ერთმანეთს. განსაკუთრებით გასაჭირია ამ ალაგას გავლა, როცა ჯოგს მოერეკებიან მწყემსებმა და საქონლის პატრონებმა ეს იციან და სათოფეზედ ყვირილს მოჰყვებიან ამ ყვირილით წინიდან მომავალ მგზავრს აფრთხილებენ, არ დაიდრათ, სანამ ჩვენ არ გავალთო. ხშირად ამ ალაგას უბედურებაც დატრიალებულა. ეს გზა ამასთანავე კალაპოტიცაა მთის ნაკადისა. ღვარობის დროს მთელი კალაპოტი ივსება, მძლავრად მოდის და რაც და ვინც გზაში შემოხვდება. ფეხზე არ აყენებს და თავის მსხვერპლად ხდის ხოლმე.

კარგი და, როგორ-ღა დადიან ასეთი გზითაო? იკითხავთ: დიდი გაჭირვებით. ნახევარი გზა ფეხით უნდა აიაროთ. ვისაც ფეხით სიარული არ შეუძლია და ცხენი არ ეცოდება, თავის დამაგრება მაინც უნდა იცოდეს უნაგირზე, ამიტომ რომ მთელი გზა ერთმანეთზე უარესი აღმართ-დაღმართებია. ხალხი მაინც დადის, განსაკუთრებით გაჭირვებული, ციებისაგან ილაჯ-გაწყვეტილი. ყველაზე საინტერესო ისაა, რომ ბავშვებიც კი დაჰყავთ ამ გზითა. ზოგს ზედ უნაგირზე დააკრავენ მაგრად, ზოგს ყუთებში ჩასვამენ და იქით-აქეთ დაჰკიდებენ ცხენსა და საპალნესავით აზიდვინებენ.

რაც უფრო ზევით ავდივართ, ნისლი განუყრელი თანამგზავრი ხდება ჩვენი. ხან ბამბასავით, შიგ გავხვევით, ხან ჩვენგან გაგოგდება და სადმე #96#

ხევი დაეკიდება ხეებსა. მშვენიერი გადასახედია ვაკისკენ: მოსჩანს ყვითელი ზოლი სულ მუდამ ამღვრეული რიონისა, თეთრი ლიანდაგი რკინიგზისა, ქუთაისი, სენაკი, სამეგრელოს მთები, სამტრედია, ესე იგი, ნაწილი იმერეთისა, მთელი გურია და ნახევარი სამეგრელო. გზაზე ბევრია წყავი და განსაკუთრებით მოცვი. სიარულისაგან ნერწყვამშრალი მგზავრი ხარბად ეტანება მოცესა, რომელიც შეგიძლიათ იმდენი მიირთვათ, რამდენიც გნებავთ – უწყინარი ხილია.

გზა უარესად აღმართდება. ზედ ერთვის ლაფი, სიარული სჭირდება. რამდენჯერმე სასახლე ავაგეთ. უმეტეს ხანს ფეხით მივდივართ, გარდა „ცხრა-ფუთასი“, რომელიც წურბელასავით არა შორდება თავის კოკიასა. ისიც ქმინავს, ოფლი ასკდება სიმწარისა. უპირდება ჩვენი მემარგულის როსინანტსაც. აქეზებენ: „ბედაური წინ!“, „ას თუმნიანო, გასწი!“ მაგრამ მაინც სიარულს უკლებს, აღონებს პატრონსა. ბოლოს შუადლის ხანს ავატანეთ ბახმაროს გზის შუა პუნქტს – „თხემლნარას“. აქ პატარა მინდორია და გვერდით წყაროცაა. საიდანაც უნდა მოდიოდეს მგზავრი – ქვემოდან ზევით, თუ ზევიდან ქვევით. ერთხელვე შემოდებული ჩვეულების თანახმად, აქ უნდა გაჩერდეს, შეისვენოს თვით და პირუტყვსაც შვება მისცეს. შესვენებით კი ისვენებენ, მაგრამ აქაურ წყალს მაინც არა სვამენ, მის მსმელს „მუხლები მოეჭრება“ მაშინვე და ვერ ივლისო. ჩამოვხტით ყველანი. „ცხრაფუთიანის“ ჩამოხტომა, კოკიას გაგორება და მოსართავების დაწყვეტა ერთი იყო. შეგვეშინდა. ეგ არის, კოკიამ ყორნები გაახარაო, – ვსთქვით, თურმე ჩვეულებადა ჰქონია მის რჯულსა: დადლის შემდეგ უეჭველად უნდა გაგორდნენ თურმე. ცოტათი დავნაყრდით, ამასობაში ჩამოგვეწივნენ ჩალვადრები, რომელთაც საპალნეები მოჰქონდათ ფქვილისა, პურისა, ზოგს ბარგი აეკიდებინა მოაგარაკეთა.

ნახევარ საათს უკან ისევ შევუდექით გზასა. თანამგზავრნი ცხენებს არა შორდებოდნენ, თუმცა საცოდავი პირუტყვნი ბევრს ეწვალეზოდნენ. ფეხები უკანკალებდათ, მთელი ტანი საკონის ქაფად ექცათ, მუცელი საბერველივით ებერებოდათ. მაგრამ მხედარი მაინც ზედ იჯდა. მამ ცხენი რაღად მინდა, თუ მე ფეხით ვივლიო. ნამდვილი მტარვალა ადამიანი ზოგ შემთხვევაში... თითქოს ლმობიერების ნიშანწყალი დაეკარგაო.

ერთი საათიც და, ტყე უკან დავსტოვეთ, იოლზე (შიშველი ადგილი) გამოვედით. მთის სიომ დაგვბერა. იქავე, სომლიასთან, დუქანი გამოჩნდა. აქაც შევისვენეთ, ცივი, მთის წყაროს გემო ვნახეთ, შუბლი გავიგრილეთ და ისევ შევუდექით. ნისლი უფრო ხშირად გვეღობება წინ. ერთი მხარის მანძილზე არაფერსა ვხედავთ. შიგ ინთქება ხევები და შორს განმარტოვებით მდგარი ნაძვის ხეები. გზა უკეთესია, აღმართები ქრება, მიდამო ვაკდება: აქა-იქ, გზის პირას ქოხებია. შიგ დგანან „მეჰაერენი“, როგორც აქ ეძახიან ჰაერის გამოსაცვლელად ამოსულთა.

#97#

იქვე ხვადაგი სძოვს, ყვავილთა შორის, რომელთაც ჩხრიალითა რწყავს მთიური ნაკადულები, წმინდა, კამკამი. მრავალფეროვანი ყვავილების ფშვინვა საკმეველივით ადის ზეცას სადიდებლად ბუნებისა, მისთვის საგალობელის სათქმელად. ყოველი ყვავილი, ყოველი ბალახი, ამ საოც-

ნებო ნიადაგზე აღმოცენებული, რომელთაც გარშემო დარაჯებად მთები უდგანან, თავისკენ გიწვევენ, რომ გულში ჩაეხუტოთ, რომ სმენა დაგიტკბოთ სიყვარულის საგალობელითა. ძალიან ბოროტი უნდა იყოს ადამიანი, რომ აქ იყოს, აქაური ბუნების სიდიადეს, მის დაუსრულებელს და გასაოცებელ მშვენებას უყუროს და გული ნეტარების გრძნობით არ აღევსოს, რომ არ აღფრთოვანდეს ჩაგრული მოძმის შველის სურვილითა. ამ დროს ადამიანისათვის დაბრკოლება არ არსებობს, უძლურება რა არის, იმან არ იცის. გინდათ, სულ აქ იყოთ, ამ ოცნების სამეფოში, მთელი სიცოცხლე, მთელი საუკუნე ამ ბუნების წიაღზე გაატაროთ. ისე გემძიმებათ აქაურობის მოშორება, როგორც ერთხელვე გულში ჩაგრული საყვარელის არსების მოგლეჯა. ლურჯმოციალა ცა თავს დაგცქერით, შორიდან სალამსა და მხურვალე კოცნას გიგზავნით. მისი მოდიმარე, ალერსით სავსე თვალები იმასლა გეუბნებათ, რომ ამ ადგილას ძმობისა და სათნოების მეტი არა არის-რაო, ბოროტებას ადგილი არა აქვსო... მშვენიერია, მშვენიერი აქაურობა, ისე მშვენიერი, ისე დიდებული, რომ სიცოცხლე, რაც უნდა ძალღუმადური იყოს ბარად, აქ გიყვარდებათ. ყოველ ნაბიჯზე ეპოტინებით ყვავილს, რომელიც აქ უფრო წმინდა, უძწიკვლო მშვენებით არის გაბრწყინებული, ყოველ ნაბიჯზე ხელებსა ჰყოფთ ვერცხლის წყალივით მოლუკლუკე წყალს... ჰნეტარებთ სულითა და ხორციით. თვალსა ხუჭავთ, მახსოვრებას ძალას ატანთ, რომ დაგავიწყდეთ ბარი, ქალაქი, თავისი უსიამოვნებითა...

ცოტაც გავიარეთ და მთის ფერდობზე გამოჩნდა ჯოგი ძროხებისა, კარვები მეჯოგეთა, მათ შორის ქოხები მოჰაერეთა და მათს გვერდით ხეები, ნაძვნარით დაფარული. ექვსი ვერსის სიშორიდან ბახმაროს სახლების სახურავებიც გამოჩნდა. სიმწარე გამოვლილის გზისა გვავიწყდება, დაღლილობა ჰქრება და მხნედ მივისწრაფვით ამ აღთქმის ქვეყნისაკენ. თვალსა გვტაცებს მის გარშემო შემორკალული მთის მწვერვალები, ლურჯმოციალე ცის ჩრდილით დაფარულები, რამდენიმე ალაგას გავედით მთიდან ქუხილით წამოსულ წყლებში, რომლებიც ბახვის-წყალს ერთვიან და რომელსაც აქ ორი მხარი აქვს განი. ისიც არა. გავიარეთ ბაისურა (ადგილსა ჰქვიან), შემდეგ ტყე ბუმბერაზ ნაძვებისა. აქა-იქ გაბნეულია ქოხები ხელ-მოკლე მოჰაერეთა. აჰა, გავედით ბახვის-წყალზე და ავატანეთ თვით ბახმაროსაც, რომელსაც მუქი ფერი ჩარჩოსავით შემოკრული აქვს ნაძვისა და სოჭის ტყე. შუაში 20 და 30 მხარის მანძილზე დაშორებით გაბნეულია მოაგარაკეთა ფიცრული სახლები, ორსამ თვალიანი, ბუხრებიანი.

#98#

ბახმარო მთის სახელია, სადაც უწინ ამოდიოდნენ და ახლაც ამოდიან ზაფხულობით მეგრელი მწყემსები. როგორ გადაიქცა ბახმაროს მთა საა-

გარაკო ადგილად და რა რიგია მისი აწინდელი ყოფა? უეჭველია, ბახმაროს ერთ დროს თავისი მეთისტორიულ გამოუჩნდება, და ჩვენც ვეცდებით აქ ხელმისაწვდომ ვყოთ ყველასათვის ის ცნობები, რომლებიც ადგილობრივ შევკრიბეთ.

უწინარეს ყოვლისა მოგახსენებთ ხალხში დარჩენილი მისი სახელწოდების ამბავს, რომელსაც, ცოტა არ იყოს, რომანიული სარჩულიცა აქვს. ამბად არის დარჩენილი, – ერთ აჭარელს გურიაში ერთი ლამაზი ქალი მოუტაცნია. ქალს სახელად მარო რქმევია მომტაცებელს, რა თქმა უნდა, მღევრები გამოსდგომია და დასწევთან კიდევცა სწორედ ბახმაროსთან. აჭარელს გადაუწყვეტია, ეს არის, წამართმევენ ჩემი გულის დამტყვევებელს და რაკი მისი ალერსითა და სიყვარულით მე ვერ დაგსტკბი, ნურც სხვა გაიხარებსო, და ეგოისტ არმიყს თავისი მშვენიერი ტყვე მოუკლავს და მღევართათვის ოსმალურად დაუძახნია: ბახ (ნახე) მაროი (მარო – სახელია ქალისა), ე. ი. აი, მოვკალი და მიდით, ნახეთ, რაც გინდათ, ის უყავითო. ეს ერთი ფურცელი გახლავთ ბახმაროს ისტორიისა, იმ ბახმაროსი, რომელიც მოწამე იყო აურაცხელის სისხლისღვრისა და მოტაცებისა, რადგან ზემო აჭარა ამ გზით უერთდება გურიასა და ამ ბახმაროზე გადაჰყავდათ ტყვეები და გადაჰქონდათ ნადავლი.

ბახმაროს მთები მთელ გურიაში განთქმულია თავისი საზაფხულო, ალპიური სამოვრებითა და მდიდარი ტყეებითა. ეს 30,000 დესიატინის სივრცის ადგილი საკუთრება იყო გურიაში ცნობილი თავადიშვილების – ერისთავებისა. ხოლო დღეს პატრონად გამოუჩნდა ხაზინა. საგულისხმიეროა ასეთი სიმდიდრის გადასვლა ერთი პატრონისაგან მეორის ხელში, გარნა უფრო საგულისხმოა ზოგიერთი ვაჭბატონის ქცევა, რომელნიც ამ საქმეში თვალსაჩინო როლსა თამაშობდნენ. საქმე ის გახლავთ, რომ ამ უშველებელ ერთიანს შამეს ერის-შავები უხსოვრის დროიდანვე ჰფლობდნენ. მოდავე არავინა ჰყოლია ამ გვაროვნებას და არც არავის ფიქრად მოუვიდოდა, ამათ დასდევნებოდნენ. მაშ როგორ მოხდაო! – იკითხავს გაოცებული მკითხველი მოგახსენებთ.

ერთ ზამთარს, როცა ბახმაროსა და მის მიდამოებში ნადირის მეტი ძე ხორციელი არავინ დადიოდა, ადგილობრივმა მეტყვევებ ბ-ნმა ი. ქ-მემ თავისი დარაჯები ჩააყენა ბახმაროს ტყეში. ექვსი თვის განმავლობაში აქ აცხოვრა და მერე, როგორც სახელმწიფო ქონების წარმომადგენელმა, სოფ. ხიდისთავში (გურიაში) არხეინად მყოფ ერისთავებს, პატრონებს ბახმაროსისას, დავა აუტეხა – ეს მამულები სახაზინოა და უფლება არავითარი გაქვთ მისი სარგებლობისაო. ერისთავებმა ჯერ სერი-#99#

ოზულად არც კი შეხედეს ამ, მათი აზრით, უსაბუთოდ ატეხილ დავას. რა საბუთით წაგვართმევს მამა-პაპიდან გადმოცემულ ქონებასაო?! ხო-

ლო ბ-ნ ქ-ძეს საბუთი მამულის წართმევისა ჰქონდა და ამ საბუთ-საც რუსეთის კანონმდებლობაში „მგლობელობის უფლებას“ ეძახიან... ეს საქმე ქუთაისის ოლქის სასამართლოში უკვე გაირჩა შარშანდელი წლის აპრილის თვეში და ერისთავებმა წააგეს. საქმე ახლა პალატაშია გადატანილი და უწინდელი პატრონები თავის უფლებას ამტკიცებენ.

გურიაში როდის მიაქციეს ბახმაროს ყურადღება, როგორც სააგარაკო ადგილსა? სულ არ იქნება 7-8 წელიწადი. ისიც – სრულებით შემთხვევით. აქ ზაფხულობით ამომავალ მეგრულ მწყემსებს სოფ. გურიანთას მცხოვრებ ძმათა ქარცივაძეთაგან ერთს ზაფხულს ერთ-ერთი ძმა ამოჰყვა „საჰაეროდ“, გურიანთის ციებისაგან განსაკურნებლად. მთის ჰაერმა, საუცხოო წყალმა თავისი ზეგავლენა იქონია „მოჰაერეზე“ და ციებისაგან შვება-მოცემული ჩამოვიდა ბარად. მეორე ზაფხულს ძმა ამოიყვანა, ისიც მოკეთებული დაბრუნდა. მერე სხვებს ურჩიეს. ამ სახით, პიონერებად ქარცივაძენი ითვლებიან. პირველი სახლი (ხისა) აქ ნიკიფორე ქარცივაძემ წარმოსდგა. ამას სხვებმაც მიჰბადეს. სატყეო უწყების აგენტს სამოსახლო ადგილები სთხოვეს. იმანაც თითოეულს მთხოვნელს 200 ოთხკუთხი მხარი მიწა მიუზომა ორ მანეთად წელიწადში. მერე ექიმიც ამოვიდა ბახმაროზე, შეამოწმა ამ აგარაკის კარგი, ციების საწინააღმდეგო, თვისება და თავისი პაციენტებს ყველას ურჩია ამოსვლა. ამან უფრო წააქეზა ხალხი და მიაშურეს. ამ სახით, იქ, სადაც ამ 7-8 წლის წინათ ორად-ორი სახლი იყო, დღეს სამოცზე მეტი სააგარაკო სადგომია წარმოდგემული. მათ შორის 9 დუქანიცაა. თვით ბახმაროს საუკეთესო ადგილას, იქ, სადაც დღეს თ. ივ. მაჭუტაძეს სახლი აქვს და მასთან ერთად ორ-სამ სხვას, 1890 წელს მწყემსს, ვინმე ღვინჯილიას საქონელი ეყენა და მწყემსური ქოხი ედგა. სამოსახლო მიწების შოვნა თანდათან ჭირდება. ზოგი ორ ნაჭერს იღებს, რაკი იაფია, – ხალვათად ვიცხოვროთო.

სახლები აქ, როგორცა ვსთქვით, ფიცრულია. სუროებად მოდიან ვაკე-ჯვრელები და აჭარლები ოთხთვალ სახლს და სამზარეულოს (ცალკე) 300 მანეთად დაგიდგამენ თავისი მასალით, ორთვალს – 100-150 მანეთად. მასალას იქვე გვერდით ტყეში ყიდულობენ თვითონ ხუროები სახელმწიფო ქონებათა უწყებისაგან. ზოგ სახლს ბუხარიცა აქვს. ეს კია, ერთი პირი 30 მანეთი ჯდება. ერთი აგურხანაც გაუკეთებიათ. ბუხარი კი აქაურ სახლებისათვის აუცილებლად საჭიროა, რადგან ხანდახან, როგორც, მაგალითად, შარშან, ძალზე ცივა, სითბო ზოგჯერ 8-6 გრადუსია.

ბახმაროს მთის ჰაერით სამკურნალოდ ჯერჯერობით ამოდიან გურიის ვაკე-ადგილების ციებით დაავადებული ოჯახობანი. მომსვლელთა #100#

რიცხვი ყოველ წლობითა მატულობს. მაგალითად, შარშან ზაფხულს 1,000 სული მოჰკარე იყო. ამოსვლა შეიძლება მხოლოდ ცხენით. თან მოაქვთ ყველას საბან-გობანი და სურსათი, რადგან აქ სასტუმრო არ არის.

უმეტეს შემთხვევაში ყოველ ოჯახობას თავისი საკუთარი სახლი აქვს. იშვიათად თუ ვინმე ჰქირაობს ოთახსა. სეზონში (1½ თვე) ერთი ოთახი, 20-25 მანეთი ჰფასობს. შარშან გასაქირავებელიც არ იყო ოთახი,

ცხოვრება, შედარებით, ძვირია, რადგან ბარიდან (ოზურგეთიდან ამოტანა სურსათისა ძვირი ჯდება. ჩალვადრებს ფუთ საქონელზე მარტო ამოტანისა 40-50 კაპ. მიაქვთ. არის აქ ცხრამდე დუქანი, სადაც თითქმის ყოველ გვარის სანოვაგის შოვნა შეიძლება. რა თქმა უნდა, სამი-ოთხი კაპიკი მეტი ღირს აქ საქონელი, ვიდრე ოზურგეთში. მაგალითად, გირვანქა შაქარი ოზურგეთში სამი შაური რომ ღირს, აქ 18 კაპიკად ფასობს, პური გირვანქა – 6 კაპ. მერე, კარგი პურის შოვნაც ძნელია. მეტად ცუდ პურს აცხოვენ აქაური მეპურენი. მეგრელ მწყემსებისაგან საკლავს იშოვიან. ოყა ხორცი 20 კაპიკია. იმათვე შემოაქვთ სულგუნი (გადაწეილი ყველი) თითო 10-12 კაპ., რძე ბოთლი ორ შაურად, კარაქი და ერბო აჭარელ მწყემსებს მოაქვთ მახლობელ ეილებიდან.

საზაფხულო სეზონი ბახმაროზე იწყება თიბათვის 20-ის შემდეგ. ამაზე ადრე აქ არ ამოისვლება, – ძალზედა ცივა. ხანდახან, როგორც მაგალითად, შარშან, 12 თიბათვეს თოვლი მოსულა. სეზონი მარიამობისთვის შუა რიცხვებამდე გრძელდება. ღამ-ღამობით სიცივეები იცის. სითბო ხშირად 8 გრადუსამდე დასულა. 32° სიცხე აქ მაქსიმალურია. შარშანწინ ყოფილა ასეთი სიციხე და მოაგარაკენი შინ ვერა ჩერდებოდნენ და ყველანი იქვე მოდებულ ნაძვნარში იმალებოდნენ თურმე.

მოაგარაკეთათვის აქ გასართობი ჯერ არაფერია, ანუ უკეთ, თავისებური გურული გასართობია. სახელდობრ: ყოველ საღამოს ბურთაობა იმართება, რომელშიაც ბანოვანნიც იღებენ მონაწილეობას. რა სიმარტივეა ჩვეულებათა!... სიმღერა, ფერხული, ლეკური ისეა გამართული, როგორც გურიის რომელსამე სოფელში დღეობის დროს. ერთმა მასწავლებელმა კეგლი გააკეთა და ბუზივით ეხვეოდნენ ქალი თუ კაცი. დიდ პატივშია ნარდისა და ქალაღდის თამაში.

სასეირნო და თვალის სასეირნო ადგილები აქ ბევრია. გარშემო მდებარე მთები: ბაისურა, განდრეკილი, ფაფარა, საყორნია და მათი კალთები მშვენიერი სასეირნო ადგილებია. ბახვის წყალი, სადაც მხოლოდ კალმახები იცის, მშვენიერი საბანაოა. ცივი წყაროები ყოველ ნაბიჯზეა. მათ შორის ერთია შესანიშნავი, ეგრეთ წოდებული „გურიელის საცივი“ (საცივს გურიაში წყაროს ეძახიან), ბახმაროს ჩრდილოეთით, მაღლობზე. ამ წყაროს წყალს 4 გრადუსი-და აქვს სითბო. როგორც აქაურები მოგვითხრობენ, ადრე გურიის მთავარი სანადიროდ სოფ. ასკანიდან (20

ვერსია ბახმაროდან) რომ გამოვიდოდა, სადილობისას ამ ადგილას #101#

აატანდა და სადილს ამ წყაროსთან მიერთმევდა და სახელიც აქედან დაერქვა ამ საცივესაო.

ექიმი ბახმაროზე არ არის. ჩემს იქ ყოფნაში ერთი ბებია იყო და ერთიც ფერშალი. ბებიას, რა თქმა უნდა, პრაქტიკა ნაკლებად ჰქონდა, ხოლო ფერშალი კი ქინაქინას ბევრს ასალებდა, იმიტომ, რომ ჩუმი ციება ვისაც კი აქვს ტანში, აქ რომ ამოვა, უსათუოდ უნდა გამოაჩნდეს. როცა ბახმარო გაიზრდება, შესაფერისი გზა გაუკეთდება, აქ ამოსვლას შემთხვევითი ხასიათი არ ექნება, მაშინ, უეჭველია, თავისი ექიმიც გაუჩნდება, რაიცა მოაგარაკეთათვის აუცილებლად საჭიროა. ამბობენ, აზრად აქვთ – ბათომის ლაზარეთიც, სადაც ციებიანი ბევრია, ზაფხულობით აქ ამოიტანონ ხოლმეო.

ბახმაროზე ყველაზე თვალსაჩინო ნაკლი უწიგნსაცავობაა. გაზეთები ბევრს აქვთ გამოწერილი, მაგრამ საქმეს მათი მიღება აჭირებს. მეტად უწესრიგოდ ამოაქვთ ხოლმე. შარშან ზოგიერთმა მანდილოსნებმა ითავეს, ეს ნაკლი ბახმაროს შემდეგისათვის მაინც ააცილონ თავიდან და მომავალ წიგნსაცავის სასარგებლოდ ხელისმყოფრით ფულიც კი შეჰკრიბეს. ჰფიქრობენ, სოფ. ასკანის წიგნსაცავის ჟურნალ-გაზეთები ზაფხულობით ბახმაროში დაიბარონ და ამისთვის საკუთარი კაციც დაიჭირონ.

ისე მოჰაერეთა გარდა აქ ამოდის მაზრის უფროსი, თან მოსდევს ერთ-ერთი ბოქაული, რომელიც წესრიგს იცავს. შიში ფირალებისა სრულებით არ არის, თუმცა ბახმაროს გარშემო ტყე და ტიანები აკრავს და 20 კილომეტრის სიახლოვეს სოფელი არ არის. ყველანი უდარდელადაც ცხოვრობენ. ჯერ მაინც მაგალითი არა ყოფილა, რომ ვინმე გაეძარცვათ. ზამთრობით კი ცარიელდება აქაურობა, მე-ხორციელი არა დგება, სახლები უპატრონოდ რჩება. ამ უპატრონოდ დაგდებულს სახლებს მეჯოგენი რაზა-კოჭებს აცლიან, და, თუ ადრეული ზამთარია, თავის კარვებს თავს ანებებენ და სწორედ იმ ოთახებში, სადაც ამ ერთი თვის წინათ განცხრომითა ვცხოვრობდით, საქონელს აყენებენ...

ბახმაროს, როგორც ვსთქვით, გარეშემო საუცხოო ალჰური სამოვრები აკრავს, სადაც საზაფხულოდ მეგრული მწყემსები მოერეკებიან ჯოგს, განსაკუთრებით ძროხისას. პირველში გამიკვირდა კიდევაც: სად გურიის სამოვრები და სად მეგრული მწყემსები მეთქი! საქმე ის გახლავთ, რომ გურულს მწყემსობა სათაკილო ხელობად მიაჩნია, გურულმა რომ ძროხა მოწველოს, ესე იგი, სადედაკაცო საქმე რომ გააკეთოს, ყველას-

გან ყბადასაღები გახდება, მისი აზრით. ჯოგის უკან დევნა, მეჯოგობა – გურულის აზრით, სააუგო ხელობაა, ადამიანის ღირსების დამამცირებელი! გარდა ამისა, მეჯოგის უზრდელობა ცნობილია. თვითონ #102#

სიტყვა „მეჯოგე“ ლანძღვის სიტყვად არის ქცეული. „ნამდვილი მეჯოგეა“ – იტყვიან, როცა ვისიმე უზრდელობა ჰსურთ გამოხატონ. სხვათაშორის, მიზეზიც ეგ უნდა იყოს იმისა, რომ ოზურგეთის მაზრაში საქონლის მოშენებას უკანასკნელი ადგილი უჭირავს მთელ გუბერნიაში. მაგალითად, როგორც 1896 წლის ანგარიშიდანა სჩანს, ოზურგეთის მაზრაში ცხენები ჰყოლიათ 3,469, ჯორები – 139, სახედრები – 37, ხარები და ძროხები – 13.451, კამეჩები – 139, ცხვარი – 66, თხა – 3,435 და ღორები 32,938, სულ 53,674 სული საქონელი.

საზოგადოდ, გურიაში საქონელი იმდენი ჰყავთ, რომ ოჯახში საჭიროებისათვის ეყოთ. გასასყიდად საქონელს არ აშენებენ და, მაშასადამე, არც საზაფხულო იალაღებზე ადიან. ასე და ამგვარად, მწყემსობა აქაურს მთებზე მეგრელების მონოპოლიად გამხდარა. უმეტესობა მწყემსებისა ზუგდიდის მაზრიდანაა წამოსული, საკუთრივ შემდეგის სოფლებიდან: ჯგალიდან, წალენჯიხიდან, კორცხელიდან, ესე იგი იმ ადგილებიდან, სადაც მკვიდრნი საქონლის მოშენებას მისდევენ. განსაკუთრებით აქ ბევრ მწყემსს შეხვედებით კვარაცხელიას გვარისას. ეს გვარი გურიაში საერთო გვარად გამხდარა მწყემსებისათვის. მწყემსს რომ შეხვდება გურული, ჰკითხავს, კვარაცხელია ხომ არა ხარო? ყველანი მესაკუთრენი არიან. მათში მდიდრებიც ბევრი ურევია. ზოგსა ჰყავს: 100 ძროხა, 60 ცხენი, 400 თხა. წარმოიდგინეთ, აჭარის საზღვარზე ღორის კოლტიც კი გაუჩენიათ, რასაც მეზობელი აჭარელი, რა თქმა უნდა, გულგრილად ვერ შეხედავს.

სამოვრებს მწყემსები იჯარით იღებენ ხაზინიდან მთელი ზაფხულით. ზოგი მთელ მთაში სამას მანეთს იხდის. მერე კერძოდ ვინც მიაბარებს საქონელს, მწყემსს მოსამწყემსავს აძლევენ საქონლის რიცხვის კვალობაზე. მაგალითად, თითო ცხენზე 2 მ. აძლევენ და სხვ. რჩებიან აქ თითქმის ხუთი თვე, მაისიდან მოყოლებული. სანამ კარგად არ დასთოვს, აქაურობას თავს არ ანებებენ. ბარად (გურიაშივე) ღვინობისთვეში ჩამოდიან. აქ კი კერძო მემამულეებთან არიან დაბინავებულნი, ან და სახელმწიფო მამულეებზე სხვილფეხა საქონელზე ორ აბაზს იხდიან, თხაზე – ორ შაურს. უმეტესად ჩოჩხათის საზოგადოებაში თ. ჯამბაკურ გურიელის და მისი ძმების მამულეებში დგანან გიორგობისთვიდან ვიდრე მეორე წლის მაისამდე. მსხვილფეხზე და ღორზე (დიდი ხზო) იხდიან – 1 მან., წვრილფეხა საქონლის შენახვისათვის თხუთმეტში ერთს აძლევენ. გარდა ამისა, დგანან სოფ. გურიანთას და მდ. ჩოლოქის

ორსავ ნაპირებზე, შავის ზღვის პირად, სადაც ზამთრობით უფრო თბილა.

აქაური მწყემსები ზოგი 30 წელიწადია, რაც აქეთვე დადიან. გურიში ომამდე ჰქონდათ გზა გაკაფული. ზოგი სამი წლობით არ ბრუნდება სამშობლო სოფელში. ისე კი რიგრიგობით დადიან სახლში დიდ #103#

დღესასწაულებში: კალანდას (ახალწელიწადს), აღდგომას და სხვ. ისეთებიც არიან, რომ აქ სახლკარდებიან და სამუდამოდა რჩებიან. საქონელს იმავე პრიმიტიული წესით უვლიან, როგორც მათი მოძმენი სამურზაყანო-აფხაზეთისა. თავისთვის თუ იკეთებენ კარავსა, რაც, აქაურ ტყის სიუხვეში, იაფი ჯდება, თორემ საქონელი ზამთარ-ზაფხულ ცის ქვეშა ჰყავთ, დარსა თუ ავდარში, უბინაოდ. საცოდავ პირუტყვს ზედ დასდის წვიმა, თოვლი, ნეხვში წევს, არავინა წმენდს, ითმენს საოცარი მდგნეობით სიცივესა და ყოველსავე გაჭირვებასა. რა თქმა უნდა, ასეთ პირობებს თავისი გავლენა აქვს ხოლმე მათი ხორცისა და რძის რაოდენობასა და ღირსებაზე, ყურადღებას არავინ აქცევს თორემ.

რძისაგან აქ მხოლოდ ერთნაირ ყველს აკეთებენ – სულგუნს, ანუ, როგორც აქ ეძახიან, გადაზელილს. ასაღებენ მომეტებულად ბარელ გურულეებზე, რომელთაც აქ ზაფხულობით სიმინდის ფქვილი ამოაქვსთ ხოლმე და იმაში უცვლიან. ქილა ფქვილს 80-90 კაპიკის ანგარიშში აძლევენ, ხოლო თითო გადაზელილი, რომელიც გირვანქაზედ ცოტა ნაკლებს იწონის, ორი შაურის ანგარიშში მიაქვთ. შრატისაგან ნადულს (ხაჭოს) აკეთებენ, მაგრამ უფრო შინაურობაში სახმარად. რძესა და მწონს ბახმაროში ჰყიდიან მეჰაერებზე. კარაქის კეთებას სულ არ მისდევენ. ხოლო ზედმეტს ხარსა თუ ძროხას საკლავადა ჰყიდიან ბახმაო რომივე.

ბახმაროში მოჰაერეთა შორის მეგრელი მწყემსები ხშირად გამოჩნდებიან ხოლმე ადვილი საცნობებიც არიან, სხვებში მკაფიოდ ერჩევიან: ტლანქი მიმოხვრა, მოკლე, წყლისფერი ჩოხა, ჯვარული შალისა, ტყავის ჩაფულა, მოკლე, ჯვარული ნაბადი, მოწითანო ფერისა და დაცხავებული, წოწოლა ქუდი ნაზდისა ან დაგლეჯილი ყაბალახი, მაცდური თვალები და ხელში ნაძვის ჯოხი, თეთრად გათლილი. ბახმაროში ყველა მწყემსის ბელადად უზა (სახელია) კვარაცხელია ითვლება. იმას მთელი ბახმარო იცნობს თავის ბრტყელ-ბრტყელი და ცინიკური ლაპარაკით მაგრამ, საკვირველია, ამდენი ხანი აქა ცხოვრობენ, გურიაში ტრიალებენ და ქართული მაინც ჯვარულის (სოფელია ზუგდიდის მაზრაში, იქაურები ლაპარაკში კილოს უქცევენ) კილოთი უნდა ილაპარაკონ. ასე ლაპარაკობდა უზაცა. ერთ დღეს მეც გამაცნეს ბახმაროს ეს გმირი. გამოვეხმაურე მისებურად, რამაც დიდად გააოცა. ვკითხე სადაურობა, როგორმყოფო-

ბა. ჯერ მეგრულად მელაპარაკა. მიქო ბახმარო იმ დროისა, როცა აქ არავინ დადიოდა, არც ქალები ამოდიოდნენ და არა „სთვალამდნენ“ აქაურობასაო. მერე სხვების გასაგონად თავისებური ქართულით მიტ-ხრა: „ქალემქ რომუ გაჩიდენ აქანა, წახითა და მოგვესიპა, ბატონო, საქიმე“ ნადირიქ გეიქცა, ხორცი გოუფუჭდა, სემილარისტი (ვითომ, ნასწავლი) ქალებიქ აქური გოლეფი (მთები) რომუ ნახესუ და დათვა-ლესუ, ყოლიფერი წახითა. არ ღირს აქანა ყოფნა, ბალახი კიდო სუნთე-
#104#

ლი გაფუჭდა...“ ესე იგი ნასწავლმა ქალებმა დაიწყეს აქ სიარული და ყველაფერი დათვალესო (თვალი ჰკრესო): ბალახი, ნადირი, მთა, წყა-ლიო. ქალის ნახვას მთა არა ჰგუობსო, ქალმა თავი არ უნდა აჩვენოსო. როგორც ნადირი თვალს მოჰკრავს ქალსა, მისს ხორცს წინანდელი გე-მო ეკარგებაო. ბალახსაც ძალა აკლდება, ისე ვერ ასუქებს საქონელსაო. ქალების თვალებსა აქეთ ასეთი ძალაო.

უზასა სწამდა, რასაც ამბობდა. და მე იძულებული ვიყავ ბოლომდე მომესმინა მისი ფილოსოფია.

მესამე დღე იყო ჩემი იქ ყოფნისა, საშინელმა მოწყენილობამ აგვიტანა. ახლომახლო ყველაფერი ვნახეთ, თითქმის ყველა გავიცანით. გადავწყვიტეთ ბახმაროს აღმოსავლეთით მდებარე „განდრეკილის“ მთაზე ასვლა და მზის ამოსვლის დიდებული სურათის ნახვა. წასასვლელად ოთხნი მოვემზადენით. ბახმაროდან სალამოს რვა საათზე გავედით. თვით განდრეკილის ძირას, ბახმაროდან ორის კილომეტრის მანძილზე ჩვენს ნაცნობს მეჯოგეს უზა კვარაცხელიას ეყენა ჯოგი. ღამე აქ უნდა გაგვეთია და დილის 2 საათზე შევსდგომოდით მთას, რომ 4 საათისათვის, ესე იგი, როცა მზე ამოდიოდა, მალლა ვყოფილიყავით.

ნახევარ საათის განმავლობაში უკვე უზას კარავში ვიყავით. შეგვიპატიჟა, მაგრამ მის შეპატიჟებას რაღაც ნამალადეობა ეტყობოდა. აქ უკვე გამქრალია ის გულწრფელი სიხარული, სტუმრის დანახვით აღძრული, რასაც მგზავრი სხვაგან მთებზე შენიშნავს. აქ ხალხის სიახლოვეს გავლენით ფულის სიყვარულს სტუმრის სიყვარული მეჯოგის გულიდან განუდევნია. კარავში ბარე 15 კაცამდე დაგვიხვდა დიდი და პატარა. უზას ორი ძმაცა ჰყოლია და სულ ერთადა მდგარან. სამსავე ძმას შეძლებულ მწყემსების სახელი აქვთ.

მჭვარტლისაგან გაშავებული კარავი ნამვის მრგვალ ძელებისაგან არის შეკრული, ჯარგვალის მსგავსად; ზევიდან ნამვის ყავრით გადაუხურავთ. ეოხის ავეჯს შეადგენს: დამონძილი ორიოდე საბანი, შავი, მსუბუქად

გაჩორკნილი ფიცრები ტახტის მაგივრად, კეცი, თუჯის ქვაბი, ბუყუნი – მაწონისათვის, ტაბაკი, რამოდენიმე თეფში და ხის კოვზები. ეს არის და ეს. ამ მჭვარტლის და სიბინძურის სამეფოში ერთ კუთხეში თახჩაზე ეგდო ი. გოგებაშვილის „კონა“ და ზოგი რამ რუსული სახელმძღვანელო წიგნები. თან გვესიამოვნა და თანაც გაგვიკვირდა. თურმე ამ კარავის წევრთაგანი ერთი ოზურგეთის სამოქალაქო სასწავლებელში ყოფილა, მეორე იქვე სასულიეროში. უზა ერთსაც ბათუმის გიმნაზიისათვის ამზადებინებდა... უზა მეტის-მეტი ფულის მოყვარული და თანაც უსწავლელი რომ იყო, ვიცოდით. გამიკვირდა მისი სიუხვე. ჩემს კითხვაზე ამ საგნის შესახებ, დაახლოებით, შემდეგი მიპასუხა: „ხომ ხედავ, ბატონო, რა ცხოვრებას ვეწევით! ჩვენი ცხოვრება რა ცხოვრებაა! ჩვენთვის სიხა-
#105#

რულის დღე იშვიათად გათენდება, სულ ტანჯვა, ჯაფა, სიცივე, ვაგლახი. ხან მთელი ორი დღე არა მძინავს ხოლმე. რისთვის? იმისათვის, რომ უსწავლელი ვარ. მამა-ჩემს არც ფული ჰქონდა, არც მისი ჰკუა, რომ ჩემთვის ორი ანბანი ესწავლებინა. მეჯოგეობა იცოდა და მეც ეს მასწავლა. ღმერთისა და თქვენი წყალობით ორიოდე სული საქონელი მყავს, ყოველ წლობით ორიოდე გროშს ავიღებ. ვიცი, რომ თუ ჩემს შვილს ვასწავლე, ერთ დღეს თქვენსავით „ჩინონიკი“ იქნება, ჰკუაც ექნება და ფულიცა. ჩემი ხელობით შორს ვერ წავა. თუ „ორი ღერი“ წიგნი არ ისწავლა, კაცი მჭადს არ მოუტეხს. ამიტომ, მე დავიკლებ, უჭმელი დავრჩემი და იმას კი რამეფრად „კლასს“ გავათავებინებ“.

როცა ვუთხარით ჩვენი მოსვლის აზრი, ფრიად გაიოცეს. მთაზე და მერე ღამით რა გინდათო? მზის ამოსვლა რომ ვახსენეთ, სიცილად არ ეყოთ: მზეს ბახმაროდანაც დაინახავდითო. ჩემი უბის წიგნი და ფანქარი რომ ნახა უზამ, დაასკვნა, „მთის ასაწერად“ მიდიანო და თავისიანებს ისე გააცნო ჩვენი თავი. რაკი არ იშლით და მაინცა და მაინც გინდათ ნახოთ, მართო ვერ გაგიშვებთ, კაცსა და ძალლებს გაგაყოლებთ, თორემ ან გზა დაგეკარგებათ, ან „უწმინდური“ (დათვი) შემოგხვდებათ და დაგამარცხებთო. აქ დიდძალი იცის დათვებიო, – ჩვენი მსახურების სურვილი განაცხადა უზამ. ჩვენ, რა თქმა უნდა, მადლობა გადავუხადეთ. მხოლოდ მერე ვინანეთ, რომ მადლობა ტყუილად დაგვეკარგა.

ვანშობის დრომ მოატანა. გვასვეს რძე, შემოგვთავაზეს მაწონი, გადახელილი, ტალახის მსგავსი ღომი სიმინდის ფქვილისა. კვამლმა სული ამოგვართვა, ნავახშმევს თვალების მოსატყუებლად მივწექით ტახტზე. უზა დაგვიპირდა, თავის დროზე მე გაგაღვიძებთო. ის კი არა, გულში სხვა სდებია. მაინც ვერ დაურწმუნებია თავისი თავი, რომ ჩვენ მართლა გვწამდა მთაზე ასვლა. ჩემს თანამგზავრებს ჩაეძინათ. მე კი კვამლმა აღარ დამაძინა, მხოლოდ თავი მოვიმძინარე. კერის პირას უზა და მისი ერთი

ძმა დიდ ხანს ლაპარაკობდნენ. მათი ლაპარაკის საგანი ჩვენც ვიყავით. რა თქმა უნდა, სასიკეთოდ არ მოვუხსენებოვართ, სთქვეს: დაემინებათ, ჩვენ არ გამაღვიძოთო, მანამდე მზეც ამოვა და ესენი არ წავლენო. რა თქმა უნდა, ამის შემდეგ სულ გამიკრთა ძილი.

ორის ნახევარზე წამოვდექით. ველოდეთ, უზა კაცს გაგვაყოლებს, გზის მაჩვენებელსაო. ეს კი საჭირო იყო, რადგან მთაზე ათასი ბილიკებია, თუ ერთს ასცდით, დიდს ხანს მოგიხდებათ ხეტიალი უგზო-უკვლოდ. მაგრამ უზამ ისე დაიჭირა თავი, თითქო არაფერს დაგვპირებოდა და თითქო არც ჩვენ გვეთქვას მადლობა წინდაწინვე. მერე ძალის-ძალით გამოვართვით სატევარი, თორემ იმასაც არ იძლეოდა. არც ძაღლები გამოგვაყოლა...

შევუდექით აღმართს. გზას გვინათებდა ცისკრის ვარსკვლავი. ჩუმი და მშვიდი ღამე იყო. ცა ისე იყო მოჭედილი ვარსკვლავებითა, რომ ერთი #106#

ხელის დადება ადგილი არ დარჩენილიყო თავისუფალი. სიჩუმეს მხოლოდ შორს, ბახვის წყალის ჩხრიალი არღვევდა. მისი ხმა ბახმაროს გარშემო შემორკალულ მთების კალთებსა ჰკოცნიდა. ათასში ერთხელ უზას ქოფაკების ხმაც ამოატანდა ჩვენამდე. ჰაერი მეტად წმინდა იყოი გზაში ბალახით გამომძღარი ცხენი შემოგვხვდა, ერთს ალაგას გაჩერებული. უზასაგან დაშინებულებს ცოტა გვეყო, რომ უწყინარი ცხენი დათვად დაგვესახა. სატევრის გარდა თოფიც მოგვექონდა ერთმა თოფიანს დაუძახა:

- ვასო!
- თოფი სადა გაქვს?
- ზურგზე.
- პატრონა არის შიგ?
- არა.
- სადა გაქვს?
- ჯიბეში, ცხვირსახოცში გამოვკარი.

ამასობაში თვითონ ცხენმა გვიხსნა გასაჭირისაგან. ჩვენს ლაპარაკზე დაფრთხა და გზა გასწმინდა. ხოლო ჩვენ სიცილი აგვიტყდა და მეთოფურს ქება ვუთხარით ასე „მარაგად“ ყოფნისათვის...

4 საათზე მთას მოვექეციით. შევისვენეთ, მაგრამ სიცივე ძალზე იკბინებოდა. ხუთის 40 წუთზე მტრედის ფერ ღრუბლებს მზის შორეული სხივები მოხვდა. ცისკიდურს, თითქო უმანკო ქალიაო, მზის სხივების მოხვედრაზე შერცხვა, ბაგე-ტუჩები ვარდისფერად შეეღება. მთლად მიდამო ვარდის ხავერდს დაემსგავსა. ბოლოს თვით გამომგზავნი ამ სხივებისა გამოჩნდა. უმანკო იყო ბუნება, დედამიწა, რომელზედაც ჩვენ ვნებივრობდით. მთის ზურგი უთვალავ აღმასებად აბრჭყვიალდა. ამოწვერილი მზის სხივნი ჰკრთოდნენ, თითქო გვეალერსება და კდემამოსილი

საგალობელს გვიგალობსო. გარშემო გამეფებულს დუმილს არაფერი არღვევდა. თვით ჩვენ სულგანაბულნი შევსცქეროდით ამ დიდებულ სურათს ბუნებისას. ჩვენი სახე, თვალები – ერთიანი გამომეტყველება იყო იმ უზომო აღტაცებისა, რომელმაც მთელი ჩვენი არსება მოიცვა. მზის სხივთაგან განათებულ „საყორნიას“ მთამ საოცნებო სახე მიიღო. შორს ლაპლაპი დაიწყო შავშეთის თოვლიანმა მწერვალებმა.

მზემ ცოტ-ცოტად ქვეყანა გაათბო. ჩვენც ტკბილად დავიძინეთ ნახევარი საათით. უკან შურდულივით დავეშვით. უზამ საუზმედ დაგვახვედრა რძე და მაწონი. აქეთობას ვნახეთ ბახმაროს ჩრდილოეთით მდებარე სერი ფურნია, საიდანაც მკაფიოდა სჩანს მთელი ბარი გურია-სამეგრელოსი და შავი ზღვა. მაგრამ მანამდე ნისლიც აირია და ხშირი ნამკნართ ბახმაროში დავეშვით.

ის იყო და ისა – დარმა ჩხირი მოგვატეხა. დაიწყო წვიმა, ნისლი, წვიმა, ნისლი, დაიჭირა სიცივე. ვიფუფნებით საზამთრო ტანისამოსში და ეს – 31 მკათათვეს!

#107#

საშინელია ავდარში აქაურობა, როცა კოკისპირულად ასხამს ზევიდან! მეხი ისე ახლოს ვარდება, გეგონებათ, ეს არის, თავზე დამატყდაო. ამ დროს, უკუმ ღამეში, როცა თვალთან თითს ვერ მიიტანს კაცი სიბნელისაგან, იელავს, მაგრამ მერე უარესად ჩამობნელდება, მეჯოგე დამრწის კლდე-ღრეში და ეძებს გარედ დარჩენილ საქონელს, თან გულშემზარავი ხმით ღრიალებს... საქონელს უმახის... ან დათვს ეომება... უნდა ერთხელ გაიგონოს კაცმა ეს ხმა, რომ სავსებით იგრძნოს მისი შემზარავობა...

ცოტათი გამოიდარა თუ არა, საშინელი ქარი ატყდა. გვეგონა ამ სახლებსაც წაიღებსო. თავი დავუკარი აქაურობას, მეტი დარჩენა არა, ღირდა. გზა აჭარისაკენ უნდა განმეგრძო.

#108#

აჭარა

I

ისტორიული მიმოხილვა. – პოლიტიკური მდგომარეობა. – ოსმალის გაბატონება.

აწინდელი ახალციხის მაზრის დასავლეთით და გურიის, ანუ ოზურგეთის მაზრის, სამხრეთით, აჭარის-წყლის ხეობაში მდებარეობს დრატოვანი

და ხევთან-კლდიანი კუთხე საქართველოსი – აჭარა. მუნ სახლობს ბუნების ყოველგვარ სისასტიკესთან მეზრძოლი, მრავალჭირნახული, სიამეს და-ნატრებული ხალხი ქართველთა ტომისა. იმის წყალობით, რომ ეს ხალხი თურქეთის საზღვარზე ცხოვრობდა, ხან გულიდან მოგვწყდებოდა და, თურქთა ხელში ჩავარდნილი, მათი მტარვალობის მსხვერპლი ხდებოდა. საქართველო ღონეს მოიკრეფდა, წელში გასწორდებოდა, მტერთა მიერ მოსვრულ ოჯახს ადადგენდა, მტერს ლომივით შეებმოდა, წარსულის ჯავრს იყრიდა – და ეს მხარეც, სხვასთან ერთად, საქართველოს უბრუნდებოდა, მის ფრთებს ქვეშ შეაფარებდა თავსა. აჭარა ვერ მოასწრებდა სულის მოთქმას, ეკონომიურად წელში გასწორებას, რომ ისევ მტერი ჩაიგდებდა ხელში, ისევ განახლდებოდა, – ახლა კი გაორკეცებული სიმძაფრით, – რბევა და დაწიოკება სოფლებისა, მკვიდრთა ავლა-დიდებისა, მუსრვა შვილთა და ქალთა, შეგინება და შელახვა რწმენისა. ჭეშმარიტად გასაოცარია, როგორ არ აღიგავნენ დედამიწის პირისაგან აჭარა და მისნი მკვიდრნი, როგორ-ღა დარჩა ხსენება მათი!...

უკანასკნელად ორ საუკუნეზე მეტი იყო ეს მხარე თურქთა ბატონობისა და ბრძანებლობის ქვეშ; აჭარა ორი საუკუნე მეტი კვნესოდა მათი მონობის მძიმე უღლით დატანჯული. ხოლო რაც თურქთ უკანასკნელად დაიპყრეს როგორც აჭარა, ისე სხვა მისი მოსაზღვრე ადგილნი (ართვინი, შავშეთი, იმერხევი და სხვ.), თვითონ აჭარა უძლური იყო მტრისათვის წინააღმდეგობა გაეწია და ძალით ეხსნა თავი; თვით ცენტრი საქართველოსი უკეთეს მდგომარეობაში არა ყოფილა, წარსული ძლევა-მოსილობა არ დაჰბრუნებია, რომ მოწყვეტილ თანამომემთ მიჰშველებოდა. აჭარლების ასეთმა მდგომარეობამ მიაღწია რუსეთ-თურქეთის 1877 წ. ომამდე, როცა თურქეთი დამარცხდა და ამ ოცი წლის წინათ რუსეთმა, ბერლინის ტრაქტატის ძალით, ბათომისა და ართვინის ოლქები ოსმალეთს ჩამოაცალა, და, მათ შორის, ეს მხარეც, რომელზედაც ჩვენა გვაქვს ლაპარაკი, საქართველოს შემოუერთდა.

#109#

რას მოგვითხრობენ ჩვენი მემატანენი აჭარის შესახებ? ძლიერ ცოტას. ასეთი დავიწყება ამ მხარისა სხვა ვერაფრით აიხსნება, თუ არა მისი გეოგრაფიულად მოწყვეტილი მდგომარეობით. მაგრამ სანამ თვით ამ მხარეში შევდგამდეთ ფეხსა, საჭიროდ მიგვაჩნია ის მწირი ცნობები მაინც აჭარის შესახებ, რაიცა ჩვენს ისტორიაში მოგვეძევა, წინ წავიმძღვართ, რომ მომეტებული სიადვილით გავითვალისწინოთ მიზეზი აჭარის აწინდელი მდგომარეობისა.

ძველად ზემო-ქართლად იწოდებოდა ნაწილი საქართველოსი, მტკვრის სათავისაკენ მდებარე, ანუ ძველივე სამცხე-საათაბაგო (აწინდელი ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრები და თვით აჭარა), განთქმული დიდე-

ბულებითა, მქადაგებლებითა, მწიგნობრებითა. ამ სამცხე-საათაბაგოს ნაწილს შეადგენდა აწინდელი აჭარაცა, რომელიც სამცხე-საათაბაგოსთან იყოფდა ჭირსა და ლხინსა, ებრძოდა საზოგადო მტერსა, მასთან ერთად იცავდა სარწმუნოებასა და თავის ეროვნულს დამოუკიდებლობასა.

როდესაც საქართველოს პირველმა მეფემ ფარნავაზმა (301-237 წ.

ქრისტეს წინათ) ალექსანდრე მაკედონელის მთავარსარდალს აზონს საქართველოს უკანასკნელი ნაწილი კლარჯეთიც წაართვა და საქართველოში სრულიად გამეფდა, ცხრა საერისთაოდ დაჰყო და ყველგან ერისთავები დასვა. „მეექვსე (ერისთავი) დასვა წუნდსა და მისცა მტკვრის ღმოსავლეთი ფარავნამდე და თავამდე მტკვრისა“.²³ ამ მეექვსე საერისთაოს ნაწილს შეადგენდა აწინდელი აჭარაცა.

ბერძენთა მწერალნი აჭარას Ἀδριακᾶ-ს უხმობენ და მოხსენებულია X საუკუნეში. აჭარა, მათის მოწმობით, იყო ერთი იმ ოთხ საპრეფექტო-თაგანი (ბერიაზახი, კარნატი, კუელი და თვით აჭარა), რომელნიც შეადგენდნენ იბერიის მეფის კუროპალატი სუმბათი, 923-958) სამფლობელოსა. აჭარა მდებარეობდა, მათი თქმით, ამავე სახელწოდების მდინარესთან (აჭარის-წყალი), რომის იმპერიის საზღვრებზე.²⁴ ბიზანტიელი მწერალნი ამის მეტს არას მოგვითხრობენ ამ მხარის შესახებ. გასაკვირველიც არ არის. თვით მდებარეობა (მთა-გორიანი) ისეთი მიუვალი აქვს აჭარასა, რომ არც კარგ სავაჭრო გზად იყო გამოსადეგი და არც სხვა მხრივ წარმოადგენდა სახარბიელო რასმე. ასე რომ, მომეტებულ შემთხვევაში, აჭარა უყურადღებოთ და განზე რჩებოდა.

არც ქართველი მემატიაუნენი აღნიშნავენ ამ მხარეს საკუთრივ. მოიხსენებენ მხოლოდ: ამათა და ამათ დაიპყრესო, და ეგ არის და ეგ! XIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან, ზემო-ქართლში ჯაყელთა გვარის გაძლიერების შემდეგ, აჭარა, ზემო-ქართლი და ლაზისტანი ჯაყელების (შემდეგში „ათაბეგებად“ წოდებულების) ხელში იყო. 1465 წ. ბრძოლა იმართება ყვარ-#110#

ყვარე ათაბეგსა და მეფე გიორგის²⁵ შორის; ყვარყვარე შველასა და დახმარებასა თხოვს კახაბერ გურიელს და მაგიერში საჩუქრად აძლევს აჭარასა და ჭანეთს (ლაზისტანს). „ამისთვისაც მისცა ყვარყვარემ აჭარა და რომელნიმე ჭანეთის (ადგილნი) გურიელ კახაბერს, რათა მწე ექნას ერისთავთა ზედა სამცხისა და კლარჯეთისათა. ხოლო გურიელმა კახაბერ სიხარულით მიიღო ქვეყანანი (აჭარა და ჭანეთი) და...“ მაგრამ თურქნი

²³ ვახუშტი. საქართველოს ისტორია, გვ. 38.

²⁴ „ცნობანი ძველთა ბერძენთა და რომაელთა მწერალთა კავკასიის შესახებ“. რუსული თარგმანი განისა, II, გვ. 2.

²⁵ ვახუშტი, „საქართველოს ისტორია“, გვ. 305.

ორივეს ართმევს გურიას. შემდეგ აჭარა-ჭანეთი ისევ როსტომ გურიელის²⁶ (გარდ. 1564 წ.) ხელში გადადის. იმისსავე დროს თურქები აშენებენ ბათუმის და გონიოს ციხეებს. მერე, 1609 წელს, გურიელი მამია II თავისის სპითა გადადის აჭარაში, ამოსრავს შიგ ჩაყენებულ თურქთა ჯარსა და ამ მხარეს იბრუნებს. მაგრამ დიდი ხნით არა. აჭარა ისევ თურქების ხელში გადადის.

II

აჭარის მთაზე

საზღვრები. – შემოსასვლელი გზები. – ბახმაროდან გასვლა. – ბახვის-წყლის სათავე. – სამასი წლის დაშორებული ძმები. – აჭარელი ქალების შეხვედრა. – ზოტიყელის ვილა. – საზოგადო სახე, – ეილის სასტუმრო. – გამასპინძლება. – „კითხვა სირცხვილი არ არის“. – იგავი. – ქართული ენა. – ჩემი მასპინძელი ირემამე. – სახლი ანუ კონალი აქაურთა. – მერძეობა, – აჭარელი შინაურობაში. – გამომშვიდობება.

აჭარა, ანუ აწინდელი ბათუმის ოლქის ერთი ნაწილი, მდებარეობს გურიის სამხრეთით. მისი საზღვრებია: აღმოსავლეთით – არსიანის მთა, რომელიც კასპისა და შავი ზღვის მდინარეებსა (ქობლიანისა და ჭვანის წყლები) ჰყოფს ერთმანეთისაგან. გარდა ამისა, არსიანის მთაა საზღვარი აჭარისა და ახალციხის მაზრისა; ჩრდილოეთით – აჭარის ქედი, რომელიც არსიანის მთის გაგრძელებას შეადგენს და რომელიც გურია-აჭარას ერთმანეთისაგან საზღვრავს; სამხრეთით – შავშეთის ქედი, ისიც არსიანის მთის შტოა და ჰყოფს აჭარის წყალს და მის შტოებს – იმ მდინარეებისაგან, რომელნიც ერთვიან მდ. ჭოროხს მარჯვნივ. ხოლო, დასავლეთ აჭარა თავდება სოფ. კიბესთან, ერთი კილომეტრის მოშორებით იმ ადგილიდან, სადაც მდ. აჭარის წყალი მდ. ჭოროხს ერთვის. აჭარა ორად განიყოფება: რომელსაც უფრო მაღალი მდებარეობა აქვს, ზემო-აჭარა ჰქვიან, დაბალი მდებარეობის აჭარას – ქვემო-აჭარა. ორივე აჭარა სამი მხრით შემოზღუდულია მაღალი მთებით. არსიანის უმაღლესი წერტილი 3333 მეტრია, სულ დაბალი – ყანლის მთაა (2270 მეტრ). არც აჭარის ქედი დაბალი. მისი უმაღლესი წერტილი (ხინოს მთა) 2841 მეტრს უდრის.

#110#

²⁶ დბაქრაძე, „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურია-აჭარაში“ (რუსულად), გვ. 75.

მთელი ეს მხარე, როგორც მკითხველი ხედავს, მთებს შუაა მოქცეული და მოთავსებულია ქვაბივით ჩავარდნილ აჭარისწყლის ხეობაში.

აჭარას შემოსასვლელი გზები აქვს. შემდეგი მხრიდან: ერთი – ბათუმის მხრიდან, ეგრეთ წოდებულ ბათუმ-ახალციხის შარაგზით, მეორე – ამავე გზით ახალციხიდან (ყანლის მთაზეა გადმოსავალი); გურიიდან სამი გზა შემოდის: ბჟუჯის-წყალის ხეობით თავინურზე (2918 მ.) აჭარის-წყლის ხეობით და ბახვის-წყლის ხეობით ბადიშზე. ამ სამში ბადიშის გზა ყველასა სჯობია. შავშეთიდან სამი მხრივ შემოდის გზა: ერთია, მთა კორდა (2,640 მ), მეორე – ხევა (3073 მ.) და მესამე – ყვირალა.

აჭარაში შესასვლელად ჩვენ ავირჩიეთ ბახმაროდან მიმავალი გზა ბალიშზედ, საიდანაც დაღმართ-დაღმართ გზა ჩადის აჭარის პირველ სოფელ ღორჯომში. სანამ გზას შევუდგებოდი, წინასწარ ბახმაროში გავიცანი რამოდენიმე დღით აქ ამოსული ზემო-აჭარის უფროსი, კაპიტანი ალექს. ბერიძე, რომელმაც დიდი სიხარულით მოისმინა ჩემი განზრახვა აჭარის დათვალიერებისა და ნამდვილი ქართულის თავაზიანობით აღმითქვა ყოველგვარი დახმარება ამ, ჩემთვის უცნობ მხარეში მოგზაურობის დროს. ბ-ნი ბერიძე რამდენიმე დღით ადრე გავიდა ჩემზედ, ასე რომ ვეღარ ვისარგებლე მისის წინადადებით და იმასთან ერთად ვერ ვიმოგზაურე სოფ. ხულომდე, სადაც იმყოფება ზედა-აჭარის ნაწილის სამმართველო.

ბახმაროდან რომ გავედი (31 მკათათვეს), 9 გრადუსი-და იყო სითბოსი. კველა სახლები გამოკეტილი იყო და ბუხრებიდან კვამლი ამოდიოდა. მახლობელ ვილამდე (აჭარელი მწყემსების საგაზაფხულო ადგილი, სოფელი-ვით) გზის მაჩვენებლად მომყვებოდა ერთი ქობულეთელი ჩაფარი. ოზურგეთში მოსამსახურე და ბახმაროზე მაზრის უფროსთან ერთად ამოსული, ფიცხი, როგორც თოფის წამალი. ხურჯინი ერთ აჭარელს გადავკიდეთ მხარზე. სამივე ფეხით მივდიოდით, რადგან გასავლელი მანძილი ერთი საათის სავალია იყო.

პირველ ეილას, აჭარას გზაზე მდებარეს, ზოტი-ყელის ეილა ჰქვია. ორი გზა მიდის ამ ვილაში“ ერთი საცხენოა და შორს (7-8 კილომეტრის მანძილზე) უხვევს, მეორე კი თვით ბახვის-წყალს აჰყვება, ხევ-ხევ, და ერთი-ორად ახლო მოსჭრის გზასა, თან, უფრო ლამაზიცაა. აქ ბახვის-წყალი ვიწრო კლდიან კალაპოტშია მოქცეული და იქით-აქეთ ნამდვარი აკრავს. მდინარე, სანამ ბახმაროსთან მდებარე ვაკეზე გამოვიდოდეს, საშინლად ფიცხობს, პირზე ქაფს იგდებს, ებრძვის ხორგებსა და სიპ ქვებსა, ღრღნის ნაპირებსა. საამო სასმენია მისი ნაირ-ნაირი ბურტყუნი, შხუილი, ჩქევა, გუგუნი; ხან ყველა ხმა ერთმანეთში აერევა. მთიდან ჩამოშვებული თოვლი ზამთრისა ალაგ-ალაგ კიდევ ჩარჩენილიყო აუღებელი, რაიცა ისედაც გრილ ჰაერს უარესად აგრილებდა. გარშემო გამეფებული სიმ-

შვენიერე ბუნებისა, რომელსაც ტახტად ბახვის-წყლის ხევი ამოურჩევია, გვხიბლავდა, ოცნების სამეფოში გვიტაცებდა...

#112#

მაგრამ, იმავე დროს, როცა ოცნება ფრთის გაშლას აპირებდა და ნეტარების ქვეყანაში გადაფრენას ჰლამობდა, სწორედ ამ დროს, სრულიად მოულოდნელად, ჩემდა უნებურად გულს, ცოტა არ იყოს, მწარედ ღრღნა დაუწყო ერთმა საკითხმა. და ამ საკითხმა, თითქო ცივი წყალი გადამასხესო, ერთბაშად გამომარკვია, ბურანიდან გამომიყვანა... სად, ვისთან ან რისთვის მივდივარ? – აჭარაში, აჭარლებთან, რომ მოვიკითხო.. „მოვიკითხო!“ დაცინვით გავიმეორე ჩემივე პასუხი. ფიქრმა, რომლისთვისაც არ არსებობს არცა დროის, არცა მანძილის სიშორე, რომელმაც არ იცის, საზღვარი რა არის, გამითვალისწინა დიდებული ხანა თამარისა, რომელიც, თუ აქაურებს დაუჯერებთ, ხშირად აბედნიერებდა აჭარას თავის მოსვლითა, მისი სიტყვა ღვთის სიტყვად მიაჩნდათ. მომაგონდა დრო, როს მხდალს მდევად აქცევდა მისი სიტყვა და ქართველისათვის დაბრკოლება არ არსებობდა, ყველა ერთი აზრით იყო გამსჭვალული, ყველა ერთი აზრის სანაცვლოდა სწირავდა თავსა – მამული ვასახელოვო, იმისი და იმისი შვილის აუგი არავის წამოსცდეს პირიდანო... წარმომიდგა, როცა საქართველოს სხვა კუთხის შვილებთან ერთად აჭარელნიც იყოფდნენ ჭირსა და ლხინსა, როცა მხარში ვუდექით ერთმანეთსა და ერთმანეთის სიერთაგულეში სული ამოგვდიოდა. გავითვალისწინე ის დრო, როცა მათი ტკივილი ჩვენ გვესმოდა და ჩვენი ტანჯვა კიდევ – მათა, როცა თავსა ვსდებდით ერთმანეთისათვისა. იმ დროს ჰყვოდა ქართველი ერი, გაბრწყინებული იყო მისი მამული. ჩვენი სიმდიდრე, კეთილ-დღეობა, ტამარ-ეკლესიები მტერსა შურდა და ქვეყანას აკვირვებდა. თამარი მოკვდა. განვლო ოთხასმა თუ ხუთასმა წელიწადმა. საქართველო დასუსტდა. აჭარა, რომელიც თავისი განაპირა ადგილას მდებარეობით ჩვენი მამულის მცველად და დარაჯად ითვლებოდა, მტერმა დაიმონავა. ჩვენ, ჩვენმა უძლურებამ გვაიძულა ღვთის ანაბარა დაგვეტოვებინა აჭარის მკვიდრნი. სამასი წლის ბრძოლის შემდეგ, ხელი ააღებინეს სარწმუნოებაზე, შემუსრეს ეკლესიები და, ცოტა არ იყოს, შეულახეს ენაცა, ეს უკანასკნელი ძაფიცა, რომელმაც ისევ უნდა შეგვაკავშიროს, შეგვაერთოს ძმურად და ურომლისოდ, რომელიც არ უნდა იყოს ერი, თავის პიროვნებასა ჰკარგავს, არ ერობს.

პირველად მივდიოდი სამასი წლის განმავლობაში ჩვენი გულიდან მოწყვეტილ ძმებთან. მეუბნებოდნენ, ქართული დაცულია მათ შორის და უფრო უკეთესიც, ვიდრე საქართველოს სხვა კუთხეშიო. მაგრამ მაინც ვეკითხებოდი ჩემს თავსა: გავიგებ-ღა იმათსას და გავაგებინებ-ღა ჩემსას? გვაქვს-ღა კიდევ რამ საერთო, გვაკავშირებს-ღა კიდევ რამე?

იმედი უნდა ვიქონიოთ რისამე, თუ საბოლოოდ სასო უნდა წაგვეკვე-
თოს-მეთქი?..

ამ ფიქრში გართული კლდის ბილიკს აღმა შევყევი. რაღაცა უცნაურს
ხმაზე კვილი მოგვესმა ქალისა. ხმა თანდათან გვიახლოვდებოდა და,
ბოლოს, კლდის მოსახვევში, მოკივარსაც დავუპირისპირდით. თურქულად.
#113#

მორთული დედაკაცი მორბოდა, თან, რაღაც გაუგებარ სიტყვებს ამბობ-
და. მეორე ქალი უკან მოსდევდა ფეხ-და-ფეხ. თვალი-ლა მოვკარ შავ-
გვრემან სახეს... კარგად გასინჯვა ვერ მოვასწარი, რადგან ჭუჭყიანი
ჩადრი თავზე მოიფარა, ასე რომ მარტო სხეულს და ტერფ-დამსკდარ
ჭუჭყიანს ფეხებს-ლა ვხედავდი. გრძელი ლურჯი პერანგი კოჭებამდე
სცემდა. ალისფერ ჩითის განიერ ტოტებიანი შეიდიში პერანგს ქვემოთ
დასთრევდა, ფემტამალი, ძალზედ მოსვრილი წვირითა, გრძლად ჩამოშ-
ლოდა. „უცხო“ კაცი რომ დამინახეს, მაგრად გაეხვივნენ ჩადრებში,
რომ ჩემი ცნობისმოყვარე თვალთათვის მათის ნახვის საშვალეა წაერ-
თმიათ. აი პირველი ნიშანი იმისა, რომ ერთმანეთისათვის სხვადასხვანი
ვართ-მეთქი: მე მათს სანახავად მოვედი, და ესენი კი თავს იმაღლენ,
ჩვენს ნახვას ერიდებიან-მეთქი. ჩვენ რომ დავუმხარდამხარდით, ბილიკს
გადაუხვიეს. და ზურგმეცეულები ერთ ალაგას გაჩერდნენ, სანამ გავივ-
ლიდით მე და ჩემი თანამგზავრი. ჩვენი მეზარგული უკან ჩამორჩა და ამბავი
გამოჰკითხა. ქალი ისევ ჩადრ-მოუხსნელი იდგა და ისე ელაპარაკებოდა,
ჩადრის ქვეშიდან. კვილის მიზეზი ისა ყოფილა, რომ მის ვაჟს მამა
„დაუმსხრდაო“ (გაჯავრებით გამოეკიდათ), ბაღვი (ბავშვი) სადღაც
გაიჭრა და ვაი თუ სადმე ღრანტეში გადიჩეხაო. გვეკითხებოდა, ხომ
არსად შეგხვედრიათო? მოგვშორდა და მისი კვილის ხმა კიდევ დიდხანს
გაისმოდა დობეროში, – თავის „ბაღვს“ ეძახოდა.

გავათავეთ ხევი. ტყე უკან დავგრჩა და საბალახოზე გადმოვედით,
ტიალზე. ბახვის-წყალს ხმა უსუსტდება, ტანითაც პატარავდება, მხარი,
ანუ მხარ-ნახევარიდა თუ აქვს განი. ძნელი დასაჯერებელია, რომ ეს
მოკრძალებული, მშვიდი და უწყინარი, თითქმის მიკნავებული ბახვის-
წყალი იგივე ბახვის-წყალია, რომელიც ამ ათის-თხუთმეტის კილომეტრის
იქით მთას და ბარს ეომება დაჭრილ ლომივით, მთელის სახლის სიმსხო
ქვებს კენჭებივით მიაგორებს, ჰგლეჯავს სოფლებს, ასწლოვან ხეებს...
წინ შემოგვეფეთა ორი 9–10 წლის ბავშვი, – აჭარლების შვილები.
მოკლე კვარტუა ეცვათ ადგილობრივად მოქსოვილი შალისა, ტანზე
შემოჭერილი, ამავე შალის ძიგვა,²⁷ საჯდომთან დანაოჭებული და ფე-

²⁷ ძიგვას აქ შალარს ეძახიან, როგორც სამეგრელოში.

ხებთან კი მჭიდროდ შემოკრული. თავზე წითელი ოსმალური ფეხები ეხურათ. თეთრგვრემანს, ცოტათი მზემოკიდებულს სახეს მეტად შვენოდა ყარყუმით შავი, გამომეტყველი, სიცოცხლით სავსე თვალები, მოძრავი ტანი, ჩემს ნახვაზე დამფრთხალ ჯეირანივით ყურები სცქვიტეს, ორი წყვილი გაოცებული ლამაზი თვალები მომაშტერეს. ხბორებს, ფერდზე შეფენილებს, თავი გაანებეს. „გამარჯობა თქვენი!“ შევსძახე ბავშვებს. შეკრთნენ, ერთს ხანს ხმა ვერ ამოიღეს, თითქო პასუხის მიცემას ვერ ახერხებენო. მერე გონი მოიკრიფეს და მოსხლეთით მითხრეს: „გაგიმარჯოსო!“

#114#

ერთი საათი სიარულის შემდეგ მივიდოთ იმ ადგილას, სადაც ერთი სამხრეთიდან და მეორეც დასავლეთიდან გადმომდინარი მთის წყლები – ლაშისფერდის-წყალი და ჩრდილოს-წყალი – ერთდება და ორსავე ერთად ერთი სახელი ერქმის – ბახვის-წყალი. აქ არის ზოტის-ყელის ეილა, სადაც დგანან ზემოაჭარის სოფლის ღორჯომის მცხოვრებლები თავიანთი საქონლითა. ამ წყლების იქით-აქეთ ნაპირზე გადმოდგმულია ორორ სართულიანი ჯარგვლისებური ხის სახლები, ან, როგორც აქ ეძახიან, კონალები. ეს, თუ გნებავთ, საზაფხულო სოფელია. სოფლის შესავალთან განმარტოებითა დგას ხის დაბალი, მხარნახევრის სიმაღლე, ჯარგვალი, ორ-თვალიანი. ეს გახლავთ სასტუმრო სოფლისა, მხოლოდ უსასყიდლო. ვინც აივლის და ჩაივლის, ყველა მგზავრსა აქვს სრული ნება შიგ გაჩერდეს, ღამე გაათიოს და მერე გზა განაგრძოს და ღამის გასათევი სასყიდელი კი არავის მისცეს, და არცა ვინა სთხოვს. სასტუმროს ერთი თვალი ადამიანისათვის არის და შიგ იქით-აქეთ ფართო, მაგრამ ძალზე დაბალი (ერთი მტკაველის სიმაღლე) ტახტებია შეკრული, ხოლო შუაში მიწურზე ცეცხლი ანთია. მეორე თვალი-კი ცხენის დასაბმელად აქვს მოდგმული.

მიველი თუ არა, ჩემს გზისმაჩვენებელ ჩაფარს ვაკითხვინე სეფერ ხათიბ-ოღლი ირემამე, რომელთანაც ღამე უნდა დავრჩენილიყავ. მითხრეს, სხვაგან წავიდა და, საცაა, დაბრუნდებაო. მანამდე, გნებავთ, აქ დაიცადეთ და გნებავთ-იმის სახლში მიბრძანდით. ქალები-ღა არიან სახლში, მაგრამ ეს არაფერია, როგორც შეუძლიათ, პატივსა გცემენო. ვარჩიე სასტუმროში დაცდა, გარეთ, მწვანეზე, მოვიკალათე. იქით-აქეთ მთები დაგვცქეროდა, მწვანე ხასხასა ხავერდით შემოსილი. მთიდან მომავალ ლაშისფერდის-წყალის ჩხრიალი სმენას გვიტკბობდა. ამასობაში, ჩემთან თავი მოიყარეს ირემამის მეზობლებმა. ყველას ერთგვარად აცვია ტანთა: შალის მოკლე ჩაქურა, დომლოუდი, ნაოჭებიანი, ტოტებ ვიწრო ძიგვა, შალისავე სქელი ჭრელი წინდები და ქალამნები, წელზე ბრტყელი ქამარი აქვთ შემორტყმული, სრულებით სადა. შიგ გაყრილი აქვს თურ-

ქული მუცელ-გამოწეული დანა, ზოგს სატევარი. თავზე ყაბალახი აქვს შემობლანდული, ზოგს ფესიცა ხურავს. ყველანი ტანადი არიან, მხარ-ბეჭიანნი. ტიპი იგივეა რაც საზოგადოდ ქართველისა, შავი ან თაფლისფერი თვალები აქვთ; სურათი ცხვირი და საერთოდ მამაცი და გულკეთილი გამომეტყველება სახისა. წვერს იპარსავენ.

თითოეული მათგანი, როგორც კი მომიახლოვდებოდა, ასე ორი-სამი მხარის სიშორიდან, ოსმალურად სალამს მომცემდა მოწიწებით: ჯერ იტყოდა „სალამ ალეიქუმ“ და მერე მარჯვენა ხელით პეშვს გააკეთებდა, დაბლა წაიღებდა, თან ცოტათი გადიხრებოდა, მერე გასწორდებოდა, ხელს ტუჩთან მიიტანდა, ტუჩიდან შუბლზე მიიღებდა, შემდეგ ძირს დაუშვებდა და მინამდე იდგა, სანამ არ შეეხებოდა, დაბრძანდი-მეთქი. გაიგეს ჩაფრისაგან, საიდან მოვდიოდი, ვისთან უნდა გავჩერებულიყავ #115#

დამე, მერე სად უნდა წავსულიყავ. მაშინვე წავიდნენ და არ ვიცი კი სად, სად ილი შეუკვეთეს. ნახევარ საათს არ გაუვლია, ერთმა გლეხმა ხონჩით მოიტანა ცხელი მჭადი, ბორა (დაჭრილი ყველი, ერბოთი მოხრაკული ტაფაზე), ხავიწი (სიმინდის მოხარშული ღერდილი, ბლომად ერბო ჩართული) და ყაიმალი (ნაღები). სუყველაფერი ერთ ხონჩაზე ეწყო. შეჭამადი ყველა სპილენძის თევშებზე იყო, ზევიდან ხუფი ეხურათ საჭმლის გაუცივებლობისათვის. პატარა მალხაზმა ბიჭმა გუგუმი (თუნგი) გაარბენინა და თვალის დახამხამებაში მშვენიერი, ცივი, ანკარა წყაროს წყალი მოიტანა. ჯერ ხელი დამაბანინა და ერთმა მოხუცებულმა რომელმაც მასპინძლის როლი იკისრა, დიდის თავაზიანობით მითხრა: „ბრძანე, ბატონო!“ პირველად ვერ გავიგე იმისი ქართული და ჩემს თავს ვკითხე, რის თქმა უნდოდამეთქი! მაგრამ იმისმა საჭმლისაკენ გამოშვერილმა ხელმა მიმახვედრა, რომ საჭმლის ჭამასა მთხოვდა და ჩვენებური „საჭმელი მიირთვით“-ის მაგიერ „საჭმელი ბრძანე“ ან მარტო „ბრძანე“ სცოდნიათ-მეთქი. მეც არ დავაყოვნე „მებრძანებინა“... საჭმელისათვის. მაგრამ ძნელი „საბრძანებელი“ გამოდგა აქაური საჭმელი. გარდა მჭადისა, ყველას ერბო აქვს ჭარბად ჩართული. სამი ლუკმის შემდეგ კაცს გულს უსუყებს და ჭამას თავს ანებებს. სამაგიეროდ, აქაური წყალის სმით კაცი ვერ ძღება; აქაური ერბოიანი საჭმელი სომ უფრო ანდომებს კაცს წყალსა. ერბოს ჭარბად ხმარება აქაური ცივის ბუნების მოთხოვნილებაა. რაც უფრო ცივა, ამდენი უფრო მხურვალე საჭმელსა თხოულობს აგებულება ადამიანისა. აჭარა კი, როგორც მთა-გორიანი ალაგი, ძალზე ცივ ადგილებს ეკუთვნის. ნასადილევის, წარმოიდგინეთ, ამ მთაზე ყავაც კი მომიტანეს!... ყავა აქ ყველა მეოჯახესა აქვს. ჩაის არა ხმარობენ და ყავით კი უეჭველად პირი უნდა ჩაიტკბარუნონ. და ყოველივე ეს უსასყიდლოდ შემომთავაზეს. საჭმლისა და სტუმრის პატივისცემისათვის

სასყიდლის შეძლებით აჭარელს საშინელ შეურაცყოფას მიაყენებთ.

სანამ სადილს გავათავებდი, ოთხი გლეხიც მოგვემატა. ერთი ხანშიშესული გლეხი ახლოს მომიჯდა და ბოდიშის მოხდით წმინდა ქართულით მითხრა: „კითხვა სირცხვილი არ არის, ბატონო!“ მართალია, ჩაფარსა ჰკითხა ჩემი ვინაობა, მაგრამ, ეტყობოდა, ვეხი. დააკმაყოფილა მისმა პასუხმა და ზემოხსენებულის სიტყვებით მე მომიბრუნდა. იმის მაგიერ, რომ პირდაპირ ეკითხნა, რაც უნდოდა, იგავით დაიწყო, შორიდან. ეტყობა, ეს მანერა ლაპარაკისა, ძველთაგან დარჩენილი, დღესაც დიდს პატივშია.

„ერთ შეძლებულს კაცს, – დაიწყო თანამოსაუბრემ, – ორი მოჯამაგირე ჰყავდა. ერთს დღეში შაურს აძლევდა, მეორეს – 1 კაპიკსა. ერთ დღეს მისი სახლის კარ-წინ ჩალვადრებმა გაიარეს და შორი-ახლო დაისვენეს. ადამ ერთკაპიკიანი მოჯამაგირე გაგზავნა, წადი, ნახე ჩალვადრებო. მოჯამაგირემ აღის ბრძანება აღასრულა: მხოლოდ მივიდა, დახედა და უკანავე დაბრუნდა. მერე შაურიანი მოჯამაგირე გაგზავნა. ის მივიდა #116#

ჩალვადრებთან, ჰკითხა ვინაობა, სადაურობა, საითმიმავლობა, რა საქონელი მიგაქვთო? ერთი სიტყვით, ყველაფერი გამოჰკითხა, თუმცა არავის უთქვამს მისთვის ესენი გაეგო. ყველაფერი აღას უამბო. ადამ კაპიკიანი მოჯამაგირე ამაგა, შაურიანი – აქო. ეს ქართული, (ე. ი. ლაპარაკი) თქვენ შეგეხებათ, ბატონო. ჩვენ გვეწვიეთ, გეტყობათ პატიოსანი, უცხო კაცი ბრძანდებით. ჩვენს სოფელზე რომ გაიაროთ და ჩვენ რომ მერე ვინმემ გვეკითხოს, ვინ იყო თქვენთანაო, რა ვუთხრათ, რაც არ გვეცოდინება?

– ძველთაგანვე ჩვენი ძმები ყოფილხართ, – ვუთხარი, – მერე ერთმანეთს დავემორდით. ერთმანეთის არც კარგი ვიცოდით, არც ავი. მოვსულვარ, გნახოთ, თქვენი ამბავი გავიგო და თქვენს ძველ ძმებს ვუამბო.

– კეთილი იყოს თქვენი მობრძანება! შეიტყეთ, გაგვიცანით. ჩვენც, რაც შეგვიძლია, ხელს შეგიწყობთო.

ამ დროს ჩაფარმა ორს კაცს, სერ-სერ მიმავალს, თვალი მოჰკრა, იხმო ორივე. ხუთ წუთს უკან მგზავრნი ჩვენთან იყვნენ. თვალწინ წარმოგვიდგა ორი ჯვარელი მეგრელი, ნაბდის წოწოლა-ქუდებიანი, მოკლე, წყლის ფერ ჩოხებიანი.

– აქეთკენ რა გინდოდათ? – მოსვლის უმაღლვე გამარჯვების მაგიერ, ჰკითხა, ცოტა არ იყოს, გულმოსულად, ერთმა აჭარელმა მეგრელს.

– რა და, ცხენები დეიკარქა აქანეი და იმგენს ვეძებთუ.

– სტყუი, შე მეგრელო, – შეუტია აჭარელმა, აქ არაფერი დაიკარგოს, თორემ... – და თან დასძინა, რომ აქეთკენ საქურდლად დადიან მეგრელები, ცხენები არ შეგვარჩინესო. რომ შეიძლებოდეს მეგრელს ფეხი არ უნდა შეადგმევინოს კაცმა აქეთკენაო.

... ერთ საათს უკან გაიგო იმავე აჭარელმა, რომ დედაც და მამაც მეგრელები ჰყავდა მათს სტუმარსა. თითზე იკბინა...

გამიკვირდა ასეთი უბოდიშობა და მუქარა. მაგრამ მათი საჩივარი არც თუ სულ უსაფუძვლო ყოფილა: მერე გავიგე, საქმე ის გახლავთ, რომ მეზობლად, ბახმაროს მთებსა და იმის ახლო-მახლო ზაფხულობით საქონელი უყენიათ მეგრელებსა, იმათთან ვითომ „სტუმრად“ „ნათესავები“ მოდიან ხოლმე სამეგრელოდან. „აქეთ დაბლით (ფეხით) მოდიან და უკან-კი ცხენებით ბრუნდებიანო“. ხოლო ეს ცხენები უეჭველად აჭარელისა უნდა იყოს. ეს „სტუმრები“ დღისით დადიან გარშემო ეილებში და ათვალიერებენ, საიდან უფრო მარჯვე გასაპარებელიაო. მათი გადამკიდე აჭარლებს მოსვენება არა აქვთ. ხშირია სისხლის ღვრა, დღე-მუდამ საჩივარია ოზურგეთის მაზრის უფროსთან – მეჯოგე მეგრელებმა დაგვა—ნელესო, ასე რომ მეგრელებს აქ მეტად გატეხილი აქვთ სახელი.

საკმაოდ ილაპარაკეს ჩვენთან, და, ამასთან, არა ერთმა და ორმა, რომ დაგვირგებოდით და საზოგადო აზრი შეგვედგინა მათი ლაპარაკის ხასიათზე, რასაც დიდი სიამოვნებით ვუზიარებთ მკითხველსაც. თურქთა ბატონობას, მართალია, ქრისტიანობა განუდევნია აჭარიდან და #117#

აჭარელები ძლიერ მმოსავნი გამხდარან მაჰმადისა, მაგრამ ქართული ენა მაინც შერჩენიათ, ერთმანეთში სულ ქართულად ლაპარაკობენ. მაგრამ ყური უნდა შეაჩვიოთ. პირველ ხანში გიძნელდებათ მათი ნათქვამის გაგება. დიდი განსხვავებაა გურულ სხაპასხუპით ლაპარაკსა და აქაურების დინჯ ლაპარაკს შორის. ამ მხრივ აქაური ქართლელს უფრო მოგაგონებთ, ვიდრე დასავლეთ საქართველოს მკვირცხლ მკვიდრსა. თვითონ წელი მიმოხვრა, აუჩქარებლობა მათს ლაპარაკს შეუხამება. პირველში როგორც მე მიჭირდებოდა მათი ნათქვამის გაგება, ისე იმათაც ჩემი ნალაპარაკევის გაგება უჭირდებოდათ. ერთი ამათგანი ქართლში ყოფილა და მითხრა, პირველად სანამ კარგად არ „დავუყურებდი“ (არ დავუკვირდებოდი), ვერ ვიგებდი იქაურების ლაპარაკსაო. ეგ სიძნელე იმისგან წარმოსდგება, ჩვენი აზრით, რომ ზოგი სიტყვების ქართული სახელწოდება დაჰვიწყებიათ და თურქულ სახელებს ემახიან. ასეთი სიტყვა როცა ფრაზაში გაერევა, ხანდახან მთელი ფრაზის შინაარსი გაუგებარი რჩება მსმენელისათვის. ხშირად ხმარობენ სიტყვას ბა-ს, რაიცა ნიშნავს კი, ჰო, მაშ-ს. პირველ პირის ნაცვალ სახელს მე-ს ბოლოს ნა-ს უმატებენ ლაპარაკის დროს, როგორც ქართლის ზოგიერთ სოფელში იციან ხოლმე, მაგ. ამ ფრაზას: „მე გითხარი“, აჭარელი ასე იტყოდა „მენა გითხარი“. ამბობენ აგრეთვე, ისიც ქართლელების მსგავსად, რამდენის მაგიერ რამითი-ს. მოხვევების მსგავსად, ხშირად ურევენ ლაპარაკში ჰაი, ჰაი-ს, ესე იგი, მაშ, ჰო/ აქვე შევხვდით ბევრ

სიტყვებს, რომელნიც ან ძველ ქართულში ანდა კიდევ სამეგრელოში ხმარობენ. მაგალითად, შარვალს სამეგრელოში ძიქვა-ს ეძახიან; ამავე სახელს ეძახის აჭარელი ტანისამოსის ამ ნაწილს, მხოლოდ მცირეოდენის ცვლილებით, სახელდობრ ძიქვა-ს (ქ-ს მაგივრად გ-ნია ხმარებული). სხვათა შორის, აქავა დარჩენილი ძველი, საღმრთო წერილის სიტყვა, რომელიც რამდენადაც ვიცით, საქართველოში სხვაგან არსად იხმარება, ან და ჩვენ მაინც არ გავიგონია. ეს გახლავთ საეკლესიო ნივთის, ფეშუმის სახით გაკეთებული ხის ჭურჭელი, რომელიც სუფრის ალაგას იხმარება აქ და სახელადაც ფეშუმი ჰქვია. – მრგვალია, როგორც ფეშუმი და იმასავით მრგვალი ფეხი აქვს შუაზე დიამეტრი ზოგს ორიდან სამ მტკაველამდე აქვს. ზედ აწყობენ საქმიან სპილენძის სინებს სადილ-ვახშმის დროს და მოსუფრალნი გარს შემოუსხდებიან. ჩვენი ყურადღება ძველი ქართულის ფორმამაც მიიქცია. არ იტყვიან: „მე არაფერი მეკარება“, არამედ ასე უნდა თქვან: „მე არაფერი მეკარგების“. ლაპარაკში აქაურები მეტად თავაზიანები არიან. არ შეიძლება რამე თქვან, რომ არ დაატანონ: „ბატონი“, „ბრძანდები“, „თუ უკაცრავად არ გახლდეთ“ და მებრი სხვა საბოდიშო სიტყვები, რომელნიც ქართული ენის ნიშანდობლივს თვისებას შეადგენენ. ქალებმა ოსმალური არ იციან მხოლოდ ქართულად ლაპარაკობენ და მიამბეს, წმინდა ქართული ენა ქალებში უფრო დაცულიაო. აქ ვერ გაიგონებთ იმ უწმაწურ სიტყვა-პასუხს, ურომლისოდაც ქართულ მდაბიოს ლაპარაკი ვერ მოუხერხებია. ლანძღვა დიდ სირცხვილად მიაჩნიათ. ამის შესახებ ერთმა მითხრა: „ქართლში ვიყავ, ყველაფერი ძალიან მომეწონა იქაურებისა, მხოლოდ ბევრი გინება სცოდნიათ“.

აჭარაში ქართული ენის შენახვაზე კიდევ გვექნება საუბარი შემდეგ წერილებში და ახლა-კი ჩვენს დღიურს განვაგრძობთ.

სადილი რომ გავათავე, ჩემს გარშემო შეკრებილმა სოფლელებმა დაიბანეს ფეხები, მკლავები, ხელები და პირი. გაიხადეს მოკლე კვარტუა, იქვე მწვანეზე გაიშალეს, ზედ დაიჩოქეს და შუადღის ლოცვა შეასრულეს. პირველად ვხედავდი აჭარელ მაჰმადიანს ლოცვის დროს, გამაოცა იმ სასოებად და მხურვალეობად, რა სასოებითა და მხურვალეობით მაჰმადიანი ქართველი ლოცულობდა, პირმებრუნებული დასავლეთისაკენ, სადაც ეგულებოდათ მაჰმადის სამშობლო და საფლავი.

ცოტათი თვალი მოვატყუე მწვანეზე. გრილი ნიავი, მთიდან მდინარესთან ერთად ჩამოსული, თავისი საამო სისინით მზის სხივებს ძალას უკარგავდა და ძილს საამოდ უხდიდა ადამიანს, საღამომდე დრო ბევრი მრჩებოდა ეილის დასათვალიერებლად, რასაც დიდი სიამოვნებით შევუდექით.

ის ეილა, სადაც ჩვენ ვიდექით, ზოტი-ყელის მთაზედ არის გაშენებული და სახელიც აქედან დაერქვა (ზოტი-ყელის ეილა), სოფელი ხევშია და ყოველმხრიდან დაფარულია ქარებისაგან. ეს მთა, რომელიც ადმინისტრაციულად ოზურგეთის მაზრაშია, ადრე, როგორც თვით ბახმაროს მთა, გურულ თავადებს, ერისთავებს, ეკუთვნოდა. ახლა კი, როგორც თვით ბახმარო, ესეც ხაზინის ხელშია გადასული, ამ სამი წლის წინათ ატეხილ დავის შემდეგ, აჭარელნი (სოფ. ღორჯომიდან) აქ როგორც ახლა, ისე მაშინაც გადმოდიოდნენ, როცა აჭარა ოსმალების ხელში იყო და ზაფხულობით საქონელს ამოვებდნენ იქაურ მშვენიერ ალპიურ საბალახოებზე. მთის პატრონებს, ერისთავებს, სამოვრის ქირას საქონლის რიცხვის კვალობაზე აძლევდნენ. მეწველ ძროხაზე ან კამეჩზე ერთ ყველს იხდიდნენ, უწველელებზე – არაფერს. ფულად არაფერს აძლევდნენ, აგრეთვე ცხვრისა და თხის ძოვებისათვის. ამ უკანასკნელებზე მარტო მეწველზე აძლევდნენ ათის თავს, ესე იგი, ათ მეწველ ცხვარში (ან თხაში) ერთ ცხვარს (ან თხას) აძლევდნენ ერისთავებისაგან დაყენებულ კაცს. ამნაირი გადასახადი აჭარლებს მეტად შეღავათიანად მიაჩნდათ და ახლაც უკან მისტირიან იმ ძველ დროს, როცა, მათი სიტყვით, ორივე მხარე კმაყოფილი იყო: მთის პატრონიცა და საქონლის პატრონიცა. გარდა იმისა, რომ უბალახობით გაჭირვებული აჭარელნი ერისთავების საბალახოთი სარგებლობდნენ, ეს უკანასკნელნი, როგორც ძლიერნი და გავლენიანი თავადიშვილნი, გაჭირვების დროს (მტრის თავსდასხმა, ქურდებისაგან დარბევა-დაწიოკება), თავის მოვალეობად სთვლი-

#119#
დნენ დაეცვათ და დაეფარათ მათ მთაზე შეფარებულნი, 25-30 კილომეტრის სიშორიდან წამოსულნი სოფლები. ესენი ნებას არავის აძლევდნენ, ცუდ-უბრალოდ დაერბიათ აჭარელნი, თუნდა შეურაცხყოფა მიეყენებინათ. ბოლოს, ხელი ხელსა ჰბანდა და ორივე-კი – პირსა. ორივე მოგებულნი რჩებოდნენ: საქონლის პატრონიცა და მთის პატრონიცა.

ამჟამად ზოტი-ყელის მთის სამოვრები ნარდად აქვთ აღებული იჯარით ზემო-აჭარის სოფლის ღორჯომის მცხოვრებლებს ზაფხულში 185 მ. ყოველი მათგანი იმის კვალობაზე იხდის ფულს, რამდენი სული საქონელიცა ჰყავს.

ასეთი ეილები ზოტი-ყელის ეილის მახლობლად ორი-სამი სხვაც არის აჭარლებისა. არის აგრეთვე ხუთი-ექვსი მდ. ბჟუჯის სათავეში, თავინურის მთაზე.

ეილაზე სოფლები მაისის გასულს ამოდიან. თან მოჰყავთ ცოლ-შვილი და მოაქვთ საბან-გობანი და ავეჯი, რაც კი რამ დასჭირდებათ ოჯახში. ყველა ოჯახს თავისი კონალი (სახლი) აქვს, ორსართულიანი, მრგვალის ძელებისაგან გაკეთებული. ყოველ მოსახლეს 20-30 ოთხკუთხი მხარი

ადგილი აქვს შემოკავებული საქონლის შესარეკად; იქვე სახლთან ზოგს ბოსელიცა აქვს მოდგმული ხბორებისათვის. ყველა სახლი ერთად არის შეჭუჭკვილი. ზოტი-ყელის ეილაში 60-ზე მეტი სახლია, და, სულ ბევრი. 4 ქცევა ადგილი რომ ეჭიროს. აქა რჩებიან სექტემბრის გასვლამდე. მთიდან ჩამოსვლის შემდეგ ერთ თვესაც ყიშლებში ატარებენ. ყიშლები იმნაირივე სადგომებია, როგორც ეილების კონალები. ესენი მხოლოდ საშემოდგომოდ არის აშენებული იმ ადგილას, საცა ტყე თავდება და გაკაფული ადგილები (სათივები) იწყება სოფლისა. აქ საქონელს აბამენ და თივითა ჰკვებავენ. ერთ თვეს ან თვენახევარს (ადრეულ ზამთარზეა დამოკიდებული) აქ რო დაჰყოფენ, მერე საზამთროდ სოფელში დაემ-ვებიან.

საქონელი აქ ყველას მომეტებულად თავთავისი ამოუდის. რიცხვი მათი ძალიან განსაზღვრულია. ყველას იმდენი ჰყავს, რამდენიც თითოეულ მეოჯახისათვის აუცილებლად საჭიროა, სახელდობრ.: ერთი ან ორი ძროხა, რამდენიმე ხარი, 10-20 სულამდე ცხვარი და თხა. ვისაც ერთი ან ორის მეტი არა ჰყავს საქონელი, თვითონ არ ადის ეილაზე თავის მეზობელს ატანს. მეწველ ძროხაზე შესანახ ფულად ართმევენ ერთ მანეთამდე, ხოლო რაც კარაქი და ყველი გამოუვა ძროხას, აგროვებენ და მერე პატრონს აძლევენ აქაური საქონელი, ან, როგორც აქ ეძახიან, ბოხრიკი, მეტად წვნიკის ჯიშისაა. ზედმეტს გურიაში ჰყიდის საკლავად

სადამოხანს ჩემი მასპინძელი ირემამეც მოვიდა. სეფერ ხათიბ-ოღლი ირემამე, ასე, შუახნის კაცია, წამოსადეგი ვაჟკაცი. ღორჯომელების მოლაა. სხვა სოფლებისაგან, ან როგორც აქ ეძახიან, სოფლიერები-საგან, ვერ გაარჩევთ: ტანისამოსი იგივე აცვია. მხოლოდ წითელი ფესი ხურავს და გარშემო დოღბანდი აქვს შემოზღანდული. ქართულს კარგად #120#

ლაპარაკობს, იცის თურქული წერა-კითხვა. ქართული წიგნი რატომ არ იცი-მეთქი? „გურჯული (ასე ეძახიან ქართულს) ქითაბი (წიგნი) კარგია, რომ ვიცოდე. მაგრამ მასწავლებელი არავინ მყავდა. მედრესში (სკოლაში) მარტო თათრულს (აქ თურქულს თათრულს ეძახიან, თურქს კიდევ თათარს არქმევენ) გვასწავლიან. ჩვენს მემლექეთში (სამშობლოში, ესე იგი აჭარაში) გურჯული ქითაბი არავინ იცის“. ვუთხარი აზრი ჩემი აქ მოსვლისა ძალიან გაეხარდა. მეტად სტუმართმოყვარეც გამოდგა. ბოდიში მოიხდა, თქვენისთანა ძვირფასი სტუმრის პატივისცემა ჩვენ სად შეგვიძლია, მაგრამ რასაც არ დაგვზრახავთ, თქვენ იცითო. მაშინვე წააღებინა ჩემი ხურჯინი და მერე მე თვითონ შემიყვანა თავის ყონაღში. იმის უფროსი ვაჟის მეტი სახლში არავინა მჩვენებია.

ჩემი მასპინძლის სახლი, როგორც სხვებისაც, ორსართულიანია. ზედა სართულში ცხოვრობს ჯალაბი, ქვედაში – თავლა და ბოსელია ერთად.

გარედან სახლს სიგრძე 4 მხარი აქვს, განიც ამოდენივე. პირველად კიბეზე ავედით და შევედით დერეფანივით მოდგმულ ოთახში, რომელსაც ერთის მხრით სიგრძეზე ტახტი აქვს და ზედა ჰყრია ერთმანეთში არეული: უნაგირი, კალათი და სხვა შინაური ნივთი და ავეჯი. შესავლელ კარის პირდაპირ კედელში გამოჭრილია სინათლის შემოსავლელი, რომელიც მხოლოდ ფიცრის დარაბით იხურება. გარედან ამ სარკმელს მოდგმული აქვს, რაფასავით, ოდნავ ამოდრუნტული ფიცარი, ორი მტკაველის სიგანე, – ეს არის ხელპირის საბანი. ამ დერეფანს განი 5 ადლი აქვს, სიმაღლე $\frac{1}{2}$ ადლი.

ამ განყოფილების გარდა, რომელიც სტუმართ დასაწოლიცაა, ორი სხვა განყოფილებაც აქვს აქაურების კონაღსა. მეორე განყოფილება საჯალაბოა და იმავე დროს სამზარეულოცაა. იქით-აქეთ დაბალი, მტკაველ-ნახევარის სიმაღლე ტახტებია მიკრული, განივრები (ერთი მხარი), ცარიელი და ძალზე შავი. ტახტებს შუა ქვედა სართულის ჭერზედ მიწა აყრია და კერა არის გამართული: ზემოდან საკიდელა ჰკიდია რკინისა, რომელზედაც საჭიროების დროს ქვაბებსა ჰკიდებენ, როგორც სხვაგან საქართველოში. ერთ კუთხეში ფიცარია მიკრული, სადაც ჯამჭურჭელი აწყვია. კედლები როგორც პირველი განყოფილებისა, ისე ამ საჯალაბოსიც ფარღალაა, ოდნავ გაჩორკნილი მრგვალი ძელები ერთმანეთს ზოგან $\frac{1}{2}$ გოჯზე ჰშორავენ, ასე რომ სიცივესა და ქარს გარედან შემოსვლის დროს წინ არა ეღობება-რა. საჯალაბოში ქალია ბატონი, მამაკაცს და ისიც უცხოს, როცა შიგ ქალები არიან, შემოსვლა არ შეუძლია. ან, თუ შემოვა, ქალები სხვაგან იმალებიან. აქა ხარშავს საჭმელს ქალი, აქ აკეთებს საოჯახო ხელსაქმეს და აქავე იძინებს აქალ-ბუჭულებითურთ. სიბინძურეს გვერდს ვერ უქცევთ. განსაკუთრებით პირველად, ერთბაშად მისულს კაცს, ხამად მეტად უმნელდება თვალი და, განსაკუთრებით, ყნოსვა, შეაჩვიოს აქაურობას.

#121#

საჯალაბოდან დაბალ კარში გახვალთ და შედიხართ მესამე განყოფილებაში – სარძევეში. ეს ოთახი მარტო რძისათვის არის მიჩენილი და სარძევეც იქიდან დაერქვა. აქ იკრიბება მთელი მონაწველი რძე და მისგან აკეთებენ ყველაფერს, რის გაკეთებაც-კი იციან აჭარლებმა რძისაგან. ერთ მხარეს ფიცრებია შეკრული და ზედ პატარა გობები ანუ ბარქაშები აწყვია. შიგა დგას უმი რძე, რომელსაც მოწველის შემდეგ ორ დღეს აჩერებენ, რომ ნაღები (აქ ყაიმაღს ეძახიან) მოიგდოს. იქიდან მოხდილ ყაიმაღსა სდღვებენ, სანამ კარაქს არ გამოაცლიან. კარაქ-მოხდილ ყაიმაღს ადულებენ და ცოტა ერბოს იქიდანაც მოხდიან. რაც დარჩება, იმას მარხილს ურთავენ და გააცივებენ. გაცივებული მასალა სქელდება და იმისაგან პატარა, ხელის გულის სიფართე კვერეულებს აკეთებენ, დააკ-

რავენ ყავარზე და მზეზე აშრობენ. ამას ყურუთი ჰქვია. ყურუთს უფრო შინაობაში სახმარად აკეთებენ, – ღარიბთა და ხელმოკლეთა საჭმელია. მჭადს შეატანენ ხოლმე ყველის ან ხორცის მაგივრად ზამთარში. არც იყიდება და თუ იყიდის ისევ ღარიბი ვინმე, რომელსაც თეთრეული²⁸ არ აბადია. ერთ ოყას 15 ყურუთი იწონის და ფასობს ორ შაურიდან აბაზამდე.

ზოგი მეოჯახე შრატს ადუღებს, იქიდან ხაჭოს ან, აქაურულად, ჩორო-თანს იღებს, ამ ჩოროთანს პარკში ასხამს, შიგ ერბოს ნადუღარს ჩაურ-თავს. ზოგი კიდევ ამაში ყაიმალს (ნაღებს) მიუმატებს სიკარგისათვის და ყველა ამ ერთად არეულ ნივთიერებისაგან ყულფუთს აკეთებენ, – უფრო გემრიელია.

თუ ცივი დღეებია, რძეს ოთხ დღეს აჩერებენ სარძევეში, რომ ბევრი ყაიმალი მოიგდოს. თუ თბილი დღეებია, ორი დღე სამყოფია. ზოგი ყაიმალის მოხდის შემდეგ რძეს შეადეღებს და ყველს აკეთებენ. ყველი კარაქზე ორჯერ მეტი კეთდება. აქაური ყველი ფორმით თუშურს მოჰგავს, მაგრამ ღირსებით კი მეტად დაბალი ხარისხისაა, გემოც არა აქვს და თან უწმინდურია (შავი, ბალნით სავსე), ფასიც მცირედი აქვს: ბათმანი (6 ოყა) ექვს აბაზად იყიდება, ესე იგი, გირვანქა – 6-7 კაპიკად.

შედარებით კარგი ფასი აქვს კარაქს და ისიც ნაღებისას. აქაური კარაქი გააქვთ ერთი მხრით ბათუმში და მეორე მხრით – გურიაში. უკანასკნელ დროს, როცა ბახმაროზე გურიიდან მოაგარაკეთ დაიწყეს სიარული ზაფხულობით, მათ შორის საკმაოდ საღდება. ოყა (სამი გირვანქა) კარაქს სამ-ოთხ აბაზად ჰყიდიან. ზოგი ოჯახი წელიწადში ათ ბათმანს (60 ოყას) კარაქს გაყიდის და ათი ბათმანიც თვითონ დარჩება ოჯახში წლიურ სარჩოდ. ერთი ძროხა წლიურად 1 ბათმან კარაქს იძლევა, თუ კარგი მეწველია და საკვები არ აკლია. მდარე მეწველი ძროხა 2-3 ოყა კარაქს აჯერებს თავის პატრონსა.

#122#

ხაჭოს ამოღების შემდეგ და შრატის დანარჩენ ნივთიერებას აქაურები მარილს ჩაურთავენ ხოლმე და მეწველ ძროხას ასმევენ, – რძეს მოუმატებსო.

კარაქს მაწვნისასაც აკეთებენ. დოს აირანს ეძახიან და მისგან შეჭამანდს აკეთებენ, როგორც ქართლ-კახეთში. ხოლო მაწონს კი იშვიათად აკეთებენ საჭმელად. თუ აკეთებენ, ისიც ცხვრის რძისაგან, რომელსაც განგებ ამისათვის სწველიან.

ჭურჭელი სითეთრისათვის სულ ნაძვისაა. სულ რამდენიმეა. აი, მათი

²⁸ ე. ი. წველ, რზე დ მისი პროდუქტები.

სახელებიცა: 1) გვარდა, – ნაძვის თხელ ყავრისაგან აკეთებენ რგვლად, კარაქის საზიდად ხმარობენ, ცხენს იქით-აქეთ გადაჰკიდებენ, 2) საწვე-
ლელი, – ისიც იმავე მასალისაგან კეთდება, რა მასალიდან გვარდა კეთ-
დება და სახითაც ამ უკანასკნელს მოჰგავს, 3) ხელგობი, – თელისაა,
მაგარი, შიგ ყაიმალი დგას კარაქის ამოღებამდე 4) ვარია, – სადღვებელი
მაწონისა, იმ გვარივეა როგორც ქართლში, ორი ადლის სიგრძე მრგვა-
ლი მელია, გულ ამოღრუტნული, თოკებით არის დაკიდული, და როცა
მაწონს ჩაასხამენ, იქით-აქეთ აქანებენ. გარდა ამათი სარძევეშივეა
რამდენიმე დიდი გობები, ბარქაშები და დიდი. და პატარა კოვზები
ხისა. სუნი მეტად მძიმე დგას იმ ნივთიერებათაგან, რომელნიც იხრწნე-
ბიან, ჭურჭლის უსუფთაოდ შენახვისაგან. ამ სუნს ემატება აუტანელი
სუნი, ბოსლიდან ამომავალი, რომელსაც მთელი ქვედა სართული უკი-
რავს. ფართო ჯუჯრუტანები რომ არ იყოს დარჩენილი კედლის ძვლებ
შუა, სადაც ჰაერი თავისუფლად შემოდის, და შიგნით ჰაერი ძლიერად
არ იწმინდებოდეს, ბოსლიდან ამომავალი ნიშადურის სუნი ერთ საათ-
ში ამოაღრჩობს შიგ მყოფთ.

მერძეობაში მამაკაცს ერთობ მცირედი წილი უდევს. აჭარელი მამა-
კაცი ვილაში ყოფნის დროს მარტო შეშას თუ მოიტანს ტყიდან ან
კარაქს თუ ჩაიტანს ბათუმსა და გურიაში გასასყიდად. დანარჩენი საქ-
მე, როგორც მაგ. მოწველა საქონლისა, ისე კარაქ-ერბო-ყველის კეთება,
სულ ქალებს აწევთ კისერზე. საქონელსაც კი ისინი გარეკავენ ხოლმე
დილდილაობით საბალახოზე.

სარძევის იატაკი ერთ ალაგას გამოჭრილია ერთი ოთხკუთხა ადლის
სიფართოზედ, მიდგმული აქვს საცალფეხო კიბე, ერთი ძელისა (როგორც
მეგრული ტკვა). აქედან ჩადიან ქვედა სართულში, ანუ ბოსელში, სადაც
საქონელი იწველება და ღამდამობით აბია. იატაკი ფიცრულია, მაგრამ
საშინელი იკლიბაკლოა, ასე რომ კარგად, დიდი სურვილიც რომ ჰქონ-
დეთ, მაინც არ გაიწმინდება. იქვე ღარი აქვს, რომლის შემწეობით პატივი
გარედ გადის და ან იქვე გროვდება მთელი წლობით, ან და, თუ მდინარის
პირასაა კონალი, ფეინი წყალში გადადის. გურულები ამბობენ, ბახვის-
წყალში აჭარლები ფეინსა ყრიან და კალმახს იმით აძლებენო. ყველგან
ფეინის სუნია, თითონ საქონელიც უმეტეს წილად ფეინში ამოგანგლულე-
ბი არიან, მათის სიწმინდისათვის ზრუნვა, ეტყობა, მეტ ბარგად მიაჩნიათ.

#123#

ავგაროზები კი ყველას ჰკიდია გულზე, რომ ავის თვალით არავინ შეხე-
დოს, არავინ „გათვალოს“.

ამ პირუტყვთან ერთად ნახევრად პირუტყულ ცხოვრებას ეწევიან აქ
საზაფხულოდ ამოსული აჭარელები. მათი ზრუნვის საგანია ცალკე ზამთრისა
და ცალკე უსაკვებობისაგან დავარდნილი საქონელი ზაფხულის თვე-

ში მოაღონიერონ, სული მოათქმევინონ, რამდენიმე ბათმანი კარაქი გაყიდონ და ცოტაოდენი კიდეც საზამთროდ შეინახონ. სხვა ყოველი ფიქრი, სხვა ყოველი ზრუნვა ამ მთის მცხოვრებს, მწირ ბუნებასთან დაუძინებლად მებრძოლ აჭარელს თითქმის არ მოეპოვება. არ არის მისთვის სიმღერა, არ არის მხიარულება. ოთხი თვის განმავლობაში მთაში გამეფებულ მყუდროებას ცოტათი არღვევს თავისი იქ ყოფნით, მერე, როცა ხელ-ახლა დაჰფარავს თეთრი სუდარა თოვლისა გარემოს, ისიც ქვევით ჩამოდის, სადაც 7-8 თვეს კარგამოკეტილ სახლში ზის, რადგან თოვლი ყოველი მხრით გზას უკრავს, ქვეყანაში გამოსწყვეტს. მაშინ ცარიელდება მთაცა, ცარიელდება აჭარლების კონალებიცა შემდეგ ზაფხულამდე.

* * *

როცა ჩემი მასპინძელი სახლს მათვალისწინებდა, წინდაწინ თითონ შევიდოდა ხოლმე და ქალებს გააფრთხილებდა, უცხო კაცი მოდისო, და ისინიც იმალებოდნენ. ასე რომ, ოთახში რომ შევიდოდი, პატარა ბალები, 5-6 წლისანი, ციუ.დამხვდებოდნენ შინაურების წარმომადგენელად და თვალედაჭყეტილი შემომცქეროდნენ. 12-13 წლის გოგოებიც-კი იმალებოდნენ. იმათაც ცოდვად მიაჩნდათ სხვა სარწმუნოების, არა-მუსულმანს, სჩვენებოდნენ. ამ ხნის გოგონებსაცა აქვთ პატარა ჩადრები, რომლის ქვეშიდან ჩუმჩუმად გათვალისწინებენ. თქვენ-კი თავის-თავს ათას ქისა მარჩილისთვისაც არ გაჩვენებთ, განსაკუთრებით თუ მათგანი ვინმე არის თქვენთან, ისეთი, რომლისაგან მერე საყვედურს მოელის ასეთი „ცოდვისათვისა“. სიცილისაგან თავს ვერ იკავებს ადამიანი, როცა უყურებს ამ 11-12 წლის გოგოებს. ვსთქვათ, ხბოს ან საქონელს მისდევენ უკან და თქვენ დაგინახათ. ჯერ გათვალისწინებენ პირხსნილი, მერე, 40-50 ნაბიჯზე რომ მიუახლოვდებით, ხოხობსავით თავს იმაღლავენ თავიანთს პატარა, საქონლის ფიქრით გაშავებულ ჩადრებში. მთელი დღე ისე დავყავი აქ, რომ მდებრობითი სქესის სახე, რამდენი არ ვეცადე, ახლოდან ვერა ვნახე. მარტო ბავშვების სახის შემწეობით უნდა დამეტანებინა ძალა წარმოდგენისათვის და გამეთვალისწინებინა მათი დედების სახე. ბავშვები კი მომეტებული ნაწილი თეთრგვრემნები იყვნენ, თაფლისფერ თვალეზიანი, დაწყობილისა და მიმზიდველის სახისანი. უეჭველია, საცა პატარები ასეთები იყვნენ, მათი დედებიც იმათ უნდა ჩამოგავდნენ-მეთქი. მეტი გზა არ იყო, ამ ჩემი ფანტაზიის სიცხოველეს უნდა დავსჯერებულიყავ დრომდე. ვნაღვლობდი, ნუ თუ ისე უნდა წავიდე აჭარიდან, რომ აქაური ქალის სახე მარტო წარმოდგენილი უნ-

#124#
და მქონდეს და კი ვეღარ ვნახო-მეთქი? ჩვენებურთაგანთათვის მარ-

ტო ქალებისათვის არის შესაძლებელი მათი სახის ნახვა. ბახმაროდან ხშირად გადმოდინან აქ ქალები და კაცები ამათ სანახავად. როგორც მიაჩნებოდა, საშინლად უკვირთ აჭარელ ქალებს, როცა ხედავენ, რომ „გურჯის“ ხანუმები კაცებთან ერთად დადიან და ისიც უჩადროდო, მათთან ერთად თავისუფლად ლაპარაკობენ და ეს სირცხვილი არ არის მათშიო. ისიც მიაჩნებოდა, რომ ზოგნი შენატრიან კიდეცა „გურჯის“ ქალების ასეთ ბედსაო... და თავის მდგომარეობის შეცვლის სურვილს თამამადაც აცხადებენო.

სანამ დაბნელდებოდა, მე და ჩემმა მასპინძელმა ირემამემ მთელს ეილას შემოვუარეთ. ყველგან ქართულად გვესალმებოდნენ. „გამარჯობას“ რომ ვეტყვოდი, „გადღეგრძელოს“ მიპასუხებდნენ. მთელი სოფლის ცნობისმოყვარეობის საგანი გავხდით. თავაზიანად მეკითხებოდნენ სადაურობას, „რა საქმისათვის გარჯილხართო“. ზოგი „მთის ამწერს“ მარქმევდა, ზოგს „ხვანთქარისაგან“ (ხელმწიფე) გამოგზავნილი „ჩინოვნიკი“ ვეგონე. იმიტომ გვათვალისწინებდნენ, რომ უნდა ყველაფერი გაიგოს ჩვენი ამბავი და გადასახადი უნდა მეტი დაგვადონო. ხოლო როცა გამოკითხვა დაუწყებდა მათი ეკონომიურის მდგომარეობის შესახებ, მიუხედავად მათი უმაღლესი თავაზიანობისა და სხვათა სამსახურისათვის მზადყოფნისა, პასუხს ძნელად, უხალისოდ ან ორჭოფად და საზოგადო ფრაზებით იძლეოდნენ. საზოგადო ხასიათი მათი პასუხისა ესეთი იყო: „ძაბუნი (მწირი) მიწა გვაქვს, სიმიინდი და პური ან სულ ცოტა მოდის, ნახევრობაზე მეტი მშვირები ვართ, გადასახადი მაინც ბევრი გვაწევს, ჩვენი მემლექეთი (სამშობლო), ესე იგი, აჭარა, რუსის ხვანთქარზე შორსაა და ჩვენს ამბავს ვერ ვატყობინებთ, თვარა შეგვიბრალეებს და გადასახადს ცოტას გაგვაწერსო!“

დაბნელდა თუ არა, ჩვენს სახლს დავუბრუნდით. აქ ადრე წვებიან, თითქმის მზის ჩასვლისთანავე. საქონელს დააბინავებენ თუ არა, აქაური მკვიდრნიც მოსვენებას ეძლევიან. სამაგიეროდ, ირაჟრაჟებს თუ არა, ისინიც ფეხზე არიან. რაკი ადრე წვებიან, ვახშამიც ადრე იციან, ვახშამზე თვითონ სახლის უფროსი მემსახურებოდა. საჯალაბოს კარებთან შიგნიდან მდგარი ცოლი რასაც მოაწოდებდა, ეს წინ მიდგამდა. შემოიტანა ფეშხუმი, რომელზედაც ზემო აღწერილი წესით ელაგა სპილენძის თეფშები, ხუფებიანი, და ცხელი მჭადი. აქ ასე იციან: რაც საჭმელი გაუკეთებია დიასახლისსა, ყველაფერი ერთად უნდა ელაგოს ფეშხუმიზე. სანამ ერთ კერძსა სჭამთ, მეორეს ხუფი აქვს დაფარებული. ერთი ხელი საჭმელის შემდეგ მეორეს მიჰყოფთ ხელსა. ვახშამი სადილსა ჰგვანდა. ჩანგლის მაგიერ შრომა მარჯვენა ხელის ხუთს თითს ადგია. თქვენთან ერთად სხვებიცა სხდებიან ჭამად. და რადგან ყველასათვის ერთი საზოგადო თეფშია, ყველანი შიგა ჰყოფენ ხელებსა, რომლებიც პირში ლუკ-

მის ჩადების შემდეგ გულმოდგინეთ ილოკება ხოლმე... ხელსახოცის #125#

უქონლობისათვის მასპინძელი, ცოტა არ იყოს, ბოდიშს იხდის. საჭმელები მეტად სუყეა. ზედ აყოლებთ მშვენიერს, ცივსა და ანკარა წყალს, რომლებითაც ქებულია ხოლმე საზოგადოდ მთები, და აჭარისა კერძოდ. წყლით სავსე თუნგი სახლის პატრონის ერთ-ერთ მოზრდილ ვაჟს უჭირავს, რომელიც თავს გადგათ, სანამ სუფრას არ აალაგებენ. ღვინოს ბახმა-როშივე გამოვეთხოვე. მამათა სქესის გარდა ქალთაგანი, რა თქმა უნდა, თქვენთან არავინ გამოჩნდება. იმათი ხმა-კი ჩვენთან მკაფიოდ შემოდის: ქართულად მამაკაცებზე გაცილებით წმინდად ლაპარაკობდნენ.

ნავახშმევს მასპინძელმა თავისი ხელით ლოგინი გამიშალა ტახტზედ. მართალია, ერთი კნინი პრეტენზიაც არა ჰქონდა ამ ლოგინს სისუფთავისა, მაგრამ მაინც ლოგინი ერქვა. ბოდიში მოიხადა მასპინძელმა, რომ გვცოდნოდა, თქვენ ამობრძანდებოდით, ლოგინს ბარიდან ამოვატანინებდითო. ბალიშები, ტლანქ გაუპენტავ მატყლით გატენილები, ძალიან გრძელები სცოდნიათ. სიგრძე ორი ადლი აქვს აქაურს ბალიშსა, განი – ერთი. გარედან ჩითი აქვს გადაკრული, რომელიც ერთ დროს ჭრელი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ჟამთა-ვითარებისაგან ყოველივე ფერი დაკარგული აქვს, ანუ უკეთ შავი ფერი აქვს. ლეიბიც ბალიშს მიაგავდა: მოკლე, მატყლისა, ჩით-გადაკრული და უფერული. კიდევ კარგი, თან ზეწარი მქონდა და იმან დაჰფარა ლეიბ-ბალიშის ნაკლულევანება!

ჯერ ისევ ცხრა საათი იყო, რომ მასპინძელმა „ძილი ნებისა“ მითხრა და საჯალაბოში გავიდა. მეც მოსასვენებლად განვემზადე. ღამის სიჩუმეში მესმოდა, როგორ იჭუჭკებოდნენ საჯალაბოს მკვიდრნი ჩემს ოთახში გამომავალ ჯუჯრუტანასთან და რამდენიმე წყვილი ცნობის-მოყვარე თვალები გულმოდგინედ მათვალაიერებდნენ და ცდილობდნენ შეეტყვოთ, „გურჯი“ (ე. ი. ქართველი) როგორა წვებაო. ქვეიდან ამომავალ ფეინის სუნისაგან სულთქმა მიგუბდებოდა, თავბრუ მეხვეოდა. ამას ზედ დაერთო სხვა ჭირიცა. სახლიპატრონის უფროს შვილს რამდენიმე ჯანდაკი ხაშალი თხა შეეგდო სახლში და იმათმა ხველებამ თვალი არ მომახუჭვინა. სამთელი ისევ მენტო. უნებურად ზევით ავიხედე. უზრდელობა იყო ჩემის მხრით, მაგრამ არ შემემლო არ დამენახა ტულეტის ერთი ნაწილი, რომლითაც თავის ტანის სიშიშვლესა ჰფარავდნენ ისინი, ვისი სახის ნახვაც აგრე მენატრებოდა. დაგიფიცავთ, რომ იმას საპონის თვისება თავის დღეში არ გამოუცდია. არც ის ეტყობა, რომ მის პატრონს როდისმე წყალი მიკარებოდეს ტანზე... როცა მეორე დღესა ვკითხე ერთ აქაურს, მდინარე რომ ჩაგიდისთ, ხომ იბანთ ტანსა-მეთქი? და გამაოცა მისმა პასუხმა: „სირცხვილია მდინარეში

ტანის ბანაო, ვინმე დაგვინახავსო!“ უცნაურად ესმით სირცხვილი. მდინარეში ტანის ბანა სირცხვილია და ის კი სირცხვილი არ არის, ადამიანმა ჭუჭყს შეაჭმევინოს თავი!...

#126#

ინათა თუ არა გარეთ გავიჭერი. დატანჯულმა ფილტვებმა ამ ფეინის სამეფოს მოშორებით ხარბათ შეისუნთქა წმინდა, ცხოველ-მყოფელი ჰაერი მთისა. დავიქირავე სოფ. ხულომდე 2 მანეთად ცხენი. ცხენის პატრონი, ღორჯომელი გლეხი, ფეხით უნდა გამომყოლოდა. დილის შვიდ საათზე, მზე რომ საკმაოდ ამოიწვერა და დანამული მიდამონი ათასფრად რომ ააბრჭყვიალა, საუზმის შემდეგ მადლობა გადავუხადე ჩემს სტუმართ-მოყვარე მასპინძელს გულუხვობისათვის და ჩემი ჩიჩერონე და მე ბადიშის მთის გადასვლას შევუდექით.

III

ზორტი-ყელიდან ღორჯომამდე

სანეტარო ბუნება. – მთის ჩივილი. – გურული ქალ-ვაჟების მოტაცება. – „ჩრდილაზე“ – მთის გზა. – „სისხლის ლელე“ (ყანლი-დერე). – აჭარელი და ფირალობა. – ღორჯომის ტყე. – სათივეები აქაურთა. – ყიშლაღები. – სოფელში შესვლა.

ღამის ძილის შემდეგ ბუნება იღვიძებდა, თვალს იფშვნიტდა. მზის სხივებისაგან ორთქლი აუშვა დანამულმა სერებმა ზოტიყელისამ. მთის ფერდობზე ნაჭერ-ნაჭერ მიკრული, ბამბის მსგავსი, ნისლი ლურჯ, მაგრამ მზის სხივთაგან ოქროში დაფერილ სივრცეში დნებოდა. მისგან დაფარული და ახლა თავაღებული ბალახი უბიწო ქალივით გაუბედავად შეჰლიმოდა უმანკო ღიმილით და თან თითქო „ჭიტა“-ს ეუბნებოდა ქვეყნის მნათობის სხივთა ოქროს კონასაო. და ეს დიადი გაღვიძება დიადი ბუნებისა ნელა ხდება, ჩუმად, აუჩქარებლად, თანდათანობით. მარტო შორს, ხევებში ჩარჩენილ თხელის ტყიდან მოისმა სიხარულის გამომხატველი ნაწყვეტ-ნაწყვეტიანი ჭიტ-ჭიტი თითო-ოროლა ჩიტებისა, რომელთაც ამ უმანკო მთის სამეფოში შეუფარებიათ თავი.

ათი წუთის სიარულის შემდეგ ზოტი-ყელიდან მომავალ გზის მსუბუქი აღმართი თავდება და ვაკეზე ცხენი ადვილად მიდის. ჩემი ჩიჩერონე ღორჯომელი²⁹ გლეხი სულეიმან ბერიძე³⁰, ღარიბულად ჩაცმული, ფეხით

²⁹ ღორჯომი – სოფელა ზემოაჭარაში.

³⁰ აქაურმცხოვრებ ქარაულებს, როგორც მაჰმადანებს, სახელები ყველს ოსმალს

მიმიძღვის წინ და მაცნობს ადგილ მდებარეობას: მარცხნივ წამოზიდულია „კვარჩხალის-კალო“, თავისი მრგვალის მოყვანილობით, მართლა კალოს დამსგავსებული, მარჯვნივ აყუდებულია ქედები: „საყორნია“, „ფაფარა“, „ჯვარი-ულვთო“ ამათ შუა კიდევ ვაკეა, მწვანე ხავერდის ფერი, ჩუმი. აქაურ სიჩუმეს ოდნავ-ღა არღვევს ყვავილთა შორის მისუსტებული ხმით მოლუკლუკე ვერცხლის წყლის მსგავსი წყაროები. ადამიანის გრძნობას ცათა-ფრენა აქვს შემდგარი ამ მთათა სამეფოში, როცა ესენი გულში გიხუტებენ, თავის მდევეურ ძუძუს გაწოვებენ, თან შუბლ-გახსნილი შე- #127#

მოგლიმიან თავიანთი მდევეური, ძლევამოსილი ღიმილით... რაც უნდა მი-ძინებული ჰქონდეს ადამიანს კეთილშობილური გრძნობა, აქ უეჭველად იღვიძებს. მათი ჰვრეტიტ მოხიბლული და ტყვედქმნილი თვალი ადამიანისა ვეღარ ძღება მათი ცქერით, ბოლოს, მიბნედიტ იხუჭება, თითქოს იმის ცდაშია მახსოვრობაში ისე ძალუმად აღბეჭდოს სახე მათი სიმშვენიერისა, რომ დავიწყება არ შეეძლოს. აქაური მთა მთელი ტრაქტატია ადამიანის მიდრეკილებათა, გრძნობათა და მისწრაფებათა გამაფაქიზებელი, გამაკეთილშობილებელი, რასაც ადამიანის გრძნობა წლობით ვერ შეიძენს ბარად, იმის შესაძენად საკმარისია ერთწამიერი ხილვა დიდებული და ამაღლებული ბუნების სიმშვენიერისა.

ერთი შეხედვით, თითქოს უშფოთველად დგას ეს მთები აჭარისაო. თითქო ნაღველი და ხინჯი არ აქვთ-რა გულშიო. მაგრამ არა, ნაღველი ამ მთებსაც აქვთ, ადამიანებს არა ერთხელ აუმღვრევიათ მათთვის სისხლი, არაერთხელ შეუკვრევინებიათ შუბლი. არ დაივიწყებენ ეს მთები გურულ ლამაზ ქალებისა და ბავშვების სასოწარკვეთილ ტირილს, რომელსაც არაერთხელ აუხმინებია აქაურობა. ვინ იცის, რამდენჯერ შეუსვამს მთას მათი მდულარე და უმანკოების ცრემლი... მთა სისხლის, და ისიც ადამიანის სისხლის, დაღვრის წინააღმდეგია, გულს ურევს მისი ნახვა, მაგრამ ადამიანებმა ესეც აგემეს, სისხლიც შეასვეს... ბევრჯერ გამართულა სწორედ აქ, ამ ადგილას, სადაც მე ბუნების მშვენიებითა ვტკბები. ბრძოლა მდევეართა და ქალ-ბავშვების მომტაცებელთა შორის, ბევრი სისხლიც დაღვრილა.

გურია იმავე თავითვე განთქმული იყო ლამაზი ქალებითა, რომელთაც ოსმალეთის წარჩინებულთა ჰარამხანებში დიდი ფასი ჰქონდათ. მეზობელ აჭარელ თურქებს გურიიდან ქალებისა და ბავშვების მოტაცება ხელობათა ჰქონდათ გადაქცეული. მოიტაცებდნენ თავიანთ მსხვერპლსა გურიაში, ამ გზით შემოჰყავდათ აჭარაში, აჭარიდან ბათუმში მიჰყავდათ,

რო ჰქვია. ზოგს გვარებიც გამოუვლდა თოსმალურ გემოვნებაზე, მაგრამ რომ ჰკითხოთ ყველმ იცის ქართულად გვარი ჰქონიათ

სადაც ბაზარზე, სხვა საქონელთან ერთად, კრავებივით გურიის სოფლები „ცოცხალი საქონელიც“ იყიდებოდა. მყიდველები იყვნენ სტამბოლისა და ტრაპიზონის ფაშების აგენტები. და ყოველივე ეს უშიშრად ხდებოდა, კანონი არა სდევნიდა ასეთი საქონლის გამყიდველ-მყიდველებს. ოცი წელიწადი არც კი იქნება, მას შემდეგ რაც ასეთი სამარცხვინო ვაჭრობა არსებობდა...

ბავშვებს სხვა აზრითაც იტაცებდნენ გურიიდან. მომტაცებელს იმედი ჰქონდა, პატრონი გამოძევება და მოტაცებულის შვილის დახსნას მიინდომებო. ამ დახსნის დროს მომტაცებლის ჯიბეში ჩადიოდა გამოსახსნელი ფული. ამ შემთხვევაში, უფრო შეძლებულ დედ-მამის შვილებს იტაცებდნენ, იმ იმედით, რომ ფულს მეტს ავიღებთ, როცა თავიანთ შვილებს დაიხსნიანო. ჩემმა თანამგზავრმა, სხვათა შორის, ერთი მაგალითი მიაგმო ასეთი აზრით მოტაცებისა, რომელიც ამტკიცებს, რომ მოტაცებული ბავშვის მამისაგან აღებული ფულით მომტაცებლის გარდა, #128#

აჭარელი მოხელეებიც ითბობდნენ ხელებსა. ამ 20 თუ 25 წლის წინათ, სოფ. ჭვანის მცხოვრებმა ვინმე ქათამაძემ გურიიდან ორი ვაჟი მოიტაცა ათი წლისა. რა თქმა უნდა, მამა გამოედევნა, და აჭარაში ძებნა დაიწყო დაკარგული შვილებისა. სოფლებში გაისმა, ქართველი ბაღვები (ბავშვები) მოუტაცნიათო. მშობლები სოფ. ხულოში მოვიდნენ მუდირის (ბოქაული) მოადგილესთან, ინჯაყად ბერიძესთან, და შესჩივლეს, ასე და ასე დაგვემართაო. მუდირის მოადგილემ შეიტყო მომტაცებლის გვარი და დაიბარა. მერე დაიბარა ჩაუმი (ჩაფრების უფროსი) დავითაძე თავისი ზაფთიებით (ჩაფრებით). მომტაცებელ ქათამაძეს ბავშვები გამოაყვანინა და თვალის ასახვევად ჩხუბი გაუმართა. მამა ყოველივე ამას უყურებდა. ქათამაძე ვითომ დამარცხდა და გაიქცა, ბავშვები კი იქ დასტოვა. მამას შვილები ჩააბარეს და ფული მაინც დაატოვებინეს „გასამრჯელო“, რომელიც მუდირის მოადგილემ და მომტაცებელმა ქათამაძემ გაიყვეს .

ასეთი ტაცობა ახლა მხოლოდ ამბად არის დარჩენილი, ზიზღით მოსაგონარ ამბად. რაც აჭარა ხელახლა შემოგვიერთდა და ისე მოწყვეტილი აღარ არის ჩვენგან, როგორც 1878 წლამდე იყო, ეს ტაცობაც შეწყდა.

ნახევარი საათის სიარულის შემდეგ ერთ ტრიალ მინდორზე გავედით. სახელად „ჩრდილა“ ჰქვია ამ ვაკეს, ალბათ იმიტომ, რომ იქით-აქეთ მთის სერები აკრავს და უმეტეს ხანს დაჩრდილულია. შუა ალაგას დგას ვების ყორე, საზღვრის მაჩვენებელი. ესა ყოფილა 1878 წ.-მდე საზღვარი ოსმალეთის სახელმწიფოსი. აქა მდგარან რუსეთისა და ოსმალეთის მხრივ დაყენებული დარაჯები ორისავე სახელმწიფოს საზღვრების დასაცავად. თვალწინ გადაგვეშალა საუცხოვო სურათი. ჯერ გამოჩნდა ქედები: „ბადი-

ში“, „გორა“, „საქუდაფერდი“. იმათს იქით ცოტა მკრთალ ლაჟვარდ სივრცეში გამოიხატა რელიეფი აჭარისა, გარდი-გარდმო დასერილი მთებით, რომელთაც თხემნი შიშველნი ჰქონდათ და კალთანი მუქად დაფარული ტყითა. იმათ იქით ცათამდე აყუდებული იყო მთები შავშეთისა, არსიანის მთების გაგრძელება, მერე შორს, ცის დასავალს, გამოჩნდა ბუნდად კარჩხალის მთა: თხემი თეთრად გადალესოდა თოვლითა, კალთები კი სანახევროდ ნისლში ჰქონდა გახვეული. ნისლიდან აქა იქ გამოჩნდა შავი ლაქები, რაიცა მთელ ტანს ბუმბერაზისას აჭრელებულ სახეს აძლევდა. თითქო მიიჯაჭვა ამ სურათმაო, კაცი მის წინ ხმაამოუღებლადა დგას, მუნჯივით, გარინდული, მთლად ცქერად და აღტაცებად ქცეული; სული უგუბდება კაცს მეტის მეტ სიამისაგან, მცნებას ვედარა ჰპოულობს თავისი გრძნობის გამოსახატავად სრულად, სავსებით, უმეტნაკლებოდ. სიტყვა ადამიანისა, კალამი მარტოოდენ მკრთალ სურათს თუ-ღა გამოჰხატავს ამ მშვენიერ ადგილისას...

„ბადიშიდან“ მოყოლებული საცალფეხო გზა ქანდება, ცხენს უნაგირი კისერზე მოექცევა, თუ კაცი ქვევით არ ჩამოხტა; თვით ხალთა ცხენსაც ძალიან უჭირდება ამ დაღმართში ჩასვლა. გზა კლდიანია. თუ სოველიცაა, #129#

წამ და უწუმ უცურდება ფეხები პირუტყვსა. სულ იმის ცდაშია, ფეხის მოსაკიდებელი ალაგი იპოვოს. მიდამო ჯერ ტიტველია, შორს, ძალიან შორს მოსჩანს ჯერ თითო-ოროლა ხეები, წინასიტყვაობასავით, თვალის შესამჩნევად, იმას იქით-ღა იწყება შავი ტყე, რომელიც მთის კალთებსა ჰფარავს. ყოველ ნაბიჯზე ხეებია, საიდანაც მთის წყლები ჯერ მოშხუვის, მერე სხვას უერთდება, ძალას იკრებს, ხმას იმაღლებს და, კლდეებსა და ლოდებთან შეტაკების შემდეგ, ყვირილით ექანებიან ქვევით. შორიდანაა კარგი საყურებელი ეს მთის წყლები! ხედავთ ადუღებულ რძის ზოლს, რომელიც ათასნაირად დაკლაკნილი, მიხვეულ-მოხვეული დასდევს მთის ზურგში მრავალი ხნის ბრძოლის შემდეგ ამოჭრილ კალაპოტსა, ხან 10-15 მხარის სიმაღლიდან თავდაყირა ეშვება დაქანებულ კლდეზედ, მის ჰაერშივე დაფანტულ წინწკლებს მზის სხივები ატანს შუაში და ცისარტყელას ამსგავსებს. ერთ ხანს დაფანტული წყალი, მერე ისევ თავს იყრის, სულს ითქვამს, დაკარგულ ღონეს მიმოიკრებს და განაგრძობს ისევ თავის თავქეიფა მოგზაურობას ნაირნაირი დუდუნით. აქ სახლის სიმსხო ლოდს ეძგერება და ალევს იავის ძალასა, იქ ათასი წლობით ნაგებ კლდესა ღრღნის და ძირს უთხრის.. საერთოდ კი სიცოცხლე შეაქვს ამ სიჩუმის სამეფოში, სადაც ზევიდან მარტო ფრინველთა მეფე, არწივი, თუ აპობს მძლავრი ფრთებით ცის სივრცესა და ჩამოსძახებს თავმომწონედ ათასში ერთხელ

გზა ისევ იკლობაკლოდ მიდის. ცხენს წინა ფეხები წაშვერილი აქვს,

უკანა კი თითქმის დაწყობილი აქვს ძირს, თითქო ზისო, და ასე მის-
ცურავს. ეტყობა, მეტად დაოსტატებული არიან აქაური ცხენები ასეთ
გზებზე სიარულში. აქ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ „ჩრდილას“ გზა ერთ
საუკეთესო გზად ითვლება აჭარაში. ამ გზით ზაფხულში შეუწყვეტელი
მისვლა-მოსვლა აქვთ აჭარლებს გურიაში. აქედან, განსაკუთრებით, სიმინ-
დის სასყიდლად გადადიან, იმიტომ რომ აჭარელს ჭირნახული იშვიათად
გაჰყვება მარტამდე ან აპრილამდე. ზოგს იანვარშიაც შემოეღება სიმინდი.
მერე სულ ნაყიდითა ცხოვრობენ აქაურები ცხენებიც კარგი იციან,
ლონიერი და მსუქანი, ყველა ულაყებია, ცხენს აქ არა ჰკოდავენ, ულა-
ყივით ლონიერი არ იქნებაო. ფაფარი ყველას მოკლედ აქვთ შეკრეჭილი.
აღმართში აქაური ცხენი კურდღელივით მიდის. თითოეულ ცხენს ამ
აღმართზე 10-სა და მეტ ქილა სიმინდის ატანა შეუძლია. როცა გურია-
ში მიდიან, აჭარიდან თივა თან მიაქვთ. ზამთარ-ზაფხულ მშრალ საკვებს
აძლევენ ნედლ ბალახზე იშვიათად მიუშვებენ. ზაფხულობით აქაურების
ნახირში მარტო ჭაკებსა, რომელთაც არა ხედნიან და მოსაშენებლად
ჰყავთ, თუ ნახავს კაცი. მართალია, ცხენებს დიდი ჯაფა ადგას აქ, მაგ
რამ, სამაგიეროდ, საუცხოვოდ უვლიან. თვითონ იკლებს პატრონი და
ცხენს კი საკვებს არ მოაკლებს. როგორც სამეგრელოში ან აფხაზეთ-
სამურზაყანოში, აქაც გაძვალტყავებულ ცხენს კაცი ვერ ნახავს. დიდ
სირცხვილად მიაჩნიათ, როცა ვისმე მჭლე ცხენი ჰყავს. იტყვიან, რა კაცია,
#130#

პირუტყვს არ უვლისო! ადვილი ასახსნელიცაა ეს წმინდა მშობლიური
ზრუნვა აჭარელისა ცხენისათვის. ამ კლდიან ადგილებში, სადაც ურემი
არ მიუდგება, უცხენოდ ერთ გირვანქა ტვირთს ვერ გაიტანს ერთ ადგი-
ლიდან მეორე ადგილზე. ამისთანა ბუნებასთან მეტრძოლი კაცი მოდი
და ნუ მოუვლის შვილივით თავის მარჩენელ ცხენსა!...

საათის ათზე მივატანეთ „სისხლის ღელესთან,“ რომელსაც თურქულ
სახელსაც ეძახიან ამავე მნიშვნელობისას („ყანლი-დერე“). ხევი ამ ად-
გილას საშინლად ვიწროვდება, თითქმის იკვრის. თუ შიგ შევიდა ქვეითი
კაცი, სხვაგნით ვერც მარჯვნივ გავა, ვერც მარცხნივ. უნდა პირდაპირ
გავიდეს ან უკან დაიხიოს, მაგრამ ცხენისათვის ესეც ძნელია. ვიწრო
შუკასა ჰგავს. შუაში ჩაუდის წყალი, ადლისა თუ ადლნახევრის სიგანე.
ჩანს, ადიდების დროს მეტის-მეტი ლონიერია. ეს იმაზე ეტყობა, რომ
სახლის სიმსხო ლოდები, თითქო კენჭები იყოვო, მოუგორებია და აქ დაუყ-
რია, გარშემო დაბალი და თხელი ტყეა წიფლისა, რცხილისა და ჯა-
გებისა.

„სისხლის ღელე“ ამ ადგილს იმიტომ დარქმევია, რომ ადამიანის სის-
ხლი ხშირად დაღვრილა აქ და შერთვია დედამიწასა; ცივ ტყვიას, ან,
როგორც ჩემმა სულეიმანმა თურქულად უწოდა „ყურშუმს“ მეორეჯერ

დაყვირებაც არ დაუცლია გაუფრთხილებელ მგზავრისათვის. „ფირალები“ (გავარდნილი ავაზაკები) ამ ადგილს თავის ბუნაგადა სთვლიან, საიმედო საფარად, სადაც გამვლელის გამარცვა და მოკვლაც სამწელო სრულებით არ არის მათთვის. როცა აქ რასმე ჩაიდენდნენ ფირალები, სანამ სოფელში (პირველი სოფელი აქედან ღორჯომია, 10-15 კილომეტრის მანძილზედაა) ამათის მოქმედების ამბავი ჩავიდოდეს, ესენი ცხრა-მთას გადალახავენ. ამიტომ, მგზავრნი სულ იმის ცდაში ყოფილან (და დღესაც არიან) ეს ადგილი სინათლით გაევილოთ.

ამ სამი წლის წინათ ეს ღელე შემდეგი სისხლის ღვრის მოწამე ყოფილა. ზოტიყელიდან მოდენილან ორი ჩაფარი და ორი სოფლელი. ამ უკანასკნელთ მატყლით დატვირთული ცხენები მოჰყავდათ თურმე. რომ დაუმხარდამხარდნენ საშიშ ადგილს, ოთხმა ჩასაფრებულმა ფირალმა შესძახა. – სილადი (იარადი) დასტოვეთო! – არ დავტოვებთო, – თამამად უპასუხნიათ მგზავრებს. ფირალს ბევრი ლაპარაკი არ უყვარს, მაშინვე საქმეზე უნდა გადავიდეს, იმისთვის დრო ძვირია. იმ წამსვე თოფები გავარდა. ორისავე მხრიდან 40 მეტი თოფი დაუცლიათ. ჩაფრები ქვებს ამოჰფარებინან და ისე ესროდენ თურმე. ბრძოლა დიდ ხანს არ გაგრძელებულა. გამარჯვებულები ჩაფრები დარჩნენ. მოწინააღმდეგეთ მოუკლეს ერთი ფირალი, ერთსაც ბარძაყში მოხვედრია ტყვია და მძიმედ დაჭრილა. ორს კი თავისთავისათვის უშველნია, დაჭრილი და მოკლული კი ჩაფრებისათვის ჩაუტოვებიათ, თქვენ უჭირისუფლეთო. დაჭრილი ავადმყოფი ბათუმში დაუწვევნიათ საავადმყოფოში, სადაც ექიმებს დაკოდილი ფეხი #131#

სულ მოუჭრიათ. როცა მორჩა, სასამართლომ 12 წლით ციმბირში გაგზავნა. ოთხივე ფირალი ქვედა-აჭარლები ყოფილან.

სანამ აჭარაში გადმოვიდოდი, ვინ იცის, რას არ მეუბნებოდნენ: მთელი აჭარა ფირალებით სავსეა, კაცს გავლა არ შეუძლია მათშიო, უეჭველად უნდა გამარცონ, ან მოჰკლანო. მაგრამ, როგორც მერე დავრწმუნდი, ეს ხმები მეტად გაზვიადებული ყოფილა. მოხდება ხოლმე, რომ ორ-სამ წელიწადში ერთხელ ვინმე ფირალად გავარდეს, მაგრამ ეს არის და ესა. ზოგიერთ გაზეთს რომ უყუროთ, რწყილს აქლემი უნდა ამოხინონ. ერთი კაცი მთელ ჯარად ეჩვენებათ და მთელ ქვეყანას ბუკითა და ნალარით აუწყებენ. სხვაგან ათასჯერ უარესი ამბები ხდება, მაგრამ ის არაფერია. სწორედ ამაზეა ნათქვამი: სხვის თვალში ბეწვსა ხედავენ და თავის თვალში ძელსაც არაო. საწყალი აჭარლები! რაკი ერთი სახელი გაუტყდათ და ყბად აიღეს, მერე არაფერი ეშველათ! ფირალობა რა არის, ისე გაკადნიერდნენ აჭარლების ცუდად-მახსენებელნი, რომ საჯაროდ ამტკიცებენ, აჭარელი გაუტანელიაო. ამის მთქმელს, დარწმუნებული ვართ, აჭარელი თვალითაც არ უნახავს. უნდა ახლო გაიც-

ნოს კაცმა აჭარელი, რომ მართლა დააფასოს მისი რაინდული ხასიათი. თუ კარგი გული უჩვენეთ, თქვენთვის თავის დადებას ნეტარებად ჩასთვლის ეს მთის შვილი. მაგრამ თუ, ერთი ბეწოც არის, მუხანათობა შეგატყოთ, დაუნდობელია. შეურაცხყოფა, მისი აზრით, მარტო სისხლით მოიბანება. შურისძიება არის აქა, მართალია, და ამას უკიჟინებენ, ბარბაროსობააო. მაგრამ იგივე შურისძიებაა სხვაგანაც. განსხვავება ისაა, რომ ფორმა სხვაა ამ შურისძიებისა.

ჩემს დროს, განსაკუთრებით, იდეალური მშვიდობიანობა იყო აჭარაში. მთელი აჭარაც ისე შემოვიარე, რომ სიყვარულისა და თავაზიანობის მეტი არაფერი შემიმჩნევია აქაურ ხალხში. „სისხლის ღელე“ მე და ჩემმა სულეიმანმა უვნებლად გამოვიარეთ, იარაღის ხმარება არ დაგვჭირვებია რომ დაგვჭირვებოდა კიდევცა, იმედი მაქვს, წინა წლის ჩაფრებივით გულზვიადად არ დავუხვდებოდით გაჭირვებულს ხალხს, რომელიც ლუკმა-პურისათვის თავის-თავს ბეწვზე ჰკიდებს. რა თქმა უნდა, უჭკუობაში ჩამოერთმევა, თოფის სროლაში გავარჯიშებულ აჭარელ ფირალს გაეჯიბროს ჩემისთანა მშვიდობის მოყვარე მგზავრი, რომელსაც თოფი კი არა, უბრალო ჯაყვაც კი არა აქვს ჯიბეში...

რამდენიმე ხანს გზა კიდევ ხევ-ხევ მიდის. წყლების შხუილი ისევ ყურში გვიდგას. პირქუში, ათასგვარ ფიქრით სავსე სახე მთისა თითქოს გასრესას უქადის მის კალთებზე მავალ მგზავრსაო. კაცს აქ ჭიანჭველა ჰგონია თავი, ყოვლად უმწეო, ეს-ეს არის, მთა გამაქრობსო, კადნიერებას არ მაპატიებსო.

საქულაფერდის მთიდან ნაძვის ტყე იწყება ღორჯომელებისა. ტყე აქა-იქ გაკაფულია და სათიბებად არის გაშვებული. ზოგან სათივე დაკიდულ კლდეზედაა. ასეთ მიუდგომელ ალაგას ასვლას აღარ უშინდება #132#

აჭარელი, ოღონდ ერთი ტოტი თივა მეტი შეინახოს ზამთრისთვის. ასეთ ციცაბო ადგილას ასვლას მარტო გაჭირვებული აჭარელი თუ იკისრებს. მერე რა ადვილად უცურდება ადამიანს ფეხი! ყოველ წამს მოელის მოსხლეტას და სადმე ხრამში ჩაგორებას... რას იზამთ, გაჭირვებაა. ერთი შეხედვითვე ატყობთ, რომ გაჭირვება განუყრელი თანამგზავრია აქაური მკვიდრისა. როცა თივას გააშრობენ, რომელიმე ხეს ტოტებს შეასხებენ და ზედ წამოაგებენ თივის ზვინს. აქ ტოვებენ ზამთრის პირამდე. როცა თოვლს დასდებს, მარხილით სოფელში ჩამოაქვთ თივა. ზაფხულში ჩამოტანა, უგზოობისა გამო, ყოვლად შეუძლებელია. სოფლიდან ეს სათიბები ორი-სამი საათის სავალზეა. მაშ რა ქნან! ასე რომ არ გაიჭირვონ საქმე, ზამთარში საქონელი შიმშილით გაუწყდებათ.

ბოლოსა და ბოლოს საქმე ისე გასჭირვებიათ აქაურებს, რომ ტყესა სჩეხავენ და სათიბებად უშვებენ. სათიბებში ხშირად შეხვდებით ახლად

მოჭრილი ხეების კუნძებს. მართალია, რის ვაი-ვაგლახით, სათიბებს აფართოებენ, მაგრამ, სამაგიეროდ, ტყესა სპობენ. თუ ასე მიჰყვები, მალე ტყეს სულ გააჩანაგებენ. და ახლა თუ სათიბები აკლიათ, მაშინ უშეშოდ დარჩებიან. ისიც უნდა ვთქვათ, რომ მარჯვე და ადვილად მისავალ ალაგას ტყე არც ახლა დგას. თუ დარჩენილია ტყე, ისევ ხეებში, ან მთის წვერებზე, სადაც ზაფხულში კაცი ვერ მიუდგება. მთელი შეშა ან ხის საშენი მასალა ზამთრობით უნდა ჩამოზიდონ სოფელში მარხილებით. ჩემმა სულეიმანმა შემომჩივლა, სანამ ხვანთქრის ხელში ვიყავით, ტყეს, როგორც გვინდოდა, ისე ვჭრიდითო. ახლა „ნესლიჭი“ (ვითომ „ლესნიჩი“ – მეტყვე) მოვიდა და გვითხრა, ეს ტყე „საყირალო“ (სახელმწიფო) არისო და ჩვენდა დაუკითხავად არაფერი უნდა მოსჭრათო. სოფლიერი (სოფლელი) ადგა და მოახსენა: ეს ტყე ხვანთქარს ჩვენი მამა-პაპისათვის უბოძებია და ახლა თქვენ უფასოდ არ გვანებებთო? თუ არ მოგვეცით, ჩვენ ავდგებით და სათათრეთში (ოსმალეთში) წავალთო. „ნესლიჭმა“ ვერაფერი გვიყო და წავიდაო.

იქ, სადაც ტყე თავდება, იწყება ყიშლალები, ანუ საშემოდგომო ბინები მთიდან ენკენისთვეში ჩამოსულ საქონლისათვის. ოცამდე ჯარგვალა დადგმული ორსართულიანი. ზედა სართული ძალზე დაბალია, კაცი ძლივს გაიმართება. განყოფილება არა აქვს. აქა დგას საქონლის პატრონის ოჯახი, ხოლო ქვედა სართულში საქონელი დგას. ამ ყიშლალებში რჩებიან თვე ან თვენახევარი. თუ ადრეული ზამთარი არ არის, მეტ ხანსაც რჩებიან.

აქედანვე გზა, შედარებით, უკეთესი ხდება. შორს გამოჩნდა პირველი სოფელი ზედა-აჭარისა ღორჯომი. ხის სახლები აქა-იქ არის შეფენილი სერებზე... სოფლამდე ორი საათის სავალი გზა კიდევ დაგვრჩა. ყოველ ფეხის გადადგმაზე ანკარა წყაროებია, ძალზე ცივი, ყოველ წყაროს ღარი აქვს გაუთოებული და იქვე უეჭველად დევს წყლის დასალევი ხის ჭურჭელი, ნიჩბის სახისა. გზა ათასფერ სურნელოვან ყვავილებით არის შემ-
#133#

კული და გალამაზებული, დალლას აქ, განსაკუთრებით, თუ დაღმართიცაა, არა გრძნობთ, სიმშვენიერე ბუნებისა ყოველივეს გავიწყებთ. აჭარა და მისი მთების თხემნი მკაფიოდა ჩანან. მხოლოდ ალაგ-ალაგ ნისლი მსუბუქად დაჰკიდვია და ლაჟვარდი ცის სივრცეს ოდნავ მუქადა ჰდებავს. საცაა სოფ. ღორჯომსაც მივატანთ. მოუთმენლობა მეტყობა, უცნობი სოფლის და მისთა მკვიდრთა ნახვა მესწრაფება. გზაში გვხვდებიან გუდა-აკიდული მთიბავი გლეხები, რომელნიც მთისკენ მიემშურებიან. თანდათან ვაკდებო, რა თქმა უნდა, იმასთან შედარებით, საიდანაც ამ ხუთის საათის წინეთ დავეშვით. 3.000 მეტრის სიმაღლე ადგილიდან 2.000 მეტრის სიმაღლეზე ჩამოველით. ჰაერი ათბა. თუ მთაზე

13-14 გრადუსი იყო სითბო, აქ თერმომეტრი 18-20 გრადუსს გვიჩვენებს და, ბოლოს, ხუთი საათის სიარულის შემდეგ, აჰა, სოფელი ღორჯომიც, სადაც სახლები, ზემო-იმერეთის მსგავსად, აქა-იქ, გორებზე არწივის ბუდეშავით მიკრული.

IV.

აქაური სოფელი – ჯამე. – სახლი აჭარელისა. – აქაური ბუნება და ზამთარი. – ქრისტიანობის ნაშთი და გრაფ უვაროვის მეუღლის საარქეოლოგიო მოგზაურობა აჭარაში. – არქეოლოგიური ნივთების გაზიდვა. – ჩვენი დაუდევრობა. – აქაური ქალი. – გორგამის ქალი იეთერა და მისი თავგადასავალი. – ხულომდე.

მარიამობისთვის ორი იყო, ჩვენ რომ ღორჯომში შევედით. თიბვის დრო იყო და მამათა სქესისანი, 15 წლიდან მოყოლებული, სულ მთები-საკენ იყვნენ გაკრეფილნი. სოფელში ქალებსა-და ვხედავდით. თუ აივანზე გადმომდგართ ვნახავდით, მაშინვე ჩადრს აიფარებდნენ, „გურჯი“ მოდისო, ეტყოდნენ ერთმანეთს, ოთახში შევარდებოდნენ და სარკმელიდან გვათვალიერებდნენ, სანამ თვალთაგან არ მივეფარებოდით. ჩემი ნახვა კი ძლიერ აინტერესებდათ. ან რა გასაკვირველია! წელიწადი, თორმეტი თვე სახლში სხედან, თავის სოფლის იქით არსად გასულან, აქაური მცხოვრებთა გარდა არავინ უნახავთ.

ნიადაგი აქაური მეტად უსწორ-მასწოროა, ალბათ. ამიტომ ვერ მოუხერხებიათ სოფლელებს სახლების ერთად დადგმა. საცა-კი ნიადაგის სისწორე ნებას აძლევს, ერთმანეთის მახლობლად დგას ორი-სამი სახლი მეზობლებისა. ამ მთა-გორიანობის წყალობით მთელი სოფელი, სადაც ას კომლამდე ითვლება, 50 დღიურ მიწაზე იქნება გადაფენილი. თუმცა-კი, მერე, ხულოს ქვემოთ, ერთი სოფელი ვნახე, სადაც გლეხები ქართლელებივით ერთად არიან შუჭუჭკვილნი. ღორჯომი მეტის-მეტად მიუდგომელ ადგილასაა. ყოველ მოსახლეს თავის საკუთარი ეზო აქვს, სადაც ხეხილი უდგას და სიმინდი უთესია. როცა აქაურ ჯუჯა სიმინდს უყურებთ, გიკვირთ და თანაც კითხულობთ, ნეტა ვისთვის ან რისთვის დათესა ამის პატრონმა ეს სიმინდიო? ტანი აქაურ სიმინდს ერთი ალაბი არც კი აქვს, #134#

ტარო – თითო გოჯი, ან სულ არა აქვს. ეტყობა, ნიადაგი მეტად გამოფიტულია. ვკითხე სულეიმანს, ასეთის სიმინდისათვის თავს რად იწუხებთ-მეთქი? – რა ვქნათ, ბატონო, ესეც რომ არ დავთესოთ, ჩალა არ გვექნება და ჩვენებურ გრძელ ზამთარში საქონელს რაღა ვაჭამოთო!...

გზად გავიარეთ აქაურების ჯამეში. შენობა ხისაა. გარშემო ოთხიოდ დუქანია, ხისავე, მეტად დაბლები და პატარები. ჯამე დაკეტილი იყო. დაუმახეს მოსამსახურეს და კარები გააღებინეს. ერთი მოხუცი გლეხიც მოვიდა. ყველამ ფეხზე გაიხადეს და ისე შევიდნენ ჯამეში. მეც იმათ მივბაძე. ძალიან მოეწონათ, რომ ასე პატივისცემით მოვეპყარ მათს სალოცავსა. ჯამე შიგნიდან დამშვენებული იყო საუცხოო ჩუქურთმებით. მითხრეს, ეს ჯამე აქაური უსტას (ხელოსნის) ნაკეთებიაო. გვარად ადამაძე ყოფილა. ახლა მკვდარია. უფრო კი პანელები მოდიან აქ ჯამეების საკეთებლად. პანელი მოხარატენი ცნობილნი არიან.

გავიარეთ რამდენიმე შუკა. წყაროები ყოველ ნაბიჯზეა, მთის წყალიც უხვად მოჩუხჩუხებს და მარდად აბრუნებს ერთთვალა წისქვილებს, რომლებიც აქ ხშირადაა. მთელმა ნახევარმა საათმა გაიარა, სანამ ჩემ სულეიმანას სახლს მივატანდი. ჭიშკარს მივადექით თუ არა, სულეიმანმა დიდი ბოდიში მოიხადა და მთხოვა: „აწი კია ბატონო, სადილობა. ფუხარა (ღარიბი) სოფლიერი (სოფლელი) გახლავარ, თქვენი საკადრისი პატივისცემა არ შემიძლია, მარა თქვენ იცით, თუ არ დამემდურვით“. მე ბევრი არ ვაპატიჟებინე თავი და ისიც შემიძღვა სახლში.

სულეიმანას სახლი, როგორც ყველა სხვა აქაურისა, ხისაა, ორ-სართულიანი. ჯერ შევდივართ ძირის სართულში, რაღაც წინათახის მსგავს განყოფილებაში, რომლის იქით ახორი (ბოსელი) იწყება, საქონლის დასაბმელი. აქედან ზევით ასდევს კიბე. ჯერ ადიხართ ვიწრო სოხასში (ტალანი). ამ სოხასის იქით-აქეთ სამი თუ ოთხი ოთახია, სულ პატარები და ერთიმეორის სახისა. ამათგანი ერთი საჯალაბოა (იგივე სამზარეულო და სასარეცხო). აქ დედათა სქესისანი და წვრილფეხობა ფუსფუსებენ. საჯალაბოს განი ორი მხარი აქვს, ამდენივე სიმაღლე და სიგრძე. ერთს კუთხეში ბუხარია, რომელშიც რკინის ზედადგარზე სპილენძის ქვაბებით საჭმელი მზადდება. არის მეორე ოთახი, ამავე სიდიდისა, სადაც ორს მხარეს განიერი ტახტებია შეკრული, შუაში მიწურია (ფიცრის იატაკს მიწა აყრია). ბუხარი აქაც აქვს კედელს დატანებული. კაცის სიმაღლეზე პატარა სარკმელი აქვს გამოჭრილი. მინების მაგივრად ფიცრის დარაბა აქვს ჩარჩოში ჩამჯდარი, მისაწევ-მოსაწევი. კედელში გამოჭრილია „მუსანდარა“ (თახჩა), სადაც საბან-გობანი ინახება. აქვე დგას სკივრი ხისა შინაურ რაგინდარამეების შესანახად. ეს არის საწოლი ოთახი მათი. მესამე ოთახი – სასტუმროა, ან აქაურულად „მუსაფირლიქი“. აქ სტუმრები იყრიან თავს ქორწილის ან სხვა დროს. იქით-აქეთ განიერი ტახტებია, ზედა ჰფენია ქეჩა, ან და ტიტველია. ტახტსა და ტახტს შუა ადგილი მიწურია და ძალიან ცოტა, სულ ადლნახევრის #135#

სიგანე. სტუმარი ოთახში შემოდის თუ არა, ტახტზე ადის და ზედ

იკალათებს, მუხლ-მოკეცით. „სალამ-ალეიქუმის“ თქმის შემდეგ პირში ჩიბუხს გაიჩრიან და ლაპარაკს მოჰყვებიან. მეოთხე – ნახევარი ოთახია. კოშკი ჰქვია, საზაფხულო ოთახს წარმოადგენს, აივნის მსგავსს. აქა ჰყრია გოდრები, შინაური იარაღი და სხვა რაგინდარა. ზაფხულში ჯალაბი მომეტებულ დროს აქ ატარებს: ართავს, ქსოვს, მატყლსა სთელავს, ლობიოს არჩევს და სხვ. ოთახები ყველა ბნელია, ჰაერი მძიმედგას შიგა და დიდი მტვერიც იცის. ფეინის სუნი, რომელიც ქვევიდან ამოდის და ოთახებში თავისუფლად ვრცელდება, ყველგანა სდევს კაცსა. აქაურს ყნოსვა შეჩვეული აქვს ამ სუნისათვის და არ ეჩოთირება. ამ კოშკთან ფეხისალაგაცაა გამართული. ზემო სართულშივეა ხულა (ბედელი), სადაც ხარობია (განყოფილებები): ზოგან ხორბალი ჰყრია, ზოგან სიმინდი, ზოგან კიდევ ლობიო.

ახორში საქონელი უბიათ: ცხენი, ხარი, ძროხა, კამეჩი. ბაგა ფიცრული აქვს და პატივი გარედ ერთის გამოჭრილიდან იყრება და იქვე კედლის გვერდით გროვდება. ასე რომ ფეინის სუნი სულ მუდამ დგას აქ. ახორს გვერდით მოდგმული აქვს ფარდული შეშისათვის. ასე რომ ზამთრობით აქაურ კაცს სახლს გარედ გასვლა არც კი სჭირია, ყველაფერი შინა აქვს. მარტო წისქვილში თუ წავა.

ღორჯომი ზემო აჭარაში ერთ-ერთი უდიდესი სოფელია. ტყე უხვად აქვთ და ახლო: ტყის სიაფის გამო ყველას მშვენიერი სახლები აქვთ გადაჭიმული. ეგ არის, უგზოობისა გამო ხე-ტყის მასალა ვერსად გაუტანიათ. მართალია, აქაური მიწა მთაგორიანია, სახნავ-სათესად ძნელია, ნიადაგი მოღალული და გამოფიტულია, სიმინდი თებერვლამდე ან მარტამდე თუ გაჰყვებათ, მაგრამ ამით გულს არ იტეხენ. ახლოსა აქვთ მშვენიერი საზაფხულო საძოვრები და საქონლის მოშენებას მისდევენ.³¹ აკეთებენ ერბოს, ყველს, რომელსაც გურიაში, ან კიდევ ბათუმში ასალევენ; ქალები მშვენიერ შალებსა ქსოვენ მატყლისაგან ღორჯომში მოქსოვილ შალებით იმოსება ზემო-აჭარის მკვიდრთა უმეტესობა. ერბოს გარდა თვით საქონელსაც ჰყიდნიან საკლავად. ამ სოფელში ირიცხება: 60 კამეჩი, 350 ხარი, 1,050 ძროხა და 1,000 სულამდე ცხვარი.³² კამეჩები სულ მეწველები ჰყავთ. სამუშაოდ აღარ იყენებენ, რადგან აქაურ მთა-გორიან ადგილებზე და უგზოობაში, სადაც მსუბუქი საქონელია საჭირო, ეს ტანმძიმე პირუტყვი სრულიად უხმარია. აქ ადრე, ქრისტიანობის დროს, ღორებიც ბევრი ჰყოლიათ, და, როგორც მითხრეს, თვით სახელი „ღორჯომი“ ამ სოფელს „ღორის ჯოგისაგან“ დაერქვაო. გარდა საქონლის მოშენებისა, აქაური შემოსავლის წყაროდ ითვლება მეფუტ-

³¹ შემთავსწერლობითი ტყეების ვილში სულღორჯომები არიან.

³² სტატისტიკური ცნობები აღებული გვაქვს 1894 წლის ანგარიშიდან.

კრეობა და მეზღეობა. აქაური მსხალი განთქმულია. ხილი ყოველს მეო-
ჯახეს უდგას ეზოში, საკვირველია, ამ მსხლის სამეფოში, რამდენი არ
#136#

ვათვალეერე, ერთი ძირი ვაშლიც ვერ ვნახე. აქაურებში ზოგს ორას-
სამას თუმნის შეძლებაცა აქვს.

ერთი ფრიად მოსაწონი და მისაბადი თვისება უნდა აღვნიშნოთ აქა-
ურებისა. ძალიან უყვართ გაჭირვებული მეზობლის გაკითხვა. რაც უნდა
უჭირდეს აქაურ გლეხს, სხვა ერის კაცივით, შარაგზაზე არ გადმოდგება
და გამვლელ და გამომვლელს მოწყალებისათვის ხელს არ გაუშვერს.
აქაურებისათვის დიდ სირცხვილად ითვლება, რომ ვინმემ თქვას, ღორ-
ჯომელი ფუხარა (ღარიბი) მათხოვრობდაო. რა ღორჯომი, მთელი აჭა-
რა მოვიარე და ერთი მათხოვარი არ მინახავს. მარტო ერთხელ შემხვდა
ერთი მეტის-მეტი ღატაკი გლეხი. ტანის სიშიშვლე ნახევრადაც არა ჰქო-
ნდა დაფარული. გავიცანი. ცოლშვილიანი გამოდგა. მივეცი, რაც რამ
შემემლო, მადლობა გადამიხადა, მაგრამ ამ მადლობის თქმაშიაც მისი
ღირსება იხატებოდა, სხვა ერის მათხოვარივით თავმოყვარეობა არ დაიმ-
ცირა და თავი არ შეაზიზღა გამკითხველს. ვთქვათ, სოფელში ვინმე კუ-
ტია, ან სხვა რიგად ფიზიკურად დამახინჯებული. სხვა უმაგათო გარედ
გამოაგდებს, ითხოვე და შენ ირჩინე შენი თავიო. აქ კი სახლში ინახა-
ვენ. ჭირს გაძლება უნდაო, ასე ამბობენ. ან კიდევ, ვთქვათ, გაღარიბდა
ოჯახი, რაიმე ზარალი მოუვიდა, ან საზოგადო შიმშილობაა, ყველა
გლეხი თავის წმინდა მოვალეობადა სთვლის, თუ კი რამე აზადია, მე-
ზობელს რამე უწილადოს, ხელი მოანაცვლებინოს და სისაწყლეს არ
დააჩაგვრინოს.

ზამთარი აქ ხანგრძლივი იცის. თოვლს ხანდახან ენკენისთვეში დას-
დებს და მაისამდე არ აიღებს. მერე, დიდი თოვლის მოსვლაც იცის.
მაგალითად, 1896 წელს აქ ოცი მტკაველის სიმაღლე თოვლი დებულა.
რა თქმა უნდა. ადამიანს ბუნების ასეთს ძლიერებასთან საბრძოლველად
ღონე არ ერჩის. და აქაური გლეხიც წელიწადში 8 თვის განმავლობაში
სახლში ზის გამომწყვდეული. ვერც ის წავა სხვასთან, და ვერც იმასთან
მოვა ვინმე. საზაფხულო ბილიკები კი არა, ხშირად სახლებიც არა სჩანს,
იმდენი თოვლი ადევს ზევიდან. ამას ახლა დაუმატეთ ჭირნახულის ნაკ-
ლებულება, რაიცა ხშირი სტუმარია ხოლმე აქაური გლეხისა, და მაშინ
ადვილად წარმოიდგენთ აქაურის უმწეო ყოფასა. ქალები ზამთრის და-
მეებში ხელსაქმობენ: ქსოვენ შალეებსა, წინდებსა, ართავენ მატყლსა.
საქონელიც საშინლად იტანჯება: საკვები ხშირად აკლდებათ და გაზაფ-
ხულის პირამდე ვერც კი გააღწევენ. ზოგიერთი, რაკი თივა და ჩალა
ნაკლებადა აქვთ, ზაფხულში ხეს ფოთლიან შტოებს აჭრიან და იმას
ინახავენ საქონლისათვის. ერთი სიტყვით, ზამთარი ერთი დაუსრულებე-

ლი ტანჯვა აქაურისათვის.

აქ თოვლის ზვავებიც ხშირია. ამიტომ ისეთ სოფლებში ან სოფლების ისეთ უბნებთან, რომელნიც საზვავო ადგილას არიან გაშენებულნი, სახლებს ცოტა მოშორებით ტყე აკრავს ნაძვისა, რომელსაც „საფარი“ ჰქვია. ამ ტყის დანიშნულება ის არის, რომ მთიდან წამოსული თოვლის ზვავი #137#

შეაჩეროს და სოფელთა სახლები დალუპვას გადაარჩინოს. ამ საფარიდან წვენელის გამოჭრაც კი სასტიკად აკრძალულია თვითონ სოფელთაგან, იმიტომ, რომ, ეს ტყე რომ გაიჭრას, ზვავის შიშით ერთ ზამთარსაც ვერ გაჩერდება აქ, ასეთ დაუფარავს ალაგას, მოსახლე. იძულებული გახდება, ფუძე მოიშალოს და სადმე მყუდრო ალაგს დასახლდეს. სადაც საფარი არ არის, უბედურებაც ხშირია. წარსულ დიდ თოვლობის დროს თოვლმა რამდენიმე მოსახლე იმსხვერპლა.

ჩემი სულედიანი გულუხვად გამიმასპინძლდაი საჭმელები იმნაირივე იყო და იმნაირისავე წესით გამიშალეს სუფრა, როგორც ზოტიყელში, ასე რომ მეტია იმათ შესახებ კიდევ ლაპარაკი. აქ მხოლოდ იმას შევნიშნავთ, რომ აჭარელს, თუ კი რამ აზადია, სტუმრის პატივისცემა დიდ ნეტარებად მიაჩნია. სტუმარს ღვთის კაცადა სთვლის. თუ თვითონ არა აქვს-რა, მეზობელთან გადავა და იმას გამოართმევს – ეს სირცხვილად არ მიაჩნიათ. როცა მეზობელს დასჭირდება, ისიც იმავე სითამამით გადმოდის და თხოვს: სტუმარს მინდა პატივი ვცე და ესა და ეს დამაკლდაო.

ჰაერი აქ მეტად მრთელია. ავადმყოფობა, განსაკუთრებით გადამდები, იშვიათი მოვლენაა, არის აქ ერთად ერთი სატკივარი – თიადორა. აქაურს ყიყვი გამოუვა ყელში, ეზრდება და, ბოლოს, დიდ ღაზაბსავით დაათრევს. ზოგს ისე დიდი აქვს, რომ წვერის მსგავსად მთელ გულს უფარავს. ვინც ყიყვიანია, ფერი არ ადევთ, სისხლ-ნაკლებიანი არიან. ერთი შემხვდა ღორჯომში ყიყვიანი, ყრუც იყო და მუნჯიცა. მაგრამ მისი სიმუნჯე და სიყრუვე იქნება სხვა მიზეზისაგან ყოფილიყო. ამბობენ, ქალებშიაც შეხვდება კაცი ყიყვიანებსაო. აქეთკენ, როგორც მთა-ადგილებში, ხშირია ეს ავადმყოფობა. ბევრნაირი ჰიპოტეზაა ამ სატკივრის შესახებ. მიზეზად ზოგი იმას ასახელებს, რომ სოდის მარილის ნაწილები აქაურ წყალს ნაკლებად აქვსო. ზოგი იმითა ხსნის, რომ აქაურ მცენარეულობაში იოდი ცოტა არისო. ეს სატკივარი, როგორც ვიცით, სვანეთშიაც ხშირია. ამბობენ, კირის კლდეების სიბევრეც არის ყიყვის მიზეზიო.

ქრისტიანობის ნაშთი ღორჯომში არა არის-რა. მხოლოდ მაჩვენეს კი პირდაპირ, სოფ. აგარას ზემოთ, მთაზე ძველი „ქილისა“ (ეკლესია). ამ ათი წლის წინათ ერთი „მოსქოფის“ (მითომ მოსკოველი, ესე იგი რუსი) ხანუმა (ქალბატონი) იყო აქ, ფაციებიც (გასათხოვარი ქალები) დაყვებოდა და ძველ ქილისებს ეძებდა და ხატავდაო ეს „მოსქოფის

ხანუმა“ გახლდათ გრაფი უვაროვის მეუღლე, რომელიც აჭარაში 1886 წელს მოგზაურობდა არქეოლოგიური აზრით. უვაროვისა, სხვათა შორის ღორჯომის მახლობლად მდებარე სოფ. აგარაშიაც ყოფილა და აუწერია ამ ციცაბო ადგილას დარჩენილი ძველი ნასაყდრალი. ამ ადგილამდე საცალფეხო ბილიკი ადის. ზევით ყანაა და ნასაყდრალიც ამ ყანაშია. გარეთა პირი, – როგორც აგვიწერს უვაროვისა, – ეკლესიას არ შერჩენია. დარჩენილა მხოლოდ კედელი მჭადა ქვისა, მაგარი დუღაბით შეერთებული. აქაურ მკვიდრთ არა ახსოვსთ-რა ამ ეკლესიის შესახებ: წირვა #138#

როდის იყო შიგ ან როდის დაინგრა და სხვა. ეს კია, რომ აქ ამოსვლისა და ეკლესიასთან მიახლოვებისა ეშინიანთ. მით უფრო ეშინოდათ ეკლესიის ქვებისათვის ხელი ეხლო ვისმე... ერთხელ ღორჯომელ გლეხს რამდენიმე თლილი ქვა წაუღია ამ ადგილიდან თავის სახლში. მეორე დღეს, შეშინებულს, თავის მეზობლისათვის უთქვამს: მთელი ღამე ვიღაც ჩემის სახლის კარებს აბრაგუნებდა, შემტვრევას აპირობდა და მანამდე არ მომასვენა, სანამ არ მოვისაზრე, ცხენისათვის მომეკიდებინა ქილისიდან წამოღებული ქვები და უკანავე მიმეტანაო. მეორე გლეხს ამ ეკლესიასთან მიწა ამოუთხრია და ერთი ოქროთი სავსე ქილა უპოვნია. ძლიერ გახარებოდა და შინ წამოეღო ნაპოვნი ქილა. შინ რომ მოსულა და ქილა გაუსინჯავს, ელდა სცემია: ქილაში ოქროს მაგიერ გველები ფუსფუსებდნენ თურმე. აქედანა ჩანს, თუ რა შიში ჰქონია აქაურებს ამ „ქილისისა“. ადრე ეკლესიის გარშემო წარწერიანი ძმებიცა ყოფილა, ალბათ, საფლავებისა, მაგრამ ახლა აქ ხნულებია და ქვები არსადა ჩანს. უვაროვისას რამდენსამე ალაგას ამოუთხრევენებია, მაგრამ ვერაფერი უპოვიათ.

ეკლესია ოთხკუთხია, აღმოსავლეთისაკენ დამრგვალებულია. კედლები ერთი მხარის სიმაღლეზე შენახულა სიგრძეზე. საკურთხევლის ერთი ნაწილიც დაცულია. ეკლესიაში შიგნიდან ამოუთხრევენებიათ და უპოვნიათ: მინის ჭურჭლის ნამტვრევები, ღვთის-მშობლის ხატი თხელი ბრინჯაოსი, რკინის რგოლები, სულ პატარა და ტლანქად ნაჭედი ჯვარი რკინისა, ორი ეჟვანი თითბრისა, რკინის გასაღები, რკინის დანა, რკინის და ბრინჯაოს ჩხირები, ვერცხლის ღილები, ნატეხი მინის ფიალასი, ნახატიანი და ნატეხი ქვის ხატისა, ხელოვნურად ნაჩუქურთმევი, ქართულ-მხედრულ წარწერიანი. ამ ქვის ხატზე გამოსახულია მაცხოვარი, ღვთის-მშობელი და სხვა წმინდანები. იატაკზედ ნაპოვნია მრავალი ნატეხები თიხის ჭურჭლებისა. აგრეთვე უპოვნიათ რქები არჩვისა და წყვილი ირმის რქა, რომელსაც ორივე ბოლო განგებ წამწვეტებული ჰქონია.

უვაროვის ექსპედიციამ, როგორც აჭარიდან, ისე ჩვენი ქვეყნის სხვა კუთხეებიდანაც, არქეოლოგიური მხრით რაც რამ ღირსშესანიშნავი ნახა, ყველაფერი გაზიდა. გაზიდა ძველი ხატები და ხელთნაწერებიცა. სამ-

წუხაროა, რომ ჩვენი ქვეყნიდან ეზიდებიან ჩვენს ეროვნულს საუნჯესა, ვინ იცის სად მიაქვთ, საბოლოოდ გვწირავენ, და ჩვენს შორის კი არავინ გამოჩნდა ისეთი, რომ ამავე ნივთებისათვის თავი ერთად მოეყარა და შთამომავლობისათვის უკლებლივ გადაეცა. მაგრამ სადაა ასეთი მაღლიანი! სანამ ჩვენ გონს მოვიკრეფდეთ და საქმეს შევუდგებოდეთ, ხელიდან გამოგვაცლიან ყველაფერს. მართალია, ხსენებული ექსპედიცია ყველაფერს ეზიდებოდა აქედან, გვეუბნებოდა, ამ ძვირფასი განძის ფასი თქვენ არ იცითო, მაგრამ, მეორეს მხრით, ამაგიც დაგვდო: ყველაფერი დაწვრილებით აღწერილ და დახატულ იქნა. დიდძალი საეკლესიო ნივთებია წაღებული აფხაზეთიდან, გურიიდან, სამეგრელოდან, იმერეთიდან, რაჭიდან, სვანეთიდან და სხვ. სხვათა შორის, აქ მოვიხსენიებ იმასაც,

#139#

რომ ამ ექსპედიციას ნაღმით დამტვრევა უნდოდა და ვერა კი დააკლორა მარმარილოს ქვასა, რომელიც ედო შავშეთში კუროპალატ აშოტის საფლავს, ამ მეფის მიერ აშენებულ ცნობილ ტბეთის ეკლესიაში. ტბეთში ტაძრის გარშემო ადგილები, თვით ეკლესიის საძირკვლებიც კი, სულ გადათხრილი იქნა. დიდძალი ნივთები უპოვნიათ, ჩვენი არქეოლოგისათვის ძვირფასნი, და წააღებინეს. აშოტ კუროპალატის საფლავის ჯერ გათხრა უნდოდათ, მაგრამ საფლავის ქვა ისეთი მძიმე გამოდგა, რომ ორმოცმა მუშამ ძვრა ვერ უყო. მაშინ, როგორცა ვთქვით, ბერძენ ოსტატებს უბრძანეს, ნაღმით დაამტვრიეთ და ისე ამოვიღოთ, საფლავში რაც ნივთები იქნებაო. ოსტატები გაკვირვებულები იყვნენ, რომ მარმარილოს ქვა ისეთი მაგარი გამოდგა, რომ ნაღმითაც ვერა დააკლეს-რა.

მზე კარგად გადაიხარა, რომ ღორჯომიდან გამოვედით. საღამომდე სოფ. ხულოში უნდა ჩავსულიყავით. გზა, ანუ, უკეთ, ბილიკი, 1500 მეტრის სიმაღლიდან სულ ქვეით მიდის. გზის იქით-აქეთ ფერდობნი სიმიანდის ყანებს უჭირავს და შიგ სახლებია. სადაც გავივლიდით, ბავშვები გროვა-გროვად აგვედევენებოდნებ, „გურჯი“ მოდისო. სიმიანდის ყანებს შორის შემოსული პურიც ბზინავს მზეზედ, დაქანებულ ფერდობზედ თხლად ამოსული, ქოსას წვერივით. დედაკაცებს ხელში ნამგალი უჭირავთ, ჩადრი ზურგზე გადაუდიათ და მკიან. მაგრამ ვაი ასეთ მკასა! ნახევარი მეტი ღონე იმათი და ფიქრი-გონება იმას უნდება, ფეხი მოვიმაგროთ როგორმე და არ დავგორდეთო. იმას, რასაც ბარში ნახევარ დღეს თავისუფლად ასწრებს კაცი, აქ ეს საცოდავები მთელ დღესა და ხან მეტსაც უნდებიან. მოსავალი მაინც რიგიანი მოდიოდეს! ასეთ დაქანებულ ადგილას, სადაც ნიაღვარისაგან ნიადაგი სანახევროდ ჩამოირეცხება ხოლმე, თესლი ფეხს ვერ იკიდებს. ერთი კოდი³³ (16 ოთხ-

³³ კოდი – აქაური ზომაა მიწისა.

კუთხი მხარი) მიწაზე 5-6 პინა³⁴ ხორბალი თუ მოვიდა, დიდი ღვთის წყალობად ჩაითვლება. ხან ისიც არ მოვა და შრომა და ტანჯვა ამაოდ ჩაუვლის ხოლმე მხვნელ-მთესველსა... მართალია, შრომა აქ ნაკლებად ჯილდოვდება, მაგრამ აქაური კაცი გულს არ იტეხს, ბუნებას მაინც ებრძვის, იქნება ერთი ლუკმა მაინც გამოვგლიჯო ხელიდანაო. ცოლიც მხარში უდგას. ხვნაში, თესვაში, მკაში – ქალი მამაკაცთან ერთად იყოფს შრომასა. ოჯახი ხომ სულ იმის კისერზეა.

საშინელია აქაური დედაკაცის მდგომარეობა... ტანჯვა და წვალებაა ამ დაჩაგრული არსების ხვედრი. ბუნებასთან ბრძოლა ხომ არ აკლია... რელიგიისაგან დაჩაგვრა კიდევ სხვა სახლშია ჩაკეტილი, არ შეუძლია გარედ მამაკაცების საზოგადოებაში გაერიოს. ქმარს უფლება აქვს ძველი ფეხსაცმელივით მოიცვალოს და გაუშვას... იმის ბადლად სხვა შეირთოს...

#140#

თუ გათხოვილი ქალის მდგომარეობა საბრალოა, არც გასათხოვარია სახარბიელო დღეში. განსაკუთრებით, გათხოვების დროს არის საცოდავი აქაური ქალი. ისე გაათხოვებენ, ან ვაჟი ისე შეირთავს ცოლსა, რომ არც ერთი და არც მეორე ამ დრომდე ერთმანეთს ვერ ნახავენ. ცოლქმრობის საქმე მოციქულების შემწეობით თავდება; რასაც დედამა უბრძანებენ, იმას უნდა დამორჩილდნენ ქალიცა და ვაჟიც. თუმცა არც უმაგისობაა, რომ ქალმა თავის პიროვნული ძალა არ გამოიჩინოს. თუ შეატყო ან ნახა როგორმე ვაჟი და არ მოეწონა, უარის თქმისა არ ერიდება. მოწონება-დაწუნება ვაჟის გარეგნულ, წმინდა ფიზიკურ ღირსებაზეა დამოკიდებული. რა თქმა უნდა, ზნეობრივ მხარეზე ლაპარაკიც კი მეტია ამ შემთხვევაში. ხშირად მოხდება ისიცა, რომ ვაჟი, თუ ქალმა ცოლობაზე უარი უთხრა, ძალას მიმართავს ხოლმე, როგორც დასავლეთ საქართველოში იციან. ამ რამდენიმე წლის წინათ სწორედ იმ ბილიკზე, რომელზედაც ახლა მივდივართ, ხევები და წყლები მოწმენი ყოფილან ერთი ამგვარად მოტაცებული ქალის კივილისა.

სოფ. რიყეთში (ღორჯომიდან ათიოდ კილომეტრის მანძილია) ყველასა ხიბლავდა თავის სილამაზით გლეხის, გორგამის ქალი, მშვენიერი იეთერა; არა ერთ თავმომწონე ყმაწვილს რჩებოდა მაზე თვალი, არა ერთი ყმაწვილი კაცი იყო მისი შერთვის მონატრული. ერთმა ღორჯომელმა თავმომწონე ყმაწვილმა სულია ბაიდარ-ოღლიმ მოციქულები გაუგზავნა ქალის მამას, შენი ქალი მინდა შევიერთო ცოლადაო. როგორც ქალს, ისე მამას სულიას სიძეობა ჭკუაში არ უჯდებოდათ და მოციქულის პირით უარი შეუთვალა ქალის მამამ. იწყინა ვაჟმა, თავმოყვარეობა

³⁴ პინა – 18 ოყა.

შემილახეს, ამის შემდეგ სადღა გამოვჩნდეთ!... იხმო 15 დარჩეული ყმაწვილი და უთხრა: ძმობა ახლა შეგიძლიათ დამიმტკიცოთ, ან სიცოცხლე და იეთერას ქმრობა და ან სიკვდილი, თუ უიმისოდ მიწერია ცხოვრებაო. ისეთ ქალისათვის თავის გაფუჭება ოღონდაც რომ ღირსო. სიამოვნებით მიეგებნენ ამხანაგის მოწოდებას ყმაწვილები, შეიარაღდნენ და თავს დაეცნენ გორგამეს. ქალს ტკბილი, უდარდელი ძილით ეძინა. როცა თვალები გაახილა, ტიტველა ტანზედ ხელებსა ჰსცემდნენ უცნობნი, შეჰკრავნენ ყაბალახებითა, შესვეს ცხენზე და... ერიჰა ტყეში... ქალი სიმწარისაგან თმებს იგლეჯდა და გზაზე ბლუჯა-ბლუჯა ჰფანტავდა. სამშვიდობოს რომ გავიდნენ და ცოტათი დამშვიდნენ, სულის ამხანაგებმა შეხედეს მოტაცებულს და მისი სილამაზის ნახვაზე თვალები აუჭრელდათ. თეთრგვრემანი ქალის სხივი ვარსკვლავებს ეთამაშებოდა, ყველას მოუნდა დაჰპატრონებოდა და თავისთვის წაეყვანა. მოუვიდათ კინკლაობა და წასვლისათვის არავინა ზრუნავდა; ქალის დაპატრონების სურვილმა სრულებით გადაავიწყათ, რომ უკან მდევრები მოსდევდნენ ქალისაგან გაფანტულ თმის კვალზე. ამასობაში თავს წაადგნენ მდევრები, ქალი წაართვეს და მომტაცებლებმა თავსღა უშველეს.

#141#

შესდგა საქმე ამაზე. მეჯლისმა (სასამართლომ) გაარჩია ეს საქმე და დამნაშავე მსუბუქად დასაჯა. მეჯლისის ერთ-ერთ წევრს შერიფ-ალაყადი-ოღლის (ბოლქვამეს³⁵) ძალიან მოეწონა ეს ქალი და განიზრახა თავისი გერისათვის, დევრიშა ლომან-ოღლისათვის, შეერთო. აბა უარს ვინ ეტყოდა და გაჩაღდა ქორწილი. იეთერა და მისი ქმარი შვიდ წელიწადს ერთადა ცხოვრობდნენ ტკბილად. მაგრამ ქალის ბედნიერება მულებს შეშურდათ და ქმარს რა ხმები არ მიუტანეს თავისი ცოლის შესახებ. – ორგულია, გლალატობსო... იმდენი უჩიჩინეს საწყალ ქმარს, რომ იძულებული გახადეს ცოლი გაეშვა. ისიც ადგა, მიუყვანა ცოლი მის მამას და თან მიუტანა „ბომ-ქალაღი“ (განქორწინების ბარათი) და „ნიქაფი“ (მზითვის ფული) 100 მანეთი. თვითონ კი შინ დაბრუნდა.

მაგრამ დარდმა ჰკუთხა შეშალა ცოლ-გაშვებული კაცი. ამბობდნენ, ძალიან უყვარდა თავისი ცოლი და დები რომ ისე არ გადაჰკიდებოდნენ, არც კი გაუშვებდაო. სულ ლოცვაში ატარებდა თურმე დროს. ბოლოს თავის ძმასთან წავიდა სტამბოლში. აქ ძმამ უწამლა და მოარჩინა.

მორჩენილი დევრიშა აჭარაში გამობრუნდა და თავის სიმამრს შეუთვალა, ქალი გამომიგზავნე უკანვეო. მაგრამ ქალის სურვილის წინააღმდეგ, დევრიშას დაბრუნებამდე, აბასთუმანში მიუთხოვებითა ასლან ლორთქიფანიძისათვის (მაჰმადიანი). ქალმა რომ გაიგო, დევრიშა დაბრუნებულა

³⁵ აქაურებს ზოგიერთებს ოროი გვარი აქვთხოდზე: თურქული და ქართული.

და ისევ ვუნდივართ, სიხარულით დასტოვა თავისი მეორე ქმარი და პირველ ქმართან გამოზრუნდა. თან წამოიყვანა ციცა (ქალიშვილი), რომელიც ასლანთან ეყოლა.

მეორე ქმარმა ეს იწყინა და ცოლს უკან გამოუდგა და დევრიმას მოსთხოვა, ჩემი ცოლი მომეციო. დევრიმამ ქრთამი შეაძლია 200 მანეთი და ეხვეწებოდა, ნუ წამართმევ იეთერსაო. ლორთქიფანიძე დაიყოლია დევრიმამ, მაგრამ, ოსმალური კანონით. ქალი მეორე ქმრის სოფელში უნდა წაეყვანათ და იქაურ მეჯლისს გაერჩია ამ ორი ქმრისა და ერთი ცოლის საქმე და განქორწინების წესი შეესრულებინა. ქალი არ მიჰყვებოდა: რომ წავიდე, უკან აღარ გამომიშვებს ჩემი ქმარიო, სამართლამდე არც კი მიმიყვანენო.

ეს საინტერესო საქმე ჩემს დროს ირჩეოდა ხულოში. მე რომ წამოვედი, ჯერ კიდევ არ იყო გათავებული. მეცა მქონდა შემთხვევა ეს ქალი მენახა. თვითონაც არა მალავდა თავის სახესა, რაკი ისეთი ლამაზი იყო. თან სატევარსაც ატარებდა, თუ ძალა დამატანეს, თავს არ ვიცოცხლებო.

სულ დაღმართ-დაღმართ ვეშვებით. გზა ხან ნახევარ ალაბის სიგანე ხდება, ხან ხრამს გადასცქერის, სადაც ღორჯომის წყალი საშინელი #142#

ხმაურობით მიჰხუვის. აქა-იქ შემოგვხვდება თივით დატვირთული სელი. უღელი ხარით შებმული, ხელი ჩვენებური ურმის მაგიერია, მარხილის მსგავსი თვლები არა აქვს. თვლებიანიც არის, მაგრამ ასეთი ურმები დაბლებია ძალზე და თვალზე მტკაველ-ნახევრის განისაა. ასეთი ურმები უფრო კარგს გზებზე დადის. აქაური სელით ათი ფუთის სიმძიმეს თუ წაიღებს ხარები აქაურ აღმართიან გზებზე.

ყანიდან მომავალი ქალებიც შემოგვხვდა რამდენიმე ალაგას. უკან გუდეები ეკიდათ და ტვირთი მიჰქონდათ. ჩემს ნახვაზე ჩადრს მოიფარებდნენ, ღობეს აეკვროდნენ და ზურგს შემოგვაქცევდნენ.

ორი საათის სიარულის შემდეგ, რაცა ძალზე ჰლაღავს უჩვევ მგზავრს, ჩამოვატანეთ შარა-გზას, რომელიც ბათუმსა და ახალციხეს შუა არის გაყვანილი, 140 კილომეტრის მანძილზე. თავისუფლად ამოვისუნთქე სწორე გზაზე. მიამა კიდევაც ცივილიზაციის ნაყოფის ნახვა. გავიარეთ ძველებური ხიდი სწორედ იქ, სადაც ღორჯომის გზა ამ შარა-გზას უერთდება. ამბობენ ეს ხიდი თამარ მეფის გაკეთებულიაო. რამდენიმე კილომეტრი საუცხოვო ხეობით სიარულისა – და ჩვენ უკვე ხულოში ვართ, სადაც რამდენისამე დღით მოსვენება მოგველის.

V

სოფ. ხულო და აჭარის წარსული

ხულო. – წარსული ცხოვრება აჭარისა. – ხიმშიაშვილთა გვარი. – აბდულ-ბეგი ხიმშიაშვილი. – სელიმ-ფაშა ხიმშიაშვილი. – ახმედ-ბეგ ხიმშიაშვილი და გენერალი ბარონი ოსტენ-საკენი. – ახმედ-ბეგის შვილები. – ქერ-ხუსეინ-ბეგი და ოსმალეთის ცდა აჭარის ფაქტიურად დამორჩილებისა. – ოსმალური ხარაჯის შემოღება. – ბათუმის ოლქის დაპყრობა რუსეთის მიერ. – აჭარლების გადასახლება ოსმალეთში. – მათი ყოფა ახალ ქვეყანაში. – ამბოხება აჭარაში. – გენერალ-მაიორ კომაროვის „განცხადება“. – როგორ მიეგება ქართველობა ახალ შეძენილ ძმებს. – სადილი თბილისში 1878 წ. 20 გიორგობისთვის. – წერილი შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილისა.

თამარის ხიდიდან სოფ. ხულომდე ერთი საათის სავალი გზაა. ორ კლდეს შუა საშინელი გრგვინვით მიმავალი აჭარის-წყალი, დედა მდინარე აჭარისა, ერთბაშად განზე გრჩებათ და გამოდიხართ ასე 8 დღის სიფართო ვაკეზე ზღვის პირიდან 1,131 მეტრის სიმაღლეზე. ამ ვაკეზე, მის ჩრდილოეთით გაშენებულია სოფ. ხულო – უწინდელი რეზიდენცია ახალციხის ფაშებისა: სელიმის და ახმეტისა და აგრეთვე ზემო-აჭარის უკანასკნელი მმართველისა და პატრონის შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილისა.

ვაკეზე პირველად თვალში გხვდებათ ორ-სართულიანი სახლი, სადაც მოთავსებულია ხულოს ნაწილის კანცელარია: მის გვერდით ხისავე ორ-სართულიანი სახლია, აჭარულის არქიტექტურისა, სადაცა დგა-#143#

ნან აჭარელი ჩაუშები ანუ ჩაფრები. კანცელარიის იქით-აქეთ ცოტა მოშორებით ორი სახლი დგას ქვითკირისა, ოთხ-ხუთ თვალისანი თითოეული. ორივე სახლი ეკუთვნის შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის შვილებს, ერთი – თემურ-ბეგს და მეორე – არსლან-ბეგს. სამმართველოს წინ, გზის პირას, კოშკისა და აბანოს ნანგრევებია. აქ ყოფილა სასახლე თვით შერიფ-ბეგისა. ნაკოშკართან გაშენებულია ბაღი, აწ თავმინებებული და ცხენთა სამოვრად მიშვებული. თვით ხულოელები სამმართველოდან ნახევარი კილომეტრის მანძილზე ცხოვრობენ.

ხულო ისტორიული სოფელია და ბევრ რისამე მოწმეა აჭარელთა ცხოვრებაში. იმად ღირს, რომ აქ ცოტა მეტ ხანს შევჩერდეთ და გავაცნოთ მკითხველს ხულო, მისი დღევანდელი მდგომარეობა, როლი ხიმშიაშვილის

გვარისა აჭარის ცხოვრებაში, ხულოსა და ხულოსთან ერთად აჭარის წარსულიც.

ხულოში, რომელიც ყველაზე დიდ სოფლად ითვლება ზემო-აჭარაში, მცხოვრებნი ორმოც კომლამდე არიან. სახლები ყველას, როგორც საზოგადოდ აჭარაში, ორ-სართულიანები აქვთ, ხისა; ზოგან ქვითკირის სახლიც შეხვდება კაცს. ზედა სართულში თვითონა ცხოვრობენ, ხოლო ქვედაში საქონელი უბიათ. შუაგულ სოფელში აშენებულია ხის ჯამე. სამირკვლად დატანებული აქვს ის ქვის მასალა, რომელიც დარჩენილა ოსმალთა მიერ ეკლესიის დანგრევის შემდეგ. ეს ეკლესია ამ სამოცი წლის წინათ მდგარა და მაჰმადიანთ პირველად პირდაპირ ჯამედ უქცევიათ. ლოცვად რომ მდგარან, ხოჯასი და მლოცველ ხალხის ხმა, გუმბათის რეზონანსის მიზეზით, ერთმანეთში არეულა. ამ უხერხულობის ასაცილებლად ქვის გუმბათი ჩამოუშლიათ და ხისა გაუკეთებიათ. მერე სულაც დაუქცევიათ ქვითკირის ეკლესია და იმის ალაგას აუგიათ ხის ჯამე, რომელიც დღესაც დგას. სამირკველს ერთგან ჩატანებული აქვს ძველი ეკლესიის ჩუქურთმიანი ქვა. ჯამეს წინ აუზია, მშვენიერი წყაროს წყლისა, სადაც გამაჰმადიანებული ქართველნი ნამაზსა შვრებიან. აუზს იქით, ჩრდილოეთით, ნასახლარია შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილისა. ხოლო ჯამეს დასავლით ქვის გალავანშემოვლებული სასაფლაო შერიფ-ბეგის ნათესავთა. ყველა საფლავს ძველი ადგას მარმარილოსი: ფართო ფიცარი მალა აყუდებული და თავზე ოსმალური ფესის ქანდაკება. აქ არიან დასაფლავებულნი: ცოლშვილნი მურთაზ-ბეგისა (შერიფ-ბეგის შვილისა), არსლან-ბეგი, სებასტოპოლის ომში მოკლული ძმა შერიფ-ბეგისა – აჰმედ-ფაშა, იბრაჰიმ-ბეგი და სხვ. უმეტესობა საფლავებისა შამბით არის დაფარული. ჯამეს ცოტა მოშორებით ათიოდ დუქანია ხისა, პატარები, საწვრილმანოები, საყასბო, სამჭედური. ვაჭრები ბერძნები და სომხებია.

ეს ზოგადი სურათია ხულოსი. ახლა მივმართოთ ხულოს და, საზოგადოდ, აჭარის წარსულ ცხოვრებას.

#144#

* * *

XVII საუკუნის ნახევრამდე აჭარა ხან გურიელების ხელში იყო და ხან ოსმალეთში შედიოდა. ამ ხნიდან კი ეს უკანასკნელი საბოლოოდ დაეპატრონა და თან ქრისტიანობაც XVII საუკუნის ბოლოდან ისპობა თანდათან. მაგრამ ოსმალეთის გავლენა ფაქტიურად უფრო XIX საუკუნეში დაეტყო საქართველოს ამ ნაწილს. აქ თურქეთის ბატონობის

მკვიდრად ფეხის მოკიდებას ხელს უწყობდნენ მაღალი წოდების პირნი, ბეგები, რომლებიც სხვადასხვა ჯილდოებითა და დაპირებებით, პირადი სარგებლობით გატაცებულნი, ადვილად ელეოდნენ თავისი ხალხის თავისუფლებას, დამოუკიდებლობას და მამა-პაპათა სარწმუნოებასაც.

აჭარაში, დაგანსაკუთრებით მისს ზემო ნაწილში, გავლენიანი იყო და მთელი მხარის ბატონად და პატრონად იმავ თავითვე ითვლებოდა ხიმშიაშვილის გვარი. ეს გვარი, როგორც ზეპირგადმოცემა მოგვითხრობს, მონათესავეა არაგვისპირის (დუშეთის მაზრა) ხიმშიაშვილებისა. მათს წინაპარს XVII საუკუნეში კაცი შემოჰკვდომია არაგვის ხეობაში, მეფის რისხვას გაქცევია და აჭარაში შეხიზნულა. აქ, როგორც კარგ ვაჟკაცს, თავი გამოუჩენია და მალე მთელი მხარის ბატონობაც ხელთ ჩაუგდია. იგივე ზეპირგადმოცემა მოგვითხრობს, რომ აწინდელი ხიმშიაშვილების წინაპარი აბდულა-ბეგი უბრალო, მშვიდობის მოყვარე მწყემსი ყოფილა და ქვეყნის უფროსობა ფიქრადაც არ გაუვლია, როცა მწყემსის ჩომბახი ეჭირა ხელში და საქონელს უვლიდა. მაგრამ ბუნებრივმა ჭკუამ და სიმდიდრემ ხალხში გავლენა მოუპოვა, თავისთავს „ბეგი“ უწოდა და სხვამაც არ გაუტეხა ხათრიო. ამ აბდულას, ერთ დროს მწყემსად ყოფილს, ჩვენ უკვე ვხედავთ აჭარელთაგან შედგენილ მეომართა რაზმის უფროსად, ძლევამოსილების მაძიებელს, გურიის სოფელ აკეთში თავად მამუკა თავდგირიძესთან მეზრძოლს. მაგრამ ბრძოლის ველიდან ცოცხალი არ გასულა. ეს იყო 1782 წელს. აბდულა პირველი ხიმშიაშვილი იყო, რომელსაც ისტორიაც იცნობს, და რომელმაც საძირკველი ჩაუყარა ზემო-აჭარაში ხიმშიაშვილთა გვარეულობას.

აბდულა ბეგს დარჩა შვილი სელიმი. ისიც მამის კვალს ადგა და ბოლოს იმდენი მოახერხა, რომ ფაშობაც-კი იშოვნა და სელიმ-ფაშად იწოდებოდა. ეს ის სელიმ-ფაშა იყო, რომელსაც ახალციხეში გაქცეული და უტახტოდ დარჩენილი სოლომონ, მეფე იმერეთისა, რუსების წინააღმდეგ 1814 წელს შველასა და დახმარებას თხოვდა.

წარსული საუკუნის უკანასკნელ წლებში აჭარა ახალციხის ფაშას, ათაბაგ შერიფ-ფაშას ექვემდებარებოდა. გარემოება მეტად აწეწილდაწეწილი იყო. ამით ისარგებლა სელიმ-ბეგმა, ფეხი კარგად მოიმაგრა აჭარაში, ბატონი გახდა აქაურ მკვიდრთა და ახალციხის ფაშას პირდაპირ, კადნიერად გამოუცხადა, არ მინდა გემორჩილო და ბატონად გალიაროვო. მარტო ეს როდი იკმარა სელიმ-ბეგმა. შეჰკრიბა აჭარელნი #145#

და მათი შემწეობით 1803 წელს შერიფ ფაშა ახალციხიდან განდევნა, ხოლო ფაშობა თითონ ჩაიგდო ხელთ.³⁶

³⁶ ისტორიულ ნაწილს შედგენის დროს ვსარგებლობდ დ ბაქრაძის რუსულად

სელიმ-ფაშას დროს, როგორც აჭარა, ისე ახალციხის საფაშალიყო ლეკების ბუნაგად იყო ქცეული. ეს მტაცებელი ხალხი თავისუფლად დათარეშობდა ყველგან. სელიმ-ფაშას ეს მთიელები ქართლის დასარბევად ჰყავდა დაქირავებული. ცოტ-ცოტათი ძლიერების ფრთები გაშალა, ქედმაღლურად დაიჭირა თავი და სულთანს თითქმის არც კი ემორჩილებოდა. სულთანს, რა თქმა უნდა, არაფრად ექაშნიკებოდა თავისი ქვეშევრდომის ურჩობა და განურისხდა. სელიმი იძულებული იქნა ახალციხიდან ლტოლვილიყო. სელიმს სიკვდილიც მიუსაჯეს. შერიფ-ფაშა ისევ დაბრუნდა ახალციხეში და თავის მეტოქეს ძებნა დაუწყო. სელიმ ფაშა ამასობაში აჭარაში იმაღავდა თავსა თავისი სახლობით, რადგან მასთან ერთად მის სახლობასაც ჰქონდა სიკვდილი მისჯილი.

1815 წელს სულთანის ბრძანებით არზრუმის სერასქირმა, ბაბა-ფაშამ (ფეხლევანმა) აჭარაში ისევ გამოგზავნა დიდი ჯარი. სელიმ-ფაშა ზემო აჭარის სოფელ ბაკოსთან ხირხათის ციხეში გამაგრდა და იქ იყო, სანამ მოღალატემ ხელში არ ჩაიგდო. სელიმ-ფაშის მოკვლის ამბავს დაწვრილებით ვიტყვით, როცა ხირხათის ციხის აწერის შემთხვევა გვექნება.

სელიმის დასჯის შემდეგ მისი ოჯახობა ახალციხეში გადაიყვანეს, გარდა მისი ორი შვილისა – აჰმედ-ბეგისა და აბდი-ბეგისა. აბდი-ბეგმა ცოლად შეირთო გურიელი მამია V-ის და – ესმა. ორივე ძმა გურიაში გაიქცნენ მამია გურიელთან.

1828 წელს რუს-ოსმალოს ომი ატყდა. სელიმის უფროსი შვილი აჰმედ-ბეგი უკვე დავაჟკაცებული იყო. თანაც დიდი გავლენა ჰქონდა მოპოვებული ფოცხოვიდან მოკიდებული შავი ზღვის პირამდე. სიმდიდრე და მამული დიდი ჰქონდა, – ზოგი მამისაგან დარჩა, ზოგიც თვითონ იყიდა. ხულოში სწორედ იმ ადგილას, სადაც ქრისტიანობის დროის ეკლესიის ნანგრევებია, სასახლე აიშენა და დასახლდა. რუსებისათვის ახმედ-ბეგისთანა. გავლენიანი კაცის დაახლოვება და მეგობრობა დიან სასურველი და საჭიროც იყო. ამიტომ, ახალციხეში დაბანაკებულ რუსის ჯარის უფროსმა, თავადმა ბებუთოვმა, 1828 წელს, ახმედ ბეგთან მოლაპარაკება გამართა. 1829 წელს ახალციხის გარშემორტყმისათვის ახმედ-ბეგს ფაშობა ებოძა და თანახმა გახდა რუსეთის ქვეშევრდომობა მიეღო. იმპერატორმა ნიკოლოზმა გენერალ-მაიორობა და სტანისლავის ლენტი უბოძა, რომლის მისაღებად ახალციხეში იქნა მოწვეული. მაგრამ მალე გარემოება გამოიცვალა: თავადი ბებუთოვი გამოსცვალეს. ხოლო ახმედ-ფაშამ, რომელიც პირადად იცნობდა ბებუთოვს და ენდობოდა, ვერ გაჰბედა ერთბა-

#146#

შად მინდობოდა, ახალციხის ჯარის ახალ უფროსს, გენერალ ბარონ ოსტენ-საკენს. ამიტომ, თუმცა პირობა მისცეს ახმედ-ფაშას, არას დაგიშავებთო, მაგრამ მაინც არ წავიდა ახალციხეში, სადაც ოსტენ-საკენმა იხმო.

ბარონი ოსტენ-საკენი მოლაპარაკებას აღარ შეუდგა და პირდაპირ აჭარაში წავიდა თავისი ჯარით. ამ გალაშქრების დროს, ესე იგი 1829 წ., მარიამობისთვეში ჟამი მძვინვარებდა აჭარაში და მცხოვრებნი ტყეებში იყვნენ დახიზნულნი. თვითონ ახმედ-ფაშა ქვემო აჭარაში იმყოფებოდა. რუსის ჯარი სოფ. რიყეთში რომ მისულა, ღორჯომში გაუგიათ. ხულოში მამასახლისები შეკრებილან და რუსეთის გენერლის მოციქულს დახვედრიან. მოციქულს უთქვამს: რუსები ბათუმში მიდიან, აჭარლებს არას ერჩიან, მაგრამ რა სოფელშიაც თოფი დაიცლება, იმ სოფელს აანაცარმტუტებენო. გენერალს მოუთხოვია, რომ თვითონ ახმედ-ფაშა მიგებებოდა. მამასახლისებს სამი დღე ვადა უთხოვიათ. მაგრამ ამ დროს თვითონ ოსტენ-საკენი მისულა ხულოში და, რადგან ახმედ-ფაშა ვადაზე არ გამოცხადებულა, ბრძანება გაუცია მისი სახლი გადაეწვათ.

ამასობაში ახმედ-ფაშას თავი მოუყრია 300-400 აჭარელისათვის და გადაუწყვეტია – რუსები ბათუმისაკენ არ გაემზა. რუსის ჯარი ხულოში ორ ღამეს დარჩენილა და მერე ღორჯომისაკენ დაბრუნებულა. ოსტენ-საკენის რაზმი, არტილერიით და კავალერიით, ორი ათასი კაცისაგან შესდგებოდა. თან მიჰქონდა აუარებელი ურმები, ბევრი დაჭრილი და ავადმყოფი ჰყვანდა და მეტის-მეტი სიმძიმით მიდიოდა. მთელი დღე მონდომა ხულოსა და ღორჯომს შუა გზის გავლას. აქ, ჯამესთან, მოედანზე კარავი დასცა და მეორედღეს სომლიის მთის აღმართს შეუდგა. ახმედ-ფაშა უკან ფეხ-და-ფეხ მისდევდა და თავისი კაცები წინ და წინ გაგზავნა გზის შესაკვრელად. აჭარლები მთებზე გადმომდგარნი, ზევიდან ქვებს აგორებდნენ და ჯარს საქმეს უბრკოლებდნენ. 22 მარიამობისთვის საღამოზე რუსის ჯარი საქულაფერდის ქედს მოექცა. ღამე იქ გაათია. მეორე დღეს გურიის საზღვრისაკენ გაემართა, იქიდან ქვაბლიან-ჩაის დაჰყვა ახალციხისაკენ.

ეს უკანასკნელი ეპიზოდი იყო 1829 წლის ომისა. მალე ზავი ჩამოაგდეს. ახმედ-ფაშას ყარსის გუბერნატორობა; მისცეს და ერზერუმის სერასქირად მოკვდა.

1829 წლის ომის შემდეგ, იმის წყალობით, რომ ახმედ-ფაშას ოსმალეთის მთავრობის წინაშე, დიდი სამსახური მიუძღოდა, ხიმშიაშვილის გვარმა ხელში ჩაიგდო თითქმის მთელი ოსმალეთის საქართველო. თითოეულმა მამ თითო ნაწილი მოიჩინა თავისთვის. ამ დროს ესენი ოსმალეთის სულთანს მარტოდენ სიტყვით ექვემდებარებოდნენ. ერთად ერთი ბეგარა –

ჯარის-კაცობა იყო. ესეც ახმედ-ფაშამ შემოიღო, რომ ამით ეამებინა სულ-
თანისათვის და თავისი ერთგულობა დაემტკიცებია. მაგრამ ამ ბეგა-
#147#

რასაც პირველ ხანში წესიერად არ იხდიდნენ, – სამიოდ-ოთხიოდ კაცს
და ისიც უსახლკაროს ვისმე თუ გაიყვანდნენ სულთანის ჯარში.

ახმედ-ფაშის სიკვდილს შემდეგ, მათს ძმებში, ყველაზე გავლენიანი ქერ-
ხუსეინ-ბეგი იყო ახმედ-ფაშის შვილის შერიფ-ბეგის მცირეწლოვანობის
გამო მთელ აჭარას ქერ-ხუსეინ-ბეგი მართავდა და ოსმალეთის მთავრო-
ბას ხელს უშლიდა აქ ოსმალური წყობილების შემოღების საქმეში. ქერ-
ხუსეინ-ბეგის მოსახეშავად ოსმალეთიდან ჭყონია-ფაშა, კაცი მეტად
სასტიკი, გამოგზავნეს. ჭყონია-ფაშა ქვედა-აჭარაში, სოფ. ქედას, დაბინავ-
და და იქედან შიშის ზარსა სცემდა გარემო მცხოვრებთ. მაგრამ ქერ-
ხუსეინ-ბეგი მიუხტა და ქედიდან განდევნა. მაშინ ჭყონია-ფაშას მაგივრად
სხვა, იმაზე უღონიერესი და უსასტიკესი კაცი, ქეი-ოღლი, გამოგზავნეს
ტრაპიზონიდან. ოთხი ათასი კაცით მოვიდა აჭარაში და მთელ ქვეყანას წვა
და სრვა დაუწყო. ამავე დროს ქერ-ხუსეინ-ბეგის წინააღმდეგ ყარსის ფა-
შის ჯარმაც გამოილაშქრა. ხუსეინ-ბეგი შეიპყრეს და ყარსში გაგზავნეს.
მაგრამ მტერს ხელიდან გაუსხლტა. მეორეჯერ ისევ დაიჭირეს და სტამ-
ბოლში გაგზავნეს, სადაც მეორმოცე წლების გასულში მოკვდა კიდეც.

ქეი-ოღლის სისასტიკეს საზღვარი არა ჰქონდა და თავისი სახელი
მარად-სახსოვარი გახადა. იმან შემოიღო ცოტ-ცოტად აჭარაში თურქული
მართვა-გამგეობა და ნიადაგი მოამზადა საკომლო და მიწის გადასახა-
დისათვის.

როცა ახმედ-ფაშისა და ქეი-ოღლის წყალობით თურქეთის მთავრო-
ბამ ხალხს თავისუფლება ნელ-ნელა გამოაცალა ხელიდან, მერე განიზ-
რახა ბეგებისთვისაც წაერთმია იგივე დამოუკიდებლობა. მეორმოცე
წლების გასულსა და მეორმოცდაათე წლების დასაწყისში წარმომადგე-
ნელნი ბეგების გვარეულობისა სტამბოლში იხმეს. მთავრობამ გამოუც-
ხადა: თქვენი ფირმანები უნდა გადავშინჯოთ და ახლები მოგცეთ, ახალი
წესების თანახმად შედგენილებიო. ბეგებს ეგონათ, ეს არის, გავკეთდით,
მთავრობა წყალობით აგვავესებსო, და რაც რამ საბუთები ჰქონდათ
ქართველ მეფეთაგან, ან თურქეთისაგან ბოძებულნი, სულ სტამბოლში
წარადგინეს. მთავრობამ რაკი ყველა საბუთი ხელში ჩაიგდო, თამამად
გამოუცხადა ყველას: „სახელმწიფოს ყველა ქვეშევრდომი განურჩევლად
წოდებისა და სარწმუნოებისა, ვალდებულნი არიან ხარკი იხადონ საერ-
თო წესითა“.

ამ სიტყვების გამოცხადებასთან ერთად ბოლო მოეღო აჭარის მკვიდრ-
თა თავისუფლებასაც.

* * *

ამ დღიდან მოკიდებული, თურქეთი ან იგივე ოსმალეთი, ე. წ. „პორტა ოტომანისა“, მტკიცედ და თამამად იწყებს აჭარაში ფეხის მოკიდებას, ხალხს ბეგარა (ათის თავი ყოველგვარ მოსავალზე) გააწერა, მთელი მხარე ოსმალეთის საერთო კანონებს დაუქვემდებარა, სამხედრო სამსახურ-#148#

რიც შეაპარა. ათასგვარი მოხელეები მთავრობისა ხალხს მიესია და მის ავლა-დიდებას წურბელასავით წუწნა დაუწყო, რასაც სახელმწიფო ოფიციალური კანონი აკლებდა, იმას ეს მოხელენი უსრულებდნენ.

სანუგეშო არც ბეგების მდგომარეობა იყო. ჩამოერთვათ ძველებური უპირატესობანი. ნებიერად ცხოვრებას ჩვეულნი – ახალ რეჟიმს ვერ შეურიგებოდნენ. ბეგებმა რუსეთისაკენ დაიწყეს ცქერა. ამბობდნენ, რუსების ხელში თავად-აზნაურობა დიდ პატივშია და თუ რუსეთმა ეს მხარე დაიპყრო, ჩვენი უფლებანი ისევ დაგვიბრუნდებაო. უკანასკნელი ბატონი ზემო-აჭარისა, ახმედ-ფაშას შვილი შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილი, განსაკუთრებით ხელს უწყობდა რუსეთს აჭარის დაჭერის საქმეში.

* * *

აი, ამ მდგომარეობაში მოასწრო უკანასკნელმა რუს-ოსმალოს ომმა, როცა ოსმალეთი, ძლეული, 1878 წელს, ბერლინის ხელშეკრულების ძალით, იძულებული იყო აწინდელი ბათუმისა და ართვინის ოლქები რუსეთისათვის დაეთმო. იმავე დროს რუსეთის მთავრობამ შემოერთებული მხარის მკვიდრთ გამოუცხადა: ვისაც არა გსურთ აქ დარჩენა და ოსმალეთში გირჩევნიათ გადასახლება, სამი წელიწადი ვადა გეძლევათ. ვინც ამ ხნის განმავლობაში გადასულხართ, გადასულხართ, მერე კი ნება არა გაქვთო. მთელი ამ სამი წლის განმავლობაში აჭარა შფოთავდა. ოსმალეთიდან დას-დასად მოსული აგენტები უარესად უჩუჩხურებდნენ აქაურებს. აშინებდნენ ხალხს, რუსის ხელში ძალიან გაგიჭირდებათ, ურჯულო ხალხია, მაჰმადის რჯულზე ხელს აგაღებინებთო. ოსმალეთში წამოდით, მიწა ბევრია და სულთანის მფარველობის ქვეშ თავისუფლად და ბედნიერად იცხოვრეთო. ომის გათავების შემდეგ მთელს მხარეში საშინელი შიმშილი ჩამოვარდა. ხალხი ომში იყო გართული, ხელში იარაღი ეჭირა, ხუნა-თესვისათვის არავის ეცალა. ეს გარემოება და ფანატიკოს მოღვლების ქადაგება ერთმანეთს დაერთო, ხალხი ააღელვა, გული აუცრუა აქაურობაზე და ისიც აიყარა. იმ სამი წლის განმავლობაში ბათუმის ოლქიდან 38,000 სული გადასახლდა ორსავე სქესისა. შეეხიზნენ

თურქეთს, მაგრამ თურქების მთავრობამ მეტად მცირე ზრუნვა გამოიჩინა მათს დასაბინავებლად: შიმშილმა, წყურვილმა, უბინაობამ და ათასგვარმა გაჭირვებამ სასოწარჟვეთა გადმოხვეწილებს. აი ამათ შესახებ რა წერია იმ დროინდელ გაზეთ „დროებაში“ (1879 №188):

„როგორც გვესმის, ახალ-შემოერთებულ საქართველოს ნაწილებიდან, ოსმალეთში გადასახლებულები ტრაპიზონის ახლო დაბინავებულან შემდეგ ადგილებში:

„ტრაპიზონისა და ხოფას შუა: 1. იომურას (ტრაპიზონიდან აქეთ, „პარახოდით“ ორი საათის სავალზე), 2. სურმენეს, რვა საათის სავალზე „პარახოდით“, 3. ოფს, თექვსმეტი საათის სავალზე ხმელეთით, 4. ორიზეს, #149#

20 საათის სავალზე ხმელეთით, 3. ათინას, 26 საათის სავალზე ხმელეთით, 6. არჰავეს და 7. ხოფას.

„სულ, როგორც ამბობენ, ამ შვიდ ადგილას და იმის ახლომახლო არიან დასახლებულები 500 მოსახლე, უმეტეს ქობულეთელები არიან. ამათგან ნამეტნად სახლობენ სურმენს, ორიზეს და ათინას, დანარჩენ ადგილებში ნაკლებად. ეს სულ, რაც მოვიხსენეთ, ტრაპიზონსა და ხოფას სახლობენ და რიცხვით (კომლზე რომ ხუთი სული ვიანგარიშოთ) 2,500 სულზე მეტია.

„ტრაპიზონს იქით უნიემდის დასახლებულან შემდეგ ადგილებში და მის ახლო-მახლო: 1. თირიბოლის (3 საათის სავალია „პარახოდით“), 800 სული; 2. კიროსუნს (რვა საათის სავალია, ტრაპიზონს იქით), 100 მოსახლე ანუ 500 სული; 3. ორდუს (ათი საათი ტრაპიზონს იქით) და 4. უნიეს (13 საათის სავალზე). ორდუს და უნიეს ყველაზე მომეტებულად დასახლებულან, მეტადრე უნიეს – 4,000 სული.

„ამ ოთხსავ ადგილას აჭარლები და მაჭახლელები არიან, მხოლოდ უნიეს არიან ცოტა ქობულეთელებიც.

„ამგვარად, ტრაპიზონს იქით, სულ 5.300 სული იქნება. სამწუხაროდ, უფრო ცუდი დღე ადგებათ მომეტებულ მოსახლეებს, რომელნიც უნიეს დაეხიზნენ. უნიედან ორი დღის სავალზე უნდა გადასახლონ ნიქსარს.

„სულ გადასახლებულების რიცხვი, თუ დერვიშ-ფაშისაგან ძალად გადაყვანილები, და თუ მერმეთ ნება-ყოფლობით – 7.800 არის, რაც ტრაპიზონს ახლო-მახლოა.

„ამას გარდა ჭანეთში და ტრაპიზონის გარშემო გაფანტულები არიან. უსახლობისა, ნაკლებულობისა და ჰაერის დაცდისაგან დიდს სიღარიბეში და ავადმყოფობაში არიან. ბევრს ყმაწვილები და დედაკაცები დახოცვიათ. საზოგადოდ, ძალიან მწუხარებაში არიანო და ამბობენ, ნანობენ გადასახლებასაო.

„ოსმალის მმართველობას ვერაფერი შემწეობა მოუცია და ტრაპი-

ზონის ფაშას საყვედური მისვლია. ამბობენ, ზოგს უკან დაბრუნება უნდაო, მაგრამ გასვლისას ბევრს, თავისი თუ სხვის შეცდომით, ისეთი ბილეთი აუღია, რომ დაუბრუნებლად გავდივართო. ამ გარემოებისა გამო რუსის მთავრობისა ეშინიათ და დარჩენილან საცოდავად“...

* * *

ყოველივე ამას მოჰყვა აჭარელთა ამბოხება. მიზეზი ამ ამბოხებისა იყო ერთი მხრით, უტაქტო საქციელი ამ შემოერთებული მხარის ახალი უფროსებისა, რომელთა ხელშიაც მცხოვრებთა სვე-ბედი იყო. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ხულოში ზემო-აჭარის ნაწილის კანცელარიას ცეცხლი წაუკიდეს და გადაბუგეს. თვით ნაწილის უფროსს გამძვინვარებულნი ხალხი მოუკვლელს არ გაუშვებდა, რომ მას დროზე არ შეეტყო და არ გაქცეულიყო. ამასობაში რუსის ჯარიც მოვიდა და აღელვებული ხალხი #150#

დააყურა. მეორე მხრით, ფანატიკოსი მოღებები არ ისვენებდნენ და ხალხს უქადაგებდნენ: რუსები სჯულს გამოგიცვლიან, ცოლებს გაგიუპატიურებენ, მიწა-წყალს წაგართმევენო. ამ ხმების გასაფანტავად და ახალ შემოერთებული ხალხის დასამშვიდებლად, მაშინდელი სამხედრო გუბერნატორი ბათუმის ოლქისა, გენერალ-მაიორი კომაროვი იძულებული შეიქნა მცხოვრებთა საგულისხმოდ, შემდეგი განცხადება გამოეცა:

ბათუმის ზოგიერთი სანჯახის ფუხარა და აღიები ტყუილ ხმებს აყოლიან და ლაპარაკობენ, რუსის მთავრობა ჩვენს საკუთარ მიწა-წყალს და სამართალს წაგართმევსო, რომელიც ოსმალს დროს გვექონიაო. ამისთანა ტყუილი ამბით შეშინებული ხალხი ამდგარა, დაუგდია ოხრად თავის სახლ-კარი და ეშხადება მუჰაჯირად წასვლას თურქეთში... საწყლებმა ის კი არ იციან, რომ იქ იმათ მოელის დიდი მწუხარება, შიმშილი, წყურვილი და შვილთა სიკვდილი. ამისთანა გონჯი ამბების გასამტყუნებლად ჩვენ გვინდა გამოვუცხადოთ ხალხს მთავრობის კეთილი აზრი და სურვილი:

1) ვერც მუსულმანის სარწმუნოებას, ვერც მუსულმანის ოჯახობას და იმის ჩვეულებას ვერავინ ვერ შეეხება, მაგრამ „ყანი“ – სისხლის გადახდა კი უნდა მოიშალოს. კაცის მოკვლა დიდი ცოდვია და არავის ნება არა აქვს მტერობით კაცი მოკვლას, ვისაც დუშმანი ჰყავს, იმან სასამართლოში უნდა იჩივლოს და იმ დუშმანს სამართალი დასჯის დანაშაულობისათვის. მუსულმანის ქალებს ვერავინ ცუდ რასმე ვერ ჰკადრებს. რუსის კანონი ითხოვს, რომ თვითონ მუსულმანები მუდამ პატივს სცემდნენ, უვლიდნენ თავის ქალებს ისე, როგორც ყურანში წერია. კანონი არავის არ მისცემს ნებას, რომ ქალს უპატიურად მოექცნენ, ყოველ ქალს ნება აქვს სამართალში იჩივლოს, თუ უპატიურობა

მიაყენეს რამე თავის ქმრის ან მამის ოჯახში, და იმედიც უნდა ჰქონდეს, რომ სამართალი იმისკენ იქნება.

2) ცოლმა თუ უჩვილა ქმარს ან ქმარმა ცოლს, შვილმა მამას, ან მამამ შვილს ხისიმმა ხისინს, ან თუ ქვრივ-ობლის საქმე იქნა, ან მემკვიდრეობაზე საჩივარი ატყდა, ყველა ამგვარი საქმეები განიხილება და გადაწყდება მეჯლისში მუსულმანის კანონის ძალით ისე, როგორც ყურანში წერია, ან როგორც შარიათი ამბობს.

3) რაც ოსმალის დროს თასშირი და სახელმწიფო გადასახადი იყო, იმაზე მეტი არ გადახდება. მაგრამ ყველას რომ იმის გადახდა გაუადვილდეს, თახშირს ფულზე გადას-ქრიან: თასშირს აიღებენ სამართლიანად, მდიდარს ქვეყანაში მეტს აიღებენ, ღარიბს ქვეყანაში ნაკლებს, მაგრამ, ყოველ შემთხვევაში, ოსმალის დროს რომ თასშირი იყო, აწ იმაზე ნაკლები იქნება. ღარიბს მდიდარზე ნაკლები თახშირი გადახდება; ძალიან ღარიბ ფუხარას სულ არ გადახდება.

4) რაც სოფლებისა და მემლექეთების ხელში ტყეებია, ისინი ისევ იმათ დარჩებათ. ტყეების სარგებლობა, როგორც ოსმალეთის დროს ყოფილა, ისევ იმ წესზე და კანონზე დარჩება. დანარჩენი ტყეები, რომელნიც ოსმალეთის დროს ხვანთქრისა ყოფილა, სა-ხელმწიფოდ დარჩება და მთავრობა ყარაულებს დააყენებს, რომ ტყე უბრალოდ არავინ მოჭრას და არ წახთინოს. ვისაც ამისთანა ტყეებიდან ხის ძელის გადატანა ჰსურს, იმას ტყის თახშირი გადახდება და ბილეთი მიეცემა ტყის მოსაჭრელად.

5) რუსის მთავრობას, როგორც საქართველოში და კავკასიაში არ გამოჰყავს ნიზამი, სალდათი, ისე არც აქ გამოიყვანს; მაგრამ სახელმწიფო სამსახურისათვის და წესიერე-ბის დასაცველად რუსის მთავრობა გამოიყვანს მილიციას და ჯამაგირს დაუნიშნავს, როგორც საქართველოში და კავკასიის მხარეზეა. თავის ქვეყნის დაცვა მტრის წინააღმ-
#151#

დეგ ყოველი კაცის ვალია და, რასაკვირველია, ბათუმის სანჯახის მუსულმანებისათვისაც ეს საქმე ძვირფასი და წმინდა მოვალეობაა.

6) მეჩეთებთან და ჯამეებთან მედრესეები უნდა გაიმართოს და იმამებმა ყმაწვილებს მუსულმანის რჯული და წერა-კითხვა უნდა ასწავლონ, როგორც ოსმალის დროს ყოფილა რუსის მთავრობა მედრესებს შეეწევა და თავის მფარველობას არ მოაკლებს. რუსის მთავრობაც გამართეს თავის სკოლებს, მაგრამ ძალით არავის არ წაიყვანს ამ სკოლაში. მაგრამ თუ ვინმე მუსულმანმა ისურვა შვილის შეყვანა ამ სკოლაში, ან ობლის, ეთიმის, პატრონმა ობლის გაზრდა, იმათ უნდა სთხოვონ მთავრობას და ის ნებას მისცემს რომ ყმაწვილები მიიღონ სკოლებში. მუსულმანის შვილებს ამისთანა სკოლებში ეყოლებათ თავსი იმამები, რომელნიც ასწავლიან იმათ მუსულმანის სჯულზე წერა-კითხვას მოლებს, მუფტიებს და იმამებს იმედი უნდა ჰქონდეთ, რომ რუსის მთავრობა შეეწევა იმათ და თავის მოწყალებას არ მოაკლებთ, როგორც არ აკლებს სხვა სარწმუნოების სასულიერო წოდებას. რუსის მთავრობას უწინაც ჰყავდა ათი მილიონი მუსულმანი, რომელთა მოლები, იმამები და მუფტიები მთავრობის მოწყალებით ცხოვრობენ და კეთილ დღეობაში არიან.

7) დამოქნას მთავრობა ვერ მოშლის ამისათვის, რომ ეშინია, უცხო ქვეყნის ვაჭრობამ ხალხი არ გააღარიბოს, მაგრამ ყოველ ღონისძიებით კი ეცდება, რომ ხალხს გაუადვილოს

იმდენი საქონლის გატანა ბათუმიდან, რაც თავის სახლისათვის და მკვიდრისათვის დასჭირდება.

8) სანამდის ბერლინის კონგრესით დადებული ვადა გადასახლებისა არ გავა, მანამდის მუსულმანებს შეუძლიათ თავისუფლად გადასახლება ოსმალეთში. იმათ შეუძლიათ გაყიდოს თავის სახლ-კარი და ნივთები, მაგრამ ადგილ-მამულს ვერ გაჰყიდოან; მოჰჯირს შეუძლია მარტო მულკის გაყიდვა, თუ ოსმალსაგან ბოძებული თოფი აქვს. ბერლინის კონგრესისაგან დადებული ვადა რომ გავა, იმის შემდეგაც შეუძლია თითო-თითოდ თითოეულს სახლობას ოსმალეთში გასვლა; მაგრამ მის გულისთვის პასპორტი უნდა აიღოს.

9) ფირალებს და მქუცავებს რუსის მთავრობა ფიცხად სჯის, მაგრამ საჭიროა, რომ მართალი მოწმეები და ცხადი საბუთები წარუდგეს სასამართლოს, და თუ ნამდვილად დამტკიცდა იმისი დანაშაულობა, კანონი ძალიან ფიცხად დასჯის, თვითონ მთავრობა ეცდება, რომ ფირალის გამამტყუნებელი საბუთები შეკრიბოს და მერე შეუბრალებლად დასაჯოს.

რუსის მთავრობას სხვა უფრო ფიცხელი ღონისძიება აქვს ფირალის დასასჯელად. იმას შეუძლია უცებ მოაშოროს ცუდი, გონჯი კაცი სოფელს და მემლექეთს; მაგრამ ამის გულისათვის სოფელმა და მემლექეთმა თვითონ უნდა შეადგინონ ქალაქდზე თავისი გადაწყვეტილება და მუხურების დასმით, ან ხელის მოწერით უნდა სთხოვონ მთავრობას, – ესა და ეს გონჯი კაცი ან ფირალი მოგვაშორეო. ქალაქდზე შედგენილ გადაწყვეტილებას ორ მესამედს მცხოვრებლებისას უნდა ჰქონდეს ხელი მოწერილი. ამის შემდეგ იმათგან დასახელებულ ცუდს და გონჯ კაცებს მთავრობა უცხად გადასახლებს შორს ქვეყნებში ან საუკუნოდ, ან დიდი ხნით. თვითონ სოფლებს და მემლექეთებს ნება აქვთ დაიჭირონ გონჯი კაცები და მერე შეუდგინონ გადაწყვეტილება იმათ დასაკარგავად; დაჭერის უმაღლეს შეუძლიანთ მცხოვრებლებს შეადგინონ ქალაქდზე გადაწყვეტილება, მერმე მთავრობაც შეეწევა იმათ დასაჭერად.

10) რუსის მთავრობა დანიშნავს სამსახურში აქაურ მცხოვრებლებს, ვინც ღირსი იქნება, არამც თუ მარტო ზაფთიებათ, უჩასტკის ნაჩალნიკებათაც. რუსის მთავრობა იმდენად გულდანდობილია აქაურ მუსულმანებზე, რომ იმათგან მილიციაც შეადგინა და უჩასტკის ნაჩალნიკებიც დაინიშნა აილულებით, ჯამაგირებით; მაგალითად, თუფან-ბეგი (შერვაშიძე) განაწესა ქვედა-აჭარაში, ახმედ-ბეგი ართვინის უჩასტკაში და ნური-ბეგი ხიმშიაშვილი შავშეთისა და იმერხევის უჩასტკაში.

#152#

11) ბათუმის მაზრის უფროსი მისწერს ყველა ოკრუგებისა და უჩასტკების ნაჩალნიკებს, რომ ისინი ტკბილად ექცეოდნენ ხალხს და ყურადღებით მოუსმენდნენ ყოველს იმათს თხოვნას და გაჭირვებას; იმათ უნდა შეატყობინონ ყოველივე ხალხის თხოვნა და გაჭირვება ბათუმის გუბერნატორ-ფაშას, რომ იმან იშუამდგომლოს უმაღლეს მთავრობასთან და დააკმაყოფილოს ხალხის სამართლიანი თხოვნა. ყოველივე, რაც ზემოთ მოხსენებულია, უნდა გამოცხადდეს აჭარა-ლივანში, შავშეთ-იმერხევში, ბათუმ-ჩერქესუში, ბორჩხა-მაჭახელში და მურღულში იმ აზრით, რომ ხალხმა აღარ დაუჯეროს ცუდს კაცებს,

რომელნიც ატყუებენ, ვითომც ხალხს მოელოდეს სხვადასხვა გაჭირება და შეწუხება რუსის მთავრობისაგან“.

* * *

შემოერთებისთანავე, რუსის მთავრობამ ბათუმის მხარეს ცალკე სამხედრო გუბერნატორი დაუნიშნა, ოლქი ნაწილებად დაჰყო და ცოტ-ცოტად და თანდათან მკვიდრნი, რომელნიც მარტოდენ „რუსის“ ხსენებაზე სათოფეზე გარბოდნენ, შეეჩვივნენ რუსის ადმინისტრაციას, რუსეთის იმპერიის კანონმდებლობას. ამასთან ერთად დაგვიახლოვდნენ ორას წლობით დაშორებული და გულიდან მოწყვეტილი ძმები, ბედმა ისევ შეგვაერთა. ადვილი წარმოსადგენია, თუ რაზომ დიდი და განუსაზღვრელი უნდა ყოფილიყო მაშინ სიხარული მთლად ქართველობისა, რომელსაც ამდენი ხნის ნატვრა, მაჰმადიან ქართველების შემოერთება შეუსრულდა. როცა ამ ეპოქას მოვიგონებთ, არ უნდა დავივიწყოთ ის ღვაწლი, რა ღვაწლიც მიუძღვის ჩვენს წინაშე განსვენებულ გრიგოლ გურიელს, რომელიც დაახლოებული იყო მაჰმადიან ქართველებთან. ეს ჭეშმარიტი მამულიშვილი კარგად იცნობდა მათ, იცოდა რა კილოთი, რა ჰანგით ელაპარაკნა ამ ისტორიული აქტის შესახებ, აეხსნა და ჩაეგონებინა მათთვის მისი მნიშვნელობა და ჩვენ ძმებად დავესახეთ, და არა მტრებად, როგორც მაჰმადის სარწმუნოება ასწავლიდათ.

ბათუმის მხარის შემოერთებისთანავე, 1878 წ. ნოემბერს თბილისში ჩამოვიდა ქართველ მაჰმადიანთაგან დეპუტაცია. ქართველების მოწინავე წრემ განიზრახა სადილი გაემართნა ამ ძვირფას სტუმრებისათვის და ამ სადილზე აღენიშნათ შეერთების ეს დაუვიწყარი აქტი, მოელოცნათ ერთმანეთისათვის ეს ბედნიერი დღე, ქართველური გული გადაეშალათ ერთმანეთისათვის და მტკიცე და ურყეველი საძირკველი ჩაეყარათ ძმობისა საიმედო მომავლისათვის. ამ შეხვედრას მოთავეობდა ჩვენი დაუვიწყარი მამულიშვილი დიმიტრი ყიფიანი. სადილი გამართული იყო თ. ივანე მუხრან-ბატონის სახლში, კლუბის დიდ დარბაზში. მასპინძლები ორმოცდაათ კაცამდე იყო. მათს შორის იყვნენ: დიმიტრი ყიფიანი, გრ. ორბელიანი, კონ. მამაცაშვილი, იასე ანდრონიკაშვილი, დიმ. ჯორჯაძე, დიმ. ფურცელაძე, ლიტერატურის წარმომადგენელნი, გარდა ილია ჭავჭავაძისა, რომელიც ამჟამად თბილისში არ იმყოფებოდა, აკაკი წერეთელი, გ. წერეთელი. ივ. კერესელიძე, ნიკ. ავალიშვილი, „დროების“ რედაქტორი სერგეი მესხი და სხვ. სტუმრები ყოფილან 16 კაცი, მათ შორის გენერალ-მაიორი შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილი. ამ ღირსსახსო-
#153#

ვარ სადილზე სიტყვები წარმოსთქვეს: პოეტმა გრიგოლ ორბელიანმა, აჭარელთა დეპუტაციის მეთაურმა ჰუსეინბეგ ბეჟან-ოღლიმ, შემდეგ ალ. ზუბალაშვილმა, დიმიტრი ყიფიანმა და აკ. წერეთელმა.

შუა სუფრის დროს გრ. ორბელიანი, სავსე ჭიქით ხელში, წამოდგა და წარმოსთქვა შემდეგი ჩინებული, გრძნობით სავსე სიტყვა:

„ბატონებო! რას მოასწავებს დღეს ჩვენი აქ შეყრილობა? რა გვიხარია? რას ვდღესასწაულობთ? კრება ესე წარმოგვიდგენს სიხარულს მას სანახავსა, როდესაც ერთი დედის შვილნი, შავი ბედის გამო, განშორებულნი, დიდხანს ერთმანეთისათვის დაკარგულნი, – ანაზდეულად მოულოდნელად შეჭვდნენ, იცნეს ერთმანეთი და გადაეხვივნენ გულითადი სიყვარულითა.

„ჩვენცა, ეგრეთვე საქართველოს შვილნი, ვიყავით დაკარგულნი ერთმანეთისათვის საუკუნოების განმავლობაში, ბევრი ვიტანჯეთ მტერთაგან, ბევრი გაოხრება გამოვიარეთ, მაგრამ მაინც არ დაგვვიწყებია დაშორებულნი ჩვენი ძმები. თვალი, გული გვეჭირა თქვენკენ, ბატონებო, და გნატრობდით, როდეს აღმოვა ჩვენთვის მზე შეერთებისა!

„და აი, დღეს ჩვენს შორის ვხედავთ დაშორებულთა ძმთა და მოხარულნი ვმადლობთ ღმერთსა და ვვედრებით, რომ შეერთება ესე ჩვენი იყოს უკუნითი უკუნისამდე შეურყევლად“... და დღეის იქით ლხინშიაც, ჭირშიაც, უნდა ვიყვნეთ ჩვენ ერთად, ვითარცა ერთნი დედა-საქართველოს შვილნი“...

გრ. ორბელიანის შემდეგ წამოდგა უფროსი დეპუტაციისა ჰუსეინბეგ ბეჟან-ოღლი და წმინდა ქართული ენით რამდენიმე სიტყვით წარმოსთქვა სადღეგრძელო დიდი მთავრის, კავკასიის მეფისნაცვლისა.

შემდეგ წამოდგა ალ. ზუბალაშვილი და თქვა:

„მოწყალენო ხელმწიფენო! რაც უნდა მძიმე ხვედრი შეხვდეს ხალხს, საზოგადოებასა, თუ ბოლოს ყოველივე კარგად გათავდება, დიად, კაცმა მადლობა უნდა შესწიროს ღმერთსა!

„შემდგომ მრავალწლიანი ომისა, სისხლის ღვრისა და სიმძულვარისა ორ ძმა ხალხს შორის, რუსეთისა და ოსმალის საქართველოსა, მიუხედავადმა განგებამ ისე მოიყვანა საქმე, რომ დღეს ეს ორი ჩამომტერებული ხალხი ერთად შეყრილნი ვართ და ვდღესასწაულობთ განხეთქილების მოსპობას ჩვენს შორის, ჩვენს ძმურად შეყრასა „ძველებურათა, ჩვენებურათა“ იმ კაის გულითა, რომელსაც ჩვენ ჩვენში ვხედავთ, ისე თქვენშიაც გეგულებით.

„ძველად დიად მრავალგვარი სიმდიდრე და სიკეთე ჰქონია საქართველოსა და ეხლა ერთიღა მაინც საუნჯე კიდევ გვაქვს უნაკლულოდ, ესე იგი კაი გული, რომელიც ყოველთვის აღიძვრის თავგანწირულებით ყოველ საზოგადო კეთილ საქმეზედ ძმურის სიყვარულისათვის.

„ამგვარ თვისებისა გამო ჩვენი გულისა, უნდა მოგახსენოთ, რომ ახ-

ლა ნებით თუ უნებურად, ხომ ჩვენი ხართ, და რა გავიცანით ერთმანეთი და რა კიდევ ერთმანეთს უკეთ გავიცნობთ, მაშინ უეჭველია, სულ ჩვენი #154#

იქნებით, ერთნი ვიქნებით და ერთად გავსწევთ უღელსა, საზოგადო წარმატებისათვის!...

„მაგრამ ვის ჰმართებს კიდევ ქება და პატივი ამ ჩვენი შეერთებისათვის? ბატონებო, სტაქნები დაამზადეთ! ეს ქება და პატივი, დიახ გვმართებს, რომ ვუძღვნათ ძლიერ რუსეთის ხალხსა! და ეს სადღეგრძელო იყოს პატივისცემისათვის რუსეთის ხალხისა!“

შემდეგი სიტყვა წარმოსთქვა დიმიტრი ყიფიანმა:

„დღევანდელისთანა დღე, დიდი ხანია, სანატრელი იყო ჩვენთვის. ორიოდ სიტყვა მომახსენებინეთ ამის განსამარტებელი.“

„ერთხელ საქართველოც ვრცელი და მაგარი ქვეყანა ყოფილა. ამაზე გვემოწმებიან: ერთის მხრით – გმირული მოქმედება, რომელსაც თვალწინ წარმოგვიყენებს ერთი ცარიელი ხსენება ისეთი სახელისა, როგორც, მაგალითად, ვახტანგ გორგასლანი, დავით აღმაშენებელი, დიდი და დიდად მნათობი თამარ მეფე; მეორეს მხრით – გვემოწმებიან ისეთი ხუროთ-მოდღვრებითი ამოსაკითხავები, როგორც, მაგალითად, ციხესიმაგრეები და ტაძრები შიგნით და ტაძრები გარეთ, დიდის სიშორიდან რომ მოგვითხრობენ ქართველობის ქველობასა და ღვთისმოყვარეობას, – ათონის მთიდან იერუსალიმამდე.“

„ბუნების გამომძიებლობით ვიცით, რომ ქვეყნიერებაში უძრავი არა არის-რა. დროთა ბრუნვაში სხვადასხვა შეტაკებანი მომხდარა და ერთი ისეთიცა, რომ დაურღვევია ჩვენი გვარ-ტომობითი კავშირიცა. და ორასმა, სამასმა წელიწადმა განვლო, რომ აქაურ ქართველებს იქაური ქართველებისა არა გვსმენია-რა, – ისინი ჩვენთვის სწუხდნენ, ჩვენი – იმათთვის; ჩვენ იმათი აღარა ვიცით-რა, იმათ – ჩვენი.“

„ვინ იცის, კიდევაც რამდენ ხანს ვიქნებოდით ამ მდგომარეობაში, რომ დიდი რუსეთისათვის არ მიგვენდო თავი, იმისმა ზრუნვამ ხალხთათვის მოგვმადლა ეს შეერთება ამდენი ხნის დაშორებულებსა. როგორც თავადმა გრიგოლ დიმიტრის-ძემ წარმოსთქვა, მაღლობას განუზომლად ვზრდით ჩვენს გულში და რადგან ახლა აგვიხდა ასასწლეული ნატვრა, ვისურვოთ, თავად გრიგოლის სიტყვებისამებრ, სიმტკიცე ამ ახლად აღდგენილი კავშირისა უკუნისადმე! და ამ ჩვენს ძველს მოძმეებს რომ თვალითა ვხედავთ და ძმურის სიყვარულით შევჰხარით, შევსვათ სადღეგრძელო იმათი!“

ნადიმის დასასრულ სიტყვა წარმოსთქვა აკაკი წერეთელმა:

„ბატონებო! ბევრი ქართული ლხინი გვინახავს, ხშირად დავსწრებივართ სუფრაზედ, სადაც ჩვეულებრივი მოლხენა და გულგახსნილობა ყოფილა, მაგრამ ისიც კი არ დაგვრჩენია

შეუნიშნავად, რომ ხანდახან ამ მოლხენის დროს ზოგიერთ მოლხინე ქართველების მხიარულ სახეს ჭმუნვის ღრუბელი გადაჰკვრია; თითქოს იმათ იმ დროს რაღაც სწყვეტდათ გულსა, თითქოს ისინი მაშინ რაღასაც ინაკლისებდნენ იმ მდიდარ სუფრაზე!...

„დღევანდელი ლხინი კი, ვხედავთ, სხვაგვარია: მხიარულება უნაკლულო და სიხარული უღრუბლო!

„და რას უნდა მივაწეროთ ეს? თუმცა თითოეული თქვენთაგანიც კარგად გრძნობს ამას, მაგრამ მე მაინც ვიტყვი რომ ამის მიზეზია დროთა-ვითარებისაგან დაშორებული.

#155#

ჩვენი მოძმეების, რომლის წარმომადგენლებიც აქა ბრძანდებიან, დღეს ხელ-ახლად ჩვენთან შემოერთება და ძლიერად შეკავშირება.

„დიაღ, ბატონებო, დღეს ჩვენ შეგვიძლია მივიღეთ ჩვენი წინაპრების საფლავებთან და ჩავსძახოთ, რომ მათი ანდერძი ჯერ კიდევ არ გაგვიფუჭებია!

„და რა იყო, ბატონებო, ის ანდერძი?

„აქ მე გადაჭარბებულს არას ვიტყვი. ეს ანდერძი იყო; დედაენა და ერობა, ამაების სადიდებლად ბევრი შრომა გაუწევია და დიდი მსხვერპლი შეუწირავს ჩვენს ნეტარსენებულს მამა-პაპებს.

„პირველი, ესე იგი, ენა, ისე მდიდრულად შეუკაზმავთ და ისეთი გემოც მიუციათ, რომ ჯერ კიდევ ვერ მოგვიხერხებია მისი დავიწყება და არა თუ ჩვენ, იმ ჩვენ მოძმეებსაც, რომელიც რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში დაშორებულები გვყავდნენ, იმათაც კი შერჩენიათ დედა-ენა ტკბილად სასაუბროდ.

„მეორე, ესე იგი, ერობა, ისე მდიდრულად შეუმუშავებიათ და ისეთგვარად აუბეჭდავთ, როგორც გარეგანის, ისე შინაგანის საკუთრად ქართველი ერის საკუთვნელ ნიშნებით, რომ დღესვე ქართველი ერთი შეხედვისთანავე იცნობა. ესევე ნიშნები დარჩენია ჩვენს მოძმეებსაც; ამის დასამტკიცებლად შორს ნულარ წავალთ, – საკმაოა, რომ აქვე, აი სუფრაზედ მივიხედ-მოვიხედოთ.

„ახლა ვხედავთ, რომ ჩვენი წინაპრების დანაპირები აქეთაც და იქითაც შენახულა და ამით ჩანს, რომ ჩვენ შორის ძმური კავშირი თურმე აროდეს არ ყოფილა მოშლილი!

„დიაღ, დღემდი თუ ცალ-ცალკე შეგვიჩაბავს ის ანდერძო დღეს უფრო ადვილად და ძლიერად ავასრულებთ, თუ კი ძმურად მივცემთ ერთმანეთს ხელს, დავადგებით ერთ გზას და მივმართავთ ერთ მიზანს.

„აქ ესეც უნდა მოვიხსენიოთ, რომ იმ ჩვენს სამაგალითო მამა-პაპებს, სხვათა შორის, ერთი დიდი ღირსებაცა ჰქონდათ: მტრისა და მოყვრის პასუხის გება; ვისგანაც კი რამ კეთილი დაუნახავთ: ერთი ათასად გადაუხდიათ!

„ამ ღირსებებს ნურც ჩვენ ვიქნებით მოკლებული: ვინც ჩვენ კეთილს გვიქადაგებს და ვინც აგვისრულებს დანაპირებს, ჩვენც ვეცადოთ მისთვის სამაგიეროს გადახდა და დავუმტკიცოთ სიყვარული...

„თუ ჩვენი მამა-პაპები ადევნებდნენ თვალს ქვეყნის მოძრაობას, ნურც ჩვენ ვიქნებით თვალ-დახუჭული...

„მზად ვიყო, რომ ბედს. საიდანაც უნდა მოდიოდეს, კარი გავუღოთ, – და უბედობას ვეწინააღმდეგოთ!

„ეს იქნება იმ ანდერძის სისრულეში მოყვანა!

„მაგრამ რომ კიდევ უფრო გავძლიერდეთ, ვიცნოთ ჩვენი თავი, დავაფასოთ ჩვენი წინაპრები და თვალ-ყური ვადევნოთ დროთა ვითარებას, საჭირო არის, რომ ვეცადოთ ჩვენი შვილების გამოზრდას... მივცეთ გზა განათლებას, და შემდეგ იმათ ენერგიას და ცოდნას მამებმაც დავახმაროთ ჩვენი გამოცდილება და ისე შეერთებულად ვიღვაწოთ, რომ ჩვენს წინაპრებთან პირშავად არ დავრჩეთ!“...

სიტყვები ნიჭიერი მგოსნისა, რომელმაც გამოხატა დამსწრე საზოგადოების აზრი, დიდი აღტაცებით მოისმინა ყველამ. მთელი სადილის განმავლობაში ლაპარაკის საგანი – ძვირფასი სტუმრები, ახალი შემოერთებული მხარე და მათი მკვიდრნი იყვნენ. ქართველის გული სავსებით ამგერებულ იქნა დიდის ხნითვე დაკარგული ძმების პოვნითა, მის სიხარულს საზღვარი არა ჰქონდა.

მაგრამ საინტერესოა ვიკითხოთ: ისიც: ამ ახლად შემოერთებულ მხარეში ჩვენი ძმები ჩვენს შესახებ რასა ჰფიქრობდნენ, მივაჩნდი ძმებად თუ არა? სამწუხაროდ, სარწმუნოების ფანატიზმს, ეს გრძნობა შეურ-
#156#

ყვია. მაგრამ ეს წმინდა გრძნობა არასოდეს არ გამქრალა და მარად ღვივოდა აჭარელთა სულსა და გულში, როგორც უშრეტი ლამპარი. ჩვენი აზრით, მეტად საინტერესოა გავიცნოთ წერილი აჭარის უკანასკნელი ბატონის, შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილისა, დაბეჭდილი „დროებაში“ ერთი წლის შემდეგ იმ სამახსოვრო სადილისა, რომელზედაც ორივე შეერთებულმა ძმებმა ერთმანეთს დაახლოვება მიულოცეს. თავის წერილში, რომელსაც აქვე გადმოვსწერთ, თავისი „აღსარება გამოსთქვა ავტორმა და სახელადაც „გულწრფელი აღსარება“ დაარქვა. აი ეს წერილიცა:

„კაცის ცხოვრება თავიდან ბოლომდისინ დღე-ღამესავით მუდამ ცვლა-მოძრაობაში არის.

„მე მინდა, ბატონებო, მოგახსენოთ ჩემი ცხოვრების უმთავრესი თავ-გადასავალი გულმართლობითა.

„მე, ჩემის ყმაწვილობის მოღმა, ჩემდა სამწუხაროდ, ოსმალოების ქვეშევრდომობაში ავახილე თვალი: თავიდანვე ჩემი თანამემამულე, ჩემ მოძმეთ ტანჯვა, ჩავგრა, თავში ცემის მეტი არა მინახია-რა! გაზვიადებული ლხინი, სიხარული რა არის კაცისთვის, უთუოდ მალე მოსდაგდება, მოსწყინდება, რომ ჭირი, ნაღველი, კვნესა და ოხვრა რა იყოს!...

„თუმცა მე კერძოდ, ჩემის ღირსების შესაფერად მომეტებული სახელიც მქონდა, პატივიც, კარგი ყოფა-ცხოვრებაც და სიმდიდრეც მამა-პაპეული, თუ ჩემგან შეძენილი, რომლით შემეძლო თავისუფლად ოსმალური გალაღებით და შვებით სიცოცხლე, მაგრამ

ესე ყველა გარეული გამოჩენილობა თვალში სრულ არაფრად არ მომდიოდა!

„პირად ძალა-ნებრივ სიმხიარულე-კმაყოფილებას ვიჩენდი მარტო ოსმალების სათვალფერისოდ; მაგრამ შინაგან ტკბილი სული, გული მუდამყამს რაღაცა გამოურკვეველი სიმწუხრის ბნელ-უკუნით მოცული მქონდა; ვცდილობდი მუდამ ცისმარე დღეს, ამ ჩემის დავარდნილ-დაცემულის მდგომარეობის როგორმე გაუმჯობესობას. მაგრამ ვერაფერი მერ მოვიგვარე!

„ან როგორ ავიცილებდი თავიდან ეგრეთ ბოროტ-მოვლინებათ, როდის ერთის მხრით ოსმალოების უსამართლობა, მძლავრობა, ცარცვა-მგლეჯელობა, დამაქცევლობა და ჩემ ტკბილ სამშობლოს უკიდურესი აოხრება, გატიალება დღითგან-დღეზე უფრო და უფრო მატულობდა?... მეორე მხრით, ჩემსა საყვარელ მოძმე მესხ-კლარჯთა ზნეობ-რივი საშინელი გარყვნა, განებივრება, ავგულობა, მეთავეობა, სიხარბე, მგლეჯელობა, მოსისხლეობა, ჭრა, კვლა და მისთანა, კაცობრიობითის გზა-კვალითგან გარეთ გასვლა ღუპავდა ჩემს ქვეყანას! და დღე ერთ მზგეფსად, მზგეფსი თვედ, თვე ერთ წლად და წელიწადი ერთ მრთელ საუკუნოებად.

„ჯერ ოც-და-ხუთის წლისა არ ვიყავი, რომ მრავალი საუკუნოების უწყალოდ დატანჯულ მსხვერპლად ვპგრძნობდი მე ჩემს ნორჩს, ახლად გაშლილს ყვავილოვანს სიცოცხლესა! ამნაირი ჩემი ტანჯული სიცოცხლის წამლად, ვსთქვი, ქვეყანაში შესვლა, ცოლის შერთვა, დაწვრილშვილება, ხან ერთზედ, ხან მეორეზედ გულის გადაყოლება, მოყვრებში კარგი დროების გატარება, ლხინი, სიხარული, ნავარდობა და მასთან კაცის გულის მასიამოვნე. მაგრამ ამ ყველა საშუალებამ რაც არ მომიმატა ჭირი ჭირზედ, თვარემ საამისოდ არა შეუმსუბუქებიათ-რა ჩემთვის. ერთი-სიტყვით, რკინის გალიაში შემწყვდეული ვეფხის მდგომარეობას ჰგავდა დაახლოვებით ჩემი მდგომარეობა. მუდამ ვცდილობდი ჩემი თავის და ჩემთა მოძმეთა გამოხსნას, ჩემი ქვეყნითურთ, თურქეთის ხელიდან და რუს ხელმწიფის ქვეშევრდომობაში შესვლას, რომლის მფარველობაშიაც იყვნენ დიდის ხნის უმრავლეს საყვარელ მოძმეთა მხარე-ქვეყნები: იმერეთი, ქართლი, კა-
#157#

ხეთი, მესხეთის მცირე ნაწილი და სხვ., მაგრამ არ იქნა, არ მეღირსა!...

1853 წელს ომიანობისა, ცოტა რამ იმედი მომეცა. ვამბობდი: აგერ, ახლა გამოვალ თურქეთის ჭვეშევრდომობისაგან, ჩემიანებსა და ჩემს ქვეყანასაც გამოვიხსნი იმათ მტარ-ვალობითგან და დიდებულ რუსეთს შევუერთდები. მაგრამ, საუბედუროდ, ყოველი საშუ-ალი გამიწყდა, გზა-კვალი დამეხშო, ყოველგნით ფოლხი მომადგა და ხელი მომეცარა... განა მოიპოვება ყოველთვის სადმე მისთანა ერთგული მოყვარე მეგობარი, რომ შენ ხვა-შიადი მიანდო, პატიოსნად შეგინახოს და არ გაგთქვას? განა მოიძებნება მუდამ თავ-გრ. გურიელისთანა, უფ. მ. მეფისაშვილისთანა და ზოგიერთ ახალციხელებისთანა გა-მოსადეგი ძმა-კაცები, გაჭირვებული კაცის ხელის-ხელ-მენდილად და წყლული გულის სალბუნ-წამლად, რომ ისარგებლოს ჩემისთანა სვე-ბედისგან განწირულმა კაცმა?...

„რაც იქნა, იქნა, მადლობა ღმერთსა, იმათ სრულ აღარ მოვიხსენიებ, ყველას დავიწყების უფსკრულში მივსცემ. ახმა მადლობა, ქება და დიდება ყოვლის მპყრობელს, ყოვლის შემძლებელს, ყოვლად სახიერს, ერთს ღმერთსა, რომ ამ ყველა ჩემი გულ-სულის

შემაჯიწროებელმა ბნელ ღამის წამმა განვლო, გადიარა. 1877 წლის ომიანობის მოღმა, ჩემდა საუკუნო სასიხარულოდ მომეცა საშუალება ღვთის მაღლით მაღალ რუს ხელ-მწიფის მფარველობის ქვეშ შესვლისა. მეცა და ჩემს თანამემამულეთაცა ჩვენს მრავალ-რიცხვედ ძმათა თანა შეერთებითა. კურთხეული განგება, რომ ჰხედავდა მუდამ ჩემი შეწუხებული გულის კვენესა-ოხვრასა, ნუგეშით მომაგო სამაგიერო, მით ღამის ბნელი უკუნი ბრწყინვალე დღედ გადამექცა, სიმწუხარე – სიხარულად და ჭირი ღვინზედ შე-მეცვალა!...

„მის მოღმა დავუახლოვდი ქ. თბილისს, სხვა-და-სხვა ჩინებულ პირთა, თავადთა და აზნაურთა. თავიდან მოყოლებული უკანასკნელ აღსავლის მქონე პირთამდის და მათთანა პატივცემულ ყოველ წოდების პირთა ისეთი საგრძნობი შთაბეჭდილება მოახდინეს ჩემს გულში, რომ ვერაოდეს ვერ დავვიწყებ ჩემ დღეში მე იმათ დიდ მოკეთობას, წრფელ კაცთ მოყვარობას და მიღებულებას!... თუმცა ახლა დროებით ცოტა ხნით დავშორდი მე იმათ მწყალობელ მოკეთე მოყვრობას, მაგრამ სული-გული ისევ იმათთან მიბრუნავს იგინი არიან ჩემი გონების მარად მამრწყენნი, სასო-იმედნი და დაუვიწყებლად ძვირფასნი სახსოვარნი...“

„ღმერთმან ჰქნას, ისე მალე მივხვდე მე ჩემის გულის საწადსა, მათთან ხლებასა, რომლის მსგავსი უბედნიერესი წამი არ შეიძლება იყოს ჩემთვის ამ ქვეყანაზედა... ღმერთ-მან ჰქნას; მეცა და ჩემთა თანამომეტაცა საქმით დაგვემტკიცებინოს ჩვენგან მოსალო-დი კეთილშობილური მოქმედება; შევერთებულიყოთ მტკიცე ძმურად ჩვენს დიდის ხნის აქეთ დაშორებულ მრავალ რიცხვს ძმათათანა, სულითა და გულითა და ყოველ კეთილ-განწყობილებითა ხელი-ხელს მიგვცეს და გარდაგვედგას ის გმირული ნაბიჯები, რი-თაც განთქმული იყვნან ქრისტიანობისა ჩვენნი წინაპარნი საქვეყნოდ, ეხაროსთ დიდის ხნის მოღმა იმათ ღრმად მიძინებულს სულ-გულსა და იშვებდნენ ჩვენის ღირს მემკვიდ-რეობითა, რომლით წინ წავა ქვეყნის მამენებლობა. განახლდებიან ციხე-ტაძარნი, სა-მოქალაქო ვაჭრობა, ხელოსნობა, სწავლა-მეცნიერება, ზნე-კეთილობით, ერთიათასად და ათი-ათასად წარიმართება მიწის შემუშავება, ნერგვა, წინდვა, მყვნა გამრავლება, ყოველი საზრდო გაგვიფდება, რომ ყოველი კაცი ბედნიერების გზა-კვალს დაადგეს ღვთის მსახურებით, სიმართლით და კაცთმოყვარეობითა“...

შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილი

ქ. არტაანი,

29 თიბათვეს (1879 წ.)

შემღებისდაგვარად ვეცადეთ მკითხველისათვის გაგვეცნო წარსული ყოფა აჭარისა იმ დრომდე, სანამ ეს კუთხე კერძოდ, და ბათუმის ოლ-ქი საერთოდ, ბერლინის ტრაქტატის ძალით 1878 წელს რუსეთის იმ-#158#

პერიას არ შემოუერთდა. შემდეგ წერილში ვეცდებით გავუზიაროთ მკითხველს ის ცნობები, რაც ადგილობრივ შევკრიბეთ ამ მხარის შესა-ხებ იმ დღიდან დაწყებული, რაც აქ რუსეთის ადმინისტრაციამ დაიწყო მოქმედება და ყოველივე დაექვემდებარა იმპერიის საერთო კანონებს.

VI

აწინდელი აჭარა

ადმინისტრაციული დანაწილება და მცხოვრებნი: ადმინისტრაცია, სამართალი, ზნეობა. მცხოვრებთა რიცხვი. – ეკონომიური მდგომარეობა: ხვნათესვა, საქონლის მოვლა-მოშენება, მებაღეობა, მევენახეობა, მეფუტკრეობა, შინა-ხელსაქმობა, სამუშაოდ გასვლა, გადასახადი.

ადმინისტრაცია. ბათუმის ოლქის შემოერთების შემდეგ აწინდელი აჭარა ადმინისტრაციული მხრით ორ ნაწილად გაიყო. აღმოსავლეთით – ახალციხის მაზრაა საზღვარი, ჩრდილოეთით – გურია, სამხრეთით – შავშეთი-იმერხევი და დასავლეთით – სოფელი კიბე, რომელიც ქვემო-აჭარის ნაწილს გონიის ნაწილისაგან ჰყოფს. ამ საზღვრებში მოთავსებულია ზემო-აჭარის და ქვემო-აჭარის ნაწილები, ანუ საბოქაულონი. ზემო-აჭარაში ნაწილის უფროსის სამყოფელია სოფ. ხულო, ხოლო ქვემოსაში – სოფ. ქედა.

უფროსებად ქვემო და ზემო აჭარაში, როგორც ბათუმის სხვა ნაწილებშიაც, პირველად ადგილობრივნი მკვიდრნი იყვნენ დანიშნულნი იმ მოსაზრებით, რომ ახალი ადმინისტრაციული წესწყობილება მომეტებული სიადვილით შეეტანათ მცხოვრებთა ზნე-ჩვეულების, მათი ხასიათის მცოდნე-მოსამსახურეთ. ჩვენ მოვუსწართ ხულოში უფროსად გურიის მკვიდრს, კაპიტანს ალ. ბერიძეს და ქედაში – თუფალ-ბეგ შარვაშიძეს. ჩვენი იქ ყოფნის ერთი წლის უკან ორივემ გაანება სამსახურს თავი. თითოეულ უფროსს თითო თანაშემწე (იგივე საქმის მწარმოებლები) და თითო თარჯიმანი (იგივე მწერალი) ჰყავთ. უფროსებს მინდობილი აქვთ ზრუნვა წესიერების დაცვისა, ზოგიერთ შემთხვევაში სამართლის გაჩენისა და მკვიდრთა ეკონომიურ ყოფისათვის. ნაწილის უფროსებად, ჩვეულებრივ, ინიშნებიან უკვე სამხედრო სამსახურში ნამყოფნი. მათს განკარგულებაშია თორმეტამდე ჩაუში, ანუ ჩაფარი, რომელნიც ადგილობრივ მკვიდრთაგან გამოჰყავთ და თვიურ ჯამაგირს აძლევენ.

სამართალი. ამა თუ იმ დანაშაულისათვის სასჯელის გადაწყვეტა და მოდავეთათვის სამართლის გაჩენა აჭარაში ორი ადგილობრივი დაწესებულების ხელშია. ერთი – სასოფლო სასამართლო, რომელსაც შეადგენს სოფლის მამსახლისი, იმამი და სასოფლო მოსამართლენი, ანუ მეჯლისნი. ეს დაწესებულება არჩევს პატარა, მცირე-მნიშვნელოვან საქმეთა. თუ

მომჩივან-მოპასუხე სოფლის სასამართლოს განაჩენმა არ დააკმაყოფილა, საქმე გასარჩევად გადადის ნაწილის საერთო სასამართლოში. ამ სასამართლოს თავმჯდომარედ არის ნაწილის უფროსი, ხოლო წევრებად: ყადი, რომელიც გუბერნატორის მიერ ინიშნება და სამი საზოგადოებისაგან ამორჩეული პირი. ესენი ამ თანამდებობაზე ინიშნებიან ნაწილის უფროსის წარდგენილების თანახმად. ასე, რომ მთელი კრებული ფაქტიურად ნაწილის უფროსს ექვემდებარება, რადგან მასსზეა დამოკიდებული ვინ და ვინ წარადგინოს დასამტკიცებლად. თუ მოდავენი ნაწილის საერთო სასამართლოს განაჩენითაც არ იქნებიან კმაყოფილნი, იმ შემთხვევაში საქმე ირჩევა ბათუმის ოლქის საერთო სასამართლოში, სადაც არიან თავმჯდომარე (ოლქის უფროსი), ყადი (საოლქო) და რამდენიმე წევრი.

ადგილობრივი მკვიდრნი ზოგად სახელმწიფო მნიშვნელოვან დანაშაულისათვის და აგრეთვე სისხლის სამართლის საქმისათვის სახელმწიფო საზოგადო კანონთა ძალით სამართლდებიან. დანარჩენნი საქმენი და სამოქალაქო დავანი ირჩევიან საერთო სასამართლოს მიერ. საქმის გარჩევა სიტყვიერთა და ორნაირადა ხდება: მემკვიდრეობის საქმე, ცოლქმრული და საოჯახო უთანხმოება შარიათის, ან მაჰმადიანური კანონის თანახმად ირჩევა ყადის მიერ. მის დადგენილებას ნაწილის სასამართლოს თავმჯდომარე ამტკიცებს, ხოლო სხვა საქმეს, ადათის თანახმად, დანარჩენი წევრები ხმის უმეტესობითა სწყვეტენ.

აჭარელი მეტად თავაზიანია, ზრდილი და პირად მთქმელი. აჭარელი ერიდება კაცის შეურაცხყოფას, მაგრამ ერიდება იმასაც, რომ სხვებმაც არ შეურაცხყოს იგი. შურის ძიება და „სისხლის აღება“ ძველთაგან დარჩენილია. თუ კაცი შემოაკვდა, მოელის, რომ მოკლულის ნათესავისაგან ადრე თუ გვიან იმავე საწყაოთი მიეწყვის. აქედან წარმოსდგება ყაჩაღად გავარდნა, რომლის შესახებ ამდენსა ჰყვირიან ბუკითა და ნალართა. კაცის მკვლელი სულ სისხლის აღების მოლოდინშია და უმეტეს შემთხვევაში ტყეში და სახლს გარეთ იფარავს თავსა, გაჭირვებულია და იძულებული ხდება ამ შემთხვევაში სხვას წაართვას რამე. საზოგადოდ, თუ შეხვდება კაცი, ისევ ამ ტიპის ყაჩაღს. ხოლო პროფესიული ყაჩაღი, რომელსაც სხვის ცარცვა-გლეჯა ხელობად ჰქონდეს გამხდარი, ძალიან იშვიათია ხოლმე აქ. მაგრამ წარმოიდგინეთ, ყაჩაღობის დროსაც კი თავის ღირსებას არა ჰკარგავს აჭარელი. სიმართლის თქმა, რაინდული ხასიათი ამ გაჭირვებულ მდგომარეობაშიაც კი არ ავიწყდება და სწამს, რომ ვაჟკაცი ტყუილს არ იტყვის. მეტად დამახასიათებელია აქაურისათვის შემდეგი შემთხვევა. რამდენიმე წლის წინათ ბათუმ-ახალციხის შარა-გზაზე აჭარაში ინჟინერი პასეკი გამარცხეს. ყაჩაღებმა პასეკს წაართვეს საათის ძეწკვი და ფულად ათი თუმანი. შავი ნიკელის საათი უკანვე დაუბრუნეს თურმე, სირცხვილია, ასეთი ნივთის წართმევაო. მერე უკითხავთ, ჩე-

მოდანში რა გაქვსო? პასეკს უპასუხნია – არაფერია შიგაო, იმ დროს როცა შიგ ექვსასი თუმანი დებულა. ყაჩაღები ენდვნენ თურმე, – ასეთი ნა-
#160#

სწავლი კაცი ტყუილს როგორ იტყვისო, და ჩემოდნისათვის ხელიც კი არ უხლიათ.

ამგვარი ავკაცობის გარდა, რომელსაც სარჩულად ედება წმინდა ეკონომიური მიზეზი და პირადი ინტერესი, რაიცა ძლიერ იშვიათია ხოლმე, კაცის კვლას და სისხლის ღვრას ადგილი აქვს მეორე შემთხვევაშიაც. ამ მეორე შემთხვევას იწვევს ხოლმე ძველი ჩვეულება საცოლეს მოტაცებისა, როცა მშობლები ქალისა წინააღმდეგნი არიან ხოლმე. უფრო მეტ შემთხვევაში საქმე მორიგებით თავდება ხოლმე, მაგრამ მოხდება ისიც, რომ სასიძოსა და ქალის ნათესავების მხრივ სისხლიც დაიღვრება, თუ, განსაკუთრებით, საცოლევ წინააღმდეგია თავის მომტაცებლის სურვილისა.

სტატისტიკური ცნობები, რომელიც ყველაზე უტყუარი მაჩვენებელია ამა თუ იმ მოვლენისა, ჩვენს აზრს ჩვენს სასარგებლოდ ემოწმება და აქარწყლებს იმ ცილისწამებას, რომლის მსხვერპლნი გამხდარან აჭარის მკვიდრნი. ამასთან, საჭიროდ მაგვჩანია მოვიხსენიოთ, რომ სისწორე თუ სიმართლე ამ ცნობებისა მათი შემდგენელის კეთილსინდისიერებაზე გვაქვს მინდობილი.

მცხოვრებთა რიცხვი სამწუხაროდ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მცხოვრებთა რიცხვი მეტად მცირეა აჭარაში და რაც არის., ისიც დღითი-დღე მცირდება, ან თუ მატულობს, მეტად სუსტად. ამის მთავარი მიზეზი, ჩვენი აზრით, ქონებრივი უძლურება და აქაურ მწირ ბუნებასთან ზომაზე მეტი ბრძოლაა. ჯერ იყო და ამ მხარის რუსეთთან შეერთებისთანავე თითქმის ნახევარი რიცხვი მკვიდრთა თურქეთში გადასახლდა მუჰაჯირად. ამ შემთხვევაში ეკონომიური მიზეზი იმდენად არ იყო, როგორც ქადაგება მოლებისა და მათ მიერ ძაგება რუსეთის წეს-წყობილებისა. აჭარელნი, გულაცრუებულნი, თავის ერთმორწმუნე ხალხთან ეძებდნენ ხსნას და სამშობლო მხარეს თავს ანებებდნენ. ოთხმოცდაათიან წლებიდან გადასახლება შესწყდა. წელიწადში რამდენიმე მოსახლე თუ დაანებებს თავს აქაურობას. დაახლოვებით სწორი ცნობები აქაურ მოსახლეთა რიცხვის ცვლილების შესახებ ჩვენა გვაქვს 1889 წლიდან დაწყებული ვიდრე 1896 წლამდე და ისიც ზემო-აჭარის შესახებ. რაც შეეხება ქვემო-აჭარას, მარტო 1895 წლის ცნობები შევკრიბეთ. ამასთან საჭიროდა ვთვლით აღვნიშნოთ, რომ ციფრებში სხვა ეროვნების წარმომადგენელნი მეტად მცირეა; ას სულამდე თუ იქნება როგორც ზემო, ისე ქვემო აჭარაში. ისიც ხულოსა და ქედაში არიან, როგორც ვაჭრები, სახელდობრ სომხები, ბერძნები და თურქები. სოფლად კი თვინიერ აჭარე-

ლისა სხვა ეროვნებისა არავინ ცხოვრობს.

#161#

მცხოვრებთა რიცხვი ზემო აჭარაში
1889-1896 წ. წ.

წელიწადი	რიცხვი კომლთა	რიცხვი მდედრთა	რიცხვი მამრთა	ორივ ერთად
1889	2 609	8 423	9 156	17 579
1890	2 609	8 542	9 260	17 802
1891	2 615	8 730	9 466	18 196
1892	2 615	8 848	9 620	18 468
1893	2 615	8 893	9 886	18 779
1894	2 644	8 990	10 168	19 158
1895	2 645	9 052	10 261	19 313
1896	2 645	9 112	10 353	19 465

როგორც მკითხველი ხედავს, ამ საანგარიშო წლების განმავლობაში მცხოვრებთა რიცხვს მაინცადამაინც სახარბიელოდ არ უმატნია. შვიდი წლის განმავლობაში 2 609 კომლი რის ვაი-ვაგლახით 2 645 კომლი გამხდარა, ანუ 37 კომლი მომატებია, ესე იგი ორთაშუა რიცხვით წელიწადში $5\frac{2}{7}$ კომლი მომატებია. ხოლო იმავე ხნის განმავლობაში 17 579 სული 19 465 სულადლა გადაქცეულა, ანუ 1 206 სული მომატებია, რაიცა ორთაშუა რიცხვით შვიდასი წლის განმავლობაში შეადგენს ყოველწლიურს $172\frac{2}{7}$ სულს! ყოფილა ისეთი ბედნიერი წელიწადი, რომ ამ რიცხვს აღმატებია (მაგალითად 1892 და 1913 წწ.), მაგრამ გამოირკვა ისეთი წელიწადიც (1890 წ.), როდესაც მცხოვრებთა რიცხვს 23 სულიდა მომატებია.

საანგარიშო 1894 წელს მთელ ზემოაჭარაში

ქორწილი ყოფილა 36

დაბადებულა (მამრი 192, მდედრი – 107 299

მომკვდარა (მამრი) – 99, მდედრი – 45) 144

ასე რომ მთელი წლის განმავლობაში მომატებია: (მამრი 93 და მდედრი – 62) 155 სული.

რაც შეეხება აჭარის მეორე ნაწილის, ქვემო-აჭარის, მცხოვრებთა რიცხვს, სამწუხაროდ, ამათსავე შესახებ არა გვაქვს ისეთივე ცხრილი, მაჩვენებელი მცხოვრებთა რაოდენობისა და მათი რიცხვის ცვლილებებისა რამდენისამე წლის განმავლობაში ერთად. ამგვარი ცხრილის მაგივ-

რად აქ მოგვყავს 1895 წლის ანგარიში მცხოვრებთა, საიდანაც, კომ-
 ლეული და სულეულ რიცხვის გარდა, მკითხველი დაინახავს სოფლების
 სახელებს და რომელ სოფელში რაგვარად არის განაწილებული ორივე
 სქესის რიცხვი.

#162#

სოფლები და მცხოვრებთა რიცხვი 1895 წ. ქვედა აჭარაში

სოფლები	კომლი	მდედრი	მამრი	ორივე სქესის რიცხვი
ქედა	19	43	46	89
სამზიარ-შავაბური	20	49	55	104
ძენიამანი	32	118	115	233
კაკა-ოღლი	29	49	55	104
ორცვა	36	71	98	169
ალი-ოღლი	71	170	233	403
მეძიბნა	55	121	142	263
მერისი	186	588	696	1 284
ავუწა	51	99	116	215
ვაიო	57	106	128	234
ჯოღანი	53	125	148	283
ჭინკამე	33	82	87	169
აგარა	57	185	234	419
საღორეთი	38	90	107	197
ზესოფელი	35	70	95	165
ზვარე	34	77	94	171
გარდმანისი	17	35	34	69
წონიარისი	39	91	93	184
კვამტა	51	106	125	231
კანტაური	30	51	67	118
აბუქეთა	24	55	68	123
ორთა ხოხნა	22	46	46	92
კორომხეთი	20	40	51	91
დერე ხოხნა	65	134	154	288
ახო	75	164	220	384
გოგელიძე	36	91	106	197
ცხმორისი	59	168	173	341

კოკოტაური	38	98	116	214
ზუნდალა	62	191	216	407
დანდალო	131	310	387	697
კიბე	55	170	166	336
კაპნისთავი	39	103	122	225
ზედა-მახუნცეთი	45	73	83	156
ქვედა მახუნცეთი	30	69	82	151
ბზუბზუ	31	57	61	118
გოგიაძე-შოთაძე	30	60	65	125
გულეზი	42	105	129	235
ზენდიდი	45	101	128	229

#163#

ცხემლა	10	24	37	61
უჩხითი	56	134	163	297
მილისი	28	71	76	147
ნამლისი	19	54	70	124
მაჭახლისპირი	14	40	49	89
ქვედა-ხერთვისი	18	42	54	96
მალაკონი	16	29	31	60
ჭალახმელა	18	38	37	75
ქიძნათი	43	136	156	292
ქობალეთი	17	81	66	147
ღვარა	13	31	30	61
აჭარის-აღმართი	39	83	122	205
სინდიეთი	11	15	20	35
ქედ-ქედი	17	35	43	78
ჭანიერი	17	41	35	76
ჩხუტუნეთი	72	127	150	277
გორგარეთი	16	35	41	76
საფუტკრეთი	11	31	35	66
ჩიქუნეთი	66	209	208	417
ცხემლანა	9	24	17	41
ზედა-ხერთვისი	45	84	77	161
ზედა-ვაკე	25	57	59	116
ეფრატი	17	47	53	110
ქვაბისთავი	11	31	45	76
მინდიეთი	73	137	167	304

აკრია	32	63	82	145
-------	----	----	----	-----

სრულიად 2 566 6 071 7 064 13 135

საანგარიშო 1895 წელს ქვედა-აჭარაში:

ჯვარი დაუწერიათ 28 კაცს
დაბადებულა (მდედრი – 131, მამრი – 134) 266 სული
გარდაცვლილა (მდედრი – 29, მამრი – 82) 111 სული
მცხოვრებთ მომატებია 154 სული

რადგან ვერ მოვახერხეთ გვეშოვნა ამნაირივე მაჩვენებელი ზემო-აჭარის სოფლებისა და მათში განაწილებულ მცხოვრებთა, მკითხველი ძალაუწებურად უნდა დავაჯეროთ მხოლოდ სიას სოფლებისას, რაც საინტერესო უნდა იყოს, განსაკუთრებით იმათთვის, ვისაც ზემო-აჭარის სოფლების სახელების გაცნობაცა სწადს. მოგვყავს რა ეს სიაცა, საჭიროდა ვსთვლით დავსძინოთ, რომ სრული არ არის, შეიძლება თხუთმეტის ან ცოტა მეტი სოფლის სახელი გამოგვრჩა, ამიტომ რომ ზედა-აჭარაში მცხოვრებთა რიცხვი მთელი შვიდი ათასით მეტია ქვედა-აჭარაში #164#

რისაზე, მაშასადამე, სოფლებიც მეტი უნდა იყოს. აი ეს სიაცა, ანბანურს რიგზე დაწყობილი:

ა) აგარა, ალმათე, ახალდაბა; ბ) ბაკო, ბარათაული, ბელეთი, ბუთურაული; გ) გოგამე, გუდასხვევი, გორხანაული 10; დ) დიდ-აჭარა, დიაკონილი, დიაკონიძე, დარჩიძე, დოვანი, ვაკე, ვერნები, ვარდისციხე, ვარჯანაული; ზ) ზემოხევი 20; თ) თხილვანა; ი) იაკობიძე; კ) კილოთა, კვატია, კარაპეტა, კვახიძე, კვიწინაძე; ლ) ლამანაური, ლაკლაკიძე; მ) მანიაკეთი, 30, მახალაკიძე, მოპინეთი, მაწყვალთა; ნ) ნიგოზაული, ნადაბური, ნანოშვილები, ნამონასტრევი; ო) ოქროპილარი, ოთანახევი, ოლადაური 40, ორთამელე; პ) პაქსიძე, პაპაშვილები; რ) რიყეთი; ს) სხალთა; ტ) ტაბაძველი, ტაკიძე, ტბეთი; ფ) ფიჩხა, ფურტიო 50; ღ) ღორჯომი, ღორჯომელაძე; ყ) ყადი-ოლი; ჩ) ჩავო; ც) ცინტარიძე; წინარიძე, წყლის-საყარი, წაბლანა; ჭ) ჭედლური, ჭვანა 60; ხ) ხულო, ხიხაძირი, ხაბელაშვილები, ჯ) ჯაბნიძე – 64.

აქაურების გვარების შესახებ ის უნდა ვსთქვათ, რომ ზოგიერთს გვარი გადაუთურქულებია, თუმცა ამასთან თავისი წინანდელი (გურჯული) გვარიც ახსოვს, ზოგს კიდევ ქართული გვარის დაბოლოება თურქულად გადაუკეთებია. აქ მოგვყავს ის გვარები, რომლებიც ხელუხლებლად, პირვანდელი სახით დარჩენილა და რომლებიც ქვედა-აჭარაში შევ-

კრიბეთ.

აბაშიძე	ალექსაძე
აბუეთელი	ანანიძე
აბულაძე	ასაბნაძე
ავალიანი	ახველი
აზნაურაშვილი	

ბადმელიძე	ბედინაძე
ბაიძე	ბეჟანიძე
ბაზანდრიძე	ბერიძე
ბალაძე	ბოლოძე
ბარამიძე	ბოლქვაძე
ბასილაძე	ბროლაძე

გაბლაძე	გოგლაძე
გათენაძე	გოგრაშვილი
გელაძე	გორგოლაძე
გვიანიძე	გორაძე
გზავრიძე	გორდელაძე
გოგიტიძე	

#165#

დავითაძე	დიასამიძე
დევაძე	დუმბაძე
დვალაძე	

ვაშაკიძე	ვენაძე
ვაშაყმაძე	

ზანაკიძე	ზაქარიძე
ზაქარაშვილი	ზოიძე

თავდგირიძე	თელიშვილი
თებიძე	თოდრაძე
თედიაშვილი	თურმანიძე
თეთემაძე	

იაშვილი	ირემაძე
---------	---------

კანტაჭრელი	კვირიტაძე
კარიჭაშვილი	კიძინაძე
კახაბერიძე	კონცელიძე
კახიძე	კოჭობაშვილი
კილაძე	კუზიაშვილი
კვირიკაშვილი	კურცხალია
კიბორიძე	

ლაზიშვილი

მაკარაშვილი	მახაჩქაძე
მამინაიშვილი	მახაჭაძე
მარშანია	მეგრელიძე
მატარაძე	მიქელაძე
მაჭახელიძე	მორთულაძე

ნათაძე	ნაკაშიძე
--------	----------

ოროშვილი	ოქრიაძე
----------	---------

პოპუნძე	პარხალიშვილი
პართენაძე	პეტრიძე

ჟღენტა

#166#

საბძელიშვილი	სახაშვილი
საითაძე	სერობიძე
სალიძე	სოლოლაშვილი
სანიკიძე	სურმანიძე
სარაჯიშვილი	

ტაკიძე	ტრიკაძე
ტურიაშვილი	

უსტიაშვილი	უჩხაშვილი
------------	-----------

ფარსენიძე	ფოცხოველი
ქავთარაძე	ქინძაძე
ქათამაძე	ქუჩუკაშვილი

ქაჯაია

ღორჯომელიძე

ყარაშვილი ყიფიანი
ყარაჩიშვილი

შავიშვილი შარვაშიძე
შავლიშვილი შაქარიძე
შავლიძე შოთაძე
შარაბიძე

ჩაქველიშვილი ჩიკუტაძე
ჩერქეზიშვილი ჩხაიძე
ჩიკვაძე ჩხეიძე
ჩიკოლაძე

ცარიელიშვილი ცინცაძე

ძველიშვილი ძნელაძე
ძიძიშვილი

წავიშვილი წითელაძე
წანწალიკიშვილი წითლაძე
წვიტიშვილი წულუკიძე

ჭონიშვილი ჭინჭაძე
ჭინკაძე

ჯაბნიძე ჯაყელი

ხოხნელი

#167#

ზემო-აჭარის მცხოვრებთა გვარების სია არა გვაქვს, მაგრამ არა გვგონია, აქ ჩამოთვლილ გვარების გარდა ოცზე მეტი იყოს განსხვავებული.

ამ გვარების ღირსებათა შესახებ ის-ღა გვეთქმის, რომ ოსმალეთის მიერ ამ მხარის დამორჩილების და აქაურ წეს-წყობილების შეცვლის შემდეგ ჩვენებური „თავადები“ ოსმალურ „ბეგებად“ იქცნენ. ხოლო ის ბეგები, რომელნიც ჩამომავალნი იყვნენ ადგილობრივი მთავრებისა,

მაგ., აბაშიძენი (ქვემო აჭარაში) და ხიმშიაშვილები (ზემო აჭარაში) – სანჯაყ-ბეგებად იწოდებოდნენ. ამჟამად ბეგთა გვარს ეკუთვნიან თავ-დგირიძენი, ბეჟანიძენი, ან ბეჟან-ოღლები, შარვაშიძენი და ხიმშიაშვი-ლები. ჩვენებური აზნაურები აღებად იწოდებიან. უბრალო აღებად ითვ-ლებიან აქ სხვათა-შორის, ამ მხარის და საზოგადოდ, ზემო ქართლის ბა-ტონ ათაბაგთა ჩამომავალნი ჯაყელნი, რომელნიც, რიცხვით შვიდ კომ-ლამდე, ქვემო აჭარის სოფ. კვაშტაში ცხოვრობენ. ეს მხარე რუსეთმა რომ შემოიერთა, აჭარლების მაღალი წოდების წარმომადგენელთაც შუამდგომლობა აღძრეს ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურების წინაშე, რათა ესენი ქართველ თავად-აზნაურებად ჩაერიცხათ, მაშინდელი წინა-მძლოლი თავად-აზნაურებისა დიმი. ყიფიანი და საზოგადოდ ქართველობა აღტაცებით მიეგება ამ სარჩიელს, მაგრამ საკითხი, გვგონია, აჭარელ თავად-აზნაურების თხოვნის სასარგებლოდ არ გადაწყვეტილა.

ეკონომიური მდგომარეობა

ხვნა-თესვა. სული კბილით უჭირავსო, რომ იტყვიან, აბა სწორედ აჭარელზე ითქმის! ამ მხარეში ადამიანი თითქმის იმიტომ ჩამოთესლებულა, რომ მთელი თავისი დღენი ძუნწ ბუნებას კრიჭაში უდგეს, შეუსვენებლივ ოფლის წურვით უნდა ებრძოლოს, რის ვაი-ვაგლახით იმდენი გამოჰგ-ლიჯოს ხელიდან, რომ შიმშილით სული არ ამოხდეს. მთელი ფიქრი აჭარელისა, მთელი მისი მხნეობა ხორციელ ელემენტარულ მოთხოვ-ნილების დაკმაყოფილებას უნდება; რაიმე კომფორტისა და სულიერ საზრდოსათვის მეტი ძალა და მოხერხება არ შესწევს.

მთელი აჭარა, ორიოდ სოფლის გარდა, თავისი მთა-გორიან მდებარე-ობის წყალობით ხვნა-თესვისათვის უხმარია. ორიოდ სოფელი გამოერევა, მაგალითად, ზემო-აჭარის სოფლები: შუახევი, ხიჭაური, სადაც ჭირნახული შრომის ფასს ააღებინებს გლეხს, სამაგიეროდ ჰაერის მხრით ისეთს პირო-ბებშია, რომ ვაი ყოფნა და ვაი არ-ყოფნა: ციება მუსრს ავლებს იქაურო-ბას! ისეთი სოფლები, რომლებსაც ახლო სამოვრები აკრავს და სადაც საქონლის მოშენებას მისდევენ, სულ ოთხი-ხუთია. იშვიათი ოჯახია, რომ წლითი-წლობამდე გაჰყვეს მოსავალი. მთელ აჭარაში სწორ და ვაკე ადგილს ვერა ნახავთ. სულ ოღრო-ჩოღროებით, დაქანებულ ქედე-ბით და მიუდგომელ მთებით დასერილია მთელი მხარე აჭარაწყლის და სხვა მდინარეთა ხეობების დაყოლებაზე. მიუხედავად ასეთი უკუღმართ პირობებისა, აჭაური გლეხი მაინც ხვნა-თესვას მისდევს, სახნავ-სათესი #168#

ისეთ ციცაბო კლდეებზეა, რომ სახნისის ატანაცა სჭირს და ხან შეუძლე-ბელიცაა, ასე რომ თესვის დროსაც მიწას კი არ ხნავენ, არამედ, თოხ-

ნიან და ისე აბარებებენ თესლს! ეს კიდევ არაფერი. ზოგან კაცი იძულებულია მაღლა ხეს თოკი მიაბას, მეორე წვერი თვითონ მოიბას და ისე უნდა თოხნოს, რომ თუ ვინიცობაა თოხნის დროს ფეხი დაუცურდა თოკმა შეიმაგროს უფსკრულში გადაჩხვისაგან. ახლა თქვენ თვითონ წარმოიდგინეთ, რამდენად გაბოროტებული და თავის გაჩენის დღის მაწყევარი უნდა იყოს აქაური! და მაინც კიდევ „დედა-მიწას“ ეძახის ამგვარ მიწას! ვთქვათ, თესლი ამოვიდა! აბა მაშინ შეუდგება კანკალი აჭარელსა! თუ გვალვაა, სიმინდი ერთ მტკაველზე ზევით თავს ვერ აიღებს, ასე რომ ტაროს ნასახსაც ვერ გამოიღებს. თუ გაბმული წვიმები დაიჭირა, მაშინაც ვაი გლეხის ბრალი! ნიაღვარი ისე ჩამოჰრეცხავს ხოლმე ჭირნახულს და თვით მიწას, რომ იტყვიან, აქ მიწას თავის-დღეში არ მიჰკარებია თოხიო. ან ისიც მოხდება, რომ კაკლის ოდენა სეტყვა სულ დარეგავს იქაურობას. ხოლო თუ სამივე უბედურება თავიდან ასცდა გლეხს, შესაძლებელია, მეოთხე უბედურება გამოუტყვრეს, რაც აქეთვე იშვიათი არ არის; ზამთარი ადრე დაიჭიროს, სიცივეებმა უსწროს და სიმინდი არ დაამწიფოს. იშვიათად მოხდება, რომ ბუნების ამ ოთხ მოვლენათაგან ერთ-ერთს მაინც დაუსჯელი გადაურჩეს; ერთ-ერთის მსხვერპლი უეჭველად უნდა შეიქნეს. სადაც მეტად დაქანებული არ არის ნიადაგი და ჩამორეცხის შიში არა აქვთ, მიწას სახლთან ზამთრობით დაგროვილ პატივს აყრიან. ან და ყანაში ერთს ალაგას დააგროვებენ ნეხვს, ზედ წყალს მიუშვებენ და ეგრეთ წოდებულ „ნეხვ-წყალით“ რწყავენ ნიადაგს და კი არ იფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში ადამიანი ნახევარ საქმეს საქონელს აკეთებინებდეს! რომ გულითაც უნდოდეს, პირუტყვს ვერაფერს გადააზიდვინებს უგზობისა გამო. ისევ თავისი ზურგი და მხარი! ზურგით მოაქვს კილომეტრ-ნახევარი-ორი კილომეტრის მანძილიდან პატივი და აყრის მიწას, რომ, იქნება, სულ არ ამაღლოს ხელი ჩემმა მარჩენელმაო. რომ კაცმა იანგარიშოს, რამდენ დროს და შრომას ანდომებს სიმინდის მოყვანას აქაური გლეხი, თითოეული ფუთი მანეთ-ნახევრის ნაკლებ არ უნდა გაიყიდოს. და აჭარელი სიმინდს არც ყიდის, თორემ ამაზე ნაკლებად ვერც გაყიდის, ხელს არ მისცემს, ისიც ალაგობრივ, სხვაგან გაუტანელად. სხვაგან, აჭარას გარეშე, რომ გაიტანოს, ზემო ნათქვამ ფასს, სულ უკანასკნელი, ათი შაური მაინც უნდა მიემატოს.

ნიადაგი ხომ მწირი და უნაყოფოა, ეს უნაყოფო და მწირი ნიადაგი მაინც სამყოფადა ჰქონდეს აქაურ გლეხს! აბა ცეცხლი სწორედ მიწის ნაკლებობაა! მთელ კომლს, რომელიც ზოგჯერ 8-9 სულისაგან შედგება, სახნავ სათესად უვარგისი მიწა დღიურ-ნახევარი თუ-ღა გააჩნია! ნუ დაივიწყებთ, რომ ამ „სახნავ-სათესად ვარგის“ მიწათა რიცხვში ითვლება ის ხრიოკებიცა, სადაც გლეხი, როგორც ზემოთა ვსთქვით, ხეზე თოკით არის მიბმული თავის ნებით დაუგორებლობისათვის და ისე თოხნის

#169#

ამ „ვარგის“ მიწასა! ამ „ვარგის“ მიწათა რიცხვშია ის მიწებიცა, რომელიც მოსავალს მხოლოდ 15-20 წლის განმავლობაში იძლევა, ისიც დიდი ხელის შეწყობით და ლოლიაობით: თუ ერთ წელიწადს სიმინდს დათესავენ, მეორე წელიწადს ზედ პური უნდა დათესონ, ან წინა-აღმდეგ. ოცი წლის განმავლობაში ისე მოილლება ნიადაგი, რომ მხვენელმთესველმა თავი უნდა გაანებოს და „ჭალად“ დააგდოს, თან რამდენიმე წლის განმავლობაში რწყას „ნეხვწყალით“. თუ არა მეტი, უკანასკნელი 20-26 წელიწადი გდია მიწა ამნაირად, სანამ ტყე არ ამოიყრის თავს. ამ ხნის შემდეგ ტყეს ჰკაფავს პატრონი და ნიადაგს ისევ აჯახირებს, სანამ ხელმეორედ არ მოღლის და არ დააგდებს პატრონი „დასასვენებლად“, თუ მანამდე თვითონაც საუკუნოდ არ მოასვენა თავისი ძვლები იმავე დედამიწაში!... ნუ დავივიწყებთ აგრეთვე იმასაც, რომ ამ „ვარგისი“ მიწის და ერთი დღიურის შემუშავება უჯდება გლეხს თითქმის თუმნად, ანუ ფუთი სიმინდი – სამ აბაზად! საშუალო წლიური მოსავალი აქაური გლეხისა იშვიათად აღემატება 70 ფუთს. არის ისეთი „ფუხარა“ ღარიბი ოჯახიც, რომ შემოდგომაზე 15 ფუთ სიმინდს ძლივს შეჰყრის სასიმინდეში. ასე რომ აქ იშვიათია თავისი მოსავალი ვისმე წლის თავამდე გაჰყვეს. იძულებულნი არიან მეზობელ გურიაში გადავიდნენ ხოლმე, თუ ერბო აქვთ, თან გადაიტანონ და სიმინდში გაცვალონ ან, თუ ფული აქვთ, ფულით იყიდონ და აჭარაში ჩამოიტანონ. ვისაც თვითონ ჩამოტანა არ შეუძლია, სხვის ჩამოტანილს ყიდულობს. ალაგობრივ სხვა ადგილიდან მოტანილი სიმინდი ერთ მანეთად და ხან მანეთ-ნახევრად ფასობს სიმინდს, როგორც ვთქვით, გურიაში ყიდულობენ, იმ დროიდან მოყოლებული, როცა აჭარაში თოვლს აიღებს და საცხენო გზა გაიხსნება. მაისიდან მოყოლებული მთელი ზაფხულის განმავლობაში ქარავანი-ქარავანს მისდევს გურიაში³⁷ გადასასვლელად. მომატებულად მიდიან ზოტიყელის გზით ბახმაროზე. იქიდან ბახმაროს გზით გურიის პირველ სოფელ ვაკიჯვარზე ჩამოდიან. წინა წერილებში უკვე აღვნიშნეთ ამ გზის სიაგვარე, აქ მხოლოდ იმას დავუმატებთ, რომ ალაგ-ალაგ ამ გზაზე ისეთი საფლობებია, განსაკუთრებით ახალ-გამოზაფხულზე გაბმული წვიმების შემდეგ, რომ შიგა რჩება ცხენიცა და საპალნეცა. ხანდა-ხან, მეტი გზა რომ არა აქვთ, საპალნეს სულ თავს ანებებენ, ოღონდ ცხენი გამოათრიონ ხოლმე როგორმე. აღმართებისას ხომ ნურას იტყვით!

³⁷ გურიაში გადასვლ სიმინდს საყიდლდ შემოაჭარულემა რჯვებით ქვემოაჭარულნი ბაოქსა დ კახაბერში მიდნან ამისაოთის. ამ მხროვ ქვემოაჭარულნი შედრებიოუქეთუს პირობებში არიან, რდნან ბაოქსამდე შარგზა გაყვანილო დ იმით დდნან.

და აქაური ცხენი მაინც ახერხებს ასეთი გზით ოთხი-ხუთი დღის განმავლობაში 8-10 ქილა სიმინდი ზიდოს ხოლმე. აჭარლების სიცოცხლე კი არა – ტანჯვაა, მეტი არაფერი!...

#170#

მაგრამ ცხენი ხომ ყველას არა ჰყავს, არც ერბო აქვს ყველას, რომ სიმინდზე გასცვალოს; მაშინ რაღას შვრება აქაური ფუხარა, რომელსაც სახლში ექვსი-შვიდი სული ჰყავს სარჩენი და თავისი მოწეული 12 თუ 13 ქილა სიმინდი იანვრამდეც არ გაჰყოლია? რასა და ხელში „საჰანი (სპილენძის თეფში) უჭირავს და კარ და კარ დადის სიმინდის სათხოვნელად. მეზობლებიც, კაცმა სიმართლე უნდა თქვას, გაჭირვებაში ჩავარდნილს მეტად გულ-მტკივნეულად ეკიდებიან და, თუ კი რამ აბადიათ, გაუკითხველად არ უშვებენ. გაჭირვებული მეზობლის შეხედვაში აჭარელს ცალი და ბადალი არა ჰყავს მთელ საქართველოში. მეზობლის სირცხვილი და გაჭირვება თავის საკუთარ სირცხვილად და გაჭირვებად მიაჩნია და ამ გრძნობის გამოჩენაში ერთიმეორეს ეჯიბრება. ახლა თქვენ წარმოიდგინეთ ასეთი შემთხვევა. ვთქვათ, ზამთარი როგორმე გააჯახირა ფუხარამ, კარს მიადგა გაზაფხული და მასთან ერთად ხვნა-თესვის დრო. საქონელი კი არა აბადია-რა... ასეთი შემთხვევა კი ძალიან ხშირია.

როგორ აღწევს გასაჭირს გლეხი თავს? მეტად საინტერესო ჩვეულება აქვთ: უსაქონლო გლეხი მეზობელს, რომელსაც უღელი ხარი ჰყავს, მაგრამ შენახვა არ შეუძლია ამ 8 თვიან ზამთარში საკვების უქონლობის გამო, ორივეს ართმევს და „გაზამთრავს“, ესე იგი ზამთარში შეინახავს და ამ „გაზამთვრის“ ქირაში გაზაფხულზე ყანას მოიხნავს და მერე ისევ პატრონს უბრუნებს.

პირდაპირი და აუცილებელი შედეგი ჭირნახულის ნაკლებობისა მუდმივი შიმშილია, რომელსაც აჭარას, განსაკუთრებით მის ზემო ნაწილს, თითქმის ყოველ წელიწადს თავს ატყდება. ხოლო მის ასაცილებლად კი აჭარელს ძალა არ შესწევს, თუმცა ცდას არ აკლებს.

სიმინდს გარდა, აქ პურსაც სთესენ, მაგრამ, როგორც ქვემოთმოყვანილ ცნობებიდანაც დავინახავთ, ძალიან ცოტას. თუ სთესენ, უფრო სადღესასწაულოდ და სასტუმროდ. ასე რომ სიმინდია მათი მთავარი მოსავალი. ჩვენი ნათქვამის ნათელსაყოფად და აჭარელის უმწეო ყოფნის დასასურათებლად აქვე მოგვყავს ციფრები.

1894 წელს ზემო-აჭარაში

დაუთესიათ:

სიმინდი 91 840 ფუთი

პური 26 035 ფუთი

ერთად; 117 875 ფ.

მოსულა

183 680 ფუთი

78 105 ფუთი

261 785 ფუთი

ზემო-აჭარაში ქერსაცა სთესენ (საანგარიშო წელს დაუთესნიათ 107 ფ. და 25 გ., მოსულა ერთი ოთხად (430 ფ. და 20 გ.), მაგრამ პურისა და სიმინდის ანგარიშში არ შეგვიტანია, რადგან მხოლოდ ცხენის საკვებად ხმარობენ. როგორც ხედავს მკითხველი, პური აქ ერთი სამად იძლევა მოსავალს, ხოლო სიმინდი – ერთი-ორად. რიცხვის მთლიანობისათვის #171#

ზემო-აჭარის მცხოვრებთა რიცხვი 20 000 რომ ჩავაგდოთ, თითოეულ სულს წლიურ ჭირნახულიდან 13 ფუთი ერგება. დასავლეთ საქართველოში, მაგალითად, გურია-სამეგრელოში, სადაც მკვიდრნი შედარებით ნაკლებ ენერგიას ხარჯავენ ბუნებასთან ბრძოლაში, ვიდრე მთისა და მეტად ცივ ადგილის შვილი აჭარელი, კაცის სულზე თვითურად საზოგადოდ ორი ფუთი სიმინდია სამყოფად აღიარებული. აჭარელს, რა თქმა უნდა, მეტი დასჭირდება ნახევარ ფუთით მაინც. მაგრამ, დეე, ისევ ის ორი ფუთი ჩავაგდოთ. წელიწადში მოდის 24 ფუთი; იმას კი, როგორც დავინახეთ 13 ფუთი-ღა მოსდის წლიურ სარჩოდ, ესე იგი, თავში ქვა უნდა იცეს და დანაკლისი 11 ფუთი ანუ ნახევარი წლის სარჩო სადმე და როგორმე უნდა იშოვოს.

ქვემო-აჭარაში 1895 წელს დაუთესიათ 7 964 ფ. და 10 გირ. სიმინდი, მოსულა – 138,455 ფ. 10 გირ., ანუ ერთი ჩვიდმეტად. რიცხვის მთლიანობისათვის ქვემო აჭარაში ვიანგარიშით 13 000 სული. 138 455 ფუთი რომ გავყოთ, თითო სულს წლიურად ხვდება $10^{2/8}$ ფუთი, ე. ი აკლდება წლიურ საჭირო სარჩოს $19^{1/2}$ ფუთი, ანუ ზემო-აჭარელისაზე $2^{1/2}$ ფუთით მეტი!

ყოველივე ამის შემდეგ, თუ მარცხად წელიწადში ორმა თუ სამმა აჭარელმა რაიმე ავკაცობა ჩაიდინა, ზოგიერთებს უკვირთ და განგაშს სცემენ: არიქათ, აჭარლებმა ქვეყანა დააქციესო! ჩვენი აზრით-კი, საკვირველი ეს არ არის, საკვირველი და მართლა გასაშტერებელი ის არის, რომ ეს ნახევრად მშიერ-მწყურვალ ხალხი ისეთი თავ-დაჭერით ცხოვრობს, ბედის-მორჩილი, უდრტვინველად, და ყველანი ყაჩაღებად არ იქცნენ! შიმშილმა, ხომ მოგეხსენებათ, რიდი და თავილი არ იცის!

სიმინდისა და პურის შემდეგ ბევრი მოჰყავთ ლობიო. 1894 წ. ზემო-აჭარაში დაუთესიათ 7,136 ფ. და 5 გირ. ლობიო და მოსულა 35,695 ფუთი და 25 გირ. ქვემო-აჭარაში 1895 წელს დაუთესიათ 631 ფ. და 16 გირ. მოსულა – 6,945 ფ. და 16 გირ.; მოვთვლით აქ გავრცელებულ ლობიოთა სახელებს: მიწა-ლობიო, ყურშუმა, მადა, შვიდ-კვირა (შვიდ კვირაზე მოდის), პაპაყურა, მისირულა, სურუნჯა, ხანუმა, ხიშტა (გრძელი პარკს იკეთებს, ხიშტის მსგავსს). კარტოფილი, ეტყობა სულ ეხლახანს გაიცნეს აქეთკენ. ზემო-აჭარაში 1894 წ. 172 ფუთი და 8 გირ. დაუთე-

სიათ, მოსულა – 543 ფ. და 31 გირ. ბოსტნეული მაკიდო, ხახვი, პრასა, რეჰანი, ქინძი, პიტნა, ნიორი, ქონდარი, მზესუმზირა, ჭლაკვა (ფოთოლი ხახვზე მწარე აქვს), კიტრი, ხაპი (გოგრა), ნესვი და საზამთრო ზემო-აჭარაში სიცივისა გამო არ მოდის, მარტო ქვემო-აჭარაში მწიფდება ბადრიჯანი, ბოლოკი, მხალი, ჭარხალი იმდენი მოჰყავთ, რომ ოჯახში სახმარებლად ეყოთ. შინ მოწეულის გარდა ველურ მხალსაც ხმარობენ საჭმელად. ასეთებია: მოლოქა, სკვანტილა, ჭინჭარი, დონდლო, ოლენა, სვინტრი, ღიმა (ამ ოთხ უკანასკნელს მწნილად სდებენ).

#172#

ყოველივე ამის გარდა თუთუნსაცა სთესენ, მხოლოდ ნაკლებად, რადგანაც სათუთუნე ნიადაგი სამგან-ოთხგან თუ შეხვდება კაცს და ისიც ქვემო-აჭარაში თუ ზემო-აჭარაში თუთუნი გასასყიდად სამყოფი მოჰყავთ სოფ. სხალთაში. წლიურად ასე სამას ფუთამდე. ეს არის და ეს აქაურებს ისიც არ მოჰყავთ, რადგან მისი ხელი არ იციან. ეს საქმე ლაზების ხელშია. ქვედა აჭარაში 1845 წ. 25 დესეტინა მიწა გაუშვიათ სათუთუნედ და მოსულა 875 ფუთი.

საქონლის მოვლა-მოშენება. ჭირნახულის ნაკლებულობას აჭარაში ვერც საქონლის მოშენება ჰფარავს. თუ რომ ერთი ფეხის დადგმა მიწა მოეძევა აქაურს, თოხითა და სახნისით მოსვენებას არ აძლევს, ასე რომ საძოვრები შიგ სოფლებში აღარც კი არის. და რაკი ზამთრისათვის, რომელიც აქ, როგორც ვიცით, სულ უკანასკნელი, რვა თვეს გასტანს ხოლმე, საკვები არ აზადია გლეხს, საქონლის გამრავლებაზედაც, ძალა-უნებურად, ხელი უნდა აიღოს. სულ დიდი, ერთი ძროხა ან ხარი – ჰყავს, ან და ისიც არა. წელიწადი ისე გაივლის, რომ ერბოს, რომელიც აქაურ ცივი ჰაერის მცხოვრებისათვის ასე საჭიროა, გლეხი სამჯერ თუ ოთხჯერ გაურევს საჭმელში. უმეტესი ხანი ლობიოსა და მხალ რაზედმე გადადის იოლად. საქონლის მოშენებას ისეთ საზოგადოებებში მისდევენ, სადაც მთის იალაღები ახლო აკრავთ. ასეთებია ზემო-აჭარაში, განსაკუთრებით, ღორჯომის, აგარის, შუახევის და ფურტიოს საზოგადოებანი. ამ საზოგადოებათა მცხოვრებნი, შედარებით სხვებთან, შეძლებულად ცხოვრობენ. ყოველ ზაფხულ თითოეული კომლი 10 ფუთამდე გაჰყიდის ერბოს ბათუმსა თუ გურიაში (სამწუხაროდ, ნამდვილი ცნობები არა გვაქვს მერძეობის შესახებ). ფუთი აჭარული ერბო ბათუმში 10-20 მანეთი ჰფასობს. ერბოყველის კეთების შესახებ უკვე გვქონდა ლაპარაკია

აქაური პირუტყვის კარგად შენახვას წმიდა მოვალეობადა სთვლიან. გლეხი თავის თავს დააკლებს და საქონელს კი როგორმე საკვებს არ დააკლებს. წარმოსადგენადაც ძნელია, თუ რა ციცაბოზე ადის აქაური გლეხი, ოღონდ ერთი მუჭა მეტი თივა მოიმარაგოს ზამთრისათვის! ხშირად,

ძალიან ხშირად ბეწვზე ჰკიდია ხოლმე მისი სიცოცხლე. შორს გზაზე რომ წავა აჭარელი, თავისი ცხენის საგზალი თივა თან მიაქვს. კიდევ ამიტომ ჰყავთ ხოლმე ცხენები დასუქებულები მთელს აჭარაში იშვიათად შევხვდ-რივარ მჭლე და უღონო ცხენსა. აქ გავრცელებულია ახალციხური ჯი-შის ცხენები; ყველა დაუკოდავია და ფაფარი მოკლედ შეკრეჭილი. მეტად მაგარი ფეხისანი არიან და აღმართებზე სიარულში სწორუპოვარნი. რაც უნდა აღმართი იყოს, აქაური ცხენი ზედ კატასავით ადის მეტის-მეტი სიფრთხილით. თქვენ წარმოიდგინეთ, 700-1000 მეტრის სიმაღლე გო-რებზე ათი ფუთი ტვირთი გადააქვთ და გადმოაქვთ ხოლმე გურიიდან. ატანა ხომ ატანაა, ახლა თქვენ ჩამოატანა თქვით! ისე დაგეშილები არი-ან, რომ იშვიათად ეცემიან. უკანა ფეხებს თითქმის გაართხობენ ლიპ #173#

გზებზე, წინა ფეხებს თანასწორად გაიშვებენ და ისე მისცურავენ. ხარე-ბიც მოსულები და ღონივრები არიან. ძროხები კი მეტად დაკნინებული ჯიშისა ჰყავთ, აქა-იქ კამეჩებსაც შეხვდებით, მაგრამ თუ იჩენენ კამე-ჩებს, უფრო საწველად. აქაურ აღმართებზე კამეჩი ვეღარ მუშაობს. სა-ხედრებიცა ჰყავთ, მაგრამ სულ ცოტა. ისიც იმ სოფლებში, საიდანაც ზაფხულობით სამოვრებზე ადიან. მოჰკიდებენ ბარგ-ბარხანას და გაუყენე-ბენ აღმართს. დიდ-ყურა მგონი, ისე არსად ეჯავრებათ, როგორც აქ.

მთელ ზემო აჭარაში 1894 წელს ჰყავდათ: ცხენი – 905, სახედარი – 12, კამეჩი – 308, ხარი – 464, ძროხა – 13 537, ცხვარი – 2 849 და თხაა – 2 116.

ქვემო-აჭარაში ეს ციფრები თითქმის მინიმუმამდე ჩამოდის, რაიცა ად-ვილად აიხსნება იმ გარემოებით, რომ საზაფხულო სამოვრები თითქმის აღარც კი აქვთ. იმ დროს, როცა ზემო-აჭარას საზაფხულო სამოვრები 8 000 დესეტინამდე აქვს, ქვემო აჭარას ამის ნახევარიც არ გააჩნია. სა-ქონლის შენახვას თუ კიდევ ახერხებენ, ეს იმის წყალობითაა რომ აქ სიმინდი უკეთესადაა ჰხარობს და ჩალას საყოფად იძლევა. 1895 წელს ქვემო-აჭარალებს ჰყოლიათ: ცხენი – 628, სახედარი – 11, ჯორი – 5, ხარი – 2 845, ძროხა – 2 778, ცხვარი – 150, თხა – 130.

მებაღეობა და მევენახეობა. ხვნა-თესვისა და საქონლის მოშენების შემ-დეგ აქაურ გლეხს ცხოვრებაში ასე თუ ისე შეღავათს აძლევს მებაღეობა და მევენახეობა. აჭარის შესახებ სამართლიანად ითქმის – მთლიანი ბაღი-აო, ხილი და განსაკუთრებით მსხალი ყველგანაა. აშენებენ ხეხილს ძვე-ლებურად: ხეს გადასჭრიან, გააპობენ და ზედ კარგი ჯიშის ხეხილის ყლორტს დაამყნიან. კვირტით და სხვა გაადვილებული წესით მყნო-ბა აქაურთათვის ჯერ-ჯერობით უცნობია. ხე ლაღად იზრდება სიმაღ-ლე-სიგანეზე, ხელს არავინ უშლის, მეტ ტოტებს არავინ აკვეცავს, ასეა სიბერემდე; მაშინ კი პატრონი ძირში სჭრის და შეშად აქცევს. განსაკუთ-რებით მიჩენილი ადგილი ხეხილს არა აქვს, იზრდება, საცა კი ბუნება

აღმოცენებს: ყანაში, ეზოში, ეზოს უკან, მიწდვრად. სიბერის გარდა აქაური ხილის მტერია აქაური ზამთარი. თოვლი ტოტებს არ არჩენს ხოლმე და ხანდისხან მოსავალი სრულიად ცდება, როგორც, მაგალითად, 1894 წელს იყო. ამ წელიწადს ხილს წამლად ვერ იშოვნით ზემო-აჭარაში. გარდა ამისა, ერთი მოვლენაა აქ საკვირველი: თითქმის ყველგან ხილი მეწლეურია. წელ-გამომშვებით ისხამს, ანუ, როგორც აქ ამბობენ, „სირით მოდის“.

აქაურ ხილს, განსაკუთრებით მსხალს, რომელიც მეტად ნაქებია, ეზიდებიან ცხენით, მომეტებულად ბათუმში და მსხალს ფუტს 30-80 კაპიკადა ჰყიდებიან, ხოლო ვაშლს – 40 კ. – 1 მანეთად. აქვე, ალაგობრივ მოდიან არტაანლები, მოაქვთ თან მარილი, საქალამნე გაუკეთებელი ტყავები და ხილზე ცვლიან. განსაკუთრებით ხილი ბევრია სოფ. ფურტიოში. საზამთროდ აკეთებენ მსხლის ჩირს. ზამთარი რომ დადგება, ამ ჩირს ხარშავენ და აკეთებენ ერთგვარ წვენს, რომელსაც ხომიავს #174#

ეძახიან (კომპოტი) და პურთან შეჭამანდად ხმარობენ. მსხლისა და ვაშლის გარდა საყოფად და კარგი თვისებისაც მოდის ქლიავი. 1894 წელს ზემო-აჭარაში ვაშლი 5 065 ფუთი მოსულა, ხოლო მსხალი – 2000 ფუთი.

აქვე ჩავურთავთ აქაური მსხლისა, ვაშლისა და ქლიავის სახელებს. ვაშლისა: ბოტია, წითელი, ყარაფილა, შაქარ-ვაშლა, ბია-ვაშლა, სობა-ვაშლი, წითელ-ვაშლი, მწვანია-ვაშლი გონივრა, ჩალა-ვაშლა, დემირ-ალმა (მაგარი-ვაშლი), წიპლიკა-ვაშლი (წვიტი-ვაშლი), კაჩა-ვაშლი, ყირმიზი-ვაშლი; მსხლისა: ხეჭეჭურა (რთვლის დროს მოდის, საზამთროდ ჭურში ინახავენ და სახელიც აქედან დარქმევია), ბელეთურა, ბუტურა, სალომა (დომსავით იჭმევა, მეტად რბილია), კვირის-თავა, სხალ-ძამა, თავანა, ჯიხარაჯული, ხეხელა (ადრეული), ბარაქა, ბარაქას-ბუში, სხალ-გაზა (საზამთრო), წყარო-პირი, სანთელა, ჭილობა, სამწიფარა, ვარდანულა, წენგუა, უწყვეტა, სართულა, მაგარა, ბუმბულა, იჩხითური, შავ-სხალი, სხალ-თაფლა, თავრიჯულა, კაცისთავა, ბოქშუა, ნანეზირა, ყაბადარ-მუთი, წარე-ბოქშუა (ძალზე დიდია, ერთი კაცი ძლივას ერევა), პაკსაურა, მიხრიკი, ყვითელა, ხატურა, მილახური, გვერდ წითელა, თეთრუა; ქლიავისა: ქლიავი, ოტური, ვარვალა, ჭანჭური, ღორ-ქლიავა.

მევენახეობის შესახებ რაღა ვსთქვათ? დაგვრჩენია მხოლოდ აღვნიშნოთ ის სამწუხარო ფაქტი, რომ მაჰმადის სჯულს ქრისტიანობასთან ერთად მეურნეობის ამ საპატიო დარგისათვისაც ამოუკვეთინებია ფეხი აჭარიდან. თითქმის ყველა სოფელში დარჩენილი უზარმაზარი ქვევრები (შიგ ასი წლის ჩარჩენილი ღვინოც კი უნახავთ) იმას-ღა ჰმოწმობს, რომ მეღვინეობას აქ ოდესღაც საპატიო ადგილი სჭერია და ცხოვრების ერთ სახსართაგანს შეადგენდა; მაგრამ მხოლოდ „ოდესღაც“, დღეს კი,

სადაც არ დამტკრეულა ძველი ქვევრები, საცაა დაიმსხვრევა, ვაზები მოუვლელიობით და უპატრონობით გადახმება და გადაიჩეხება.

მიუხედავად იმისა, რომ მთელი საუკუნე მეტია, რაც აქ ღვინოს არ აყენებენ და, მაშასადამე, ვაზსაც არ უვლიან, ეს უკანასკნელი ჯერ კიდევ სულ არ გადაშენებულა. აქეთკენ დაბლარი არ იციან, სულ მაღლარია, როგორც გურია-სამეგრელოში; ვაზი უზარმაზარ ხეზეა გაშვებული, ღვთის ანაბარა იზრდება სხვა ხეთა შორის, საკუთრად ადგილი არც წინადა ჰქონია მიჩენილი და მით უფრო არც ახლა აქვს. უმეტესობას ნაცარი და ობი აქვს მოდებული და მოსავალს აღარ იძლევა ან და გააბეჭხებულა. თუ გამოისხა სადმე, დამწიფდება თუ არა ყურძნად შესჭამენ და ჭამის დროს-ლა მოიგონებენ თავიანთ ქრისტიან წინაპრებს: „გურჯობის“ (ქართველობის, ესე იგი ქრისტიანობის დროს) დაურგავთო. ხომ ვაზს განახლება უნდა, ან კიდევ მისს სენს – წამლობა. ეს აზრად არავის მოსდის. ასეა ზემო-აჭარაში.

ქვემო-აჭარაში კი, რომელიც გურიაზე უფრო დაახლოვებულია, მევენახეობა, შედარებით, უფრო სანუგეშო დღეშია. აქ ყურძენს ცოტაოდენი ფული შემოაქვს აჭარელის ოჯახში: ბათუმი ახლოსა აქვთ და იქ #175#

ეზიდებიან გასასყიდად, ფუთს მანეთად და ხან მეტადაც ჰყიდიან. ღვინოს, თუნდაც გასასყიდად, არც აქ აკეთებენ. ქრისტიანობის გადავარდნის შემდეგ აქაური ყურძენი, მგონი, პირველად გასწურა და ღვინო დააყენა ქვემო-აჭარის უფროსის თანაშემწემ ბ-ნმა სიმონ იოსელიანმა 1896 წელს. როცა ქედში გავიარე, მითხრა, ყურძენი სულ იაფად ვიყიდე (ფუთი სამ აბაზად) და 300 კოკა მშვენიერი ღვინო დავაყენეო. ჯერ არავის უცდია აქაური ყურძენი ღვინისათვის გაეწურნაო. ეს პირველი ცდაა და შემდეგისათვის უფრო მეტის დაყენებას ვაპირებო... კაცი რომ იყოს ჩამგონებელი და ქვემო-აჭარლებს ღვინის კეთებას დააჩვევდეს, რომ მერე გაჰყიდონ, მათ მწირს წლიურს ბიუჯეტს ერთი და ორი თუმანი კი არ მიემატებოდა! მერე აქ ზემო-აჭარაზე უფრო უწყობს ხელს ჰავა მეღვინეობას: აქეთ უფრო თბილა და ყურძენიც უკეთესად მწიფდება.

მართალია, მაჰმადის რჯულს აჭარელთათვის ყურძნის წვენის დალევა დუღილ-გათავებული სახისა აღუკრძალავს, მაგრამ იმავე რჯულს ნება დაურთავს იგივე წვენი დალიოს „მართლმორწმუნემ“ მხოლოდ აუღლადარი. ამ მეორე სახის წვენს ყურძნისას აქ „ხარდალი“ ჰქვია. ხარდალს ამრიგად აკეთებენ: მოხელენ ხარდალს (მდოგვს), იმით, როგორც აქ ამბობენ, „გამოფაფავენ“ ქვევრს, შიგ ტკბილს ჩაასხამენ და თავს მოუკრავენ. ტკბილი არა დუღდება. როცა ნადიმი აქვთ, ამ ტკბილს შეექცევიან ძველებური ღვინის მაგივრად. სარდალსაც ბევრს არ აკეთებენ. ქვევრს თავს მოხსნიან თუ არა, რაცა დგას შიგა, სულ უნდა ამოსწურონ. ყურ-

ძნის გასაწურად იმერული საწნახელი დარჩენიათ, სახელად „ჯარა“ ჰქვიათ. ტკბილისაგან ხარდლის გარდა ჩურჩხელასაც აკეთებენ, რომელსაც აქ „ქუმა“-ს ეძახიან.

რომ ქვემო-აჭარაში ღვინის ხმარება ზემო-აჭარაზე გვიან გადავარდა, ამას შემდეგი, ხალხში დარჩენილი, მოთხრობაც მოწმობს. სოფ. ფურტი-ოში (ზემო-აჭარაშია, ხულოს ახლოს) ერთს დედაკაცს ცენტერაულს თურმე ძმა ეწვია სოფ. ჭვანიდან, ვახშამზე ღვინო მოსთხოვა: „ჩემო დაო, ღვინო არ გექნებაო?“ ქალმა ტირილი დაიწყო თურმე: „ჩემმა შვილებმა ღმერთი დაივიწყეს, ჭური დამიმტვრის, ღვინოს არ ემსახურებიანო“.

რამდენად შევიძელით ცნობების შეკრევა, ორივე აჭარაში დღემდე დარჩენილა 17 სახელწოდების ყურძენი. ამათგან „ადესის“ გარდა, რომელიც ამ ათი თუ თხუთმეტი წლის წინათ ალბათ გურიიდან არის შემოტანილი (ჩვენ ზემო-აჭარის სოფელ ღორჯომში ვნახეთ), ყველა ძველებია. აი მათი სახელებიცა: ადესა (თეთრი და წითელი), ბუდეშური (თ.), ბურძგალა (თ.), ბუტკურა (წ.), ბროლა (ადრეულია, თ), ვანური თეთრი ყურძენი, კლარჯული (თ. და წ.), მატენაური (წ.), მეკრენჩხი (წ. მაგარკანიანი), მწვანე (თ.), შხუმი (დიდკუფხლიანია, სახელი მეგრული აქვს: „შხუ“ – მსხვილი), ჩხავერი (წ.), ცხენისძუძუ (წ.), ჭოდი (მრავალ-მტევანა, რამდენიც ფოთოლი აქვს, იმდენი მტევანი ასხია, მხოლოდ მტევანი თხე-
#176#

ლია), ხარითვალა (წ. სხვილკუფხლიანი), ხოფათური (თ.), ჯანიში (ბრეში-თეთრი).

ამ ყურძენებისა ზემო-აჭარაში 1894 მოუკრეფიათ:

ხოფათური	20 ფუთი.
მწვანე	20
ბროლა	7
ბუდეშური და ბურძგალა	8
კლარჯული	20
ბუტკურა	5
ჩხავერი	11
ადესა	3
მატენაური	20
ხარითვალა	4
ცხენის ძუძუ	2
სრულიად:	120 ფუთი.

ადგილობრივ თითოეული ფუთი ფასობდა ორი აბაზი. ანუ, ქვემო აჭარაში მოსული ყურძენი სულ რომ გაეყიდნათ, ოთხ თუმანსა და რვა მანეთს აიღებდნენ!

ამ განყოფილების დასასრულებლად მკითხველს გავაცნობთ „ყურძნის ლექსს“, რომელიც აქ ძველთაგან დარჩენილა და რომელიც ჩამაწერინა ქვემო-აჭარაში სოფ. ქედის მცხოვრებმა მოხუცმა გულა დიასამიძემ. მართალია, ლექსს თავისი პირვანდელი ღირსება არ შერჩენია, ხან რით-მა ჰკოჭლობს, ხან ზომა აკლია, მაგრამ საინტერესოდ ვცანით, როგორც შებღალული ენის შებღალული ლექსი, ოდესღაც ალბათ ლამაზად შექმნილა ხალხის მიერ.

„ვენახმა სთქვა: მე ვარ გრძელი
ზამთარ-გამონარები.
გევისხამ, გევიყვავილებ,
რომას (?) უკან დავყუყუდები,
ქე მოვა მომკრეფელი.
მოაქვს ჭრელი გიდელი;³⁸
მოვიდა ძირში, ზედ ამოვიდა,
ერთი წამომწვავდა ხელი,
წამწიკვა³⁹ კისერი,
სულ მთელსა მომწყეიტა წელი
ამწია და ძირს ჩამიშვა,
ჩამყარა თელი⁴⁰ გოდორში.
ამწია და შინ წამილო.

#177#

ჩამზარგა თელი ჯარაში.⁴¹
ზევიდან ყაზახი⁴² შემდგება,
ქვეშ ჭიჭინაში⁴³ მივძვრები
ორ ყურ ქვაბში მომაქცევენ,
უცეცხლოთ წამოდუღდებო,
ხანდახან კაი ბიჭი ვარ,
ხანდახან წამოვბუნძულდები.

მეფუტკრეობა. როგორც სხვა დარგი მეურნეობისა, მეფუტკრეობაც მეტად ჩამორჩენილია, ანუ, უკეთ, პირველყოფილ მდგომარეობაშია აჭარაში, თუმცა კი საზოგადო მდებარეობა აჭარისა და სიახლოვე თაფლიან მცენარეებით დაფარულ მთებისა მეტად ხელს უწყობს ფუტკრის

³⁸ გიდელი – ყურძნის საკრეფელ კალთა, შაქრის თავის მსგავსი, ხეზე გააქვთდ-სავლეთსაქართველოში, საცა მალღრია, ყურძნის საკრეფ დეველან გიდელს ხმარობენ.

³⁹ წამწიკვა – წამწყვიტა.

⁴⁰ თელი – სულთლად

⁴¹ ჯარა – საწნახელი ხისა.

⁴² ყაზახი – გლუხი.

⁴³ ჭიჭინა – თვალ საწნახელსა, ნახვრეტ.

გამრავლებას. ფუტკარი, საცა კი ჰყავთ, იმ ნაირსავე სკებში არიან მოქცეულნი, როგორც გურია-სამეგრელოში; ორი არშინის სიგრძე მრგვალი ძელი შუაშია გაპობილი, ორსავე ნაწილს გული ამოდრუტნული აქვს, იქით-აქეთ ბოლოები ერთ ხელის დადებაზე მთელია და ერთმანეთზე ადევს. ქვეშიდან დასაჭერად თავსა და ბოლოში კაპიანი სარები ურჭვიათ, ერთი ადლის სიმაღლისა. სახლის გარდა, ასეთივე სკები ტყეშიაც შეგხვდებათ ხეებზე გატანილები და ტოტებზე ჩამოკიდებულები, რომ დათვი ვეღარ მისწვდეს: გაზაფხულზე, როცა თავლით გაივსება, ჩამოიღებენ ძირს, თავლს ამოაცლიან და ცარიელ სკას ისევ დაჰკიდებენ ხეზე მეორე გაზაფხულამდე. ესეც არის, რომ რაკი ერთხელ დაჰკიდებს სკას ხეზე, იმის შიში არა აქვს, რომ მეზობელი მივა და მის ნაშრომს დაეპატრონება. რაკი ხეს ნიშანი დაადო, მორჩა – ეს ხე მისია. აჭარელი, რომელიც მტკიცედ იცავს ჩვეულებას, თავის მეზობელს არ შეეცილება, თუმცა უღრან ტყეში უშიშრად შეუძლია სხვისი ნაშრომი მისაკუთროს.

მთელს აჭარაში ას-ოც კომლამდე იქნება სკების პატრონი, განსაკუთრებით ბევრი ჰყავთ ზემო-აჭარის ორ საზოგადოებაში: გუშუკაულისა და ინწკირეთისაში. ჰყოლიათ სულ 900 სკა (ზემო-აჭარაში – 360 და ქვემოში – 540). გამოულიათ თავლი – 820 (ზემოში – 360, ქვემოში – 460) ფუთი და სანთელი – 400 (ზემოში – 180, ქვემოში – 220) ფუთი. ერთი ფუთი სანთელი იყიდებოდა – 16 მანეთად, ხოლო თავლი – 3 მანეთად. თავლს უმეტეს შემთხვევაში არა ჰყიდიან, უფრო ოჯახში ხარჯავენ.

* * *

შინა-ხელსაქმობა და სამუშაოდ გასვლა. შინა ხელსაქმობაც მეტად დავარდნილია აჭარაში. სულ დიდი – ტლანქი შალები მოქსოვონ დედაკაცებმა თავიანთი ოჯახის წევრების შესამოსად. მეაბრეშუმეობას აქაიქ კანტი-კუნტად მისდევენ. მაგრამ რაც მოუვათ აბრეშუმი, სულ ძაფად #178#

აქცევენ ხოლმე. ამ ოცდაათი წლის წინათ ბამბანარევ კანაფისაგან ტილოს საცვლებსა ქსოვდნენ. მაგრამ ახლა ესეც გადავარდნილია. ზემო-აჭარის ზოგიერთ სოფელში, მაგალითად, ბაკოში, ხის ჯამ-ჭურჭელს აკეთებენ და არტანში გააქვთ, მაგრამ ისე იაფად იყიდება ბაზარზე მათი ნახელსაქმარი, რომ შრომის ფასსაც ძლივას ინაზღაურებენ: თითო ჯამი სამ კაპიკს ზევით ვეღარ საღდება. თიხის ჭურჭლის კეთებაც ნაკლებად არის გავრცელებული. თუ კიდევ აკეთებენ თიხის ჯამ-ჭურჭელს, ისევ შინ სახმარად. გარეთ, ბაზარზე, ვერ გააქვთ უგზოობის გამო: აქაურ ოღრო-ჩოღრო გზებს ერთი დოქი არ გადურჩება დაუმსხვრეველი. დურგლობა ცოტათი იციან, მაგრამ სხვაგან გასვლა და თავის რჩენა ამ ხელო-

ბით არ შეუძლიან. უფრო ხუროები გამოდიან. მთელ ზემო-აჭარაში ითვლება 75 ხურო; მჭედელი – 3, მხერხავი – 80, მეწალე – 3 და მესპილენძე – ორი. აი, აქაურის ხელოსნობის გამომხატველი ციფრები! დღიური მუშაობა ხუროსი ფასდება 1 მ. ათი შაური, მჭედლისაც – იგივე. ქვედა-აჭარაში სოფ. მაჭახელაა განთქმული თავის ზეინკლებითა. თავის ღირსებით ცნობილი „მაჭახელას“ თოფები სწორედ ამ სოფელში კეთდება.

ოჯახს გარეთ, შიგვე აჭარაში სამუშაოს აჭარელი ძალიან ნაკლებადა ჰპოულობს, ერთადერთი ალაგი, სადაც ორიოდ გროშს იღებენ – ეს ამ უკანასკნელ ხანს გაყვანილი შარა-გზაა ბათუმსა და ახალციხეს შუა 140 კილომეტრის მანძილზე. აქ ზაფხულობით სოფლელი ზოგი ქვას ამტმრევს, ზოგი კლდეს არღვევს. ზოგი კიდევ საჭირო ხე-ტყის მასალას ამზადებს, ზოგიც გზას ასწორებს და ამნაირად პურის ფულსა შოულობს, დღიურად ერთი-მეორეში სამ-აბაზ ნახევარს ღებულობენ ქირას. იმის გარდა, რომ თვითონ მუშაობს, აჭარელი აქ თავის ცხენსაც ამუშავებს, ეზიდება ტვირთს, ერთი მხრით, ახალციხეში, მეორე მხრით – ბათუმსა და გურიაში. ასეთ შემთხვევაში ცხენიანად დღეში თუ ორი მანეთი აიღო, დიდად მადლიერია თავის ბედისა. სამუშაო წლის განმავლობაში ცხენის პატრონი თავის საქციელს 35-40 მანეთს ააღებინებს. თუ არ ცხენს, ურემს აქ ვერ ამუშავებენ. ადგილობრივად დიდ-თვლებიან ურმების მაგივრად ზამთარ-ზაფხულ უთვალეზო მარხილებს ამუშავებენ, ან თუ აქვს თვალი აქაურ მარხილს, – პატარა, ერთი ადლის სიმაღლე. ასეთ ურმებს აქ „სელი“ ჰქვია და შეფარდებულია მსუბუქი ტვირთის გასაზიდავად აქაურ საცალფეხო გზაზე, ან როგორც ესენი ეძახიან, „გზა-ბაწარზე“, ან კიდევ „ბაწარზე!“ (ვითომ ბაწრის მსგავსი წვრილი გზაო). ვაკე საქართველოში ხმარებულ ურმების მსგავსი ურმები რომ გაიჩინონ, მარტო შარაგზაზე ამუშავებენ და მუშაობის შემდეგ იქავ უნდა დასტოვონ, რადგან უგზოობისა გამო შინისკენ ვეღარ შემოიტანენ შესანახად. ასე რომ თუ ამუშავებენ, ისევ ცხენს, მაგრამ... მაგარი ის გახლავთ, რომ ცხენისათვისაც სამუშაო დრო განსაზღვრულია. აპრილიდან ღვინობისთვემდე თუ შეიძლებს მუშაობა, ხომ წელიწადს ბედნიერ წელიწადად #179#

ჩათვლიან. დანარჩენი დროის განმავლობაში აქაურ „გზებს“ თოვლი ჰფარავს და გაუვალი ხდება.

დაზამთრდება თუ არა, აჭარელი ცოლ-შვილს თავს ანებებს და მიდის ან ბათუმისაკენ ან გურიაში სამუშაოს სამებნელად. აქ ზოგი ხუროობს, ზოგი მიწასა თხრის, უმრავლესობა შავს სამუშაოს ასრულებს. ცოტაოდენ ფულს თავს რომ მოუყრის, აჭარელი ყიდულობს სიმინდსა და გამოუდგება უკან გზასა, რომ ცოლ-შვილს საჭმელი მოაწოდოს. ამნაირად, სამუშაოდ წამსვლელთათვის 1894 წ. მარტო ზემო-აჭარაში ხულოს

ნაწილის სამმართველოდან 480 მოკლევადიანი ბილეთი მიუციათ. ქვემო-აჭარადანაც, თუ არ მეტი, ამდენივე ბილეთი მაინც იქნებოდა გაცემული.

დასახელებულ სამუშაოთა გარეშე აჭარელი (ქვედა-აჭარაში) ორიოდე გროშს უმატებს თავის წლიურ შემოსავალს სოფ. მერისში სპილენძის მადანში მუშაობით. ეს პირველი მადანია მთელ აჭარაში; მუშაობა შიგ დაიწყო 1896 წლის ზაფხულს. მადანი ჩამოაქვთ სოფ. ქედაში ცხენებით, ქედიდან კი მადანი ურმებით ჩააქვთ სოფ. ერგეში (ბათუმს ახლო) რისნერის სპილენძის სადნობ ქარხანაში. საცხენო გზას, რომლითაც აჭარლები სოფ. მერისიდან ქედამდე მადანს ეზიდებიან, 15 კილომეტრი აქვს მანძილი და მეტად გაფუჭებული და ვიწროა. ფუთი მადნის გადმოტანაზე ცხენის პატრონი 12 კ. იღებს. ხსენებული სოფლის გარდა აჭარაში სხვაგან ჯერ არსად არის სამადნო მუშაობა. თუმცა, ამბობენ, აჭარის მთებში ბევრ ალაგას გამოჩნდა მდიდარი მადნები და მთელ კუთხეს ამ მხრივ, ადრე იქნება თუ გვიან, კარგი ბედი გაუღიმებსო.

გადასახადი. ამ ეკონომიური :მდგომარეობის საზოგადო მიმოხილვის დასასრულს, საჭიროდა ვთვლით დავსძინო ორიოდე სიტყვა ბეგარა-გადასახადისა და იმ წესის შესახებ, რა წესითაც აჭარა უძღვებოდა ამ ბეგარა-გადასახადს უწინ, ოსმალების ხელში, და უძღვება დღეს, როცა ეს მხარე რუსეთის ხელში გადმოვიდა. როგორც მკითხველი დაინახავს, ხალხს, ისედაც განიორწყალებულს ქონებრივად, ოსმალთა ხელში ცხრა-პირი ტყავი ძვრებოდა ათასგვარი გადასახადებისაგან, რომელთა მოგონებაში ასე დაოსტატებულნი იყვნენ ოსმალეთის სახელმწიფოს დამშეულნი და მექრთამეობის სენით გახრწნილნი მოხელენი, ვითომ და ხალხის ყურისმგდებლად და მომვლელად მიჩენილნი. ხალხი რის ჭაპანწყვეტით და ტანჯვა-წვალებით ახერხებდა ბუნებისაგან ორიოდ ლუკმის გამოგლეჯას და იმასაც ხვანთქრის ერთგული მსახურნი პირიდან აცლიდნენ. აბა სწორედ მაშინ შეეძლო აქაურ გლეხს თავის ქართლელი მოძმის მიერ გამოთქმული ლექსი თავის ეკონომიურ უმწეობის შესახებ აჭარაზეც ზედ გამოეჭრა:

„ქართლი იმიტომ შემძულდა,
თოვლს დასდებს, აღარ აიღებს;
რაც მოსავალი მოუვათ,
ყველას ბაიონი წაიღებს!...

#180#

„ტრაპიზონის კალენდარი“ 1876 წლისა (იხ. ა. ფრენკელის „წერილები ჩურუქსუსა და ბათუმის შესახებ“) ასე აგვიწერს ოსმალეთის მიერ შემოღებულ გადასახადებს.

გაწერილი გადასახადი იყო:

1) „სალიანი“, ანუ „ვერგი“ (თურქული სიტყვის „ვერ“-მოიტა-სგან

წარმომდგარი). ყოველ წელიწადს (სტამბოლში წყდებოდა ხოლმე, თუ რამდენი უნდა შეეტანა ამ გადასახადისა ყოველ საფაშალიყოს. 1876 წლიდან ეს გადასახადი მეორე გადასახადად შესცვალეს. სახელად ახალ გადასახადს ემლიაქი ერქვა, ესე იგი ქონებაზე იყო გაწერილი. ქონება რამდენი 1000 ყურუში ღირდა, იმდენი ოთხი ყურუში უნდა ეხადნა პატრონს.

2) **ზადალი ასქერია**. ამას იხდიდნენ უფრო ქრისტიანენი სამხედრო სამსახურისაგან გასათავისუფლებლად. ყველა ვაჟკაცი 20-40 წლისა იხდიდა 27 ყურუშს.

3) **აშარა**. მცხოვრებნი იხდიდნენ მიწის ყოველ მოსავლის ათისთავს. პური, ქერი, სიმინდი, ქერდიყა, თუთუნი, თაფლი, ბოსტნეულობა და ხილი, თუ ბოსტან-ბაღი ეზოს გარეთ იყო, აგრეთვე ცხვრის ნამრავლი – ყველა წყარო იყო გადასახადისა. თუ აშარას ფულით გადაიხდიდნენ, მაშინ **თახშირი** ერქვა.

ეს გაწერილი გადასახადია. მაგრამ თურქეთის მთავრობა გაუწერავ გადასახადსაც ართმევდა ხალხს.

გაუწერავს ხარჯს ეკუთვნოდა:

1) **იხთიზაბ**. ადგილობრივი უფროსნი მცხოვრებთ მსხვილი და წვრილ საქონლისა და ცხენების გაყიდვის დროს ყველა 40 სულზე თითო ყურუშს ახდევინებდნენ.

2) **ჯევირეი**, ხილის არაყის ხდისათვის.

3) **საპასპორტო** გადასახადი. ვინც სავაჭროდ უცხოეთში წავიდოდა ადგილობრივი ყაიმაკამი 40 ყურუშს ართმევდა, ხოლო ვისაც თავის მხარის სხვადასხვა ადგილას სურდა სიარული – 6 ყურუში ხდებოდა.

4) **ზებიე** (სისხლისათვის). ყოველ დაკლულ საქონელზე 40 ფარას იხდიდა დამკვლელი.

5) **თემეთიუ**. ვაჭრობის გადასახადი იყო. ამ გადასახადს დუქნებზე ახდევინებდნენ. ვაჭრობის ოპერაცია რამდენ 20,000 ყურუშს უდრიდა, იმდენი 80 ყურუში უნდა ეხადა ვაჭარს. ხოლო თუ დუქანში თვითონ დუქნის პატრონი ცხოვრობდა, დუქნის გადასახადი ემლიაქის გადასახადს ეკუთვნოდა. ქირით გაცემულ დუქნებისაგან ახდევინებდნენ 60 ყურუშს ქირის ყოველ 2,000 ყურუშზე.

6) **რემში**, ანუ გადასახადი, რომელიც მოდავეთა შეჰქონდათ. თუ საჩივარი უდაო იყო – პროცესის ფასის ყოველ 40 ყურუშზე 1 ყურუში უნდა მიეცათ ადგილობრივ მეჯლისთათვის, ხოლო თუ სადაო იყო – ერთი ორად. ამ ბაჟს საზოგადოდ ის იხდიდა, ვინც საჩივარს მოიგებდა.

#181#

7) **აზანოების ბაჟი**, როცა იჯარით გასცემდნენ, – ყოველ 1.000 ყურუშზე 40 ყურუში.

8) **რესმა ქედა ეილალია**, ანუ საქონლის ძოვების ბაჟი. ამას ახდევინებდნენ, როცა საქონელს სოფლიდან წამოასხამდნენ: ძროხაზე $\frac{1}{2}$, ხოლო მეწველ კამეჩზე 1 ოყა ერბო. ზოგიერთ ადგილებში სამოვრისათვის მსხვილი საქონელის ყოველ სულზე $\frac{1}{2}$ ყურუმს ახდევინებდნენ, მხოლოდ ცხვრისასა და ბატუნისას არაფერს ართმევდნენ. ეს გადასახადი 1872 წლამდე არსებობდა; ამ დროიდან კი მთელი წლის განმავლობაში ძოვებისათვის თითოეულ მსხვილ საქონელზე 3 ყურუმს იღებდნენ.

9) **ტყის ბაჟი**. ზოგიერთ ადგილას ახდევინებდნენ შენობის ალაგობრივ ღირებულების $\frac{1}{5}$, შემა კი უბაჟო იყო.

10) **თუთუნი** როცა მეორე ოლქში შეჰქონდათ, თითოეულ ოყაზე 3 ყურუმი უნდა მიეცათ.

11) როცა ყადი მცირეწლოვან ობლებს მზრუნველებს უნიშნავდა და საჭიროდ დაინახავდა მათი მოძრავი ქონების გაყიდვას, ყოველ 40 ყურუმზე 1 ყურუმი სახელმწიფოს მიჰქონდა; ხოლო მზრუნველების დანიშვნისათვის ყადიც თავის გასამრჯელოს იღებდა. ამ შემთხვევაში რაოდენობა გასამრჯელოსი მორიგებაზე იყო დამოკიდებული.

12) **მარილს** ბაჟი არ ედო; მაგრამ ესეც იყო, რომ როცა აქედან სხვაგან გაქონდათ, ბათმანზე (18 გირვანქა) $\frac{4}{2}$ ყურუმს ახდევინებდნენ.

ყველა ამ გადასახადს ადგილობრივ ყაიმაკამები თავის სასარგებლოდ ჰკრეფდნენ, ხოლო ზოგიერთ გადასახადის აკრეფას იჯარითა სცემდნენ ხოლმე.

როცა რუსეთმა შემოიერთა ეს მხარე, ოსმალთა დროის წესი გადასახადის მოკრეფისა პირველად დატოვა. მაგრამ პრაქტიკამ დაანახა ადმინისტრაციას მთელი უხერხულობა ამ წესისა და განიზრახა გაეადვილებინა ხარჯთ-აკრეფის წესი. მცხოვრებთ გამოუცხადეს, ვისაც სურს საკომლო გადასახადი ფულად შემოიტანეთო. რაოდენობა შემოსატან ხარჯისა განსაზღვრული იყო მოხარკეთა შეძლებისა და მათ მიერ კუთვნილ სახნავ-სათესის რაოდენობის კვალობაზე. თანხმობა განაცხადეს ბათუმის ოლქის მცხოვრებთ, ხოლო ართვინის ოლქში ისევ ძველებური წესი დარჩა.

ასე, რომ 1881 წლიდან აქაურ მკვიდრთ ორნაირად დაუწყეს გადასახადის ხდევინება: ართვინის ოლქში მიწაზე და სამოვრისათვის ბუნების ნაწარმოებითა ჰკრეფდნენ, ხოლო ბათუმის ოლქის საბოქაულოებში საკომლო და სამოვრის გადასახადი ფულად შემოიღეს. ამას გარდა, რადგან აქაურები სამხედრო სამსახურს არ ასრულებენ, სამხედრო ბეგარასაც ფულად იხდიან.

#182#

**სწავლა-განათლება და ქართული ენა. – ჩვენი ზრუნვა. – შინაური ცხოვრება:
ოჯახი და ცოლქმრობა; სამოსელი, ხალხის ჯანმრთელობა და მკურნალობა.**

სწავლა-განათლება. აჭარა, როგორც ვიცით ზემო-ქართლის ანუ სამცხე-საათაბეგოს ნაწილს შეადგენდა. ჩვენს ისტორიაში ეს მხარე ცნობილია ჩვენი საუკეთესო მწიგნობართა აკვნად და სამშობლოდ. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს მხარე მართლაც სწავლა-განათლებით, თუ წინ არა, უკან მაინც არა მდგარა საქართველოს სხვა კუთხეებთან შედარებით. დარჩენილი ნანგრევნი დიდებულთა ტაძარ-ეკლესიათა უტყვენი მოწმენი არიან ძველი, ბრწყინვალე დიდებისა, მაგრამ – მხოლოდ მოწმენი... რაკი ოსმალებმა ხელში ჩაიგდო ეს მხარე, ხმლითა და ცეცხლით ბრძოლა გაუმართა აჭარლებს, დევნა დაუწყო მათს ენასა და მწერლობას. ორასი წლის განმავლობაში თურქთა კირთების ქვეშ ყოფნამ იმ ზომამდე მიიყვანა საქმე, რომ დიდებული ტაძრები და ციხე-კოშკები შეიმუსრნენ და მათს ნანგრევებზე ჯამები აღიმართა; დიდებული მწერლობის ნიშანწყალი გაჰქრა და ქართული ენა შეიბღალა. ხალხის სწავლა-განათლების საქმე და გონებრივი საზრდოს მოწოდება მოლებმა იკისრეს. ცალკე ამდენი ხნის ბრძოლამ, ცალკე ეკონომიურმა გაჭირვებამ იქამდე დააჯანდაკა აჭარის მკვიდრნი, რომ გონებრივად ნახევარ ველურო დაამსგავსა, ქვეყნიერებას ჩამოაცილა.

თურქეთმა საქართველოს ამ ნაწილს წაართვა, შეუბღალა და შეუგინა ყოველივე: თავისუფლება, მამა-პაპური ადათ-წესები, მათი სწავლა-მოდღვრება, მათი წმინდა ენა... მერე, სამაგიეროდ რა მისცა? ან ზრუნავდა კია ამ ხალხისათვის? აბა ვისთვის ზრუნავდა, რომ აჭარისათვის ეზრუნა? ან ჰქონდა კია ამისი თავი? მისი ზრუნვისა და ფიქრის საგანი ისდა იყო, რომ ამ მთის ხალხისაგან უკანასკნელი სისხლი ეწოვა, ათასი წვითა და ცრემლით მონაგარი წაერთმია და მათი ცოლ-შვილი კი ცრემლ-შეუშრობელი დაეყარნა... ასე ექცეოდა სხვებს და ეს პოლიტიკა მარცვა-გლეჯით, დაწიოკებისა და მტარვალობისა არც აჭარლების მიმართ შეუცვლია...

პირველი ჯამეები აშენდა აჭარაში თუ არა, მათთან ერთად დაარსდა თურქული მედრესე (სასწავლებელი), სადაც თვით უსწავლელი მოლები აჭარლების ბავშვებს ჯოხის ცემითა და ყვირილით არაბულს ასწავლიდნენ. მასწავლებელ-მოლებს საპედაგოგიო მოღვაწეობისათვის ყურანის კითხვისა და რამდენისამე არაბული ლოცვის ზეპირად ცოდნის მეტი არაფერი მოეთხოვებოდათ. მერე იმის ცდაშია, შიშითა და ბრძოლით შეათვისებინოს თავის მოწაფეს ის „სიბრძნე“, რაც თვითონ ვაინაჩრობით შეუძენია. ცემა ხელით, ჯოხით და საზოგადოდ ყოველგვარი ხორ-

#183#

ციელი სასჯელი – საუკეთესო საშუალებად მიაჩნია სწავლების დროს. ცალ ხელში ჯოხი უჭირავს ამართული და იმავე დროს ბავშვს ათასჯერ ამეორებინებს გაუგებარ არაბულ სიტყვას. ამ შემთხვევაში სრული ჰარმონიაა მასწავლებლისა და ბავშვის მშობელთა შეხედულებას შორის. მშობელი იმ აზრს შეზრდია, რომ ბავშვს, თუ არ ცემით, ისე სწავლას ვერ შეაყვარებო. ამგვარი აზრით წათამამებული უვიცი მოლა სრულიად მხეცდება და თავს არ იზოგავს. რაც უფრო დაუზარელია ცემაში, მეტი ფასი და სახელი აქვს მშობლებს შორის. რამდენიმე წლის ტანჯვის შემდეგ საცოდავი ბავშვი თუ სულ არ გამოტვინდა თავისებური მასწავლებლის ხელში და გაუძლო მთელ პედაგოგიურ ინკვიზიციას, შეიძლება ზეპირად ისწავლოს არაბული ყურანის წაკითხვა, რამდენიმე არაბულივე ლოცვა ზეპირად, რომლის შინაარსი, რასაკვირველია, არ გაეგება, და ოსმალური წერა. უმრავლესობა ამასაც ვეღარ სწავლობს და სასწავლებელს თავს ანებებს.

წერა-კითხვის სწავლებასთან ერთად მოლა-პედაგოგი თავის შაგირდს გულში უნერგავს სიძულვილს ყველა იმ ერთა, ვინც მაჰმადის მმოსავნი არ არიან. მათთან კავშირის დაჭერა – ცოდვა და მაჰმადის საწყენი საქმე იქნებაო. – აი, ასეთი მოღებები იყვნენ აჭარლების მასწავლებლები და დღესაც ისინივე დარჩნენ აქაური სკოლების სვე-ბედის გამგეებად.

საანგარიშო წელს, მთელს აჭარაში 68 მედრესე (სკოლა) იყო (ზემოში – 31 და ქვემოში – 37). შიგა სწავლობდა 1,177 ყმაწვილი (ზემოში – 320 და ქვემოში – 857). ამათგან სასულიერო წოდებას ეკუთვნოდა 26 მოსწავლე, ხოლო დანარჩენი ერისკაცთა შვილები იყვნენ. ამ უკანასკნელთა შორის 16 ყმაწვილი ბეგებისა იყო, ხოლო დანარჩენი სოფლელთა. თუ გავიხსენებთ, რომ მთელს აჭარაში 32,448 სულია, 1,177 მოსწავლე მაინცა და მაინც ბევრად არ გვეჩვენება: ას კაცში 4-იც არა სწავლობს!... გარდა ყველა ნაკლულევანებისა, რომელიც თან ახლავს აქაური იმამების საპედაგოგიო მოღვაწეობას, ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ მედრესეებში სამოსწავლო წელიწადი 2-3 თვე თუ გასტანს, ისიც ზამთარში, როცა დიდი თოვლისა და სიცივეების გამო სასწავლებელში სიარული თითქმის შეუძლებელი ხდება ხოლმე, და როცა აქაურ ფიცრულს მედრესეებში 2-3 გრადუსის მეტი იშვიათად არის ხოლმე სითბო!..., დანარჩენ დროს ბავშვები მშობლებს ეხმარებიან ხოლმე მუშაობაში.

ბათუმის ოლქის შემოერთების შემდეგ, კიდევ ათიოდ წლის განმავლობაში, ისევ მოღებების ხელში იყო სწავლა-განათლების საქმე როგორც აჭარაში, ისე ბათუმის ოლქის სხვა ნაწილებში, მხოლოდ 1886 წლის თებერვალში გახსნა ქუთაისის გუბერნიის სკოლების დირექციამ აჭარის მეზობლად, გონიის ნაწილის სოფ. მარადიდში, პირველი სკოლა. მაგრამ

მეტად დღენაკლული იყო ეს პირველი სკოლა.

#184#

ამ პირველი სკოლის თავგადასავალი სამაგალითოდ უნდა დარჩენილიყო შემდეგში მაინც არა სასურველი შეცდომის ასაცილებლად, მაგრამ, წარმოიდგინეთ, თითქმის იგივე შეცდომა იქნა განმეორებული ათი წლის შემდეგ ზემო-აჭარაში სოფ. ხულოს. აქაური ნაწილის უფროსის, კაპიტნის ალ. ბერიძის მეცადინეობით და ჩაგონებით ხულოში საზოგადოებამ თავისი ხარჯით სკოლა ააშენა და შემდეგშიაც მის შესანახად, რაც შეეძლო, დაჰპირდა. 1887 წლის ენკენისთვეში გამოგზავნილი იქნა მასწავლებლად ერთი სპარსელი, რომელსაც ქართულად მოლაპარაკე ბავშვებისა არა ესმოდა რა და ბავშვებს იმისი. ამ გარემოებამ იმ ზომამდე შეაფერხა სკოლის საქმე, რომ პირველადვე მოყვანილი 30 ბავშვიდან 10 ძლივას დაიარებოდა სკოლაში. სპარსი-მასწავლებელი როგორც იქნა გამოიცივალა და მის ნაცვლად დაინიშნა ადგილობრივი ენის მცოდნე მასწავლებელი, რომლის ხელში, რამდენადაც გავიგეთ, საქმე გამომჯობინებულა.

რაც შეეხება მთავრობას, აჭარაში სკოლის გახსნის შესახებ, სამწუხაროდ, ჯერ-ჯერობით სრულებით არაფერი გაუკეთებია. 1890 წელს ბათუმის სამისიონერო განყოფილების მინდობილობით და გურია-სამეგრელოს მაშინდელი ეპისკოპოსის გრიგოლის დავალებით აჭარა მოიარა ბ-ნმა იონა მეუნარგიამ, გაიცნო მცხოვრებთა სარწმუნოებრივი მდგომა-რეობა, მათი ყოფა-ცხოვრება, წარსული, და თავისი მოსაზრება წარადგინა იმის შესახებ, თუ როგორ შეუძლია „კავკასიაში ქრისტიანობის აღმადგენელ საზოგადოებას“ აქეთკენ სწავლა-განათლების გავრცელება და საზოგადოდ აღდგენა აწ დავიწყებული ქრისტიანობისაო. ეს მოხსენება მოხსენებად დარჩა, დაბეჭდაც კი არ ჰღირსებია, და აჭარა – უსკოლოდ. 1896 წ. „ქრისტიანობის აღმადგენელი საზოგადოების“ სკოლების ინსპექტორი ბ-ნი ევტ. მამინაიშვილი იყო აქეთკენ. მცხოვრებთ თხოვეს „საზოგადოების“ ხარჯით სკოლის გახსნა, მაგრამ, როგორც გავიგეთ, „საზოგადოებას“ „უსახსრობისა“ გამო შესაძლებლად ვერ დაუნახავს აჭარლების თხოვნა დაეკმაყოფილებინა...

ახლა ვიკითხოთ, რა მდგომარეობაში დაგვხვდა აჭარაში ქართული ენა და რა ზომები ვიხმარეთ მის აღსადგენად და მის აღდგენასთან ერთად ორასი წლის მოწყვეტილი ძმების სულიერად შემოერთებისათვის? აი, ამის შესახებ ვეცდებით მკითხველს შემღებობისდაგვარად პასუხი გავსცეთ.

ქართული ენა, მიუხედავად საშინელი ბრძოლისა, რომელიც სარწმუნოების გავლენით მაჰმადიანობამ გამართა მასთან, თითქმის ხელშეუხებლად და პირვანდელი სიწმინდით დაცულა შიდა აჭარაში და განსაკუთრებით იმ ადგილებში, რომელიც ზედ აკრავს გურიას. მაგალითად, სოფ.

ჭვანის ქართული განთქმულია და შიგ მრავალ საუნჯესა ვპოულობთ ჩვენი ძველი ენისას.

#185#

ოჯახში ყველა ქართულად ლაპარაკობს. მეტადრე ქალები არიან წმინდად დამცველნი ჩვენი ენისა. რადგან ნაბეჭდი წიგნები აქეთკენ ამ უკანასკნელ ხანამდე არ მოიპოვებოდა, თუ წერა და ნაწერის კითხვა იცოდნენ, ისევ ქალებმა: აქაური ბეგების დედებმა, უფრო ხან-შესულებმა. მდაბიოთა შორის ძველებური წერის მცოდნე იშვიათია დღესაც. წერის დროს, თუ ქალი წერდა, სიტყვებსაც ქართულს ხმარობდა, თვით სახე ამათი ნაწერის ანბანისა მეტად დაშორებულია ჩვენი აწინდელის წერისაზე და შეუჩვეველ თვალისათვის მეტად მძიმე გასარჩევია. იმ დროს, როცა ჩვენ ვცდილობთ მრგვალადა ვწეროთ, თითქმის ყოველ ანბანს, ამათ მიერ დაწერილს, სამკუთხედების ხასიათი აქვს.

ახალგაზრდობაში ქართული წიგნის მცოდნეს თითო-ოროლას შეხვდებოდა კაცი ხულოსა და ქედაში, სადაც სამმართველოებში ქრისტიანე ქართველები ცხოვრობენ. არიან აჭარელი ჩაფრები, რომელთაც ამ მოსამსახურე ქართველთაგან ქართული წიგნი უსწავლიათ. ქედაში ერთი მიქელაძეა აჭარელი, რომელიც ჩვენს მწერლობაში მონაწილეობასაც კი იღებს და „ივერიის“ საშუალებით ქართველ საზოგადოებას აჭარის ამბებს აწვდის ხოლმე. ბეგებს შორის ზემო-აჭარაში აჭარის უკანასკნელი მთავრის შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის შვილმა ზექერია-ბეგმა თითქმის თავისუფლად იცის ქართული წერა-კითხვა.

რაც შეეხება ძველ ხელნაწერებს, ერთიანად გამქრალია აქეთკენ. ბეგების გვაროვნობაში ორმოცდაათიან წლებამდე დიდძალი სიგელ-გუჯრები ყოფილა ჩვენი მეფეებისა. მაგრამ ამ ხანებში ყველა ბეგს სტამბოლში მოუწოდეს, თან მიატანინეს, თუ რამ სიგელები ჰქონდათ, ოსმალეთის მთავრობა დაჰპირდა, გამოგიცვლით ახლებზედაო და ის კი არა, რაკი ერთი ხელში ჩაიგდო, სულ ერთიანად ცეცხლის მსხვერპლი გახდა, რა არის, ძველთაგან მოპოვებული ყოველივე უფლება წავართვა მათს პატრონებსაო. დღეს კი, შესამლებელია სადმე ერთი-ორი რამ კიდევ იყოს დარჩენილი ძველი ხელნაწერებიდან, მაგრამ, სამწუხაროდ, იმ მოკლე დროის განმავლობაში, რომელიც ჩვენ დავყავით ამ მხარეში, ვერსად წავაწყდით რასმე.

სახალხო სიტყვიერების ნიმუში ცოტა ჩავიწერეთ. მთელი ერთი თვის განმავლობაში ორად-ორი ანდაზა გავიგონეთ. ლექსი თუ კიდევ სადმე დარჩენილა, ისიც მეტად დამახინჯებული და ლექსის ღირსებას მოკლებული რამ არის, რაიცა ადვილი დასანახავი იყო ზემოთ ჩაწერილი ნიმუშებიდან. თან ისიც შევნიშნეთ, რომ აჭარელი ლექსს ვერ იტყვის, თუ სიმღერაც არ ააყოლა. ლექსი და სიმღერა განუყრელი შექმნილა მისთვის. სოფ.

ფურტიოში (ზემო აჭარა) ერთ მოხუცებულს გლახს, „ქოსა“-დ წოდებულს და განთქმულ მოლექსეს, ვთხოვე რამე ლექსი ეთქვა. ბევრი ხვეწნის შემდეგ სიმღერა დაიწყო ქართლურ „ოროველას“ ხმაზე, თანაც ლექსი დაატანა. როცა მოვინდომე ლექსის ჩაწერა, ბევრი ვეცადე განე-
#186#

მეორებინა, მაგრამ ცდა ამაო იყო. „მოხუცი ვარ, რა ჩემი საქმეა ლექსის თქმა, ლექსი ახალგაზრდებმა უნდა სთქვან“-ო.

სახალხო ლექსთან ერთად აქ მისი განუყრელი დაჟ, სიმღერაც, ჰქრება. მთელი ერთი თვის მოგზაურობის განმავლობაში სხვადასხვა ადგილას განგებ თვალ-ყური გვეჭირა და წამლად ერთი სიმღერა არ გაგვიგონია, თუ ანგარიშში არ ჩავაგდებთ ზემო აღნიშნულ მოხუცს, რომელსაც თავის სურვილის წინააღმდეგ და თითქმის – ძალდატანებით ვათქმევინეთ ერთი ნაწყვეტი სიმღერისა. ცხენით თუ ქვეითად მიდის აქაური, ლეწავს კალოზე თუ თივასა ჰთიბავს – ხმას არ იღებს, საერთო დუმილს არ არღვევს, თითქო საერთო რამ მწუხარება გადასწოლია მთელ მხარესა და მის მკვიდრთაო. ოღონდაც რომ მიზეზი არ აკლიათ გლოვისათვის! ორასი წლის მწარე კირთება ვის არ დაავიწყებს სიმღერას და მხიარულებას!... ან და აქ გამეფებულ უკიდურეს სიღარიბესა და შიმშილთან გამწარებულ ბრძოლაში მყოფს, რა სიმღერისა ეცხელებათ, თქვენს ლხენას? ამას ის გარემოებაც დასძინეთ, რომ აქაური სუფრიდან სევდის უკუმყრელი, ადამიანის სულის გამამხიარულებელი და ამამღერებელი სასმელი – ღვინო, თანახმად მაჰმადის ბრძანებისა, განდევნილია.

სიმღერა ხომ არ არის და არა, მაგრამ ვედარც საკრავებს იპოვით აქეთკენ. ერთად-ერთი საკრავი და აქაური მცხოვრების სულიერი მდგომარეობის გამომხატველია – ჭიმონი (რაჭული საზანდრის მსგავსი). მეტად მარტივი და სადა სამუსიკო იარაღი, რომლითაც აჭარელი ათასში ერთხელ თავის სევდასა და დარდ-ვარამს გამოსთქვამს ხოლმე.

ძველებური ქართულის ნიშანი განსაკუთრებით შენახულია აქაურ სიტყვა-პასუხში. მათი ზრდილობიანი ლაპარაკი, თავაზიანობა, სურვილი სტუმრის ამებისა – უმაღლეს განვითარებამდე მიღწეული. აქ ადამიანის ყური იშვიათად გაიგონებს უწმაწურ სიტყვებს. ქართლელი მდაბიოთაგან ასეთი სიადვილით ხმარებული ლანძღვის ცნებები აქაურს რომ მოასმენინო, არა გვეგონია, თავი შეიმაგროს და უსისხლოდ გაათავოს საქმე.

ჩვენ ორიოდ სიტყვა უკვე ვთქვით აქაურ ლაპარაკში დარჩენილ ძველი ქართული სიტყვებისა გამო. გვინდოდა რაც შეიძლებოდა სრული კრებული შეგვედგინა ამ გვარის სიტყვებისა, მაგრამ უდროობის გამო ამჟამად სურვილი ვედარ ამისრულეთ.

ჩვენი ზრუნვა. ახლა დაგვრჩენია აღვნიშნოთ მხოლოდ ჩვენი, ქართველების, ღვაწლი ახალშემოერთებული ძმების განათლებისათვის. არ შეიძ-

ლება ამ შემთხვევაში გულგრილობა ვუკიჟინოთ ჩვენს საზოგადოებას. ვისაც თვალ-ყური უდევნებია მაშინდელ გაზეთ „დროებასა“ და ჟურნალ „ივერი-ისათვის“, ეხსომება, რომ ნომერი ისე არ გამოვიდოდა, განსაკუთრებით „დროებისა“, რომ შიგ არაფერი ყოფილიყო ამ მხარის შესახებ. მკითხველი უახლოვდებოდა ამ ახალნაპოვნ ძმებს, მათ ტკივილს შუაზე იყოფ-
#187#

და და იმის ცდაში იყო, რომ ამ შავ დღეში ძმურად ხელი გაეწვდინა. ენუგეშებინა და დაერწმუნებინა, რომ არც მაგრე უმწეონი ხართ, ისეთე-ბიც არიან, რომ თქვენს საკეთილდღეოდ ჰფიქრობენო.

ამ საერო ფიქრმა ძალიან არ დაიხანა და მალე თავი იჩინა. ბათუმის ოლქის შემოერთების შემდეგ შვიდ წელიწადსაც არ გაუვლია, რომ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“ განიზრახა ბათუმში სკოლა დაეარსებინა და ამ სკოლას სულიერად უნდა შეეერთებინა მაჰმადიანი ქართველები დანარჩენ ქართველობასთან. ამაზე უკეთეს არაფერს მოიფიქრებდა ჩვენი საზოგადოება. საქმე პირველადვე კარგად წავიდა, მაჰმადიანებმა თითქმის პირველადვე ნდობის თვალით შეხედეს ამ სკოლას და არა-ერთმა და ორმა მაჰმადიანმა ქართველმა მიიღო პირველ-დაწყებითი სწავლა ამ სკოლაში. როცა ისტორია დაიწე-რება ჩვენისა და მაჰმადიან ქართველების დამოკიდებულებისა ამ ხნის განმავლობაში, მეისტორიემ არ უნდა დაივიწყოს ის უანგარო ღვაწლი და ამაგი, რა ღვაწლი და ამაგიც დაგვდო მაშინ პირველდაწყებითი სკო-ლის მასწავლებელმა მოსე ნათაძემ. პირველადვე ისეთი წინდახედული, საქმის მოყვარული, შეგნებული კაცი რომ არ ჩადგომოდა სათავეში. ამ დიდსა და წმინდა საქმეს, ვინ იცის, როგორ დაგვეფრთხო მაჰმადიანი ქართველები და ჩვენც სხვებივით მტრებად და მოღალატებად დავესახეთ...

ხსენებულ სკოლაში მაშინაც და ეხლაც მომეტებულად თვით ბათუ-მისა და მის ახლო-მახლო სოფლების მცხოვრებთა შვილები სწავლობენ. საკუთრივ აჭარა, თავის სიშორისა გამო, განზე რჩებოდა. თუ ხელი მიუწვდებოდათ, ისევ ქვემო-აჭარის ბეგების შვილებს და იმათაც თი-თო-ოროლას. ზემო-აჭარა სრულებით მოწყვეტილი იყო და არის კიდევაც ამ სკოლაზე. ასე რომ ქართული ენისსაშუალებით სწავლა-განათლების შეძენა აჭარელისათვის დღესაც თითქმის მიუწვდომელია.

1895 წლის ზაფხულში აჭარის გაცნობა და მცხოვრებთა შორის ქარ-თული წიგნების გავრცელება განიზრახა ბ-ნმა ზაქარია ჭიჭინაძემ. თან წაიღო იაფფასიანი სახალხო წიგნები, განგებ საამისოდ აღბეჭდი-ლი: „არსენას ლექსი“, „ქალ-ვაჟიანი“ და სახალხო ლექსები. ყოველ წიგნს შიგ ჩაურთო ქართული ანბანი და გაუდგა გზას. როგორც იმ ზაფხულს, ისე 1896 წლის ზაფხულს ბ-ნმა ჭიჭინაძემ მოიარა ზემო და ქვემო აჭარის სოფლები, ხალხს უსასყიდლოდ დაურიგა წიგნები, შეკ-

რიბა მრავალი ამბები, ამ მხარის გამაჰმადიანების შესახებ ხალხში დარჩენილი, და „ივერიის“ საშუალებით მკითხველ საზოგადოებას გაუზიარა. საინტერესოა ის საშუალება, რომელიც ბ-ნ ჭიჭინაძეს უხმარია ამ ხალხის დასაახლოვებლად და მისი გულის მოსაგებად.

ბ-ნი ჭიჭინაძე თურმე შედიოდა მათს ჯამეებში, შესვლის წინათ ფეხთ იხდიდა მათსავით. მაგრამ სასმელებისა და ლოთობის სიძულვილს უწუნებდა და ბევრ სხვასა. ხალხის გული თურმე მაშინვე მოიყვავილა და ყვე-
#188#

ლასათვის ძვირფასი სტუმარი შეიქნა. თანაც ქართულ წიგნებს უკითხავდა ხალხში მიძინებული გრძნობა ქართველობისა იღვიძებდა და დიდი სიამოვნებით ართმევდნენ წიგნაკებს და ანბანსა სწავლობდნენ. ერთი წლის წინათ, 1897 წლის ზაფხულში, როცა ამავე მხარეს მეც ვეწვიე სტუმრად, არა ერთგან და ორგან შემხვდა ბ-ნ ზ. ჭიჭინაძის დატოვებული წიგნაკები, რომელშიაც ქართული ასოებით არაბული ლოცვები და აქაური ლექსები იყო ჩართული. ამ ლოცვებისა და ლექსების ხალხით ქართული ანბანიც უსწავლიათ და მადლიერი გრძნობით იგონებდნენ ამ წიგნაკების დამრიგებელს ბ-ნს ჭიჭინაძეს, ან როგორც ესენი ეძახიან, „ზაქარია-ეფენდი“-სა, ესე იგი სწავლულ ზაქარიას – „კაი კაცია, გურჯული (ქართული) ქითაბები (წიგნები) დაგვირიგა და ჩვენთან ერთად ჩვენს ჯამეში ლოცულობდაო“.

ოჯახი და ცოლქმრობა. ოჯახი აჭარელისა პატრიარქალურია; უფროსი და მბრძანებელი ოჯახის წევრებისა – სახლის უფროსია, მას ემორჩილებიან ყურმოჭრილად, სიტყვაშეუბრუნებლად ყველანი მის პატარა სამეფოში. ქალს ხმა არაფერში აქვს. ამას აქ წილად ხვდა გარდა პირდაპირ სადიაცო საქმისა – ქსოვისა, კერვისა, საქონლის მოვლისა და წვრილფეხობის ყურისგდებისა, გარეთ – ყანაშიაც მუშაობა თავის ქმართან ერთად. ქალი მკის, თიბავს აქაურ მიუვალ ადგილებზე, ლეწავს კალოზე, ჭირნახული სახლში შემოაქვს. ერთადერთი სამუშაო, რომლისგანაც ის განთავისუფლებულია, – არის ცხენით საპალნის გაზიდვა აჭარის გარეთ. სხვაფრივ კი, შინ ხანდახან მამაკაცზე მეტ საქმეს აკეთებს. განსაკუთრებით დიდ შრომას ეწევა ქალი, როცა მთების ახლო მდებარე სოფლები თითქმის სანახევროდ აიყრებიან ხოლმე და საზაფხულოდ თავის საქონელთან ერთად მთაზე მიდიან რამდენიმე თვით. აქ თითქმის ყოველი საქმე ქალს აწევს კისერზე: დღისით მინდვრად საქონელს აძოვებს, საღამოს სწველავს, რძისაგან ყველს, კარაქს და ერბოს აკეთებს, სწმინდავს ბოსელს, ქმარ-შვილს საჭმელს უხარშავს, ურეცხავს, სამოსლისათვის შალებს უქსოვს. მამაკაცი მხოლოდ ხელმძღვანელია, თადარიგის მიმცემი.

მრავალცოლიანობა თუმცა მაჰმადის კანონის ძალით აქეთკენ ნებადარ-

თულია, მაგრამ ერთ ცოლზე მეტი იშვიათად თუ ვისმე ჰყავს. ერთ ცოლს მართო შეძლებულები არა სჯერდებიან. აქაურ ბეგებს თუ ჰყავთ ერთ ცოლზე მეტი. მიზეზი ერთცოლიანობისა – წმინდა ეკონომიურია. აქაურს, ქონებრივად დავრდომილ მკვიდრს სადა აქვს იმისი თავი, რომ რამდენიმე ქალს თავი მოუყაროს და ასვას და აჭამოს!

მართალია, თითო ცოლსა სჯერდება აჭარელი, მაგრამ თუ მისმა მეუღლემ არ აამა და თავის ნებაზე სიარული დაიწყო, ქმარი ბევრს არ მოეზოდინება, ასწევს და გაუშვებს, და სხვას, თავის ჭკუის და გემოვნების ადამიანს მონახავს. ცოლს აქ კარგი ოჯახიანობის გარდა ქმრის #189#

ერთგულება მეტად მკაცრად მოეთხოვება. ქმარი თვინიერ ღალატისა ყველაფერს შეუნდობს თავის თანამეცხედრეს. უმეტეს შემთხვევაში მიზეზად განქორწინებისა ცოლ-ქმრული ღალატი ხდება. ქალი ამ შემთხვევაში, ერთი მხრით ულმობლად ისჯება ქმრისაგან, მეორე მხრით – ყბად-ასაღები ხდება მთელი სოფლისა; სოფლის ჭორიკანებს აღდგომა უთენდებათ და რამდენისამე თვის სალაპარაკო მასალა ეძლევათ.

წესი ცოლის შერთვისა აჭარაში თითქმის ისეთივეა, როგორც სხვაგან საქართველოში. შერთვამდე ვაჟს თავისი საბედო ხანდახან ნახულიც არ ეყოლება ხოლმე, რადგან აღარც ქორწილში, აღარც ტირილში ქალი მამაკაცს არ ეჩვენება. ღირსება-ნაკლულევანება იმ ადამიანისა, რომელსაც ვაჟმა თავისი მომავალი ცხოვრება უნდა შეუერთოს, უმეტეს შემთხვევაში მესამე პირის საშუალებით უნდა გაიგოს. ამ მესამე პირის საშუალებითვე უნდა გადაწყდეს.ჯვარის-წერის საქმე. ეს მესამე პირი არის შუამავალი, ანუ, როგორც აქ ეძახიან, „ელჩი“. თუ ვაჟს მამა ჰყავს, იმ შემთხვევაში მამა არიგებს საქმეს იმ ელჩის საშუალებით. ჯერ უნდა გაიგოს: ქალის დედ-მამის ზნედაცულობა და მათი ფიზიკური უნაკლულობა. თუ მამა შეკრებილ ცნობებით კმაყოფილი დარჩა, ქალის მამას ელჩს გაუგზავნის და იმის პირით უთვლის: შენი ქალი ჩემს შვილს ცოლად მინდა შეერთო. სანამ გადაწყვეტილ პასუხს შეუთვლიდეს, ქალის მამა თავის მხრივ ცნობებსავე ჰკრეფს მომავალ სასიძოს შესახებაც. თუ ჭკუაში დაუჯდა წინადადება, თანხმობას უთვლის. მაშინ მამა ვაჟისა ქალს ნიშანს უგზავნის: ბეჭედს, თავსაკრავს და სხვ., ქალი თავის მხრივ უგზავნის: თავის ხელით მოქსოვილს აბრეშუმის ხვანჯარს, თუ შეძლებულია – აბრეშუმისავე პერანგს, მის ამხანაგს და ქისას. ამით ნიშნობა თავდება. წინდი მომავალი ცოლ-ქმრობის კავშირისა ორისავე მხრით მიცემულია. მერე ქალის სახლში მოვა ხოჯა, დასწერს ახტს (ცოლქმრობის პირობის ქაღალდს, სადაც მზითევია ჩამონუსხული) და გამოაცხადებს: მავანი ქალი მავანის ცოლიაო. ახტის დაწერას ესწრებიან (გარდა სასიძოსი) მამა სასიძოსი, რომელისაც თან ახლავს რამდენიმე მეზობელი. ქალი დამალუ-

ლია. ამის შემდეგ წვეულება იმართება. ამ წვეულებაზე, როგორც სხვა დროსაც, ქალები არ ესწრებიან.

ნიშნობას რომ გადაიხდიან, ვაჟი თავისუფლად მიდის სიმამრის სახლში. ქალთანაც ცოლქმრულ კავშირს იჭერს. ისიც მოხდება ხოლმე, რომ თავის სახლში წაყვანამდე ცოლი დაორსულდება და შვილიც კი ეყოლება. ცოტა არ იყოს, სირცხვილში ჩაეთვლებათ ორივეს ასეთი სულსწრაფობა, მაგრამ ეგ არის, ამ გმობით თავდება საქმე, სასჯელის ღირსად არც ერთსა სცნობენ და აღარც მეორეს. ქმრის სახლში წასვლის დროს ქალს მოსდევენ მაყარნი და მდადენი (ან მხოლოდ მდადე, თუ ღარიბია). გზაში ქალები ცხენებზე სხედან და ქვეითა კაცებს მათი ცხენები აღვირით უჭირავთ ხოლმე. გზის სიშორეს სიმღერითა და ლექსით იადვილებენ. ქორწილი საზოგადოდ შემოდგომაზე იცინა. #190#

ზემოხსენებულ ახტში, სხვათა შორის, ის არის მოხსენებული, რომ თუ ქმარმა მოისურვა თავის ცოლის გაშვება, უნდა ნიქაჰი (სასყიდელი, სარჩო) მისცეს გაშვებულ ცოლს. ხელმოკლენი ცოლის გაშვების დროს ნიქაჰად 100-200 მანეთს აძლევენ. ხოლო მდიდრები, მაგალითად, ბეგები, თუ ცოლად დიდი გვარის ქალი ჰყავთ, გაშვების დროს 10,000 მანეთსაც აძლევენ. ახტი ქალსაც აძლევს უფლებას თავის ქმარს განექორწინოს. ამ შემთხვევაში თავის მზითევზე ხელს იღებს, უკან დაბრუნებას ვერ მოითხოვს. მაგრამ საქმე ის გახლავთ, რომ ეს უფლება ქალისა მხოლოდ იწერება, ისე კი თავს იშვიათად ანებებს ქალი ქმარს. ქმარი განქორწინების დროს ცოლს ნიქაჰს მაშინ არ აძლევს, თუ დაამტკიცა ქალის დანაშაული. ხოლო თუ ვერ დაამტკიცა და ისე ხუმტურის გავლენით მოინდომა მისი გაშვება, მაშინ კი კანონი ვალდებულს ჰყოფს ცოლს ნიქაჰი მისცეს. რომ ნიქაჰის მიცემა აიცდინოს, ქმარი ცდილობს თავისი უგემური ცოლი, როგორც აქ იტყვიან „გაამაღლოს“, ესე იგი იმ ზომამდე მიიყვანოს, რომ თვითონ ქალმა უთხრას: ოღონდ გამიშვი და შენი არაფერი მინდაო. ისეც შეუძლია, ცოლმა ქმარს თავი დაანებოს, სხვასთან კავშირი იქონიოს. მაგრამ კანონიერად კი ვერ გაჰყვება, თუ ქმრის თანხმობა არ არის. ამ შემთხვევაში ერთადერთი გზა აქვს ქალს: თავისი პირობა აპატივოს, ესე იგი მზითევი არ მოსთხოვოს. ქმარიც სულ დიდი, „ბოხრიკს“ (საქონელს) აჩუქებს და მორჩა.

ცოლ-ქმრის განქორწინების წესიც თავის მხრივ სამგვარი ანუ სამ ტალახიანია (სამ მუხლოვანი). ცოლის გაშვება ერთი ტალახით იმას ნიშნავს, რომ ქმარი დროებით აძლევს ქალს განშორების ნებას. ერთი ტალახით გაშვებული ქალი სხვაზე ვერ გათხოვდება, თუ ქმარმა ნება და ნიქაჰი არ მისცა. ქმარი-კი, თუ ისურვებს, შეუძლია შეურიგდეს

თავის ცოლს და ისევ შემოიყვანოს სახლში, მხოლოდ განქორწინების დღიდან სამი თვის განმავლობაში აქვს ვადა. ხოლო თუ ამ ვადის განმავლობაში ქმარმა თავის ცოლზე გული არ მოიბრუნა, ცოლს ნება აქვს სხვას მისთხოვდეს. ორი ტალახით გაშვების დროს ხელახლა შერიგებისათვის-კი – რა თქმა უნდა, იმავე სამი თვის განმავლობაში – ქალის თანხმობაა საჭირო, საქმის მობრუნება იმის ხელთაა, ქმარს არავითარი ხმა არა აქვს. სამი ტალახით გამიშვებარო, თუ უთხრა ქმარმა ცოლს, მაშინ ქალმა და კაცმა ძალიან გულითაც რომ მოინდომონ სამ თვეზე ადრე ვერ შეუუღლდებიან ერთმანეთს ხელახლა. ამ სამი თვის ვადას ის მნიშვნელობა აქვს რომ ამ ხნის განმავლობაში გამოჩნდება გაშვებული ქალი ორსულია, თუ არა. თუ ორსული არ გამოდგა, მაშინ ისევ შეუუღლდებიან. წინააღმდეგ შემთხვევაში-კი, სანამ არ მოილოგინებს, ვერავის წაჰყვება. მოლოგინების შემდეგაც შემდეგი ფორმა უნდა დაიცვას: ჯერ უნდა სხვა კაცს გაჰყვეს, ამ მეორე ქმარმა უნდა გაუშვას და #191#

მხოლოდ მეორე ქმრისაგან გაშვებულს შეუძლიან პირველი ქმრის სახლში იდიასახლისოს.

თუ ოჯახის უფროსი მოკვდა, შვილები დარჩა და ქვრივმა გათხოვება მოინდომა, შეუძლია მოძრავიდან მერვედი ნაწილი წაიღოს, დანარჩენი ობლებსა რჩებათ. ხოლო თუ შვილები არ დარჩა მიცვალებულს, მაშინ ქვრივს უძრავის მეოთხედი მიაქვს, დანარჩენი ქონება ქმრის ნათესავების კუთვნილებად რჩება. მზითვის ნაწილის წაუღებლობისათვის ქვრივ რძალს, თუ მიცვალებულს საცოლე ძმა დარჩა, ეს ძმა ირთავს, რა თქმა უნდა, თუ იმის მხრივაც თანხმობა იქნება. მაგალითად, შერიგებე ხიმშიაშვილის უფროსი ძმა რომ მოკვდა, დედამ თავის ქვრივ რძალს, უთხრა, მეორე შვილი (შერიგ-ბეგი) მყავს, დაუცადე, სანამ დასაცოლიანებელი გახდებოდეს და იმას წაყვიო. რძალმაც გაუგონა დედამთილს რჩევა და შერიგ-ბეგს გაჰყვა.

ძველთაგან ახლაც არის აქ დარჩენილი ჩვეულება აკვანში მყოფ ბავშვების დანიშვნისა ორ აკვანს, რომლებშიაც დედათა სქესის და მამათა სქესის ბავშვებია, მშობლები ერთმანეთს მიუდგამენ და ამ დღიდან ქალ-ვაჟი ერთმანეთის ცოლ-ქმრად ითვლებიან. საზოგადოდ კი ქალს 15-20 წლისას ათხოვებენ. 30 წლის განმავლობაში გაუთხოვრად დარჩენილ ქალს დრომოჰმუღს, დაბერებულს ეძახიან. ვაჟი კი 25-30 წლისა ირთავს ცოლს. თუ შინ ოჯახის მომვლელად დედათა სქესისა არავინა ჰყავს, მაშინ შეიძლება 20-22 წლისაც დაცოლიანდეს. რომ გათხოვდება ქალი, აქაური მართებლობა მოითხოვს, ქმრის სახელი არ ახსენოს ხოლმე; თავის მხრივ ქმარიც ვალდებულია თავის მეუღლეს სახელი არ დაუძახოს, – მეტის-მეტი სირცხვილი და დასაძრახისია. გარდა ამისა

ქალსავე ვალად ედება თმა და თითებს ზემოთ ხელის სიშიშვლე მამაკაცის ცნობისმოყვარე თვალებს არ აჩვენოს ხოლმე.

ნათესაური გრძნობა მეტად დიდი აქვთ აქაურებს. ასე წარმოიდგინეთ, თუ ქალმა ვისამე ბავშვს რაიმე მიზეზით ძუძუ აწოვა, მისი ნათესავი ხდება მეშვიდე მოდგამადე.

სამოსელი. რამდენადაც თავისებურია ბუნება აჭარისა, იმდენადვე თავისებურია სამოსელი მისი მკვიდრისა. იმერულ გრძელ კალთებიან ჩოხას, ფეხით სიარულის დროს მეტად უხერხულ სატარებელს, აქ ვერ შეხვდებით. რაკი ცხენით სიარული აჭარაში მეტად სამძიმოა და რაკი მკვიდრი იძულებულია ძალა-უნებურად აქაურ აღმართებზე თავის ფეხებს დაატანოს ძალა, სამოსელიც ამ აღმართ-დაღმართების შეფარდებითი გამოუგონია. მეტი აჭარელის ტანისამოსში არაფერია. ყველაფერი, რაც აცვია. მოკლეა და ტანზე მჭიდროდ დამდგარი. აქაური შალის ჩოხა წელს ქვემოთ ოდნავ-ღა სცდება და ჩატანებულია აქაურ შალისავე ძიგვაში. ჩოხას ქვემოთ **ზუბუნი** (სახელოიანი ჟილეტი) აცვიათ; **ზუბუნი** ჩითისაა #192#

და საზამთროდ დაბამულია; ხოლო საზაფხულოდ იგივე **ზუბუნი** უსახელო და დაუბამავია და სახელად **ელეგი** ჰქვიათ. **ძიგვა** საჯდომთან ძალზე დანაოჭებულია, სიარულს და ძირ დახრას სრულებით არ უშლის; ბოლოში ვიწროვდება, წვივებს მჭიდროდა ადგა და ფეხებზე პაჭანაგით არის მიმაგრებული. ფეხებზე ადგილობრივი მოქსოვილი ძალზე სქელი და ჭრელი წინდები აცვიათ და წინდებზე **ჩაფულას** (ქალამანს) ატარებენ. თავზე უეჭველად ყაბალახი უნდა ჰქონდეს შემობლანდული კობტად. თავ-მომწონენი ზაფხულობით სირმა შემოვლებულ ჩოხას, **ზუბუნს** და მოგვას შავი სატინისას ატარებენ. ოსმალური ფესი იშვიათი სანახავია. თუ ატარებენ, ისევ მოლები, ყადები და საზოგადოდ სასულიერო წოდებისანი. ჩვენებური გრძელი ჩოხა-ახალუხი აქაურ ბეგებს-ღა აცვიათ.

აქაური ტანისამოსის უეჭველ ატრიბუტს შეადგენს იარაღი. თოფი, წელს გარეშემო სავაზნე, მოვერცხლილი დამბაჩა, საჯაყვე, ტარიანი და ქარქაშში ჩაგებული და ქამარზე დაკიდებული, სატევარი, საქონე, სამოგვის მათარა, – აი აქაური რას ატარებს. თოფს ყველანი არ ატარებენ, ხოლო დანარჩენი არსენალი თითქმის ყველას აქვს წამოკიდებული. ამნაირად გამოწყობილი აჭარელი, მხარბეჭიანი, ჩამკვრიულის ტანისა, წვერგაპარსული, შავი და პირდაპირობის გამომთქმელი თვალებიანი, შავგვრემანი, სურათ-ცხვირიანი, თამამად მოსიარულე, თან ზრდილობიანი სიტყვა-პასუხის პატრონი – მეტად ჰშვენის, მეტად საამო საყურებელია.

ახლა ვნახოთ, როგორ იცვამს აქაური ქალი: ჩვენებურ ტანისამოს-

თან აჭარელი ქალის ტანისამოსი თავისებურია. ზევიდან აცვიათ ქათიბის მსგავსი ხირსა ჩითისა, დაბამბული ანუ უბამბო, სეზონის მიხედვით; ხირხას ქვემოთ ატარებენ კაზას, კაზას ქვეშ – პერანგსა და მისს ამხანაგს, ალისფერ ჩითისაგან შეკერილს. პერანგის ამხანაგი მეტად განიერია, მხოლოდ კოჭებთან ვიწროვდება, თავში თეთრი არშია აქვს გადაკერებული ხონჯრისათვის; ფეხებზე ჩუსტები აცვიათ აღმართებზე სიარულის დროს, ხოლო ვაკეში დადიან ნალიანით (ხისაგან გაკეთებული მაღალქუსლებიანი საცმელია, ზევიდან ვიწრო სამოგვე აქვს გადაკრული ფეხის შესაყოფად და დასამაგრებლად). თავზე შემოკრული აქვს თავის ჩითივით იაზმა, იმის ზემოთ თავის გარშემო ლეჩაქი, რომლის ერთი ყური წელზეა გადაშვებული, წინ სახეზე შემოკრული აქვთ სინათლის სანახავად თხელი მანდილი, – ფეჩა. ყველა ამის გარშემო გადაფარებული აქვს თეთრი ჩადრი თავის დასამალავად. სიარულისა თუ მუშაობის დროს, შინ თუ გარეთ სულ ერთავად ატარებენ ამ ჩადრს, რომ მამათა სქესის წარმომადგენელთ, განსაკუთრებით უცხოელებს და გიაურებს (ქრისტიანებს) თავი არ დაანახონ. როგორცა ხედავთ, რამდენადაც აჭარელი მამაკაცის ტანისამოსი პრაქტიკული და ადგილმდებარეობის პირობებთან შეფარებულია, იმდენად დედაკაცის ტანისამოსი უხერხულია, ადამიანს თავი-#193#

სუფლად მოძრაობას უშლის, ხელ-ფეხს თითქმის უბორკავს. თითქო იმისათვის გამოუგონიათო, რომ მისმა მატარებელმა თავისი ნებით თავის თავი დაიტყვეოსო. ესთეტიკურ გემოვნებაზე ხომ ნურას ბრძანებთ!

ხალხის ჯანმრთელობა და მკურნალობა. ჰაერი აჭარისა საზოგადოდ მეტად მრთელია. არის რამდენიმე სოფელი, სადაც ციება ზაფხულობით საკმაოდ სტანჯავს სოფლებს. ასეთი სოფლები (შუახევი, ხიჭაური) მეტად ჩავარდნილ ადგილებში არიან გაშენებული, წყლის პირას, თითქმის ყოველი მხრით კლდეებით არიან შემოზღუდულნი და ჰაერის მოძრაობა მეტად შეჩერებულია. ციების გარდა ზოგიერთ სოფელში (მურისი და ცხმორისი ქვემო-აჭარაში, ღორჯომი – ზემო-აჭარაში) ჩიყვიც არის სოფლებს შორის. ზოგიერთს ცხვრის დუმასავით დაჰკიდებია კისერზე ჩიყვი და თავის თავისუფლად მოძრაობას უშლის. თვითონ ამ ჩიყვთა ნებს შორის კაცი იდიოტებსაც შეხვდება. წმინდა ალაგობრივი სატკივრები ესენია. ზამთრობით ფილტვის ანთებაც ხშირია და უმეტეს შემთხვევაში ავადმყოფი მოუვლელობისა გამო თან უნდა გადაჰყვეს ხოლმე. ამ შემთხვევაში ერთადერთი მომხმარე ავადმყოფისა – მისი აგებულებაა. თუ მაგარი აგებულებისაა და სენი სძლია, ხომ კარგი, თუ არა და თავისი მრავალტანჯული სული უნდა განუტყვეოს.

მკურნალობა აქაურ სოფლებში ჯერ-ჯერობით ისევ მოლების ხელშია.

პედაგოგობის გარდა ესენი ხალხის კურნებასაც ხელს ჰკიდებენ. რაც უნდა სენი სჭირდეს ავადმყოფს, მოლა უკან არ დაიხევს, ყველა-ფერში მეცნიერებას იჩენს. მათი წამალი – შელოცვა და თილისმებია. თუ ავადმყოფი მორჩა, – დიდება და სახელი მოლას, თუ თქვენი ჭირი წაიღო, მაინც არ დაემდურებიან, – ალბათ წერა ყოფილა, თორემ მოლას ცდა არ დაუკლიაო. გასამრჯელოს მოლას ამ თილისმებისა და ლოცვებისათვის ზოგჯერ 5-3 მანეთამდე აძლევენ.

ნამდვილი სამკურნალო მეცნიერების მსახურნი აჭარაში ამ ოთხი-ხუთი წლის წინათ დაინახეს მცხოვრებთა, როცა სოფ. ქედაში საგუბერნიო საექიმო უწყებამ სამკურნალო გახსნა. სამკურნალოს გახსნისთანავე ქედაშივე განწესებულ იქნენ ერთი მკურნალი, ერთი ბებიაქალი, ფერშალი ქალი და ერთი ფერშალი-კაცი. სამკურნალო მხოლოდ გარედან მოსიარულეთათვის არის დაარსებული და მისი შენახვა წელიწადში ოთხას თუმნამდე ჯდება. დღეში ზოგჯერ 25 კაცი მოდის საექიმოდ, უფრო მამაკაცები, დედათა სქესისანი ჩვენებურ ექიმს გაურბიან. ისევ ფერშალ ქალს თუ ეჩვენებიან, ისიც როცა სიკვდილის კარამდე არიან მიღწეულნი. მაგრამ სამწუხარო ის გარემოებაა, რომ არც ბებია-ქალმა და აღარც ფერშალმა ქალმა ქართული ენა არ იციან, რომ გააგებინონ რამე მათთან რჩევის სათხოვნელად მისულ აჭარელ ქალებს.

ქედის სამკურნალოს მოქმედების რაიონი მეტად განაწილებულია, მეტად მცირედი ნაწილი მცხოვრებთა, და ისიც ქვედა აჭარისა ჰპოუ-#194#

ლობს შვებას გასაჭირში, რადგან, უგზობისა გამო, აქ მძიმე ავადმყოფის ჩამოყვანა ფიზიკურად ყოვლად შეუძლებელი ხდება. მთელი ზემო-აჭარა კი, სადაც მხოლოდ ერთი ფერშალია, სრულებით მოკლებულია მკურნალობას. ხულოში, ეგრედწოდებული, საფერშლო პუნქტია. აქ განწესებულ ფერშალს, რომელსაც თითქმის 20,000 სულის მოვლა და ყურისგდება აქვს დავალებული, წარმოიდგინეთ, ქინაქინისა და საფადართო ზეთის მეტი არაფერი მოეძებნება მის სამგზავრო აფთიაქში! ხანდახან ისიც არ მოეპოვება ხოლმე. ხოლო ექიმი აქეთკენ თავისდღეში თვალითაც არ უნახავთ, რადგან ერთადერთ მკურნალს ქედის სამკურნალო აქვს ჩაბარებული და იქიდან ფეხს ვერ მოიცვლის. ექიმი კიდევ რომ დაიძრას ქედიდან, ამ უგზობაში სადღა წავიდეს. განსაკუთრებით ზამთრობით, დიდთოვლობის დროს, როცა სოფლებს შორის მისვლამოსვლა შეწყვეტილია! ასეა თუ ისე, 33,000 მცხოვრებს ერთი მკურნალი, ორი ფერშალი ვაჟი და თითო-თითო ბებია-ქალი და ფერშალი ქალი ოღონდაც რომ ბევრს ვერაფერს სამსახურს გაუწევენ. სამკურნალო საქმე, სხვა მრავალთა შორის, აჭარაში მეტად ბეჩავად არის დაყენებული და მომართული. ამ მხრივ შველას გარედან მოელის აჭარელი,

თვითონ კი სრულიად უმწეოა. უმწეოა ქონებრივად, თავის წარმატებისათვის ზრუნვის თავი არა აქვს; უმწეოა იმ რრადიციების უნდობლობის გავლენით, რომლებიც ამდენი ხნის განმავლობაში თურქეთის უკუღმართმა ცხოვრებამ ჩაუნერგა, დედის ძუძუსთან ერთად შეაწოვა...

VIII.

ყადი-ოღლი. – სოფელენი. – ხულოს საფერშლო პუნქტი. – ციხის-ყელი და ისტორიული ნაშთი. – ცთომილი ლოდი და მისი ლეგენდა.

სანამ ხულოს დროებით მოვშორდებოდეთ, გვსურს რამდენიმე სიტყვით მაინც მოვიხსენიოთ მის აღმოსავლეთ მდებარე სოფელი ყადი-ოღლი. ხულოსა და ამ სოფელს შორის ნახევარი კილომეტრის მანძილი-და თუ იქნება. მაგრამ ხულოდან მომავალი საცალფეხო ბილიკი ისეთი მყიფი და თავკვეა, რომ ძალზე გასაჭირია როგორც აქ ჩასვლა, ისე, განსაკუთრებით, იქიდან უკან ამობრუნება.

თვით სოფელი გაშენებულია მდინარე აჭარის-წყლის მარჯვენა ნაპირზე, ქვითვირის ერთსართულიანი სახლები თერთმეტ მეკომურისა ერთი მეორეზეა მიდგმული და ამ მხრივ ქართლის სოფელს მოგაგონებთ. ამ სოფლის თურქული სახელწოდების (ყადი სასულიერო მოსამართლე და ოღლი – შვილი) შესახებ მცხოვრებთა შორის შემდეგი თქმულებაა დარჩენილი. აქაური მკვიდრნი არიან ბოლქვაძენი. მათი წინაპარი ქრისტიანი მღვდელი ყოფილა. მისი შვილი მაჰმადიანი გამხდარა. გულდაწყვეტილ მამას უთქვამს შვილისათვის: ჩვენს წინაპრებს ნასწავლებს ეძახდნენ და ყველანი მღვდლები ყოფილან. რაკი, შვილო ძველი რჯული უარჰყავი, იმდენი ისწავლე, რომ წინაპართა სახელი #195#

მაინც შეგრჩესო“. ისიც მამის ნებას დაჰყოლია და ისე განსწავლულა, რომ თურქებს ყადობა მიუციათ. პირველი ყადი ამ გვარში ისა ყოფილა. მის შთამომავალს ყადი-ოღლები (ყადის შვილები) დაერქვა, ხოლო მათს სოფელს – ყადი-ოღლი.

ამ პატარა სოფელს იქით-აქეთ კლდეები დაჰყურებს, ასე რომ მზის სხივები იშვიათად ჩაატანს ხოლმე. ჰაერი შეგუბულია, თავისუფლად ვეღარ მოძრაობს, რასაც, რა თქმა უნდა, მცხოვრებთა სიმრთელეზე თავისი გავლენა აქვს. ჩემთან ერთად აქაურობის დასათვალიერებლად ხულოს ფერშალიც მოდიოდა. რომ დაგვინახეს, დედათა სქესიანი, თუ ვინმე იყვნენ გარე სახლებში შეცვივდნენ, თითქო ალაღმა დაჰქროლათო. ხოლო მამაკაცნი მოვიდნენ და მეტად თავაზიანად მისალმების შემდეგ

საუბარი დაგვიწყეს. განსაკუთრებით ფერშალს მიეტანენ. ვინ რას შეს-
ჩიოდა, ვინ რასა და „ბატონ დობტურს“ წამალს თხოვდნენ. ბევრი არა-
ფერი სახარბიელო იყო მდგომარეობა ჩვენი „დობტურისა“, რომელსაც
თავის პაწაწინა აფთიაქში რამდენიმე გრამი ქინაქინისა და ორჯერზე სამ-
ყოფ საფაღარათო ზეთის მეტი არა მოეპოვებოდა-რა. ქაღალდებში კი ხუ-
ლო აღნიშნულია „საფერშლო პუნქტად“, სადაც ფერშალს ზემოთაღნიშ-
ნული ორ წამლის გარდა სხვაც რამე უნდა ჰქონდეს, თუ თქვენც დამე-
თანხმებით. „ის კი არა, ამასაც დავიდარაბასა და ჩხუბის ქვეშ მამლე-
ვენო“, – გულდაწყვეტით შემომჩიელა ფერშალმა, რომელსაც დავალებული
აქვს ყური უგდოს მთელ ზემო აჭარის მცხოვრებთ ოცი ათასზე მეტ ადა-
მიანს! აქაური მთის წმინდა ჰაერი რომ არ ეწეოდეს, ჩვენი წამლების იმე-
დით ბევრი გაუდგებოდა წინაპრების გზა-კვალსო, დაასრულა სიტყვა
ჩემმა თანამოსაუბრემ.

პურის ლეწვის დროს მოგვიხდა აქ ჩამოსვლა; ის იყო კალო ჩაეშალათ
და უღელ ხარ შებმულ კევრს შუახნის კაცი გარშემო დაასრიალებდა.
ლეწვა იმ ნაირადვე სცოდნიათ, როგრც ქართლში. სალექვა იარაღიც
იგივეა, კევრის ქვემოდან იგივე კაჭები და გაფხავებული ქვებია ჩასმული,
მხოლოდ სიმღერას ვერ გაიგონებთ. საშინელი ტანჯვა, სიბეჩავე და
გულგატეხილობა ეხატება სახეზე აქაურ შრომის შვილს: მხიარულება
მისთვის უცნობი ხილია.

ყადი-ოღლის ბოლოს ხულოს აღმართის აყოლებაზე აჭარის წყლიდან
მოიმართება კლდის ზურგი, რომლის უმწვერვალეს ადგილს „ციხის-ყელს“
ეძახიან. „ციხის-ყელთან“ დღესაც ეტყობა ქვითკირის საძირკველი მომ-
ცრო ეკლესიისა, რომელსაც სიგრძე 2 მხარი ჰქონია და განი – 1. იქვე
გვერდით კლდეში ჩაკირული ქვევრების ნამტვრევებიც მოსჩანს. „აქ ქილისა
(ეკლესია) ყოფილა და ეს ქვევრებიც ღვინისათვის ჰქონიათ ჩვენს ძვე-
ლებს „გურჯებს“-ო (ქართველებს), გვითხრეს აქაურებმა. ყადი-ოღლელნი
დღესაც კი მოწიწებით ეპყრობიან თავიანთ წინაპართა სალოცავ ადგილს

„ციხის ყელზედვე“ გამვლელის ყურადღებას იპყრობს კონუსისებური ქვა
ერთი კუბიკური მხარის სიდიდისა. ეს ქვა, ანუ უკეთ, ლოდი, ზედ კლდის
#196#

თავზეა ატანილი. ქვეშ სამი კუთხით ქვისავე პატარა ნატეხები უდგას საძირ-
კვლად ისე, რომ ყველა მხრიდან სინათლე გადის. ერთი შეხედვით ეს
ლოდი კაცს ამ ადგილას განგებ, ადამიანის ხელით დადგმული ეგონება.
მაგრამ საკმარისია გაითვალისწინოთ მისი სიდიდე და სიმძიმე (სულ
უკანასკნელი 300 ფუთი), ერთი მხრივ, და მეორე მხრივ, მიუვალობა იმ
მწვერვალისა, სადაც იგი დადგმულია, რომ ეს აზრი უარჰყოთ, განსა-
კუთრებით შეუძლებელი იქნებოდა აქ მისი ამოტანა იმ დროის მცხოვრებ-
თათვის, რა დროსაც ამ ლოდის აქ გაჩენა ეკუთვნის. ეს ლოდი არის ის,

რასაც გეოლოგიაში ფრანგულად diocerratique-ბ უწოდებენ, ანუ „ცთომილ ლოდს“. ასეთი ცთომილი ლოდები ხშირია კავკასიაში, შვეიცარიაში და საზოგადოდ კლდოვან და ყინულოვან ქვეყნებში. ვაკეზე ასეთი ლოდების ჩამოტანის მიზეზი გარდა სხვადასხვა მეტეოროლოგიურ მიზეზთა, უმეტესად ეგრეთ წოდებული მცურავი ყინულია, რომელსაც თავის ზურგზე უზარმაზარი ლოდები მოაქვს ხოლმე, სანამ სადმე ვაკეში, მთის მოშორებით არ გადასჩეხავს. ყინული დადნება, ხოლო მისი მიტანილი ლოდები ისეთ ვაკეზე რჩება, სადაც მათს გარშემო ქვის ნატამალიც არ არის ხოლმე და მათი მნახველი ადამიანი ჰკვირობს, ამ ლოდებს აქ რა უნდოდაო! ამ გადაჩეხის დროს ხშირად სახლის სისხო ლოდი სხვა ლოდებზე შესდგება ან ცენტრი სიმძიმისა სხვა პატარა ქვას აწვება და დიდი ლოდის კი ჰაერშია ხოლმე გაჩერებული. პირველად, სანამ კარგად გამოიკვლევდნენ ამ ცთომილ ლოდთა ხასიათს, ეგონათ პირველყოფილ ადამიანთა ქვის შენობებიანო, რადგან დოლმენებთან და განსაკუთრებით მენპირებთან საშინელი მსგავსება აქვთ ხოლმე, მაგრამ ამჟამად მეცნიერების მიერ ეს აზრი უარყოფილია. ხალხს მაინც, საცა კია ასეთი ცთომილი ლოდებია რაკი მისი გაჩენის ნამდვილი მიზეზი ვერ აუხსნია, ათასგვარი ლეგენდები შეუთხზავს იმის შესახებ. ზოგან დევების ნასაქმარად მიაჩნიათ, ზოგან რად და ზოგან რად.

ყადი-ოღლის ცთომილი ლოდი შესანიშნავია არა თავის არაჩვეულებრივის სიდიდით, არამედ თავის მდებარეობით. ყადი-ოღლეღნი, მართალია, არ ამბობენ ეს ლოდი მდევეზის დადგმულიაო, მაგრამ მათებური ახსნა ბუნების ამ მოვლენისა მეტად დაშორებულია სინამდვილეს და არა ნაკლებ დაუჯერებელია. მოუსმინოთ, თუ რას გვეუბნებიან აქურნი ამ ქვის შესახებ: ქრისტიანობის დროს ექვსნი ძმანი ყოფილან, დიად ღონიერნი, იმავე დროს მეორე კაცის შვილნი ცხრანი ძმანიც ცხოვრობდნენ თურმე. ეს ქვა აჭარის წყალის გაღმა დებულა, ყადი-ოღლის პირდაპირ, პირველნი ექვსნი ძმანი და მეორენი ცხრანი ძმანი გაჯიბრებულან, ვინ უფრო ღონიერები ვართო. პირველთ უთქვამთ: ჩვენ ამ ქვას აქ ამოვიტანთ და დავდგამთ და თქვენ, თუ მართლა ღონე გერჩით, მხოლოდ გადააგორეთო. როგორც გვარწმუნებენ აქაურნი, იმ ექვს ძმას მართლა გამოუჩენიათ არაჩვეულებრივი ღონე და ეს ქვა გამოუტანიათ და ციხის ყელზე დაუდგამთ. მოპირდაპირე ცხრა ძმათ ძვრად ვერ უქნიათ.

#197#

მას აქეთ დარჩენილა ეს ლოდი ამ ადგილას. მეორე ვარიანტი ამ ლოდის შესახებ გვეუბნება, რომ სამნი ძმანი ყოფილან, მეტად ძლიერნი და თავიანთ სახსოვრად დადგეს ეს ქვა აქაო. მაგრამ რაც უნდა ღონის პატრონი ყოფილიყვნენ სამნი თუ ექვსნი ძმანი, ან ცხრანივე ერთად, ამ 200-300 ფუთიან ქვის დამვრა, მერე ასეთ დაქანებულ ადგილას

ჩატანა, იქიდან თითქმის ერთი კილომეტრის მანძილს მოსხლეტილ აღმართზე ამოტანა, – ყოვლად შეუძლებელია. ვაკეზე ოწინარის საშუალებით, თანახმად იმ თეორიისა, რომელიც არსებობს ისტორიის წინა დროების მეგალითურ შენობათა შესახებ, კიდევ მოსახერხებელი იქნებოდა ერთი ადგილიდან მეორეზე გადაგორება ასეთი კლდისა, მაგრამ ყადი-ოღლების ღრანტეებში ასეთი ტრიალი უზარმაზარი ლოდისა – ადამიანის ყოველ ღონეს აღემატება.

IX

თამარ მეფის ხსოვნა. – ხულოდან გასვლა და ჩემი ჩიჩერონე იუნუსა ბერიძე. – ნეტარება მენდლიანს! – ვარცხლა. – ღორთა-ვაკე. – შეიდის საფლავი ანუ წმინდანიანი. – ფურტიოს ანუ დედოფლის-ხიდი. – დედოფლის ქვა. – დედოფლის გზა. – დედოფლის წყარო. – სიმონაური. – დოლაური. – ნახუცარი. – ფურტიო. – ყადი – ეფენდი ბერიძე. – გამასპინძლება. – საბრუნავას სერი და იქ გადახდილი ბრძოლა. – გამაჰმადიანებული ქამადაძე.

ჩვენი დიდებული მეფე თამარის ხსოვნა საზოგადოდ ჩვენი ქვეყნის განაპირა ადგილებშია ხშირად დარჩენილი. განსაკუთრებით ბევრი ამბავი დაცულია ამ მეფის ცხოვრების შესახებ აჭარაში. თამარი აქაური ქართველების მეხსიერებაში აღბეჭდილია, როგორც ღვთის მოშიში, გულმოდგინე მზრუნავი ეკლესიათა გამრავლებისათვის, განაპირა ადგილების მფარველი და გამმაგრებელი, მტრისთვის რისხვის დამცემი, ქვრივ-ობოლთა გამკითხავი, მიუკერძოებელი მოსამართლე და, ყოველივე ამის დასასრულ – წმინდანი და უბიწო, როგორც დავინახავთ იმ ლეგენდიდან, რომელიც ერთ-ერთ წერილში გვექნება ჩართული.

რაც, საზოგადოდ, აჭარის შესახებ ითქმის, განსაკუთრებით ითქმის ამ მხარის სოფლის ფურტიოს შესახებ. ამ სოფელში (ფურტიოზე დევს სხალთის ტაძარში მიმავალი გზა, სადაც, როგორც აქაურები მოგვითხრობენ, თამარ მეფეს სალოცავად სიარული უყვარდაო) დაწვრილებით აგვიწერენ: გზას, რომლითაც სულმნათი ჯორით დადიოდა; გვიჩვენებენ ადგილს, სადაც ღამე უთევია, წყაროს, სადაც წყურვილი მოუკლავს, ქვას, რომელზედაც ფეხი შეუდგამს, მოგვითხრობენ, ვის რა სიტყვებით მიჰმართა და სხვა. ერთი სიტყვით, ყოველივე წვლილი თამარის ცხოვრებისა წარუშლელად აღბეჭდილია აქაურების ხსოვნაში, რაიცა მთის მხარის განსაკუთრებულ გეოგრაფიულ მდებარეობითაც აიხსნება, და ისეთი ზედმიწევნილობითაც მოგვითხრობენ, თითქო გუშინდელი, საკუთარი

თვალთ ნანახი და ყურით გაგონილი ამბავი იყოს და არა რვა საუკუნის წინანდელიო! ჩვენ წმინდა მოვალეობად ჩავთვალეთ, ყოველივე განაგონი სისრულით ჩაგვეწერა და მკითხველისათვის გვეგრძნობინებინა ის სიამოვნება, რაც ჩვენ ვიგრძენით ამ კუთხეში. მით უფრო, რომ ვინ იცის, რამდენი კოკა წყალი ჩაივლის აჭარის-წყალში, სანამ ბევრი ჩვენთაგანი თავის თვალთ ნახავდეს აქაურობას და თავის ყურით მოისმენდეს აქაურების პირიდან ჩვენი სულმნათი მეფის ქებათა-ქებას.

მზე სამ-ოთხ მხარზე ამოიწვერა, ხულოს პირდაპირ პირქუშად წამოზიდულმა მთამ არგინეთისამ ნისლის მსუბუქი სამოსელი სრულებით შემოიყოლა და ამაყად გადმოხედა ჭულს და ქვეშ გრგვინვით მიმავალ აჭარწყალს. ჰაერი გათბა და მეც ფურტიოსაკენ პირი ვიბრუნე. ჩემთან ერთად მოდიოდა გზის მაჩვენებლად ფურტიოს მცხოვრები იუნუსა ბერიძე, ხულოში ჩაფრად მყოფი, თავაზიანი, წმინდა ქართულით მოლაპარაკე, უებრო მოამბე! იუნოს ბერიძე საუცხოვო თანამგზავრი შეიქნა. თუმცა აქ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ მგზავრობის დასასრულ. თავისებური სასყიდელიც მოითხოვა თავის სამსახურისათვის. მაგრამ კი არ იფიქროთ, რომ ჯილდო ვერცხლისა ეთხოვოს, არა, ასეთ ცილს ვერ დავსწამებთ. როცა ფურტიოს გავსცდით და დავადექით ხულოს უფროსის წინადადებით სოფლელთა მიერ გაკეთებულ გზას, სადაც ხულოს უფროსს სოფლელების თავდგმურად იუნუსა დაუნიმნავს, ჩემმა ჩიჩერონემ მითხრა: „დიდი ჯაფა გავსწიე, ბატონო, ამ გზების გაკეთებაზეო. ხულოში მითხრეს, თქვენ ქითაბებსა (წიგნებს) წერთო და ქალაქში „ლლუბერნატორს“ იცნობთო. „როცა დაბრუნდებით, ჩემი სახელი ქითაბში ჩაწერეთ და ლლუბერნატორს თხოვეთ ერთი მინდალი მიბოძოს ამდენი შრომიზა“. დავპირდი ამესრულებინა პირველი ნახევარი მისი თხოვნისა (ამის მოწმე თითონ მკითხველიც ბრძანდება), ხოლო მეორე ნახევრის შესახებ ვუთხარი, თუ რა ძნელია ახლანდელ დროში მენდლის შოვნა... „კაცია, ვისაც მინდალი აქვს“, – მითხრა იმედგადაწყვეტილმა იუნუსამ და ერთი ისეთი ამოიხვინეშა, თითქო თან გული ამოაყოლაო... ზოგჯერ რა ცოტა რამ ჰყოფნის ხოლმე ადამის შვილსა!...

ფურტიოს გზა ხულოდან სამი ვერსის მანძილზე ჯერ ბათუმ-ახალციხის გზატკეცილით მიდის. პირველად გზის იქით-აქეთ ფიჭვნარევი ტყეა და მისი სუნი მგზავრს საამოდ უღიტინებს. ალაგ-ალაგ მწვანედ ხასხასებს დაქანებული ველები, რომელთაც მხიარული ლუკლუკით რუები ურბენს ხოლმე. ველების ბოლოს, ხევში, სოფლელთა სახლები გადამდგარა ერთმანეთის მოშორებით. უმეტესი ნაწილი გზატკეცილისა გადასცქერის მოსხლეტილ ხრამებსა, ასე რომ მგზავრს მეტის-მეტი სიფრთხილე მართებს, რომ ცხენიანად უფსკრულში არ გადაიჩეხოს. ბუნება წამდაუწყუმ იცვლება მგზავრების წინაშე და გამახალისებელი და საოცნებო სურათ-

თები მის თვალებს უზომოდ ეალერსება.

#199#

სანამ გზატკეცილიდან გადავუხვევდით, მარჯვნივ ერთი სერი მაჩვენა იუნუსამ. აი, ბატონო, იმ სერს ხომ ხედავთ, „ვარცხლა“ ჰქვია. ეს სახელი იმიტომ დაერქვა, რომ ძველად თამარ მეფეს იქ ვერცხლის მადანი ჰქონია. რაც ვერცხლი სჭირდებოდა, სულ აქედან გაჰქონდა თურმე. იმის მახლობლად „ღორთა-ვაკეა“. შიგ კარგი მუხნარცაა. გათათრების დროს ერთს ხინიკაძეს ღორის კოლტი ჰყოლია. მისს სოფელში უმეტესობა გათათრებული ყოფილა და მის წინააღმდეგ „აზაფებულა“ (ამხედრებულა), ღორები გაწყვიტე და შენც გათათრდი ჩვენსავითო. ხინიკაძეს ურჩობა დაუწყია და თავის კოლტითურთ ვაკეს შეხიზენია. გაბრაზებული სოფლელები გამოსდევნიან და თოფით მოუკლავთ. ამ ვაკეს „ღორთ-ვაკე“ დარქმევია და დღესაც ამ სახელს ვეძახითო.

მესამე კილომეტრზე გზატკეცილი უნდა დატოვოთ და ვიწრო ბილიკით თითქმის ცურვით თავქვე უნდა დაეშვათ აჭარის-წყალზე გადებულ ძველი ქვითკირის ხიდისაკენ. გზატკეცილის შორიახლო მგზავრის ყურადღებას იქცევს ქვის ყორე, რომლის ქვეშაც ასაფლავია ვინმე მაჰმედ ალა და მის საფლავსაც „შეიდის (წმინდანის) საფლავი“ ჰქვია, რადგან ეს მაჰმედ-ალა თურქების მიერ წმინდანებშია ჩარიცხული. ამ ადგილს „წმინდანსაც“ ეძახიან. გამაჰმადიანებულ ქართველებს გურჯებთან ბრძოლა ჰქონიათ სარწმუნოების გამო. მაჰმედ-ალა შავშეთელი ყოფილა, სოფ. მოქთიდან. მისი ბაიარალთარობით აჭარის-წყალს გამოღმა გამაჰმადიანებულ ქართველთა ჯარი მდგარა, ხოლო გაღმა – მის მოწინააღმდეგეთა. გახურებულ ბრძოლის დროს მაჰმედ-ალას ტყვია მოხვედრია და სასიკვდილოდ დაუჭრია. დაკოდილ ბაიარალთარს გაღმა გასვლა მოუნდომებია, – ბარემ თავი შევაკლა მტერსაო, მაგრამ რამდენიმე ნაბიჯი გადაუდგამს თუ არა, იქვე ჩაკეცილა, წყალი მოსწყურებია და ღვთისათვის შეუთხოვნია, შენს მადლსა წყალი გააჩინეო. ერთბაშად წყაროს ამოუხეთქნია, მომაკვდავს წყურვილი მოუკლავს და გარდაცვლილა კიდეც. ამ წყაროს „შეიდის წყალი“ დარქმევია. ამ ადგილას ამოჭრილი ქვაა დღესაც, წყლის ჩასაგროვებლად, მაგრამ ხან გამოჩნდება და ხან სულ დამრება წყალიო. ამ ქვის როფეს აჭარელი ისე არ გაუვლის, რომ ხელი არ ჩაუშვას შიგ და პირზე არ მოისვას, თანაც არ ილოცოს. წყალიც რომ არ იყოს შიგ, ყოველივე ამას ფორმისთვის მაინც ასრულებს. ადრე წარწერიანი ქვის ფიცარიც ყოფილა აქა, მაგრამ დღეს კი დაკარგულია სადღაცა. წყალ-გაღმა, სადაც მაჰმედას მკვლეელი ქრისტიანი ზურაბა მდგარა, ამის სახსოვრად „ზურალი“ დარქმევია.

ერთმანეთში არეულ მუხნარს და ფიპვნარზე მიმავალი ძალზე დაქანებული ბილიკი ქვეშ უფსკრულში თავდება, ზედ აჭარის-წყლის პირას,

სწორედ ამ ადგილას, სადაც ამ რისხვიან მდინარეს რისხვიანივე ტოტი – სხალთის-წყალი – უერთდება. მდინარის ყვირილისაგან გარშემო არაფერი ისმის. კლდეთა შორის მომწყვდეული წყლის ქუხილი. მაღლა რისხვის ხმად ამოდის და მხოლოდ რაც უფრო განზე იწევს კლდეები, #200#

ისიც სუსტდება. მდინარის ორივე ნაპირს ქვის კამარიანი ხიდი აერთებს. თავი და ბოლო ამ ხიდისა დაყრდნობილია კლდიან ნიადაგზე. ასე რომ თვითონ ეს ბუნებრივი საფუძველი ადლ-ადლ-ნახევრის სიმალლეზეა წყალს აშორებული. ამით უნდა აიხსნას, რომ აქამდე სრულიად უზიანო დგას ეს ძველთა დროების ნაშთი. შუა წელი ამ ხიდისა ორი მტკავლის სისქე თუ-ღაა, მაგრამ ქვა და კირი ისე შედუღებია ერთმანეთს, რომ ერთ განუყოფელ მრთელს წარმოადგენს. ადამიანს ძალზე ანცვიფრებს ის სითამამე, რა სითამამითაც ძველი დროის ოსტატს ეს ქვის რვალი ერთ ნაპირიდან მეორე ნაპირზე გადაუტყორცნია! მისი მაშენებელი საფლავიდან რომ წამოდგეს, ბევრს. ახლანდელს ინჟინერს აწურვინებს ოფლს... 1895 წლის წყალდიდობის დროს მთელი აჭარა საშინელ სურათს წარმოადგენდა თურმე. მთელი მხარე წყლად გამსკდარა. ადვილი წარმოსადგენია, თუ რას ემსგავსებოდა მაშინ აჭარის-წყალი, რომელშიაც თავს იყრის მთელი ზემო და ქვემო აჭარის წყლები დიდით – პატარამდე! სოფლები ახლაც მრწოლით იგონებენ ამ ამბავს. მთელი მთები და კლდეები, ტყე სახლები, სადაც კი მისწვდა, ყველაფერი მოარღვია, ყველაფერი აღმოფხვრა. სახლის სისხო ლოდებს პატარა კენჭების მსგავსად მოათამაშებდა თურმე. მისი ღმუილი შორს ისმოდა და მთელს მიდამოს ზარსა სცემდაო. მაშინ ამ ხიდსაც არა ნაკლები ძალა დასდგომია, მაგრამ წარბშეუხრელად აუტანია ლოდების დაჯახება და დღესაც უვნებლადა დგას გაღმა-გამოღმა მხარის შემაერთებლად.

ასეთი ხიდი მარტო ფურტიოში არ არის. ამის მსგავსი ერთი და იმავე გეგმის (და ალბად ერთი და იმავე დროისაც) ხიდი აჭარაში დღეს რვა დარჩენილი, და ჩვენ პირადად შემთხვევა გვექონდა რვავე გვენახა. ამათგან ხუთი ზემო აჭარაშია, სახელდობრ: ყადი-ოღლებში, შანთაძეებში, შირინ-ოღლებში, ურხოს და ფურტიოს, ხოლო დანარჩენი სამი ქვემო აჭარაში დარჩენილა: ერთია სოფ. დანდალოში, მეორე მახუნცეთსა და მესამეც ცხმორისში. 1895 წლამდე რვავე ხიდი ჯერ კიდევ მთელი ყოფილა. მაგრამ წყალდიდობას ზოგან სულ დაუნგრევია (შანთაძეებში, მახუნცეთსა და ცხმორისში), სხვანაირი კი ცოტათი დაუზიანებია (ყადი-ოღლებში).

აჭარლები, როგორც ყოველ ძველს ნაშთს ამ მხარისას ამ ხიდებსაც თამარის დროში აშენებულადა სთვლიან. თუმცა მათ ნათქვამში ანაქრონიზმები ხშირია, მაგრამ ლეგენდას ხომ ასეთი შეცდომა უფრო ადვი-

ლად ეპატივება ხოლმე! მახუნცეთის დანდალოს და ფურტიოს ხიდი ერთად გააშენა თამარმაო. სხვათა შორის მოგვითხრობენ, რომ გვირგვინოსანს ხირხათის ციხესა (აჭარის განაპირა ნაწილია, აღმოსავლეთით) და დანდალოს შუა ხალხი ეყენა და სიგრძეზე გამწკრივებულნი ხიდისთვის საჭირო მასალას ერთმანეთს აწვდიდნენო. მაშინდელი მონარჩენი ქვა დანდალოს ხიდთან ახლაც ჰყრიაო. ამ ლეგენდას ისმენთ და თანაც ჰკვირობთ, რად #201#

უნდა დასჭირებოდა მეფეს ხირხათის ციხიდან ქვის მოტანა იმ დროს, როცა ამ ხიდებთან ყველგან თავსაყრელია ყოველგვარი ჯიშის ქვაო!...

თამარ მეფე, როგორც მოგვითხრობენ იგივე აჭარელნი, – ხშირად დადიოდა სხალთის ტაძარში სალოცავად. აქაურ მთა-გორიან ბილიკებზე სავლელად სულ მუდამ ჯორი ჰყავდა, ამ ჯორით სწორედ ამ ფურტიოს ანუ „დედოფლის ხიდზე“ გამოდიოდა თურმე. ხიდს რომ მოადგებოდა, „ძირს ჩამობრძანდებოდა და ფეხით გაბრძანდებოდა მეორე ნაპირასო“. ხიდის მარცხნით ნაპირზე ახლაცაა განკერძოებულად მიწაში ღრმად ჩამჯდარი ლოდი ერთ ოთხკუთხის ადლის სიფართისა, თითქმის ერთ ადლზე ამოწეული ნიადაგიდან. ამას „დედოფლის ქვას“ ემახიან. თამარ მეფე ყოველთვის ამ ქვაზე შესდგამდა ფეხს და ისე შებრძანდებოდა თავისს ჯორზეო.

ამ ხიდიდან ერთი გზა აჰყვება აღმართს, ნახევარ საათის სიარულის შემდეგ გზა ორ ტოტად იყოფა: ერთი ტოტი რომ ფურტიოში მიდის, ხოლო მეორეს სოფ. სხალთაში მიჰყავს მგზავრი. იმ გზას, რომლითაც თამარი სხალთაში დაბრძანდებოდა სალოცავად, დღესაც ამ ქალი მოგზაურის სახელი შერჩენია, – „დედოფლის გზა“. ამ გზას, ანუ, უკეთ, ბილიკს იქით-აქეთ ნაპირებზე ქვის ნაყორალი ატყვია, სერზე გადადის და იქიდან სხალთის-წყალთან ჩადის. მართლაც და დიდებული უნდა ყოფილიყო მეფე, რომელმაც ასეთი სიყვარული მოიპოვა თავის ქვეშევრდომთა შორის და თავისი ნეტარსახსენებელი სახელი ასე დაუვიწყრად ჩაუქსოვა მათს ხსოვნას!...

წარსულის მოგონებითა და ოცნებით გატაცებულმა სერზე ერთ სიმინდის ყანაში ტლანქად გაკეთებულ და მიწაში ჩარჭობილ ჯვარს მოვკარ თვალი, მხარ-ნახევრის სიმაღლისას, სწორედ ისეთს, როგორც თითქმის ყოველ ყანებში შეხვდება ხოლმე ადამიანი გურია-სამეგრელოში. საქართველოს ამ კუთხეებში ასეთი ჯვრები, როგორც ვიცით, ითვლება მფარველად მკვიდრის ქონება-კარმიდამოსი მზაკვართა და მავნე სულთაგან. ამ საქრისტიანო მხარეში ადამიანს თვალი შეჩვეული აქვს და ასეთი ჯვრები არ აკვირვებს. მაგრამ აჭარაში, სადაც საუკუნე-ნახევარია, რაც ქრისტეს სჯული და ჯვარი მაჰმადიანობამ აღმოფხვრა, ჯვრის ნახვამ დიახ გაგვაოცა და ცნობის მოყვარეობა აღგვიძრა. პირველად ჩემს თვალს არც

კი ვუჯერებდი – ხომ არა ვცდები-მეთქი და იუნუსასა ვკითხე: რა დგას ყანაში-მეთქი? ჯვარია ბატონოვო, მიპასუხა და თანაც ამიხსნა მისი დანიშნულება: მოგხსენებათ, ყანის მტერი ნამეტურად ჩხიკვია: როცა ამას დაარჭობენ, სოფლიერი (გლეხი) ჩხიკვს ეტყვის: „თუ ამის მაदლი გწამს სიმინდს არ შემიჭამო!“...

ჯვართან ერთად აქაც დარჩენილა ჩვეულებად ღობის სარზე ჩამოკიდება პირუტყვის თავის ქალისა, ან როგორც აქ ეძახიან, საქონლის ხაპერისა. ამ ძვალს აჭარაში იგივე დანიშნულება აქვს, როგორც იმერეთში: #202#

მაგნე თვალთაგან დაიცვას და უვნებელ-ჰყოს კარ-მიდამო და ქონება აჭარელისა, მისი უსულო, მაგრამ მუდამ ჟამიერი გუშაგი იყოს.

გარეშე ხილულ გარეულ ფრინველთა და ცხოველთა, გარეშე ბოროტისა და ავის თვალის უხილავ სულთა, აჭარელის ჭირნახულს მეტი სიძლიერით ვნებენ და თითქმის აჩანაგებენ ბუნების მოვლენანი: გვალვა და გაბმული წვიმა, რომელთაც ხანდისხან სეტყვაც ერთვის ზედ. როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ, ეს ორი მოვლენა ბუნებისა ისე არსად არის საშიში, როგორც მთა-გორიან ადგილებში, როგორც არის აჭარაც. ორ-სამ გოჯის სიღრმე ნიადაგი, რომელსაც მაშინათვე კლდე მისდევს ხოლმე, თუ გვალვაა, უცხად შრება, ნახნავი გოროხად იქცევა და სიმინდი ხმება გამოუბრუნებლად; თუ გამუდმებული წვიმაა – მცენარე ნიადაგიანად ძირს ჩაირეცხება ხოლმე, ხოლო მისი პატრონი, ყოვლად უმწეო, ყოვლად უსასოო მთელი წლის განმავლობაში ხელდაბანილი რჩება თავისს სარჩო-საბადებელზე. და აჰა, ამ დროს, როცა ჯვარი და „საქონლის ხაპერი“ ვერასა ჰშველის აჭარელსა, ეს უკანასკნელი ზენაარსს შეჰღაღადებს, ცას შეჰყურებს, იქიდან მოელის ხსნასა; განრისხებულს ბუნებას, ამ უბედურების მომვლინებელს, მსხვერპლსა სწირავს, რომ ამით გული მოუღბოს, თავი შეაბრალოს და რისხვა მოწყალებად შეაცვლევინოს. აჭარელი დარწმუნებულია, რომ ძღვენი და ქრთამი ყველგან და ყველასთან გადის, რომ ქვეყნად არავინაა ისეთი, სამსახური და მორჩილება არ უამოს და რომ უამისოდ ცხოვრების ფონი, თუ სულ მახრჩობელა არ არის, ძნელი გასავლელი მაინცაა. ამ მსხვერპლის შეწირვას და ლოცვას ყურბანი ჰქვიან. გვალვის დროს, როცა სოფელი დარწმუნდება, რომ უყურბანოდ ზეციდან წვიმას ვეღარ ეღირსება, ყადი მოთავედ უხდება საქმეს და მთელ სოფელს დიდიან-პატარიანად (გარდა დედათა სქესისა) თავის ხოჯების საშუალებით იწოდებს, – „დუაზე“ გამოდით, ესე იგი ვეხვეწოთ წვიმის მოყვანისათვისო. უწვიმობით შეწუხებული რამდენიმე სოფელი ერთად იყრის თავს ამ შემთხვევისათვის და ქართულად ამბობენ: „ღმერთო! წვიმა მოიყვანე შხაპუნა და ძლიერიო“. წინ მოლები მიუძღვით. ლოცვის სათქმელად რაც უფრო მაღალი სერებია, იქ ადიან და ერთი სერიდან მეორე-

ზე გადადიან, – აქედან უფრო ახლოს ვართ ცასთან და უფრო გავაგონებთ ჩვენს გაჭირვებასაო. სამი დღის განმავლობაში დადის ხალხი მოღების წინამძღოლობით სერ-სერ. რო დაიღლებიან, შეისვენებენ და ისევ შეუდგებიან ლოცვა-ვედრებას. სამ დღეს უკან ჯამესთან ჩამოვლენ და საერთოდ გაღებული ფულით ნაყიდ ხარსა, ძროხასა, ყოჩსა ჰკლავენ და ხორცს ფუხრებს (ღარიბებს) ურიგებენ. რა თქმა უნდა, თავიანთ თავსაც არ ივიწყებენ და მართავენ ი ჭიდაობასა და სიმღერა-თამაშს. ამავე დროს ჩამოდიან მახლობელ მდინარესთან, რომელშიაც ჩადგმულია მოწნული ძარი. პროცესიის მონაწილეს თითოეულს თითო წვიტი (პატარა) ქვა მოაქვს. ყოველ ქვას ჯერ მოლას მიუტანენ და ისიც თურქულად შეულოცავს ხოლმე: #203#

ღმერთო, წვიმა გვიწყალობე, შეწუხებული ვართ, შენი წყალობა მოგვანიჭე ყველასი, დიდისა და პატარასი, მწყალობელი შენა ხარ“. რადგან ერთი ყველას თავს ვერ გაართმევს, შემლოცველად ხანდისხან ოცი, ოცდაათი მოლა მოიყრის ხოლმე თავსა. ამ შელოცვილ კენჭებს, რომელთა რიცხვი ზოგჯერ რამდენიმე ათასს აღემატება ხოლმე, წყალში ჩადგმულ ძარში აგდებენ და ელოდებიან წვიმის მოსვლას: დარწმუნებული არიან, რომ ცა ვეღარ გაუძლებს შელოცვილ კენჭების ჯადოს, სიკერპეზედ უნებურად, ხელს აიღებს და უეჭველად გაწვიმდებაო. ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ, ამ ოპერაციის შემდეგ, კრიჭაშეკრული ცა ღრუბლებით დაიხუზლება, იელავს, გაისმის გრგვინვა და მათდა სასიხარულოდ, მართლაც წამოვა გამაცოცხლებელი წვიმა და გვალვისაგან სულ-ამორთმეულ ჭირნახულს უკვდავების წყალივით მოესწრება. ისეც მოხდება, რომ ხანგრძლივი გვალვის შემდეგ. თუ კი ერთი და ერთი მოიხსნა ცამ პირი და გააბა, ავდარს დასასრული აღარ უჩანს და, რგების მაგიერ, ჭირნახულს უარესად აფუჭებს. ამ მეორე უბედურების ასაცილებლად იმავე მოჯადოებულ ძარს, რომლის შემწეობით ცას პირი გაახსნევინეს, წყლიდან ამოიღებენ და ისევ ყურბანს დაჰკლავენ, ისევ ლოცულობენ, რომ ცამ ისევ შეიკრას პირი, – გვაკმარე უხვად მომადლებული წყალობა შენით.

ნეტარ არიან მორწმუნენი!...

ჩვენი ბილიკის აღმართს ბოლო აღარ ეღება, საცოდავი პირუტყვი ღონიდან იცლება და ოთხივ ფეხებით ჰკანკალებს მეტი სიმწარისაგან. სიცხისაგან მათს მხედრებსაც ხვითქი გადაგვდის. მოსმენილ ამბის გავლენის ქვეშ მყოფმა მაშინალურად ვინატრე, ნეტავ ვინმე მადლიანი გამოჩნდებოდეს ჩვენს ბედზე და ახლა ყურბანს დაჰკლავდეს, იქნება მართლა შესუსტდეს მზის სიმწვავე-მეთქი. ამ ნატვრაზე ზედ წავადექი მშვენიერ რცხილნარში ჩუხჩუხით გამომავალ ბროლის მსგავს და ყინულივით ცივს წყაროს. აბა რას მოვიფიქრებდი, რომ როდისმე მეღირსებოდა სიცხისაგან დატანჯულს წყურვილი მომეკლა სწორედ იმ წყაროზე,

სადაც გადმოცემით თამარი არაერთხელ ჩამომხდარა, რომ ამავე წყალს დასწაფებოდა... „ეს, ბატონო, „დედოფლის წყარო“, – მითხრა ჩემმა იუნუსამ და თან მოაყოლა ამ ისტორიული წყაროს ბიოგრაფია. სხალთაში მიმავალი მეფე როცა მგზავრობის გათავებას ვერ მოასწრებდა, და შემოაღამდებოდა, ფურტიოში დაისვენებდა მეორე დღემდე. ერთხელ ერთ შეძლებულ გლეხს – ვინმე სიმონას სწვევია. გლეხი სიხარულისაგან ცას ეწია თურმე; – დედოფალი მეწვიაო, და დატრიალებულა, რომ დიდებულ სტუმარს თავის შეძლებისადაკვალად გამასპინძლებოდა, ისე რომ თვითონ დედოფალს საამოდ დარჩენოდა და ეთქვა, – შეხე, რა ქვეშევრდომი მყავსო. სიმონას შვილისათვის ღვინო მიუცია ამ წყაროში ჩასაცივებლად. დედოფალს ფრიად მოსწონებია ჩაცივებული ღვინო და უნებებია შეეტყო, ასეთი ცივი წყარო (მართლაც ამ წყაროს 5⁰ #204#

მეტი არა აქვს სიტბო) სად არისო? რა თქმა უნდა, მისი სურვილი მყისვე აუსრულებიათ. ამის შემდეგ აქეთკენ სიარულის დროს დედოფალი ამ წყაროს ისე არ გაუვლიდა, წყალი არ დაელიათ, და წყაროსაც მისი სახელი შერჩენია. არც თამარ მეფის მასპინძლის სახელი გადავარდნილა. ამ გლეხის ნამოსახლარს, რომელიც ახლა ფურტიოს მცხოვრებს, არიფადა ბერიძეს ეკუთვნის, დღესაც „სიმონაური“ ჰქვია. მეორეჯერაც სწვევია თამარ მეფე სიმონას. მის შვილებს ძვირფასი სტუმრისათვის „დოლია“ (ურქო ძროხა) დაუკლავთ. მამას როგორღაც უკითხავს შვილებისათვის: სად დაჰკალითო? იმათაც უჩვენებიათ. ამ ადგილსაც დაუვიწყარი მეფის სტუმრად წვევის მოსაგონებლად „დოლიაური“ დაჰრქმევია და სახელი დღესაც არ შეცვლილა.

ადამიანს ფიქრადაც არ მოსვლია, რომ „დედოფლის წყარო“ რითიმე ხელოვნურად დაემშვენებინა, ალბათ, მკრეხელობად ჩასთვალა ბუნებას შესჯობებოდა ამ საქმეში. ჩუხჩუხით გამოდის დედამიწის გულიდან ანკარა, ვით ვერცხლის წყალი. ზედ დასცქერის ერთად თავშეკრული მარად მწვანე ნაძვები და წვრილ ფოთლიანი რცხილები, რომელნიც გუშაგად უდგანან და მზის სხივებს აღარ აკარებენ. გარს შემოხვევიან ხავერდის მსგავსი ხავსი და სხვადასხვა გვიმრა. წყალს უხვად იძლევა ეს წყარო. მხიარულად მიხტის ქვიდან ქვაზე; იმის ქვემოთ გამწკრივებულია ოთხი თუ ხუთი ბუჭულა სოფლიერთა და დღე და ღამე ნირშეუცვლელად ახმინებენ იქაურობას. ხის წისქვილები ისე პატარები არიან, რომ ერთი კაცი ძლივს მოთავსდება შიგ. თითქმის ყოველ ოჯახს თავისი საკუთარი ბუჭულა აქვს, რადგან მთის წყლები უხვად გადმოსჩუხჩუხებენ. ღარებიც ხომ საინტერესო აქვს! იმის მაგივრად, რომ სამი ფიცარი შეეკრათ, მთლიანი ძელის გული ამოუღრუტნიათ. წყალი რაც კი ჩადის, წვეთი აღარ იკარგება და მთელი თავის ძალით ხვდება წისქვილის თვლებს.

დედოფლის-წყაროს წყალმა გაგვიცოცხლა, ღონე მოგვიკრიბა, თითქო ხელახლა დავიბადეო. მივდივართ, მაგრამ აღმართი დაუსრულებელ ზოლად გადაიქცა. იქით-აქეთ დასასვენებლად გაშვებულ ფერდობს მწვანე ხასხასი გააქვთ. ყველას თავისი სახელი აქვს და თავისი ისტორიაცა, თუმცა ერთი შეხედვით კაცს აზრადაც არ მოუვა ეს ადგილები რომელსამე ისტორიული აშბის ასპარეზად ჩასთვალოს. ასეთებია, მაგალითად, „ნახუცარი“ და „ნალობიევი“, – თითო დღის მიწა, თავისუფლად გაშვებული, ფურტიოს დასაწყისში. ერთხელ თამარ დედოფალს კვირა დღეს მოუხდა თურმე ფურტიოში გაჩერება. ბრძანა, რაკი სხალთაში ვერ ჩაუსწარ, თქვენს ეკლესიაში უნდა მოვისმინო წირვაო. მთელი სოფელი შეიკრიბა, თამარ ბატონმა ეკლესიაში ინება ჩვენთან ერთად წირვის მოსმენაო. წირვის დაწყების ჟამი გახდა, მაგრამ მღვდელი აღარსადა სჩანდა. დიდებულმა მლოცველმა მოიკითხა: ხუცესი რა იქნაო? კრძალვით მოახსენეს: ნუ გაგვრისხავთ, დიდებულო! მღვდელს შეეშინდა, მეფის საკადრისი წირვა მე სად შემიძლია ვსწიროვო და დაიმალა. ფრიად ეწყინა თურმე და #205#

ბრძანა, საცა იყოს, მოძებნეთო. იქით ეცნენ, აქეთ ეცნენ და გლებს ნიკოლა შანთაძეს ლობიოში კი უნახავს დამალული მღვდელი. მას აქეთ ეს ადგილები ისტორიული შეიქნა: ერთს „ნახუცარი“ დაერქვა და მეორეს „ნალობიევი“. თამარმა, ასე იყო თუ ისე, აწირვინა მღვდელს, მაგრამ გულნაკლული დარჩა მაინც: „მინდოდა ქვის ეკლესია გამეშენებინა თქვენს სოფელში, მაგრამ თქვენი მღვდელი ხის ეკლესიის ღირსიც ძლივს არისო“. ამ ადგილას ძველი ქვის საყდრის საძირკველი დღესაც ეტყობა.

აჰა, ფურტიოში შევედით კიდევაც. ადამიანს აოცებს ეს მთლიანი ტყე ხეხილისა, რომელშიაც ჩაფლულია აქაური ხის სახლები. განსაკუთრებით აუარებელია მსხალი. ალაგ-ალაგ ვაზებით დახუნძული ხეებიცა დგას. ამდენი კარგი ჯიშის ხილს აჭარაში იშვიათად თუ სადმე შეხვდებით. სახლებიც ერთი მეორეზე დაახლოვებითა სდგას. სუყველა ხისაა, ყავრით გადახურული. შეუჩვეველს თვალს ეხამება აქაური წესი ყავრით დახურვისა. ყავარი ლატნებზე აწყვია და აღარც ბასქა აქვს სადმე და აღარც ლურსმანი. ამ უკანასკნელის მაგივრად ბრტყელი ქვები აწყვია ყავარს დასამაგრებლად. საზოგადოდ, ალბათ ლურსმნის სიძვირისა გამო, მთელ აჭარაში ასეა სახლები დახურული. სახლებთან მოდგმულია იმერული სასიმიინდეები, ოთხ ბოძზე შემდგარი. ყოველ ბოძის თავზე ჯამის მსგავსად გაჩორკნილი ხის ნაჭრებია, მხოლოდ ამოდრუტნული ნაწილი ქვეშა აქვს მოქცეული, ხოლო გამობერილზე სასიმიინდეს დედა-ძელის თავებია დამყარებული. დანიშნულება ამ ოსტატურ ჯამისა ის არის, რომ ბოძზე აცოცებულნი თავი ვერ შევა სასიმიინდეში.

იმ დამეს მასპინძლად გვყავდა ყადი ეფენდი ბერიძე, წევრი ხულოს

მეჯლისისა, მთელ სოფელში ცნობილი თავის შეძლებითა, რასაც, რა თქმა უნდა, მისი თანამდებობაც უწყობს ხელს. სახლში თვითონ ბერიძე დაგვიხვდა და წმინდაქართული სტუმართმოყვარეობით გაგვიმასპინძლდა. ბერიძე აქეთკენ ნასწავლ კაცად ითვლება, რის გამო ეფენდის ტიტული აქვს. ქართულად წმინდად ლაპარაკობს, და თუმცა წერა-კითხვა არ იცის, ხოლო თურქულად თავის ღირსების შესაფერი სწავლა აქვს მიღებული. თბილისელ ქართველებში დაახლოვებით იცნობს აჭარაში ქართული წიგნების შემოტანის პიონერს, ბ-ნ ზაქარია ჭიჭინამეს. მეტის ქებითაც იხსენიებს ჩვენს დაუღალავს მოღვაწეს: ჩვენს ჯამებში დადიოდა, ჩვენთან ერთად ლოცულობდა; ბრალთა, ასეთი ეფენდი კაცი გურჯია და, ჩვენს სჯულს არ ღებულობს, თორემ ყადობას არავინ დაუჭერდაო...

ჩვენი ყადი შეძლებულ მოსახლედ ითვლება ფურტიოში. ორი სახლი უდგას გამოჩინებულ ადგილას: ერთში სახლობით თვითონა ცხოვრობს, ხოლო მეორე, უფრო ახალი, სტუმრების მისადებად აქვს. სასტუმროში რამდენიმე თვალია ნოხებ და ქეჩებ გადაფენილ ტახტებიანი. მისვლისთანავე სასტუმროში, ანუ, როგორც აქ ეძახიან, ყონაღში, შეგვიყვანა და თვითონ კი დატრიალდა, რომ შინაურებს საჭმელი დაემზადებიათ. მოკლე ხანში სუფრას გვიმშვენებდა ტაბაკად შემწვარი დედალი, სიმინ-
#206#

დის მჭადი, ბროლივით წყალი... და მასპინძლის მდიდარი გული. ქართველურ ბოდის დასასრული აღარ ჰქონდა: ნუ დაგვზრახავთ, თქვენს საკადრისად ვერ დაგიხვდით, მაგრამ რა ვქნათ, ფუხარა ხალხნი ვართო... გულწრფელი მაღლობის მეტი რაღა მეთქმოდა. საჭმელითა და დასვენებით ძალის მოკრეფის შემდეგ შევუდექით სოფლის თვალიერებას. ყველგან ცნობის მოყვარეობით გვზვერავდნენ: „გურჯი მოსულა, გურჯიო!“ ერთ ალაგას გვაჩვენეს უზარმაზარი ქვევრები, ქვებით ამოვსებულები. გვიამბეს: გურჯობისას, დიდძალი ღვინო დგებოდა ფურტიოშიო. დღეს კი აქა-იქ თუ-ღაა დარჩენილი ვაზები ამ სოფელში და დამსხვრეული ქვევრები-ღა თუ მოწმობს, რომ ძველად მეღვინეობა ერთი უპირველესი დარგი ყოფილა აქაურების მეურნეობისა.

სამხრეთით ფურტიოს ერთი გახრიოკებული კალთა ეგრეთ წოდებული „საბრუნავას სერი“ აკრავს მთისა, რომელსაც მკაფიოდ ეტყობა გარშემო ხაზი, სადაც იწყება ნაყოფიერ) და უნაყოფო მიწა. ეს კალთა მსგავსი ოთხი-ხუთი დღის ადგილი ხელის გულივით მოტვლეპილია. ძველდროიდანვე ასე შეუმუშავებლადა გდია. მიწის უნაყოფობას ნიადაგის თვისებას არ აბრალევენ აქაურნი. ამის მიზეზად, თუ აქაურებს დავუჯერეთ, სრულებით შემთხვევითი გარემოება გამხდარა.

სხალთაში, – მოგვითხრობენ აქაურნი, მთავრად იჯდა ვინმე გორგამე, ფურტიოში მცხოვრებ ფარნას შვილი ჭინქამე (სოფელ დოლოგანში

ჭინკაძენი, 30 მოსახლე, ახლაც ცხოვრობენ), რომლის ნამოსახლარად ფურტიოს ხიდს ახლო მდებარე ადგილს ასახელებენ, – გაურჩებია მთავარს – შენ უნდა გადაგაგდო და მე უნდა დავიჭირო შენი ალაგო. ერთხელ კიდევ შეუპყრიათ ურჩი ჭინკაძე და ჯაჭვით სხალთაში დაუბამთ. ტყვესთან ერთი კაცი მისულა და ნიშნის მოგებით უთქვამს: „ღირსი იყავ და ღირსეულადაც დაუსჯიხართო“. ტყვეს გული მოსვლია, ჯავჭი გაუგლეჯია და დამცინავიც მოუკლავს, ბოლოს, როგორც იყო, კიდევ გაქცეულა. გორგაძემ, რა კი ვერა მოუხერხა რა გავარდნილს ჭინკაძეს, გამოაცხადა: ვინც მოჰკლავს, წყალობით ავავესებო. გამოსულა ვინმე როკო (იმისი ნასახლარ ადგილს ახლაც „როკოს“ ეძახიან) ბერიძის შვილი აბაზა და მოუხსენებია მთავრისათვის: ჩემს კისერზე იყოს იმისი დაჭერაო! აბაზა ბერიძეს შეუყრია ჯარი და დიდხანსა სდია თურმე ჯერ შავშეთში, მერე ქვემო-აჭარაში მაჭახელშიც კი. ბოლოს, ფურტიოში მოუმწყვდევია „საბრუნავს“ სერთან. ეს სახელიც იმიტომ დარქმევია ამ სერს, რომ ფარნას-შვილი აქ დაბრუნებულა. გამართულა ბრძოლა და მთელი ტბები დამდგარა სისხლისა (აქედან წარმომდგარა სახელი ამ სერის ერთი კუთხისა – „ტბანები“). ამ ბრძოლაში აბაზასა, გაუმარჯვნია და ფარნას შვილი მოუკლავს.

ომი რომ გადაუხდია აბაზასა, მის დამშეულ მეომრებს სოფლისათვის საჭმელი უთხოვნიათ. სოფლელთ უპასუხნიათ: სანამ დაგიმზადებდეთ, ემანდე მსხალია მწიფე და ის მიირთვიეთო. ისინიც მივიდნენ და მწიფე #207#

მსხალს შეექცნენ. იმ ისტორიულ ადგილსაც „სხალიანი“ შერჩა სახელად. საბრუნავა, ტბანები და სხალიანა სულ ერთადა ძევეს. ფურტიოს ორ უბანსაც თავ-თავისი სახელი დაერქვა ამ დროის მთავარ გმირთა მოსაგონებლად: ერთს – „აბაზაური“, ხოლო მეორეს – „ფარნაშვილები“.

ფარნას შვილს ამ ბრძოლის დროს ორი ნათესავი მოუკლავს გორგაძესი და უთქვამს: ვინც მინდოდა, ორი მაინც მოვკალი და ახლა სიკვდილს მაგდენად არ ვინაღვლიო. თანაც დასწყევლა თურმე ის ადგილი, სადაც სული დალია: „მოწყალე ღმერთმა ნურაფრის მოსავალი ნუ აღირსოს ამ ადგილს, საცა ჩემი სისხლი დაიღვარაო. ნურც ადამიანს და ნულარც პირუტყვს ნურა-რა არგოსო“... ეს სერი, როგორც ზევითაცა ვსთქვით, უნაყოფოდ და ხრიოკადა გდია. რამდენიმე კომლი გლეხი სახლობს გარშემო, მაგრამ არც ერთს ხეირი და წარმატება არ ეტყობაო.

გამარჯვებულმა აბაზამ წაიღო მოკლული ჭინკაძე და გორგაძესთან წავიდა. – ფარნას შვილის დევნაში, უთხრა, მაჭახელიდან კარჩხლის მთაზე გადმოვიარეთ, ანწლისა და ეწერის (გვიმრის) გარდა ყოველი ბალახი ვსძოვეთ ჩემიან, ჩემ ჯარიანა საქონელივით, სოფელში შესვლისა და

პურის ჭამის დრო არა გვქონდაო. ბოლოს რის წვალეზით ფურტიოში მოვიმწყვდიე და აჰა, სურვილი აგისრულე, – მოგვკალიო. მთავარს გაეხარდა სიმარჯვე აბაზასი და თავის შრომის ფასად აჩუქა თეთრობის მთაზე სამოვარი და მაწყვალთის მთის ბაჟი, მისცა: დოლოგანი (ფარნას სოფელი) ყმად, ათას კოკიანი ჭური და სოფ. ფურტიოს ღვინის მოსავალი.

გახარებულმა აბაზამ ჭური სხალთიდან წამოიღო, მაგრამ ფურტიოში მოსვლამდე გზაში შემოაღამდა. ვახშმის მოსატანად სოფელში ბიჭი გაგზავნა. დაბრუნებულზე ბიჭს ჯორი კლდეზე „დაუხოხდა“ (გადაუვარდა). იმ ადგილას დღეს „ჯორის სახოხავი“ ჰქვიან, ხოლო საშიშ კლდეს – „ჯოჯოხეთის კლდე“.

ფურტიოში აბაზამ, საცა სხალთიდან მოტანილი პური დამარხა, იმის მახლობლად ერთი ეკლესია ყოფილა. გამაჰმადიანების დროს ეს ეკლესია დაუნგრევიათ. ერთი ქვა-ლა დარჩენილა. ჯერ კიდევ მალულად ქრისტიანედ დარჩენილი სოფლელები მიდიოდნენ ამ ქვასთან, სანთელს ანთებდნენ და ღმერთს ევედრებოდნენ. ერთს გამაჰმადიანებულ ქამადაძეს ეს ქვარკინის უროთი დაუმსხვრევია, რათა უკანასკნელი ნუგეშიც ხელიდან გამოსცლოდათ ქრისტეს მსახურთ. როცა ქვას ამსხვრევდა, ერთმა მოხუცებულმა დედაკაცმა ბევრი უშალა. მაჰმადიანი გაბრაზდა და იმდენი სცემა ამ დედაკაცს, რომ სიკვდილის პირად მიიყვანა. ლოგინად ჩავარდნილმა ქალმა ასე დასწყევლა მკრეხელი: „მოწყალეო ღმერთო, ვინც მე ჩემი სალოცავი დამიმსხვრია, გაუხმე ხელი და მის გვარს პურით ნუ გააძღებ და ნუ ახეირებო“. წყევლამ გასჭრაო, – ამბობენ სოფლელები, – და ქამადაძეს ხელი შეახმაო. ხელშემხმარი თავისავე თანამორჯულებსთან მისულა და რჩევა უკითხავს: ასე და ასე დამემართა და ნეტავ თუ რამე #208#

მეშველებაო. იმასაც რჩევა მიუცია: ისევ იმ დედაკაცთან მიდი და თავი დაალოცვინეო. ქამადაძე წასულა, მაგრამ დედაკაცი მკვდარი დახვედრია – ქამადაძის გვარის კაცნი დღესაც არიან ფურტიოს ახლო სოფ. მჭედლურში. არც იმ დედაკაცისაგან დაწყევლილ ქამადაძის ნამრავლს გაუხარიაო, – მოგვითხრობენ აქაურნი, – მჭედლურის ქამადაძე სულ მშვიდმწყურვალი დაიარება; პური რომ ჰქონდეს, ლობიო აკლია, ჩოხა რომ როგორმე ჩაიცვას, ახალუხის შოვნის სახსარი არა აქვსო. ასე წვალეზით მოათრევენ თავიანთ დღესაო. დედაკაცისაგან დაწყევლილ გვარს ან და რა ახეირებსო!...

X

მარატის ხეობა

ფურტიოდან ოლადაურამდე. – ემინ-ეფენდი და აქაური მასპინძლობა.
მაწყვალთის ტყე. – იმერხევის სამოვრებზე. – ლეგენდა ზულა-გიოლის ტბი-
სა. – სოფ. კუტის-ჯარი. – შავი ტბა. – შავშელები. – ქურთები. – სარიჩაი-
რი. – ბეგები. – მათი საადგილ-მამულო საქმე და ჩივილი. – ჯვარის წერა
ქურთებისა. – ხირხათის ციხემდე. – თხილვანის ტყე. – ხირხათის ციხე. –
სელიმ-ბეგ ხიმშიაშვილი. – ლეგენდა თამარ-მეფეზე.

ფურტიომივე წამოგვეწია ხულოს ნაწილის უფროსი ალ. ბერიძე,
რომელიც საზაფხულო სამოვრებზე მიდიოდა გლეხებ შორის სამოვრე-
ბის გამო ატეხილ დავის გასარჩევად და სამართლის გადასაწყვეტად.
სოფლიდან დილას გამოვედით. ერთი საათის სიარულის შემდეგ შევუ-
დექით სხალთის-წყლის ქვემოთ მიმდინარე მარატის ხევს. გზის ცალ-
მხარეზე ისეთი ხრამები და უფსკრულებია, რომ მდინარე მკლავის სიმ-
სხოდ მოჩანს და მისი ხმა სუსტად-ლა ამოდის ზევით. გაჭირვებას ძალა
დაუტანებია აჭარლისათვის და ამ მისხლეტილ ხრამებშიაც სიმინდი
დაუთესინებია. წყლის გაღმა მყიფედევე ამართულ სერებზე, საცა-კი ერთი
მტკაველი მოსწორო ადგილი უპოვნიათ, მერცხლის ბუდეშავით სახლე-
ბი მიუკოსებიათ აქა-იქ.

გზის მთელ მანძილზე მგზავრს საამოდ თავს დასცქერის ტევრი, რომე-
ლიც ერთმანეთში არეულ სხვადასხვა ჯიშის ხეებისაგან შედგება. უფრო
ხშირია: ლეკიხე, ვერხვი, დათვა-მსხალა, არყი, წყავი, შქერი, თელა, ცი-
ცალა, თხმელა და უხრავი. ეს უკანასკნელი გარეგნობით რცხილასა
ჰგავს და იქერქება. რო გათლით, ცოტა ხნის უკან წითლდება. ისე კი
მოშავოა. მისი სიმაგრისა გამო, ურმის ღერძს ამ ხისას აკეთებენ, აგრეთ-
ვე ურო უხრავისა არის ნაქები. ამ ხეს თურქულ სახელსაც ეძახიან –
„დემურ-ყრან“ (რკინის გამტეხი). ამნაირი ტყე გრძელდება სოფელ ოლა-
დაურამდე, რომელსაც ჩამოუდის მარატის ხევის წყალი.

ფურტიოდან პირველი სოფელი ოლადაურია. აქ მასპინძლად დაგვიხ-
ვდა ადგილობრივი შეძლებული მემამულე ემინ-ეფენდი. ოსმალეთის მთა-
#209#

ვრობისაგან სხვადასხვა სამსახურისათვის უხვად დაჯილდოებული და
წარჩინებული. მის სასახლეს ეზოდ აქვს ოთხი-ხუთი ქვევა მიწა, ხეხილით
სავსე. ეზოს ერთ კუთხეში თვით სახლი დგას ორ-სართულიანი, ხისა,
საკმაოდ მოზრდილი, სამამაკაცო და სადედაკაცო განყოფილებებიანი.
ჩვენ, ჩვეულებისამებრ, სამამაკაცო განყოფილების სასტუმროში მიგვი-
ღეს. რვა ოთხკუთხა მხარის სივრცე ოთახის მორთულობას შეადგენდა:
ტახტი 1 მტკაველის სიმაღლისა და 5 მტკაველის სიგანისა, ქეჩა გადაფე-
ნილი; კედელზე ერთი ფიცარი იყო მიკრული, თაროსავით, ზედ ლამპე-
ბი ელაგა; იმის ქვემოთ კედელშივე ჯოხი იყო შერჭობილი ტანისამოსის

გადასაკვიდებლად. ერთი კედლის შუაში ძალზე მაღალი ბუხარი იყო თლილი ქვისა.

გამასპინძლება ყოველ მოლოდინს აღემატა. მეტისმეტი სიფრთხილე და ცდა მართებს უცხო კაცს, რომ აქაურ სუფრაზე ადგილობრივი ეტიკეტი პირნათლად აღასრულოს და თავისი ქცევა უზრდელობაში არ ჩამოერთვას. საჭმელთა სიმრავლეა, რომ კაცს ოფლს აწურინებს! ჭამის წინ მსახურს (რა თქმა უნდა, მამათა სქესისას) შემოაქვს მეტად თავისებური ტასტი, რომელშიაც საწურსავით დაცხრილული სპილენძის ხუფი თავდაყირაა ჩამხოზილი, რომ ტასტში ჩასულ წყლის წინწკლები ზევით არ ამოვიდეს და სტუმარს არ მოხვდეს. ამ ტახტს მსახური დაჩოქილად გაწვდით და ისე გაბანინებთ ხელს. მეორე მსახურს ხელსახოცი უჭირავს. ყველას რომ ჩამოვივლიან, მერე შუაში დგამენ მრგვალ ხის სუფრას, მრგვალ ფეხიანს, სწორედ საეკლესიო ფეშხუმის მსგავსს. საყურადღებო ის არის, რომ სახელადაც ამ სუფრას აქ ფეშხუმს ეძახიან. სტუმრები და მასპინძელი (როცა ღირსებით და ხარისხით სტუმრებს ეტოლება) ამ ფეშხუმს გარშემო უსხდებიან. ზედა დგამენ რიგ-რიგად თითო საკმაოდ დიდ სინს სპილენძისას, რომელიც ყველასათვის საერთოა და შეიცავს ერთ ხელ საჭმელს. დანარჩენი ხელი საჭმელები, ამ ნაირივე სიმებში მოქცეულები, აქავე მახლობლად ტახტზე აწყვია, თავდახურული, გაუცივებლობისათვის. ამ სინის გვერდით აწყვია სქელი მჭადის ნაჭრები, ცხელ-ცხელი. ყველანი სათითაოდ ამ მჭადს გასაცივებლად ხელში აგუნდავებენ, მერე ერბოთ გაჟღენთილ შეჭამანდს ამოავლებენ და ასე გაპოხილი ლუკმაც ადვილად პოულობს გზას. აი თვით მენიუ სადილისა:

- 1) შარვა (ჩიხირთმის მსგავსი), 2) სუთლი (რძეში მოხარშული ბრინჯი), 3) ფლავი, 4) ქათმის ტაბაკა, 5) ყველი და კვერცხი ერთმანეთში არეული და ერბოთი მოხრაკული, 6) ბორანი (ერბოკვერცხი), 7) ცხვრის ხორცი მოხარშული, 8) ბურღული (დაღერლილი ხორბალი, ერბოში მოხარშული), 9) ხინკალი ყველისა და ბოლოს ყავა!... სასმელად აქაურ ბროლივით ანკარა და ყინვასავით ცივ წყალსა ხმარობენ. ყოველი ხელი საჭმელი ჭარბად მოაქვთ და ადგილობრივი პოლიტესი მოითხოვს სტუმარმა ყველას გემო მაინც ნახოს თუ გულმოდგინედ ვერა სჭამს, ანუ, როგორც აქ ამბობენ, ვერ „შეურიგდება“.

#210#

ჩვენი მასპინძლის ეზოში ძველი ნასაყდრალიცაა. ძველი კედლებისა მხოლოდ ქვების გროვა-ღაა დარჩენილი. ხელუხლებლად დარჩენილა აგრეთვე ძველადვე დარგული ბზის ხეები. მთელ ამ ადგილს მოწიწებით ეპყრობიან და შეუძლებელია იქ დარგულს ბზებს ერთი ტოტი ჩამოაცილონ.

ოლადაურიდან გამოსულებმა გავიარეთ რამდენიმე პატარა სოფელი და შევუდექით საზაფხულო საძოვრების აღმართსაც. ამ აღმართთან ერთად იწყება საუცხოო ტყე სოჭისა. მაგრამ რა, რამდენიმე წლის განმავლობაში დამპალი ჯირკვები-ლა დარჩება ამ დაუფასებელი ტყისა. როგორც გვითხრეს, სათიბის სიცოტავე იძულებულ ჰყოფს აქაურ გლეხს ეს მრავალსაუკუნოვანი ხეები ძირში სჭრას და ტყე სჩეხოს, რომ ორი-ოდე მტკაველი მეტი სათიბი შეიძინოს. მოჭრილი უზარმაზარი ხეები იქვე ღვება და უგზობისა გამო კაცს მისი გამოყენებაც ვერ მოუხერხებია. ზოგან ჭრის მაგივრად ასეთ მდიდარ ტყეებს პირდაპირ ცეცხლს უჩენენ, რომ უფრო ადვილად გაიწმინდოს ნიადაგი საბალახოდ. გული სიბრალულით გეწურება ადამიანს, როცა ამ ბარბაროსობის მსხვერპლს, გაოხრებულ ტყეს უყურებ! ამ გაოხრებულ ტყისაგან ათასგვარი ჭია-ღუა უჩნდება თვითონ ცოცხალ ტყესა და, რასაც ადამიანი ვერ აკლებს, ის უსრულებს. განსაკუთრებით ნაძვნარია დაზარალებული ამ ჭიებისაგან. მათ შორის ყველაზე მეტად აჩანაგებენ აქაურობას სამი ჯიშის ჭია: *Tomicus bidentatus*, *Tomicus distridentalus*, *Xiloterus llineatus*.

საცა ტყე თავდება, საძოვრები – ეგრეთ წოდებული მაწყვალთის საძოვრები – იწყება. აქვე რამდენიმე ხის ჯარგვალეები ანუ ყიშლები დგას საქონლისა და ადამიანის სადგომად. მთელი ზაფხულის განმავლობაში ამ ყიშლებში არავინა დგას. ბალახიც თავისუფლად იზრდება. შემოდგომაზე მაღალ მთიდან დაბრუნებული საქონელი მთელი თვე და ხან მეტიც აქა რჩება, სანამ აქაც დიდ თოვლს არ დასდებს და ქვევით, სოფლად, არ ჩამოიყვანს როგორც საქონელს, ისე მის პატრონსაც. ყიშლები აქაურული სტანციაა მთაზე საძოვრად წასულ საქონლისათვის. იშვიათია ისეთი ვილაა რომ თავისი ყიშლები არა ჰქონდეს.

ყიშლებს გარშემო ცოტად თუ ბევრად აკრავს ტყე. მაგრამ რაც უფრო შორდებით, ტყეც თანდათან ისპობა და გამოდიხართ წმინდა ალპიურ საძოვრებზე, რომლებიც შეფენილია მთების კალთებსა და ქედებზე. ამ მთის სივრცეზე გამოსვლისთანავე ვაკის გაკვალული გზა იკარგება და მის ადგილს იჭერს ბილიკები. მთა ამ ბილიკებით დაქსელილია და, თუ პირდაპირ მიმართულებას აცლით, განსაკუთრებით, ნისლ-ბურუსის დროს, მთელი დღე ივლით უგზო-უკვლოდ და დანიშნულ ადგილს მაინც ვეღარ მიაღწევთ. ამ შემთხვევისათვის მთავარი მიმართულების ბილიკის იქით-აქეთ მხარეზე ყოველ ორ-სამ მხარის მანძილზე მიწაში ჩარჭობილია მო-
#211#

დიდო ქვები და მათი შემწეობით ადამიანი ადვილად პოულობს გზას. მაგრამ ამ ქვებს მხოლოდ მანამდე შეუძლია მგზავრს სამსახური გაუწიოს, სანამ თოვლს არ დასდებს. ადრეულ ზამთრის დროს, რაკი თოვლით დაიფარება იქაურობა, ხშირად მოხდება, რომ მთელი საქონელი

ელუპება პატრონს გზის დაკარგვის გამო. ამ შემთხვევისათვის აქა-იქ კლდეზე დიდი ლოდებია კაცის მსგავსად აყუდებული, რომელსაც „ქვა-კაცას“ (ფრანგული menhir) ეძახიან და რომელსაც მთაზე თოვლის დროს იგივე დანიშნულება აქვს, რასაც მეზღვაურთათვის ზღვაზე კანდელს.

ამ მთაზე აჭარლებთან ერთად ამოდიან შავშელებიც. სამოვრების სიმცირის გამო უსიამოვნება ხშირია ხოლმე ამ მეზობლებს შორის. ამ ზაფხულსაც, ხულოს უფროსის აქ ამოსვლას, სხვათა შორის, აზრად აქვონდა გარჩევა მათ შორის ატეხილი დავისა და სამართლის გადაწყვეტა. იმ ღამეს მოსასვენებლად ავირჩიეთ ერთი მყუდრო ხევი, რომელსაც იქით-აქეთ მოჩუხჩუხე წყლები ჩაუდიოდა. საბნად გვქონდა ფირუზი ცა, ვარსკვლავებით მოჭედული, ხოლო ლეიზად – მწვანე ხავერდიანი ქედი ხევისა. ჩვენი მოსვლისთანავე თავი მოიყარეს გლეხებმა, მომჩივან-მოპასუხეთა. ყოველ ეილის წარმომადგენელს თითო ცხვარი მოჰყავდა ძღვნად იმ იმედით, რომ სამართლის სასწორი იქნება ჩემსკენ გადახაროსო. უფროსმა, მოუსმინა რა ორივე მხარეს, ზოგს იქავე, უაპელაციოდ, მამა-შვილური დარიგება მისცა, ზოგი დატუქსა, სხვებს დაუყვავა და ბოლოს ორივე მხარე დაკმაყოფილებული დაბრუნდა: აღარც სასამართლოში წოწიალი და აღარც ხარჯი და დავიდარაბა!...

ღამის სიცივით (მარიამობისთვის პირველ რიცხვებში!) შეწუხებულნი მოუთმენლად მოველოდით გათენებას და მზის ამოსვლას. აჰა ისიც, გათენდა, ჯადოთი სავსე და სათაყვანო მტრედის ფერ ცისკიდურიდან ამოგორებული მზე ყველას თანაბრად უგზავნიდა სხივებს და ამ სხივებში ჩაქსოვილი ჰქონდა უსაზღვრო ალერსი, სიყვარული და ძალა. აჰა, მიეალერსა მზე დიდებით მოსილ თეთრად გადაპენტილ და ამაყად წამოზიდულ კარჩხალის მთას და მისი თავი ფანტასტიურად ააელვარა. აქიდან სხვა მთებზე გადავიდა, ყველა გაალამაზა, ყველა დაასურათხატა. თვალი ერთი სურათიდან მეორეზე გადარბის, არც იცით, რომელზე გააჩეროთ, რომელი შეირჩინოთ მახსოვრობაში, რომელს მისცეთ უპირატესობა. ყოველი ბალახი, ყოველი ქვა, ყოველი მთის წვერი ერთად შეერთდა ერთობრივის ძალით სადიდებლად ბუნებისა, საერთო სიყვარულს აბნევენ გარემემო, საერთო სიყვარულის საგალობელს აღავლენენ ზეცას...

დავადექით იმერხევის სამოვრების გზას, რომელსაც სამხრეთით შავშეთი აკრავს. ხეები იშვიათი სანახავი ხდება. აქა-იქ თუ-ღა დგანან ობლად ფიჭვნი, მთის წვერებზე აცოცებულნი. აქაური საბალახო განთქმულია მთელ ამ მხარეში. აქაურ ბალახით გამოკვებილი საქონლის რძისაგან საუკეთესო კარაქი იღვებება. ბათუმის ბაზარზე ეგრეთ წოდებული #212#

„იმერხეველი“ ერბო ფუთი 4-5 მანეთით მუდამ მეტს ფასობს, ვიდრე

სხვა ადგილის ერბო.

გამოჩნდა არსიანის მთაცა, რომელიც შესანიშნავია თავის ტბით. ტბა მთის ძირას არის და შავშელები და ქურთები შიგ საუკეთესო კალმასხს იჭერენ. ეს ტბა მრგვალია, ასე ნახევარი კილომეტრი ექნება გარშემო. მკვიდრნი სახელად „ბულ-გიოლს“ (ბულა-ბულა და გიოლ-ტბა) ეძახიან. ამ სახელწოდებას ლეგენდა ასე გვიხსნის: ამ ტბიდან ზაფხულობით ბულა ამოდიოდა და ძროხებს ამაკებდაო; წითელი ფერისა იყო შავწამწამიანი (ახლანდელ ხარებს შავი წამწამი იმისაგან გამოჰყვათო) და მეტად ღონიერი. ხარები სულ გაუწყვეტია. სხვა ვერაფერი რომ ვერ მოუხერხებიათ, ერთ კაცს თავის ხარისათვის წამწვეტებული რკინით მოუჭედნია რქები. როცა ბულა ტბიდან ამოსულა, რქამოჭედილი ხარი გვერდებში დასძგერებია და დაუჭრია. დაჭრილი ბულა ტბაში ჩავარდნილა და იმის სისხლს მთელი ტბა შეუღებნია. ამოსვლით კი მას დღეს აქეთ არ ამოსულაო.

დავუპირდაპირდით სოფელ კუტი-ჯარსაც, დარჩიძეების ახლო მდებარეს. აქაური მცხოვრებნი წინათ, ქრისტიანობის დროს, თავდგირიძენი ყოფილან. ვენახები სოფ. შუახევში ჰქონიათ. ერთხელ რთველის დროს ყურძნის საკრეფად წასულან. სოფლად მხოლოდ ერთი ავადმყოფი ქალი დარჩენილა, ამასობაში მტერი დასხმია სოფელსა და ცხენები სულ წაულაღვს. ავადმყოფი ქალი სერზე ასულა და გაჭივრებისაგან ისეთი ძალით დაუკივლია, რომ თავისიანებისათვის ხმა მიუწვდენია, მაგრამ თითონ კი დაკუტებულია და მის მოსაგონებლად ამ სოფელს სახელი „კუტის-ჯარი“ დღესაც შერჩენია.

სანამ სარიჩაირში ჩავიდოდით, შემთხვევა მოგვეცა ყარა-გიოლის ვილებთან ერთი საუცხოვო ტბა დაგვეთვალიერებინა. ეს ტბა გზის მარჯვენა მხარესაა და ერთი ქცივა ადგილის ტოლაა. ტბა იკვებება ორი ნაკადულითა, რომელიც სამხრეთიდან ერთვის. გაზაფხულზე, თოვლის დნობის დროს, ტბა მატულობს ხოლმე, რაც კალაპოტის ნაპირზე დარჩენილ ლამზე ცხადად ეტყობა. გასავალი წყალს ძირს უნდა ჰქონდეს. ხალხი, როგორც მთის ყველა ტბების შესახებ, ამ ტბის შესახებაც ამბობს, რომ უძირაო. წყალი სასმელად კარგია.

ამ ტბას ორი სახელი ჰქვია: ქართულად შავი ტბა, ხოლო ოსმალურად – ყარა-გიოლ (ყარა-შავი და გიოლ-ტბა). თანახმად ხალხში დარჩენილი ლეგენდისა, ეს სახელი ამ ტბას აი როგორ დარქმევია:

თამარ მეფის დროს ერთი მისი მოღალატე ტყვე ზანგი გაქცეულა. მაშინვე გამოჰკიდებია და დაუჭერიათ. დაბრუნებულზე ამ ტბას რომ დაახლოვებია, ზანგს გადაუწყვეტია შიგ გადავარდნილიყო და დახრჩობით თავი ეხსნა მომავალი ტანჯვისაგან. მოუხერხებია კიდევ გულისწადილი აესრულებინა. თამარის კაცებს ბევრი უძებნიათ, მაგრამ ვერას

გზით ვერ უპოვნიათ. დაძმარებულნი და ხელცარიელნი თამართან მისუ-
#213#

ლან და ყოველივე უამბნიათ. თამარს უბრძანებია: ალბათ, დაგრქეთამეს
და თქვენც გაუშვითო. იმათ დიდი ფიცი უთქვამთ. ხელახლა უძებნიათ
კავებითა და ბადითა, მაგრამ მაინც ვერ უპოვნიათ, – წყალმა ძირს
გაიტანაო.

ამ ტბისა და სარიჩაირის მთის შუა შავშელების ეილებია. აჭარლები-
ვით, ამათაც საზაფხულოდ ამოუდით აქ საქონელი. ამათი ცხოვრება
აჭარელთა ცხოვრებისაგან მხოლოდ იმით განირჩევა, რომ სიღარიბე
ამათში უფრო საგრძნობელია. მატერიალურ ნაკლებულობას ხალხი მეტად
დაუჩაგრავს და დაუჩიავებია, თითქმის პირუტყვად უქცევია, თუ
აჭარაში ცოტა აქვთ სახნავ სათესი, შავშელებს თითქმის სულ არა აქვსთ.
მათს მხარეში ზამთარი უფრო გრძელია, უგზოობისაგან ხომ სული აქვთ
ამორთმეული. მთელი წლის განმავლობაში მხოლოდ რამდენიმე თვეს
ელისებათ ხოლმე შედარებით სიამით იცხოვრონ, – ზაფხულში, მთებზე
ამოსვლის დროს. ტანით შავშელები აჭარლებზე უფრო პატარები არიან.
სახეზე საშინელი ნაღველის და დაჩაგრულობის ბეჭედი აზით; იშვიათად
დაინახავთ გაღიმებულთ. მათი ლაპარაკის გაგება მეტად გასაჭირია.

ამავე მთებზე რამდენიმე ეილად გაფანტულია ორას კომლამდე ქურთი.
ესენიც ზაფხულობით ამოდიან აქ საქონლის სამოვებლად და ერბო-ყველის
საკეთებლად, მათი ყველი საკმაოდ გემრიელია. ხოლო ქურთის ქალები
– კი ხალიჩების ქსოვით არიან განთქმული. ისინივე ქსოვენ თავიანთივე
კარვებისათვის მატყლის ხარგებს.

ქურთებს ყველას ორ-ორ თვალისანი ჯარგვლები უდგათ, ერთში თვითო-
ნა ცხოვრობენ, ხოლო მეორე თვალი ერბო და ყველის საკეთებლად აქვთ.
საქონელი კი ცალკე უყენიათ. როგორც შავშელების ეილებში, მათ
სახლებს წინ დაგროვილ ფეინს ვერ დაინახავთ. ზამთრობით კი ბარად
ჩადიან, ბათუმის ახლო კახაბერში დასაბანაკებლად.

ტანად საშუალოზე ნაკლებნი არიან, ხმელნი, შავგვრემანნი, სახის
სწორნაკვეთებიანნი, მკვირცხლნი და შემმართველნი. ამათი ქალებიც
საკმაო სილამაზისანი არიან: შავგვრემანნი, შავთვალწარბანი, ბროლის
მსგავს და მიჯრით მიწყობილ კბილებიანი. აჭარლების ქალებივით კარ-
გამოკეტილში არა ცხოვრობენ: ამათ გაცილებით მეტი თავისუფლება
აქვთ.

აჰა, მივატანეთ ჩვენი მგზავრობის უკანასკნელ პუნქტსაც. სარიჩა-
ირის (თურქულად სარი – ყვითელი, ჩაირ – ბალახი). ეს მთა თითქმის აღმო-

სავლეთი საზღვარია ზემო-აჭარისა. აქედან გზა გადადის ახალციხის მაზრაში, ბოცოს ხევში, ანუ როგორც ახლა გადამახინჯებით ეძახიან, ფოც-
#214#

ხოვში და შავშეთში. ამის იქით აჭარული სოფელი აღარ არის. სარიჩაირის მახლობელი სოფლებია სამხრეთით ქოჩახი, ბაკო და განთქმული ისტორიული ხიხათა ციხე. საბალახო ამ მთაზე საუცხოვოა, წყაროები უკეთესი, ნაძვისა და სოჭის ტყე იქვე მახლობლად აკრავს.

სარიჩაირზე დაბინავებულია ოცდაათ კომლამდე ქურთი თავიანთი საქონლით. მათთან ერთად აქ მთაზე ზაფხულის გასატარებლად ამოსულნი არიან ზემო-აჭარის ბეგები, უკანასკნელი მთავრის, შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის შვილები. ერთი მათგანი, უფროსთაგანი, ჯემალ-ბეგი, მილიციის პორუჩიკი, ცოლშვილით არტაანიდან მოსულა აქ. ერთი, სულ უმცროსის, ზექერია-ბეგის გარდა, ყველანი ცოლიანები არიან და თავის ცოლებიც აქ ჰყავთ ამოყვანილნი საზაფხულოდ. ტანთ ყველას ჩვენებური ჩოხები აცვიათ (ეს კი აჭარაში იშვიათია), ქართულს თითქმის ყველანი კარგად ლაპარაკობენ, უმცროსმა ზექერია-ბეგმა ქართული წერაკითხვაც-კი იცის. ქურთებთან ძალიან კარგი განწყობილება აქვთ. ზოგს მათი ქალები ცოლადაც შეურთავთ. აქვე უნდა მოვიხსენიოთ, რომ ზემო-აჭარაში ერთზე მეტი ცოლი მარტო ამ ძმათა ხიმშიაშვილებსა ჰყავთ, როგორც შეძლებულთ და წარჩინებულნი გვარის ჩამომავალთ.

ამ ხიმშიაშვილთა ნივთიერ მდგომარეობის შესახებ სანუგეშოს ბევრს ვერაფერს ვიტყვით. საკვირველი კია, რომ მთელი მხარის მპყრობელის შვილებს თავიანთი მომავლისა ეფიქრებოდეთ და ქონებრივად უზრუნველყოფილნი არ იყვნენ. მაგრამ ასე-კი გახლავთ. მათი ჩივილის და ლაპარაკის თემაც უფროს-ერთ შემთხვევაში ეს არის. დაწვრილებით მოყოლა ამბისა შორს წაგვიყვანს. ვეცდებით, რამდენადაც შეიძლება, მოკლედ მოვუთხროთ მკითხველს ამათი საგულისხმიერო თავგადასავალი.

რუსეთ-თურქეთის უკანასკნელი ომის დროს ზემო-აჭარის მთავარმა, შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილმა, როგორც ვიცით, თურქეთს ზურგი შეაქცია, რუსეთს ერთგულება გამოუცხადა და, როგორც გავლენიანმა პირმა, რუსეთის ჯარს დიდად გაუადვილა ამ ტერიტორიის შემოერთება. არ გამოუდგებოდა იმის ჩამონუსხვას, თუ რა მოსაზრებით ხელმძღვანელობდა შერიფ-ბეგი ამ შემთხვევაში. მაგრამ ერთი კი ცხადია: ასეთი სამსახურის გამწევე კაცს, სხვათა შორის, უფლება ჰქონდა უხვი მატერიალური ჯილდოს მიღებისა. მთავრობამაც აღუნიშვნელად არ დასტოვა ეს სამსახური შერიფ-ბეგისა, და, როცა ეს უკანასკნელი, ნაომევს, 1880 წ., პეტერბურგში წავიდა, ხელმწიფე იმპერატორმა მიიღო და უთხრა: „არ დავივიწყებ ომის დროს შენს მიერ გაწეულ სამსახურსა“-ო. ამ დროს შერიფ-ბეგი რუსის სახელმწიფო სამსახურში შტაბ-ოფიცრის ხარისხით

იყო; დაენიშნა პენსია მისი ხარისხის შესაფერი; თანაც გამოეცხადა, რომ თუ ვინცობაა, აჭარა ისევ ოსმალთ დარჩა და თქვენ იძულებულ იქმენით აქაურობა დატოვოთ, მაშინ რაც ამ მხარეში მამული გაქვთ, იმდენივე მამული მოგეცემათ რუსეთის იმპერიაშიო. ხოლო მამული ჰქონდა #215#

შერიფ-ბეგს: ყარსის ოლქში (ურში) 400 დესეტინა საშენი ტყე, შიგ ყარსშივე სავაყუფო (მეჩეთებისთვის შეწირული, ერთი ნაწილი მეჩეთებს ხმარდებოდა, ხოლო დანარჩენი შემწირველს) დუქნები, აჭარის სავაყუფო (საეკლესიო) სოფლები: ხულო, დიდ-აჭარა, დოსხევი, ალმე და საზაფ-ხულო საძოვრები. ყოველივე ამას ოსმალეთის სულთნების ფირმანების და ქართველ მეფეთა მიერ ბოძებულ გუჯრებით ჰფლობდნენ შერიფ-ბეგის წინაპარნი და, როგორც მათი კანონიერი მემკვიდრე, ჰფლობდა აგრეთვე თავის სიცოცხლეში თვით შერიფ-ბეგიცა.

აჭარა რუსეთმა დაიპყრო თუ არა, რუსეთის მთავრობის წინაშე სარჩიელი აღძრა შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილმა, – ჩემი მამულები რუსეთის კანონის თანახმად დამიმტკიცეთო. იმავე ხანებში კომისია შედგა ახლად შემოერთებულ ტერიტორიის სამამულო კითხვათა გამოსაკვლევად. 1883 წელს ამ კომისიამ, სხვათა შორის, განიხილა რა აჭარის სამამულო საქმენი, დაადგინა: ყველა მამულები აჭარისა ოსმალების ხელში სახელმწიფო ყოფილა და, მაშასადამე, ახლაც სახელმწიფოდ უნდა დარჩესო. ხოლო შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის საკუთრებად მარტო 16 დესეტინა მიწა იცნო! 1889 წელს მთავრობას ხელახლა მიართვა თხოვნა შერიფ-ბეგმა თავის მამულების შესახებ. მაგრამ 1893 წ. გენერალ-მაიორის ხარისხით გარდაიცვალა ისე, რომ სიცოცხლეში არაფერს მოსწრებია.

მამის სიკვდილის შემდეგ მისმა შვილმა ზეჟერია-ბეგმა განაგრძო თავისი და ძმების სახელით თავიანთი ქონებრივი ინტერესების გამორკვევა. თავიანთ თხოვნებში ძმები ამბობდნენ, რომ სხვა ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, რა ჭკუაში მოსასვლელია, რომ მთელი მხარის უფროსს 16 დესეტინა მიწის მეტი არ ჰქონდესო! მას აქეთ მოგზაურობს მათი თხოვნები ქალაქიდან ქალაქში, კანცელარიიდან კანცელარიაში, მაგრამ დღემდე ხიმშიაშვილთა სასარგებლოდ არაფერი გადაწყვეტილა. კითხვის გადაწყვეტამდე კი ხაზინა ეპატრონება მათ მამა-პაპეულ მამულსა. „თუ სამართალი გაგვიწყვიტეს და ჩამოგვართვეს მამაპაპეული მამული, – ამბობენ შერიფის შვილები, – აჭარაში შიმშილის მეტი რაღა დაგვრჩენია. ისევ ერთმორწმუნე ხვანთქარს მამის მაგივრად ბოდიში უნდა მოვთხოვოთ და მფარველობა ვთხოვოთო. თუმცა სრულებით ჯერ კიდევ არ გვეკარგება იმედი, რომ ჩვენი მამის ერთგულება და ამაგი, ადრე იქნება თუ გვიან, დაფასდება და მტერს არ გაგვიხარებენ და არ გააცინებენ ჩვენი უბედურებითაო. ჯერ ახლაც ნიშნს გვიგებენ: ოსმალეთს რომ

ულალატეთ და ახლა ნახეთ, რაც ხეირი დაგეყრებათო! თუ ეს იმედიც გაგვიცრუვდა, მაშინ აქ შიმშილს და ჩვენი ღირსების შეუფერებლად ცხოვრებას ოსმალეთს გადახვეწა გვირჩევნისო.

შერიფ-ბეგს დიდი ოჯახი დარჩა. სულ 20 შვილი ჰყავდა (11 ვაჟი და 9 ქალი). ამათგანი ზოგი დაიხოცა და უმეტესობა დღესაც ცოცხალია. აი მათი სახელებიცა:

#216#

ძენი: 1) აბას-ბეგი, მილიციის მაიორი (გარდ. 1890 წ.), მურთაზ-ბეგი (გარდ. 1876 წ., ხულოშია დასაფლავებული), 3) ისა-ბეგი, მილიციის მაიორი, ახალციხის მაზრის დისტანციის უფროსი, 4) ჯემალ ბეგი არმიის კავალერიის როტმისტრი, 5) ზექერია-ბეგ, 6) თემურ-ბეგ, 7) ყაია-ბეგ, 8) მუსტაფა-ბეგ, 9) ჰაშიმ-ბეგ, 10) ჯაფარ-ბეგ, 11) იზეთ-ბეგი; ასულნი: 12) ილდიზ-ხანუმ (სტამბოლშია გათხოვილი), 13) ნიზამა-ხანუმ (შავშეთშია გათხოვილი ნური-ბეგ ხიმშიაშვილზე), 14) ზეინაბ-ხანუმ (შავშეთშივე იყო გათხოვილი), 15) სონა-ბატი, 16) ვერა-ბატი, 17) ასია-ბატი, 18) ნეუ-ჰიზა-ბატი, 19) სარა-ბატი, 20) ფატმა-ბატი.

ამ ოც შვილში დღეს ცოცხალნი არიან 9 ვაჟი და 4 ქალი. ძენი, ზექერია-ბეგის გარდა, ყველანი დაცოლშვილებულნი არიან, ქალებში კი ორია გასათხოვარი – სონა-ბატი და ვერა-ბატი (ბატი, ე. ი. ბატონი). სულ კი მთელი ოჯახი 60 სულზე მეტია. ვაჟებში ისა-ბეგი და ჯემალ-ბეგი აჭარას გარეშე ცხოვრობენ, ხოლო სხვებს აჭარაშივე (სოფ. ხულოს) აქვთ მოსახლეობა.

თავის შვილებიდან შერიფ-ბეგს მარტო ორი მიუბარებია სამხედრო სასწავლებელში (პეტერბურგში). მაგრამ მათი იქ ყოფნა, სავალალოდ, ხანგრძლივი არა ყოფილა. სამმა თურქულის გარდა რუსული წერა-კითხვაც იციან, ხოლო ერთმა, ზექერია-ბეგმა რუსულის და თურქულის გარდა ქართული წერა და კითხვაც იცის. ამბობენ, პეტერბურგში ყოფნის დროს შერიფ-ბეგი თვითონაც მოინათლა და ორი ვაჟიც მონათლავ. დანარჩენმა შვილებმა მარტო თურქული იციან, ლაპარაკით-კი ქართულს ყველანი ლაპარაკობენ.

როგორც ზევით მოვიხსენიეთ, ორი რუსის სამსახურშია, ხოლო დანარჩენნი, შინა-კაცებს რომ იტყვიან ჩვენში, ისინი არიან. ჯერ კიდევ ჩამოურთმეველ მამულს მამაპაპეული წესით უვლიან და კიდევ ახერხებენ, დანარჩენ აჭარლებთან შედარებით, მდიდრულად იცხოვრონ, სანამ ხაზინა ამ მამულებსაც არ ჩამოართმევს. მერე რა მოუვათ? აბა სწორედ ეს კითხვაა, რომ განუწყვეტლივ თავს დასჩხავით შავბედით ყორანივითა...

ორიოდე სიტყვა უკვე ვთქვით სარიჩაირის მთაზე საზაფხულოდ ამოსულ ქურთების შესახებ. ჩვენს მწერლობაში, რამდენადაც ვიცით, არაფერი თქმულა ამ საინტერესო ხალხის შესახებ, რომლის ერთი ნაწილი ჩვენს ქვეყანას შემოხიზვნიან. და უნდა აღვიაროთ, რომ ეთნოგრაფიულად ეს ხალხი მეტად საინტერესო და ყურადღების ღირსია. ჩვენ ამ წერილში აზრად არა გვაქვს დაწვრილებით აღვწეროთ ქურთები. ნიმუშად შევებებით მხოლოდ ერთ ნაწილს ამ ბუნების შვილთა შინაური ცხოვრებისას – ცოლქმრობის წესს და ჯვარის წერის ჩვეულებას. იმედი გვაქვს, ამით, ცოტათიც არის, შევაგვსოთ ის ნაკლი, რომელიც მათ შესახებ ჩვენს მწერლობაში არსებობს.

#217#

როგორცა ვთქვით, ქურთის ქალს შედარებით უფრო მეტი თავისუფლება აქვს, ვიდრე მისს აჭარელ დას. ქალი, როგორც გათხოვილი, ისე, გასათხოვარი, პირდაუფარავი დადის და ვაჟისათვის მისი გაცნობა და თავის გრძნობის გამოცხადება ძნელი არ არის. ამით აიხსნება ის გარემოებაც, რომ ცოლქმრობის გარეშე თავისუფალი კავშირი მათ შორის იშვიათი არ არის, თუმცა ისიც კია, რომ ასეთი კავშირი საგმობია მათგან და ქალი მუცლის გაფუჭებით ცდილობს ცოდვა სიყვარულისა დაფაროს. მუცლის გაფუჭების ჩვეულება აქ ძალიან ხშირია.

ჯვარის წერისათვის საკმარისი არ არის, რომ ვაჟს ქალი მოსწონდეს, საჭიროა ქალსაც მოსწონდეს თავისი მომავალი ამხანაგი ცხოვრებისა და მის თანხმობასთან ერთად მიუცილებელია დასტური მშობლებისა, თუკი უნდათ, რომ საქმე მშვიდობიანად და უდავიდარაბოდ გათავდეს. როცა ორივე მხარე თანახმაა, ვაჟი თავის მხრივ შუაკაცებს უგზავნის ქალის მშობლებს. ესენი ქალის მშობლების წარმომადგენლებთან შეთანხმების შემდეგ მოლას უცხადებენ: მავანმა ვაჟმა და ქალმა ჩვენ მოგვანდეს გამოვაცხადოთ მათი სურვილი ცოლქმრობისაო. ისიც საჭირო ოქმს შეადგენს, მერე შინაურნი, კეთილსინდისიერთა თანადასწრებით, შეავსებენ ქალის მზითევს, ყოველ ნივთს სათითაოდ. მოლაც ყოველივეს წერს და სიას ადგენს. ამ სიას ბოლოს აბარებს ქალის დედას, რომ ვინიცობაა ქმარმა თავისი ცოლი გაუშვა, ამ სიის ძალით უკანვე მოსთხოვოს თავის ქალის მზითევი. მშობლების სახლიდან დედოფლის წამოყვანის დროს კარებში ერთი ქალის ნათესავთაგანი ჩადგება და სიძიანებს მოსთხოვს: ესა და ეს ცხენი მომეცით, თორემ ქალს ისე არ დაგანებებთო. ისინიც იძულებულნი არიან დააკმაყოფილონ, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ქორწილი დროებით დაიშლება, სანამ, გაჯიუტებულ ნათესავს სურვილს არ აუსრულებენ.

როცა ქალის ან მისი მშობლების ნება არ არის, მაშინ ვაჟი ძალას მიმართავს ხოლმე, რასაც, რა თქმა უნდა, სისხლის ღვრაც მოჰყვება. ამ შემთხვევაში დიდ მონაწილეობას ღებულობენ, ხშირად ვაჟის სასარგებ-

ლოდ, აქაური ბეგები, როგორც გავლენიანი პირნი, რადგან ქორწილი ზაფხულობით ხდება ხოლმე და იმ დროს ესენიც მათთან არიან.

როცა ორისავ მხარის ნება-ყოფლობით არის წამოყვანილი ქალი, საქორწილო პროცესიას წინ მიუძღვის ქურთული დაფა-ზურნა. დაფა-ზურნის უკან მოდიან ცხენოსანი მაყრიონები და ამათ უკან – ქალები. ქალების შუაში დედოფალი მოდის ცხენით. თავით-ფეხებამდე ტომრის სახით შეკერილ ჭრელ ჩითის ჩადრშია გამოხვეული. ამ ჩადრს „ტუაღი“ ჰქვია. პირისახე არ უჩანს, მხოლოდ თვალებისათვის აქვს დატოვებული ადგილი. ხელში ბალდი უჭირავს. მთელს პროცესის მონაწილეთა ცხენსა და ცხენს შუა ქვეითი კაცი მიდის და მარჯვენა ხელით წინა ცხენის კუდი უჭირავს, ხოლო მარცხენით – უკანა ცხენის სადავე. ასე რომ ასისა და ხან მეტის მხარის სიგრძე ცოცხალი ჯაჭვია გაკეიბული, რომლის დაშლა არავის შეუძლია: თუ ვინმემ გაიარა, იმის მომასწავებელი #218#

იქნება, რომ ცოლ-ქმარს შუა ვინმე გაივლისო, ესე იგი უკმაყოფილო ცხოვრება ექნებათო. ამბობენ კიდევ, ბავშვებს ყელ-ჭირვება (აჭარულად – „მატაური“) დახოცავსო. სიძის სახლში მისვლამდე რამდენიმე მარულას გამოუშვებენ. სახლს რომ ოციოდე მხარზე დაუახლოვდებიან, დაიწყებენ თოფ-დამბაჩის ცლას, სახლთან ჯერ მივა პირველი მხედარი და ჩამოხტება, ქვეითი კაციც მის ცხენს ხელს გაუშვებს. მერე ჩამოხტება მისი მომდევნო და ასე დედოფლამდე. როცა დედოფლის რიგი დადგება, მოიყვანენ ცხვარს, მის წინ ყელს გამოლადრიან და სისხლს მოაქცევენ: ეს ყურბანია, შესაწირავია, მშვიდობით მოსვლის სამადლობელოა. მერე მის ცხენთან გადმოაპირქვავებენ ქვას, რომელზედაც პირქვე გდია ხის კოვზი. ყველამ უნდა იგულისხმოს, რომ პატარძალი ვერაფერსა ხედავს. სანამ ცხენიდან ჩამოვიდოდეს, ერთი ღავ-ღუვი ატყდება: ქალისიანები ვაჟისიანებს საჩუქარსა თხოვენ: ქალს მანამდე არ დაგანებებთ, სანამ რასმე არ მოგვცემთო. საჩუქრად შემოღებულია: ცხენი, კამეჩი ან ძროხა. როგორც იქნება, შეთანხმდებიან. თვალახვეული ქალი ჩამოდის ისე, რომ ცალ ფეხს პირდაპირ[ქვაზე დაგდებულ კოვზს ადგამს. თუ დაამსხვრია კოვზი, ცოლობის გასაჭირს ყველაფერს გაუძლებს და შვილოსნობაშიაც ნაყოფიერი იქნებაო. ამის შემდეგ შეჰყავთ ქოხში. ქალები სიცილით უკან მისდევენ, მამაკაცები გარეთა რჩებიან. ცოტა ხანს უკან პროცესიაც იშლება: საქორწილო ღვინი არ იცინა.

ზურნა კი ყველა ოჯახს დაუვლის. ხალხი გროვდება და ქალი და კაცი თამაშობს ზურნის ხმაზე.

სამი დღე დავყავით სარიჩაირზე ჩვენს სტუმარ-მოყვარე მასპინძლებთან. განუწყვეტელმა ნისლმა და წვიმებმა, სამწუხაროდ, ნება არ მოგვცა სავსებით გვეგემნა აქაური მთების სიამე, მიდამონი დაწვრილებით მოგვევლო. უმეტეს ხანს იძულებული ვიყავით კვამლით სავსე კარავ ქვეშ ვმჯდარიყავით, რაც მაინც და მაინც სასიამოვნოდ არ უნდა ჩაითვალოს. ასე რომ თავი უნდა დაგვეკრა მანდაურობისათვის. სარიჩაირი შეიქნა უკანასკნელ პუნქტად ზემო-აჭარის აღმოსავლეთის ნაწილში მოგზაურობისა. მაწყვალთის ზემოთ ასულებს – ახლა ხულოში დაბრუნება გვიხდებოდა სხალთის წყლის ხეობით, რომელიც ისტორიულად ყველაზე მეტად საყურადღებოა ამ მხარეში. ღირსშესანიშნავია განსაკუთრებით ამ ხეობის სათავეში მდებარე ციხე ხირხათისა, რომელიც მოწმენდილ დარში სარიჩაირიდან მკაფიოდ მოსჩანს და რომელთანაც დაკავშირებულია ესდენი თავგადასავალი აჭარელთა ცხოვრებისა.

ეს ნაწილი მგზავრობისა მით უფრო სახალისო იყო, რომ ჩვენთან ერთად მოდიოდნენ: ვითარცა მასპინძელი, ზექერია-ბეგ ხიმშიაშვილი, ერთი სემინარიის მოწაფე – მე-ძე და ორიც ბანოვანი, ოჯახობა გურული თავად იესე ნაკაშიძისა, რომელიც საზაფხულოდ და სტუმრად ბეგებთან იყო ამოსული. ამათთან ერთად უნდა დაგვეთვალიერებია ხირხათის ციხე. #219#

სარიჩაირს ნახევარ კილომეტრით გამოვსცდით თუ არა, დაიწყო საუცხოვო ტყე ნაძვისა, რომელსაც მზე ვეღარც კი ატანდა, ჟამდაჟამ გამოვდიოდი ხეხილიან ველებზე. ესენი ნასოფლარნი იყვნენ. აშკარად ეტყობოდა, რომ ზედ ამ მოკლე ხნის წინათ სახლებულან სოფლელები. ისიც ეტყობოდა, რომ ამ ადგილებიდან რამდენიმე სოფელი აყრილა და იქაურობისათვის თავი დაუწებებია. ამ მიდამოებში მარტო ორ სოფელში დარჩენილან მცხოვრებნი, ბაქოსა და თხილვანაში, – სულ ორმოცდაათ კომლამდე. ეს ორი სოფელი ხირხათის მთის ძირასაა და ჭალას წარმოადგენს, რომელსაც ბაკოს წყალი გარდი-გარდმო უვლის. გარშემო ხირხათის მთის დაყოლებზე რამდენიმე მთაა ამართული.

სოფ. თხილვანიდან ოთხ-ხუთი კილომეტრის მანძილი ხშირი ნაძვნარით არის დაფარული. ასე 2,000 დესიატინა სულ უხსოვარი დროის ტყეს უჭირავს. მისი ყურებით თვალი ვერ ძღება. მაგრამ ამასთანავე გულს სიბრალოდით გივსებთ შემდეგი ბარბაროსული ნამოქმედარი ადამიანის ხელისა: კაცის სიმაღლეზე ნახევარ ადლის სიგანედ ყველა ხეს ქერქი აქვს შემოცლილი, ანუ, როგორც აქ ამბობენ, „დაყვერილია“. მთელ სოფელს ორი ზამთრის განმავლობაში უმუშავნია ამ ტყის „დაყვერისათვის“. ასეთი ბარბაროსობის შედეგი ისაა ხოლმე, რომ ხე, „დაყვერის“ შემდეგ, მეორე-მესამე წელიწადს ხმება, რადგან აქედან, უგზოობის გამო, ვეღარსად გაიტანენ, გამხმარ ხეს ათასგვარი ჭია-ღუა უჩნდება და აოხ-

რებს დანარჩენ მოზარდ ხეებსაც. აჭარას ამ ტყეების წყალობით უდგას სული, ამათი წყალობითაა, რომ მხარეს მთის წყლები მთლად ვედარ აოხრებენ. და თუ ტყე მოისპო, მაშინ მართლა რომ წყალი წაიღებს აქაურებს. და რომ ტყე ისპობა და რომ 10-15 წლის განმავლობაში სრულებით მოტიტვლდება სათავე სხალთიწყლისა, ამას დიდი წინასწარ-მეტყველური ნიჭი არა სჭირია.

რა იყო მიზეზი, რომ აჭარელი თავის სიმდიდრეს, მოვლისა და დაცვის მაგივრად, ასე მტრულად და უღმერთოდ მოქცევია? ამ კითხვაზე აი რა პასუხს იძლევიან ადგილობრივი მკვიდრნი: „თურქეთის მთავრობის დროს ჩვენი ტყე გლეხობისა იყო, როგორც და რამდენიც გვჭიროდა: იმდენს ვხმარობდით, დამშლელი და ბაჟის მთხოვნელი არავინა გვყავდა. გაყიდვა ტყისა ჩვენ არ შეგვეძლო, რადგან გზები არა გვაქვს მისი გასატანი, მაშასადამე, თუ ვსჭრიდით ტყეს, ისევ შინა-საჭიროებისათვის, – ასე რომ უხსოვარი დროის ტყეს არც კი აჩნდებოდა რამე. ასეთი თავისუფლება გვქონდა, სანამ სამხედრო საერო მმართველობის ხელში იყო მუჰაჯირების შემდეგ დარჩენილი თავისუფალი მიწები. მაგრამ 1894 წელს, სახელმწიფო ქონებათა უწყებამ ჩაიბარა აჭარის ტყეები და მეტყვე (ალ. აბაზაძე) დანიშნა. ჩვენა ვსთქვით, ეგ არის ბაჟს გვადებენ ტყეებზეო. ხალხი აჯანყდა, მოითხოვა, ტყის დარაჯები მოეშორებინათ აქაურებისათვის, – სულთამხუთავებივით ნუ ჩაგვიყენეთო, თორემ თავი ცოცხალი აღარ გვინდაო. აბაზაძემ და ხულოს უფროსმა ბერიძემ ხალხს #220#

დამშვიდება დაუწყო: მთავრობას თქვენი შევიწროება კი არა სურს, არამედ ის უნდა, რომ ტყე წესიერად იხმაროთო. უბაჟოდ შეგიძლიათ შეშა და საშენი მასალა შინაურ საჭიროებისათვის გამოიტანოთ, უბაჟოთვე მოგეცემათ საკაფავი (დასასვენებლად დაგდებულ სახნავ-სათეს ადგილებზე ამოსული ბუჩქ-ჯაგები), ბალთალუხი (წკნელი ღობეებისათვის). აგრეთვე ნეკერიო (ხის ტოტები ზამთარში საქონლის საკვებად). მაგრამ ხალხმა მაინც არ დაიჯერა. უნდოდათ ყველანი აჯანყებულიყვნენ, მაგრამ მეთაურები დაიჭირეს. მეტყვე მაინც ვერ შედიოდა ტყეში. ბოლოს, ხალხმა ორი ზამთრის განმავლობაში მთელი ვარგისი ტყე „გადაყვერა“

აი ამ ბუნებრივი სიმდიდრის სამწუხარო ისტორია. გული გწყდება ადამიანს ამ გავერანებული ტყის ყურებაზე და თანაც ვერც გაგიმართლე ბია ეს საცოდავი ხალხი და ვერც თუ სულ გაგიმტყუნებია...

ცხენებით თითქმის ხირხათის მთის ძირამდე მივედით. აქ კი ცხენები დავტოვეთ და ფეხით შევუდექით. გავედით მთის მდინარე, ბაკოს წყალად წოდებული, უზარმაზარ ლოდებით სავსე. მდინარეს მეორე ნაპირას აღმართი იწყება მთისა, მოფენილი ჩამოქცეული მთის ლოდებითა, რაცა საშინლად აძნელებდა სიარულს. ამას ზედ დაერთო უწყლოობა. ბედზე

მთის მოცვი რომ არ გამოგვჩენოდა, ყოვლად შეუძლებელი გახდებოდა გზის გაგრძობა. ყოველივე ამას ზედ დაერთო ისიც, რომ ბანოვანნი თითქმის ხელით ასაზიდი გაგვიხდა, თუმცა ისიც უნდა ვთქვათ, რომ მხოლოდ ამ სასიამოვნო ტვირთის წყალობით ვძლიეთ გაჭირვება და ერთი საათის შემდეგ უკვე ციხის თავზე ვიყავით.

თვით ხირხათის ციხე ზღვის პირიდან 2,600 მეტრის სიმაღლეზეა და წარმოადგენს განმარტოებულ და წოწოლა კლდეს, სამივე კუთხივ მახლობელ მთებიდან ხრამებით მოშორებულს და მიუვალს. ზედაპირი მთისა სამი დღიური სივრცისა იქნება და გარშემოვლებული აქვს ქვითკირის გალავანი, რომელსაც ჩრდილოეთის მხრივ ნიადაგი გამოსცლია და ჩამოქცეულა. ალაგ-ალაგ გალავანს სარკმელები აქვს ჩატანებული. ერთმანეთზე მოშორებით ხუთი მაღალი კოშკიცა დგას, ხუთივე სანახევროდ დანგრეულები. ციხის შიგნით ნახევრად დანგრეული ეკლესიაცაა. არის აგრეთვე რამდენიმე დამტვრეული და ქვებით სავსე ქვევრები, ნაწვიმარი წყლის შესაკრებად, რადგან მახლობლად წყლის ხსენება არსად არის „ნაღვარევის“ წყლამდე, რომლის ხმა ძლივას ამოდის ციხემდე. ციხის შუაგულში ქვით ამოკირული დილეგია ტყვეთათვის. 1874 წელს ეს ციხე უნახავს გენერალ გ. ყაზბეგს და მასთან ერთად ერთი ქართული წარწერიანი ქვაცა, როგორც გვითხრა ჩვენთანვე ამოსულმა ბაკოს მცხოვრებმა გლეხმა მეველეთ დავითაძემ. მაშინ ყაზბეგს ისეც ამოჰყოლია ამ ციხეზე და ის ქვა უნახავს. მაგრამ მაშინ პატარა ვიყავი და აღარ მახსოვს სად იყო. ბევრი ვეძებეთ, მაგრამ ამაოდ, რადგან აქაურობა საშინლად დაფარულია ნანგრევებითა და შამბით.

#231#

ამ ციხეზედვე 1894 წ. ამოსულა ჩვენი ქვეყნის ძველ ნაშთთა მკვლევარი გრაფინია უვაროვისა. ქართველ ქალთან კი ამ მხრივ პირველობა მიეკუთვნათ ჩვენს დაუღალავს და გამბედავ თანამგზავრებს ი. ნაკაშიძის ასულს და მის ნათესავს ქალს მე-ძისას. აჭარელებმა რომ გაიგეს, ხირხათის ყოლეზე (ციხეზე) გურჯის ქალები ასულანო, კარგა ხანს ჰქონდათ სალაპარაკოდ ეს ამბავი, რადგან თვით აჭარელთაგან ამ ციხეზე ზამთრობით თხილამურებით რჩეული მონადირენი თუ ამოდიან თხეებზე სანადიროდ.

შიგ ციხეში ტყის წარმომადგენლად ერთადერთი დაჯანდაკებული ფიჭვი დგას 2¹/₂ მხარის სიმაღლისა. სამაგიეროდ ბლომადაა მოცვი, კლდის მოცხარი, ჟოლო, რაიცა მისწრებაა აქ ამოსულისათვის წყურვილის მოსაკლავად. აქედან, როგორც გვითხრა ჩვენმა ჩიჩერონე დავითაძემ, მკაფიოდ მოსჩანს თეთრთავა მთა კარჩხალისა, შავშეთის მთები, ჩირუხის მთა, გურიის საზღვარი. მართლაც თუ წარმოვიდგენთ ამ ციხის სიმაღლეს და იმ გარემოებას, რომ ის მეტად შორ მანძილიდან (100 და მე-

ტი კილომეტრის) მოსჩანს, აქედან მნახველს საუცხოვო სურათი უნდა ემღებოდეს თვალწინ. მაგრამ, სამწუხაროდ, ნისლმა, რომელიც ხშირი სტუმარია ამ ციხისა, ყოველივე დაჰფარა და არამც თუ მთებს, ერთმანეთსაც ძლივს ვხედავდით.

ამ ციხის აშენების დრო, სამწუხაროდ, არ ვიცით. ლეგენდა კი მის აშენებლად თვლის თამარ მეფეს. მაგრამ სანამ ამ ლეგენდას გავაცნობდეთ მკითხველს, მეტი არ იქნება აღვნიშნოთ ის ისტორიული ამბავი, რომელიც მომხდარა ამ XIX საუკუნის დასაწყისს ამ ციხეში.

როგორც მკითხველთა უწყიან ჩვენი წინა ნაწერიდან, 1802 წელს ხიმშიაშვილთა წინაპრის აბდულა-ბეგ ხიმშიაშვილის შვილმა სელიმ-ბეგმა ისარგებლა ახალციხის ფაშის შერიგ-ბეგის პოლიტიკურად აწეწილი მდგომარეობით, აჭარლების დახმარებით ახალციხიდან განდევნა და ფაშობა თვითონ ჩაიგდო. ბოლოს ისე გათამამდა, რომ სულთანს ურჩობაც კი შეჰკადრა. განრისხებულმა სულთანმა ფაშობა წაართვა და სიკვდილი მიუსაჯა. 1805 წელს ახალციხიდან ივლტო და აჭარაში იმალებოდა. 1815 სულთნის ბრძანებით გამოგზავნილ იქნა ჯარი, რომელსაც მეთაურობდა არზრუმის სერასქირი ბაბა-ფაშა, ფეხლევანად წოდებული. სელიმ-ფაშა მტერს ამ ხირხათის ციხეში გაუმაგრდა, რაც მოწმობს, რომ ეს ციხე ამ ოთხმოცი წლის წინათ კიდევ მრთელი ყოფილა. ამ ისტორიული მომენტის ხსოვნა აი რა რიგად არის დარჩენილი ხალხში:

ახალციხეში გაღვაშების შემდეგ სელიმს რაღაც უსიამოვნება მოსვლია არტანის ბეგ ჰამზა-ალისთან. ბეგს მისი ცოლი ავად უხსენებია. სელიმმა უთხრა თურმე: ქალის შეურაცყოფა კაცობა არ არის და რაკი ეს შემომკადრე, უღვაში არა მსხმია, თუ ერთი წლის განმავლობაში თავი არ მოგჭერ და შენი ცოლები ხირხათის ციხეში არ დავისვი ცოლებადაო. თავისი მუქარა აუსრულებია კიდევ.

#222#

ჰამზა-ალის მემკვიდრენი სულთანთან წასულან, წაუყვანიათ მცირეწლოვანი ბავშვები, წაუღიათ სისხლში მოსვრილი ტანისამოსი ჰამზა-ალისა და შეუჩვილიათ – სელიმმა ასე და ასე გვიყოფო. სულთანმა მაჰმუდ-ურან-ფაშა გამოგზავნა ჯარით და ფირმანიც მისცა – სელიმ-ბეგი დაიჭირე და თავი მოჰკვეთეთ.

ეს რომ სელიმმა შეიტყო, 400 კაცი შეიყვანა ხირხათის ციხეში, თან ერთი წლის საყოფი საგზალი შეიტანა და კარები ჩაიკეტა.

მაჰმუდ-ფაშა 12.000 კაცისაგან შემდგარი ჯარით ხირხათის ძირას დაბანაკდა, სოფ. თხილნარში. ორი თვის განმავლობაში იმის ცდაში იყო, სელიმი როგორმე ხელში ჩაეგდო, მაგრამ ციხეს ვერას გზით ვერ მიუდგა.

ამასობაში სელიმმა სულთანს კაცი გაუგზავნა: ნება მიბოძე შენთან

მოვიდე, ყველაფერი მოგახსენო და თუ მტყუანი ვიყო, მაშინვე მომკალიო. მაგრამ სანამ სულთანის პასუხი მოვიდოდა, სელიმის საუბედუროდ ციხე სწორედ შიგნიდან გატყდა. მის ბაირალთარს ვერცხლისმოყვარეობამ სძლია, მაჰმუდის მიერ მოსყიდული იქმნა და ციხის კარის გასაღები მისცა.

ერთ ღამეს, სელიმის ჯარი უშიშრად და არხეინად რომ იყო, ისე ციხის კარი გაიღო. ბაირალთარი სელიმთან მიიჭრა საჩქაროდ, კარი დაუკაკუნა და მოახსენა: ფაშა შემოვიდა და უნდა წაგიყვანოსო, ძალით ვერას გავხდებითო, სელიმი გამოვიდა და უთხრა: ცოტა მომითმინეთ და წამოვალო, – მინდა ცოლშვილს გამოვეთხოვო. მივიდა ცოლებთან და უთხრა: ძვირფასი რამ ნივთები მომეცითო. ცოლებს ეგონათ გაგიჟდაო, ან ფულით მტერი უნდა დაახარბოს და თავი დაიხსნასო და ცრემლი მოერიათ. – გიჟი ნუ გგონივართ, – დაამშვიდა სელიმმა, – ჯალათს ნება აქვს მკვდარს ჯიბე გამისინჯოს, რაც გამოჩნდება, ყველაფერი მისი იქნება. რომ დამისინჯავს და ვერაფერს იპოვის, ხომ შემაგინებს: „ფუი ამის კაცობას, ცარიელი დამავალაო“. ეს უთხრა და ორიოდ ძვირფასი თვალი გამოართვა და ჯიბეში ჩაიდო.

სელიმი ციხიდან გამოიყვანეს და სანამ თავს მოჰკვეთდნენ, სამი დღე-ღამე არ ამინეს, რომ თავის მოკვეთის დროს ტანჯვა არ ეგრძნო. აჰა, მისი დასჯის დღეც დადგა, მაგრამ ჯალათობა არავინ იკისრა. ბოლოს, ერთი არტანუჯელი სომეხი გამოჩნდა, მისცეს ერთი ოქრო და იმანაც მოჰკვეთა თავი სელიმს სოფ. ბაკოს ზემოთ, სწორედ იმ ადგილას, რომელსაც „სერი-ყანა“ ჰქვია და სადაც გლეხნი დღესაც პურსა სთესენ. მერე ეს სომეხი სელიმის შვილს არტანუჯში მოუძებნია და მოუკლავს.

ამ აჭარელი გმირის თავის მოკვეთის შემდეგ ორ საათს არ გაუვლია, ისე სულთანის ფირმანიც მოსულა: „თუ დაიჭირეთ სელიმი, ცოცხალი მომგვარეთო“. მაჰმუდ-ფაშამ, ამის მაგივრად, სელიმის თავი სულთანს ჩაუტანა სტამბოლში, როგორც ტროფეი. სულთანს ძალიან ეწყინა თურ-#223#

მე და ჰკითხა: „ფირმანი რა უყავიო? – სიკვდილის შემდეგ მოვიდაო. – რაკი ასეთი კაცის დაფასება არა გცოდნია და არ დაგნანდა, აღარც მე მენანებო“ და ბრძანა თავი მოეკვეთნათ.

სელიმის თავი სტამბოლშია დამარხული და ქების წარწერაცა აქვს მის საფლავის ქვასაო. ტანი კი ჯერ სოფ. შიგანაში დაუმარხავთ, მაგრამ მერე ცოლს თავის სოფელ ნიგოზეულში გადაუტანინებია.

ახლა მოუსმინოთ აჭარელს, რას ამბობს თავის ლეგენდაში ამ ციხის ამშენებელ თამარის შესახებ. ეს ლეგენდა თამარს წარმოგვიდგენს ხირ-

ხათის ციხეში შეფარებულს „უსჯულოთა მეფის“ ალერსისაგან თავის დასაღწევად.

ამ „უსჯულოთა“ მეფეს დიდი ქება გაეგონა თამარისა: მისი სილამაზის წინაშე მზის ბრწყინვალე სხივნი კრთებიანო, არცერთ დედის მუცელს მაგის მსგავსი ასული არ უშვია ქვეყნის გაჩენიდანო. იმანაც გადასწყვიტა ცოლად შეერთო. გაუგზავნა მოციქულები და თავისი სურვილი შეუთვალა; თანაც დარწმუნებული იყო, რომ თამარი დიდი სიხარულით მოისმენს ჩემს წინადადებასო. ეჭვიც კი არ ჰქონდა, რომ თამარს უარის თქმა აზრად მოუვიდოდა. მაგრამ თამარს გადაწყვეტილი ჰქონდა უბიწოდ დარჩენილიყო და, ეგეც არ ყოფილიყო, უსჯულო მეფეს მაინც არ გაჰყვებოდა, თუმცა ამ მეფეზე ძლიერი და მდიდარი ცის ქვეშეთზე არავინ იყო. ამიტომ, თავის თაყვანისმცემელს უარი შემოუთვალა, – იმედი ნუ გაქვს, როდესმე ცოლად შემირთოვო.

უსჯულოთა მეფე დაჩვეული იყო, რომ ყველანი და განსაკუთრებით დედათა სქესისანი, მისი სურვილის ყურმოჭრილი მორჩილნი ყოფილიყვნენ, ამიტომ თავმოყვარეობა მეფისა მწარედ შეურაცხჰყო ამ სუსტი ქმნილების უარმა. გადაწყვიტა, ძალით მოეხრევინებინა ქედი თამარის ჯიუტობისათვის. შემოიკრიბა აურაცხელი ჯარი და ჯერ საქართველოს მუსრი გაავლო. მისგან დევნილი თამარ მეფე აჭარაში ივლტოდა იქ თვალის დახამხამებაზე ხირხათის მიუდგომელ მთაზე მაგარი ციხე ააშენა, შიგ შეიყვანა თავისი ჯარი, შეიტანა რამდენიმე წლის საყოფისარჩო და დაუწყო ლოდინი მტერს. მტერიც მალე მოვიდა უთვალავი ჯარით და ხირხათის ციხის პირდაპირ მთაზე დაბანაკდა. ბევრი უტრიალა, მაგრამ ციხეში ვერასგზით ვერ შევიდა. გაიარა რამდენიმე თვემ. მეფე იმედს არ ჰკარგავდა, – საჭმელი რომ შემოეღვევა, დამნებდება, მამრას იზამსო. მაგრამ თამარი წარბსაც არ იხრიდა, გული არხეინად ჰქონდა.

მოთმინებიდან გამოსულმა უსჯულო მეფემ ბრძანა, ის ხრამი, ხირხათის ციხესა და იმის ბანაკს შუა რომ იყო, ბამბით ამოევისოთ და ამით ერთი მხრით – თამარისათვის ეჩვენებინა თავისი სიმდიდრე და მეორე მხრით – ხიდი გაეკეთებინა ციხეში შესასვლელად. რაც მის სამეფოში ბამბა იყო, სულ აქ მოზიდეს და მოკლე ხანში ხრამი ციხის პირამდე #224#

ამოავსეს. ამ დროს თამარმა ბრძანა ამ ბამბის ხიდისათვის ცეცხლი წაეკიდებინათ. ასე რომ შრომამ და ხარჯმა ფუჭად ჩაუარა მისს მოტრფიალეს.

ხირხათის ციხიდან ერთი დღის სავალზე ზარზმის მონასტერია, სადაც თამარს, ჩვეულებრივ, ღვთის ლოცვა-ვედრება უყვარდა. ხირხათის ციხეში ამდენი ხნის ყოფნის შემდეგ ძლიერ მოუნდა ზარზმაში წასვლა. მაგრამ როგორ? უსჯულოთა მეფეს ყველგან დარაჯები ეყენა, რომ თამა-

რი არსად გაპარულიყო. რათა ეს დაბრკოლება თავიდან აეცილებინა, თამარმა ბრძანა ზარზმამდე გვირაბი გაეყვანათ მიწის ქვეშ. მისი სურვილი დაუყოვნებლივ აღასრულეს მისმა ერთგულმა ქვეშევრდომებმა. და აჰა, თამარმა იწყო ზარზმაში სიარული და ვედრება – ღმერთო, იხსენ შენი მმოსავი ხალხი ამ განსაცდელისაგანო. რაკი ამ მონასტერში სიარული და მის წმინდა კედლებს შორის ვედრება შესძლო. თამარმა ყოველი დარდი გულიდან გადაიყარა: იმედი ჰქონდა, რომ ღმერთი ამ წმინდა ადგილას ვედრებას უსმენდა და მისს სამეფოს ხელს არ ააღებდა.

მაგრამ ციხე შიგნიდან გატყდა.

თამარ მეფეს ზარზმაში ერთი დედაბერი ემსახურებოდა და იმის მეტ-მა არავინ იცოდა საიდუმლო გზის არსებობა. უსჯულოთა მეფემ გამოაცხადა, ვინც თამარს დამაჭერინებს, თავისს წონა ოქროს მივსცემო. ყოვლად ძლიერმა ოქრომ თავტანი დაუკარგა დედაბერს და გადააწყვეტინა თავის მეფისათვის ელალატნა. მტერს შეუთვალა: თუ დაპირებულ ოქროს მომცემ, დაგაჭერინებ თამარსაო. მეფემაც სიხარულით მიუწონა ოქრო. დედაბერმა მიიყვანა ერთ ადგილას, მიწა ჩაათხრევინა და უთხრა, აქ ჩაესაფრე და როცა გამოივლის, შენ იცი და იმანაო.

დანიშნულ დროს ღვთის მოშიში თამარი მართლა მოვიდა ზარზმაში. მაგრამ მისი აქ მოსვლა უკანასკნელი იყო. რაკი დაინახა, რომ გამხეცებულ მტერს ხელიდან ვეღარსად წაუვიდოდა, გადასწყვიტა თავისი თავი თუ არ მკვდარი, ცოცხალი არ დაენებებინა, და შეევედრა: „ვხედავ ჩემს დღესა, შენი ხელისაგან განთავისუფლების ცდა ჩემი მხრით ამაო იქნება. ერთს-ღა გთხოვ: ერთი დღე თავისუფლება მომეცი, რომ ოთახში მარტო დავრჩე და უკანასკნელად ვილოცო ღმერთი. მერე რაც გენებოს, ის მიყავიო“. მეფემაც ნება მისცა, ჩაკეტა ერთს ოთახში და გასაღები ჯიბეში ჩაიდო.

მეორე დღეს გულის ფანცქალით გაალო მეფემ ოთახი, სადაც დამწყვდეული ჰყავდა თავისი ძვირფასი ტყვე. მაგრამ დახე, მის სასოწარკვეთას, მზის დარი თამარის გაცივებული გვამი-ღა ესვენა, – იმავ ღამესვე დაელივნა საწამლავი, რომელსაც სულ თან ატარებდა, რაკი შიში ჰქონდა, რომ შეიძლება მტერმა ერთ დღეს ხელში ჩამიგდოსო.

მეორე ვერსია ამ ლეგენდისა ამბობს, რომ უსჯულოთა მეფე, მართალია, დიდხანს სდევდა თამარს, მაგრამ ხელში ვერ ჩაიგდო ვერც მკვდარი და ვერც ცოცხალიო. თამარმა იცოდა, რომ მეფე დაფიცებული იყო:

#225#

თუ ცოცხალს არა, მკვდარს მაინც ჩავიგდებ ხელშიო. ამიტომ მოხუცებულობამდე ემალებოდა მტერს. რომ იგრძნო, სიკვდილი მომიახლოვდაო, იახლა თორმეტი ერთგული კაცი და უდაბნოში დაიმალა. ეს უდაბნო, დღესაც არავინ იცის სად არის. როცა თამარი გარდაიცვალა, მისმა

თორმეტმავე ერთგულთა საწამლავი დალიეს, რომ იქიდან არავინ გამო-
სულიყო და როგორმე არ წამოსცდენოდა, სადაც განისვენა საუკუნოდ
ქართველთა წმინდა მეფემა, რათა უსჯულოთა მეფეს არ მიეგნო მის
ცხედრისათვის. აქ, ამ უდაბნოში, – დასძენს ლეგენდა, – დიდებული გვირ-
გვინოსანი ოქროს აკვანში განისვენებს და შვიდი სამეფოს განძი გარ-
შემო შემოქუჩებული აქვსო. ასე რომ სრულიად ეთანხმება ამ ლეგენდას
ის ხალხური ლექსი, რომელშიაც გამოთქმულია ის აზრი, რომ არავინ
იცის თამარ მეფის საფლავი თუ სად არისო:

„დაბნელებულა ქართლის მზე: –
დედა ქართლისა თამარი,
სიმშვენიერით მოსილი,
ამომავალი მზის დარი,
სიკვდილის შემდეგ მშობლებმა
მკვდარიც ვერ ჰპოვეს სად არი“.

თანახმად ამ ლეგენდის მესამე ვერსიისა, თამარ მეფე არ მომკვდარა,
ცოცხალია და ერთ დღეს ისევ გამოჩნდება და მეთაურად დაუდგება
თავის საყვარელ ხალხს, რომელიც ერთ დროს ესდენ ბედნიერი, ესდენ
მამაცი და სახელგანთქმული იყოვო.

აქვე გავიგონეთ ერთ ქობულეთელი აზნაურის, მაჰმადიანი ქართველის,
ყურშუმ-ალა ჭყონიასაგან თამარის ანდერძისებური შემდეგი ლექსი:

„ათასი კაბა⁴⁴ ყმა მყავდა:
ყველანი ოქროს ღილითა;
ვაჭმევდი დედალ ხოხობსა,
ვასმევდი ბროლის ჭიქითა.
ვინცა შემება, შევები
ალალითა და ჯიქითა,
აწი თქვენ იცით, მეფენო,
ვინც დარჩით ამას იქითა...“

ნახევარ ჟამის სიარულის, ანუ, უკეთ, ცურვის შემდეგ ჩვენს ცხენებს
ვასხედით და ღამის წყვილიაღში, რომელსაც ჩამობნელებული ტყე უფრო
აძლიერებდა, ცხენების ალლოზე დანდობილნი, სოფ. ქოჩახში მივდიო-
დით, ხიმშიაშვილთა საზაფხულო სასახლეში.

⁴⁴ კაბა – 1,000-ია.

XI

სხალთის ხეობა

სოფ. ქოჩახი და ბეგების საზაფხულო სხსახლე. – შერიფ-ბეგის უმცროსი ქალი ვერა-ბატი და მისი მასწავლებელი მოლა. – ნასოფლარი. – რას ნიშნავს სახელი „ქოჩახი?“ – სოფ. ხიხაძირი. – ოლქობის (აჯანყების) ამბავი და „მოსქოფები“. – აქაური ხევეები. – მეწყერი. – სოფ. ვერნები. – დაავადებული სული. – ვერნების ეკლესიის წარწერა. – გზა სხალთისაკენ. – ფაჩხის კლდე. – სხალთის ტაძარი და მისი არემარე. – ლეგენდები სხალთის ტაძრის შესახებ. – ხიმშიაშვილთა სასახლე სოფ. სხალთაში. – ხულოსაკენ. – აქაური ურმები.

სხალთის ხეობის სოფ. ქოჩახი, სადაც ხიმშიაშვილებს სასახლე აქვთ, ერთ მოზრდილ ველზეა გაშლილი. ჩრდილოეთით ჯერ ისევ პატარა და მოკრძალებული სხალთის წყლის სათავე ჩაუდის შხუილით, აღმოსავლეთით ხირხათის მთა და მისი ციხე ამაყად თავს დასცქერის, ხოლო დასავლეთით და სამხრეთით ცისკიდური ფერდობზე შავად შეფენილ ნაძვნარს უკან მოსჩანს. ამ ველზე შემოკავებულია ათიოდე დღიურის სივრცე ადგილი და მის ერთ კუთხეში ორი ორ-სართულიანი სახლი დგას ხისა: ერთი დიდი – მასპინძელთათვის, ხოლო მეორე მომცრო – კონალი, სტუმრებისათვის. ეს უკანასკნელი ახალ გემოვნებაზეა აშენებული და ახალი ავეჯით მორთული. ეს სასახლე დროებით საცხოვრებლადაა აშენებული: შერიფ-ბეგის შვილები და მათი ოჯახობა გაზაფხულ-შემოდგომაზე (საზაფხულო სამოვრებზე საქონლის ამორეკვის და დაბრუნების დროს) რამდენიმე კვირას ატარებენ აქ.

ეზოს შუაგულ ადგილზე დასაფლავებულია თვით შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილი, რომლის შესახებ არა ერთხელ გვქონდა ლაპარაკი ჩვენს წინა წერილებში. როგორც ვიცით, ეს ბეგი გარდაიცვალა პეტერბურგში 1892 წელს და მისი სურვილის თანახმად, მისი გვამი შვილებმა აჭარაში მოასვენეს და სამშობლო მიწის ეს ადგილი ამოურჩევიათ განსასვენებლად.

აქ გამოვლის დროს სასახლეში რამდენიმე ცოლი-ლა დაგვხვდა ბეგებისა და აგრეთვე მათი უმცროსი დაი – ვერა-ბატი (ვერა ნათლობის სახელია, ხოლო ბატი შემოკლებული „ბატონია“). ეს ქალი შერიფ-ბეგს პეტერბურგიდან ცოლად ჩამოყვანილი გერმანელიქალის ხელში მიეცა და ქრისტიანულად არის მონათლული. 17 წლისაა, ტანმაღალი, თეთრ-გვრემანი და მეტად ლამაზი. რადგან თავის რძლებთან იზრდება, თუმცა ქრისტიანია, ისიც მაჰმადიანურ წესს მისდევს და გარეშე კაცის

ცნობისმოყვარე თვალებს ემალება. ჩვენ ერთხელ სრულებით შემთხვევით მოვკარით თვალი, თორემ, შეიძლებოდა, აქედან ისე წავსულიყავით, არც კი გვენახა ეს პირველი ქრისტიანი გამაჰმადიანებულ აჭარელთა შორის. ვერა-ბატს დედის გარდაცვალების შემდეგ ზრდიდა მისი დეი-და და, სხვათა შორის, რუსულსაც ასწავლიდაო. მაგრამ მის შემდეგ თავის რძლებთანაა და ისეთ აღზრდას ღებულობს, როგორც შეჰფერის #227#

მაჰმადის მორწმუნე ქალს. ქართული ლაპარაკი კარგად იცის. იცის აგრეთვე ქართული და ოსმალური კითხვა. მისი მასწავლებლობა დაკისრებული აქვს ბეგებთან მყოფ ახალგაზრდა მოლა ბერიძეს. დიდი არ არის ამ პედაგოგის გონებრივი ავლა-დიდება: როგორც თვითონ მითხრა, ოთხი წლის ჭაპან-წყვეტის შემდეგ არაბულად ყურანის წაკითხვა უსწავლია, თუმცა წაკითხულის შინაარსი არ ესმის, იცის აგრეთვე რუსულისა და ქართული ბეჭდურის წაკითხვა. ეს არის და ეს! ასეთ პედაგოგსა აქვს მომავალი დედის აღზრდა ჩაბარებული! აქ მისი ცოდნა და განსწავლულობა საკმარისად არის ცნობილი, მეტს არავინა თხოვს. საინტერესო ის არის, რომ ეს მოლა პედაგოგობის გარდა მოსამსახურის თანამდებობასაც ასრულებს ბეგების სასახლეში. მაგრამ აქეთკენ არც ეს გარემოება აკვირვებს ვისმე. როცა მოლასა ვკითხე, რამ გაიძულა მოსამსახურეობაც გეკისრა-მეთქი, მიპასუხა, პაწა ფარა მინდა მოვავროვო, რომ მერე სტამბოლში წავიდე, ერთი რვა წელიწადი ვისწავლო იქ და ხოჯობა ვიშოვნოვო. თანაც მთხოვა, წიგნის (ქართულის) კითხვა კი ვიცი, მაგრამ წერა ვერავინ მასწავლა და ძალიან კარგს ინებებთ მასწავლიდეთო. მეც სიამოვნებით მოვუჯექი და რამდენიმე საათის განმავლობაში ქართული ხელნაწერი ასოების ხასიათი გავაცანი. სიხარულით ცას ეწია: ახლავ ვერა-ბატისაც ვასწავლი გურჯულ წერასაო. გამომშვიდობებისას მთხოვა აგრეთვე, ქალაქიდან მის მშვენიერ შეგირდისათვის გურჯული ქითაბი (წიგნი) გამეგზავნა. მეც დიდი სიამოვნებით გავუგზავნე „დედა-ენა“ იმ იმედით, რომ, იქნება, ამ წიგნის საშუალებით მაინც გაიცნოს მისმა შეგირდმა, ცოტათიც არი, ჩვენი ცხოვრება, იქნება, სახელმძღვანელო წიგნის გავლენით ოდნავადაც არის ატოკდეს მისი ნორჩი და მიძინებული ქართული გული...

ბეგების სასახლეს სამხრეთ-აღმოსავლეთით მშვენიერი ნაშენი ტყე აკრავს ნაძვისა. გზები რომ იყოს და მასალის გამოტანა და გაყიდვა შეიძლებოდეს, ამ ტყის პატრონთათვის მეტის-მეტად სახარბიელო იქნებოდა. მაგრამ უგზოობა, როგორც სხვაგან აჭარაში, აქაც ყოველგვარ ეკონომიურ კეთილდღეობას შავბედით ყორანივით თავს დასჩხავის და ჩასახვის ნებასაც კი არ აძლევს. მარტო შინაურ, ალაგობრივი საჭიროებისათვის თუ შედიან შიგ საჭირო მასალის გამოსატანად, თორემ ეს

ამდენი ბუნებრივი სიმდიდრე თითქმის გამოუყენებელია. ათასში ერთხელ არტანინდან და ფოცხოვიდან თუ გადმოვლენ გლეხები აქაურ ხე-ტყის სასყიდლად. მაგრამ იმათი წაღებული აქაურ ტყეს არც-კი ეტყობა. ძალიან კარგი ხარები უნდა, რომ ერთი ურმით 5 მხარის სიგრძე და 6-7 გოჯის სისხო ხე წაიღონ! ფასსაც ახდევინებენ: ერთ ურემ ნედლეზე აბაზამდე, მასალის ღირსებისდა-კვალად. ამ ფასად ხე-ტყის გაყიდვა თითქმის უსასყიდლოდ გადაყრათ, მაგრამ რას იზამენ, როცა მყიდველებს სხვა მოცილე და მეტის შემძლევი არავინა ჰყავთ! ისიც, წელიწადში ასიოდ ურემი თუ გაიყიდა, დიდ ღვთისწყალობად ითვლება! – აქეთ-
#228#

კენვე მზადდება ხის ჯამ-ჭურჭელი არტანისაკენ გასასაღებლად, ნაგრამ ამ შინანახელსაქნარს საპატო ადგილი არ უჭირავს ბაზარზე და ამიტომ ცოტაოდენი მისდევს ამ ხელობას.

ბეგების ტყეშივე ყოველ ნაბიჯზე შეგხვდებათ ძველი ნასოფლარების კვალი: სახლების ქვის საძირკვლები. ერთი ნასოფლარის გვერდით ძველებური სასაფლაო ვნახეთ: მიწაში ფართო ქვის ფიცრებია, იქით-აქეთ გვერდებზე, ზემოდანაც ფართოვე მთლიანი ქვის ფიცარი აქვს სახურავად. გვინდოდა რამდენიმე საფლავი მოგვეთხარა და შეგვესწავლა როგორც მაშინდელი დროის ადამიანის დასაფლავების წესი, აგრეთვე გვენახა, თუ რა ნივთი იქნებოდა ჩატანებული მიცვალებულთან ერთად საფლავში, მაგრამ ჩვენი სურვილი სურვილად დარჩა. მითხრეს, ერთი ქვის ჯვარიც იყო აქაო, მაგრამ არ ვიცით, სად არისო. ეს გარემოება ნებას გვაძლევს ვიფიქროთ. რომ ეს სასაფლაო ქრისტიანობის დროისა უნდა იყოს. სასაფლაოზე ამოსული სოჭის ხეებიც ორას წლისაზე მეტის ხნისანი არიან. ეტყობა, ერთ დროს დიდი სოფელი ყოფილა. დღეს კი სოფ. ქოჩახში ბეგების მეტი არავინ სახლობს. როგორც ხალხში დარჩენილ თქმულებიდან ჩანს, მცხოვრებნი ამოწყვეტილან (ომისა თუ ჭირისაგან). მთელ სოფელში ორი და-ლა დარჩენილა. ერთიმეორესათვის უთქვამთ: ჩვენ რაღას გაუჩერდეთ ამ უბედურ ალაგსაო, აქაურობას გავშორდეთო (თურქულად „ქოჩახ“) და ხირხათის ციხეზე ასულან. თუმცა, ხალხის თქმით, ამ სოფლის სახელი ოსმალური სიტყვა უნდა იყოს, მაგრამ შეიძლება ეს სახელწოდება ქართულიც იყოს. ქართულად „ქოჩახი“ პატარა ქოთანსა ჰქვიან. ადვილად შესაძლებელია, ეს სახელი ამ სოფელს თავის მდებარეობის გამო დარქმეოდეს: აქაურობას ყოველ მხრივ მთები აკრავს და ქოთანთან დიდი მსგავსება აქვს.

ნახევარი დღის დასვენების შემდეგ სალამი მივეციტ ჩვენს სტუმართ-მოყვარე მასპინძელს, ზექერია-ბეგს, და დავემვით სხალთის-წყლის დაყოლებაზე. პირველი პუნქტი, სადაც უნდა გავჩერებულიყავით იმ დამეს, სოფ. ხიხადირი იყო. ამ სოფელში ისევ დღის სინათლით ჩავედით,

ასე რომ მანდაურობის დათვალიერება იმავე დღეს შეგვეძლო. წარმოიდგინეთ, ოთხკუთხევი ამართული და ტყით დაბურული მთები, რომელნიც ერთიმეორეს ძალზე ახლო მიჰკვრიან და რომელთა იქით არაფერი ჩანს. ამ მთების ძირას ერთ მტკაველ მიწაზე ერთმანეთზე მიკრულია თხუთმეტობედი მოსახლე ხიხაძირელების ხის სახლები. ცის ერთ ნაჭერიდან, რომელიც ქვაბის სარქველივით აქაურობას დაცქერის, მთელი დღის განმავლობაში მზე საათ, ან საათნახევარს გზავნის სოფელში თავის სხივებს. ეს ზაფხულობით. ზამთრობით კი, როცა მზე უფრო სამხრეთისაკენ არის ხოლმე გადახრილი, მთელი თვეობით აქაურებმა არ იციან, მზე და მისი ცხოველყოფელი სითბო და სინათლე რა არის!...

#229#

სოფ. ხიხაძირში შესვლისთანავე გხვდებით მიწასთან გასწორებული სამირკველი ძველი დროის ეკლესიისა, რომლის ნანგრევებზე ჯამე გაუშენებიათ. ეკლესიის თლილი ქვები აქავე წყაროს წყლის ამოკირვისათვის მოუხმარებიათ. ამ ქვათა შორის ერთი ქვაა დატანებული (1 მტკაველი და 3 გოჯი განი აქვს და 2 მტკ. და 3 გოჯი-სიმაღლე), რომელზედაც ჯვარია გამოსახული, ონკანს ზევითაც თურქულად აწერია: „ჩემი სულის საოხად გავაკეთე ეს წყარო სელიმ-ალამ (შემდეგში სელიმ-ფაშად წოდებული სელიმ ხიმშიაშვილი) 1202 წელს (ჩვენებურად 1785 წელს)“.

სალამოხანზე ამ წყაროს მახლობლად თავი მოიყარეს აქაურმა მხცოვანთა. მეტად ფრთხილად გამომკითხეს ვინაობა. დიდი ეჭვით უყურებდნენ ჩემს მოგზაურობას ამ ღვთისა და კაცისაგან მივიწყებულ მხარეში. გადასახადით ისე არიან დაშინებულნი, რომ ყველა უცხო კაცს, აქეთკენ გადმოტყორცნილს, ეჭვის თვალთ უყურებენ: ყველა მთავრობის მოხელე ჰგონიათ და მათი სიმდიდრის შესატყობად გამოგზავნილი, რომ მერე ახალი რამ გადასახადი გააწერონ. ვერ წარმოუდგენიათ, ქვეყანაზე არსებობდეს ვინმე ძე ხორციელი მათი გულშემატკივარი, მათი კეთილის მდომი. ყოველ კითხვაზე ცდილობენ პირდაპირ არ გიპასუხონ, ან ორჭოფი და სინამდვილეს დაშორებული პასუხი მოგცენ, თავიანთი გაჭირვება ერთი-ათად გააზვიადონ და მეტად უმწეოდ და უსასოოდ მოგაჩვენონ თავი. დიდი „ფიცი მტკიცი“ დამჭირდა დამერწმუნებია, რომ არავითარი ბოროტი განზრახვა და ფარული აზრი არა მქონდა და რომ მათთან მხოლოდ სამოყვროდ ვიყავ მოსული.

ჩემს თანამოსაუბრეთა შორის ერთი ხნიერი სოფლელი ერია, გვარად ბერიძე. აჭარაში უკანასკნელად (ოთხმოციან წლებში) მომხდარი ოლქობის (აჯანყების) დროს მთავარ მომქმედ პირად ეს ბერიძე ყოფილა. სხვათა შორის, ეს სოფელი, ხიხაძირი, გამხდარა ბრძოლის ასპარეზად და

აჯანყებულნი რუსის ჯარს აქ უმკლავდებოდნენ. თავზარი დაგვეცა მიაშო ძველმა მეომარმა ბერიძემ, – როცა გავიგონეთ, რომ ჩვენი ხვან-თქარი დამარცხდა და „მოსქოფებმა“ (ვითომ მოსკოველებმა ანუ რუსებმა) დაიჭირეს ჩვენი მხარეო. მთელი ქვემო და ზემო-აჭარა ფეხზე დადგა, ვისაც თოფის ადგა შეეძლო, სულ ოლქად გავედით და გადავწყვიტეთ „მოსქოფი“ აქეთკენ არ შემოგვეშვა. ჩვენი ჯარი ხიხადირში დაბანაკდა. რუსის ჯარი ქოჩახში იდგა, თან ახლდა შერიფ-ბეგი (ხიმშიაშვილი). ხალხი საყვედურს უთვლიდა შერიფ-ბეგს: – შენაა, რომ გვიღალატე და გავგყიდე, თორემ რუსს აქ რა უნდოდაო. გაბოროტებულმა ხალხმა შერიფ-ბეგს სხალთაში სასახლე დაუნგრია. ხულოში უფროსის კანცე-ლარია და ყველა ქალაქები გადასწვა, თვითონ მეფისოვს (ხულოს უფროსს) მოუკვლელს არ გავუშვებდნენ, რომ დროზე არ გაქცეულიყო. დიდხანს ვეწინააღმდეგებოდით რუსს, მაგრამ ბოლოს მაინც გვაჯობა. ამ ოლქობის დროს მეც შემიპყრეს და უნდა დავეხვრიტეთ, ერთს კაცს #230#

რომ არ გადავერჩინეო. ნაომევს მთავრობას თხოვნა მივეცი, – პენსია დამინიშნეთ-მეთქი. ოცი წელიწადია მას აქეთ და პასუხი არაფერი ის-მისო. იქნება მომიხერხოთ და ჩემი თავი მოაგონოთო. რომელ მთავრობას მიეცი თხოვნა-მეთქი? ვკითხე. – რუსისას, – გულუბრყვილოდ მიპასუხა. – ძალიან ვეჭვობ, რუსეთის მთავრობამ თავისი სალდათების მკვლელს წყალობის თვალთ მოგხედოს მეთქი!... მერე ვკითხე: რატომ თურქეთის მთავრობას არა სთხოვე-მეთქი. – ასე მითხრეს, ახლა ჩვენი არა ხართ, რუსეთს ეკუთვნით და ისინი გაარჩევენ შენს თხოვნასო.

მეორე დილას, სანამ ხიხადირს გამოვეთხოვებოდით, ვნახეთ იქვე მახლობლად სერზე აგებული ციხე, „ვარდ-ციხე“-დ წოდებული. ეს ად-გილი ყელია მთელი ხეობისა და ზედ აშენებულ ციხესაც დიდი მნიშ-ვნელობა ექნებოდა მტრისაგან ამ ხეობის დაფარვის დროს. ციხე ორია: ერთია იმ ადგილას, სადაც კალოთის-წყალი სხალთის წყალს ერთვის, მეორე მის ზერელეა. ორივე კარგად მოზრდილებია და ნახევრად დან-გრეულებია. ციხის კედლებს დატანებული აქვთ ჩუქურთმებიანი თლილი ქვები, ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ ეს ქვები ეკლესიისაა. გარემოება ნებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ციხე თურქების ბატონობის დროს არის აშენებული, თორემ ქრისტიანები, მეტადრე იმ დროს, ეკლესიის ქვებს ციხეს არ მოახმარდნენ. შესაძლებელია, ეს ქვები ხიხადირის ეკლესიისაც იყოს; ალბათ, თურქებს ტამარი დაუნგრევიათ და მისი მასალა ციხი-სათვის მოუხმარნიათ.

ხიხადირიდან მეტად დახრამული გზა იწყება. ამის მიზეზი პატარა ხევებია, რომელნიც თითქმის ყოველ ნაბიჯზე ჩამოდიან სხალთის-წყლის მსაზ-

რდობლად და საშინლად ხრავენ ნიადაგს. უმეტესი ნაწილი ამ ღელეებისა ზაფხულობით თითქმის მშრალია და ქვეშ შორის აღარც-კი ჩანს ხეირი-ანად. პირველი შეხედვით კაცსა ჰგონია, ამაზე უწყინარი არაფერი უნდა იყოსო, მაგრამ საკმარისია დააკვირდეთ მათს კალაპოტებში ერთი მეორეზე შემდგარ უზარმაზარ ლოდებს და საზარლად დახრულს და დაღლექილ ნაპირებს, რომ სავსებით წარმოიდგინოთ, თუ რა ძალას იკრებენ ეს ღელენი წყალდიდობის დროს! საშინელია თურმე მათი ყურება ამ დროს: უზარმაზარ ლოდებს პატარა კენჭებივით მოათამაშებს, ძირიანად მოგლეჯილ უშველებელ ხეებს ერთი მეორეზე ხერგავს, ნაპირებს ანგრევს და თან მიაქვს ყანები, სოფლელთა წისქვილები და სხვა ავლადიდება. საცა პატარა ღელენი ამას ჩადიან, სხალთის-წყალი ეს წმინდა მთის მდინარე, ამავე დროს, რა თქმა უნდა, დიდი რისხვა უნდა იყოს!...

აქაურობის მტერი, გარდა ამ ღელეთა – მეწყერია. შემოდგომა და ავდრები ისე არ გაივლის, რომ ზემო-აჭარაში რამდენიმე ალაგას არ ჩამოირღვეს მთა. ამ ჩამორღვევის დროს საშინლად მახინჯდება ნიადაგი. იღუპება ხანდახან სოფლელთა სახლ-კარი, ტყე, ნათესები. მაგალითად, #231#

1895 წლის ავდრების დროს ხულოს მახლობლად, სოფ. ყადი-ოღლების ზემოთ ჩამოსულმა მეწყერმა ქვეშ დაიტანა ოთხი მოსახლე, მათი საქონელი და სახნავ-სათესი. იმავე ხანებში ხულოს ქვემოთ ჩამოირღვა სოფ. ჩაოს ტყე, ოცდა ათ დღიურზე მეტი. ხოლო სივრცით ყველაზე დიდი ადგილი უჭირავს სოფ. ვერნების (სხალთის ხეობაში) მეწყერს. აქ ჩამოქცეულია 50 დღიურზე მეტი მიწა და ჩამოღლექილი ნიადაგი შორს მანძილიდან მოსჩანს წითლად. ნიადაგის ამგვარი რღვევა ჩვენს ქვეყანაში ერთი აქ შეხვდება კაცს და მეორე – რაჭაში, რომელსაც გეოლოგიურად დიდი მსგავსება აქვს აჭარასთან.

დილას ხიხამირიდან გადმოსული, სადილობისას უკვე სოფ. ვერნებში ვიყავით. სოფელში ექვსი-შვიდი კომლი მოსახლე იქნება. მთელი სოფელი ვიწროდ, ერთ დაქანებულ ფერდობზეა მიკრუნჩხული. სოფელში შესვლისთანავე თქვენს ყურადღებას ერთბაშად იპყრობს აქაურების დაავადებული სახე. წამლად ერთს ადამიანს ფერი არა აქვს. ყველანი ჩაყვითლებულნი, უმეტესად ქოსანი არიან, თითქოს, ეს არის, სამარიდან ამოუღიათო. ძლივას დადიან, მიხვრა-მოხვრასა და ლაპარაკში სიცოცხლე აკლიათ. ათი კაცი ვნახეთ დამათ შორის ოთხს უშველებელი ჩიყვი ჩამოკიდებოდა კისერზე ცხვრის დუმასავით, ორი იდიოტიც ერიათ, პირზე განუწყვეტლად დორბლი ჩამოსდიოდათ. საინტერესოა გამოკვლევა სოფლელთა ასეთი გადაშენების მიზეზისა. ჩვენ მოვალეობად ჩავთვალეთ, მხოლოდ ფაქტი აღგვენიშნა და სპეციალისტის ყურადღება ამ საგნისათვის მიგვექცია. ამ ფაქტის აღნიშვნასთან ისიც

უნდა ვთქვათ, რომ ამ სოფელს სრული ამოწყვეტა ან გადაშენება მოე-
ლის. ცხადია, ჰავა ან წყალი ხელს არ უწყობს მცხოვრებთა გამრავლე-
ბას, რასაც თვით მისი სახელი „ვერნებიც“ მოწმობს. საფიქრებელია,
ოდესმე იმაზე მეტი უნდა ყოფილიყვნენ მოსახლენი აქ, ვიდრე დღეს
არიან, მაგრამ შემდეგში აქაურობა ამოწყვეტილა, გავერანებულა.

თქვენსავე ყურადღებას იპყრობს აქ ის ჩუქურთმებიანი ქვები, რომ-
ლებიც აქაურ საბძლებს, სახლებს, ყორეებს და კალთებსა აქვთ დატა-
ნებული. თქმა არ უნდა, მახლობლად ქვის ეკლესია უნდა ყოფილიყო.
და მართლაც, საკმარისია გზიდან რამდენიმე ნაბიჯი გადადგათ, რომ
თავს წაადგეთ დანგრეულ ეკლესიის საძირკვლებს, მიწასთან გასწორებუ-
ლებს, რომელთა შორის კაკლის ხეა ამოსული. ამ დროს ვერავინა ვნა-
ხეთ აქ, რომ რამე ეამბნა ამ ეკლესიის შესახებ, ხოლო ერთ კუთხეში
წავაწყდით ერთ ჩუქურთმიან და წარწერიან თლილ ქვას, რომელმაც
ჩვენი ცნობისმოყვარეობა ასე თუ ისე დააკმაყოფილა. ამ ქვას განი ათი
მტკაველი აქვს, სიმაღლე ოთხი და სისქეც – ერთი მტკაველი. ზედ გამოყ-
ვანილ ჩუქურთმების თანახმად, ეს ქვა ეკლესიის შესავალ კარს ზემოთ
უნდა ყოფილიყო ჩატანებული. მისი ხუცური წარწერა მეტად ძველებუ-
რია, უმეტესად წაშლილია და ძნელად იკითხება. რამდენად შეგვეძლო,
ფრთხილად და გულმოდგინედ გადმოვიღეთ. მაგრამ მარტო ჩვენს თავს
#232#

არ ვენდეთ და მისი წაკითხვა ვსთხოვეთ ჩვენს ისტორიკოსს თ. ჟორდა-
ნიას, რომელმაც, მიიღო რა სახეში ის გარემოება, რომ ამ წარწერის
გადმოღების დროს, რომელიმე ხაზს ან ნაწილს ასოსას უნებურად
გამოვუშვებდით ან უნებურადვე ოდნავ შევსცვლიდით, ასე აღმოიკითხა:
ქ ე (ქრისტე) ად ნ (ადიდენ) ეე ნი (ერისთავთ ერისთავნი) გრგოლ
(გრიგოლ)და აბს რი (და აბუსერი)და გ ი (გიორგი) და (ზე) შქენი (და
ზ ქრ (ზაქარია)“.

ეს წარწერა სოფ. ვერნების ნაეკლესიარის ქვისა, ბ-ნი თ. ჟორდანიას
აზრით, მეტად საყურადღებოა, რადგან მოიხსენებს ცნობილ აბუსერის-
ძეთა გრიგოლს და სხვ. აბუსერიძეთა შტო აღნუსხულია ბ-ნი თ. ჟორდა-
ნიას „ქრონიკებში“ (მეორე ტომი, გვ. გვ. 122-123; 120 და 121) და
აქიდან ჩანს, ვინ როდის ცხოვრობდა. ამ შტოებში ბემქენ აბუსერიძე
მოხსენებული არ არის. შეიძლება, ვერნების წარწერაში მოხსენებულნი
აბუსერიძენი შემდეგი დროისანი იყვნენ (XIV—XVI საუკ.), რომელთაც
ჩვენი ისტორია არ იცნობს, და ანუ სულ უძველესი დროისანი (IX—XI
საუკ.), რომელნიც ნაკლებად არიან ცნობილნი. აბუსერიძეთ სჭერიათ
ოპიზა და მისი არემარე – აჭარა-შავშეთი ანუ ეგრეთ წოდებული, ხიხათა
საერისთავო.

ამ ნაეკლესიარის მახლობლად, გზის პირას, ერთი უზარმაზარი ურთ-

ხელი დგას, ერთ საერთო ძირზე ორ ტანად ამოსული. სისხო ოთხი კაცის ხელის შემოწვდომა აქვს. როგორც ვიცით, ეს ხე ძალიან ნელა იზრდება, ასე რომ, ჩვენი ანგარიშით, სულ უკანასკნელი, ექვსი საუკუნისა მაინც უნდა იყოს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ხე დარგულია ეკლესიის აშენებისთანავე, რაც მოწმობს ცერნების ეკლესიის სიძველეს და მის წარწერას ეთანხმება. ამ ხეს ტოტები ჩამოცლილი აქვს და არც მაღალია, მაგრამ სიცოცხლით დღესაც ცოცხალია, თუმცა კაცის სიმაღლეზე ტანი სულ გაჩორკნილი აქვს, – ეტყობა, მოცლილი ხალხი დანით ზედ ვარჯიშობს და მის მკვეთელობას იჩენს.

სოფ. ვერნების ცოტა ქვემოთ, სხალთის-წყალზე გავედით და დავადექით საკმაოდ კარგ გზას, რომელიც სოფ. სხალთიდან სხალთის-წყალის მარჯვენა ნაპირით გამოუყვანია შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილს. ეს გზა სხალთიდან მეცხრე თუ მეათე კილომეტრზე წყდება, შერიფ-ბეგს-კი ნდომებია თვით ქოჩახამდე გაეყვანა და ამ რიგად სოფლელთათვის მისვლა-მოსვლა გაეადვილებინა ამ ორ პუნქტს შუა. მაგრამ რადგან ეს ამბავი ჯერ ისევ თურქების დროს ყოფილა, ოსმალეთის მთავრობას პოლიტიკური მოსაზრებით გზის დანარჩენი ნაწილის გაყვანა აუკრძალავს: ქოჩახამდე რომ გზა გაკეთდეს, რუსს ახალციხიდან შემოსვლა გაუადვილდებაო.

#233#

მთელი ეს გზა დაფარულია უხსოვარ დროიდან წიფლით. აქა-იქ გამოერევა წაბლი, მუხა და ფიჭვი. ტყე ისე ხშირია, რომ მზე თავის სხივებს შიგ ვეღარ ატანს. მგზავრი ნეტარებაშია: რაც უნდა სიცხე იყოს ამ ხეების ტოტების მფარველობის ქვეშ მყოფი უზრუნველყოფილია, ნელი სიო საამოდ ეალერსება სახეზე და სულთქმას უადვილებს. თან სამოთხისებური სიჩუმეა გარშემო გამეფებული. სხალთის-წყლის ხმა ქვეშიდან ნელ დუდუნად-და ამოდის. ამ უცნაურ ბუნებაში ჩვეულებაც უცნაურია: ბუმბერაზ წიფელზე ადამიანს როგოები გაუტანია გარეული ფუტკრის საბუდრად და ტოტებზე კავებით ჩამოუკიდნია აკვანივით. გარეული ფუტკარი ამ მზამზარეულ ბინაში სიამოვნებით ბუდდება და აქაურ გლეხს წლითი წლობამდე თაფლს არ აკლებს. როგოს დამკვიდებელს სრულიად არ ეფიქრება იმისა, მეზობელი მივა და როგოდან თაფლს მომპარავსო; ჩვეულების მიერ დაკანონებულია, რომ ვინც ერთხელ დაჰკიდა როგო ხეზე, და ხეს ცულით ნიშანი დაადო, მერე იმის საკუთრებაა ნიშნიანი ხეცა, როგოცა და შიგ დებული თაფლიცა, – სხვა რაც უნდა უჭირდეს, პატრონის დაუკითხავად ხელს ვერ ახლებს, თუმცა სრულებით არ ეშინიან, რომ ამ უდაბურ ტყეში ვინმემ მოასწროს სხვის ქონების დასაკუთრების დროს. ადამიანის შემდეგ, როგორც ვუწყით. დათვს აქვს საშინლად აღებული თაფლის გემო. ეს კი, როგორც მოგეხსენებათ,

სირცხვილ-ნამუსს ბევრს არ დაგიდევთ, სხვის საკუთრების პატივისცემა მაინც და მაინც არ იცის და დიდი სიამოვნებით ჩაიტკბარუნებდა პირს ასე ადვილად გაკეთებული თაფლით, მაგრამ საქმე ის არის, რომ გლახს ცოტა იმაზე მეტი ჭკუა გამოუჩენია: როგო ისეთ ტოტზე დაუკიდნია, რომ თაფლის მტერს დათუნას თუ სულმა წასძლია და ზედ გავიდა, დიდხანს არ დაავიწყდება თავისი გაუფრთხილებლობა: ტოტი მის სიმძიმეს ვეღარ გაუძლებს და ორმოცი მხარის სიმალიდან წამოსულმა ძირს თქვენი მოწონებული სასახლე უნდა ააგოს; კიდევ კარგი, თუ გვერდები მთელი შერჩა!... ასე რომ, გლახის ეს „ბუნებრივი“ ქონება ყოველ ფათერაკისაგან უზრუნველყოფილია. თაფლის ამოღების დრო რომ მოვა, პატრონი როგოს დასცლის და ისევ თავის ადგილზე დაჰკიდებს მეორე მოსვლამდე: აღარც შიში მოპარვისა, აღარც მოვლა-წვალეობა, აღარც რამე ხარჯი და ბორჯი!...

დავუპირდაპირდით სოფ. ფაჩხმასაც, განთქმულს თავისი რკინის წყლებით. სოფელი, მსგავსად სხვა აქაური სოფლებისა, გაშენებულია ფაჩხმატელის კლდეზე, რომელიც ერთ დროს, როგორც ხალხში დარჩენილი ამბავი მოგვითხრობს, მსხვერპლი გამხდარა ნიადაგის რღვევისა. ეს კლდე შუაზე გაპოხილა და ერთი ნაწილი დღე-დღეზე ძირს ჩამოსაქცევად ემზადებოდა თურმე. მაგრამ ხალხის ფანტაზიამ ეს კლდე აამეტყველა. ხალხის გასაფრთხილებლად სულ იმახდა თურმე: „მოვდივარ, მოვდივარო“. ერთხელ მის ძირას ერთ დედაკაცს სარეცხი სდგმია. მოესმა კლდის ძახილი: „მოვდივარ, მოვდივარო“, მთელი დღის განმავლობაში #234#

იმდენი იმახა, რომ დედაკაცს მოთმინების ფიალა აღევსო და შეუტია: „რა თავს იგდებ! ყურთა სმენა კი წაიღე! სულ იმახი „მოვდივარო“ და ამდენ ხანს რითი ვერ მოხვედი? კლდემ იწყინა დედაკაცის შეუპოვრობა, ერთბაშად მოსკდა და დედაკაციც ქვეშ დაიტანა. ეს დედაკაცი დღესაც ამ კლდის ქვეშ არისო, – დასძენს ხალხის თქმულება. ამ ფაჩხმატის კლდის ამბავი დღესაც ანდაზად არის გადაქცეული. ვინმე რომ დაჟინებით დაიწყებს ძახილს ერთსა და იმავე საგნის შესახებ და თავის ნათქვამს ბოლოს არ მოუღებს, ეტყვიან: „რას იმახი ფანჩხმას კლდესავითო?!“

ჰა, შეთხელდა ტყე, გზაც გათავქვეითდა. მზემ უფრო და უფრო მოუმატა კუნას. 1.600 მეტრის სიმალიდან 693 მეტრზე დავემვით; უკვე სხალთის მიდამოში ვართ. ბუნებამ ერთბაშად იცვალა ფერი, სიცივის სამეფოდან სითბოში შევედით: გამოჩნდა ტყემალი, ვაზი, ატამი, შვინდი, რაც სულ ოთხი-ხუთი საათის წინ გამოვლილ ადგილებზე აღარ ხარობდა. გამოჩნდა მცოვანი და უტყუარი მოწმე წარსულისა – სხალთის ტაძარი. ტაძრამდე ასიოდ ნაბიჯის მანძილზე, გზის პირას, ძველი შენობაა ქვით-კირისა, ანუ სხალთის ტაძრის თაბუნის მარანი, მიწაში ჩამარხული უზარ-

მაზარი ქვევრებით. საკვირველია, ამდენ აოხრებას და მუსვრას როგორ-ღა გადარჩა თითქმის ხელუხლებლად ეს ქვევრები, ნაშთი ძველი ქართული კულტურისა. ეტყობა, სხალთის არე-მარეში ძველად დიდძალი ღვინო მოდიოდა, რომ მისს შესანახავად ასეთი ქვევრები სჭირდებოდათ. ახლა ათასში ერთხელ თუ შეხვდებით სადმე გამეჩხერებულ და საცოდავად დაკნინებულ ვაზს. ამ მარნის მახლობლად კლდეში მრავალი ნაშთია ბერების სენაკებისა.

თვით სხალთის განთქმული ტაძარი ფერდზედაა აშენებული. უგუმბათოა და ორპირად ჩამომავალი სახურავი აქვს. სიგრძე მისი 25 ნაბიჯს უდრის, განი – 12 და სიმაღლეც 12 ნაბიჯი ექნება. შიგნითა და გარეთ ეკლესიის ტანი თლილის ქვით არის ნაგები. სამწუხაროდ, საცა-კი ხელი მისწვდომიათ, ეს ქვები ყველგან ჩამოუღლეტიათ. დახურული ლორფინითა ყოფილა, მაგრამ ისიც სულ აუცლიათ; მრავალ ალაგას თალი დამსკდარია, ისე რომ შიგნით მზის სხივიც კი შედის. რა თქმა უნდა, ასე გაძარცვული სახურავი დიდხანს ვერ გაუძლებს ბუნებას და უეჭველად მალე უნდა ჩამოიშალოს. აღმოსავლეთის მხრით სამი მშვენიერი ხელოვნური ჩუქურთმით შემკული სარკმელი აქვს ჯვრის სახისა. შიგნით მთელი ეკლესია მხატვრობით ყოფილა დაფარული, მაგრამ მტარვალურ ხელს არაფერი დარჩენია შეუგინებელი და გაურყვნელი: საცა ხელი მისწვდომიათ, მხატვრობანი ჩამოუფხეკიათ. საცა მაღლა ყოფილა, ტყვიით დაუცხრილავთ, ბოლოს, შიგ ცეცხლი დაუნთიათ და კვამლით სულ ერთიანად გაუმურავთ ეკლესიის ზემო ნაწილი. ჭერში ოთხივ კუთხივ ჩაძირულია ხმის გასადიდებელი ჭურები, რომელნიც მტრის ხელს ხელუხლებლად გადარჩენილან. იატაკი, რა თქმა უნდა, თლილი ქვებით იქნებოდა მოგებული, მაგრამ ახლა წამლად ერთსაც ვერა ნახავთ აქ #235#

თლილ ქვას: სულ აუცლიათ. იქაურობა ფეინითა და სკორეთი სავსეა. უპატრონო ეკლესიას ეშმაკები დაეპატრონენო, – აბა სწორედ ამ ტაძრის შესახებ ითქმის. გარშემო მაღალი გალავანი აქვს შემოვლებული, სადაც ძველად დარგული ბზა დღესაც დარჩენილა და მიდამოს თავის სუნსა ჰფენს. საზოგადოდ, უნდა ითქვას, რომ ხუროთმოძღვრების მხრივ სხალთის ტაძრისთანა ძვირფასი ამ მხარეზე ერთიც არა ყოფილა, ჩვენი ცხოვრების აყვავებული ხანის დიდება ამ ტაძარში სრულად ისახება. და მართლა, სასწაულად უნდა ჩაითვალოს, რომ მტერთა ხელს გადაურჩა და ჩვენამდე ამ ნახევრად შებღალული სახით მაინც მოაღწია. სხვა ეკლესიები კი, მაგალითად, ხულოსი გამძვინვარებულ თურქებს სულ ნალმებით დაუქცევიათ და მიწასთან გაუსწორებიათ.

სხალთის ტაძრის გადარჩენის მიზეზად, სხვათა შორის, უნდა ჩაითვალოს, როგორც აქაურებმა გვიამბეს, ის შიში, რომელიც მის დაქცე-

ვა-დანგრევის მოწადინებულთათვის ჩაუნერგავს ორ გარემოებას: ერთ აქაურ გლეხს სახლის ბუხრისათვის აქედან ერთი ციგა თლილი ქვები წაეღო, ხარებს ციგა დაუძრავთ თუ არა, გლეხს ბნედა დამართ-ნია. ხარებს ციგა უპატრონოდ შინ აუტანია. მოუკითხავთ პატრონი. ბევრი ძებნის შემდეგ ეკლესიის გალავნის ახლო დახვედრიათ სიკვდი-ლის პირას მისული. უთქვამთ, ალბათ, გურჯების (ქართველთა) ღმერთი გაგვირისხდა ქვის წაღებისთვისო და წაღებული მასალა უკანვე დაუბრუნ-ნებიათ. მომაკვდავი გლეხი მაშინვე მობრუნებულაო.

მეორე ამბავი. შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის მწყემსს ამ ტაძარში ავდრის დროს ცხვრები შეურეკია. რაღაც მიზეზით ერთი დღის განმავლობაში მთელი ფარა გაწყვეტილა და თვით მწყემსიც ლოგინად ჩავარდნილა. სხვა მწყემსებსაც იგივე დღე დასდგომია. უთქვამთ, ალბათ, ამ ჯანა-ბეთში შაითანები (ემშაკები) ბუდობენო. მთელი ეკლესია ბურდოთი და ნემოთი აუვსიათ და ცეცხლი წაუკიდებიათ.

თვით ხოჯებსაც მოუნდომებიათ ეს ტაძარი მეჩეთად გადაეკეთებიათ, მაგრამ მუშაობას შესდგომიან თუ არა, ყველანი ჭკუაზე შემცდარან და ამ განზრახვაზე ხელი აუღიათ.

ამათს გარდა, შერიფ-ბეგის მამასაც უცდია მოესპო ამ ტაძრის ხსენება, განუზრახავს აქაურობა დაენგრია და მის ნანგრევებზე სახლი აეშენებია. მაგრამ პირველ ღამეებში სიზმრებს საშინლად შეუჭამია და იძულებულ-ქმნილა სახლი სხვაგან აეშენებია.

ამ ხმებს დიდი გავლენა ჰქონია მცხოვრებლებზე და ამ ტაძრისადმი შიში და კრძალვა ჩაუნერგავს. დღეს, მართალია, ნგრევით არავინ ანგრევს, მაგრამ მგზავრები, მეტადრე მწყემსები, მეტად უპატიურად ეპყრობიან: გამვლელ-გამომვლელთათვის ეს ტაძარი სასტუმროდ გამხდარა; შიგ ანთებენ ცეცხლს, აბამენ თავიანთ საქონელს და მათი ნეხვით მანდაუ-რობას აბინძურებენ და ანაგვიანებენ.

#236#

სხალთის ტაძრის, ქართული ხუროთმოძღვრების ამ საუკეთესო ნიმუ-შის აშენება, თანახმად, ჩვენი ისტორიკოსის დ ბაქრაძისა, უნდა ეკუთ-ვნოდეს საქართველოს ცხოვრების ოქროს ხანას: X-XIII საუკუნეს. ამასვე ეთანხმება აქაურებში დარჩენილი ხსოვნა თამარ მეფისა, რომელმაც მათი თქმით, ეს ტაძარი აღაშენა და რომელსაც მეტად უყვარდა მის კედელთა შორის ლოცვა-ვედრებაო .

სხალთის ტაძრის აშენების შესახებ ორი ზეპირთქმულებაა ხალხში დარჩენილი: ტაძრის შენების დაწყებამდე თამარ დედოფლისათვის უკით-ხავთ, სად გვიბრძანებთ შენობის დაწყებასაო? – მსხალთან, – უპასუხნია დედოფალს, და მიუთითებია იქვე მდგარი დიდ მსხლისათვის. სახელიც „სხალთისა“ ტაძარს აქედან დარქმევია. მის მშენებლად გამოჩენილი

ოსტატი ყოფილა მოწვეული. ოსტატს საჭირო ქვის მასალას შეგირდი უმზადებდა ერთ კლდის ძირას, სხალთიდან ნახევარ დღის სავალზე. გამოჩენილ ოსტატს შეგირდიც თავის შესაფერი ჰყოლია. უკანასკნელს წინდაწინ გამოუანგარიშნია, რამდენი ქვაც დასჭირდებოდა ტაძრის დამთავრებას და სწორედ იმდენი მოუმზადებია, არც მეტი და არც ნაკლები. ოსტატს შენება რომ დაუმთავრებია, გამოსაცდელად შეგირდისათვის შეუთვლია, ქვა დამაკლდა და მომაწოდეთ. შეგირდს თამამად შემოუთვლია: რაც გამოგიგზავნე, ის ეყოფოდა, მეტი საჭირო არ არისო. ოსტატს სწყენია თავის შეგირდის მიხვედრილობა: ახლავე რომ ასეთი ნიჭი გამოიჩინა და მაჯობა, მერე რაღა იქნებაო? არა, ჩემი სიცოცხლე არა ღირსო. აუწევია და ეკლესიის სახურავიდან გადმოშვებულა და თავი გაუფუჭებია.

სხალთის ტაძრის დასავლეთ მხარეს მაჰმადიანური სასაფლაოა, სწორედ იმ ადგილას, საცა წინათ ქრისტიანეთ უნდა ჰქონოდათ თავიანთ მიცვალებულთა სამარხი. აქ ასაფლავია უმეტესად ხიმშიაშვილთა ოჯახის წევრები. მაჰმადიანურ საფლავზე საზოგადოდ ბრტყელი ლოდები ზეზეა მიწაში ჩასმული. ამ ლოდებად უხმარნიათ სხალთის ტაძრის თლილი და ჩუქურთმიანი ქვები, რომელთა ერთი ნაწილი ბეგის სასახლის ბუხრებისათვისაც ამოუღიათ. სასაფლაოს გვერდით ჩამოუდის ღელე და ღელეს გაღმა თვით სასახლეა ხიმშიაშვილებისა.

ჯერ გხვდებათ ღელეზე გადმომდგარი წისქვილი, რომელითაც მიდამოს მცხოვრებნი სარგებლობენ; იმას მოსდევს პატარა, ორსართულიანი სახლი-სასტუმრო, ანუ კონალი, სადაც მასპინძლად დაგვხვდა სახლის დარაჯი, ციებისაგან საშინლად დატანჯული. მთელი სოფელი, თავის ჩავარდნილ მდებარეობის წყალობით, მეტად ციებიანია. მზისაგან სხალთის-წყალს ორთქლი ასდის, რომელიც აქვე გუბდება და ზაფხულობით განუწყვეტელი ციების მიზეზად ხდება. დარაჯმა, ანუ როგორც აქ ეძახიან, ყორულჩიმ, ბოდიში მოიხადა, – ბეგები შინ არა ბრძანდებიან და ნუ გაგვიწყრებით, თუ თქვენი შესაფერისი პატივი ვერ გეცითო, და შეგვიძღვა სასახლეში.

#237#

სასახლე ხისაა, შვიდ-რვა თვალიანი და ევროპულ გემოვნებაზე აშენებული თვით შერიფ-ბეგის სიცოცხლეში. შიგ არავინა დგას. მამის სიკვდილის შემდეგ შვილებს აქაურობისათვის თავი გაუნებებიათ: ზამთრობით სამი ძმა ხულოში ცხოვრობს, მეოთხე ახალციხეში მსახურობს და მეხუთეც – არტაანშია. ზაფხულობით კი, როგორც ვნახეთ, ქოჩახსა და სარიჩაირში ატარებენ დროს თავიანთი ცოლ-შვილით. სასახლეს ათიოდ ქცევა მიწა აკრავს, რომლის კარგა მოზრდილი ნაწილი სხალთის, წყალს მოუგლეჯია. შიგ ერთ დროს მრავალი ხეხილი ყოფილა, მაგრამ

ახლა ყველაფერი თავმინებებულია. სასახლის მახლობლად ამ ბაღში პატარა სასაფლაოა, ეკლით დაფარული და გარშემო შემოკავებული. შიგასაფლავია შერიფ-ბეგის გერმანელი ცოლი და მისი ქალიშვილი, რომლის მოსანათლად მამას 1890 წ. აქ მღვდელი მოუწვევია და იმ დროს აქ დამსწრე ბ. იონა მეუნარგიასათვის მოუნათვლინებია. საფლავის მატურზე, ჯვარია ამართული.

საზოგადოდ თავმინებებული სასახლის დათვალიერება მეტად გულს უკლავს ადამიანს: ერთ დროს დიდებით ცხოვრობდა აქაურობის უფროსი და ბატონი, სიცოცხლე სდუღდა, ხშირი მისვლა-მოსვლა იყო და დღეს კი... ადამიანისა და საზოგადოდ სიცოცხლის წარმომადგენლად ერთი საცოდავი, ციებისაგან ოთხად მოხრილი, დახაშმებული დარაჯი-დაა... მოსახლეც ახლო-მახლო არავინაა, თუმცა აქაური ნიადაგი თავის ნაყოფიერებით მთელ ზემო-აჭარაში განთქმულია. ჩვენი აზრით, ციება უნდა იყოს მიზეზი, რომ მიწის ნაყოფიერებასაც არა ხარბდებიან გლეხები და აქ არ სახლდებიან. მთელ ზემო-აჭარაში თუთუნი მარტო აქ მოდის. იმის დასამუშავებლად, რადგან აქაურებმა მისი ხელი არ იციან, ლაზები მოდიან გაზაფხულზე და მოსავლის აღებამდე აქა რჩებიან. კარგი ღირსების თუთუნიც მოსდით.

სანამ ჩვენ აქაურობას ვათვალიერებდით და ვისვენებდით, დარაჯის ცოლს მჭადი გამოეცხო, ერბო-კვერცხი გაეკეთებინა და სუფრა გაგვიშალეს სასახლეში. ამას ზედ დაერთო ბროლივით წმინდა და ცივი წყაროს წყალი. თითქმის მთელი დღე ნამგზავრთ და უსმელ-უჭმელო მეტად ტკბილად გვეჩვენა ეს მცირე სასმელ-საჭმელი. ნასადილევს ცოტა თვალი მოვატყუეთ, სალამი მივეცით იქაურობას, ისევ ავიარეთ ტაძრის ფერდზე, ერთი უკანასკნელად თვალი მიმოვაველეთ მანდაურობას და შევუდექით მაღლა მთაზე მიკრულ სოფ. ჩავოს აღმართს, რომლის იქიდან გზა ხულოსაკენ გადადის.

სხალთიდან ჩაოში მიმავალი გზა მეტად მოსხლეტილია. ცხენით სიარულის შესახებ ფიქრიც მეტია იქ, სადაც თვით ცხენსაც რის წვალეებით ამოაქვს თავისი ტანი. გზის სიძნელეს აქარწყლებს თვალწარმტაცი ბუნება: ცათამდე აზიდული ფიჭვებით და ნაძვით დაფარული ზურგი მთი-#238#

სა, შორს, ვიწრო ხეობაში ხუვილით მიმავალი აქაფებული სხალთისწყალი, მთას იქით – მწვანე ხავერდის მსგავსი თხემნი მთისანი, რომელთაც თვალ-წარმტაცად ზედ დაჰყურებს ბუმბერაზი და ფირუზი თაღი ცისა.

ორი საათის სიარულის შემდეგ, კარგა შებინდებულზე, ერთს გლეხისას ჩამოვხტით ღამის გასათევად, სოფ. თაგოში. მასპინძელმა შემოგვთავაზა ყოველივე ის, რის მოტანაც შეეძლო, და რომლითაც თვითონ თით-

ქმის წლითი-წლობამდე იკვებება: ლობიო, მჭადი და ცივი წყალი.

მეორე დილას მზეს ჩვენც ავყევით და გავუდექით ბილიკს, ანუ, როგორც აქ ეძახიან, გზას, რომელსაც ქოლგასებრ ზედ დაჰყურებს კაკლის ხეები თავიანთი განიერი ტოტებით. გავიარეთ სოფ. გურძაული, ცნობილი თავისი რკინის წყლით. წყლის მთელ კალაპოტს ჟანგის ფერი აქვს. თან ისე უხვად მოდის, რომ ერთთვალთან წისქვილს აბრუნებს. სოფლელნი ამ წყალს არ სვამენ, – ფახიმიანიაო (ცუდიაო). აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ რკინისა და საზოგადოდ მადნეული წყლები აქეთკენ ხშირია, მაგრამ მათი თვისება ჯერ თითქმის არავის გამოუკვლევია, თორემ ადვილად შესაძლებელია, ეს უსასყიდლო ბუნების სიმდიდრე ადგილობრივ მკვიდრთათვის, სხვათა შორის, ცხოვრების თვალსაჩინო წყაროდ შეიქმნეს.

ცოტა ხნის უკან ზედ მოვექეციტ ქედს, რომელიც აჭარის-წყლისა და სხალთის-წყლის ხეობებს ერთმანეთისაგან ჰყოფს იმ ადგილამდე, საცა აჭარის-წყალს სხალთის-წყალი უერთდება. აქ იწყება მეტად მყიფე დადმართი, გრძელდება ხუთი-ექვსი კილომეტრის მანძილზე და ექანება პირდაპირ აჭარის-წყალში. ამგვარ გზებზე ცხენი უსარგებლოა. ურემს ხომ თვალთ ვერა ნახავს კაცი. ხარებისა და ცხენის დანიშნულებას ადამიანი ასრულებს თავის ყველაფრის ამტან და დამაშვრალ ზურგითა. ასეთ ადგილებისათვის ტვირთის ჩასატანად, ისიც ზამთრობით თოვლის დროს, მარხილებს, ანუ, როგორც აქ ეძახიან, ციგებსა ხმარობენ, მაგალითად, შეშისა ან თივის ჩასატანად. დატვირთული ციგის ბოლოზე კაცი დგას და დაცურებულ ციგას ჯობით, რომელიც იგივეა, რაც ზღვაში გემისათვის სამართი, სასურველ მიმართულებას აძლევს. ეს არის ერთი ტიპი აქაურის ურმებისა. უფრო მოვაკო ადგილას თვლებიან ურმებსაც შეხვდებოდა კაცი. მათი სახასიათო თვისება ის არის, რომ ხელნები ურემს დადმართში ერთბაშად არ აცურებს და საყენის მაგივრობას უწევს. ასეთ ურემს სელი ჰქვია. სიგრძე სელს ხუთი-ექვსი ადლი აქვს. დედნებს შუა განი 1 ადლსა და სამ გოჯს უდრის; დედნებს ხუთი საყარი აერთებს, რომელთა შუა თითო ციდა ადგილია დატოვებული. ლები დედნებზე სულ ორი წყვილია. სიმაგრისათვის დედნებს იმ ადგილას, სადაც ღერძი აქვს გაყრილი, ეგრიჯები აქვს. ღერძი თვლებშია დამაგრებული და მათთან ერთად ბრუნავს. თვითონ თვალი ერთი ადლი სიმადლისაა და ფერსოების შესაერთებლად ერთი მტკაველის სიგრძე ჭალები აქვს ხუნდში (მორგვში) ჩამაგრებული. ხელნები დედნებთან კავითაა შეერთებული #239#

ბული და მათი ქვედა ნაწილი მიწას თავისდღეში არ ასცილდება არის ამავე ტიპის სხვა ურმებიც, მხოლოდ აღარც ჭალები აქვთ, აღარც ეგრიჯა, აღარც საყარი. ბოლოს, შეგხვდებათ აგრეთვე ჯინი ანუ გოდორ-

მარხილა. ეს იგივე ციგაა უთვლებო, მხოლოდ ზედ დამაგრებულია მოწ-
ნული ჯინი გადასატანად სიმინდისა და საზოგადოდ ისეთი ნივთისა,
რომელიც ადვილად სცვივა. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სელით ერთ
უღელ ხარს 15-20 ფუთი სიმძიმის ზიდვა შეუძლია. ჯინითა და დანარ-
ჩენებით – ამაზე ნაკლებს.

ჯოჯობეთური დაღმართის სიმწარეს, ცოტა არ იყოს, გვიქარვებს
ყოველ ნაბიჯზე სიგრილის მომფენი მთის წყაროების ჩხრიალი. თითქმის
ცურვით ჩავაღწიეთ აჭარის-წყლამდე, სადაც ძველებური ქვიტკირის ხიდზე
გავედით. უკვე ნაცნობ სოფელს ყალი-ოღლებს მარჯვნივა ვტოვებთ და
ახალი აღმართით ავდივართ სოფ. ხულოში, რომელსაც ამ ერთი კვი-
რის წინათ გავანებეთ თავი.

#240#

XII

ხულოდან ბათუმამდე

**ხულოდან ქედამდე. – ქედა. შენობანი. ჯუმობა. აქაური მცხოვრებნი. თუ-
ფალ ბეგ შარვაშიძე, ქართული ენა. – ჩემი თანამგზავრები. – „წერა-კითხ-
ვის საზოგადოების“ სკოლის ნაშეგირდალი გები აბაშიძე. – მეთევზეობა. –
სოფ. აჭარის-წყალი. – სოფ. ერგე. – კაპანდიდი და კარჩხალის მთა. – აფხაზთა
სოფელი. – ძველი და ახალი ბათუმი.**

ჩვენი მთაბარობა, ჩვენგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო, ძალაუნე-
ბურად უნდა განგვესაზღვრა და ხულოდან პირდაპირ ბათუმში წავსუ-
ლიყავით. ქედამდე ორ მანეთნახევრად დავიქირავეთ ცხენი, რომლის
პატრონი ფეხით წავიდა წინდაწინ, რომ მერე უკანვე დაებრუნებია თა-
ვისი საქონელი. გამოვეთხოვეთ ჩვენს სტუმართმოყვარე მასპინძლებს
კაპიტან ალ. ბერიძეს და ხულოს ბოქაულს ვას. დეკანოზიშვილს, რო-
მელთაც ესდენ შეგვიწყვეს ხელი ზემოაჭარაში მოგზაურობის დროს.
დავადექით ახალციხე-ბათუმის გზატკეცილს, დაუსრულებელ თეთრ
ზოლად მიმავალს მწვანედ მობიბინე ტყეს შორის. მარცხნივ მოგვდევს
ხუილით ცისფერი აჭარის-წყალი, რომელსაც ნაზად დაჰყურებს იდუ-
მალებით სავსე მთის კალთები, ფიჭვითა და მუხით დაფარული. ერთი-
მეორეზე უკეთესი სურათები ბუნებისა მგზავრს სევდას უკუ-უყრის. რამ-
დენად მშვენიერია ეს გზა, იმდენად საშიშია: მეტის-მეტი სიფრთხილე
მართებს მგზავრს, რომ ამ მიხვეულ-მოხვეულ გზიდან ცხენიანად უფსკ-
რულში არ გადაიჩეხოს, განსაკუთრებით ღამით. საჭიროა ნელა სიარუ-
ლი, განსაკუთრებით მოსახვევებთან.

საათის სავალ მანძილს ისე გაივლით, რომ მგზავრს ვერ დაინახავთ. აქა-იქ გზვდებთ ბერძენი კალატოზები, ქვის ხიდების მკეთებელნი. მათ-თანვე ნახავთ აჭარლებსაც, მაგრამ ესენი უბრალო და იაფფასიან სამუშაოს ასრულებენ. შეხვდებით აგრეთვე სპარსელთ, რომელთაც ფურგონებით ბათუმიდან ხიდებისათვის საჭირო მასალა და მომუშავე ბერძენთა სურსათი დააქვთ. ცხრა-მთას იქიდან მოსული კაცი აჭარელს თავის კარ წინ პირიდან ლუკმას აცლის. აჭარელს ფურგუნისათვის საჭირო ცხენები ყოველთვის მოემებნება, მაგრამ ბეჩავს ისიც-კი ვერ მოუხერხებია, რომ თავისი ცხენი მოთხოვნილების შესაფერად გამოიყენოს და თავის კარ წინ გავარდნილი ლუკმა თავის ჯამშივე ჩაიგდოს... გაივლით ცოტას და ხედავთ იგივე აჭარელნი, გზის გასაგანიერებლად კლდეებს ნაღმით ამტვრევენ და საზოგადოდ, ასრულებენ სამარცხო და ძაღლუმადურ სამუშაოს.

ჩვენი გამოვლის დროს ამ გზაზე, რომელსაც 140 კილომეტრი აქვს სიგრძე, გახურებული მუშაობა იყო. რაც წინაწლებში ხიდები გაეკეთებინათ, 1895 წლის წყალდიდობას ყველა გაეფუჭებინა. აგრეთვე ქვა უნდა მოეყარათ 40 კილომეტრის მანძილზე. იმ შემოდგომისათვის სრულ #241#

ლებით უნდა დაემთავრებიათ და 1898 წლის გაზაფხულისათვის ბათუმსა და ახალციხეს შუა საფოსტო მიმოსვლა უნდა გაჩაღებულიყო. ეს გზა, გარდა იმისა, რომ ამ ორ ერთიმეორეს დაშორებულ და მოწყვეტილ პუნქტს შორის მიმოსვლას გაადვილებს, ჩვენს ქვეყანაში, საქართველოს სამხედრო გზის შემდეგ, სიმშვენიერით პირველად ჩაითვლება.

გამოვიარეთ ჭვანა, ახალდაბა – საზღვარი ზემო და ქვემო აჭარისა. მოვატანეთ სოფ. დანდალოსაც. აქ აჭარისწყალზე რკინის ხიდია, ახლად გაკეთებული, და მისივე გვერდით ურყევად დგის ძეგლებური ხიდი, ერთი იმათგანი, რომელნიც ზემოთ აღვნიშნეთ. ორივე სამირკველი მისი კლდოვან ნაპირებზე დგას, სიგრძე 12 მხარი აქვს, განი 4 ადლი. რადგან ახლა ზედ არავინ დადის, მთლად სუროს დაუფარავს. თქმულებაა დარჩენილი, რომ შავი ზღვიდან გემები დანდალომდე ამოდიოდნენ და მახლობლად კლდეში რკინის რგოლებია ჩარჭობილი გემების დასაბმელადაო.

ახალდაბიდან მოკიდებული გზა ვაკდება და ნიადაგიც ნაყოფიერი ხდება. თუ ზემოთ სიმიინდი მიწას ძლივას სცილდება, სამაგიეროდ, აქ თვალს ახარებს საჟენის სიმაღლე, მაგარდეროიანი, ხშირად ორტა-როიანი სიმიინდი. ხეხილიც ხშირდება მიწის ნაყოფიერებასთან ერთად ჰავაც იცვლება. განსაკუთრებით ჩავარდნილ ხეობაში ციება ზაფხულობით მეტად გახშირებულია, რაც ცხადად ეტყობა მკვიდრთა ჩაყვითლებულ სახეს, მოღეშილ მიხვრა-მოხვრას, უსიცოცხლო ლაპარაკს.

მზე კარგა გადახრილი იყო, როცა სოფ. ცხმორისში ჩავედით. სიმინდის ყანის შუა მოგრძო კარავი დაგვხვდა, სადაცა დგას გზის კეთების იჯარადარი გურული, გვარად ერქომაიშვილი, რომელსაც გურიიდან 15-ოდე მუშა მოუყვანია და გზაზე ამუშავენს. ჩვეულებისამებრ გურულმა ენაწყლიანობით ბოდიში მოიხადა, რომ ასეთ უდაბურ ადგილას შესაფერი სტუმართმოყვარეობის დამტკიცება არ შეეძლო. წარმოიდგინეთ ჩვენი განცვიფრება, როცა ამ მივარდნილ ადგილას, ამ ფაცხაში აღმოვაჩინეთ, სახელდახელო ბიბლიოთეკა ქართული წიგნებისა, რომელთა კითხვით, თავისუფალ დროს, თურმე ჩვენი მასპინძელი ერთობა. სხვათა შორის, დავინახეთ ალ. ფრონელის „მთიულეთი“, „მოამბის“ №№ და სხვ.

გზას თანდათან ერთნაირი ფერი ეძლევა, ნირშეუცვლელია, მარჯვნივ და მარცხნივ სიმინდის ყანებია გაყოლებული. აჭარის*წყალის კალაპოტი განიერდება და თვით მდინარეც მდოვრდება, დარბაისლდება; სიცხესაც ემატება. შეხვდებით ჩადრში გახვეულ აჭარელ ქალებს, რომელთაც ზურგზე გორიცა (ზურგსაკიდი კალათა) აქვთ მოკიდებული და შინისაკენ სიმინდი თუ ხილი მიაქვთ, აქა-იქ გზის გაღმა მართლმორწმუნე აჭარელ მგზავრს თავისი მოკლე ტანისამოსი ძირს გაუშლია და დაჩოქილი, სამხრეთისაკენ პირქცეული მაჰმადს ევედრება. საცა მოუსწრებს დრო ლოცვისა, იქვე შესდგება და, რაც უნდა ეჩქარებოდეს საქმეზე, ჯერ სულიერ მოვა-
#242#

ლეობას აღასრულებს და მხოლოდ მერე გაუდგება გზას. გულნებიერებით და მაჰმადის წინაშე პირნათელი...

ხულოდან დილით გამოსულნი, ქედამი კარგა შელამებულზე-და ვიყავით. აქაც თავი შევაფარეთ ქედის ნაწილის სამმართველოს კანცელარიას, სადაც უფროსის საქმისმწარმოებელმა სვ. იოსელიანმა ყოველგვარად ხელი შეგვიწყო საჭირო ცნობების შეკრების საქმეში.

ქედის ნაწილის სამმართველო აჭარის-წყლის მარცხენა მხარეს გორაკზე, ნაწილის უფროსის თუფალ-ბეგ შარვაშიძის ქვითკირის ორსართულიან სახლშია მოთავსებული და მთელ ქედას ზედ დასცქერის. ამ მხარესვე არის ჯამე ქედისა, დუქნები და საზოგადოდ სავაჭრო ცენტრი. ჩვენი მოსვლის მეორე დღეს აქ პარასკეობა ანუ, როგორც ამბობენ, „ჯუმობა“ იყო გამართული. ორპირად ჩამწკრივებულია პატარა, კოლოფების მსგავსი ოციოდ ხის დუქანი, რომლებშიც თავი კუდს ძლივს მოიქნევს აქ არის საფართლო, სამჭედლო, საწვრილმანო, სამიკიტნო და სხვა. მოვაჭრეთა შორის ადგილობრივ მკვიდრთ გარდა სომხებსა და ბერძნებსაც შეხვდებით. ამ დუქნებს შუა მოედანზე პარასკეობით სოფლელთ გამოაქვთ სხვადასხვა ხილი, ყველი, ერბო (არტანდიდან მოტანილი), რომელიც აქ ოყა სამაზახნახევრად ფასობს, ადგილობრივი შალი მეტად

მტკიცე (ალაბი 23 კაპეიკად), ცაცხვის ქერქისაგან ხელოვნურად გაკეთებული თოკები (6 მხარი აბაზად), მატყლი (ოყა 25 კაპ.), ძროხისა და ცხვრის ხორცი.

საზოგადოდ, ქედა ქვედა-აჭარის ადმინისტრაციული ცენტრია, ამასთანავე შუაგულია, ბაზარია ამ კუთხის ნაწარმოებისა. ყოველი ალებ-მიცემა ქვემო-აჭარლისა უმეტეს ნაწილად აქა სრულდება. რაც უნდა უბრალო რამ დასჭირდეს ქვემო-აჭარელს სასყიდლად, უეჭველად ქედას უნდა მოატანოს, რადგან მთელ ქვედა-აჭარაში, გარდა სოფ. აჭარისწყლისა, დუქანი სხვაგან არსად მოიძებნება.

ქედის ბაზრის გვერდით ხის ჯამე დგას. რადგან პარასკევი მაჰმადიანთა უქმეა, ჯამე მლოცველებით სავსე იყო. ცნობისმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად ჩვენც შევედით შიგ. მათებური წირვა უკვე გაეთავებინათ და ქედის მოლა, ვინმე ნაკაშიძე, ხალხს უქადაგებდა მაჰმადის სამოთხის ნეტარების შესახებ თურქულად. რამდენად შეიძლებოდა გარეგნულად შეტყობა, თვალსაჩინო ორატორული ნიჭის პატრონი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ მთავარი ის იყო, რომ მისი ნათქვამი უმეტეს ნაწილს მსმენელთა, $\frac{3}{4}$ მაინც, არ ესმოდათ, როგორც ეს მითხრეს ჯამედან გამოსულებმა. ბარემ არ გვესმის, მაგრამ რას ვიზამთ, ჯამეა, ღვთის სახლია, მაინც უნდა ვიაროთ და ვილოცოთო.

როგორცა ვთქვით, აჭარის-წყალი ქედას ორადა ჰყოფს. ორივე ნაწილი ხის მსუბუქი ხიდითაა შეერთებული; საკმარისია ცოტაოდნად ღონიერი წყალდიდობა, რომ ამ ხიდმა წყლის ძალას ველარ გაუძლოს და #243#

ორივე ნაწილს დაბისას კავშირი მოუსპოს და ერთმანეთს მოსწყვიტოს. ქედის მეორე ნაწილი, აჭარის-წყლის მარჯვნივ მდებარე, წარმოადგენს ოთხიოდ ხის დუქანს, ორსართულიან ქვიტკირის შენობას სასოფლო ქსენონისას და ორიოდ სხვა კერძო სახლს. იქვეა საწყობი და სასწორი სოფ. მერისიდან სპილენძის მწარმოებელ რიხნერისათვის ჩამოტანილი სპილენძის ლითონისათვის.

ქედის ორივე ნაწილს გაღმა-გამოდმიდან თავს დასცქერიან ნორჩი ტყით დაფარული მთანი, სადაც აქა-იქ მიუვალ ადგილას მიკოსებულია სოფლელთა სახლები.

მოსახლეთა შორის, გლეხებს გარდა, აქ არიან ბეგები. პირველი მათ შორის, შეძლებითა და მდგომარეობით არის ხანში შესული, დარბაისელი თუფალ-ბეგ შარვაშიძე, ქედის ნაწილის უფროსი, რომელიც ქედაში სამსახურის ასასრულებლად ჩამოდის, ცხოვრებით კი ქედის გარედ, თავის საკუთარ სოფელში ცხოვრობს. თუფალ-ბეგს ოფიცრის ხარისხი აქვს, სწავლა შინაური აქვს მიღებული, რუსულს, ცოტა არ იყოს გაჭირვებით ლაპარაკობს (ქართული და თურქული ზედმიწევნით იცის),

მაგრამ რუსის ადმინისტრატორობა ჩაუბარებიათ იმ დროს, როცა მთავრობას აქეთკენ გავლენიანი პირთა საშუალებით უნდა შემოეღო თავისი წეს-წყობილება. თუფალ-ბეგ შარვაშიძეზე უკეთესს, ბუნებისაგან ჭკუით დაჯილდოებულს და გავლენიანს ამ მხარეში ვერც იპოვნიდნენ. მთავრობასა და ადგილობრივ მკვიდრთა შორის ეს შუაკაცის მისია თვალსაჩინოდაც აასრულა თუფალ-ბეგმა. ჩვენი აქ ყოფნის შემდეგ დიდხანს არ დარჩენილა სამსახურში. მგონია, მეორე წელიწადს იძულებული იქნა სამსახურიდან გამოსვლის ქალაქი შეეტანა და იმის მაგივრად დაუნიშნავთ ვინმე სე-ვი.

თუფალ-ბეგ შარვაშიძის წინაპარი აფხაზი ყოფილა. რაღაცა დაუშავებია და აფხაზეთიდან მთავრის რისხვას გამოქცევია აჭარისაკენ. აქაურობა იმ დროს ახალციხელ ჯაყელების ხელში ყოფილა. ახალ-შემოხიზნული აფხაზი თავადიშვილი ჯაყელს ალერსიანად მიუღია და მისი გვარიშვილობის შესაფერი ადგილ-მამულიც მიუცია. ამის შემდეგ ხშირი მიმოსვლა ყოფილა გამართული აჭარასა და აფხაზეთს შორის და ერთმანეთს იკითხავდნენო. ოსმალეთის მთავრობას შეჰშინებია, ქვეშევრდომნი არ გადამიბირონ და არ გამიორგულონო და ამ აზრით სასტიკად აუკრძალავს, განსაკუთრებით ყირიმის ომის შემდეგ, აჭარელთათვის სხვაგან სიარული.

შერვაშიძეთა გარდა ქედის მიდამოში სახლობენ ბეგები ბეჟანიძენი, ანუ, როგორც ახლა ეძახიან, ბეჟან-ოღლები. მათი ოჯახი განთქმულია შეძლებით, დარბაისლობით და, განსაკუთრებით, ქართული ენის ცოდნით. როგორც სხვაგან, აქაც ჩვენი ენის ბურჯებად მანდილოსნები ითვლებიან. მათ შორის არის დაცული ძველებური ქართული წერა. სამ-#246#

წუხაროდ პირადად ვერ მოვახერხეთ გვენახა ბეჟანიძეთა ოჯახი და ცოტა ხანს მაინც მათთან დავრჩენილიყავით.

24 მარტისთვის მშვენიერ დილას სოფ. ქედსაც თავი დავუკარით. თანამგზავრებად მომყვებოდა ოთხი მოზარდი ყმაწვილი: ორი თუფალ-ბეგ შარვაშიძის შვილი და ორიც მისი ნათესავთ ოთხივე ბათუმში, ახლად გახსნილ გიმნაზიაში, უნდა მიეზარებინათ. ორ მათგანს ბათუმის საქალაქო სასწავლებელში უსწავლიათ და ცდილობდნენ ჩემთან რუსული ენის ცოდნით თავი გამოეჩინათ, თუმცა მეტად უჭირდათ ამ ენაზე ლაპარაკი. სამაგიეროდ მათს ქართული ლაპარაკის სმენას არა სჯობდა-რა. მეტად საამო საყურებელნი იყვნენ ეს თავისუფალი შვილნი აჭარის მშვენიერი ბუნებისა, აჭარულად კობტად გამოწყობილნი; თავზე სირმიანი ყაბალახები ჰქონდათ შემოხვეული. ოთხსავეს ცხენებზე ისე მაგრად ეჭირათ თავი, თითქო ზედ დაბადებულანო.

ქედის ბოლოში შემოგვიერთდა ბათუმელი ახალგაზრდა ბეგი აბაშიძე,

მეტად კოხტა, აპარულადვე სირმიან ტანისამოსით გამოწყობილი. ქართულს წმინდად ლაპარაკობდა, თურქულ სიტყვებს არც კი ურევდა ლაპარაკში. აღმოჩნდა, რომ „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ სკოლაში უსწავლია ბათუმში, განსვენებულ მოსე ნათაძის ხელში. სასოებითაც იხსენიებდა თავის დაუვიწყარ მასწავლებლის სახელს, მის გულკეთილობას და შეგირდების სიყვარულს. რაც ვიცი, სულ „ჩვენმა მოსემ“ მასწავლაო, მაჰმადიანი ქართველები განსაკუთრებით ვუყვარდითო და მამასავით ზრუნავდა ჩვენთვისაო. რომ უფრო ვესიამოვნებიეთ, მოგვიყვა აკაკის, ჭალადიდელის, მ. გურიელის ლექსებს. თანაც იმდერა „სამშობლო ხევსურისა“, რომლისაც როგორც კილო, ისე სიტყვები მეტად მოსწონდა. ბოლოს, ნაღვლიანად დასძინა: უფრო მეტი მეცოდინებოდა, მაგრამ სულ ორ წელიწადს დავრჩი ამ სკოლაშიო.

შევეყვით ლაპარაკსა. საგნად ჩვენი ლაპარაკისა თავისთავად, ბუნებრივად შეიქნა ის კითხვა, რომელიც აქეთ სტუმრად გადმოსულ ქართველ კაცს ყოველთ უწინარეს ებადება, და რომელიც მისგან გამოწვლილვასა, ასე თუ ისე გამორკვევასა და პასუხს თხოულობს, – კითხვა ეროვნული. თანამოსაუბრემ, 16-20 წლის ყმაწვილმა, ქართველის გულს, გულს დაკოდილს, უმაღალა და უსალბუნა...

ქედიდან მოკიდებული მდებარეობა უფრო და უფრო ვაკდებდა, ბუნებას კი თავისი სიმშვენიერე ბოლომდე რჩება. გზის ორივე მხარეს ტყით შემოსილი კალთები მთებისა ისევ თვალს უხარებს მგზავრსა, მხოლოდ ფიჭვი ჰქრება. მის ადგილს იჭერს რცხილა, წიფელი, წაბლი და სხვ. მდებარეობის დავაკვებასთან ერთად აჭარის-წყალიც შესამჩნევად მშვიდდება, სახლის სისხო ლოდები ჰქრება მის კალაპოტში. მახუნცეთის ძველ ხიდთან აჭარის-წყალის მარჯნივ ოცი მხარის სიმაღლიდან შურდულივით ექანება ხავსით დაფარულ და ლიპ კლდეზე ორი ადლის სიგანე ჩაქუხა, ანუ როგორც აქ ეძახიან, ჩხერი. სანამ მიწას მოატანდეს, #246#

ჰაერშივე უთვალავ რიცხვად მარგალიტის მსგავს წინწყლებად იბნევა, რომელთაც მზის სხივებზე ფანტასტიური ბრჭყვიალი გააქვთ. მთელი გზის მშვენებაა ეს ჩხერი და მგზავრი, რაც უნდა ეჩქარებოდეს, დიდხანს თვალს ვერ აშორებს, მისი სილამაზით მოხიბლული.

შედარებით დამშვიდებული აჭარის-წყალი თევზაობასაც, განსაკუთრებით, სასროლი ბადით, ხელს უწყობს. მთელს აჭარაში, რომლის მდინარენი ასე სავსენი არიან მეტად გემრიელი თევზით, განსაკუთრებით კალმახით, მხოლოდ აქ, ქედის ქვემოთ, დავინახეთ მებადურნი: ვსარგებლობთ ამ შემთხვევით, რომ მკითხველს გავაცნოთ ორიოდ სიტყვით სხვადასხვა იარაღნი, თევზის საჭერად ხმარებული ქვედა-აჭარაში.

ჩვენ თევზის ჭერის მხოლოდ შვიდნაირ ხერხის ცნობები შევკრიბეთ.

შესაძლებელია მეტიც იყოს. ერთი, ყველასაგან ცნობილი ხერხი – ანკესია; მეორე – სასროლი ბადე, საქართველოში ყველგან გაერცელებული; მესამე – ხოლიხი, ანუ გიდელის მსგავსი მოქსოვილი ბადე; ხოლიხს თავში საძირკველი ან წყლის ფსკერზე დასაყრდომი კანაფისა აქვს, სწორი, ალაბის ან მეტ-ნაკლების სიგრძე, ხოლო დანარჩენი ორი მესამედი ნაწილი მიმაგრებულია ცერის სიმსხო ჯოხზე, რომელიც ბადის პირს რკალის მსგავს სახეს და სულ მუდამ ღია, გაშლილ მდებარეობას აძლევს. ამ რკალისავე შემწეობით ხოლიხი მღვრიე წყალში იდგმის, და ფეხით თუ ჯოხით ცდილობენ თევზი შიგ შერეკონ. მეოთხე – მაშხალაა: სჭრიან თხილის ნედლ ჯოხებს, მერე ცეცხლზე არბილებენ, რომ უფრო ადვილად დაიტკეცოს (დაიშალოს), ტკეცებს მზეზე ახმობენ და კონებადა ჰკრავენ, თევზის ჭერის დროს ამ ტკეცების კონას ცეცხლს უკიდებენ. ერთს ეს ცეცხლმოკიდებული კონა, ანუ როგორც აქ ეძახიან, მაშხალა უჭირავს ხელში დაა წყლის ფსკერს უნათებს მეორეს, რომელსაც ხელში სამკაპიან ჩანგალწამოცმული ჯოხი უჭირავს და ღამით დაძინებულ თევზს ეძებს. დაინახავს თუ არა, ჩანგალს ჩაჰკრავს და ზევით ცოცხალ-მკვდარი დაჭრილი თევზი ამოაქვს. მეხუთე საშუალება თევზის ჭერისა არის, ოსარო. მდინარეს ერთ ნაპირიდან ირიბად ქვებით და ნემოთი გადაკედლავენ, ქვედა თავში წყალს სადენად ვიწრო ადგილს დაუტოვებენ და იქვე მოწნულ გონძლოს (გიდელის მსგავსი კალათი) ჩაუდგამენ. ამავე დროს ზევითა და ქვებით თევზს ქვემოთ ერეკებიან. თუ ერთი ჩავიდა თევზი გონძლოში, მერე იქიდან ამოსვლა აღარ შეუძლია. ორი დანარჩენი უფრო პირველყოფილი საშუალებაა. ზამთრის პირას მდინარის მყუდრო ნაწილში მოზრდილ ქვებს აწყობენ ერთი მეორეზე და პატარ-პატარა წრეებს აკეთებენ, რომელთაც ერთ მხარეს პატარა შესასვლელს უტოვებენ. ამ ქვის წრეებში წყალი უფრო თბილია და თევზიც ეტანება გამოსაზამთრებლად. როცა დაატყობენ რომ შიგ კაი ძალმა თევზმა მოიყარა თავიო, შედიან და ხოლიხის საშუალებით იჭერენ. დასასრულ, წყალს ერთ ადგილიდან გადაუგდებენ, მის ფსკერს ამშრალევენ და მშრალზე დარჩენილ თევზებს ხელით იჭერენ.

#247#

თევზი, განსაკუთრებით, კალმახი, როგორც ცივის წყლების მოყვარული სულიერი, ბევრია ზემო-აჭარაში. პატარა ხევებში ამის მეტს სხვა თევზს ვერა ნახავს ადამიანი, და საჭმელადაც მეტად გემრიელია. ქვემო-აჭარაში კი, სადაც, ზემო-აჭარასთან შედარებით, უფრო თბილა, კალმახი ნაკლებადაა და სხვა ჯიშის თევზს უთმობს ადგილს. აქაურ წყლებში, განსაკუთრებით აჭარის-წყალში, სოფ. ქედის ქვემოთ სჭარბობს წვერა, ელვანა პაფალა და სხვ.

ოცდაათი კილომეტრი კალმით დახატულ ბუნების გზისა ისე გამოვი-

არეთ, რომ არც-კი გვიგრძენია დაღლა. მოვედით მდინარე აჭარის-წყლისავე სახელის სოფელში. სოფ. აჭარის-წყლიდან გზა ორად იყოფა: ერთი სამხრეთისკენ ართვინში გადადის, ხოლო მეორე პირდაპირ ბათუმში. აქვე აჭარის-წყალი ბათუმის ოლქის და საზოგადოდ საქართველოს ერთ უდიდეს მდინარეს ჭოროხს ერთვის. რამდენად აჩქარებულია აჭარის-წყალი, იმდენად დინჯია მისი შთანთქმელი დედა-მდინარე ჭოროხი. პირველი ფირუზის ფერია, მეორე მღვრია, მუდამ ტალახიანი, ქვიშა-შეყრილი, როგორც მისს სახელს განმარტავს ჩვენი ლექსიკოგრაფი სულხან-საბა ორბელიანი. ამ გზების გასაყართან მდებარეობას ეს სოფელი ძალაუნებურად თავისებურ სადგურად და შესასვენებელ ადგილად გაუხდია. აქ ერთ მხარეს ქვითკირის შენობა დგას საინჟინერო უწყებისა და მისსავე მახლობლად სამი-ოთხი სამიკიტნო. სამიკიტნოები იმერლების ხელშია და, როგორც გვითხრეს, ბედს არ ემდურებიან მათი პატრონები, რადგან ბათუმ-ახალციხის შორის გზის გაყვანის გამო აქეთკენ სულ მუდამ დიდი მოძრაობაა ხალხისა, განსაკუთრებით ზაფხულობით ერთ-ერთ სამიკიტნოს ფანჯატურში ჩამოვხტით და მუცელი მოვიტყუეთ საჭმელ-სასმლითა, რომელთა ღირსების შესახებ უფრო „არას“ თქმა შეიძლებოდა, ვიდრე „ჰოსი“, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ფასი მაინც მეტად გაზვიადებული ედვა. პროტესტის განცხადებაც მეტად საშიშია, რადგან გალაღებულს მიკიტანს ყველასათვის ერთი და იგივე პასუხი აქვს: „თუ არ გნებავთ, ნუ მიირთმევთ“. მოდი და ნუ „მიირთმევთ“, როცა მის იქით კარი არა გაქვთ... პირველად აქ ვიგრძენით, რომ აჭარულ პირნათლობას მშორდებოდით... მაგრამ უკეთესი „სიამოვნება“ შემდეგში მოგველოდა...

აჭარის-წყალსა და ბათუმს შუა მდებარე გზა ჯერ-ჯერობით ბათუმ-აბასთუმნის გზატკეცილის საუკეთესო ნაწილად ითვლება. არსად აღმართი, არსად გადასაჩეხი კლდე. ამიტომ აჭარის-წყლამდე ბათუმიდან ეტლებითაც ამოდიან. ხოლო მუდმივად მგზავრნი სამს დილიჟანს მიმოჰყავს ეს დილიჟნები ჩვენებურების ხელშია. სხვათა შორის, ერთ რიგ დილიჟნებისას ამუშავენს ბათუმელი შეძლებული მაჰმადიანი ქართველი ალი-აღა, რომელსაც გამართული აქვს ოთხი დილიჟანი, 8 ეტლი, 16 ჯაგვი და სხვ. ჩვენი ქარავანი, 5 სულისაგან შემდგარი, ალი-აღას მედილიჟნეს გაურიგდა ბათუმში წაყვანას კაცის თავზე შვიდ შაურად.

#248#

ჩვენი მედილიჟნე ხონელი გამოდგა. ნამდვილი ტიპური მედილიჟნე იყო, რომელსაც ჩვენს პროვინციებში შეხვდებით. ტანთ გაქონილი ახალუხი ეცვა, დახეული ყაბალახი თავზე შემოეხვია; დასიებული სახე, დალურჯებული ცხვირი, ჩახლეჩილი ხმა – ყოველივე აშკარად მოწმობდა, რომ მათი პატრონი პილატეს ცრემლებს მეტად უბოდიშოდ ეპყრობოდა.

ვაგლახად, იმ დღეს სადღაც ნივრით გამომძლარიყო და მასთან მეზობლობამ სული ამოგვართვა. რამდენად თვითონ იყო ქონმოკიდებული, იმდენად გაძვალტყავებულნი და ნამარხულევენი იყვნენ მისი ცხენები. დილიყანს, რომელშიც ექვსი სული-ლა ვისხედით, ორი ცხენი მშვენიერ გზა-ტკეცილზე ძლივას მიათრევდა, და მედილიყნე წამდაუწუმ უჯავრდებოდა. სრული სამი საათი მოვანდომეთ. ამას ზედ დაურთეთ მედილიყნის უბოდიშობაც მგზავრებთან. როცა შევნიშნეთ, ასეთ დახოცილ ცხენებს რაღად უბამ, ვეღარ იძვრიან-მეთქი, არც აილო, არც დაილო: „თუ არ მოგწონთ, გადაბრძანდითო“. და ასეთი ნუგეშის სიტყვები შუა გზაზე გვითხრა!...

გავიარეთ სოფ. კიბე საზღვარი ქვემო-აჭარისა და გონიოს ნაწილებისა. გზის პირად ფარღალალა ფაცხაში ორი თავით ფეხებამდე შეიარაღებული ზაფთიები ანუ ჩაფრები იდგა.

სოფ. ერგესთან, გზის ნახევარ მანძილზე, მედილიყნე ცხენებს ასვენებს. იქვე შეხვდებით სოფელ ბავშვებს, რომელთაც მგზავრებისათვის გამოაქვთ პატარა კალანჩებით ლეღვი, „ადესის“ ყურძნის აკიდოები და სხვ. ხილი. აქედან მოყოლებული გზა მდ. ჭოროხს შორიახლო მისდევს. თვით ჭოროხი მეტად მძიმედ მოდის. მის ნაპირებზე ხედავთ დატვირთულ ნავებს, რომელთაც ოთხი-ხუთი კაცი მსხვილი თოკებით აღმა მიათრევენ ოფლის წურვით. მენავეები თითქმის ყველანი გონიელი ქართველი-მაჰმადიანები არიან და მენავებთა შეადგენს მათი ცხოვრების სახსარს. ბათუმიდან ართვინამდე ზემოაღნიშნული საშუალებით ააქვთ თითო ნავით ას ფუთამდე ტვირთი და თითო ფუთზე ხუთ-ექვს შაურს იღებენ. ართვინამდე ასვლას, 90 კილომეტრის მანძილს, ოთხ დღეს ანდომებენ. ხოლო ართვინიდან ქვევით წყლის მიმდინარეობას მოჰყავს ერთი-ორად დატვირთული ნავი და მენავეებისაგან თითქმის არც-კი თხოულობს ნავით წამოყვანა შრომას, ამ მანძილსაც სულ ოთხს საათს ანდომებენ.

მივუახლოვდით სოფ. კაპანდიდსაც სადაც გზის პირას რამდენიმე ბერძნის დუქანია და მათ შორის მეგრებს, გვარად ჭანტურიასაც, გაუბედნია გაეხსნა სამიკიტნო და ბერძნებს შესჯიბრებოდა. კაპანდიდან ჰორიზონტი სულ ფართოვდება. იქიდან გამოჩნდა ფირუზი შავი ზღვა და თან გადიშალა კახაბერის დაცემული და ნაყოფიერი ჭალა, დაფარული კაცის სიმაღლე და ღონიერი ღეროებიანი სიმინდით. აქედანვე სამხრეთის მხარეს მოჩანდა მარადის თოვლიანი მწვერვალი კარჩხალისა, სამხრეთი საქართველოს ბუმბერაზი დარაჯისა და უმაღლესი მთისა #249#

(შავი ზღვის პირიდან 3,429 მეტრია), რომელსაც მგოსანმა მამია გურიელმა საუცხოვო სტრიქონები უძღვნა.

ბათუმამდე ორი კილომეტრი გვიკლია. გზის მარცხნივ ვაკეზე გაშე-

ნებულია სოფელი აფხაზებისა, რომელნიც ბათუმის გენერალ-გუბერნატორის კომაროვის დროს გადმოსახლებულან აქ აფხაზეთიდან. სულ სამოცდაათ კომლამდე იქნებიან. დაგვანდა, რომ უფრო დაახლოებით ვერ შევიძელით მათი ყოფა-მდგომარეობის გაცნობა, ამიტომ ბოდიშს ვიხდით მკითხველთან, რომ უნდა ვაკმაროთ მწირი ცნობები მათ შესახებ. სახლები რიგზე აქვთ ჩამწკრივებული, უმეტესობა ფაცხებია, მაგრამ შიგადაშიგ ქვითკირის სახლებსაც შეხვდებით. ალბათ იმ მოსაზრებით, რომ ეს თავისუფალი ბუნების შვილნი ხელის ახლო ჰყოლოდათ და ადვილად ედევნებინათ თვალ-ყური მათთვის, ბათუმს ახლო, მართალია, ნაყოფიერ, მაგრამ ციებიან ადგილზე დაუსახლებიათ. ეს სენი თურმე მუსრს ავლებს აფხაზეთის მთის შვილებს. ციების გარდა მათი მტერი გამხდარა მდ. ჭოროხი. ისე არ ადიდდება ეს მდინარე, რომ გლეხების ჭირნახული არ დააწიოკოს. 1895 წლის წყალდიდობას თითქმის სულ ერთიანად წაუღევია აქაურობა. სწავლა-განათლება მათთვის ჯერ ისევ მიუწვდომელია. ზოგიერთს ქართული ენაც უსწავლია და ბათუმში „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ სკოლაში შვილებსაც აბარებენ.

ბოლოს, აჰა, გამოჩნდა მთელი ტყე ნავთსადგურში მდგარ გემების დირეკებისა, ქარხნების კვამლი, მტვერი. მოისმა ქალაქის რახა-რუხი. შევდივართ ბათუმში, რომელსაც ბ-ნი ნ. ნიკოლაძე აგვიწერს ასე: „ბათუმის ქალაქი ასიოდე სახლს და ქობს ჰქვია. ზოგი მათგანი დაბწნილი და შეტკეჩილი ფაცხაა, ზოგი ფიცრულია. ორიოდე შენობა ქვითკირისაგ მოიძებნება და ქვითკირი, მგონი, უფრო იმიტომაა აშენებული, რომ ქარი, სიცივე და სიციხე შეუშვან, ვინმე კაცს თავი შეაფარვინონ“ („სხვათა შორის“, – „კრებული“ 1873 წ., № IV, გვ. 31).

ასეთი იყო ბათუმი ამ 25 წლის წინათ, როცა ისევ თურქების ხელში იმყოფებოდა. დღეს კი იმავე ქალაქში, რომელსაც მივარდნილი სოფლის სახელი უფრო შეჰფეროდა, და რომელშიაც 4,970 სული მცხოვრები ირიცხებოდა, ითვლება 30,000 სული; „შეტკეჩილ ფაცხების“ ალაგას წამოზიდულია ორ-სამ სართულიანი სახლები, გაყვანილია მშვენიერი მოკირწყლული ქუჩები, ვაჭრობა გაჩაღებულია, მთელ მსოფლიოსთან მიმოსვლაა გამართული, გახსნილია საქალებო და სავაჟო გიმნაზიები და სხვა დაბალი სასწავლებლები, საკრედიტო დაწესებულებანი, ქარხნები. თვალს გიტკობთ ტროპიკულ მცენარეებით შემკული ბაღები.

#250#

I

**ოჩამჩირე – კარი სამურზაყანოსი. მისი წარსული და აწმყო. სიმინდით
ვაჭრობა. – ოჩამჩირის ბზა. – ოჩამჩირის სკოლა. – ქურდობა და მთავრობის
ღონისძიება მის მოსასპობად.**

სოხუმიდან დაბა ოჩამჩირემდე გემი სამი საათი უნდება გზას. ეს ხანი ისე გაივლის ხოლმე, რომ კალმით დახატული სანაპირო ადგილებით ცქერაში მგზავრი ველარც კი გაიგებს, მეტადრე, თუ კარგი გემია და ამინდიც ხელს უწყობს მის ნირშეუცვლელ სრიალსა ზღვის გაშალამინებულ ზედაპირზე.

საქართველოს დაბა-ქალაქებში შავი ზღვის პირას ბათუმის, ფოთისა და სოხუმის შემდეგ მეოთხე ადგილი ოჩამჩირეს უჭირავს მცხოვრებთა რიცხვით, შენობებითა და თვისი სავაჭრო მნიშვნელობით.

ერთ დროს სამურზაყანოს კარად და სავაჭრო ცენტრად ოჩამჩირე ითვლებოდა. ეს მნიშვნელობა დღესაც შერჩენია ამ დაბას, იმ განსხვავებით, რომ წინანდელ ახოხოლებულ ხის დუქნებს ქვითკირის „მაღაზიებიც“ ამოუდგეს გვერდით, ხალხი მოემატა, ვაჭრობამ მეტი ფართო მოედანი მოიპოვა, აქედან გატანილი საქონელი თურქეთსაც გასცილდა, სხვა ქალაქებთან მისვლა-მოსვლა გახშირდა და გაადვილდა. რა თქმა უნდა, ყოველივე ამას შედარებით ვამბობთ. სახეში გვაქვს ოჩამჩირე ამ ოცდაათი წლის წინანდელი და ოჩამჩირე – დღევანდელი, ის ოჩამჩირე, რომელსაც თითქმის ყველა აქაურები მოსწრებიან და თავისი თვალთ უნახავთ.

ოჩამჩირე გაშენებულია ზღვის პირის გასწვრივ, სიგრძეზე; განი $1/2$ კილომეტრი თუ ექნება. ამ ოცდაათი წლის წინათ აქ ვაჭრები-ღა იყვნენ. ორპირად ჩარიგებული იყო ხის დუქნები, სამეგრელოს სხვა დაბების გეგმაზე.

მაგრამ რუსეთ-თურქეთის უკანაკნელი (1877-1878) ომის შემდეგ სურათი საგრძნობლად გამოიცვალა. დუქნების გარშემო რაც დაბის საკუთრება მიწები იყო, 350 ოთხკუთხ საყენიან ნაწილებად დაიყო და გაიყიდა. მეპატრონეთ შინ სახლები ჩაიდგეს, და მოქალაქობრივ ცხოვრებას საძირკველი ჩაეყარა. თქვენს თვალს ახარებს ახლა აქა-იქ კოხტად წამოდგმული სამ-ოთხ თვალიანი სახლები მაღალ საძირკველზე, ეზოში #251#

ჩაყრილი ვაზები და ხეხილები. მხოლოდ დროსა და ხელისშემწყობ გარემობას უცდის ოჩამჩირე, რომ უფრო გაიზარდოს, უფრო განზე გაიწიოს, მცხოვრებთა რიცხვი გაორკვედეს და გასამკვეცდეს.

მცხოვრებნი ორივე სქესისა ოჩამჩირეში დღეს 608 სული ითვლება. ამათში 26 კომლი ლაზია, 3 – ბერძენი, 1 – სომეხი და 1-იც პოლონელი, დანარჩენი მეგრელები არიან. სალაპარაკო ენა მეგრულია, თუმცა ქართულიც ყველამ იცის. მეგრელებში (მეტადრე ვაჭრებში) ბევრია ბერძ-

ნული და თურქული ენების ზედმიწევნით მცოდნენი. თითო-ოროლამ ბერძნული წერა-კითხვაც იციან, საყველ-პურო თურქული თითქმის ყველამ იცის.

ვაჭრობაში პირველი ადგილი მეგრელებს უჭირავთ. შესანიშნავი საფართლო დუქნები აქვთ. ერთი მეგრელი ვაჭართაგანი ყოველწლივ 40 ათასის ალბ-მიცემობას უძღვება, რაც ოჩამჩირის მსგავს პატარა დაბისათვის დიდ სიმდიდრედ ითვლება. დანარჩენები ხუთ-ექვს ათასიან თანხას ატრიალებენ. ცნობილნი მოვაჭრენი სიმინდითა – მეგრელებივე არიან.

მეწაღობა, მეუნაგრეობა, ოქრომჭედლობა და სხვა ხელობა მეგრელთა ხელშია. მთელ დაბაში: 3 მეწაღეა, 7 მკერვალი, 5 ოქრომჭედელი, 5 მჭედელი, 3 ქვაბების მკალავი და 1-იც ზეინკალი. 107 ვაჭარში 71 მეგრელია, ხოლო დანარჩენი 36 სხვა ეროვნებისანი არიან.

აქაურ ვაჭრობას სულს უდგამს და, საზოგადოდ, მთელ ოჩამჩირეს ცოცხალი ადამიანის ფერს აძლევს სიმინდი. ამ 40-ისა და 50 წლის წინათ აქედან სიმინდი გაჰქონდათ თურქეთში, და დღესაც სამურზაყანო-ელნი ამ ჭირნახულის მეტს სხვა საზრდოს ვერას აძლევენ ვაჭრობას. სიმინდილა აქაური ალბ-მიცემობის თვალსაჩინო საგანი. სიმინდით-ლა იბრუნებენ აქაურნი მკვიდრნი სულსა. წინათ, როდესაც ამერიკა არ გვექიშებოდა, აქაურები ერთი თვალსაჩინო დამაკმაყოფილებელთაგანნი იყვნენ თურქეთის ბაზრისა ამ საქონლით. და დღესკი იმდენი კონკურენტი გამოუჩნდა ამ მხრივ სამურზაყანოსა, რომ, ლამის არის, ხელი ააღებინონ სიმინდის თესვაზე. წლეულ, ჩვენებურ სიმინდზე მოთხოვნილებისა და აქედან გამოწვეულ ფასების დაცემისა გამო, ოჩამჩირიდან მკათათვის გასულამდე 50.000 ფუთი სიმინდი რის გაჭირვებით გაიტანეს; წინა წლებში კი ამ დრომდე 1 და 2 მილიონი ფუთი სიმინდი იყო ხოლმე გატანილი. ამ ზაფხულს ოჩამჩირეში ოქუმიდან ჩამოტანილი სიმინდი ფუთი ხუთ შაურად გაყიდულა, იმ დროს, როცა თვითონ მიწის მუშას ფუთი სიმინდის შემუშავება შვიდ შაურ ნაკლებ არ დაუჯდება. აქაური მიწის მუშანი ამ გარემოებამ ძალიან უნდა დააფიქროს, იმაზე მეტი რაც აქამდე უფიქრიათ უკიდურეს გაჭირვებისა და საერთო უბედურების დროსა, თორემ შორს არ არის ჟამი განსაცდელისა!

სიმინდი გააქვთ აქედან უმეტეს წილად თურქეთში. მცირედი ნაწილი საფრანგეთში (მარსელში) მიდის. სიმინდის წამლებნი ლაზები არიან.

#252#

ნავების ნაპირად გამოტანის დროს ამ უკანასკნელთ მეგრულ ლაპარაკს ყური მოვკარი, გამოვებმაურე. ვკითხე სადაურობა, წინაპრების ვინაობა, გვარი და სახელი. ასე გვიპასუხეს:

ჩვენი წინაპრები სამურზაყანოდან არიან წასულნი ლაზისტანში. ახლაც გვყავს აქეთკენ შორეული ნათესავებიო. მართლაც ზოგს გვარები უცვლელად შერჩენიათ. მათ შორის ხშირად შეხვდებით ასეთ გვარებსა:

მარდანია, ნარაკია, მარშანია და სხვ. მხოლოდ სახელები ოსმალური აქვთ. მეგრულად ლაპარაკობენ, მაგრამ ისე დამახინჯებულად, რომ თუ ყური არ შეაჩვიე მათ ლაპარაკს, გაგება გაგიჭირდებათ. საშინლად ბევრს ურევენ თურქულ სიტყვებს. მენავეობა მათთვის ცხოვრების სახსარს შეადგენს. ოსმალეთის ქალაქებში წასვლა, იქიდან სამშობლოში დაბრუნება და სამშობლოდან ისევ ოჩამჩირეში მოსვლა და სიმინდის ყიდვა, – ამაში გადის მათი სიცოცხლე, ათას თავგადასავლიანი, საშიშო, მაგრამ ამ საშიშროებით და ტანჯვა-წვალებით სავსე ცხოვრებას ისე შეჩვევიან პატარაობითვე, ისე შეუსისხლხორციებიან, რომ მუდამ ჟამ შიშში ყოფნა ლაზთათვის მეორე ბუნებად გადაქცეულა. ამათ ვერ წარმოუდგენიათ, თუ ზღვის გარეშე რამე სიამოვნება არის, ვერ წარმოუდგენიათ მიწის მუშის მყუდრო ცხოვრება, ვერ წარმოუდგენიათ თავისთავი უნავოდ. ნავია მათი აღმზრდელი აკვანი, ნავი არწევს მთელი თავისი დღენი და ერთ დღეს თავის საყვარელ ნავთან ეხუტება ლაზი ზღვის ფსკერსა. ქართველებს ჯერხანად მარტო ლაზები-და გვყავს მენავენი. ამასთან მენავენი თამამნი, შეჩვეულნი პატარობითვე ზღვას გამწყრალ-განრისხებულსა და ზღვას დამშვიდებულსაცა.

სიმინდის გარდა აქედან გააქვთ ბზა. თვითონ თურქული სახელი ოჩამჩირის (ჩამჩირ-ბზა; ოჩამჩირე-საბზე ადგილი) მოწმობს, რომ ოჩამჩირეს მიდამოში წინათ დიდძალი ბზა იდგა. დღეს კი ამ ძვირფას ხეს ოჩამჩირეს მიდამოებში კაცი ვერ შეხვდება. რუსეთ-თურქეთის უკანასკნელი ომის შემდეგ დიდძალი მუშტარი მოაწვა ბზას, და ვისაც კარგი, მამაპაპათგან ხელუხლებლად დარჩენილი ტყე ჰქონდა, ჩალის ფასად ჩაუყარეს უცხოელებს. დღეს ბზის ტყეს ცოტათი თავი შეუნახავს სახაზინო მამულებში (ტყვარჩელის აგარა – 700 დესეტინა და ოქუმის აგარა – 700 დესეტინა) და ოქუმის საზოგადოების ტყეში.

ეს უკანასკნელი წლები ოჩამჩირიდან თითქმის არ გაჰქონდათ. წლე-ვანდელმა ზამთარმა და დიდმა თოვლმა დიდი ზიანი მისცა სახაზინო ბზის ტყეს. ბევრი ბზა დაამტვრია. სახელმწიფო ქონებათა უწყებამაც გაფუჭებული ბზა გაჰყიდა. ამ წარსულ მარიამობისთვეში წაიღო ერთმა ფრანგების გემმა 7.000 ფუთი ბზა. წლეულ კიდეც უნდა გავიდეს იმავე ბზისა 50 ათასი ფუთი. სახარბიელო ფასებშიაც არ გაყიდულა ბზა: ფუთი მანეთად და თერთმეტ შაურად წავიდა.

გარშემო მდებარე სოფლებიდან სოფლის ნაწარმოები და კერძოდ სანოვაგე ოჩამჩირეში გასასყიდლად ძალიან ნაკლებად შემოაქვთ. ათასში #253#

ერთხელ თუ დაინახავთ სოფლიდან შემოტანილ სულგუნს და ისიც, რა თქმა უნდა, იაფად არ იყიდება. გირვანქა ადგილობრივი ყველისა თითქმის აბაზად ჰვასობს. მთელი ზაფხული რომ ოჩამჩირეში დარჩეთ, ადგილობრივად მოწეული ხილით პირს ვერ გაისველებთ. წარმოიდგინეთ, ლაზებს მოაქვთ აქ გასასყიდად მსხალი, ვაშლი და სხვ. ლაზებით ჰყი-

დიან აქ აჭარიდან მოტანილ ერბოსა. აქაური მეხილე თურქები უფრო ბათუმიდან ეზიდებიან ხილსა. ეს იმას უნდა ჰგავდეს, რომ „ანაკლიაში (სამეგრელოშია, სადაც აუარებელ თევზს იჭერენ) ერთ კაცს შემწვარი თევზი მიჰქონდათ“. მაგრამ ასე კია-და!

სოფლიდან ნაკლებად შემოტანილი სანოვავის მიზეზი თუა, რომ აქაურ სამიკიტნოში ასე მამასისხლად იყიდება საჭმელ-სასმელი. მერე ისიც რა: მოუხარშავი ფქვილის ღომი, ხუთი წლის ტარანი ანუ მისი დაი – ფარგა, „ბოჭკის“ ყველი, „ადესის“ ღვინო. აი, აქაური სამიკიტნო რით უმასპინძლდება მის ანაბარა დარჩენილ ადამიანს.

ოჩამჩირე ვაკეზეა გაშენებული. გარშემოც ჭაობები არტყია. ეს გარემოება აქაურ ჰავას ციებ-ცხელებიანსა ჰხდის. ციება აქ იცის ზაფხულობით, მაგრამ ეს უკანასკნელი ხანი რაც შიგ ოჩამჩირეში თხრილები გასჭრეს და ზოგან ჭაობები გაშრა, ციებამაც იკლო. წლეულ, მაგალითად, სხვა წლებთან შედარებით, ნაკლებად იყო ციება. ზაფხულობით ყოველდღე ჰქრის ზღვიდან გრილი ქარი, რომელსაც „ზღვაურს“ ეძახიან. ეს ქარი სიცხეს ძალას უკარგავს.

„რუსთა საზოგადოების“ საფოსტო გემები აქ ზაფხულობით კვირაში ექვსჯერ შემოდის – სამჯერ რუსეთიდან მომავალი და სამჯერაც – ბათუმიდან. ფოსტის მოსვლის დროს ოჩამჩირის ნირშეუცვლელი ცხოვრება ფერს იცვლის ხოლმე, ამოდრავდება.

რა თქმა უნდა, დიდ წარმატებაში შევა ოჩამჩირე, თუ მალე გამართლდა ხმები აქეთკენ რკინიგზის გაყვანის შესახებ: იმასაც ამბობენ, ოჩამჩირეზე ექვსი კილომეტრის სიშორეს კაცი არაფრად ჩააგდებს, თუ კი როდისმე ეღირსა აქაურებს ასეთი ბედნიერება.

ოჩამჩირეს აქვს შემდეგი სახელმწიფო დაწესებულებანი: კოდორის ნაწილის უფროსის კანცელარია, სასამართლო, ფოსტა-ტელეგრაფი და საბაჟო. გარდა ამათი, არსებობს აფთიაქი, ჰყავს თავისი ექიმი და ფერშალი.

თვალსაჩინო ნაკლს აქაურ ცხოვრებისას შეადგენს ერთი, თუნდა მცირედი წიგნსაცავის უქონლობა. ახალმოსულმა ადამიანმა ორი ან სამი საათის შემდეგ არ იცის, რა ჰქნას, ისე მოეწყინება აქ ყოფნა. წამლად ერთი გაზეთის შოვნა არ შეიძლებოდა. მართალია, აქაურ ყავახანაში მისდით ბათუმის რუსული გაზეთი „შავი ზღვის უწყება“, მაგრამ ისე არ შეგიძლიანთ წაიკითხოთ ეს, უკაცრავად პასუხია, გაზეთი, რომ ბრაზისაგან თავი შეიკავოთ. ნომერი ისე არ გამოვა ამ გაზეთისა, რომ რაიმე უშვერი თრევა-ლანძღვა და უგვანო ჭორიკანული ცილისწამება არ იყოს საქართველოს შესახებ.

#254#

ოჩამჩირელები ზრუნვას შეუდგნენ კიდევაც ამ ნაკლის ასაცილებლად. გამართეს ხელის მოწერა, თხუთმეტიოდე თუმანს თავი მოუყარეს და, ის იყო, საქმეს უნდა შედგომოდნენ რომ ჰაი არა, ხელის შემშლელი გამოტყვრა ამ საშვილიშვილო საქმისა. ოჩამჩირელთ უნდოდათ, რომ

მომავალ წიგნსაცავში რუსულ წიგნებთან ერთად ქართული წიგნებიც ყოფილიყო, რადგან უმეტესი მოთხოვნილება აქ ამ უკანასკნელებზედაა. ცნობილმა ბორ. ხორავამ აქაც გაურია თავისი ხელი. არავინ იცის რა მანქანებით, და ნებართვა გამოიტანა ისეთი წიგნსაცავის გახსნისა, სადაც ერთი ქართული წიგნი არ უნდა ყოფილიყო ამ მოგროვილ ფულსაც ცოტას გაწყდა, თავისი აზრის აღსასრულებლად არ დაეპატრონა. ოჩამჩირელებმა მაშინათვე განზე დაიხიეს.

ამგვარად, ჯერ-ჯერობით საქმე შეჩერებულია. ხოლო ოჩამჩირელნი უწიგნოდა რჩებიან, ვინ იცის, როდემდე! მერე ისეთ დროს, როცა ყველგან წიგნსაცავები იხსნება, ხალხი განათლებაში დგამს ფეხსა, თვალს ახელს, ჭკუას იკრეფს... როცა, წიგნების შემწეობით, ყველა ცდილობს მოყვარე მტრისაგან გაარჩიოს, კარგი – ავისაგან; როცა ცდილობენ, თავის მრავალფეროვან გაჭირვებას მალამო რამე დასდონ, წელმოწყვეტილი სიცოცხლე გაიამონ, გაიუმჯობესონ.

სამართლიანად თავი მოაქვს აქაურებს თავიანთი სკოლითა. მშვენიერი ექვს-თვალიანი ქვითკირის შენობა სკოლისა, ოჩამჩირის გამოჩინებულ ადგილასა დგას, და შორ მანძილიდან პირველად ეს სკოლა ხვდება კაცს თვალში. მაგრამ რომ იტყვიან „გარედან მტერს უყენებს თვალსა და შიგნიდან – მოყვარესაო“, სწორედ ამ სკოლაზე ითქმის, როგორც მკითხველი ქვევით დაინახავს.

აშენებულია ეს სკოლა 1885 წელს ოჩამჩირელების ხარჯითა. სულ დაუჯდათ მისი აშენება აქაურებს 9.000 მანეთი.

მას აქეთ სკოლის შეწახვა აქაურებს ყოველწლივ უჯდებათ 2.200 მანეთი, სახელდობრ: ორს, საგნების მასწავლებელს – 900 მან., მებაღეს (სკოლას სამეურნეო განყოფილებაცა აქვს) – 480 მან., 150 მ. – საღმრთო სჯულის მასწავლებელს, 200 მან. – ქალთა განყოფილების მასწავლებელ ქალს, 100 მანეთი წიგნსაცავისათვის არის გადადებული და დანარჩენ 370 მანეთსაც სხვა წვრილმან საჭიროებას (მოსამსასურე, გათბობა და განათება და სხვ.) ანდომებენ.

კურსი ამ სკოლისა გრძელდება ვ წელიწადი, თუმცა 2 კლასთან ნორმალურ სასწავლებლად ითვლება. საგნებს მარტო რუსულ ენაზე ასწავლიან. შიგა სწავლობენ მეგრელები და აქა-იქ აფხაზი ბავშვები.

მაგრამ ამოცანად რჩება ის გარემოება, თუ რას ასწავლიან ამ სამი წლის განმავლობაში. წლეულ აქ კურსდამთავრებულ ოთხ ბავშვთაგან ერთი სოხუმის სამთო სკოლაში მისაბარებლად მოიყვანეს: რის ვაივაგლახით მესამე განყოფილების ეგზამენი დაიჭირა იმ სასწავლებელში, რომლის სამ განყოფილებას ოჩამჩირის სკოლის სამი განყოფილება #255#

თავისი პროგრამით თუ არ აღემატება, არ ჩამოუვარდება. სოხუმის ამავე სამთო სკოლაში ოჩამჩირის სკოლაში კურსდამთავრებულთან ერთად ეგზამენს იჭერდნენ სოხუმის სამრევლო სკოლაში (სამი წლის

კურსია) კურსდამთავრებული 3 შეგირდი და სამივე ჩინებულად მომზადებულნი გამოდგნენ 1 კლასში შესასვლელად.

სანუგეშოა განა, რომ ისეთმა ყმაწვილმა, რომლის აღზრდა ოჩამჩირელთ 520 მანეთი დაუჯდათ და რომელიც 3 წელიწად დროსა ჰკარგავს, სოხუმის სამთო სკოლა რა არის, იმის I კლასის ეგზამენიც ვერ დაიჭიროს!... საგულისხმოა ეს ფაქტი, და „ვისაც ყურნი აჩენენ სმენად, ისმინონ“.

ზევითა ვთქვით, რომ ოჩამჩირელნი აქაური სკოლის წიგნსაცავისათვის ყოველწლივ ათ თუმანს იხდიანო. არც ეგ არის მცირედი ფული. ქება და დიდება ოჩამჩირელთ, რომ ამის გაღებასაც ახერხებენ! გარნა ის, რასაც თვითონ იკლებენ, ის წვითა და დაგვით მონაგარი ფული აღწევს თავის დანიშნულებას? აბა ვნახოთ ესეცა.

ამ სკოლის წიგნსაცავის მთელი „ავლადიდება კატას აეკიდება“. მარტო ფუნდამენტალური ბიბლიოთეკა არსებობს, ღარიბი, ისიც ნახევარზე მეტი „ცირკულიარებითაა“ სავსე. საბავშვო საკითხავი წიგნები სრულიად არ არის. ჯერ არავის უნახავს, რომ ოჩამჩირის სკოლის შეგირდს სახელმძღვანელოს გარდა სხვა რამე საკითხავი წიგნი სჭეროდეს ხელში, სკოლიდან გამოტანილი.

რა თქმა უნდა, ოჩამჩირელს ვერავინ დაუშლის თავისთავს მაინცა ჰკითხოს: მისი ღარიბ ჯიბიდან ამოდებული ფული სკოლის წიგნსაცავს როგორა და რამდენად ხმარდება?.. იმის ნება კი, მგონი, აქვს, ამ კითხვაზე პასუხი მიიღოს.

ოჩამჩირელთა და ოჩამჩირის სკოლის ზედამხედველს შორის კარგა ხანია ატეხილია უსიამოვნება ამ სკოლის ბედიღბლის ასე უკუღმართად წასვლის გამო. გამოძიებაც არის დანიშნული. რა თქმა უნდა, ოჩამჩირელთ თუ კი 9.000 მანეთის ერთხანად დახარჯვა შეეძლოთ სკოლისათვის და იმავე საგნისათვის ყოველწლივ 2.200 მანეთის გაღება არ ემძიმებათ, არც ის უნდა გაუჭირდეთ, რომ თავიანთ ერთადერთ სკოლას გონივრულად გაუძღვნენ და ეცადონ მოსპონ მიზეზი მისი წარმატების ხელის შემშლელი.

ერთნაირი საშუალებაა შემოდებული აქეთკენ, ვითომდა მოსასპობად ქურდობისა: როცა ვინმეს ცხენს ან სხვა ოთხფეხ საქონელს მოჰპარავენ, მთელი სოფელი სადაც საქონელი დაიკარგა, ვალდებულია, დანაკარგი უზღოს პატრონსა. მეგრელების ერთმა სოფელმა აძვიბჟამ, რომლის მეზობლად რუსები სახლობენ, 3 წლის განმავლობაში ამნაირი ფული 15.000 მანეთი გადაიხადა. კომლზე ყოველ წლივ უწევს 5 მანეთი.

ამგვარი გადასახადი იხაეს ერთ წელიწადს, იხადეს ორს, სამს, ოთხს, იხადეს ჯერ წელიწადში მანეთი, მეორე წელიწადს – 2 მანეთი, #256#

მესამეს – 3 და აგრე დაუსრულებლივ, სანამ ფიალა მოთმინებისა პირთამდე არ მოიყარა, სანამ სოფელელნი წელში არ გაწყდნენ და როგორც

ერთი მანეთის, ისე ერთი გროშის გადახდაზედაც უარი არ განაცხადეს: გავტყავდით, სულს იქით არა გვაბადია რა და ბარემ ეს წამებული სულიც ამოგვხადეთო.

რა თქმა უნდა, რაკი საქმემ ამ ზომამდე მიაღწია და გლეხი ნებით არას იძლეოდა. საჭირო შეიქნა ცოტა ენერგიული ზომები: დაწიოკება, მათრახებით აჭრელება ზურგისა და ბევრი სხვა... ხალხი დრტვინავს. ხოლო ისინი, ვინც უნდა მოუსმინოს გაჭირვება და ჩივილი, მებადის ყურებს ისხამს.

მართლა-და, უსამართლობა როგორ არ არის, სხვისი დანაშაულისათვის პასუხი მე გამაცემინო, მე, რომელსაც ამ დანაშაულში წილი არავითარი მიდევს?!

რაკი ერთხელ შემოღებულა წესი დანაკარგის სასოფლოდ გარდახდევენებისა, აქაური გამგენი არხეინად არიან. ერთ სოფლიდან თუნდ ყველა ცხენი და შინაური საქონელი წასახან ქურდებმა, „ახავაიო“ არავინ იტყვის: სოფელი გადიხდისო... გლეხის ჯიბე ყველას შიოს მარნად მიაჩნია და ყველა შიგ აფათურებს ხელებსა. დაბალ ღობედ წელში ოთხად მოხრილი გლეხი გაუხდიათ და ბრალიანი და უბრალო მიჰსევია და ზედა ჰლამის გადასვლასა.

არავინა ცდილობს სოფლის მტერი და დუშმანი-ქურდი ალაგმოს. ეს უკანასკნელიც რა კი ჰხედავს, არავინ გვდევენისო, თავისი მოქმედება დააკანონა, სითამამე მოიკრიბა, შიშის ნატამალი არა აქვს. თორემ, რა ბრძანებაა, ქურდებს რომ ვისიმე ეშინოდეთ და რიდი ჰქონდეთ, როგორ მოხდება ისა, რომ ოჩამჩირის ბლადოჩინს, ივანე კერესელიძეს, დღისით-მზისით, ყველას თვალწინ ცხრა კლიტულიდან გამოუყვანეს ცხენი ქურდებმა? შიგ ოჩამჩირეში, მთელი ადმინისტრაციის თვალწინ... მიყრუებულ სოფელში, სადაც ძალდი პატრონს ვერა სცნობს, რაღა უნდა ხდებოდეს?!...

II

სოხუმ-ზუგდიდის გზატკეცილი. – თ. დ. გოლიცინის გავლა ამ გზაზე. – სამურზაყანოელთა და ცალკე ილორელთა საჩივარი. – ოქუმისაკენ. – ჭირნახულს ცუდი პირი უჩანს. – ოჩამჩირული ტაიჭი. – ოქუმი. – ოქუმის ქართული წიგნსაცავი.

ოჩამჩირეში ზაფხულობით ქირით ცხენის შოვნა ძალიან ძნელია. რაც რამ ცხენებია, სულ მთაშია გაგზავნილი გასასუქებლად. თუ არის დარჩენილი, ჯერ ერთი, გაძვალტყავებულ არსებას წარმოადგენს, რომელზე შეჯდომა საცოდაობაა და მეორედ, შედარებით, ძვირადაც აქირავებენ. ოქუმამდე (ოცდაოთხი კილომეტრია) მანეთი და ათი შაური გამოგვარ-

თვეს. გვერდები სათითაოდ დაითვლებოდა ჩემი ცხენისა, ზურგი ალღე-
#257#

ტოდა, ყურები ჩამოეყარა. შემეშინდა, გზაზე არ შემომაკვდეს და საზღვევი არ გამიხდეს-მეთქი. როგორც იყო. გული გავიმაგრე და მე და ჩემი თანამგზავრი დავადექით ეგრეთ წოდებულ სოხუმ-ზუგდიდის გზატკეცილს. საინტერესოა ამ გზის ისტორია და მკითხველის ყურადღებას ცოტა ხანს მასზე შევაჩერებ.

ამ გზას პირველხარისხოვან მნიშვნელობას მთავრობა დიდი ხანია აძლევდა. და იმავე თავითვე სურდა სოხუმის ოლქი და ზუგდიდის მაზრა ხეირიანი გზით შეეერთებინა. განსაკუთრებით სახეში ჰქონდათ სტრატეგიული მნიშვნელობა მომავალი გზისა.

მაგრამ – ეგ სურვილი – სურვილად დარჩა, განზრახვას საქმედ ქცევა, განხორციელება ვერ ედირსა, ისე მოუსწრო რუსეთ-თურქეთის ომმა (1877-1878). უგზობის გამო, მტერთან საბრძოლველად განმზადებული ჯარების გადასვლა-გადმოსვლას ათასი ხიფათი და გაჭირვება სდევდა თან და ხელი ეცრებოდა. დიდი ზარალი ნახა მთავრობამ მაშინ მარტო იმ მიზეზით, რომ ეს ორი ადმინისტრაციული ცენტრი – სოხუმის ოლქი და ზუგდიდის მაზრა, ერთმანეთს მოწყვეტილი იყო, შემაერთებელი და შემაკავშირებელი არაფერი ჰქონდა.

ომის გრიგალმა გადაიარა... მწარე გამოცდილებამ ყველას გაუთვალისწინა აუცილებელი საჭიროება ზემოხსენებული სოხუმ-ზუგდიდის გზის გაყვანისა.

1885 წელს, სოხუმის ოლქის უფროსად პოლკოვნიკ ვედენსკის ყოფნის დროს, სამურზაყანოელთაგან კომლზე 2 მანეთი მოჰბოჭეს, – გზა უნდა გავაკეთოთო. ამნაირად თავი მოუყარეს 14.000 მანეთს. მაგრამ გზა მაინც არ გაკეთდა და მკვიდრთ ძველებურად ტყავი სძვრებოდათ უგზობითა. ეს კია, რომ მას აქეთ მთელი 10 წელიწადი გეოგრაფიულ რუკაზე იხსენიება სოხუმ-ზუგდიდის გზატკეცილი, იმ დროს, როცა მასზე აღნიშნული ადგილი წარმოადგენდა გაუვალს, უღრანს ტყესა და საფლობებს.

1885 წელს აღძრული საკითხი სოხუმ-ზუგდიდის გზის გაყვანის შესახებ 1892 წლამდე თითქოს ყველას დაავიწყდა. 1892 წელს კი კვლავ აღიძრა ლაპარაკი ამ საგანზე. ადგილობრივმა ადმინისტრაციამ საუკეთესოდ სცნო – მკვიდრთა ხარჯით გაყვანილიყო. სოხუმიდან მდ. კოდორამდე (20 კილომეტრის მანძილი) უკვე არსებობდა გზა. რჩებოდა გასაკეთებელი მდ. კოდორიდან ოჩამჩირემდე და აქედან ზუგდიდამდე, სულ 68 კილომეტრის მანძილზე.

მკვიდრთ ჯერ ერთხმად უარი განაცხადეს – ჩვენ არ შეგვიძლია მონაწილეობა მივიღოთ ამ გზის გაკეთებაშიო, ორი ადმინისტრაციული პუნქტი უჩვენოდაც უნდა იყოს შეერთებულიო. ღარიბები რომ არ ვიყვნეთ, ჩვენს წვლილს ჩვენც მოგაწვდიდითო. ამ აზრის თავგამოდებული მომხრე

იყო ხაზზე ანჩაბაძე, სოფ. ჭილოუს მცხოვრები. სხვა ვერაფერი რომ ვერ მოუხერხეს, ის დააბრალეს, რომ ქურდებსა და ავკაცებს ჰმეგობრობსო, #258#

მათთან საქმეს იჭერსო. ეს უნდა გაეხადათ მიზეზად მისი გადასახლებისადმინისტრაციული წესით. დიახ, შეეცადნენ ჩირქი მოეცხოთ იმ კაცის სახელისა და ცხოვრებისათვის, რომელიც მთელ აფხაზეთ-სამურზაყანოში განთქმულია თვისი უმწიკვლო ცხოვრებით. მაგრამ ამითაც ფონს ვერ გავიდნენ.

მოგეხსენებათ, ძალა აღმართსა ხნავსო! ბოლოს მაინც გააღებინეს მკვიდრთ ფული. კოდორის საბოქაულომ 31.000 მანეთი გადაიხადა, ხოლო სამურზაყანოელთ კიდევ გადაახდევინეს კომლზე 9 მანეთი, ანუ წინათ გადახდილ 14.000 მანეთითურთ, სულ 68.000 მან. ესე იგი თითოეულ კომლს სამურზაყანოელს შეექმნა გაღებული 11 მანეთი. სამურზაყანოელ განიორწყლებულ გლეხთათვის 11 მანეთის გაღება ადვილი არ იყო. ესენი თხოულობდნენ – რამდენიც გნებავდეთ, გვამუშავეთ, მხოლოდ ფულად ნურას გამოგვართმევთო.

სოფ. გუდავას დღესაც ვალად აწევს ამ გზის გასაკეთებელი 700 მანეთი. ადმინისტრაცია ძალას ატანს, გინდა თუ არა, მოგვეციო. ერთი ქრისტეს ტირილია მთელ სოფელში... მით უფრო უჭირთ სოფელელთ ფულის გადახდა, რომ წლეულ სიმინდის ფასიც დაეცა. ხოლო აქაურმა გლეხმა თუ სიმინდი არ გაჰყიდა, ისე ფულს ვერსაიდან იშოვნის. უკანასკნელ შემთხვევაში მის ერთადერთ მარჩენალ საქონელს – კამეჩს უყიდიან.

1895 წლის შემოდგომაზე გზის შესამოწმებლად დანიშნულმა კომისიამ ნამუშევარი შეამოწმა, მოიწონა და შარაგზა დამთავრებულად აღიარა.

საინტერესოა, რას წარმოადგენს ეს „შემოწმებული და მოწონებული“ გზა დღეს, ის „შოსე“, რომელსაც იმდენი მწარე ცრემლი და ოფლი დაედვენთა სამურზაყანოელთა?

1895 წლის შემოდგომაზედვე, გზის შემოწმების შემდეგ, ერთ თვესაც არ გაუვლია, მდ. ღალიძგაზე გადებულ ხიდს წყალმა იქით-აქეთ ნაპირები გამოერეცხა. ხიდი შუაში დარჩა: არც ცასა სწვდება და არც დედამიწასა, აღარც მოყვარეს უწევს სამსახურსა და აღარც მტერსა. ხალხი იძულებულია, ძველებურად, ფონზე გავიდნენ ამ ადგილას. ხოლო წყალდიდობის დროს, ძველებურადვე ოჩამჩირე და სამურზაყანო და მასთან ზუგდიდის მაზრა ერთმანეთს მოწყვეტილნი რჩებიან.

მდ. ღალიძგის ხიდი ოჩამჩირედან 1/2 კილომეტრის მანძილზეა, აქედან მოყოლებული, ხრეში თითქმის არსად არის მოყრილი, მხოლოდ გზის იქით-აქეთ თხრილებია გაყვანილი, დღეს ისიც მიწით ამოვსებულია. თვითონ გზაზე წითელი მიწაა დაყრილი. წვიმის დროს ურემს გავლა არ შეუძლია. მთელი ზამთარი, თიბათვის გასვლამდე, ამ გზით ოჩამჩირეში ურმით ერთი ქილა (ფუთი) სიმინდი არ შემოუტანიათ. რის წვა-

ლებით, ცხენით თუ შეიძლება გავლა, ისიც ყოველთვის არა. ეს იყო მიზეზი, რომ წლეულ ოჩამჩირიდან მოტანილ საქონელში წამოდების #259#

ქირას, ქილაზე ოქუმელი ვაჭრები 23 კმ. მანძილზე აბაზს აძლევდნენ ცხენების პატრონთ.

ხიდები გზაზე არის, მაგრამ იმისთვის კი არა, რომ ადამიანმა ზედ გაიაროს. გზიდან ხიდზე გადასვლა არ შეიძლება, რადგან ხიდსა და გზას შუა ადგილი მიწით არ ამოუვსიათ. ასე რომ ისევ წყალში უნდა გახვიდე და ხიდი კი განზე დასტოვო.

ერთი უცნაური გარემოება: ოჩამჩირედან მოყოლებული მთელ გზას ისე გაივლით, რომ, გარდა ილორისა, ერთ სოფელს ვერ შეხვდებით. განგებისად დავთვალეთ და ილორიდან მოკიდებული 15 კილომეტრის მანძილზე მხოლოდ 4 მოსახლე კაცი ვნახე ამ გზის პირას!.. ასე რომ გზა გაკეთდა სოფლელთა ხარჯით და სოფლელთათვის კი თითქმის მიუწვდომელია; იმას თავი დავანებოთ, თუ რა ღირსებისაა ეს გზა, ამდენ ტანჯვად დამჯდარი.

ამ ზაფხულს სახელმწიფო საბჭოს წევრმა თავადმა გოლიცინმა გამოიარა ზუგდიდიდან ზემოხსენებულ გზაზე. მდ. ენგურიდან მოკიდებული ყველგანა ხვდებოდნენ სამურზაყანოს სხვადასხვა სოფლები და ყველგან თხოვნა მიართვეს: ამდენი ფული გადაგვხდა და გზა კი მოკლებულია ყოველ იმ ღირსებას, რაც ნამდვილ გზას უნდა ჰქონდესო. სხვათა შორის, ამ შინაარსის თხოვნით დაუხვდნენ ილორელებიცა. 9 მანეთის გადახდამ გაგვატყავაო და უგზოობამ უარესი დაგვმართაო.

– მერე ვინ გამოვართვათ 9 მანეთი? – ჰკითხა თავადმა ილორელებს.

– გვიბრძანეს: ნებით რომ არ მივეცით, ძალით წაგვაწთვესო. – უპასუხეს ილორელებმა.

– ჭკუა წაგიგიათ, რომ მიგიციათო.– უბრძანა თავადმა, გამოეთხოვა და დანარჩენი გზის თვალთვრებას შეუდგა.

ილორელთ, „სოფლელნი და მდინარის“ არ იყოს, იმედი ჰქონდათ:

„ჩვენს შეწუხებას წყაროსგან რა იგი ესრედ შეისმენს,

„მათა შეტუქსავს, წაართმევს და მოგვცემს დანაკარგსა ჩვენს“-ო.

ის კი არა, ერთხელ კიდევ დარწმუნდნენ, რომ მართლა სატანჯველად ყოფილან გაჩენილნი და მათი პატრონი და გულშემატკივარი ქვეყანასა ზედა არავინ არისო.

„მცირედს ხანს; გაცეზულნი მწარედ სოფლელნი უმზერდნენ!

„მერე შეხედეს ერთმანეთს და თავ-დაკიდვით დაბრუნდნენ“.

და ამით ინუგემეს თავი:

„იქ სამართალი ვით ჰპოვოს საწყალმან, ანუ უძლურმან
„სადაცა...

ოჩამჩირიდან მე-17 კილომეტრზე ოქუმის გზა მარცხნივ გადუხვევს: კილომეტრნახევარი გზა ტყეზეა გასავლელი, საცა გზის იქეთ-აქეთ აქა-იქ ოთხი-ხუთი ოთხკუთხი საჟენი ტალახია ჩარჩენილი, – თვით მკათათვის მწვავე მზე არ აშრობს ამ ტალახსა. შიგ დიდი განცხრომით ჰგორაობენ სქელ-ტყავიანი კამეჩები და ისეთ სპეციფიკურ სუნს აყენებენ გარშემო, #260#

რომ თუ ცხვირი არ დაიცვა ადამიანმა, დაჰბნედავს. ამ ტალახს მეგრულად სპეციალური სახელი ჰქვია – „ოლონტყეში“, ესე იგი კამეჩის, გინა ღორის საგორავებელი ტალახი.

მერე იწყება მთელი 6-ოთხკუთხი კილომეტრი ნაყოფიერი ჭალები, მდ. ოხოჯესა და ოქუმ-წყლის გარშემო მდებარე. მთელ ექვს კილომეტრ გზას ისე გაივლით, იქით-აქეთ სიმინდის ერთიანი ყანების მეტს ვერას დაინახავთ. აქა მაღალ ხეებზე გაშვებულია ვაზები, ცოტა მოშორებით ვეება კაკლის ხეები ფართოდა ჰფენს თავის ჩრდილს ქვეშ შეფარებულ სიმინდსა. ოქუმ-წყალი გამალეებული მირბის, მიჰხუვის, მიაგორებს უშველებელ ქვებსა, საშინელ მიდრეკილებას იჩენს დაუდგრომლობისადმი. დღეს რომ აქა აქვს კალაპოტი, ხვალ მთელ ნახევარ კილომეტრზე მოშორდება ამ ადგილს. მიაქვს ყანები, ჰგლეჯს ძირიანად ასწლოვან ხეებსა, ბობოქრობს.

მოსავალს ძალიან ცუდი პირი უჩანს! ჯერ იყო და წვიმები თიბათვის ნახევრამდე არ შეწყვეტილა. ქვეყანა დალპა ამდენი წყლისაგან. სიმინდის თესვა ნაგვიანევი შეიქმნა. სიმინდმა ძლივს თავი წამოყო, ცამ კრიჰა შეიკრა – არ აღირსა დედამიწას არცა წვიმა, არცა ნამი. თვით აქაურმა ნაყოფიერმა ადგილმა ვერ გაუძლო ამდენ გვალვასა. სიმინდს ზრდა არ დასცალდა, ჩვეულებრივზე ადრე ტაროების გაკეთება იწყო. წვიმა არც მაშინ ეღირსა. ტაროების ნასახი ნასახადვე შერჩა ზედ. მარცვალი ვერ გაიკეთა, ფოთლები შეასვა ღეროს. ამდენმა შრომამ, ამდენმა ოფლის წურვამ თითქმის მუქთად ჩაუარა აქაურ მიწის მუშას. მერე ისიც როდის? როცა შარშან მოწეული სიმინდი ფუთი ხუთ და ექვს შაურად ჩაუყარა ვაჭრებს, ასე რომ ყოველ ქილაზე თვითონა ნახა ზარალი სამი შაური.

ჩვენმა ტაიჰმა 23 კ-მეტრის მანძილი სრული 8 საათი გვატარა, არც მეტი და არც ნაკლები. მე, რა თქმა უნდა, იმას არ ვახსენებ, რომ მათრახის ცემისაგან მარჯვენა მკლავში ისე მოვსწყდი, რომ მთელი სამი დღე ამ „სასიამოვნო“ მოგზაურობის შემდეგ ხელში ვერაფერს ვიღებდი. ყველაზე დიდი სამსახური ჩვენმა ტაიჰმა ოქუმთან გაგვიწია. ერთი

კილომეტრი მანძილი დაგვრჩენოდა გასავლელი. კოკისპირული წვიმა დაუშვა, საზაფხულოდ გამოწყობილი მხედარი არ დაინდო წვიმამ, ხოლო მისი ტაიჭი, თითქოს დაავიწყდაო ყოველივე ზრდილობა, გაჩერდა ერთ ალაგას. ყვირილი, ცემა ფეხით, ცემა მათრახით, ლანძღვა – ყოველივე ამას შეიქნა, ნაბიჯს არ მოუმატა. კიდევ იღბალი, ღამემ გვისწრო და ოქუშში ჩვენი სტუმართმოყვარე დიასახლისის მეტს გარეშე ცნობის-მოყვარე თვალს არ შეეძლო ენახა მართლა-და შესაბრალოსი მდგომა-#261#

რეობა ჩვენი ტუალეტისა. სამი საათის შემდეგ, როცა სავსე სუფრას ვუსხედით, მაშინ-და დავაფასე ბედნიერება იმ ადამიანისა, რომელიც: ოჩამჩირეში ნაქირავებ ცხენით ამ სიშორეზე არ მიდის, როგორც მე ვავიარე, რომელსაც ისეთ ცხენზე ჯდომის დროს კოკისპირული წვიმა არ მოასწრებს და პერანგი მშრალი შერჩება და დაცინვისა არ ეშინია, და რომელიც პირამდე სავსე სუფრას უზის და მადიანად შეექცევა თბილ ღომსა, ახალს, დაბრაწულ ქათამსა, საწებელსა და სხვას, თბილს ოთახში, ტკბილ მეგობართან ტკბილ ბაასში გართული.

მეორე დღეს, წინა დღის კოკისპირული წვიმის შემდეგ, ცხრათვალა მზემ თავისი სხივები მოჰფინა დაბა ოქუმს, და მეც გამომიტყუა მის დასათვალიერებლად.

ოქუმი სამურზაყანოს ცენტრად ითვლება. სულ პაწაწკუნაა. ორპირად ჩარიგებული აქვს ორმოცამდე ხის დუქანი, სადაც მეგრული ვაჭრები სხედან და ვაჭრობის დაცემას ჩივიან. აქაური მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად ამ დუქნებში გამოკიდულია ზიზია მძივები, შაურიანი „ციცახოცები“ (თავიჩითები), საექვო ღირსების ტარანი, ორაბაზიანი „ბუწკანტი“ (გარმონი) და ბევრი სხვა. სამაგიეროდ აქაური გაკეთებული მათრახები და უნაგირები ნაქებია.

ოქუშში აქვს რეზიდენცია სამურზაყანოს ნაწილის უფროსს. „ქრისტიანობის გამავრცელებელ“ საზოგადოებას გახსნილი აქვს ორკლასიანი სკოლა, რომლის შენობა წარსულ ზამთარს დიდ თოვლს ჩაუმტვრევია, და ახალ სახლს აკეთებენ;

ყველაზე სასიამოვნო და სანუგეშო მოვლენა ოქუმის, ცოტა არ იყოს, მდორე ცხოვრებაში – აქაური წიგნსაცავია, ოქუმის შუაგულ, გამოჩინებულ ადგილას წარმოდგმული. შენობა წიგნსაცავისა ხისაა, პაწია, ერთ-თესლიანი, სამი ადლი სიგრძე აქვს და ამდენივე განი. გაშენებულია აქაური მკვიდრის ივანე გეგას საფასითა. დამჯდარა სულ თოთხმეტი თუმანი. წიგნსაცავი აკურთხეს წარსულ თიბათვეში. მის კურთხევაზე ბლომად თურმე დაესწრნენ ადგილობრივი მცხოვრებნი, აგრეთვე სოფლელნი.

სულ ერთი წელიწადი თუ არის, რაც იმ წიგნსაცავის დაარსების

შესახებ აღიძრა ლაპარაკი „ივერიაში“. ვინც კი გაიგო, დიდი თანაგრძნობა გამოუცხადეს ყველამ წიგნსაცავის დაარსების მოთავეს ბ. ივ. გეგიას: შეძლებისა-და კვალად, ზნეობრივი და მატერიალური დახმარება გაუწია ყველამ საქართველოს სხვადასხვა დაბა-ქალაქებიდან. ფრიად სასიამოვნოა ის ერთობლივი შეგნება ამ დიადი საქმის მნიშვნელობისა და ის სიყვარული, რომლებიც წიგნსაცავის დამაარსებლის სახელზე გამოგზავნილ წერილებში ეტყობათ ამ უკანასკნელთა ავქსონებს. ერთი #262#

მათგანი უგზავნის ხუთ მანეთს, თავის ღარიბ და ხელმოკლე ნაცნობებში ხუთ-ხუთ შაურობით მოგროვილსა, და თანაც სწერს: „ამას წინეთ „ივერიის“ ფურცლებზე ამოვიკითხეთ თქვენი წერილი, რომელიც ღირსია თანაგრძნობისა ყველა იმ ქართველისაგან, რომელსაც ოდნავაცაა შესტკივა გული ჩვენი ბეჩავი ერის წარმატებისათვის“... წერილის ბოლოს ის აზრია გატარებული, რომ ჩვენს ერს განათლების სხივი უნდა მოვფინოთ, ვინ იცის, შემდეგში „ცხოვრების გაზაფხული დაგვიდგესო“ და სხვ. მერე ამას სწერს, როგორც ეტყობა, კაცი, რომელსაც სკოლის გარეშე უსწავლია წერა-კითხვა და ქართულ წიგნებზე აღზრდილა და განვითარებულია.

მეორე ადგილიდან ოქუმიწი წიგნსაცავს უგზავნიან 322 სხვადასხვა ქართულ წიგნს და წიგნთსაცავის გამგეს სწერენ: „...თქვენ კარგად გესმით, თუ რა იარაღია ეხლანდელ დროში კაცის ხელში წიგნი. მაშ, მიაწოდეთ იგი ყველას! გაუმკლავდით მოღალატეებს, ვინაიდან ჩვენ, თუ ერთმანეთის გატანა და ერთი პირი გვექნება, მტერი ვერას დაგვაკლებს. მიმართეთ კერძო წერილებით ჩვენს „წიგნების გამომცემელ ამხანაგობათ“, შეაწუხეთ ყველა, აუხსენით საჭიროება საგნისა, ეს ის ხანია, როდესაც დიდი მეცადინეობა გვჭირია, თორემ თუ, ჩვეულებისამებრ, ქართულად, ძილს თავი არ ვანებეთ, სამუდამოდ დავიღუპებით, თქვენგან დაწყებული საქმე დიდი საქმეა და დარწმუნებული იყავით, რომ თქვენც გექნებათ წილი დიდებული ტაძრის აშენებაში...“

მესამე კიდეც აი რასა სწერს: „ღმერთმა ხელი მოგიმართოს, ძმაგო. შეუვალს უკუნეთში განათლების სხივი მოგეფინოს. მაგრამ, როგორც ვხედავ, მანდაური კაცის გული და ყინული ერთი უნდა იყოს. მანდ ერთი და ორი კაცი კი არა, ასი კაცი უნდა იყოს, რომ მანდაურის გაყინულ გულში ნამდვილი სითბო შეიტანოს. იცოცხლე და ღმერთმა მოგცეს სიმხნევე და მოთმინება, რომ თქვენს ცდას უნაყოფოდ არ ჩაევილოს“.

წიგნთსაცავის თაროებს ამშვენებს მშვენივრად დაკაზმული თხზულებანი ჩვენი სახელოვანი მწერლებისა: ალ. ყაზბეგისა, აკაკისა, ილ. ჭავჭავაძისა, რაფ. ერისთავისა და სხვ. მერე მოსდევს წვრილი წიგნები, რიცხვით 500-მდე. ამ წიგნებში ურევია მთელი ბიბლიოთეკა თვითონ დამაარსებლისა, 200 წიგნზე მეტი. ამ უკანასკნელ დროს წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებამაც“ გამოუგზავნა წიგნთსაცავს სამი თუმ-

ნის მეტი წიგნები.

ქართულის გარდა წიგნთსაცავს აქვს რუსული განყოფილებაც. შიგნახვით დოსტოევსკის, ლერმონტოვისა და სხვათა თხზულებებს.

წიგნის კითხვისათვის მსურველთ არაფერი ერთმევათ. მხოლოდ ვისაც უნდა, შემოსწირავს. ერთად-ერთი წყარო შემოსავლისა – წევრებია. წიგნსაცავს ჰყავს 17 წევრი, რომელნიც წიგნსაცავის სასარგებლოდ წელიწადში 48 მანეთს იხდიან. სხვა წყარო შემოსავლისა ოქუმის წიგნსაცავს ჯერჯერობით არა აქვს.

#263#

მე რომ ვნახე, სულ ერთი თვის გახსნილი იყო წიგნსაცავი. უმეტესობამ ჯერ კარგადაც არ იცის, რა არის წიგნსაცავი, ან რა დანიშნულება აქვს. ჯერ მარტო ვაჭრები ჰყავთ წიგნსაცავს მუშტრებად, სულ 10 კაცს მიაქვს წიგნები შინ საკითხავად და ორიოდ სოფლის მასწავლებელნიც სარგებლობენ აქაური წიგნთსაცავის წიგნებითა.

საკვირველია, სხვაგან ყველაზე მეტი მუშტარი კაზიმულსიტყვაობას ჰყავს და აქ კი უფრო ისტორიულ ნაწერებს ეტანებიან. აღტაცებაში მოდიან, როცა კითხულობენ ი. გოგებაშვილის „თავდადებულ ქართველებს“, რომელშიაც ნაცნობი გმირი „ცოტნე დადიანი“ ყველას თვალწინ უდგა. ყაზბეგის გემოს ცოტ-ცოტათი იღებენ. ყველაზე მეტად ეტანებიან „ჩანგსა“ და „ქალ-ვაჟიანს“.

ოქუმის წიგნსაცავი, იმედია თანდათან, რაც ხანი გაივლის, მკვიდრნი დაგზე დადგება, წიგნებს შეიძენს და მატერიალურად უზრუნველყოფილი იქნება მისი არსებობა. მაშინ, უეჭველია, მისგან მოტანილი სარგებლობაც თვალსაჩინო იქნება. ამიტომ ყველა ჩვენგანის მოვალეობაა, ხელი მოვუმართოთ ამ ახალ ფეხადგმულ საქმესა, ფრთა გავამლევინოთ. სულმნათის, შოთა რუსთველის საგულისხმო სიტყვები: „რასაცა გასცემ შენია, რაც არა – დაკარგულია“ მარად უნდა გვახსოვდეს. მით უფრო გვმართებს ყველას ხელის გამოღება, რომ სამურზაყანო განაპირა ადგილია საქართველოსი, მოშორებულია ცენტრს, მოკლებულია ნასწავლებს და გულშემატკივრებს. ერთი და ორი კაცი, სხვა არ იყოს, ბრალია, ამოდენა მხარეში. გულითაც რომ უნდოდეთ, თუ სხვა არ ეხმარება, თუ სხვა არ უდგა მხარში, იმდენს ვერას გააკეთებს, რამდენსაც გააკეთებდა სხვა დროს, სხვა გარემოებაში. არამც თუ არსებულ წიგნსაცავებს უნდა მივეშველნეთ, არამედ, საცა არ არის გახსნილი, ვეცადნეთ გავხსნათ.

ჯერ ხანად მთელი ჩვენი ყურადღება აქეთკენ წიგნსაცავებს უნდა მივაქციოთ, ამიტომ რომ ქართული სკოლები არა გვაქვს ამ მხარეში, სკოლებიც ცოტაა. და სადაც კი არის შიგ ქართულის ხსენება არ არის. მარტო წიგნები თუ არ დაგვავიწყებს ჩვენს ენას, ჩვენს თავს, ჩვენს წარსულსა; მარტო წიგნების შემწეობით თუ დავიწყებთ ზრუნვას ჩვენი აწმყო და მომავლის კეთილმდგომარეობისათვის.

III

გარეგნობა სამურზაყანოს სოფლისა. – კარ-მიდამო სამურზაყანოელისა. – შინაური საქონელი აქაურთა. – უსკოლო სოფელი. – ეკლესიები. – თავისებური სასაფლაოები. – გზები.

თავისებურია სამურზაყანოს სოფელი. ძირეული განსხვავებაა აქაურსა და აღმოსავლეთ საქართველოს სოფელს შორის. იმ დროს, როცა ქართლის, ერთმანეთზე მიყრილ სახლებს სულ მეოთხედი საათის განმავლობაში შემოუვლის კაცი, აქ, სამურზაყანოში, მთელი ორი საათია საჭირო, #264#

რომ სოფლის ერთი ბოლოდან მეორე ბოლოში გაატანოთ. უჩვევი კაცი, თუ აქ ჩავარდა, ვეღარც კი იფიქრებს, თუ სოფელშია. წინ ტყეა, უკან კიდევ ტყე. ორივე მხარესაც იგივე ტყე გარტყიათ.

აქა-იქ, ოაზისებვით, ტყე გაკაფულია და სიმინდის ყანაში ყავრული სახურავი მოსჩანს სამურზაყანოელის სახლისა. იშვიათად ნახავთ ორ-სამ სახლს, რომ ერთმანეთისაგან ღობე ჰყოფდეს. უმეტესობა მათგანი კილომეტრსა და მეტსაც ჰშორავს ერთი-მეორესა ცხრა მთას იქით, და რომელსამე სახლს ცეცხლი რომ გაუჩნდეს, სანამ მეზობელი მოეშველე-ბოდეს, აქაური მოსახლე ძირიან-ბუდიანად გადიბუგება და ჭერი არ დარჩება თავშესაფარებელი. ახლა წარმოიდგინეთ ოთხას-ხუთასი კომლი, ხუთი ოთხკუთხი კილომეტრის სივრცე ადგილზე დაბინავებული. და ეს იქნება აქაური სოფელი!...

თითოეულ მოსახლეს უფრო ხშირად თხემლის წკნელის ღობით და, თუ შეძლებული თავადიშვილია, მუხის მესერით შემოკავებული აქვს 3-6 დღიური მიწა. შუაში უდგას წაბლის, წიფლის ან თხემლის ფიცრისაგან გაკეთებული ორ-სამ თვალიანი ოდა; იმას მოდგმული აქვს სამზარეულო, ცოტა მოშორებით ფიცრული ხულაა, ხულას გვერდით სასიმინდე დგას, რომელსაც ქვეშ ფიცრის კედლები აქვს, საქონლის დასაბმელად მომართული.

ამ შენობებს ერთი დღიური მიწა, თუ არ მეტი, უჭირავს. სახლის წინ ეზო ჭიშკრამდე თავისუფლად არის გაშვებული, ქორფა ბალახს ხშირად ზედ დაჰყურებს ასწლოვანი კაკლის ხე, და მისი განზე გასული ტოტების ხშირ ჩრდილს თავს აფარებენ სიცხეში აქაური მამა სახლისა და მისი სტუმრები. ზოგან, კაკლის ხის გარდა, ნახავთ რომელსამე ხე-ხილს. სხვა ხეებში თხმელა სჭარბობს აქაურების ეზოში. ყველას სათითაოდ მირგული აქვს ვაზი. იქ, სადაც ხეები იშვიათია, ეზოში შუაგულ ალაგას ნახავთ ტოტემთან სარს, მიწაში ჩარჭობილს. ამ სარის დანიშნულება ის არის, რომ ზედ მიაბამენ ხოლმე სტუმრის ცხენებსა, დანარჩენ ადგილზე სიმინდის ყანა ბიბინებს.

სასახლედ შემოღობილ ადგილს გარეშე, გარდა მდ. ოქუმწყალისა და ოხოჯეს პირას მდებარე ნაყოფიერი ჭალებისა, ბევრია აქ შეუმუშავებლად გაშვებული მიწა. უმეტესობა ამ მიწებისა დაფარულია ან ნარეკალათი და სხვა გამოუსადეგარი ბუჩქებითა, ან არა და გვიმრათი, რომელიც აქ, ნოყიერ ნიადაგის წყალობით, საოცარი სიმადლისა იზრდება. ზოგან მხარ-ნახევარი სიმადლე აქვს აქაურ გვიმრას. შიგ თავისუფლად დამალვა შეუძლია როგორც ადამიანს, ისე საქონელს.

საბალახო ადგილები აქ ცოტაა. და სადაც კია, საქონელი ზამთარ-ზაფხულ ზედ ასევეია. ბალახს ამოზუსუსებასაც კი არ აცლის აქაური ოთხფეხი, – მაშინვე ძირიანად ჰგლეჯავს მიწიდან. გარეთ, თავისუფალ ადგილზე, ბალახს რომ ვერ შოულობს საქონელი, ღობეებსა სტეხავს და ყანას ეტანება. ხოლო აქაური ღობე არც ისე მკვიდრია, რომ შიმშილი-
#265#

საგან გააღმასებული საქონელი დაიჭიროს და გლეხის ნაოფლარი არ მოადოვინოს! კიდევ ამიტომ არის აქეთკენ ასე ხშირი სიმინდობის დროს გლეხებს შორის დავა და ჩხუბი! ამ უსიამოვნების თავიდან ასაცილებლად აქაურნი საქონელს უღელს დაადგამენ ხოლმე კისერზე. ყოველ ნაბიჯზე შეგხვდებათ უღლიანი ხარი, ძროხა, ღორი, და წარმოიდგინეთ, ძალიც კი! ძაღლებიც კი აფუჭებენ სიმინდის ყანებსა. სასაცილო სანახავია ასეთი ძაღლი, რომელიც ერთი მხარის სიგრძე მსხვილ ჯოხსა მიათრევს და იმის სიმძიმისაგან კისერი საცოდავად მოღრცია...

საკვირველია, სხვა არა იყოს-რა, რომ ასეთ მდიდარს ბუნებაში საქონელს საკვები აკლდეს! კიდევ ამიტომაც, რომ აქაური საქონელი ასეთი დაკნინებული ჯიშისაა, რომ აქაური ძროხა ასე ცოტა რძეს იძლევა, რომ აქაურ დანდალა-გადაღეულ მუშა-საქონელს ძალა ვერ შესწევს ხანგრძლივი მუშაობა აიტანოს. მძიმე ტვირთს მოერიოს სხვაგნებურ დარჩეულის ჯიშს და უკეთესად მოვილილ საქონელივით.

სკოლას აქაურ სოფელში იშვიათად შეხვდებით. მთელ სამურზაყანოში სულ ათგან თუ არის სამრევლო სკოლა, რომლებიც უდღეურივით, ძლივს მიათრევენ თავის გაჯახირებულს არსებობას.

ეკლესიები აქ უმეტესად ქვითკირისაა. თეთრად გასპეტაკებული კედლები აგურის ეკლესიებისა დიდ მანძილზე მოსჩანს. წინ ეკლესიას უდგას ასწლოვანი ცაცხვები, რომლის ძირს ნაწირვებს სოფელენი თავს იყრიან და თავის ჭირ-ვარამზე ბჭობენ. არ შეიძლება ყურადღება არ მიაქციოთ ერთ გარემოებას. ეკლესიის გალავანში საფლავის ბექობები ძალიან ცოტაა, ჰკვირვობთ, ნუ თუ ასე ცოტანი იმარხებიან აქ მკვიდრებო! მაგრამ რომ გასცდებით ეკლესიასა, გზის იქით-აქეთ, გამოჩინებულ ადგილას ტყე გაკაფულია, ოთხ-კუთხად რიკულია შემოვლებული რამდენსამე ალაგას და იქავ ლამაზად აღმოცენებულია ფართო ფოთლიანი ჭადრები ან სურნელოვან ყვავილიანი ცაცხვები.

ეს აქაურების მიცვალებულთა განსასვენებელი ადგილებია. ასეთი სა-

საფლაოები მთელი გზის გაყოლებაზედაა. ყოველ სასაფლაოზე ორი-სამი მიცვალებული ასაფლავია – თითოეული ოჯახის წევრები. აქაურები თავისი მიცვალებულების ეკლესიაში დასაფლავებას იმდენად არ ეტანებიან. ურჩევნიათ, მათი მკვდრების ძვლები მათი სახლის ახლოს ესვენოს, რომ ხშირად შეემლოთ დახედვა და „ჭირისუფლობა“ რომ არ დაავიწყდეთ...

გზები აქაური? მარტო სამურზაყანოელის საიდუმლოს შეადგენს, თუ როგორ უნდა იაროს აქაურს, ეგრეთ წოდებულ გზებზე ადამიანმა და თავისავე მსგავს ადამიანთან კავშირი და მისვლა-მოსვლა იქონიოს. არც ერთ გზას არც ერთ ალაგას არ ეტყობა ადამიანის ხელი. ხამი კაცის ცნობისმოყვარეობას დიდძალ მასალას ამლევს ეს გზა. შენს თავს ეკითხები: ურმით სიარულს აქაური გლეხი როგორ ახერხებს, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ცა პირს მოიხსნის და ქვეყანას, სადაც ეს გლეხი ცხოვრობს, ერთ გაუვალ ლაფად აქცევს ხოლმე. შენს თავსვე ეკითხები: როგორ-#266#

და ახერხებს აქაური გლეხი ცხოვრებას იქ, სადაც მთელი ნახევარი წელიწადი ალაფებულ სოფლებში მისვლა-მოსვლა შეწყვეტილია და სადაც სხვა უმაგისო შიმშილით მოჰკვდებოდა?! ამ კითხვის ახსნა სამურზაყანოელის იმ თვისებაში უნდა ვეძებოთ, რომელიც მარტო იმისთვის არის ნიშანდობლივი და რომელიც მას მის მსგავს ადამიანში ასე მკაფიოდ და თვალსაჩინოდ არჩევს. ეს თვისება გახლავთ: შეფარდება თვისი ცხოვრების მოთხოვნილებისა ადგილობრივ პირობებთან და ამ მოთხოვნილების ჩამოყვანა მინიმუმამდე...

ცხადია, აქაურ კაცს უგზობა წელში წყვეტს, მის ეკონომიურ ყოფას მიწასთან ასწორებს. იმას ნუ ბრძანებთ, აქაურ გლეხს არ ესმოდეს, რომ კარგი გზა ერთბაშად წამოაყენებს ფეხზე მის ნივთიერ დავრდომილებასა. მაგრამ საქმე ის გახლავთ, რომ, ჯერ ერთი, წელი არ მოსდევს იმისთვის იზრუნოს, მეორე, თაოსნობასაც მოკლებულია. სიღარიბეც არაფერია, ოღონდ შეინძრნენ ისინი, ვისაც მათს საკეთილდღეოდ ზრუნვა აქვს მინდობილი, – მთელი სოფელი ჯარასავით დატრიალდება. ხოლო სანამ თავის პატრონისაგან აქაური მეურნე რასმე ხეირს ეღირსებოდეს, მის, ყველაფრის ამტან ზურგს, კიდევ ცხრა-პირი ტყავი ასძვრება...

IV

„სამურზაყანოელი გლეხი შინ“. – ჩემი მასპინძელი გუბა. – აქაური გლეხის მოსახლეობა. – ფაცხის მორთულობა: გარდერობი, ბუფეტი, სახლის ავეჯი. – საზრდო გუბასი. – როდის არის გუბა ბედნიერი? – სულიერი მოთხოვნილება გუბასი. – მისი დარდი, მისი ეკონომიური იდეალი. – როდის შეეცვლება სახე გუბას პირველყოფილ ბრძოლასა ცხოვრებასთან? – ერთი ღამე

გუძასთან. – ძველი ჩვეულება – გამთხოვება.

საღამო ჟამდებოდა. მე და ჩემი მეგობარი ერთ ზემოაღწერილი სოფლის ბოლოს გავედით. იძულებული ვიყავ მოგზაურობა შემეწყვიტა და აქაური გლეხის სახლში შემეხედნა და პირისპირ შემხვედროდა „სამურზაყანოელი გლეხი შინ“.

საცალფეხო ბილიკი უფრო ვიწროვდებოდა და უვალი ხდებოდა. ცხენები მარჯაფად მოგვდევდნენ უკან. გზის იქით-აქეთ ტყეა. ადამიანის ხმა არ ისმის. აქა-იქ მოსხლეტილ გორაკებზე სიმინდის ყანები მოწმობდა, რომ ადამიანი ახლოს უნდა ყოფილიყო. გარშემო გამეფებულ მყუდროებას ჩვენი ცხენების ნალები-ლა არღვევდა და შინისაკენ მომავალი საქონლის ბღავილი. მოულოდნელად წინ შემოგვეფეთა თორმეტცამეტი წლის ბალღი, დალეულნი, ფეხშიშველა, სახეგაცრეცილი. ადგილობრივ მოქსოვილი შალისაგან შეკერილ ღართის ნაწილები ბაირავით დაჭფრიალებდა მის გამხდარს სხეულს. ჩვენს დანახვაზე შეკრთა. უეჭველია, სერთუკოსნებს აქ არ მოელოდა. დაველაპარაკეთ, მაგრამ ის #267#

კიდევ გარინდებული იდგა ვერ გამოერკვა. ბოლოს, ძლივას მოგვცა პასუხი. ჩვენი მომავალი მასპინძლის შვილი გამოდგა. რომ გაიგო ჩვენი განზრახვა, „ახლავე ბაბას (მამას) შევატყობინებო“, შურდულივით აიჭრა აღმართში და მალე თვალთაგან მიგვეფარა.

ერთი უკანასკნელად კიდევ დავატანეთ ძალა ჩვენს დაზანტებულ და აღმართში სიარულს გადაჩვეულ ფეხებსა და საუცხოვო ბუსნოს მოვექეცით. წინ გადაგვეშალა დასურათხატებული ვაკე სამურზაყანო-აფხაზეთისა, იმის იქით – ლაჟვარდი ზღვა, რომელზედაც დიდფრთებიან ფრინველებით აფრა გაშლილი ნავები მისრიალებდნენ. სანამ კაკლის ძირას შევისვენებდით, ჩემი მეგობრის „მოკეთემაც“ მოატანა.

ჩვეულებრივი „გამარჯობა-გაგიმარჯოს“-ის შემდეგ ჩვენმა მეგობარმა „რეკომენდაცია“ გამიწია თავის მოკეთე გუძასთან: მთაზე უნდა ავიდეს და შენ გზა უნდა უჩვენოვო.

გუძამ ერთი კი ეჭვის თვალთა ამათვალაიერა და უთხრა ჩემს მეგობარს:

– მთაზე რა უნდა ასეთ „ჩინონიკ“ კაცს? – მაგრამ თვითონვე დაატანა:

– ალბათ „ჰავისათვის“ (ჰაერის გამოსაცვლელად) მიდისო?

– სწორედ გამოიცანი! – ვუპასუხე გუძას. – ამაღამ კი შენი სტუმარი ვიქნები-მეთქი.

მეგობარი გამოგვეთხოვა. ხოლო გუძამ წინდაწინ ბოდიში მოითხოვა, შენ რომ გეკადრება, ისეთ პატივს ვერა გცემო, მაგრამ რაკი მობრძანდით, ჩემი სიღარიბეცა ნახეთო. და გუძა თავის ფაცხისაკენ გამიძღვა.

წარმოიდგინეთ ოთხი დღიური სამოსახლო მიწა, შუაგულ ტყეში, სოფელს ორ კილომეტრზე დაშორებული. ადგილი მთა-გორიანია, გარშემო, როგორცა ვთქვით, უღრანი ტყე აკრავს. თვით ეზოს შემოვლებული

აქვს მეტად სუსტი ღობე, ერთი ალაბის სიმაღლე. ორი წილი მაინც ამ ღობისა ბუნებრივია, – ნარეკალა, მაყვალი, ყველა ერთად იფარავს გლეხის მიდამოს. ერთს ალაგას ჭიშკარია, მეტად თავისებური მოწყობილობისა. იქით-აქეთ, ერთმანეთზე ორი მხარის დამორებით ორი წყვილი ლატანია დარჭობილი, ერთი მხარის სიმაღლე. თითოეული წყვილი ლატანებისა უგრეხელათია გადაბმული ისე, რომ ყოველ ნახევარ ალაბზე შიგა-და-შიგ ცარიელი ალაგი რჩება. ამნაირადვეა გადაბმული მეორე წყვილი. მერე ლატანების ცარიელ ადგილებში გაყრილია, ურდულების მსგავსად, თითქმის იმავე სიმსხოს ოთხი თუ ხუთი ლატანი. როცა ეზოში შესვლა გინდათ, ლატანები სათითაოდ უნდა გამოაძროთ სულ უკანასკნელამდე.

ჭიშკრიდან, ან, როგორც აქ ეძახიან, „ოლაგედან“ ფაცხამდე საცალფეხო ბილიკი მიუდის ასი მხარის მანძილზედ. ურემი ამ ეზოში ვერ შევა, რადგან ხრამებსა და ოღრო-ჩოღროსლა წარმოადგენს ჩვენი გუძას ეზო. არც საჭიროა გუძასათვის ურემი. გულითაც რომ უნდოდეს, ამ კლდე-ღრემში ურემი გამოუსადეგარია. ცხადია, ხარების სამუშაოს გუძას მძლეოთა-მძლე მხარი ასრულებს. ტყე იქავე, ცხვირ-წინა აქვს და შეშა #268#

ზურგით გამოაქვს. სიმინდიც იქ უთესია და, როცა ყანას აიღებს, თავისივე ხელით თხილის ტკეცისაგან მოწნულ კალათით სიმინდს ეზოს შუა ალაგას ოთხ ბომზე შეყენებულ წვნილის სასიმინდეში შეჰყრის, რომელზედაც ტკვა (საცალფეხო კიბე) აქვს მიდგმული ასასვლელად. ჩალასაც ურემი არა სჭირია, – რომ მოსჭრის, კონებად შეჰკრავს და ეზოშივე ხეზე დაჰკიდებს ზამთრისათვის. ხე-ტყეს, როგორცა ვთქვით, ტყიდან არ ეზიდება გუძა და სხვა მეტი არაფრისათვის უნდა ურემი. შიგ ჩაჯდომა და იმით სიარული, თავის ქართლ-კახელ მოძმესავით, გუძამ არ იცის. რომ გაუცხადოთ, რომ საქართველოში არის ისეთი კუთხე, სადაც ურემში სხდებიანო, თქვენი ნათქვამი სიცილადაც არ ეყოფა. თუ გაუჭირდა და ცხენი ვერსად იშოვა, რამდენსაც გნებავთ, იმდენ მანძილს ფეხით გაივლის და ურემში მაინც არ ჩაჯდება, – ქვეყნის სირცხვილს არა სჭამს და ისეთ საქმეს არ იზამს, რაც მის მამა-პაპას არ ჩაუდენია.

ჩვენს გუძას ეზოში, ანუ, უკეთ, ყანაში, ხეები ობლადა დგას. ამაოდ ეძებთ აქ კარგ საყვარელივით ხეებზე გადახვეულ ვაზებს. ღვინო არ მოუდის გუძას და ისიც სტოიკურად ითმენს უღვინობასა. წელიწადი ისე გაივლის, საზედაშე ღვინო არ გაჩნდება მის ფაცხაში. ღვინოს ბადლად გუძას წყარო აქვს მთისა, ანკარა და ყინულივით ცივი.

ქობის გვერდით გამართულ ბოსტანში გუძას ცოლის მიერ გულმოდგინედ გახელილს მწვანილს მშვენივრად ამოუყვია თავი თხის ნაკელით გაპატივებულ ნიადაგიდან. აქა ნახავთ: ცოტა პრასას, ცოტა ოხრახუმს, რეჰანს, წიწაკას, წითელ მხალსა: ამათს გვერდით ორმოციოდე ძირი თუთუნიცა სთესია, საკუთრად გუძას მოთხოვნილების დასაკმაყოფი-

ლებლად.

ბოსტნის გვერდით ხუთიოდ სკა დგას ფუტკრისა. ამ ძვირფას მწერ-
თაგან გაკეთებული თაფლი წლითი-წლობამდე ჰყოფნის გუძას წვრილ-
ფეხობას გამწარებულის პირის ჩასატკბარუნებლად. იმათი ნაშრომით
სანთელს ჩამოჰქნის ხოლმე გუძა. ხანდახან, როცა სტუმარი მოუვა, ამა-
ვე სანთლით უკუნით მოცულ ფაცხას სინათლის მკრთალ სხივს მოჰფენს
ხოლმე... ისიც კარგია იმისათვის.

ფაცხა ორი აქვს გუძას. ერთსა თვითონ შეჰფარებია თვისი ცოლშვი-
ლით, მეორეში საქონელი უბია – ზამთარში. ორივე წკნელისაგან არის
მოწნული. ზევიდან გვიძრა ჰხურავს. მთელ ფაცხას მარტო ერთგანა
აქვს ლურსმანი: ამ ერთად-ერთი ლურსმნით გარედან კარის დასაკვეტი
ხის კოჭია დაჭედილი კარის ჩარჩოზე. სიდიდე ფაცხისა 12 კუბიკურ
მხარს უდრის, ესე იგი 3 მხარი სიგრძე აქვს, 2 – განი და 2 მხარიც –
სიმაღლე. კარი ორი აქვს: ერთი წინიდან და ერთიც იმის პირდაპირ –
უკანიდან. სარკმელს გუძას ფაცხა მოკლებულია, ხოლო როგორც ჰაერი,
ისე სინათლე კედლებში უხვად დატოვებულ ჭუჭრუტანებიდან შემოდის.
#269#

მხოლოდ ზამთარში კედლები გარედან გვიძრით გაიბურება, რომ, ცოტა-
თიც არის, სიცივეს წინააღმდეგობა გაუწიოს და შიგ არ შემოუშვას.
ზამთარში ამ გვიძრით გაბურულ ფაცხას ცეცხლი ძალიან ადვილად
იმსხვერპლებს ხოლმე. კიდევ ამიტომ არის, რომ გლეხი რამდენჯერმე
იკეთებს ასეთ ფაცხებსა. ისიც კია, რომ შრომა მის აშენებას დიდი არ
უნდა: ორი მარჯვე კაცი სამი დღის განმავლობაში მასალასაც მოამზა-
დებს ფაცხისათვის და ააშენებს კიდევაც აქაური გლეხის იაფფასიან
თავშესაფარსა.

ჩემს მისვლაზე დიდი ფაცი-ფუცი შეუდგა ამ პატარა სამეფოს, სადაც
თვითმპყრობელი გუძა იყო. ჯერ გუძას ვაჟმა შორიდანვე შეატყობინა
გუძას ფანიას (ოჯახს), სტუმარი მოგვყავსო. ფაცხის კარებში გუძას
თანამეცხედრე მომეგება და მოწიწებით თავი დამიკრა. ხელში ახლად
ნამტირალევი ქორფა ბალღი ეჭირა, – პაწაწუნა განცვიფრებულ თვალებ-
ზე ცრემლი შეჰყინოდა. გვერდით უდგნენ დანარჩენი წევრნი ფანიასი:
უფროსი ქალი, ტანმაღალი, გაცრეცილი, გამხდარი, თუმცა კი მარილი
არ აკლდა მის ლაზათიან სახესა. ასე 10-11 წლისა თუ იქნებოდა. იმას
მოსდევდა, კრუხის წიწილეზივით სამი ნაგლეჯუა ბავშვი, სულ ერთმა-
ნეთის მომდევნო. გარეგნობით ძნელი გამოსაცნობი იყო, რა სქესს
ეკუთვნოდა ან ერთი ან მეორე – ყველას ერთნაირი პერანგი ეცვათ, ნარ-
მისა, ნაფლეთებად ქცეული და ძალზე გაშავებული. ამ პერანგების სახე-
ლოებს აკლდა, განსაკუთრებით, სითეთრე: მიზეზი ამისა ის გახლავთ,
რომ პერანგის სახელოებს აქ ცხვირსახოცის მაგივრადაც ხმარობს მისი
პატრონი...

ფაცხის შუა ალაგას, კერას თავით, ერთი დიდი ჯირკვი დევს, რომელ-

საც აქ „ბუკი“ ანუ დედა-შეშა ჰქვია. ამ ბუკს მიწყობილი აქვს წვრი-
ლი ფიჩხი, ანთებული. საკომლე ფაცხას არა აქვს. კვამლი ფაცხის ხან
ერთ კუთხეს ეწყვეტება და ხან მეორეს და შიგმყოფთ უსულდმერთოდ
სტანჯავს ხოლმე. დირეები და სახურავის ქვედა ნაწილი შურისაგან გა-
შავებულია. კერას იქით-აქეთ კველები დგას. კველა – საჯდომია ერთნაირი
და მარტო აქეთკენ და სამეგრელოში შეხვდება კაცი. ეს თავისებური საჯ-
დომი წარმოადგენს ძელს, რომელსაც სიგრძე $1/2-2$ ალაზამდე აქვს,
განი – $1/2 - 1/4$ ალაზი. აკეთებენ პატარებს – ერთი კაცის საჯდომს, აკეთე-
ბენ დიდებსაც, რომელზედაც მწკრივად რამდენიმე კაცი ეტევა ერთად.
ეს ძელი ქვევიდან გამოთლილია, იქით-აქეთ თავებში დატოვებული აქვს
ბრტყელი ფეხები. $1/4$ ალაზის ან კიდევ ნაკლების სიმაღლეზე დგას
კველა. ძალიან მდგნეა, ადვილად არა ტყდება, ხანდახან, თუ მაგარი ხი-
საც არის, ორ-სამ მოდგმას მოიჭამს. ეგ არის, მარტო ფერს იცვლის, –
დროთა ვითარებისა გამო ძალზე შავდება. გარეცხვას თავის დღეში არ
აღირსებენ, რაც უნდა ამაგდარი იყოს აქაური გლეხის კველა.

კერას ორი მხარე აქვს: ერთი სავაჟკაცო („საქომოლო“) და მეორე –
საქალეზო („საოსურო“). პირველ მხარეზე სხდებიან მამათა სქესის წევრნი
#270#

აქაური გლეხის ფანიასი, მეორეზე – ქალები. სუფრასაც ცალ-ცალკე უს-
ხდებიან ქალები და კაცები. ეს წესი სასტიკად არის დაცული სამურ-
ზაყანოელის გლეხის სახლში. კაცობრიობის იმ ეპოქას გვაგონებს ეს განა-
წილება ოჯახისა. როდესაც ქალი უმწვერვალეს ზომამდე ჰყავდა დამო-
ნავეებული მამაკაცსა და როცა პირველი ვერა ჰბედავდა თავის „უფროს-
თან“ – ქმართან. ერთ სუფრას მოჯდომოდა. დასახელებულ „საქალეზო“
მხარეზე დიასახლისი (ამ სიტყვას აქ მნიშვნელობა ეკარგება) ჩამოჯდა კვე-
ლაზე და მას მიეჭუჭკა წვრილფეხობა ფაცხისა. მათს პირდაპირ, მეორე
მხარეზე სამფეხა და სამკუთხოვან, გუძას ხელით გაჩორკნილ, დგამზე მე
მოვასვენე სხეული. ბავშვები ამაოდ ცდილობდნენ დაეფართ თავიანთი,
ცეცხლისაგან დამწვარ-დაბრაწული წვივები, რომელთაც უსირცხვილოდ
თავი გამოეყოთ მათი მოკლე და დაგლეჯილ პერანგებიდან. დედაც, ბო-
დიშის მოსახდელად, ტყუილად ეუბნებოდა დაიფარეთო. პირველმა შთა-
ბეჭდილებამ ყველას გადაუარა, დამშვიდდნენ, – „სტუმარი“ მთელი ღამე ჩვენ-
თან იქნება და შეგვეძლება კარგად ვუყუროთო. თორმეტი თვალი ისა-
რივით მე მომაშტერდა და თავით-ფეხებამდე მუშტრის თვალთ სინჯვა
დაუწყო ჩემს ტანისამოსსა, ყველას ეს ერთი კითხვა ეხატებოდა თვალეზ-
ში: „ამ კაცს ჩვენთან რა უნდოდაო?“ მხოლოდ კვამლი მიხსნიდა ხოლ-
მე მათი ცნობისმოყვარე თვალეზისაგან. ქარი დაუბრკოლებლივ ატანდა
ფაცხის ნახევრად ფარდალალა კედლებსა, ჰბორგავდა და გვაშფოთებდა
შიგ მდგომთა: კვამლს ხან ჩემკენ ელალებოდა და ხან ჩემს ახალ ნაცნო-
ბებს აფორიაქებდა.

ფაცხის ორივე მხრივ თითო წყვილი გაჩორკნილი ფიცარია, მიჯრით

მიწყობილი. თუ გნებავთ, ტახტი დავარქვათ ამ ფიცრებსა. აქ კი ტახტის დანიშნულება აქვს. მათ სიშიშვლეს არა ჰფარავს-რა, – ადგილობრივი მოწილელი ჭილობი რა არის, იმასაც კი მოკლებულია გუძას განსასვენებელი. ერთ ალაგას მჩვარივით რაღაც მოკუმშული ეგდო. უფროსი ქალი ადგა და გაასწორა. ეს გაბრტყელებული, სიფრიფანა, ჯვარიმამის ლავაშივით, მჭვარტლში მოვლებული, დაფხრეწილი ლეიბი იყო. არც ბამბა-გამოყრილი საბანი იყო უკეთესი ღირსებისა. ერთი ბალიშიც ეგდო, უფორმო. როგორც ეტყობოდა, ქათმის გაურჩეველ ბუმბულით უნდა ყოფილიყო სავსე. გაბრტყელებულ მუთაქას სიმინდის ფუჩიჩი გამოცვენოდა...

აჰა, მთელი ლოგინი, რომელზედაც გუძა და მისი ცოლ-შვილი, დღიურ ვარამთან სასოწარკვეთილ და გამდაფრებულ ბრძოლის შემდეგ, თავიანთ ცოდვილ ძვლებს ასვენებენ, რათა, ღონე-მოკრებილთ, მეორე დღეს განაგრძონ იგივე სასოწარკვეთილი ბრძოლა და სრბოლა ძალღ-უმადური ცხოვრებისა.

გუძას ფაცხის ერთ კუთხეში ტახტზე ზანდუკიც იდგა, მჭვარტლის ფერისა, წინანდელი წითელი ფერი საღებავისა აქა-იქ კიდევე შერჩენოდა. ამ ზანდუკში ინახება გუძას ცოლის განძეულობა: ერთი სამშაურიანი თა-#271#

ვიჩითი ანუ „ცახოცი“, ორ-ხუთშაურიან ჩითისაგან შეკერილი „საგარეო“ კაბა, ერთი სამაბაზიანი ჩუსტები, ოქუმელ ხარაზის შეკერილი, შაურიანი სარკე, წითელ სამოგვე გადაკრული, – ის სარკე, აქაურს ქალებს სადმე დღეობაში ან ოქუმში წასვლის დროს ჯიბით რომ დააქვთ ხოლმე და რომლის შემწეობით, დანიშნულ ადგილამდე მოახლოვებისას, სადმე ბუჩქთან ან წყლისპირას თავის ფიზიონომიას ისწორებენ. ამათს გარდა, ამ გაცრეცილი ზანდუკის რომელიმე მიმალულ კუთხეში კიდევე უნდა დებულებიყო თაფლის სანთლის ნაჭერზე მიკრული ორშაურიანი თეთრი ფული, გუძას სახლის ერთ-ერთი წევრის ავადმყოფობის დროს ილორის წმ. გიორგისათვის შეწირული და ავადმყოფის თავზე შემოვლებული, ორი ან სამი აბაზი, ათას ალაგას გამოკრულ-გამონასკვილი, – „შავი დღისათვის“ გამოზოგვილი.

ჩემს მახსოვრობას ძალას ვატანდი, მინდოდა გამეთვალისწინებინა ამნაირივე ზანდუკი ჩემი ძიძისა, ამნაირივე სიდიდისა, ამნაირადვე დამჭვარტლული, ამნაირადვე, მუთაქის მაგვარად კუთხეში მიდგმული, ის ზანდუკი, რომელიც, ჩემს პატარაობაში, არა ერთხელ გადამიქოთებია – რა არის, ორიოდ ჩურჩხელა ამოვაცოცო და სადმე ხის ძირას შევექცე-მეთქი; ჰო, მინდოდა მომეგონებინა, კიდევე, ზევით ჩამოთვლილის გარდა, რა უნდა დებულებიყო ამ ნაცნობ ზანდუკში...

პატარა, ძუძუმწოვარა ბავშვმა, არა ერთხელ დაწყებული და შეწყვეტილი ტირილი კვლავ განაგრძო: მეძინებაო. დედამ ძუძუ ჩასჩარა პირში, რძესთან ჩააყოლა ბავშვმა თავისი ცრემლები და ბოლოს, ზედ ძუძუზე

მიეძინა. დედამ აიყვანა, აკვანში ჩააწვინა და, უფროსი ქალის დახმარებით, არტახები შემოაკრა. აქაური აკვანი ძალზე ვიწროა, განი მტკაველ-ნახევარი თუ ექნება, მაღალია და დანჯღრეული, ეტყობა ამ აკვანში გაზრდილა მამა სახლისა, ხუთი მისი შვილი და, ვინ იცის, კიდევ რამდენი გაიზრდება ამ აკვანში!

ძუძუმწოვარამ დაიძინა. ცოტა იმაზე უფროსი ტახტზე აგოგდა და ისიც ძილმა გულზე მიიხუტა. დიასახლისმა რაკი თავისუფლება იგრძნო, ვახშმის თადარიგს შეუდგა. მიუჯდა ფქვილით სავსე ტომარას (საკი), წინ დაიდვა ბარქაში (სარდა) და ფქვილის ცრა დაიწყო. ხოლო მისმა ტასიამ თუჯის ქვაბს დაავლო ხელი, სადი-ლობისაგან ზედ შერჩენილი ღომის ქერქი დაჩლუნგებულის უტარო დანით მოაცილა და კუთხეში დაყუჩებულ წიწილებიან კრუხს დაუყარა. დაწმენდილი და გარეცხილი ხელიანი ქვაბი პირამდე წყლით მოჰყარა გოგონამა და, დედის დახმარებით, რკინის ნაჭრის მაგიერ ჭერზე დაკიდებულ ხის კავს ჩამოჰკიდა. ცეცხლს შეშა შეუკეთეს. დაგუგუნებულმა ცეცხლმა ათს წუთში აადულა წყალი. დიასახლისმა სიმინდის ფქვილით სავსე ბარქაში გვერდით დაიდგა, მერე ადუღებულ წყალში მუჭა-მუჭა ყრა დაუწყო ფქვილს და თან ჩოგნით ურევდა. კავზე დაკიდებული ქვაბი ამასობაში, რა თქმა უნდა, ინძრეოდა, და მისი შენძრევასთან ერთად პანტა-პუნტით ზევიდან ზოლ-
#272#

ზოლად დაკიდებული მჭვარტლი წამოვიდა. მე თვალები ავარიდე ზრდილობის გულისთვის... რომ გასქელდა ღომი, დიასახლისმა ძირს ჩამოიღო ქვაბი, დადგა იქავ, კერის პირას, ჩართზე⁴⁵ და სუთით⁴⁶ (კირზა) მაგრად ზელა დაუწყო. ხუთი წუთი ჰზელდა. მერე ისევ კავზე დაჰკიდა ქვაბი.

მე ისევ განვაგრძე ჩემი ეკსკურსია თვალებით ფაცხის მიდამოში.

მიმოვაველე თვალი „ბუფეტს“. ერთი თხმელის ფიცარია გათლილი, სიგრძე აქვს 2 ალაბი. განი – 1/2 ალაბი. ეს ფიცარი დგას ოთხს ორ-ნახევარ ალაბიან ფეხზედ, რომლებიც ქვეშ განზე არის გაწეული, რომ ტაბლა უფრო მაგრად იდგეს. ზედ ალაგია: ბლის ფილი (ქვიჯე) თავისი ქვითა, ბუყუნ (ერთნაირი ხის ჭურჭელი) მაწვნის შესანახად, ხუთი ხის ჯამი ადგილობრივ გაკეთებული, ორი თევში სინისა, 4 კოვზი ბზისა, ადგილობრივივე გათლილი, ტაბლას ახლოვე კედელზე ეკიდა: ნიგა (საწველეელი), მწარე გოგრის ქერქისაგან გაკეთებული ჭურჭელი კვეთარისათვის და ოჩეჩე – ხის ჭურჭელი, რომელშიაც ახლად ამოღებულ ყველსა სდებენ, რომ შრატისაგან დაიწრიტოს. ბუფეტის ახლო იდგა ერთი თავმომტვრეული კოკა თიხისა და ერთიც დოქი. ამ ორ ჭურჭლის დასადგმელ

⁴⁵ ჩართი – მრგვალად, ქვაბის ძირის სიფართოეზე, დაგრეხილი ვაზია ან უგრეხელა. ქვაბის ძირი შიგ კალაპოტსავითა დგას, არ ინძრევა და ღომი მოხერხებულად იზელება შიგ.

⁴⁶ „გარგატსაც“ ეძახიან. გათლილი ჯოხია, მკლავის სიმსხო, ან ნაკლები, ერთი ალაბის სიგრძე.

ალაგას გაუმრობელი ჭოჭი დგას. გუძას ფაცხაში აღუნუსხველი, გვგონია, არაფერი დაგვრჩება, თუ ყოველივე ზემოდასახელებულს მივუმატებთ „ტაბაკს“ – გრძელს, ოთხფეხიან ფიცარს, რომელზედაც პირდაპირ ღომს დააგებენ და წინ დაიდგამენ ხოლმე სადილ-ვახშმის დროს. განი ტაბაკს $1/2$ ალაბი აქვს, მისი სიგრძე კი ფაცხის წევრთა რიცხვზეა დამოკიდებული. ფეხები ტაბაკისა ორი მტკაველის სიმაღლეა, ასე რომ როცა უსხედხართ, უნდა დაიხართ ხოლმე ღომის ასაღებად. როცა ჭამას გაათავებენ, ტაბაკს აიღებენ. მისი შესანახი ადგილი ფაცხის კედელია, ან შიგნით და ან, უფრო ხშირად, გარეთ, საწვიმურს ქვეშ, და ან კიდევ აივანზე: კედელში ორი ჯოხია გაყრილი, რომლებზედაც პირქვე დაამხო-ბენ ტაბაკს, და იქა დევს, სანამ ხელმეორედ არ დასჭირდებათ.

აჰა, მთელი ავლადიდება გუძასი. ერთ დღეს გაყიდვა და ფულად ქცევა რომ მოუნდომოს გუძამ მთელ მორთულობას მისი ფაცხისას, მთელს ტულეტს ამ ფაცხის წევრებისას, სულ ბევრი, ხუთი მანეთის პატრონი თუ გახდება. თუმცა გუძა თქმით კი იტყვის „ღარიბადა ვა-რო“, მაგრამ ეს თქმა სიტყვის მასალაა, პირის დასამშვენებელია, ამბობს იმიტომ, რომ სხვა ყველა მისი მსგავსი გლეხები ამას ამბობენ: ხმარობს ამ სიტყვებს იმიტომ, რომ პატარაობითვე ნაკლებულების მეტი არა გამოუცდია-რა და ამ მცნების გამომხატველი სიტყვები სულ პირზე აკე-რია.

#273#

გუძა კმაყოფილიც იქნება ხოლმე, თუ თავის სარჩო სიმინდს მოი-წევს; კმაყოფილია, თუ სადილ-ვახშმად ფქვილის ღომი, ნაჭერი ყველი აქვს; უმეტეს კმაყოფილია გუძა, თუ თავის დედიშობილად მორბენალ ბავ-შვებს თითო წარმის პერანგი ჩააცვა „სააღდგომოდ“. გუძას სხვა ყველა საჭიროება, სხვა ყველა მოთხოვნილება – ხორციელი თუ სულიერი – ავიწ-ყდება, როცა მოაგონდება საბედისწერო „ფოშტის“ (სახელმწიფო გადასა-ხადი) და მამასახლის-მწერლის ფული. წელიწადი-თორმეტი თვე ერთ აზრსა ჰყავს მისი ფიქრი-გონება მიჯაჭვული ამირანივით, შეპყრობილი: დასახელებული გადასახადი როგორ მოვიშორო თავიდანო? ამ გადასახადი-სათვის-ღა იდგამს გუძა წელეზე ფეხებს. დარწმუნებულია, გლეხი, ჩემ-სავით შავი დღის დაბადებული გლეხი, ამ გადასახადისათვის არის გა-ჩენილიო. არ არსებობს გუძასათვის ეკლესია; არ დასდევს, მისმა ბავ-შვმა წიგნი იცის, თუ არა. ამიტომ, ადვილი წარმოსადგენია, რა ცათა-ფრენა შეუდგება, როცა ამ გადასახადს მოიშორებს, რომელიც დამო-კლესის სატევარივით მის გაშავებულ ქედს დასცქერის საბედისწეროდ. თითქო მძიმე ლოდი გადუგორდა მაშინ გულიდანაო. მაშინ მომავალ წლამდე განცხრომაშია, ნეტარობს: არხეინად ჭამს ფქვილის ღომს გამ-ღომამდე, საღამოს, მზის ჩასვლისას, იძინებს, მეორე დღეს მზეს ისიც აჰყვება, რათა იმავე ფქვილის ღომით გაძღომისათვისვე იზრუნოს. წლითი-წლობამდე ჩაჰკირკიტებს დედამიწას. ჩაჰკირკიტებს მანამდის, სანამ,

იმავე მიწას არ შეუერთდება მისი სხეული. მის ალაგას მისი შვილი, ტაგუ, ჩადგება, ისიც გუძასავით შეებრძოლება შავს მიწასა... და ვინ იცის, სანამ გაგრძელდება ეს პირუტყვული, პირველყოფილი ბრძოლა; ვინ იცის, როდის შეეცვლება ხასიათი და ფერი ამ ძაღლ-უმადურ ბრძოლასა?...

სანამ მე გუძას ავლა-დიდებასა და მისი ცხოვრების განხილვაში ვიყავ, „ვახშამიც“ დამზადდა. ტასიამ დოქი აიღო და ხელი დამაბანინა. ამ წინასიტყვაობის შემდეგ წინ ტაბაკი დამიდგა. ხოლო დიასახლისმა ჩოგნით⁴⁷ ორი „დაგება“ ღომი ამოიღო ქვაბიდან და ტაბაკზე დამიგო ერთი-მეორეზე. მერე შიგ სულუგუნნი ჩამიჭრა და მითხრა: – „მიირთვით, ბატონოვო“. გუძაც, ბოდიშის მოხდით, შორი-ახლო მოუჯდა ჩემს ტაბაკსა. ღვინის მაგივრად სუფრას ანკარა ცივი წყალი გვიმშვენებდა. გუძამ ბოდიში მოიხადა უღვინობისათვის. რა ვქნათ, ბატონო, ღარიბი კაცის საქმე ხომ მოგეხსენებათო!.. ნავახშმევს ტასიამ ისევ დაგვისხა წყალი და ხელი დაგვაბანინა.

ვახშამს აქ მაშინვე ძილი და განსვენება მოსდევს. იღბალი ჩემი, რომ ჩემს ხურჯინში საბანიცა მქონდა და საზამთრო გვაბანაკიცა⁴⁸. დიდი სამსახური გამიწია ერთმაცა და მეორემაც. ჩემს თავს „ბარაქალა“ #274#

ვუთხარი ასეთი წინდახედულებისათვის. როგორც შემემლო, მოვაწყე ჩემი სარეცელი. ტასიამ აქაური ჩვეულებისამებ, ფეხთ გამხადა, პატარა ჯირკვი მოიტანა. რათა ზედ ფეხები შემეწყო, ძმამ ცივი წყალი დაუსხა და თვითონ კი ფეხები დამაბანინა. ვერ ვეურჩე ამ ძველს ჩვეულებასა, თუმცა კი ჩემი ფეხებისათვის ტასიას შეწუხება მეტი იყო.

ჩემმა სახელდახელო ლოგინმა აღტაცებაში მომიყვანა. თავთ მედო უნაგირის ბალიში, ქვეშ მეშალა საბანი და ზევიდან კიდევ ჩემი საზამთრო გვაბანაკი მეხურა, ფაცხის ერთ მხარეს ტახტი მე დავიჭირე, ხოლო მეორეს – გუძამა და მისმა ფანიამ. დაწოლის დროს მარტო ღამის სიბნელე იდგა ჩვენს შორის კედლად...

აი ეს გახლავთ უფერ-უმარილო პროზა გუძასი, ამ ჩვენი ცხოვრების სვე-უბედური გერის ყოფა-მდგომარეობისა!.. და აი ის „მეგრული“ ფაცხაც, რომელმაც ჩვენს ნიჭიერ მგოსანს გ. ჭალადიდელს თავისი მშვენიერი ლექსი დააწერინა...

განთიადისას ტყე აივსო ჩიტების სტვენითა და ჭიკჭიკ-გალობითა. დამინებულმა ბუნებამ გამოიღვიძა. გუძას ჯერ ფრთოსანთა და მერე ოთხფეხ ცხოველთა ხმა მისცეს ჩიტების გალობასა. ნელ-ნელა ფაცხის მკვიდრნიც წამოიშალნენ. საჩქაროზე ხელპირი დავიბანეთ და მე და

⁴⁷ ჩოგანი – ქვაბიდან ღომის ამოსაღები იარაღია. ერთი ალაბი პატარა ფიცარი ნიჩაბივით არის გაკეთებული, მხოლოდ ბოლოზე მომრგვალებულია.

⁴⁸ გვაბანაკი – პალატო.

გუმა მთაში წასასვლელად მზადებას შევუდექით. გუდამ მშვლის რქაზე დაკიდებული თოფი ჩამოიღო, საპირისწამლე გაუსინჯა და ისევ ირმის ტყავისაგან შეკერილ ბუდეში ჩასდო. „უნდა თან წავიღოთ, იქნება, „უწმინდური“ (დათვი) შემოგვხვდეს გზაშიო“. გუძას ცოლმა ქასლაშია⁴⁹ ჩამოიღო, მაწვნით გაავსო და გუძას დაჰკიდა, გზაში დაგჭირდებათო. იმ ღამეს ჩემი ცხენი გუძამ, ქურდების შიშით, ფაცხის აივანზე დააბა, და გუძას უფროსი ვაჟი უხვად უყრიდა ახლად გამოჭრილ სიმინდს. გუძამ შემეკაზმა ცხენი. ფაცხიდან გასვლის წინათ შევეცადე სასყიდელი მიმეცა ჩემი მასპინძლისათვის. პატივისცემისათვის სამაგიეროდ ფულს ვერ შეაძლევთ აქაურ მასპინძელს: არამცთუ არ გამოგართმევთ, შეურაცხყოფადაც მიიღებს თქვენს ქცევას. მეც, რაკი სხვა გზა არა მქონდა, პატარა ტასიას „სახსოვრად“ ერთი ცხვირსახოცი უფეშქაშე, რამაც ცასა სწია გოგონა. დანარჩენ ბავშვებს ორ-ორი ორცხობილა დავურიგე და ზედნადებად გაზეთის ორიოდ ნომერიც დავუტოვე. ქაღალდი რომ დაინახეს, ერთმანეთს მივარდნენ და თითოეული მათგანი შეეცადა დაჰპატრონებოდა ამ „ტატას“. მათს ბრძოლაში დედა ჩაერია და ყველა გაათანასწორა: გამოჰგლიჯა გაზეთის ფურცლები და ზანდუკში შეინახა მოწიწებით.

თითქოს დიდი ხნის მოკეთე და ნაცნობი ვყოფილიყავ, გულწრფელად გამომეთხოვე. სინანული გამოაცხადეს, რომ ასე „უცხად დავშორდი“. მათს ლოცვას საზღვარი არა ჰქონდა. „აქეთობას უეჭველად მნახეთ, როგორც კარგმა მოყვარემაო“, მომადახა დიასახლისმა ღობესთან მისულს. #275#

V

მთისკენ. – ხელუხლებელი სამეფო წიფლისა. – მისი გადარჩენის მიზეზი. ისიც გაიკაფება. – უღმერთო ბილიკი ანარიის მთისა. – გზის დამამშვენებელი: წყაროები, მთის ნაკადულები, ნისლი. – მეორე გაზაფხული. – წყავის ბურქები. – დასასრული მთის გზისა.

შევუდექით მე და ჩემი ჩიჩერონე – გუძა მთის კალთასა. სულ საცალფეხო გზაზე მივდივართ, ცხენი კი სალთად მიგვყავს. გზასა ჰფარავს ტყე თხილისა, წიფლისა, წაბლისა, მთის ნეკერჩხალისა. ორი საათის სიარულის შემდეგ მარტო წიფლის სამეფოში შევყავით თავი. მეტად მსხვილი და მაღალია აქაური ლაღად გაზრდილი წიფელა. სისქე მისი ორი ალაბია, ზევით კიდევ თვალს ვერ უწვდენს ადამიანი. ადამიანს ჯერ აქ ცული არ შემოუტანია იმ განზარხვით, რომ ხე მოვსჭრა და იმით ვისარგებლო.

⁴⁹ ქასლაშია ჭურჭელია, თვის ტყავისაგან გაკეთებული. შიგნით და გარეთ გაფხევილია. შიგ ასხამენ მაწონს და მგზავრობის დროს დააქვთ. მთაში ყველა ხმარობს ამ ჭურჭელს.

ასეთი უტეხი, ან როგორც მეგრელები ეძახიან, „უჭმელი“ ტყე წიფელისა, აპყვება თვით ანარიის მთამდე, 30 ოთხ-კუთხა კილომეტრის სივრცეზე მესამედი ამ ტყისა ოქუმის საზოგადოებას ეკუთვნის, დანარჩენი სახა-ზინოა.

როგორც ვთქვით, ეს ტყე ხელუხლებელია იმიტომ კი არა. რომ აქეთ-კენ რაიმე წესი იყოს დამყარებული ამ ტყის რიგიანად და გამოზოგვით ხმარებისა. ჯერ ამნაირი წესის შემოღება, რომელიც ასე საჭიროა სამურზაყანოს ტყეებისთვის, მხოლოდ ოცნების საგანს შეადგენს. თუ ეს ტყე ბარბაროსულად გაჩანაგებას გადაურჩა, ამის მიზეზი, ჯერ ერთი, ის გახლავთ, რომ ადგილმდებარეობა აქვს მიუვალი. აწ არსებული გზით ვერ მიუდგება ვერც ურემი და ველარც ჩალვადარი. მაგრამ მალე, სულ მალე, 20-30 წლის შიგნით, როცა ბარი სულ გაიკაფება, აქაური გლეხი ძალაუნებურად აატანს ამ მთასა და ასწლოვანის წიფლების ჭრა აახმიანებს აქაურობას.

ბარიდან ანარიის მთისაკენ ორი საცალფეხო ბილიკი მიდის: ერთი იწყება სოფ. ჩხორთოლიდან, მეორე – ოქუმიდან. ჩხორთოლიდან მიმავალ ბილიკს აფხაზების გზას ეძახიან, რადგან აფხაზ მწყემსებს ამ გზით დაუდით საქონელი სამურზაყანოს მთებზე. ოქუმიდან მიმავალი გზით კი მხოლოდ სამურზაყანოელი მწყემსები დადიან. ჩხორთოლის გზა მოკლეა. აქეთობას ამ გზით მომიხდა ჩამოსვლა მთიდან და სულ იმას ვიძახდი, ნეტავ ამ გზით არ წამოვსულიყავ-მეთქი. გზა ქვიანია და მოსხლეტილი. თითქმის ერთი კილომეტრის მანძილზე იძულებული ვიყავ, ცხენისათვის უნაგირი მომიხსნა და ზურგით მეზიდა, ცხენი კი თავის ნებაზე მივუშვი. მაგრამ ვაი ასეთ გაშვებას! ვამბობდი, აი ახლა დაიმტვრევა, აი ახლა დასაზღვევი გამიხდება-მეთქი. დღესაც ვერ წარმომიდგენია, როგორ დაუდით ამ გზით საქონელი!..

შუა გზაზე ორივე ეს ბილიკი ერთდება და ამის იქით, შედარებით, უკეთესი სავლელია. შედარებით, იმიტომ რომ ადგილ-ადგილ საცალფეხო ბილიკი მოსხლეტილ კლდეებს გადაჰყურებს. საკმაოა, ერთი ბეწო #276#

გადაუცდეს ფეხი ამ ბილიკზე მიმავალ ადამიანსა თუ საქონელსა, რომ ძირამდე სული არ ჩაჰყვეს და თვალუწედეწელ ხევში სადმე სვავ-ყორნების საკორტნი გახდეს. ხოლო ასეთი უბედურება აქ ხშირიცაა, განსაკუთრებით გაზაფხულზე, როცა იალაღზე საქონლის ჯოგს მიერეკებიან მწყემსები, და ენკენისთვეში, როცა იგივე საქონელი იალაღიდან უკან მოუდით ხოლმე.

ანარიისა და იმის იქით მდებარე მთების იალაღებზე, სვანეთის საზღვრამდე, მიუდით საქონელი თითქმის მთელ სამურზაყანოს და აბჟუას⁵⁰ მწყემსებსა. ყოველ გაზაფხულზე ზემოდასახელებული ბილიკით სულ უკა-

⁵⁰ აფხაზეთის აღმოსავლეთი ნაწილი.

ნასკნელი 60,000 სული საქონელი მიუდით, სხვილფეხა, თუ წვრილფეხა. ხოლო უგზობით, წელიწადი ისე არ გაივლის, მწყემსებს ორასი თუმანის ზარალი არ მოუვიდეთ იქითობას, თუ აქეთობას. ერთხანად სამასი თუმანი რომ დაიხარჯოს, მეტი არც კი მოუხდება იმ ადგილების შესწორებას, სადაც მეტად საშიშია გავლა. თვით მწყემსების გარდა ამ საქმეში, უეჭველია, სახელმწიფო ქონებათა უწყებაც მიიღებს მონაწილეობას, იმიტომ რომ მთელი საზაფხულო საძოვარი ადგილები აქეთკენ ამ უწყების ხელშია. ამ საძოვრებიდან წლიური შემოსავალი, ჯერ ახლა, როცა ასე საშიშია აქეთკენ სიარული, ორას თუმანს აღემატება, რაკი გზა შესწორდება, მაშინ საძოვრების მუშტარიც იმატებს და, მაშასადამე, შემოსავალიცა.

ამ აღმართ-აღმართ მიმავალ გზას ამშვენებს და მის სიძნელეს ავიწყებს მგზავრს ანკარა და ყინულივით ცივი წყაროები. უცნობ მწყემსს ღარი გაუკეთებია ხის ქერქისაგან, რათა დაღლილი მგზავრი მოხერხებით დაეწაფოს წყალს და ღარის გამკეთებელს ლოცვა-კურთხევა გაუგზავნოს. ერთ ასეთ წყაროსთან მე და ჩემმა გუძამ სიამოვნებით მოვასვენეთ ძალზე დაღლილი მუხლები და შუბლი გავიგრიღეთ. გუძამ მოხსნა ქასლაშს თავი, ადღვებილი და კარაქმოდებული მაწონი ჩაყვავი⁵¹ დაასხა და შემომთავაზა. ჩემი ორცხოვნილებიც წყალში დავალბეთ და ორმავე აღტყინებული შიმშილი დავაცურეთ. მწელად დაავიწყდება კაცს ასეთ ალაგას მოსვენება და დანაყრება, თუნდაც მწირი სურსათით...

მთელი 6 საათი მივდივართ. შუადღეა. მზეს, მიუხედავად იმისა, რომ შუაგული მკათათვეა, სითბო აკლდება: ბარი და მისი პაპანაქება სიცხე შორს დაგვრჩა. ბამბის ქულა ნისლები ბოლქვა-ბოლქვად დაჰგოგავენ ხევებში. ხან ჩვენამდეც ატანს, შიგ ვეხვევით და ტანისამოსი მსუბუქად გვისველდება. გრილა. ვგრძნობთ მთის სიახლოვეს. ჰაერი თანდათან მსუბუქი ხდება და ჩვენი ფილტვები ხარბად ისუნთქავს. მაჯისცემა ხშირია. იქით-აქეთ ხევებში კლდიდან-კლდეზე ცელქად მხტომარე მთის ნაკადულების საამო და ნირშეუცვლელი შუილით სმენა გვევსება. ტკბი-

ლი ხმა ამ შუილისა შორსა ჰკოცნის მწვანე ხავერდით დატვირთულ მთასა და მის ნაპრალებსა...

წიფლის ხშირი და თალივით ჩამობურვილი ტყე თანდათან თხელდება, სიბნელე თავის ალაგს სინათლეს უთმობს. იწყება წყავის ბუჩქნარი. კვლავ გვიგზავნებულდება: ახლა, მკათათვეში, ჰყვავის. თეთრი ყვავილები მისი დამბნედის სურნელებით ავსებს მიდამოს, ამ ბუჩქს აქ ყვავილი ყვავილადვე რჩება. სიცივე არ აცლის ნაყოფად გამოისხას, დაამწიფოს და თავის გემო აჩვენოს აქაურ ზაფხულის სტუმართ, ბარს დამორებულთ და ხილს დანატრულებულ მწყემსებს. არც თუ ტყუილად

⁵¹ ხის ჭურჭელია, ტოლჩის მსგავსი.

იკარგება ეს ყვავილი: ეს შეადგენს თავდათავ სარჩოს ფუტკრისას, რომელსაც სამურზაყანოელის მეურნეობაში საპატიო ადგილი უჭირავს. ბარად კი, სადაც მწიფდება, წყავის, ყურძნის მტევნების მსგავსს, ნაყოფს მკვიდრნი ჰკრეფენ, სწურავენ და ეგრეთ წოდებულ „წყავის ღვინოს“ აკეთებენ, რომელსაც ზაფხულში ღვინის მაგივრად შეექცევიან ხოლმე. მე ჯერ არა მქონია შემთხვევა ამ თავისებური „ღვინის“ დაღვინისა, ხოლო ვისაც კი დაუღვინია, ამბობენ – „არა უშავს-რაო.“

VI

მშვენიერია მთა! - შარდენის თიფუ. - ლაღნი შვილნი ლაღის ბუნებისა, - ინახად დასხდომა. - რითი იკვებებიან ლაღნი შვილნი ლაღის ბუნებისა? - ბარად დაწყობილი გეგმა მთაში არ გამოგადგებათ. - ღამე მთაში. - დილა. - გუძას რეკომენდაცია.

მშვენიერია მთა, როცა, ხანგრძლივი ძილის შემდეგ, ახლად იღვიძებს, ძალ-ღონეს იკრებს. მშვენიერია მისი თვალწარმტაცი, დაქარგული ზედაპირი, გულის ამატოკებელი. სანეტაროა მისი მსუბუქი ჰაერი, წმინდა, უმწიკვლო, რომელიც თავის ცხოველმყოფელ ძალას ყოველ სახსარში დაგიტარებთ ხოლმე, დაღლილს ჯანსა გმატებთ, გულს გიმაგრებთ, საბრძოლველად გიწვევთ!.. რა სჯობს ამ ნიავეს, მაგრილებელს, დამამშვიდებელს, რომლის ნაზ ხვევნაზე გულს გეფონება, გავიწყდება სიმწარე სააქაო, გადადიხარ სადღაც შორს, ოცნების სამეფოში, „საცა არა არს არცა ურვა, არცა სულთქმა, არამედ სიხარული დაუცხრომელი...“ ამ დროს თქვენი არსება ერთად-ერთი, განუზომელი სურვილით ივსება: ყველა გულზე მიიხუტოთ, ყველას ძმურად ხელი გაუწოდოთ და შვება მიანიჭოთ, ყველას ნუგეში სცეთ, მიუალერსოთ, დაუყვავოთ, ყველა ტვირთმძიმესა და მაშვრალს ფიანდაზად გაეშალოთ...

აი, ამასა ვგრძნობდი, როცა გუძას უკან მივსდევდი მთის ბილიკზე. იქით-აქეთ ამაყად წამოზიდული თოვლიანი მწვერვალები და მათი ფერდოები მზეზედ ფანტასტიურად ციმციმებდნენ. ერთად-ერთი სიტყვა ამომხდებოდა ხოლმე გულწრფელად, როცა მთის სიმშვენიერე ინსტიქტურად გამაჩერებდა: „რა კარგია!“ ის იყო, თოვლი ახლად აედო.

#278#

ზოგან, განსაკუთრებით ჩრდილოეთ მხარეზე, კიდევ დარჩენილიყო და მის ქვეშიდან ვერცხლის წყალივით სხლტებოდა მთის წყალი, იწყებდა

წკანწკარს, მერე სხვა უერთდებოდა, იქცეოდა რუდ, რუ – კისკას ნაკადულად, ზედ გადაურბენდა ახლად-თავწამოყოფილ ბალახს და ჩხრიალით მიხტოდა კლდიდან კლდეზე.

გზა-გზა მთის ოდენად დამდგარ ბამბის მსგავს ნისლში წამდაუწუმ ვეხვეოდით. ერთ გორაკზე ავედით. ნისლმა გადიყარა. გუძამ იხელთა, კარგად ივარაუდა ადგილმდებარეობა და, ბოლოს, წამოიძახა, – მოვსულვართ შარდენისა⁵² თიფუს თანაო⁵³. ხევს გაღმა კვამლიც დავინახეთ. გუძამ გასძახა. გუძას ძახილზე მწყემსების ძაღლები წამოიშალნენ და ყეფით ჩვენსკენ წამოვიდნენ. ამასობაში მწყემსების ბიჭებმაც მოატანეს ჩვენამდე, ძაღლები მოგვიგერეს და ბინაზე წაგვიყვანეს, სადაც გადახურული არა იდგარა. თუ ბინა ერქვა, იმიტომ რომ შუა ალაგას ცეცხლი ენთოთ და გარშემო კიდეც მწყემსები შემოსხდომოდნენ.

– გიმრავლოთ საქონელი! – შევსძახეთ ახალმისულებმა.

– კეთილი იყოს თქვენი მობრძანება! – გვიპასუხეს მწყემსებმა და ყველანი ფეხზე წამოგვიდგნენ.

– სტუმრებს ხომ მიგვიღებთ? – დავეკითხეთ.

– სტუმარი ღვთისაა! – მითხრა უფროსმა მწყემსმა. მერე დასაჯდომი ადგილი მიჩვენა, დაბრძანდითო. ხოლო პატარებმა ცხენი ჩამომართვეს.

ყველას ეოცა ჩემი ნახვა „ჩინონიკს“⁵⁴ აქ რა უნდოდაო? – ჩუმად დაუწყეს გამოკითხვა ჩემს ჩიჩერონეს. პირადად მე არაფერი მკადრეს. მწყემსებს სირცხვილად მიაჩნიათ, ახალმოსულ სტუმარს ვინაობა ჰკითხონ, პირველ დღეს მაინც.

ბინა, ანუ, როგორც მწყემსები ეძახიან, თიფუ, სადაც მე უნდა გავჩერებულიყავ, წარმოადგენდა მინდორს, მთის კალთაზე, ერთი ხევის ახლოს. იქავ, გვერდით, ტყე ეკრა, სადაც წიფლის გვერდით მუქ-მწვანე წიწვიან ნაძვსა და ფიჭვსაც შეხვდებოდით. ფარდული აქ არა არის-რა. ერთ ალაგას დიდი ცეცხლია დაგუფუნებული და, როგორც ზევითა ვთქვით, გარშემო მწყემსები უსხედან. დასაჯდომად ყველას თითო ტყავი აქვს თხისა, რომელსაც აქ „კვახჩას“ ეძახიან. კერიის ერთ მხარეს ოთხი ორკაპიანი ჯოხია დასმული, ერთი ალაბის სიმაღლეზე; ზედ გადებულია ჭიგოები, ერთმანეთს მიჯრით მიწყობილი. ეს გახლავთ ტახტი (აფხაზურად „ჰუმტა“), რომელზედაც თიფუს უფროსს ღამე დინავს და დღე ზის ხოლმე. იქავ ახლოს ბორჯღლიანი სარია დარჭობილი #279#

და ზედა ჰკიდია მწყემსების თოფები და ხალთები, რომლებშიაც მათი ნივთები აწყვია: თითო ხელი საცვალი, ნემსი, ძაფი, ღვედი, სადგისი,

⁵² შარდენი – მწყემსის სახელი.

⁵³ თიფუ – მწყემსების ბინა.

⁵⁴ ყველას, ევროპიულს თუ რუსულ ტანისამოსში გამოწყობილს, აქ „ჩინონიკს“ ვითომ მოხელეს) ეძახიან.

თოფის წამალი, ტყვია და ზოგჯერ წამალი, ავადმყოფ საქონლის მოსარჩენი.⁵⁵ მოშორებით ოთხი ბორჯღლიანი მაღალი სარია, გარდი-გარდმო ლატნები აქვს გახარხებული და ზედ აწყვია: ხის ლანგარი, ჩაყვები (მაწვნის სახვრეპი ხის ჭურჭელი), ხის კოვზები და ჭყლინტი ყველი. გვერდებზე ჩამოკიდებულია თუჯის ქვაბი. ქვეშ, მიწაზე, გამწვრივებულია მაწვნის შესადედებელი დიდი ხის ჭურჭლები, რომლებიც ორ-ორ კოკა რძეს ჩაიტევენ თავისუფლად და რომელთაც „ბუყუნი“ ჰქვიათ აქაურულად. ამ ზემოაღწერილ თავისებურ ბუფეტს აქ „აშვამკვათ“-ს ეძახიან.

აშვამკვათის გვერდით მეორე ჰუმტაა გაკეთებული, სადაც მძიმე ბარგი აწყვია: უნაგირი, მარილი და სხვა. ამაზე აწყობენ წვიმის დროს ყველაფერს, რის დასველებასაც ერიდებიან. გაავდრება აქ ალამად იცის. მოკრიალებულ ცაზე მჯილის ოდენა ღრუბელი გამოჩნდება, თვალის დახამხამებაზე გაიზრდება, იელვებს და თან კოკისპირულ წვიმას წამოუშენს. სულ ბევრი, ათი-თხუთმეტი წუთი გაგრძელდეს ასეთი წვიმა, სამაგიეროდ ქვეყანა წყლად იქცევა, მთა სულ ერთიანად ჩამოირეცხება. ასეთი წვიმის მოახლოებას მწყემსები ალლოთი შეიტყობენ ხოლმე. მაშინათვე ერთი ფაცაფუცი შეუდგებათ, თავიანთ გუდებს და სხვა რაგინდა-რას თავს ერთად მოუყრიან, დააწყობენ ჰუმტაზე და ზედ კვახჩებს (თხის ტყავებს) დააყრიან, რომ წვიმამ შიგ არ გაატანოს.

ბარგი, ავად თუ კარგად, დასველებას გადარჩება, მაგრამ მწყემსებზე საცოდავი ამ დროს სულიერი არსება არ იქნება. რაც ძალა აქვთ, იფუთნებიან მოკლე, გახეხილ ადგილობრივ მოთელილ ნაბდებში, მაგრამ წვიმა ორი წუთის განმავლობაში შიგ ატანს და მწყემსს პერანგი არ შერჩება ხოლმე მშრალი. რო გადაიღებს, ცეცხლი უკვე ჩამქრალია და ორი-სამი საათი უნდა, სანამ ხელმეორედ ცეცხლს გააჩენდნენ და დასველებულ ტანისამოსს გაიშრობდნენ.

თვითონ მცხოვრებნი აქაური კარვებისა, როგორც ლაღნი შვილნი

⁵⁵ აქაურ მწყემსებში გავრცელებულია ავადმყოფი საქომლისათვის ორნაირი წამალი: ერთი თურქულისა, და საზოგადოდ, იარების მოსარჩენი და მეორე საქონლის ჭირის წინააღმდეგ. იარების წამლად ერთი მცენარის ძირსა ხმარობენ, რომელსაც „ძირტკბილას“ ეძახიან. ამ მცენარეს მსხვილი ძირი აქვს; მიწიდან რომ ამოიღებენ, ახმობენ, მერე, როცა დასჭირდებათ, ჩამოფხეკენ დანით და დაიარებულს ადგილას დააყრიან. სადეზინფექციო თვისება აქვს. მატლი, ან როგორც აქ ეძახიან, „თელი“ (ე. ი. მთელი, სულიერი არსებაო) არ გაუჩნდება იარაზე, თუ ამ წამალმა მოუსწროვო. საქონლის ჭირის საწინააღმდეგოდ ერთ პატარა ცხოველს ხმარობენ. ამ ცხოველს აფხაზურად ფშიმა (ე. ი.) ლამაზი ჰქვიათ, პატარაა, მუცელი თეთრი აქვს, ტანი – ჟანგის ფერი, ტაბის სიგრძე კუდიანად 20 სანტიმეტრი აქვს, ხოლო კუდისა მარტო 4¹/₂ სანტ. ფრჩხილები ჩიტის კლანჭებს მიუგავს, ხეზე ციყვივით იცის გასვლა; საშინელი მარდია და, ამასთან, ძნელად მოსაკლავი. როცა საქონელს ჭირი გაუჩნდება, ამ ფშიმას ხორცს გარეცხენ და ნარეცხ წყალს საქონელს დააღევიანებენ. ამბობენ ძალიან რგებსო.

ლალის ბუნებისა, მეტად ტანმრთელნი არიან. უმეტესობა მათგანი ჩამკრივულია, ლოყა-წითელი. ავადმყოფობა აქ ნიადაგს ვეღარა ჰპოულობს ფეხის მოსაკიდებელს. ყველას კმაყოფილება ეხატება სახეზე. მადლიერნი არიან სიცოცხლისა და ბუნების წიაღზე თავის საყვარელ და სულზე სარჩევ საქონლის გვერდით შეჭხარიან მზის ამოსვლა-ჩასვლასა, მთვარის კაშკაშსა, ვარსკვლავთ ციმციმსა; სტკბებიან სულმუდამ ლურჯ-მოციალე ცის ყურებითა, ხავერდისებურ ნიადაგზე სიარულითა, მთის ნიავის სუნთქვითა.

კარვის უფროსი მაშინათვე ვახშმის თადარიგს შეუდგა. ბრძანა, ჩემს პატივსაცემად საკლავი დაეკლათ.⁵⁶ თვალის დახამხამებაზე თხა გაატყავეს, მერე კერას იქით-აქეთ ორკაპიანი ჯოხები ჩაარჭვეს, ზედ ჯოხივე გასდეს გარდიგარდმო და იმაზე ხორცით სავსე ქვაბი დაჰკიდეს. საღამოს 8 საათზე ვახშამი მზად იყო, ე. ი. ხორცი მოიხარშა.

ჯერ მთვარე არ ამოსულიყო. ცოტათი ბნელოდა. ერთმა მწყემსმა სამასრედან კვარი ამოიღო⁵⁷ და იმითი გაგვინათა სუფრა. ყველანი მოკვეცილები ვსხედვართ კვაჩხებზედ, წინ გვიშლია ხის ფოთლიანი შტოები, რომლებზედაც კერძაულმა⁵⁸ ყველას სათითაოდ მოზრდილი ნაჭრები დაგვიწყო ახლად მოხარშული ხორცისა, ერთ ფურცელზე ხორცისათვის სანელებელი დაგვიდევს, პილპილისა, მარილისა, პრასისა და ოხრახუმისა-გან შემზადებული. სანამ უფროსმა არ აიღო პირველი ლუკმა, სხვები იმას შესცქეროდნენ და ჭამა არ დაუწყიათ. ერთი პატარა მწყემსი ანთებული კვართ თავს დაგვტრიალებდა და მე და ჩემს შეინახეთ სუფრას გვინათებდა. ყველანი ცარიელ ხორცს სანელებელს ვაწებდით და ისე შევექცეოდით. ხორცს არა უშავდა, მაგრამ, ჩემი აზრით, მისი ნახარში უკეთესი უნდა ყოფილიყო და ვთხოვე, არ გადაღვარონ-მეთქი. თხოვნა ამისრულეს, მაგრამ დამცინეს კია, რუსეთში იქნება გაზრდილი, რომ ხორცის ნახარში მოითხოვაო. აქ ხორცის ნახარშს არა ხვრეპენ, მყეფარეს გადაუღვრიან ხოლმე მრგვალ ხისაგან ამოღრუტუნულ როფეში.

ხორცის ჭამას ვათავებდით, თიფუს უფროსმა ერთი ნაჭერი თავისი არჩივისა კერძაულს გაუგზავნა მადლობის ნიშნად. დანარჩენებმა უფროსს მიჰბამეს; მეც, რა თქმა უნდა. ამგვარად ნათავაზევი ხორცი ბლომად შეუგროვდა კერძაულს. ყველა ნემოზე დააწყო, ხელში დაიჭირა, წინ წამოდგა და ყველას მადლობა გადაგვიხადა, თქვენი ნახელავი გაისსაცო! კერძაული, სანამ ჩვენ ვისხედით, არ დამჯდარა, სულ თავს გვედგა, საჭმელი არა დააკლდეთ-რაო.

⁵⁶ საკლავის დაკვლა უდიდესი პატივისცემის ნიშანია.

⁵⁷ აქაური მწყემსები კვარს მასრასავით სთლიან და სამასრეში ატარებენ, რომ საჭიროების დროს ხელად ამოიღონ ხოლმე.

⁵⁸ ყოველს კარავს თითო უფროსი ჰყავს და თითო კერძაული. უფროსს მთელი კარვის ავ-კარგი ეკითხება, ხოლო კერძაულს ბუფეტი აბარია და საჭმელ-სასმელის განაწილება იმას ეკითხება.

#281#

ხორცის შემდეგ ახლადამოღებული ყველი მოგვიტანეს. თითოს ნახევარ-ნახევარ გირვანქაზე მეტი გვერგო, ზოგი ისე მჭამელ ზოგიც შეგვიწვეს, – გემო გამოეცვლებაო. ყველს მაწონი მოჰყვა, ჩაყვებში ჩასხმული. თითო ჩაყვაში თითო ჩარექა მაინც ჩავიდოდა, სულ უკანასკნელი. მე კოვზი მოვითხოვე მაწვნის სახვრეპად, ისინი-კი პირდაპირ მოიყუდებდნენ და უკოვზოდა ხვრეპდნენ. როგორც იყო, ჩაყვა ნახევარზე დავიყვანე. ყველამ გაიკვირვა, ეს რა ცოტა მიირთვაო! თუ ცოტა ხანი მოგიგვიანდათ ჩვენთან, თქვენც ჩვენსავით შეეჩვევით ბევრი საქმლის ჭამასაო. იმედი გაუმართლდათ: ოთხი დღის შემდეგ ჩემს ჩაყვაში ქობა არა რჩებოდა მაწვნისა. ნავახშმევს ყველას ხელი დაგვაბანინეს და პირი გამოგვარეცხინეს.

როგორცა ხედავთ, ვახშამი ისე გათავდა, ღომი არ გვიჭამია, ცარიელი ხორცისა და ყველის მეტი. ღომი აქ ნატურის საგანს შეადგენს და იშვი-ათად ამშვენებს მწყემსების სუფრასა. ერთი კი, როცა პირველად ამოვლენ ბარიდან, თან წამოიღებენ რამდენიმე ქილა სიმინდის ფქვილს და ერთი კვირის განმავლობაში ხარშავენ ღომსა და მერე კი მთელი ზაფხული ცარიელ ყველსა და მაწონზე გადადიან. ათასში ერთხელ მთიდან ბარში ჩასული და უკან დაბრუნებული მწყემსი თუ ამოიტანს გამომცხვარ მჭადსა. უნდა უყუროთ, რა სიხარბით დაესევინან! ერთი ასეთი შემთხვევის მოწამე მე თვითონ ვიყავ შემდეგში. მწყემსები თორმეტამდე იყვნენ. გასჭრეს მჭადი და თითოს ორ-ორი თითის დადება-ლა ერგო. ისე სჭამდნენ ყველ-თან, როგორც ბარად ყველსა სჭამენ მჭადთან ან ღომთან.

ამიტომ, ადვილად მიხვდებით, რა სასოებით შეექცეოდნენ ჩემგან ატანილ ორცხოზილას... პირველ ღამეს ყველას თითო-თითო დაურიგე. მათს მადლობას საზღვარი არა ჰქონდა. მეორე დღეს, როცა სეირნობის შემდეგ ბინაზე დავბრუნდი, ჩემი ხურჯინი გავსინჯე, სამოციდან ერთიც არ იდო წამლად. პატარა მწყემსებს ისე გაუტკბათ თურმე, რომ ჩემი გულკეთილობით უსარგებლნიათ (მაინც არ გაგვიწყრებო!) და უბოდიშოდ სულ ამოელაგებინათ. მთელი დღე ახრამუნებდნენ მთის ღადა-ღუდაში, არავინ დაგვინახავსო. დავღონდი ცოტათი, ცარიელ მაწონს რა მაჭმევს-მეთქი! მაგრამ გვიანლა იყო, თითზე კბენამ ვერა-რა მარგო. ვსთქვი, – ბარად დაწყობილი გეგმა მთაში არ გამოადგება კაცსა-მეთქი, – და ამით ვინუგეშე თავი.

მეცხრე საათი იქნებოდა. ყველანი ძილის თადარიგს შეუდგნენ. მე, პატივისცემის ნიშნად კარვის უფროსმა თავისი ჰუმტა დამითმო და ზედ კვახჩები გააშლევინა. ძალიან მაგარი დასაწოლი იყო, ჭიგოებმა ფერდები არ შემარჩინა, ზოგი ხორკლიანი იყო და უსულღმერთოდ მჩხვლეტდა, მაგრამ ასეთ ტახტისათვის ზენაარსს მადლობასა ვსწირავდი. ზედ საზამთრო საბანი და საზამთროვე გვაბანაკი წავიხურე, თავთ უნაგირის ბალიში

#282#

ამოვიდეს და დასაძინებლად მოვემზადე. ახალგაზრდებმა ცეცხლი წაიღეს და მოშორებით დაწოლილ თხებს გარს შემოუწვენ. ბინაზე დარჩენილებმა ტყავის ქალამნები გაიხადეს, შორი-ახლო მიწაში ჩაფლეს, რომ, ერთის მხრით, დარბილებულიყვენ და, მეორეს მხრით, ქოფაკებს არ შეეჭამათ. ქვეშ იმთავაც კვახჩები ამოიდეს, გაეხვივნენ თავიანთ მოკლე ნაბადში და ცოტა ხნის შემდეგ ხვრინვა ამოუშვეს.

მწელად დამავიწყდება ეს პირველი ღამე მთაში. აქეთ-იქით მთის მწვერვალნი ჩარჩოსავით შემოგვკროდა. ვარსკვლავებით მოკირწყლული ცის სივრცე ზედ დაგვყურებდა. გაბადრული მთვარე ამ ვარსკვლავთკრებულს შორის მისცურავდა და სხივნი მისნი ნაირ-ნაირად სცვლიდნენ მიდამოსა. ღამის მნათობის ჩრდილი ხან ერთი მთის ფერდს გადაეფინებოდა და ხან მეორეს. და საოცნებო სახე ეძლეოდა ყველაფერს. დიდხანს, სულ დიდხანს ვსტკებობდი ამ სურათითა, სულითა და ხორციით ვისვენებდი. გრილი ნიავი, ჯიშთებით⁵⁹ ამოვსებულ ხევიდან წამოსული, ჩემს სახეს ოდნავ ჰკაწრავდა.

ყველამ დაიძინა. საიდანდაც დათვი გაჩნდა. ყურებდაცქვეტილმა ქოფაკებმა დროზე გაუგეს და ყეფა ასტეხეს. მათს ყეფაზე მწყემსებიც აიშალნენ და გააბეს ყვირილი. მანამდე არ დასცხრნენ, სანამ ცხრამთა არ გადაალახვინეს ავის განზრახვით მოსულ „უწმინდურსა“⁶⁰. ღამეში

⁵⁹ ჯიშთი – ხევში ჩარჩენილი თოვლია, როცა უნდათ ხორცი დიდხანს შეინახონ და არ გაუფუჭდეთ, მწყემსები ამ ჯიშთებში ჩაფლავენ. ჯიშთი მთაში მწყემსებისათვის საყინულეს მაგიერია.

⁶⁰ დათვს აქ ორი სახელი ჰქვია: თუნთი და უწუნდური (უწმინდური). სახოგადოდ მავნებელ სულდგმულთ აქ ორნაირი სახელი ჰქვიათ: ერთი – ნამდვილი და მეორე მოგონილი. ცდილობენ, ყოველთვის მოგონილი სახელი დაუზახონ ხოლმე ამგვარ სულდგმულთ, იმიტომ რო, ამბობენ, ნამდვილი სახელი რომ დავუძახოთ, ეგონება – გვეძახიანო. მოვლენ და დაგვაზარალებენო. მგელს, დათვს, ტურას მეგრულად საერთოდ უშინუ (უხსენებელი) ჰქვია, ე. ი. ისეთი არსებანი, რომელთა სახელის თქმა არ შეიძლებაო. კერძოდ, დათვს, როგორც ზევითაცა ვსთქვით, „უწუნდური“ (უწმინდური) და „ბურდინა“ (მობურტყუნე) ჰქვიათ, მელას – „მაძვამვალე“ (ჩაქჩაქით მოსიარულე) და „უჭუ-უხაშუმ მაჭკომალი“ (უწვავ-უხარშავის მჭამელი), ტურას – „კვალი-ჭყელი“ (კვალ-დაწყველილი) და „მოცქვაცქვალე“ (ცუცუნა), გველს – „უჩადაეთამი“ (შავი ღართიანი) და „თუდო გილესარგალუნი“ (მირს რომ დაეთრევა), თავგს – „კუდელამი“ (კუდიანი) და „კიბირმოჭკადილი“ (კბილ მოჭედილი), ჭიანჭველას – „პუხმეტახილი“ (წელმოტეხილი). თავგსა და ჭიანჭველას გამოცვლილ სახელებს ქალები განსაკუთრებით მაშინ უძახიან, როცა აბრეშუმის ჭია უსხედთ და თანაც დაატანენ: „ოშგოლამ ვიშო“ – ასი მთის ქით მისი (ცხოველის სახელი) თავიო!. ქორს – „ჟინმალუ“ (ზევით, ე. ი. ცაში მოსიარულე) ჰქვიათ. ყცაცს – „დუდ-უჩა“ (შავ-თავა). მატლს – სამნაირ სახელს ეძახიან: „ოჭიშიშ მაზიმალი“ (ზურგის მზომელი), „თელი“ (მთელი, ცოცხალი) და „შურდგუმილი“ (სულდგმული). თუ საქონელს იარაზე მატლი გაუჩნდა, განსაკუთრებით მაშინ ერიდევიზიან მატლს ნამდვილი სახელი დაუძახონ. ქათმის ჭირს „ივანია“ ჰქვიათ მეგრულად. თუ ქათმებს დაერია, იყუვიან, ჩვენს ქათმებს „უსახელი“ (უსახელო) დაემართაო. გარდა ამისა. თუ ნადირმა რამე ზიანი მოგაყენათ, ან აბრეშუმის ჭიას თავგი და ჭიანჭველას დაეხვია, ან და ქათმები და საქონელი ჭირმა გაგიწყვიტათ, სხვის სახლში თქვენს გაჭირვებას ვერ იტყვით. ვითომ, რაც თქვენ გადაგხდათ თავზე, ვისაც უთხარით, იმათ გადაედებაო. თქვენნი ლაპარაკის შემდეგ თუ რამე მოუვიდათ, იტყვიან (თქვენზე): „მხარით მოიტანა (მარცხი) და დამისვაო“.

ხანდახან რამდენჯერმე დაუფრთხობს ხოლმე ძილს მწყემსებს მგელი თუ დათვი.

#282#

აჰა, ინათა. სიბნელემ სინათლეს დაუწყო ბრძოლა. სიცივე უარესადა გვკბენს. ხუთის ნახევარზედ უკვე ფეხზედა ვართ. დაგუფუნებულს ცეცხლს ძალზე ვეტანებით. ღამის სინათლე შეკვრთა. ერთბაშად ნათელი მოეფინა ქვეყანას. აღმოსავლეთი სისხლის ფერად შეიღება. შორს, უმტვერო თოვლით გადაპენტილ მთის მწვერვალებს სხივი მოხვდა მზისა და ათასფერად ააბრჭყვიალა. ამასობაში, ამოიზიდა დიდებით და ძლევა-მოსილებით მორჭმული მნათობი, უხვ-სხივიანი, და პირველი სითბო გამოუგზავნა მის მაღიდებელ ქვეყანას. ბამბის-ქულა ნისლი შეკრთა, თავი აარიდა მინდორსა და მოდუღუნე ხევისაკენ გაიპარა, დარცხვენილი. დედამიწამ მზის სითბოს თავისი, ალპიური ყვავილების სუნით შეზავებული, სუნთქვა შეუერთა. ღამის სიცივისაგან მიბნედილმა, სულგანაბულმა, უმანკომ, მთის მასურათებელმა ბალახ-ყვავილმა გამოიღვიძა, სახეზედ უსაზღვრო ტრფიალება გადაეფინა, კოპწიად თავი მაღლა აიღო და არშიყობა დაუწყო მზეს. დილის ცვარმა, ბალახზე შესკუპებულიმა, მზეზე მარგალიტივით ბრჭყვიალი დაიწყო. საქონელიც აიშალა, მათს ბლავილს შორს მთამ მისცა ბანი.

იქავ ყინულივით ცივ წყაროზედ ხელ-პირი დავიბანეთ და საუზმეს შევუდექით. ისევ ის მაწვნით სავსე ჩაყვა, ისევ ის ჭყლინტი ყველი, ისევ ის ქიფური!..

საერთო ცნობისმოყვარეობის საგანი გავხდით. ბინის უფროსმა ბოდიშის მოხდით მკითხა:

– უკაცრავად კი ნუ ვიქნები, და თქვენ „ჩინოვნიკი“ ხომ არ ბრძანდებით?

– არა.

– „პისერი“?

– არც „პისერი“.

– იქნება, გამოქცეული ვინმე ხართ (ყაჩაღი თუ?) და მთაზე დამალვა გინდათ? დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, სანამ ჩვენთანა ხართ, თავზე ერთი თმაც არ მოგაკლდებათ მტრის ხელიდან. გამოქცეულებისა და გაჭირვებულთ დაფარვა მწყემსებმა ვიცით! უმაღლეს გავწყდებით, სანამ ჩვენი კარვის სტუმარს⁶¹ ცუდს რასმე შევამთხვევთ!..

– გაზეთს „აკეთებსო“ – გამომიხსნა გაჭირვებისაგან ჩემმა ჩიჩერონე – გუძამ.

– მაშ, რაკი გაზეთის „მკეთებელი“ ბრძანდები, ჩვენი გაჭირვება მაფას⁶² შეატყობინე, შეღავათი რამ გვიწყალობოს, ბევრი გადასახადი

⁶¹ თუ ერთი ღამე გაათიეთ მწყემსთან, მერე მის მოკეთედ ითვლებით. თქვენი გულისთვის, საჭიროების დროს, თავს დასდებს.

გვაწევს. – მთხოვა ჩემმა სტუმართმოყვარე მასპინძელმა.

#284#

მახსოვს, რაღაცა ორაზროვანი ნუგეში ვეცი.

მაინც ვეცდები, რაც რამე ვნახე მათთან ყოფნის დროს, ან გავიგონე, თუ მაფას არა, მკითხველს მაინც გავუზიარო.

VII

აფუნი. – იალაღები. საქონლის მოვების წესი. – ძველი და ახალი დრო მთაზე. – მერძეობა: ნაწი, დვრიტა, ყველი, ქიფური. მაწონი. – ერბო-კარაქის კეთება არ იცინა! – მატყლი, როგორც წყარო აქაური მკვიდრის შემოსავლისა. – საკლავი საქონელი.

საქონლის მოშენებას (განსაკუთრებით წვრილფეხა საქონლის) სამურზაყანოში მთის კალთებზე მდებარე სოფლების მკვიდრნი მისდევენ. ასეთი სოფლები სულ შვიდია: საბერიო, დიხა-ზურგა, რეჩხი, ღუმურიში, ოქუმი, ჩხორთოლი და ბეღია. როცა მზის სხივებს სიცხოვლე მოემატება და მთაში თოვლი დაიძვრის, ე. ი. როცა „აფუნი“ (მთაში წასვლის დრო) დადგება, რამდენიმე მწყემსი ერთმანეთს შეჰპირდებიან, ერთ ფანიად (ერთ ოჯახად, ერთ კარვად) შევერთდეთო. მერე ერთი-მეორეს თავიანთ საქონელს აშინჯვინებენ, – ნახეთ, მთელი საქონელი მყავს, თუ გასარევი ვარ, გამირიეთო. თითოეულ ამხანაგს ზოგს 100 სული თხა ჰყავს და ამდენივე ცხვარი, ზოგს – 50 და სხვ. რაკი ერთ ფანიად შედგებიან, საერთოდ ირჩევენ სარქლად ერთ გამოცდილ, სიტყვა-პასუხიან მწყემსს, რომელსაც მთიდან ჩამოსვლამდე დანარჩენები ყველაფერში ემორჩილებიან, როგორც უფროსს. უიმისოდ ფეხს ვერ გადადგამენ, ის არის მათი ხელმძღვანელი, გზის მაჩვენებელი.

სანამ მთის გზას შეუდგებოდნენ, ყოველი მწყემსი თავის მოვალეობად სთვლის ილორის წმ. გიორგის (აფხაზეთშია, ოჩამჩირეს ახლო) შეავედროს თავისი თავი და საქონელი: შენი წყალობა გაგვატანე, თუ უვნებლად ჩამოგვიყვან ჩემი საქონლითა, შენს კარზე (ილორის ეკლესიაში) ვერძს დაგიკლავო.

სამურზაყანოელებს უფრო მახლობელ მთებზე მიუდით საქონელი, ანა-რია, აცგილარა, აკიბო, აიცი, ჰარვა, ბაშკაფსარა, არმუე, ჯოდორძაგა, საკენი, თენგიზ-თიფ, ფაშვი-თიფ, ხოჯელი – ყველა კარგ სამოვარ მთებად ითვლება, თუ გვიანი ზამთარი არ იქნა.

ზემოდასახელებული სამოვარი მთები სახელმწიფოა. ადგილობრივი

⁶² ე. ი. მეფეს.

თავადიშვილები მელიტონ ემუხვარი და სხვ. ხაზინისაგან იჯარით იღებენ ამ მთებს და მთის სივრცის მიხედვით იხდიან იჯარის ფულსა 200-400 მანეთამდე თითოეულ მთაზე. ესენი, თავის მხრივ, მწყემსებს აძლევენ აქ საქონლის მოვების ნებას. თითო სულ ცხვარზე ახდევინებენ ორშაურსა, ხოლო თხებს უფასოდ ამოვებინებენ, რადგან მთაში უთხოდ გაძლება არ #285#

შეუძლიათ მწყემსებსა. ზაფხულობით მთაზე ცხვარს არა წველავენ, რადგან, ჯერ ერთი, ბინები არა აქვთ და არც ცხვრები ნებდებიან საწველად. თხა არის მთაზე მწყემსის მარჩენალი, უიმისოდ ერთ დღესაც ვერ გასძლებენ. ამიტომ თხას მწყემსები მთის „ბალ-მარანს“ ეძახიან. მეცხვარეების გარდა მთაზე მეძროხეებიც ამოდიან. თითოეულ ძროხაზე ხუთ შაურს იხდიან სამოვრისას.

მეწველ საქონელთან ერთად მწყემსებს მთაზე ცხენებიც ამოუდით გასასუქებლად. სამურზაყანოში იშვიათია მოსახლე კაცი, რომ ცხენი არა ჰყავდეს. მთელ ზამთარს ხედნიან და გაზაფხულის პირზე მწყემსებს აბარებენ მთაზე წასაყვანად. ცხენის თავზე მწყემსი გასამრჯელოს თითო მანეთს იღებს პატრონისაგან. ამ ფასში ვალდებულია მთაზე ყური უგდოს ცხენსა, რომ კარგად გასუქდეს, არსად კლდეზე არ გადაიჩეხოს და მარიამობისთვის გასულს ისევ პატრონს ჩააბაროს მთელი, უვნებელი. ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ მთაზე ყოფნის დროს ცხენი კლდეში გადაიჩეხება. ამ შემთხვევაში მწყემსი ვალდებულია პატრონს მკვდარი ცხენის ტყავი მოუტანოს ნიშნად იმისა, რომ ცხენი მართლა მკვდარია და არა მოპარული, ან გაყიდული. მაშინ მწყემსი პატრონს არ უზღავს ცხენის საღირასს.

არდისულად სამურზაყანოს მთებზე ყოველ ზაფხულს 30.000 სული ცხვარი ამოუდით, 1.500 თხა, 1.000 ცხენი და 500-ზე ცოტა მეტი ძროხა.

თხის ჯოგს მწყემსები მაღალ მთებზე არ ერეკებიან. უფრო დაბალ მთებს ეტანებიან საბალახოდ, სადაც საზღვარია ტყისა და ალპიური მცენარეებისა. განსაკუთრებით, იმ ადგილებს არა შორდებიან, საცა წყავია ბლომად. თხა ამ ბუჩქის ფურცელს ძალიანა სძოვს. თავშესაფარ კარვებს თხის მწყემსები არ იკეთებენ, თუმცა ხე-ტყე ყოველთვის სამყოფადა აქვთ, – დავიდარაბა ეზარებათ. სხვათა შორის, მათი უბინაობის მიზეზი ისიც არის, რომ ერთ ალაგას ფეხს არ იკიდებენ ბინადრებად; სულ ბევრი, 10 დღე გააჩერონ თხები ერთ ალაგას. თიფუს (ბინის) ცვლა და უკეთეს საბალახო ადგილის ძებნა ძალიან უყვართ. მეძროხეები უფრო არიან ბინადრები; ერთ ალაგას მთელი თვეობითა ჩერდებიან და კარვებიცა აქვთ. სულ სხვაა მეცხვარეთა საქმე (თხასა და ცხვარს ცალცალკე ამოვებენ), რომლებიც სულ შიშველ მთაზე მიდიან, სადაც ალპიური ბალახის მეტი არაფერია. იშვიათად შეგზვდებათ იელი (Rhododendron caucasicum), ისიც მეტად დაგვალულია, ნახევარი ადლი-ლა თუ აქვს სიმაღლე. საკარვე მასალა არსად იშოვება. ერთხელ მოჭრილი სააშვამკვათო

სარები ერთის ადგილიდან მეორეზე გადააქვთ. შეშად მარტო იელსა ხმარობენ.

აქაურ მთებს, გარდა იმისა, რომ ზედ საუცხოვო სამოვარი ადგილებია, ის კარგი და მწყემსისათვის სახარბიელო ღირსებაცა აქვთ, რომ #286#

მათი საქონელი აქ უზრუნველყოფილია ქურდბაცაცებისა და აკლებისაგან. ახლაც გულისწვით იგონებენ მწყემსები იმ „ომარ-ხანობის დროსა“, როცა ეს მთები ასპარეზი იყო ცალკე სვანებისა და ცალკე აფხაზების თავგასულობისა. მარშანიას გვარი ადრე რისხვასა და შიშის ზარსა სცემდა მთელს მწყემსობასა. 20-30 კაცი თავხედად დათარეშობდნენ ზაფხულში მთებზე და მეცხვარეების ავლა-დიდებას ანიავებდნენ. ეს უკანასკნელნიც ცდილობდნენ ისე ადვილად არ დაეთმოთ მტრისათვის წვითა და დაგვით ნაზარდი საქონელი. იმართებოდა ჩხუბი. დათრგუნვილნი და დარბეულნი უმეტეს შემთხვევაში, მშვიდობისმოყვარე მწყემსები რჩებოდნენ. საქონელთან ერთად დამარბეველებს ხშირად მწყემსებიც მიჰყავდათ ტყვედ. დღეს კი სამურზაყანოს მთებზე მეცხვარენი იმას-ღა ცდილობენ თავიანთ საქონელს კარგი სამოვარი ადგილები აურჩიონ და ეს სამოვარი ადგილები სვანეთის საზღვარზე ახლოს იქნება თუ შორს ამის დარდი არ აწუხებთ.

მერძეობა აქ მამა-პაპური წესითა სწარმოებს. ამ მხრივ სამურზაყანოს მწყემსებს არავითარი წინსვლა და წარმატება არ ეტყობათ. ისევე ის იარაღები, ისევე ის უანგარიშობა, რაც 30-50 წლისა და კიდევ იმის იქით იყო.

თხებს დღეში ორჯერ სწველავენ: შუადღისას და საღამოს. რძეს ას-ხამენ სპილენძის ქვაბებში, რომლის თავზე ორი ჯოხია გადებული და შუაში ხის ქერქისაგან, ოთხკუთხ კოლოფის მსგავსად, გაკეთებული საწურავია რძისა. ქვეშ ამ საწურავს გვიმრა უფენია სქლად. ამ საწურავში გატარებულ რძეს ნახევარს ჯერ ადუღებენ და მერე მაწვნად ადედებენ დიდს ბუყუნებში. მეორე ნახევარს ყველად აკეთებენ. ყველის დედად აქ ძროხის, ღორის, თხის ან ცხვრის კუჭსა ხმარობენ, რომელსაც „ნაწი“ ჰქვია აქაურულად. უპირატესობა ღორის კუჭსა აქვს. სანაწე ჭურჭელში ყველაზე დიდ ხანსა სძლებს.

საინტერესოა ამ ნაწის მომზადების პროცესიცა: დაკლულ საქონელს ამოაცლიან კუჭსა, კარგად გარეცხავენ, შემოაცლიან გარსს და სამი-ოთხი დღე მარილში ჩაფლავენ. მერე გამოიღებენ და სხვენზე, კერიის თავზე დაჰკიდებენ გასაშრობად. როცა კარგად გახმება, შეიძლება მისი ხმარება. სამი თითის დადება ნაჭერს მოსჭრიან და ჩააგდებენ მწარე გოგრი-საგან გაკეთებულ ჭურჭელში დაასხამენ შრატს, მიუმატებენ სამიოდე კბილ მარილს და ხუთიოდე პატარა ნაჭერს ლედვის პატარა ტოტისას.

შიგ ურევია აგრეთვე შაშხის ან ღორის ძვალი. ასეთ ძვალს ჯერ სხვენ-ზე შეაგდებენ და იქა გდია, სანამ კარგად არ გახმება. ნაწი მზადაა. ხმარების წინ ლედვის ჩხირით აურევენ და მერე ჩაასხამენ ყველად შესადედეხელ რძეში. ყოველ დილა-სადამოს ახალ-ახალ შრატს ჩაუმატებენ სანაწე ჭურჭელში ნაცვლად დახარჯულისა. გარდა ამისა, ყოველ კვირა სამ-სამ კბილ მარილს ჩააგდებენ.

#287#

როგორც ზევითა ვთქვით, ღორის ნაწი ძროხისას სჯობია, – უფრო გამძლეა. როცა კარგი ნაწი უნდათ, ეცდებიან ღორი მთვარის დაბერებისას დაჰკლან, როცა ბნელი ღამეებია (უკუმელა). ღორს რომ გაფუფქვენ, პირველად ნაწს ამოიღებენ, ზემოაღწერილის წესით დაამარილებენ და შეინახავენ. მხოლოდ, – ამბობენ, – მარილმა მანამდე უნდა უკბინოს ნაწს, სანამ დაკლული ღორის ხორცს გემოთი ნახავდეს პატრონიო. ეს აუცილებელი პირობაა, თუ გინდათ ნაწი კარგის ღირსებისა გამოგივიდეთო.

არის კიდევ ერთნაირი ნაწი, რომელიც ყველას სჯობია და, ამასთან, ყველაზე ძვირია. ეს გახლავთ ეგრეთ წოდებული „ქვეცერე“, ანუ ქართულად – დვრიტა. მხოლოდ დედის რძით ნაკვებ ბატკანს ან ციკანს რომ დაჰკლავენ, კუჭიდან ამოუღებენ აყველებულ ხსენს („ქვეცერე“), გაახვევენ რაშიმე და შეინახავენ. როცა დასჭირდებათ, თითო ბეწოს რძეში გაურევენ და ისიც აიჭრება.

ნაწისაგან აჭრილ რძეს ქვაბიდან ყველის ამოღების წინათ ცოტა გაათბობენ ცეცხლთან. ამოღებულ ჭყლინტ ყველს აშვამკდათზე შესდებენ ძალა, რომ ძალღები არ შეწვდნენ. ასეთი ამოღებული კვერეული ყველი მწყემსებში დიდ ხანს არ რჩება: ორი-სამი დღის განმავლობაში იხარჯება, რადგან ღომის მაგიერადაც იმასა სჭამენ და ყველის მაგიერადაც. სულუგუნად (გადაზელილი ყველი) თხის მწყემსები ჭყლინტ ყველს არ აკეთებენ. თუ აკეთებენ, ისიც თითო-თითოს, შინ წასაღებად.

ყველის ამოღების შემდეგ შრატისაგან მთაში არაფერს აკეთებენ, პირდაპირ ძალღებს უსხამენ. ყველის გარდა მწყემსებთან ერთნაირ საჭმელს შეხვდებით. ეს არის „ქიფური“, რომელიც ბარად არ იცინ. ამ საჭმელს ძალიან ეტანებიან მთაში და სულ უბრალოდაც აკეთებენ. მაწონს „ქასლაშში“⁶³ ჩაასხამენ, იქით-აქეთ ყურებში ხელს დაავლებენ და ერთი საათის განმავლობაში აჭანჭყარებენ, მერე მზის გულზე დაჰკიდებენ. თუ მწვავე მზეა, 3-4 საათი სამყოფია, რომ მაწონი ადუღდეს და ის მარგებელი და საამო მთის საჭმელიც მზადაა, რომელსაც ქიფურს ეძახიან.

სულუგუნების კეთებას უფრო მეძროხეები მისდევენ. იმათი გაკეთებული სულუგუნი ერთიდან სამ გირვანქამდე იწონის. ზოგნი საჩუქრად აკე-

⁶³ გაფხეკილი და გუდასავით შეკერილი თხიერი.

თებენ სულუგუნს, რომელიც 20 და მეტი გირვანქა გამოდის.

კარაქისა და ერბოს კეთება, მსგავსად სამეგრელო-აფხაზეთისა, არც აქ იციან. ერბო სამურზაყანოს დაბებში რუსეთიდან მოაქვთ, ერბოს ეზიდებიან აგრეთვე ლაზები და გირვანქა ორ აბაზად და ხშირად ათ შაურად იყიდება.

#288#

მწყემსები ბარად ბრუნდებიან მარიამობისთვის გასულს, როცა მთაზე ძალზედ აცივდება და ხშირად თოვლსაც დასდებს ხოლმე. ამ დროს ჰკრეჭენ კიდეც ცხვარსა. აქაური საქონელი მატყლს ცოტას იძლევა და მდარეც არის, რადგან თითონ საქონელი წვნიკის ჯიშისაა. ერთი კანძი მატყლი ერთი „ქიტა“ გამოდის, ანუ წონით ერთი ლადარკონი (1^{1/2} გირვ.), და ათ შაურად იყიდება, ისიც სოფლად. ოქუმში ძალიან მცირედი გასავალი აქვს აქაურ მატყლსა, რომელსაც დიდს ცილობას უწევს თბილისიდან მოტანილი მატყლი. ლადარკონი ამ უკანასკნელისა აქ 60-80 კაპ. ფასობს.

მატყლისაგან სამურზაყანოში ნაბდებსა სთელავენ. აქ მოთელილ ნაბადს თითოს ოთხი ქიტა მატყლი უნდება, ასე რომ ნაბდის გამკეთებელს თითონ მასალა (4 ქიტა მატყლი) 2 მაეთი უჯდება. თუ ორი დღის შრომაც, ნაბდის მოსათელად საჭირო, დღეში სამი აბაზი ჩავაგდეთ, – ნაბადი დაჯდება 3 მ. და 20 კაპ. გასავალი კი აქაურ ნაბადს თითქმის არა აქვს. ოქუმში ვაჭრები მანეთად ან ექვს აბაზად თუ იყიდიან. უმეტეს შემთხვევაში, ვაჭრები ნაბდებში სოფლელთ საქონელს აძლევენ ფულის მაგივრად: ფართლეულობას, მარილს და სხვ., ისიც რის ხვეწნითა და დავიდარაბით. აქაურ ნაბდებს უფრო დაბალი ხალხი ხმარობს. ვისაც ცოტათიც არის, თავი მოაქვს, სოფ. ჯვარიდან (ზუგდიდ. მაზრა) მოტანილ ნაბდებსა ჰყიდულობს.

მატყლისაგანვე აკეთებენ საჩოხე და საძიქვე შალებსა, თუმცა დაბალი ხარისხისას. წყრთა აქაური შალისა იყიდება შაურად, ყაბალახი – მანეთად და ექვს აბაზად.

აქაური საქონელი დასაკლავადაც იყიდება კარგი ძალი, განსაკუთრებით სალოცავებისთვის. სამურზაყანოში იშვიათად ნახავთ ოჯახსა, რომ წელიწადში სამნაირი სალოცავის სამსახური არ ემართოთ. თითოეულ მათგანს თითო თავი საკლავი სჭირია. ახლა ამას მიუმატეთ მკითხავის რჩევით შეწირული საქონელი! ზოგი მოსახლე-მწყემსი წელიწადში 200 მანეთის საკლავს გაჰყიდის.

VIII

სარწმუნოება სამურზაყანოელ მწყემსისა. – მიქა-გარიო. – მთის წყალი. – ჩაქუხა. – წყალში ბანაობა აკრძალულია. – მიქამ-გარიოსტობა. – მთა და მი-

სი თაყვანისცემა. – ნაშთი ასტროლატრიისა. – ჯუჯა ხალხი და ადამიანის გაჩენა.

ათასში ერთხელ ულხინს აქაურ მწყემსსა. გაჭირვება განუყრელი თა-
ნამგზავრია მისი ცხოვრებისა. ხშირად ხდება ხოლმე მსხვერპლი ულმო-
ბელი ბუნებისა. ამ გარემოებამ აქაური მწყემსი იძულებულჰყო მფარვე-
ლი ეძებნა, ძლიერი, უხილავი. მისმა ფრთაშესხმულმა ფანტაზიამ
თავისი მფარველი უზენაეს ძლიერებასთან ერთად ხორციელი ადამიანის
#289#

გრძნობასურვილით შეჰმოსა. მწყემსი ცდილობს ეგ მისი მფარველი
მოისყიდოს, გული მისი მოიგოს ლოცვითა, ტკბილი სიტყვა-პასუხით,
საამო ქცევითა და უმეტესად – შესაწირავებით.

მწყემსების ყველაზე დიდ მფარველად მთავარ-ანგელოზი მიქელ-გაბ-
რიელი ითვლება, რომელსაც აქ „მიქამ-გარიოს“ ეძახიან. მეორე სახე-
ლიცა ჰქვია – ერგე. მიქამ-გარიოს არის პატრონი მთისა, მას მორჩილებენ
ცის მნათობნი. უიმისოდ მზეს არ შეუძლიან დილას ბალახზე დამსხდა-
რი მარგალიტები ნამისა ათასფრად ააბრწყვიალოს; უიმისოდ ღამის
გუშაგი – მთვარე ვერ ამოვა და საოცნებოდ ვერ დაასურათხატებს ათასი
წლობით ნაგებსა და მედიდურად წამოზიდულ ბუმბერაზ მთების მწვერ-
ვალებსა და კალთებს; მიქამ-გარიოს ნებაზედაც დგას დარი მთაში,
როცა უბინაო მწყემსი ბუნების წიაღზე იძინებს ტკბილად თავის შვი-
ლივით ნაზარდ და ნალოლიავეები საქონლის გვერდით; მიქამ-გარიოს
ნებაზე არის დამოკიდებული ელვა-ქუხილი და კოკისპირული წვიმის
მოსვლა, რომელიც ხანდახან ისე დიდია ხოლმე, რომ, გეგონებათ,
მთლად უნდა ჩამორეცხოს კაცთან-საქონლიანად მთაო.

ამიტომ, ადვილი ასახსნელია ის მოწიწება, ის კრძალვა, უდიდეს სა-
სოებასთან შეერთებული, რომელსაც აქაური მწყემსები მიქელ-გაბრიე-
ლისადმი ჰგრძნობენ. ადვილად ასახსნელია ის ზრუნვაცა მისი მომად-
ლიერებისათვის, ზრუნვა მათ თავზე გადმოვლინებული რისხვა-წყრომის
აცილებისათვის.

როცა მთაში წვიმს, მწყემსები დიდ ცეცხლს დაანთებენ ხოლმე,
გარს შემოუსხდებიან და ერგე-აშვას (ერგე აფხაზურად – მიქელ-გაბრიე-
ლი და აშვა – სიმღერა, ე. ი. მიქელ-გაბრიელის სიმღერას ამბობენ).
უმღერიან მიქელ-გაბრიელს, ადიდებენ: ძლიერი ხარ, ჩვენ უშენოთ არა-
ფერი შეგვიძლია, შენ გლოცულობთ, შენს წყალობას ნუ მოგვაკლებ,
საქონელს ნუ შეგვიწუხებ.

მწყემსის ფანტაზიამ იქამდეც მიაღწია, რომ მიქელ-გაბრიელი ხორ-
ციელჰქმნა, დაიახლოვა, როგორც კარგი მეგობარი და მფარველი. აქა-
ურ მწყემსებში დაცულია ერთი თქმულება მიქელ-გაბრიელსა და მწყემს-
ზე. როგორც ამ თქმულებიდან დაინახავს მკითხველი, მიქელ-გაბრიელი
მწყემსთან მიდის, როგორც მეზობელი ვინმე, ელაპარაკება, იხსნის

გაჭირვებისაგან, აფრთხილებს მოსალოდნელი ხიფათის დროს, სახლ-კარს უშენებს, ფულს აძლევს, მის ყანაში ღვთის თვალს ატრიალებს, ერთი სიტყვით ანიჭებს ყოველივე სააქაო სიკეთესა, რის ნატვრაც კი შეუძლია მწყემსსა. აი, თვით თქმულებაცა.

მწყემსი ვინმე იყო სამურზაყანოში, უთვალავი ცხვრის ფარის პატრონი. გავიდა ზაფხული, მთაში ყოფნის დრო. მზეს სითბო მოაკლდა, სიცივე დაიჭირა. მწყემსმა თაყვანისცა მთასა,⁶⁴ დაირეკა ცხვარი და, #290#

ცოტა არ იყოს, სიხარულით დაადგა ბარის გზასა. ჯერ ისევ შიშველზე⁶⁵ რომ დასაღამოჰამდა, წამოვიდა ბოლქვა-ბოლქვად ნისლი, ეს იყო განუყრელი ამხანაგი მთისა და საშინელი მტერი მწყემსისა, შიგ გაჰხვია ყველაფერი, გაჰხვია მწყემსის საყვარელი ცხვარიცა. შავი ღრუბლებით დაიხუნძლა ცა. იელვა, ქუხილი მოემატა გულშემზარავი. ცამ პირი მოიხსნა, კოვისპირული წვიმა დაუშვა, თითქოს წარღვნას უქადის ქვეყანასაო. მწუხარებით გაიწურა გული მწყემსისა, განსაცდელში ჩავარდა. კვნესითა და ნამდვილი მწყემსურის, მშობლიური გულმტკივნეულობით თავი მოუყარა ერთად, დაეყრდნო თავის ლაბაშასა⁶⁶ და შეეცადა ფარისთვის ერთიანად შეეხედნა. იქნება უკანასკნელად ვხედავ ჩემს ცხვარსაო, იქნება (ღმერთო, მტრის გულისას ნუ გამხდის!) მთლად შთანთქას აბო-ბოქრებულმა ბუნებამ, ერთიც არ გადამირჩინოსო, იქნება მეც თან გადამიტანოსო... იქნება, გადავრჩე ცოცხალი, მაგრამ რაღად მინდა სიცოცხლე ჩემი ცხვრის შემდეგ, რად მინდა უბედური თავი უიმათოდ, რა გემო ექნება ეულს სიცოცხლესა? არა, თუ დაღუპვა უწერია ჩემ ცხვარსა, ისევ იმათთან ერთად მეც მიმიბაროს ჩემი მთის ცივმა არვა-შებმა (ხრამებმა)“. ელვასავით გაურბინა ამ მწარე, ნაღველში ნაღესმა ფიქრებმა და თავის უკანასკნელ სახსარსა და ნუგეშსა მიმართა. შეევედრა მთასა, მთის გამჩენ ღმერთსა: მიხსენ გაჭირვებისგან, ნუ დამიღუპავ ამ წვითა და დაგვით, შვილსავით ნაზარდს და ნაამაგვეს ცხვარსაო. თუ ცოცხალს გადაგვარჩენ, ილორის წმ. გიორგის კართან მივალ და ზვარაკს შემოვწირავ შენს სახელსაო.

ბუნება ბოხოქრობდა. თითქო უფრო უმატა სიმკაცრესაო. სასო წარეკვეთა მწყემსსა. მოეშვა სულითა და ხორცითა. უკანასკნელად შეევედრა თავის მფარველსა – მთავარანგელოზს მიქელ-გაბრიელს: „ერთი თეთრი ვერძი, ერთი, კრავი შენთვის შემომივლია, ოღონდ, ჩვენო მფარველო, ჩვენო მხსნელო, გვიხსენ ამ გაჭირვებისგან შენი სახელის სადიდებლად“.

უცბად იმავ სისწრაფით, რა სისწრაფითაც გაავდრდა, გამოისარკა,

⁶⁴ როგორც ქვემო დავინახავთ, აქაური მწყემსები მთას თაყვანს სცემენ, როგორც უზენაეს არსებასა.

⁶⁵ „შიშველს“ მთაში მწყემსები ისეთ მთას ეძახიან, სადაც ბალახის მეტი სხვა მცენარე არ არის.

⁶⁶ მთის ჯოხი მწყემსისა, ბოლო რკინითა აქვს მოჭედილი.

ღრუბლები გადიყარა ცამა, თითქო არც კი ყოფილა როდისმეო. სალი კლდე გაშრა, უმთვარო ცა მოიკირწყლა ციმციმა ვარსკვლავებითა. ჩამოვიდა მწყემსი სამშვიდობოს, გულდამშვიდებული დაბანაკდა და ცხვრის კრეპის თადარიგს შეუდგა.

მეორე დილას სამმა ანგელოზმა გაიარეს მის ბინაზე. თურმე თავისი ბინა მწყემსს ანგელოზების სავლელ გზაზე დაედვა. ეწყინათ. წავიდნენ ღმერთთან და შესჩვილეს: მწყემსს მოუკალათნია ჩვენს სავლელ გზაზედა და ცხვრის გაკრეჭას აპირებსო. ღმერთმა უბრძანა: მოსთხოვეთ დაპირებული ზვარაკიო.

მოვიდნენ ანგელოზები მწყემსთან და უთხრეს:

#291#

– ღმერთი დაპირებულ ზვარაკსა გთხოვსო.

მწყემსმა შორს დაიჭირა სიტყვა:

– მე მთავარანგელოზ მიქელ-გაბრიელს დავპირდი ვერძსა და კრავსა და კიდევ შევწირავ. ვენაცვალე მის სახელსა ვერძი და კრავი კი არა, მთელი ფარა რომ მთხოვოს, ყველაფერს თავს შემოვავლებ!

ანგელოზები ხელცარიელნი დაბრუნდნენ. შესჩვილეს ღმერთს მწყემსის ურჩობა. ღმერთმა უბრძანა:

– თუ ორ დღეში არ აიყაროს მანდედან, მოუვლინეთ წვიმა, თოვლი, ქუხილი და სულ ერთიანად გაუწყვიტეთ ფარა.

მიქელ-გაბრიელი მწყემსთან მივიდა და უთხრა:

– აქედან აიბარგე და მოშორებით სადმე გაიკეთე ბინა.

ხელახლად მოვიდნენ ანგელოზები და ნახეს, რომ მწყემსი აბარგებულიყო. მიქელ-გაბრიელმა კვლავ ურჩია მწყემსსა: ისევ წინანდელ ადგილას გადადი და ეცადე, ორ დღეში გაჰკრიჭო ცხვარიო. მწყემსმა ბევრი მკრეჭავები იშოვნა და ორ დღეში გაჰკრიჭა ფარა.

მთავარ-ანგელოზმა უთხრა: კარგი სასახლე ააგეო.

– სასახლის ასაგები ფული ვინ მომცა? – უთხრა მოკრძალებით მწყემსმა.

– ფულის დარდი ნუ გაქვს. – ანუგემა მიქელ-გაბრიელმა, – სთქვი, ამდენი ფული მჭირია-თქო, და ფულით მაშინათვე ჯიბე გაგვესება.

მწყემსმა დაასია უთვალავი ხუროები და შვიდ დღეზე სამეფო სასახლე ააგო. ნახეს ანგელოზებმა მწყემსის გაკეთებული სასახლე და ღმერთს ამბავი მიუტანეს. „თუ ერთ კვირაზე თავიდან არ მოგწყდათ, – ბრძანა ღმერთმა, – დააქციეთ მანდაურობაო“. მიქელ-გაბრიელმა გააფრთხილა მწყემსი, – თუ სახლი არ გაჰყიდე, ცუდი დღე მოგელისო.

– ვილა იყიდის ჩემს სახლს, ბატონო? – დაეკითხა მწყემსი.

– შენ იმისი ფიქრი ნუ გაქვს. ხვალვე მოგივა იმისი მყიდველი ვაჭარი. რასაც სთხოვ, ჩარჩობას არ დაგიწყებს, მაშინვე მოგცემს.

მეორე დღეს მივიდა მწყემსთან ერთი მდიდარი ვაჭარი და სახლს შეევაჭრა.

– რამდენი მოგცე შენს სახლშო?

– ხუთასი თუმანი.

– ინებე! – უთხრა ვაჭარმა და ხუთასი თუმანი მაშინვე დაუთვალა.

მოვიდნენ ანგელოზები იმ განზრახვით, რომ მწყემსის სახლი დაენ-
გრიათ. მაგრამ ნახეს, რომ მწყემსის მაგიერ ვიღაც ვაჭარი დაჰკატრონე-
ბოდა, რა თქმა უნდა, ხელი არ ახლეს, რადგან მწყემსის ჯავრი სჭირ-
დათ და არა ვაჭრისა და უკან დაბრუნდნენ დაღონებულნი.

ეწვია მიქელ-გაბრიელი მწყემსსა და უთხრა:

– ვაჭარს გულს ავუცრუებ სახლზე და სულ ჩალის ფასად მივაყიდვი-
ნებ შენთვისაო.

მეორე დღეს მოვიდა ვაჭარი მწყემსთან და სთხოვა:

– მოდი, შენი სახლი ისევ შენ იყიდე, იაფად მოგცემო.

#292#

– რა მოგცე? – ჰკითხა მწყემსმა.

– რაც მომიცია, იმის ნახევარს დაგჯერდები.

– არა, მესამედს მოგცემ. – უთხრა მწყემსმა.

მორიგდნენ. მწყემსი თავის სახლში დაბინავდა. ნახეს ეს ანგელოზებ-
მა და შესჩვილეს ღმერთს. „ამას მიქელ-გაბრიელი მიშვრება და ამიტომ
მიპატივებია“, – ბრძანა ღმერთმა.

მიქელ-გაბრიელმა პურის დათესვა ურჩია. მწყემსმაც დათესა პური.
აბიბინდა ჯეჯილი. მერე თავთავები დაიკეთა. მკის დროც დადგა. ნახეს
ანგელოზებმა, მწყემსს ყანა დაუთესიაო და ღმერთს შესჩვილეს
მისი თავხედობა. ღმერთმა უთხრა: როცა პური მომკას და მნები ურემ-
ზე დააწყოს, ხვავი წაართვით: თითო ურმიდან თითო ქილა ხორბალი-
ლა გამოუყვანეთო.

მოიჭრა მიქელ-გაბრიელი მწყემსთან და უთხრა: თითო ურემს თითო
თავთავი დაუდეო. მწყემსიც ისე მოიქცა. გალენა კალო. საშინლად ხვა-
ვიანი ჭირნახული დაუდგა: თითო თავთავიდან თითო ქილა ხორბალი
გამოუვიდა. პური ბელელში არც კი ეტეოდა.

დაღონდნენ ანგელოზები, მაგრამ რალა დროს!

მიქელ-გაბრიელმა ურჩია მწყემსს, შენი ფარა მთაში გარეკე, ნუ მი-
ხედავ, ისედაც არა უჭირს-რაო. მწყემსმა დაუჯერა. ერთი წელიწადი
გავიდა, – თავისი ფარა არ მოუკითხავს. წლის გასულს კი წავიდა ცხვრის
სანახავად, ფარა ერთიორად გამრავლებულიყო, ყველა საუცხოვოდ და-
სუქებულა. გაეხარდა მწყემსს. მადლობა შესწირა თავის მწყალობელს.
მიქელ გაბრიელმა უთხრა: თუ გინდა, შენს ცხვარს თითო ხარის ფასად
გაგაყიდვინებ. მუშთარსაც აქვე აგიჩენო.

მეორე დღეს მუშთარი მოვიდა და მწყემსმა თითო ცხვარი ხარის
ფასად გაყიდა. გამდიდრდა საშინლად. დაიწყო მეფური ცხოვრება. მიქელ-
გაბრიელსაც დაპირებული შესწირა.

სხვათა შორის, მთაზე წყლებია საუცხოვო. ისე ფეხს ვერ გადადგამთ,

ცივისა და ანკარა წყლის ჩაქუხას არ წააწყდეთ. ზოგი ჩახრიალა 15-20 მხარის სიმაღლიდან ეხეთქება სალ კლდესა, ბოლი ასდის, იბნევა მარგალიტებივით და ჰნამავს ნაკადულის კალაპოტის მუქ მწვანე ჩარჩოსა. ჩახრიალა დამარღვეველი აქაური სიჩუმე-მყუდროებისა. შორს გაისმის მისი ტკბილი, დამამშვიდებელი, ნირშეუცვლელი შხუილი.

ამ ჩახრიალებს ქვეშ ბანაობა მეტადა რგებს ადამიანსა. პირველში ხამი კაცისათვის მნელია ცივი ტემპერატურის ატანა აქაური ჩაქუხისა, რომელსაც სათავე აქავე აქვს, დაუმდნარ თოვლ ქვეშ. იმას-ღა მოახერხებს კაცი, ერთხელ გადაისხას ტანზე ყინულივით ცივი წყალი. მერე, თანდათან შეეჩვევა და მოთხოვნილებად გადაექცევა ჩაქუხას ქვეშ ბანაობა. მე ისე შევეჩვიე, რომ ერთხელ დილის ექვს საათზე ვბანაობდი, როცა #293#

გარშემო ჯერ სიცივე იდგა და მზე ძლივს იყო ამოსული, ერთს შუადლისას და მესამეჯერაც – საღამოს, მზის ჩასვლისას. აქაურ წყალში ბანაობის შემდეგ კაცს ჭამის მადა უმატება, რაღაც განახლებასა გრძნობს, რაც უნდა აღმართი იყოს, ისე აირბენს, ქმენა არც-კი აუტყდება.

მაგრამ მწყემსები კი ძალიან ერიდებიან აქაურ წყლებში ბანაობას. საკვირველი საფუძველიცა აქვს მათს ამგვარ თავდაჭერასა. ჩემს ბანაობას რომ უყურებდნენ, როგორც „მოჯგირეს“ (მოკეთეს), ხათრით ვერას მეუბნებოდნენ, თორემ სხვას ვერ მოვუთმენთ ასეთ საქციელსაო, შიშველი კაცის ნახვა მთას არ ესიამოვნებაო. მწყემსებს სწამთ აგრეთვე, რომ მიქელ-გაბრიელი, ანუ როგორც მოკლედ ეძახიან, მიქამ-გარიო, ზეციდან რომ ჩამოდის, ტანს მარტო ამ მთების წყალში იბანსო, ბარის წყალი არ ვარგა, ყველა შიგ ურევს ხელსაო. იმათი აზრით, მიქამ-გარიოს საბანებელ წყლის გამურტლება არავის ეპატიება. ეგ არის, ახლა დროება წახდა, ადამიანი გაამაყდა, მიქამ-გარიოს შიში და რიდი დაეკარგა, თორემ წინათ ამ წყლებში პირის დაბანასაც ვერიდებოდით, არამც თუ ტანისასაო.

აქაურ მთებზედ ეგრეთ წოდებული მიქამ-გარიოს ტბაც არის. სახელად ერგეძაშრა (მიქელ-გაბრიელის ტანის საბანი ტბა) ჰქვიათ.

ეს ტბა ოქუმიდან ორი დღის სავალზე მდებარეობს. მრგვალია. გარშემო ერთი ვერსი სივრცე ექნება. წყალი ამ ტბისა შრატის ფერია. გარშემო მაღალი კლდეები არტყია, საიდანაც წყლები უერთდება. ტბის წყალს მხოლოდ ერთგანა აქვს გამოსასვლელი. აქედან გამოსული წყალი მერე მდინარე ენგურს ერთვის. მახლობლად შემდეგი მთები უძევს: ჩამპარხ, ბაშკაფსარა და ანაყუ. უკეთესს კაცის თვალი ამ მთაზე ვერასა ნახავს! მწყემსის ფანტაზიამ კიდევ ამიტომ გახადა ეს ტბა მიქელ-გაბრიელის საკუთრებად. მარწმუნებდნენ, მიქელ-გაბრიელი ამ ტბაში ბანაობდა წინადაო. ამიტომ ძეხორციელი ვერ მიეკარებოდა: ვერც ხელს იბანდა

შიგ და ვერც ტანსაო. ახლაც ერიდებიან ამ წყალში ხელ-პირის ბანას. თავისი ისტორიაცა აქვს ამ ტბას, რომელიც მწყემსებმა მიაშენეს.

ერთი მწყემსი იყო, სახელად ბოში ერქვა. მთელი ზაფხული ცხვარი ამოვა მთაზე, კარგად გაასუქა. ღვარობისთვის⁶⁷ ცხვარი ბარად ჩამორეკა, გაჰკრიჭა და, რადგან კარგი დარები იდგა და ზამთრის მოახლოების ნიშნები ჯერ არა სჩანდა, ისევ უკან დაბრუნდა. საღამოს ერგეძაშრას (მიქელ გაბრიელის საბანაო ტბის) ნაპირად დაბინავდა. რომ დაღამდა, #294#

ტბიდან ერთი კარგი თეთრი ვერძი გამოვიდა და მისი ცხვარი ყველა დანერბა. მეცხვარე გაცეცხული შესცქეროდა ამ მოჩვენებასა. ვერძი მეორე ღამესაც გამოვიდა ტბიდან. ამის შემდეგ ბოშის მთაზე თვე-ნახევარი მოუგვიანდა.

მეორე გაზაფხულზე უმცროსმა ძმამ უთხრა, წლეულ უეჭველად მე წავალ მთაზეო. ბოში უარზე დადგა, მაგრამ უმცროსმა ძმამ მარც თავისი გაიტანა.

დაირეკა უმცროსმა ძმამ ცხვარი და ისიც ერგეძაშრასთან მივიდა. საღამოს ტბიდან ვერძი გამოვიდა და ცხვარს ნერბვა დაუწყო. გაუკვირდა მწყემსს, ვერ მოითმინა და შესძახა. ცხვრის ფარა დაფრთხა; რასაკვირველია, ვერძიც დაფრთხა, და ტბაში ჩაეშენენ.

ცარიელი დაბრუნდა შინ, დაღონებული, უმცროსი ძმა და ბოშის თავისი თავგადასავალი უამბო. ეწყინა ბოშის ეს ამბავი, – აკი გითხარი, ნუ წახვალ, თორემ რასმე ცუდს შეემთხვევი-მეთქი.

ბოშიმ მაშინათვე აიღო: სოინარი (ლარჭემი), ჭიანური, ჩონგური და ავიდა ერგეძაშრასთან. დაჯდა ნაპირას და რიგ-რიგად ჯერ ერთი და-უკრა, მერე – მეორე, მერე – მესამე, თანაც დაამღერა. საკრავების ხმაზე ტბიდან ცხვრები ყველანი გამოვიდნენ სათითაოდ. სიხარულისაგან გაიკვირვა ცხვრების ამოსვლა უმცროსმა ძმამ და კიდევ შესძახა. ცხვარი ხელახლა ჩაეშვა წყალში. მწარედ დაღონდა ბოში, ბევრი იმღერა, დაუკრა საკრავებზე, მაგრამ ცხვარი არ ბრუნდებოდა. უჩემცხვროდ მე რაღად მინდა სიცოცხლეო, – წამოიძახა სასოწარკვეთილმა ბოშიმ და ცხვარს თვითონაც გადაჰყვა წყალში.

ამის შემდეგ მწყემსებს ხშირად გაუგონიათ ტბიდან ამოსული ხმა „ჰეი, ჰეიო!“⁶⁸ „ისიც უნახავთ მწყემსებს, რომ აფუნის (მთაზე ცხვრის გარეკის დრო) დროს ტბას ნაპირად მატყლი გამოჰქონდა“, დასძინა თენგიზ კაკუბავამ, ვისგანაც ეს ამბავი გავიგონე.

⁶⁷ ღვარობისთვის (მეგრულად ღვარალა-თუთა) მწყემსები ენკენისთვის ეძახიან. ამ თვეში მთაზე ცუდ ამინდს იჭერს ხოლმე, ღვარი იცის ხშირი. მწყემსები ამ თვის შემდეგ მთაზე ვერა ჩერდებიან და ბარად ჩამოდიან.

⁶⁸ ამ ხმით მწყემსი ცხვარს ეძახის ხოლმე.

მიქელ-გაბრიელის შემდეგ აქაური მწყემსი ფრიად სასოებით ეპყრობა მთას. მთის თაყვანისცემა და შიში კულტად აქვს გადაქცეული. აღმერთებს მთას, მიქამ-გარიოს საფარველ ქვეშ მყოფს, მასა ლოცულობს, მწყემსის ლაპარაკში ხშირად მოჰკრავთ ყურს „მთის მადლმაო“.

ვკითხე მწყემსებს, მთას რა მადლი აქვს, რომ იმას იფიცავთ-მეთქი? – მადლი როგორ არა აქვს მთასა? ისაა ჩვენი მარჩენალი. მთა რომ არ იყოს, მწყემსებიც არ ვიქნებოდით.

როცა გაზაფხულზე პირველად მთაზე ამოდიან, მწყემსები საკლავსა ჰკლავენ და მთის ლოცვას ამბობენ. ხანში შესული მწყემსი ხონჩაზე აწყობს საკლავის გულ-ღვიძლსა და ყველას მაგივრად მთას ევედრება: ნუ #295#

მოგვაკლებ შენს წყალობას ჩვენ, ჩვენს ჯოგსა, რომლებიც შენს კალთაზე დავდივართ, მხიარულად და უვნებლად ჩაგვიყვანე ბარადო.

მწყემსის აზრით, მთას შიშველ ტანს ვერ აჩვენებს კაცი, ეწყინებაო. ამიტომ არის, რომ ტანის ბანა მთაზე ცოდვად მიაჩნიათ. მაშინათვე განრისხდება მთა და წვიმა და ავდარი მოვაო. ჩემი იქ ყოფნის დროს ნისლი ხშირი იყო. მითხრეს, ეს სულ იმის ბრალია, რომ შენ ტანს იბან აქა და შიშველ ტანს მთას უჩვენებთ.

მთაზე ყოფნის დროს მწყემსები უწმაწურ სიტყვა-პასუხს ერიდებიან, – ესეც მთას ეწყინებაო. მთას სააღერსო სიტყვები უნდა გამაგონოთ, სიმღერით დავატკბოთო.

ქვამს რომ გადმოაპირქვავებენ, ზემოდან ბალახს რასმე დააფარებენ, – ცამ შავი და მურიანი ძირი არ დაინახოს ქვამისა, თორემ განრისხდება და წვიმით სულს ამოგვხდისო.

მთაზედვე მწყემსებს შორის ნახავთ ნაშთს ძველი ასტროლატრიისას: მზესა ფიცულობენ. ხშირად გაიგონებთ: „ბჟამ მარდი მა“ (მზის მადლი მე), ან და „უშულადუ ბჟამ მარდი მა“ (დაულალავი მზის მადლი მე). რომ ვკითხე, მზეს რად-ლა ჰვიცულობთ-მეთქი, იმათ მიპასუხეს:

– ისიც ღმერთია: გვათბობს, თოვლს ადნობს მთაზე, ბალახს ამოსვლის დროს ხელს უწყობს. მზე რომ არ იყოს, საქონელი სიცივით გაგვიწყდებაო.

#297#

აფხაზეთი

I

სააგარაკო მიწების შესაძენად გამართული შეჯიბრი. – სოფ. „მაიაკი“ და მეგრელთა თავგადასავალი. – გიორგი დიმიტრისძე შარვაშიძის მამული. –

მეგრელი მოიჯარადრე. – ათვალისწუნებული აფხაზეთი და 1876-77 წ.წ.
რუს-ოსმალის ომი. – თუთუნის თესვის შემოღება აფხაზეთში.

შავი ზღვის აღმოსავლეთი ნაპირი, იქ, სადაც ერთ დროს ბერძენთა და რომაელთა სავაჭრო ახალშენები იყო, დღეს კვლავ იბრუნებს წარსულს, სახელსა და დიდებას, კვლავ იპყრობს საზოგადო ყურადღებას. წინათ აქ ბერძენრომაელთა ცენტრი იყო. აღმოსავლეთთან სავაჭრო საქმეთა დასაჭერად; დღეს იგივე ადგილები საზამთრო კურორტებად არის გადაქცეული. სულ ათიოდ წელიწადია, რაც სოხუმის თბილ-მა ჰაერმა, მისმა წარმტაცმა ბუნებამ ამ ქალაქში რუსეთიდან ხალხი მოიზიდა. ბევრი აღმოჩნდა აქ მიწების შეძენის და დასახლკარების მსურველი. განვლო ხანმა და ფასები დაედო სოხუმის გარეშე მდებარე ადგილებსაც. მყიდველები აღმოუჩნდნენ მთელი შავი ზღვის პირას მდებარე ადგილებსაც, სოხუმიდან მოკიდებული ვიდრე ნოვოროსიისკამდე. ამ გარემოებას ხელი შეუწყო ნოვოროსიისკიდან სოხუმამდე გზატკეცილების გაყვანამაც. ის მხარე, რომელიც ამ თხუთმეტოდე წლის წინათ გაუვალ ტყეს მიჰქონდა, დღეს აგარაკებად არის გადაქცეული, და აქ საკუთრების შეძენის მსურველთა რიცხვი არა თუ კლებულობს, დღითიდღე იზრდება. ამ მისწრაფებას სულს უდგამს და აღაფრთოვანებს იმედი მომავლის რკინის გზისა, რომელმაც მისვლა-მოსვლა უნდა გააადვილოს ერთმანეთზე დაშორებულ ადგილთა შორის.

აფხაზეთს ახალი ხანა დაუდგა, რომელმაც ძირიანად უნდა შეუცვალოს ფერი მის პირველყოფილ ცხოვრებას. ვისაც აქეთკენ ამ ოცი წლის წინათ უმოგზაურია, ახლა ვერცკი დაიჯერებს, თუ ეს მხარე მოკლე ხნის განმავლობაში ასე გამოიცვალა აჭრელდნენ მცხოვრებნი, აჭრელდა ეთნიური შემადგენლობა. გესმით რუსული, ქართული, ბერძნული, სომხური; მეგრული ყაბალახი, ოსმალური ფესი, რუსული კარტუზი – ერთმანეთშია აქ არეული. აქაურობას რომ ყურს უგდებთ, თქვენს თავს ეკითხებით, ეს მკვიდრი ამ ქვეყნისა რაღა იქნა? როგორ მოხდა, რომ მის სუფრას სხვები მოსხდომიანო!... მათ სანახავად კი მთელი ორმოცი კილომეტრი და მეტიც უნდა გაიაროთ გზატკეცილით.

#297#

ოქტომბრის შუა რიცხვები იყო, სოხუმიდან გაზრისკენ ეტლით რომ გავედით ცნობილი ფრანგი მოგზაური ბარონ დეზაი და ამ სტრიქონების დამწერი. მიუხედავად შემოდგომისა, მცენარეულობას თავის მწვანე ხასხასა ფერი ისევ შეუცვლელი ჰქონდა მზის სხივები ისე ათბობდა ქვეყანას, გეგონებოდათ, ზაფხულის პირას ვართო. გზატკეცილი ზღვის პირის გაყოლებით მიიკლავნება. სოხუმიდან მეოთხე კილომეტრზე თავ-

დება ქალაქის გარეუბანი, ციებ-ცხელებიანი, გუბეებიანი...

სწორედ ამ ჭაობებზე, ხშირ ტყეში, მეგრელებს თავიანთი საცოდავი ფაცხები წამოუდგამთ. ჰკვირობთ და ვერ მიმხვდარხართ, რამ გააბედ-ვინა ამ საცოდავებს ამ ციებცხელების ბუდეში დასახლკარებულიყვნენო!... ჩამომხმარ-გაყვითლებულ სახეებზე ამოიკითხავთ მთელ ტანჯვას, მთელ წვალეზას, რაც იმათ უნდა გამოეველოთ. ამ ოცი წლის წინათ 25 კომლ მეგრელს თავი დაუნებებია სენაკის მაზრისათვის, სადაც ისინი მოთმინებიდან გამოუყვანია უმიწობას, ძალღუმადურ ცხოვრებას, – სოხუმის ოლქში გადმოხვეწილან ბედის საძიებლად უვლიათ უგზოუკვლოდ და სხვა გზა რომ არა ჰქონიათ, ამ ადგილზე გადაუწყვეტიათ დამყარება.

ეს ადგილი ქალაქისა იყო, მაგრამ რადგან ურგები და ჭაობიანი იყო, ზედ არავინ სახლდებოდა. კავკასიის უმაღლესი მთავრობის განკარგულებით ქალაქს უფასოდ უნდა მიუზომა ას დესეტინაზე მეტი რუს მატროსებისათვის, რომ მეთევზეობა გაევერცელებიათ სოხუმში. მაგრამ მატროსთაგანი არავინ აღმოჩენილა აქ დასახლების მსურველი. მაშინ ზემოხსენებულმა მეგრელებმა ქალაქს უთხრეს: მაინც ხომ არავინ ესახლება ამ მიწაზე, და გთხოვთ იჯარით მოგვცეთ სახნავ-სათესადო. ქალაქსაც ჭკუაში დაუჯდა უსარგებლო მიწების გამოყენება და თანხმობა გამოუცხადა. მეგრელებმა მხნედ მოჰკიდეს ხელი საქმეს. ტყე, რაც შეეძლო, გაჰკაფეს, ჭაობები დააშრეს, გაიჩინეს სახნავ-სათესი, გააშენეს ვენახი და გაჩნდა ეგრეთ წოდებული სოფელი „მაიაკი“. ქალაქს დესეტინაზე ექვს მანეთს იჯარის ფულს აძლევდნენ წლიურად და თვითონაც წლითი-წლობამდე იოლად გამოსვლას ახერხებდნენ. მაგრამ სოხუმში თვითმმართველობა რომ შემოვიდა, სოხუმის მაშინდელმა პატრონმა და ბატონმა ბერენსმა აითვალისწინა ისედაც ყველასაგან ათვალწუნებული მეგრელები და უთხრა – აქედან მიბრძანდით, მატროსები უნდა დავასახლოთ ამ მიწებზედაო. მეგრელებმა მოახსენეს: ოცი წელიწადია ჩვენი ძალღონე აქაურობის გაწმენდას, ციებ-ცხელებასთან ბრძოლას შევალიეთ და ახლა მზამზარეულზე სხვები უნდა დაასახლოთო?! ეგ თუნდ არაფერი, მატროსებიც რომ არსად არიან ჯერ, რაღად დგებით ჩვენს ცოდვაში და რათ გვიწყვეტთ ლუკმა პურსო.?

მაგრამ ასეთი საბუთებით მეგრელები ფონს ვერ გავიდნენ და ძალა რომ დაადგათ, ხელმწიფე იმპერატორს ტელეგრამითა თხოვეს: ასეთ დღეში ვართ თქვენი ერთგული ქვეშევრდომნი და მოწყალეობა მიიღეთო!... #298#

მოხდა გამოძიება, რომელიც გვგონია დღესაც არ გათავებულა. დღესაც, იმის გაკეთების მოლოდინშია 25 კომლი მეგრელი, რომელთაც არ იციან, დღეს რომ თავის ღარიბულ ქოხში სძინავთ, ხვალ სად მოუხდებათ

უსახლ-კაროდ ყოფნა, უმწეოდ ხეტიალი და ერთი მტკაველის მიწის ძებნა...
ესეც თქვენი მოკლე თავგადასავალი სოფელი „მაიაკისა“.

მეოთხე კილომეტრიდან იწყება გიორგი დიმიტრისძე შარვაშიძის მამული. ეს ერთადერთი მემამულე გახლდათ აფხაზეთში, რომელსაც აქაურობაზე კარგა მოზრდილი (6.000 დესეტინა სახნავ-სათესი) მამულის შეძენა და (თავი-და-თავი) შერჩენა და ასე თუ ისე მოვლა მოუხერხებია. უზარმაზარი ზვარი ევროპული და ადგილობრივი ჯიშის ვაზებისა, გამოცდილი მებაღის ხელმძღვანელობით სათანადოდ მოვლილი, მაყურებელს თავს უხარებს. მაგრამ წარმოიდგინეთ იქავ გვერდით, მეურნეობა მეგრელი მოიჯარადრისა, რომელიც შარვაშიძისავე მამულზე დაბინავებულია. წნული ფაცხა, წნულით წასაქცევად გამზადებული, სასიმინდე, დაფეხვილი საღორე – აი მთელი უძრავი ქონება აქაური მოიჯარადრე მეგრელისა.

ეზოში ერთ ხეხილის ხეს ვერ ნახავთ წაშლილი ყველაფერზე ეტყობა, რომ მოიჯარადრე დროებით მოსახლეა, იჯარის ვადის გათავებას უყურებს, არ იცის, მერე რა მოეწიოს, სად წავა, ვის მამულზე დაბინავდება. სულ იმის ფიქრშია, დღევანდელი დღე როგორ დავადამოო ასეთ მედღე-მეხვალეთაგან არიან შემდგარი სოხუმის მემამულეთა მიწებზე დაბინავებული მეგრელები! და აბა რა გასაკვირველია, ქართული ანდაზა – „მედღე-მეხვალეთაგან უწვიმდეს და უთოვდესო“ სრულებით გამართლდეს ამ მოახალშენებზე!...

მერვე კილომეტრზე, მდინარე გუმისტასთან, გ. შარვაშიძის მამული თავდება. ამის იქით იწყება ის ადგილები, რომელიც რუსეთიდან გადმოსულმა მდიდრებმა შეიძინეს ჩვენი მემამულეებისაგან. წინანდელი მკვიდრი აფხაზები მოკლებულნი იყვნენ უფლებას ქალაქ სოხუმის მახლობლად (ოცი კილომეტრის მანძილზე) დასახლებულიყვნენ, როგორც არა საიმედო ელემენტები. აბჟუაში (აღმოსავლეთ აფხაზეთში) შეეძლოთ ყოფნა მხოლოდ მდინარე კოდორის გამოღმა; ხოლო ბზიფში (დასავლეთ აფხაზეთში) მდინარე აც-წყლის იქით, გაგრამდე.

მიზეზი ასეთი სასჯელისა ის გახლდათ, რომ რუსეთ-თურქეთის უკანასკნელი (1876—1878 წ.წ.) ომის დროს აფხაზთ თურქთა მომხრეობა დაბრალდათ. აფხაზთ რომ ჰკითხოთ, ფიცით-მტკიცით თავს იმართლებენ-ომის დროს უპატრონოდ დავრჩით, ჩვენს ქვეყანას თურქი შემოესია და დაეპატრონა და ორში ერთი უნდა აგვერჩია: ან თურქებს შევბრძოლებოდით, ან მათს მხარეს გადავსულიყავითო. ბრძოლის ატეხა ჩვენის გაწყვეტით გათავდებოდა, და იმატომ ისევ მათს მხარეს გადასვლა ვარჩითო. თურქებმა ოსმალეთში წაგვასხეს, მაგრამ იქ მწარე დღე დაგვადგა, ნახევრად გაწყვედით და აქ რომ დავბრუნდით – მოღალატეებად მოვინათლენითო.

#299#

აი, ამ „მოლალატეთა“ ადგილები გავერანებულად დარჩა. დესეტინა მიწა 5-10 მანეთად ფასობდა, როცა სოხუმს ფასი დაედო, ამ ადგილებსაც მოაშურეს. დესეტინა მიწის ფასი ერთბაშად 50-60 მანეთამდე ავიდა სოხუმში გაჩნდა მთელი ბრბო კომისიონერებისა, შუამავლებისა, რომელნიც, ხუთ თუმნად რომ თვითონ ყიდულობდნენ დესეტინას, ოც, ოცდაათ და ორმოც თუმნად სხვებზე ჰყიდდნენ. ფასები დაედო განსაკუთრებით ზღვის პირას მდებარე მიწებს; ზოგი ჰყიდულობდა სააგარაკოდ და ზოგიც კიდევ იმისათვის, რომ რკინიგზის გაყვანის შემდეგ, ნაჭერ-ნაჭერ გაეყიდა ერთი-ათად და ერთი-ოცად. მთელი მათი იმედი რკინიგზაა, რომელმაც რუსეთი კავკასიას უნდა შეუერთოს. თუ გზა მალე გაიყვანეს, იმედები, გეგონო, გაუმართლდეთ, მაგრამ თუ კიდევ კარგა ხანი გავიდა მის გაყვანამდე, თქვენი მტერი, მათს იმედებს კბილი მოეჭრას!

ფსირცხის (ახალი ათონის) ახლო-მახლო ადგილებში ორიოდ ჩვენებურს კიდევ შერჩენია მამული. გასაკვირველიცაა, რომ ამათაც სულმა არ წასძლიათ და გაუძლეს მეტად ძნელ ცდუნებას – მყიდველთა მიერ შეძლებულ საარაკო ფასებს. მათ მამულებზე მეგრელთა მაგიერ ვხედავთ თურქეთიდან გადმოსულ სომხებს, რომელნიც თუთუნის მოყვანას მისდევენ. თუ რამდენად სახეიროა ეს დარგი მეურნეობისა იქიდან ჩანს, რომ მოიჯარადრე სომხები დესეტინაში 25-30 მანეთს იძლევიან წლიურ იჯარას. აფხაზეთის ნოყიერი და დასვენებული მიწაც უხვად იძლევა მოსავალს. ღდეს ამ მხარეში ბერძნებს გარდა ოთხი ათასზე მეტი სომეხია, რომელნიც მეთუთუნეობას მისდევენ. რუსეთში ამჟამად საკატიო ადგილი უჭირავს სოხუმის ოლქის თუთუნს როგორც ღირსებით, ისე რაოდენობით. სოხუმში ვინ იცის, რამდენმა მოიკიდა ქონი თუთუნის ვაჭრობით, რამდენმა შეიძინა ქონება, ძვირფასი მამულები! სამწუხაროა, რომ აქეთ წამოსულ მეგრელებს არავითარი წილი უდევთ ამ სიმდიდრეში.

გზის გაყოლებაზე ვაჭრობის მოყვარე მეგრელებს ხის სამიკიტნოები წამოუდგამთ, მაგრამ გვერდით სომხებიც ამოდგომიან, თითქოს ეუბნებოდნენ: მართალია, ვაჭარი ხალხი ხართ, მაგრამ „ჩამოდეგს“ ვერც ჩვენ გვეტყვითო! ათასი ჯურის ხალხით სავსე დილიჩნები, ჯაგვები, ზოგი მიდის, ზოგი მოდის. მოძრაობა ძლიერ გაცხოველებულია. ეს იქ, სადაც ამ ოცდახუთი წლის წინათ ათასში ერთხელ თუ შეხვდებოდით ცხენოსან აფხაზს და სადაც აფხაზის .შიშით სხვა, თუ არ მეტად იძულებული და ისიც თავითფეხებამდე თოფიარაღში ჩამჯდარი, გავლას ერიდებოდა.

#300#

ფსირცხის მონასტერი. – ცხოვრების მაძიებელი რუსები. – რუსთა ახალშენები და მალარია.

თითქო უდაბურ, სიცოცხლის უნიშანწყლო ადგილებიდან გამოსულს ერთბაშად გადაგეშალათ თვალწინ წალკოტი, მუქმწვანე მცენარეულობით მოსილი, უზარმაზარი სასახლეებით! ასეთ შთაბეჭდილებასა სტოვებს სოხუმის გზით მომავალმგზავრებზე მონასტერი ფსირცხისა. გარშემო აყუდებულ მთებს თოვლიანი მწვერვალნი კავკასიონისა ამაყად ზედ დაჰყურებენ უმაშვრალ დარაჯებივით! ძირს კიდეც, ლურჯი ზღვა, სადაც თეთრიალქნიანი ნავები პეპლებივით მიმოსრიალებს, ნაპირებს დაუსრულებლივ ეჩურჩულება ტკბილად, ფირუზი კამარა ცისა თავის ფრთებს ქვეშ ნაზად იფარებს იქაურობას, ხოლო ცხოველმყოფელი მზე თბილ სხივებს უგზავნის დედამიწას, ზამთარ-ზაფხულ ნიადაგ, განუწყვეტილვ.

აქამ ფსირცხასთან მახლობლად, ბერძენთა ახალშენი იყო ანაკოფია, ამის ციხის ნანგრევები ახლაც არის და აფხაზურად ანუხვა ჰქვია.

მდიდარია ამ კუთხის ისტორია, ბევრ რასმე გვაცნობს, ბევრ თავგადასავალს მოგვითხრობს მისას. რუსეთ-თურქეთის უკანასკნელ ომამდე ფსირცხაში აფხაზებს საუკეთესო ბალ-ვენახები ჰქონდათ გაშენებული და ბუნების წილზე სიცოცხლით ხარობდნენ მაგრამ განვლო ჟამმა, მკვიდრნი აიყარნენ, ცხრამთას იქით გადაიხვეწნენ, ან გაწყდნენ, ადგილები დაცარიელდა, წალკოტი ტყედ იქცა, გარეულ ნადირთა საბუდრად.

ფსირცხაში დაბინავებული ახალი პატრონების მუყაითობით აქაურობა მეტად დამუშავებული და დამშვენებულია. რომელიმე დიდი ქალაქის პარკში გგონიათ თქვენი თავი – ზეთისხილის, ფორთოხლის, ზამთარ-ზაფხულ გაშლილი ვარდები, კვიპაროსის ხეივნები – ყოველივე თვალსა ხიბლავს. მაგრამ ყოველივე ეს მომსვლელთა საჩვენებლად არის გაკეთებული სხვა რამ კულტურა აქ არ არსებობს, რომ ადგილობრივ მკვიდრთ მიჰბადონ შიგ იმუშაონ და ისწავლონ რამე.

თვალთათვის მეტად საამონი არიან თვით გარემონი მონასტრისა, ლამაზად შეხამებული ბუნება, ბუნება მდიდრული, უებრო და სწორუპოვარი. საამოა მთის პატარა მდინარე ფსირცხისა, ლალი, ნებიერი, რძესავით აქაფებული, ხოლო მონასტერთან ხელოვნურად დაგუბებული, შინაური გედებით და გემრიელი თევზით სავსე. საუკეთესო კუთხეა სასეირნოდ და ხორციელი დასვენების მოსაპოვებლად. თუ სწადს ადამიანს თვალს წყალი ასვას, გულზე ეფონოს, უნდა იხილოს აქაურობა, ოდეს ცხრათვალა მზე ქვეყანას დაჰქათქათებს. თბილა, ოდეს ლაჟვარდი ზღვა სარკესავით გაშალაშინებული, სწორი, მზის სხივზე ათასფერად ლივლივებს, ჰკრთის და მართლაც, ამ უკანასკნელ ხანებში ამ მიდამოებმა სა-

სეირნო ადგილის ხასიათი მიიღო. იშვიათია მგზავრი, შავი ზღვის პირის #301#

აღმოსავლეთ ნაწილის სანახავად მისული, რომ აქარ შეუხვიოს და ორიოდ დღე არ გაატაროს ამ მყუდროსა და ესოდენ მშვენიერ ადგილას!

ფსირციხიდან გუდაუთისაკენ მიმავალი გზა ისევ ზღვის პირად მიიკლავება. თითქმის, უდაბურ ადგილთა შორის, ფსირციხის იქით, 2 კილომეტრის მანძილზე, მოჩანს მალლობზე შეფენილი სოფელი ანუხვა, ერთ დროს აფხაზებით დასახლებული. მიდამო გაკაფულია და ზედ თამბაქოა დათესილი. ეს ადგილი საუკეთესო სამოსახლო ადგილად უნდა ჩაითვალოს. ვაკის ციება აქ არა სწვდება და სოფლებს შეუძლიათ მთელი თავისი დრო და ჯანი მუშაობას შესწირონ. ირჯებიან კიდეცა. ხელი სახიერო საქმისათვისაც აქვთ მოკიდებული. როგორცა ვთქვით, თამბაქო მეტად ხელსაყრელი მცენარე გამოდგა, აქაური ნიადაგიც ხელს უწყობს მის მოსავალს და მისნი მიმდევარნი ეკონომიურად, სხვებთან შედარებით, უკეთესად არიან.

აქიდან მე-7 კილომეტრზე რუსთა ახალშენი გამოჩნდა, პეტროპავლოვსკად წოდებული. ადგილობრივ ადმინისტრაციას, რომელსაც ეხმარებოდა სოხუმში დაარსებული კომიტეტი, ადგილი საუკეთესოდ უცვნია გლესთათვის: ნიადაგი ნაყოფიერი და ვაკე, – სხვა მეტი რა უნდა რუსის გლესსაო! არავის მოაგონდა, რომ ამ ნოყიერი ადგილების გვერდით ჭაობებიც ბევრი იყო; არავის მოაგონდა, რომ მალარია აქ დასაბამითვე ჰბუდობდა, არავის მოაგონდა, რომ ამ მალარიის შიშით აქ აფხაზებიც კი ერიდებოდნენ დასახლებას. როცა ვიღასაც მალარია უხსენებია, კომიტეტის ერთ წევრს (ექიმს) ისიც ეთქვა: თუ ახალმოსულები ციებამ გასწყვიტა, მათ ალაგას სხვანი მოვლენ.

ეს ვაჟბატონები „უმაღლესი მოსაზრებით“ ხელმძღვანელობდნენ: – ხელი უნდა შევუშალოთ მეგრელთა ელემენტის გამრავლებას, თუნდაც მთელი სოფლის სიცოცხლედ დაგვიჯდეს ეს ხელის შეშლაო!... ოცდაათიოდ კომლ რუსთა ახალშენს რიგზე გაუმწკრივებია ფეინით და ტალახით შელესილი ქოხები. გარშემო არტყია ტყე) მზის სინათლე არ ატანს, გაუვალი, გაუმრობელი ჭაობები, სინესტის გამავრცელებელი; ამას ზედ ერთვის უხვი წვიმა და ნამი, მზეც სითბოს არ აკლებს. ყოველივე ეს საუკეთესო პირობებია ციების არსებობისათვის. ზაფხულსა და შემოდგომაზე აქაურები მოცელილ თივასებრ წვანან. ოდნავ სცხრება ციება ზამთარში, ოდნავ, იმიტომ რომ ამ კურთხეულ ქვეყანაში სიცივე არც ზამთარში იცის, თოვლს არა სდებს და არა ჰყინავს. ტყეს სამოსელი თითქმის დეკემბრის დამლევამდე გაჰყვება ხოლმე. ახალმოსუნეს იმისი თავი სადა აქვს, უღრანი ტყე ჰკაფოს და ნიადაგი დაწრიტოს, გააშროს. „უმაღლესს“ კულტურას ვერაფერს იცნობს. ისიც იმ სიმინდს ჩაჰკირკი-

ტებს, რასაც აქაურნი სთესენ და იწვევენ.

ციებას და ქონებრივ სიჩიავეს ზედ დაურთეთ რუს ახალშენთა სიყვარული არყისა... სვამენ უზომოდ. ამ რამდენიმე წლის წინათ ამ სო-
#302#

ფელში ერთ ჩვენებურს დუქანი ჰქონდა და, სხვათა შორის, არაყსაც ჰყიდდა. მუშორებად უმთავრესად ამ სოფლის მცხოვრებნი ჰყოლია. ნახევარ თვეში 16 ვედრო არაყი გაუყიდია! ესე იგი, დღეში ვედროზე ცოტა მეტი! ფული რომ შემოეღოდათ, მოჰყავდათ გოჭი, შინაური ფრინველი, მოჰქონდათ თავიანთი წაღები, ქუდი, სამოსელი და სხვ.

ციებამ ერთი მოდგმა ახალშენელთა ინაცვალა ახლები მოვიდნენ და დასახლდნენ.

ამ სოფელს გარდა ამ მხარეში ორი სხვა სოფელიცაა რუსების: ერთია აცში, ბაკლანკად წოდებული, გუდაუთიდან 15 კილომეტრზე, აღმოსავლეთით, მეორე ბომბორაში, მენ კილომეტრზე, დასავლეთით. ამ ორი სოფლის მცხოვრებნიც იმავე პირობებში არიან, როგორშიც პეტროპავლოვსკელნი. იგივე ვაკე, იგივე ტყე, იგივე ჭაობები. აგვისტოსა და ენკენისთვეში ოჯახს ვერა ჰნახავთ, ციება მუსრს არ ავლებდეს. განსაკუთრებით ბავშვები წყდებიან. ახალი დაბადებული თითქმის ყველა იხოცება. მიცვალებულთა რიცხვი დაბადებულთა რიცხვს სჭარბობს. 1893 წელს, მაგალითად, ბაკლანკაში დაიბადა 21, გარდაიცვალა 25. აქ პირველად 1879 წელს გადმოსახლდა სტავროპოლის გუბერნიიდან 80 კომლი გლეხი. იმათგან თითქმის ყველანი ამოწყდნენ, ზოგიც იქით აქეთ გაექცა უექველ სიკვდილს. მაშინ მოსულთაგან რამდენიმე კომლი-და დარჩა. ამათი დატანჯული ყოფა ჩვენ თვითონ ჩვენი თვალითა ვნახეთ, მათი ჩივილი ჩვენ თვითონ გავიგონეთ. ამას თვით რუსები, ვისაც აქეთ-კენ უვლიათ, აქაურობა უნახავთ და სიმართლის თქმისა არ შეშინებიათ, ერთპირად აღიარებენ.

მთელ გზას ფსირცხიდან გუდაუთამდე ისე გაივლით, რომ ამ ორი სოფლისა და შარაგზაზე მეგრელთა აქა-იქ გადმოდგმულ დუქნებს გარდა სახლს ვერა ნახავთ, ტყითაა დაბურული გზის ორივე მხარე.

მე-17 კილომეტრზე ტყიდან გამოდიხართ და ერთბაშად თვალწინ გადაგეშლებათ მაღლობზე წამოდგმული სახლები, ქვისა და ხისა ერთმანეთში არეული, ზღვის პირას გამწკრივებული სანდლები, სიმინდისა და სხვა აქაური ნაწარმოების საზღვარგარეთ წასაღებად მოსულნი.

ეს გუდაუთი გახლავთ.

გუდაუთა ძველად. – მეგრელი ვაჭრები. – ლიხინი. – რეზიდენცია აფხაზეთის მთავრისა. – ლიხინის ტაძარ. – შარვაშიძეთა გვარი.

გუდაუთი საკმაოდ მოზრდილი დაბაა აფხაზეთისა. შიგ 172 კომლი (1,117 სული) მცხოვრები ითვლება სხვადასხვა ეროვნებისა. მათ შორის რიცხვით, როგორც ყველგან აქეთკენ, პირველი ადგილი უჭირავს ქართ-
#303#

ველებს – 356 სული, შემდეგ რუსებს (242 სული), მერე მოჰყვებიან ბერძ-
ნები (133 სული), სომხები (132), აფხაზები (87 სული), ლაზები (32) და
სხვ. დაბაში არის: ფოსტა-ტელეგრაფი, მომრიგებელი მოსამართლე,
გუდაუთის ნაწილის უფროსის (ბოქაულის) კანცელარია, ორკლასიანი
სამრევლო სკოლა, პირველდაწყებითი სამინისტრო სასწავლებელი, მე-
ნავეთა საზოგადოების სააგენტო და ერთი სასტუმრო.

გუდაუთი სავაჭრო ცენტრია დასავლეთ აფხაზეთისა. აფხაზეთის დაშო-
რებულ კუთხეებიდან აქ შემოაქვთ გასაყიდად: სიმინდი, კაკალი, ღვი-
ნო, ხე-ტყე (უმთავრესად ბზა). თავისი სავაჭრო მნიშვნელობა ჰქონდა
გუდაუთს რუსეთ-თურქეთის უკანასკნელ ომამდინაც. მხოლოდ სავაჭრო
ასპარეზზე დღეს რომ მეგრელებსა ვხედავთ უმთავრესად, მაშინ პირვე-
ლობა ლაზებსა ჰქონდათ. რუსეთის საქონელს ბაზარი ჯერ კიდევ არ
მოეპოვებია აქეთკენ. ჩითეული და შაქარი, თურქეთის იალქნიან
გემებსა და ნავებს მოჰქონდათ. იმავე გემებსა და ნავებს გაჰქონ-
დათ აქედან სულადი, ბზა. იმ ხანებში გუდაუთში ვერ ნახავდით დღე-
ვანდელ ქვითკირის სახლებს, დღევანდელ ქუჩებს, თვით მოსახლეობასაც.
ზღვის ნაპირას პატარა, ერთმანეთს მიყრილი ხის დუქნები-ლა იყო
გადმომდგარი. შიგა ვაჭრობდნენ და შიგვე ცხოვრობდნენ. 30 დუქანი
იყო ლაზებისა და 15 – მეგრელთა. ერთი ფურნეც იყო, სადაც პური
სამ დღეში ერთხელ ცხვებოდა. მეგრელი ვაჭარი დახლს უკან რომ იდგა,
ტანზე მთელი აბჯარი ჰქონდა ასხმული შიშიანი დრო იყო. აფხაზები
სხვის ქონებას შესაფერი პატივით არ ეპყრობოდნენ. იმას-ლა ელოდებოდ-
ნენ: მარჯვე დრო და შემთხვევა ხელთ ეგდოთ, რომ ვაჭარს თავს დას-
ხმოდენ, დუქანი გაეტეხათ, ფული წაერთმიათ, საქონელი გაეზიდნათ.
ყოველ ვაჭარს სული კბილით ეჭირა. ასეთ გარემოებაში, როცა ვაჭარი
დღე-ყოველ გასაქცევად მზად იყო, დრო არა ჰქონდა, აქ დასახლები-
სათვის ეზრუნა, ცოლ-შვილი თანა ჰყოლოდა. სამეგრელოში დატოვებულ
ცოლ-შვილს წელიწადში ერთხელ თუ მოჰკრავდა თვალს. ასე წვალობდა.
ასე ჯახირობდა, რომ ორიოდე გროში ეშოვა, ცოლ-შვილი ერჩინა.

ვინ იცის, რამდენგზის გაოხრდა და გადაიბუგა გუდაუთი, რამდენგზის
აფორიაქდნენ აქაური ვაჭრები! მათი ქონებრივი ზარალი, ზნეობრივი
ტანჯვა, გამოვლილი შიში, უმწეობა და უპატრონობა განა ენით გამო-

ითქმის და კალმით აიწერება?! დაირბინენ აქაურნი აფხაზთა ამბოხების დროს 1864 წელს. სული კიდევ ვერ მოეთქვათ, წელში კარგად ვერ გასწორებელიყვნენ, რომ 1876 წელს რუს-ოსმალის ომმა უსწრო და აწინდელ გუდაუთში ერთის მხრით ცეცხლმა და მეორეს მხრით ადამიანის ხელმა მიწის პირთან გაუსწორებელი არაფერი დასტოვა, არაფერი გადაარჩინა. ნაომევს ისევ დაბრუნდა ნაზარალევი ხალხი, ვაჭრობა ისევ გაცხოველდა ბზა, აქაური ღვინო, სიმინდი, ბაზარზე გამოვიდა. მე-19 საუკუნის მიწურულში მეგრელებს მხარში სომხებიც ამო-
#304#

უდგნენ. ბაზარზე თუთუნიც გაჩნდა, ოსმალეთიდან გადმოხვეწილი სომხების მოწეული. გაყვანილ იქნა სოხუმ-ნოვოროსიისკის გზატკეცილი. მისვლა-მოსვლა გაადვილდა. ათასი ჯურის ხალხი ერთმანეთს დაუახლოვდა. დაბას ფერი დაედო. სამოსახლო მიწების მსურველები აღმოჩნდა, გაიყვანეს ქუჩები, გაჩნდნენ სკოლები და სხვა დაწესებულებანი. გუდაუთს, ძველებური გუდაუთისა მარტო ადგილი შერჩა, ქალაქს დაემსგავსა. ამასთანავე, გუდაუთს, როგორც ზღვის პირას მდებარე ადგილს, სოხუმივით, ხმა დაუვარდა: სააგარაკო ადგილიაო, რკინიგზაც მალე გაივლი-სო. რუსეთიდანაც იწყო ხალხმა დენა გუდაუთსა და მისგარშემო მიწების სასყიდლად. სამოსახლო მიწების ფასმა აიწია. მეგრელთა რიცხვიც მატულობდა. იძენდა სამოსახლო მიწებს, ზედ შენდებოდნენ.

მაგრამ აიწეწა და აილუფხა იმათი საქმე, ვისაც აქ ყოველ საქმეში უპირატესობა უნდა ჰქონოდა, ვისაც ამ მხარისადმი იმდენი ამაგი მიუძღოდა! მეგრელებს აქ ადგილი არა აქვთო! რისთვის, რა დანაშაულობისათვის?! სამართალი სად არისო? – იმახდნენ მეგრელები. და ეს სანატრელი სამართალი არსად იყო. ერთი-და თავისუფალი ასპარეზი დარჩენიათ – ვაჭრობა. და ბედი მათი, რომ ამ საქმეში აქეთკენ მათ ბადალი არავინ ჰყავთ!

გუდაუთიდან ჩრდილოეთით აღმართ-აღმართ მიმავალს, ოღრო-ჩოღრო გზას კაცი სოფ. ლიხნში მიჰყავს. იქით-აქეთ მაღალ ვენახთა და ტყეთა შორის ძლივას მოსჩანს აფხაზთა ფაცხები, წნული, გვიმრით დახურული, ღარიბული და თითქმის პირველყოფილ ადამიანთა ბინების მსგავსი... აქა-იქ წინ შემოგეფეთებათ თითქმის დედიშობილა ბავშვები, რომელნიც უცხო კაცის ნახვაზე დასამალავად გარბიან ხოხობის წიწილებივით. საზოგადო სურათი ადამიანის გულს სანუგეშოს, გამამხნეველებს არას ეუბნება...

მესამე კილომეტრზე იშლება მოზრდილი ვაკე, ასე 15 დღიურის სივრცე. ეს გახლავთ სოფ. ლიხნის შუაგული აქ ჰქონდა რეზიდენცია აფხაზეთის უკანასკნელ მთავარს მიხეილ შარვაშიძეს. სახელი ლიხინი ქართული სიტყვა ლხინისაგან დარქმევია, რადგან საუკეთესო სალხინო და დროს გასატარებელ ადგილად ითვლებოდაო. თურქული სახელიცა

ჰქვიან ლიხინს – სოუქ-სუ, ე. ი. ცივი წყარო. მართლაც, გარშემო მრავალ ალაგას ამოჩუხჩუხებს ცივი, ბროლივით ანკარა, მეტად საამო სასმელი წყაროები.

ამ ტრიალ მინდორზე განკერძოებითა დგას მრავალდროების მოწმე სამი ბუმბერაზი ცაცხვი, ტოტებგაშლილი. ერთ-ერთის ძირას ერთი მხარის სიგრძე და ადლნახევრის სიგანე ფიქალი ჰგორავს. ამ ფიქალზე ჯდებოდა თურმე მთავარი აფხაზეთისა და ცის ქვეშ, სიტყვიერად, უაპელაციოდ ასამართლებდა თავის ქვეშევრდომთ.

გარშემო აფხაზთა ფაცხებია. მთავრების დროს აქ თურმე ქართული ენა იყო გავრცელებული. როგორც ვიცით, მთავრები უმეტესად თანამეცხედრეებად დადიანთა ქალებს ირთავდნენ. ამათ თან მოჰყვებოდათ #305#

ნაშბითენი ყმანი, რომელთაც სასახლის გარშემო ასახლებდნენ. დღეს ამ მოსახლეთა შორის მხოლოდ მეგრული გვარებია დარჩენილი; ენას კი აფხაზურის გარდა სხვას ვერ გაიგონებთ. მთავრის ნასახლარის გვერდით ტაძარია ლიხინისა, დიდშენი, ბიჭვინთისა და დრანდის ტაძართა გეგმაზე აგებული. ამ ტაძრის აშენების დრო უნდა იყოს არა უგვიანეს XI საუკუნისა, რადგან ერთ კედელზე დარჩენილი წარწერა გვიჩვენებს 1066 წელს, როდესაც მეფობდა ბაგრატე, მეფე ქართლისა და აფხაზეთისა. მეორე საინტერესო წარწერაცაა იმავე კედელზე, საინტერესო იმით, რომ მხედრული ასოებითაა და ეკუთვნის იმავე ხანას. კედლებს ძველებური მხატვრობა ძალზე ცოტა აქვს შერჩენილი, ზოგი ცეცხლისაგან გაფუჭებულა და რაც ცეცხლს გადარჩენია, შემდეგში ვითომ განახლების დროს, კირით დაუფარავთ. ტაძარში დამარხულია 1821 წელს ბარდაცვლილი მთავარი აფხაზეთისა სეფერ-ბეი (მამა უკანასკნელი მთავრისა), რომელიც მოინათლა, სახელად გიორგი დაირქვა და ცოლად შეირთო გრიგოლ დადიანის ქალი თამარი.

ორი ამბის მოწმეა ლიხინი. ამ ორმა ამბავმა ძირიანად შესცვალა აფხაზთა ცხოვრება, ცხოვრება პოლიტიკური და ეკონომიური ერთია – აფხაზეთიდან რუსეთში ძალით წაყვანა უკანასკნელი მთავრის მიხეილ შარვაშიძისა, ამ უკანასკნელის უფლებათა გაუქმებით; მეორე – აფხაზთა ამბოხება, ლიხინში დაწყებული, აფხაზთა ბრძოლა მეფის ჯარებთან.

სანამ თვით მთავრის შესახებ ვიტყოდეთ რასმე, ორიოდე სიტყვით გავაცნობთ მკითხველს შარვაშიძეთა ჩამომავლობის ისტორიას.

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ახლანდელი სოფელი სამურზაყანოსი – ბედია და მისი გარემო საეგროში (სამეგრელოში) შედიოდა. მაგრამ ბერძენნი რომ გაბატონდნენ შავი ზღვის პირას, გაიჩინეს ახალშენები. აქაური ერისთავნი იძულებული გახდნენ სამეგრელოსაკენ დაეხიათ. საქართველოს ჰირველ მეფეთა დროს ეგრისი საერისთაო იყო

და საქართველოს ჰმორჩილებდა. შემდეგ სამეგრელოს დადიანები ეპატრონებიან, ხოლო აფხაზეთს – შარვაშიძენი. შარვაშიძეთა შესახებ აი რა გადმოცემა ვიცით: დავით აღმაშენებელმა დაიმორჩილა შირვანის მთავარი, შირვან-შაჰებად ანუ შერვაშეებად წოდებულნი. იმავე დავით აღმაშენებელმა 1124 წ. ემირ ბენიშე დიდს წაართვა ქალაქი ანი და მთელი მისი გვაროვნება აფხაზეთში გადმოასახლა. ამავე დროს გადმოასახლა დავითმა შირვან-შაჰების გვარის თავადებიც, რომელთაც მერე შერვაშისძენი დაერქვათ მატიანეში ცნობილი პირველი შარვაშიძე თამარ მეფის დროს ცხოვრობდა და სახელად დოთალოს ერქვა. როგორც დადიანი, ისე შარვაშიძენი დამოუკიდებელი მთავარი შეიქმნენ XV საუკუნის მიწურულიდან.

#306#

შემდეგში სამმა ძმამ შარვაშიძემ გაიყო აფხაზეთი. ბზიფუ (კოდორიდან გაგრამდე) ერთ ძმას ერგო, აბჟუა (კოდორიდან ლალიძგამდე) მეორეს, ხოლო მესამეს (მურზაყანს) – მდ. ლალიძგადან მდინარე ენგურამდე. აქედან დაერქვა ამ ნაწილს სამურზაყანო, ე. ი. მურზაყანის წილხდომილი.

ომი მანც არა ცხრებოდა შარვაშიძეთა და დადიანთა შორის მეგრელებით დასახლებულ სამურზაყანოს დაპატრონებისათვის. ამ საქმეში რუსეთი ჩაერია და 1845 წ. თავისი მმართველობა შემოიღო სამურზაყანოში, ხოლო საკუთრივ აფხაზეთში ეს მმართველობა შემოღებულ იქნა 1863 წელს. ოდეს უკანასკნელი მთავარი მიხეილ შარვაშიძე რუსეთში წაიყვანეს და მისი ტახტი გააუქმეს.

IV

უკანასკნელი მთავარი აფხაზეთისა. – მისი წაყვანა რუსეთში. – პოლკოვნიკი კოლიარი და აფხაზთა აჯანყება 1864 წ. – გუდაუთის უფროსი დიმ. ჭავჭავაძე და აჯანყებულთა მეთაურების დასჯა.

აფხაზეთის პოლიტიკური დამოუკიდებლობის კალო მაშინ გაილეწა, როცა რუსეთის ჯარმა 1810 წელს სოხუმი დაიკავა; სეფერ-ბეი შარვაშიძემ თავის ნებით აღიარა რუს-ხელმწიფის სუზერენობა. თანაც მონათლა და ქრისტიანული სახელი – გიორგი დაირქვა. იმავე წელს გიორგის ებოძა უმაღლესი ღრამოტა და ამ ღრამოტის ძალით შარვაშიძენი ცნობილ იქმნენ აფხაზეთის მთავრებად, თავიანთი ქვეყნის შინაურ საქმეთა გამგებლებად. 1821 წელს გიორგი შარვაშიძე გარდაიცვალა და

მისი თანამდებობა დაიკავა მისმა უფროსმა შვილმა დიმიტრიმ, პეტერ-ბურგის პაჟთა კორპუსში აღზრდილმა. 1823 წელს ისიც გარდაიცვალა და სამთავრო უფლება მცირეწლოვან ძმა მიხეილზე (ჰამუთ-ბეი) გადავიდა. რუსეთის მეფის მხედრობამ თანდათან დაიმორჩილა კავკასიის მთიელნი; გადაყენებულ იქნენ მთავარნი სვანეთისა, სამეგრელოსა. ორივე მხარეში რუსული წესწყობილება შემოვიდა. აფხაზეთი რჩებოდა განზე, აქ კიდევ ინარჩუნებდა მთავარი თავის უფლებას. მაგრამ ამ უფლებათა დღენიც დათვლილნი იყვნენ. კავკასიის მთავარმართებელი მურავიოვი წერილს წერილზე ჰგზავნიდა პეტერბურგს: – ამდენს რას ვებოდიშებით აფხაზეთის მთავარს, რა ღონის პატრონი ის არის, რომ ძალა გაგვიწიოს!... უნდა აფხაზეთს მოვაშოროთ და ჩვენებური წესწყობილება შემოვიღოთ ამ მხარეშიცაო. მით უფრო, რომ ეს მხარე მოღალატე, უნდო ხალხით არის დასახლებულიო...

რამდენიმე წლის განმავლობაში იყო გამართული ამ შინაარსის მიწერ-მოწერა. ბოლოს, გადაწყდა კიდევ: მთავარი რუსეთში წაეყვანათ, უმთავროდ დარჩენილ მხარის დამორჩილება უფრო ადვილი იქნებაო.

#307#

მთავრის წასაყვანად დანიშნული იყო 1864 წლის ნოემბერი. მთავარი მიხეილ შარვაშიძე საზამთრო სასახლეში ცხოვრობდა, დ. ოჩამჩირეში. თან ახლდნენ: ეპისკოპოსი ალექსანდრე (ოქროპირიძე), მოძღვარი – დეკანოზი ბასილ მიქაბერიძე, მთავარდიაკონნი ივანე თვალთვაძე და იოსებ ტიტვინიძე, მედავითნენი გრიგოლ კასრაძე და ალექსი დგებუაძე; იქვე ჰყავდა ბაზიერი (ოტია კახიანი), მემიმინოვე (მანჩა შარაშენიძე), მემეძებრე (ბესო მიქელაძე).

წყევანის ერთი კვირის წინათ მთავარი სოფ. კვასკეში, ტკვარჩელის აბანოების მახლობლად, წავიდა სანადიროდ. ასე რომ მის წასაყვანად მოსულ გენერალ შატილოვს ოჩამჩირეში მთავარი არ დახვედრია.

ნოემბრის მშვენიერი თბილი დარი იდგა. ღამე მთვარიანი. ნაშუაღამევის ორი საათი იქნებოდა, როცა ოჩამჩირეს ნავსადგურში 3 ორთქლმავალი გემი შემოვიდა. ამ გემებიდან ხმელეთზე 6,000 კაცი გადმოსხეს გენერალ შატილოვისა და პოლკოვნიკ როსტომ მარშანიას მეთაურობით. ამ ჯარს შემოუერთდა 700 ყაზახ-რუსი, ოჩამჩირეში დაბანაკებული. თვალის დახამხამებაზე ალყა შემოარტყეს მთავრის სასახლეს. ყოველი ღონე იღონეს, რომ შიგნიდან არავინ გამოსულიყო მთავრისათვის ამბის მომტანად. ამ დროს სასახლეში იყვნენ: უფროსი მსახური და მოღარე მთავრისა ქუთია კოზმავა, სიძე მოძღვარ მიქაბერიძისა – დავით ახვლედიანი და ნათესავი მისი, 13 წლის ყმაწვილი, დიმიტრი ხოჭოლავა. ხმაურობაზე გამოეღვიძათ. ქუთია კოზმავა მიხვდა, ეს ჯარი სასიკეთოდ არ არის მოსულიო. იმდენს ეცადა, ჯარს ხელიდან გაუსხლტა და ფეხით მთავარ-

თან გაიქცა ამბის შესატყობინებლად.

ოჩამჩირედან კვასკეში 700 ჯარისკაცი გაგზავნეს და გზის მაჩვენებლადც როსტომ მარშანია გააყოლეს. ცოტა ხანს უკან ამ შვიდას კაცს 3,000 კაცი სხვა დაადევნეს. ბოლოს, თვით გენერალი შატილოვიც გაუდგა კვასკეს გზას, თან მიჰყავდა 2,000 ჯარისკაცი. ჰფიქრობდნენ, მთავარი ასე ადვილად არ დაგვნებდებო, მთელ აფხაზეთს შეგვიყრის და გაგვიძალიანდებო. ოჩამჩირეში 1,000 კაცი გარს შემოერთყა დაბას, ვინც შიგ მოექცა გარეთ არ უშვებდნენ, – მთავარს ამბავი არ მიუტანონო. დუქნები დაჰკეტეს და თითოეულ მათგანს 10-15კაცი მიუყენეს დარაჯად.

მალულად გამოქცეული ქუთია კოზმავა გაგზავნილ რაზმის მოსვლამდე აიჭრა კვასკეში და მთავარს ყოველივე მოახსენა. მთავარმაც რამდენიმე ერთგული კაცი იახლა და მივიდა სოფ. გუფში, თავ. მარშანიებთან, თავისი უმცროსი შვილის მიხეილის (არზაყანის) აღმზრდელებთან. შველა თხოვა, ტახტი ხელიდან მეცლებო. მაგრამ მარშანიებმა სანუგეშო ვერაფერი უთხრეს: რუსის ჯართან ჩვენი, ომში გაუწვრთნელი აფხაზები ვერაფერს გახდებიან, ტყუილად დაიხოცებიანო. გვიან-და იყო ბზიფელებისათვის რომ შეეტყობინებია ამბავი, და წელმოწყვეტილი მთავარი ბედს დამორჩილდა. გუფიდან ჯარის მისაგებებლად წამოვიდა.

#308#

მთავრის საძებრად წასული ჯარი კვასკეს ავიდა. რაკი მთავარი იქ არ დახვდა, უკან გამობრუნდა. შუაგზაზე მთავარიც შემოხვდა. – მზადა ვარ, წამიყვანეთო. ოჩამჩირეში მთავარს საჭირო დრო მისცეს ბარგი ჩაელაგებია და გამოუცხადეს: მეფის ნაცვლის ბრძანება გვაქვს, ქუთაისში წაგიყვანოთ, იქ ბინა გაქვთ მომზადებული და იქვე იცხოვრებთო. ქუთაისის ხსენებაზე მთავარს გაეხარდა: რაკი სამშობლოში ვიცხოვრებ, ჭირს ადვილად გავუძლებო. ოქროსა და ვერცხლის ფული და განძეული დიდ ყუთებში ჩააწყობინა, თან წამოიყვანა ქუთია კოზმავა და რჩეული ქორ-მეძებრები. მსახურთ დაუბარა, – შემოგითვლით და მაშინ წამოდით, დანარჩენი ქორ-მეძებრებიც მაშინ წამოიყვანეთო. ბოლოს, სასახლეში შევიდნენ როსტომ მარშანია, ყაზახთა პოლკოვნიკი და რამდენიმე ოფიცერი, გამოიყვანეს მთავარი და მიაცილეს ნავამდე, სადაც გენერალი შატილოვი უცდიდა. ორივენი გემზე ავიდნენ. ნაპირზე აუარებელი ხალხი იდგა საყურებლად გამოსული. ყველას ეგონა, გემი ფოთისაკენ წავაო. მთავარი ნაღვლიანის თვალებით გადმოსცქეროდა სასახლეს, აბჟუას, მთლად აფხაზეთსა... გული აუჩუყდა, თვალებზე ცრემლი მოერია და თვალი აარიდა იქაურობის მზერას. მხოლოდ გონების თვალთ უცქეროდა თავის აწმყოს და მომავალს, იმის გამოცნობას-და ცდილობდა, რა მომელის, რას მიზამენ, ან ჩემს ქვეყანას რა დაემართებო... ერთი აზრი შავბედითი ყორანივით თავს დასჩხაოდა, არ ასვენებდა: ჩემთან ერთად

ბოლო მოედება აფხაზეთის სამთავროს სამუდამოდაო... გემი გაგიდას (სოფელია ოჩამჩირის აღმოსავლეთით) გაუსწორდა. დაუპირდაპირდა ანაკ-ლიას, საცაა, ფოთში ჩავალთ, – იმახოდა გუნებაში მთავარი.

უცბათ კაპიტანის კომანდა გაისმა და გემმა ნელ-ნელა პირი იბრუნა რუსეთისაკენ... მთავარს გონი ვერ მოეკრიფნა. თავის თვალებს არ უჯერებდა... ოჩამჩირელთაც დაინახეს უკან მიბრუნებული გემი. ყველანი დარწმუნდნენ, რომ მთავარს პირველად და უკანასკნელად ხედავდნენ. უნდოდათ პროტესტის გამოცხადება, მაგრამ საყოველთაოდ მთავარი ოჩამჩირეში დატოვებულმა 4,000 კაცისაგან შემდგარმა ჯარმა, ყველას გულშივე ჩააკვლევინა ეს პროტესტი, გარედან მხოლოდ ცრემლად გამოხატული. გემმა მთავარი ნოვოროსიისკში გაიყვანა. ხოლო იქიდან ქ. ვორონეჟში წაიყვანეს საცხოვრებლად.

მთავრის წაყვანის მეორე დღეს ოჩამჩირეში ბოქაულად ვინმე კაცმანი დანიშნეს. მისი პირველი განკარგულება ის იყო, რომ აქ დასახლებულ 700 კომლ ლაზებს გამოეცხადა: პასპორტები მოიტანეთ, ან ყველანი გადასახლდით აქედანაო. უმეტესმა ნაწილმა ქონება ნახევარ ფასებში მიჰყიდ-მოჰყიდა და იქაურობას თავი დაანება. ექვსი თვის უკან მთავრის ქონების საპატრონოდ ადმინისტრაციამ დანიშნა დადიანები დავით გიორგის-ძე (ცოლის ძმა მთავრისა) და ნიკოლოზ ელიზბარის-ძე (სიძე მთავრისა). სამთავრო ბეჭედი მიხეილისა დარჩენოდან დეკანოზ მიქაბერიძეს და მთავრის მდივანს გიგო ხოჯაშვილს, – რომელსაც მთავრის #309#

წაყვანის შემდეგ ბევრი ყალბი საბუთის ქაღალდები უკეთებია და მთავრის სახელით უსაღებია. მთავრის ზოგიერთი მამულის გაყიდვასაც-კი აზრალეზდნენ.

ოჩამჩირეში რომ კაცმანი დანიშნეს, სოხუმში პოლკოვნიკ კონიარს ჩააბარეს უფროსობა და აფხაზეთის პატრონობა.

სამშობლოს დაშორებულ მთავარს დიდხანს არ უცოცხლია, რამდენიმე თვის შემდეგ გარდაიცვალა, სამშობლოში მოასვენეს და შესაფერისი პატივით მოქვის ტაძარში დაასაფლავეს.

აფხაზეთის მთავარი რომ 1864 წელს წაიყვანეს, ორი წლის შემდეგ, 1866 წ. 10 ივლისს, აფხაზეთში რუსული მართვა-გამგეობის შემოღება იქნა გამოცხადებული. სოხუმიდან ლიხინში ჩამოვიდა მაშინდელი სოხუმის სამხედრო ნაწილის უფროსის თანამდებობის აღმასრულებელი პოლკოვნიკი კონიარი. უნდა გამოეცხადებინა აფხაზეთის: – ბატონ-ყმობა უნდა გადავარდეს აფხაზეთში, როგორც რუსეთის იმპერიის სხვა ნაწილებში მოხდაო, მიწები სახელმწიფოდ უნდა გადავიდესო. კონიარს სოხუმიდან თან მოჰყავდა მთავრის მცირეწლოვანი უფროსი შვილი, გიორგი, – თუ ვინიცობაა, არეულობა მოხდა, ამის პატივისცემით მაინც

არაფერს გამიბედავენო, თან ახლდა აგრეთვე 70 ყაბაზ-რუსი. მთავრის სასახლის წინ მინდორი საესე იყო სხვადასხვა სოფლებიდან ჩამოსული აფხაზებით. ყველანი თოფ-იარაღში იყვნენ ჩამსხდარნი, მაგრამ საომრად მოსვლა, ამბოხების მოხდენა წინდაწინ არავისა ჰქონია აზრად...

სასახლის აივანზე გადმომდგარმა კონიარმა თარჯიმანის, გიორგი ტკეციშვილის პირით გამოუცხადა თავის მოსვლის აზრი. ხალხმა ვერ გაიგო კარგად მისი ნათქვამი, ვერ გაიგო და გაუკვირდა კიდეცა. ბატონ-ყმობა აქ სიტყვის მასალად არის ხმარებული, ალბათ, უნდათ მიწები ჩამოგვართვანო. კოლიარს ხალხმა პასუხად ის უთხრა, რომ ერთი კვირის ვადა მოგვეცით საფიქრებლად, თან ნამესტნიკს მოვახსენებთ ჩვენს მდგომარეობას, მანამდე კი გადაწყვეტილს ვერაფერს გეტყვითო. კონიარი, როგორც მომსწრენი მოგვითხრობენ, მეტის-მეტი ფიცხი ხასიათისა ყოფილა, ლაპარაკის დროს ნათქვამ სიტყვების სიმძიმეს არ აკვირდებოდაო. მან დაივიწყა, რომ მეტად მძიმე საქმის გადაწყვეტა ჰქონდა მინდობილი; დაივიწყა, რომ ერთხელ გამოცხადებით, ბრძანებით და მუქარით აფხაზებთან ვერას გახდებოდა; დაივიწყა, რომ აფხაზნი, როგორც თავმოყვარე ხალხი, აღელვებული კილოთი ნათქვამ სიტყვებს ვერ მოითმენდნენ, არავის შეარჩენდნენ. კონიარმა თავისი თავი წარმოიდგინა ისეთ კაცად, რომელსაც ყველანი სიტყვაშეუბრუნებლად, დაუყოვნებლივ უნდა დამორჩილებოდნენ, და გულმოსულად უარჰყო ხალხის თხოვნა; კიდეცა შეურაცხყო აფხაზნი უწმაწური სიტყვებით. თარჯიმანმა კონიარის ნათქვამის თარგმნა რომ გაათავა, ერთმა მოსწრებულმა ვაჟკაცმა თადა მარდანიამ ხალხს შესძახა: ერთმა კაცმა როგორ შეგაშინათო, და თოფიც გაისროლა თურმე. ნერვებდაძაბულ ხალხს მეტი წა-
#310#

ქეზებაც არ უნდოდა და ტყვია სეტყვასავით წამოვიდა. მოკლულ იქნა ორი ოფიცერი, კონიართან მისული მოხელე ჩერეპოვი და 50-მდე ყაზახი. გაალმასებული აფხაზები აცვივდნენ სასახლეში; კონიარი თვითონ ბუხარში შეიმალა და მისულეებს მთავრის შვილი გიორგი გამოაგება, – იქნებ როგორმე დაამშვიდოს აფხაზნი და სიკვდილს ავცდეთო. მაგრამ ვერც ამან უშველა. აფხაზებმა გიორგი შუაში ჩაიყენეს, რომ იმისთვის ხელი არავის ეხლო. ხოლო სხვები ოთახში შეცვივდნენ, კონიარი ბუხრიდან გამოათრიეს და ასო-ასოდ აჰკაფეს.

ალექსანდრე ეპისკოპოსი მეორე დღეს მთავრის ძმის, ალექსანდრეს მეუღლემ, ბომბორაში ჩამოიყვანა მალულად. ყაზახ-რუსებიც თარჯიმან მღვდ. მიქელ სახოკიას პირით დააჯერა: მენდეთ, ჩემთან არაფერი გიშავთო, და ისიც ეპისკოპოსთან ერთად იქვე ჩამოიყვანა. ჩასვა ყველანი ნავში, საიმედოობისათვის თვით მღვდ. მ. სახოკიაც გააყოლა და სოხუმში გაისტუმრა. ამგვარად, უვნებლად გადაარჩინა ყველანი უეჭველ სიკვ-

დილს.

აჯანყებულნი აფხაზნი ლიხინიდან წამოვიდნენ და ჯერ მიესივნენ გუდაუთას. იქაურობა გამარცხეს, აიკლეს და გადასწვეს. აქედან სოხუმის დასარბევად და იქ მყოფი მეფის ჯარის ამოსაჟღეტად გამოსწიეს. ორი ათას კაცზე მეტმა მოიყარა თავი. მაშინდელ სოხუმში ორმოციოდე ხის დუქანი-ლა იყო მეგრელ ვაჭრებისა. ამბავი მოვიდა თუ არა, კონიარი მოჰკლეს და აფხაზნი სოხუმს უპირებენ თავდასხმასაო, მცხოვრებთა და ჯარმა სოხუმის ციხეს შეაფარეს თავი. ეს იყო 28 ივლისს.

საღამოზე კოკისპირული წვიმა წამოვიდა და მდ. გუმისთა საშინლად აადიდა. საომრად წამოსული აფხაზები ადიდებულმა მდინარემ არ გამოუშვა და მთელი ერთი დღე წყალგაღმა დააკავა. ამასობაში ჯარმა დრო მოიგო, ჯებირები გააკეთა და დასახვედრად მოემზადა. 29 ივლისს აფხაზებიც მოვიდნენ და ქალაქს ჩრდილოეთიდან, ტრაპეციად წოდებულ გორაკიდან, მიესივნენ, ბოტანიკურ ბაღს ზემოდან. ხეებს ამოფარებულებმა მუსრი გაავლეს მეფის ჯარს და ის იყო, უნდა ქალაქი აეღოთ, მაგრამ ამ დროს ნავთსადგურში შემოსულ შხუნებიდან მთელი რვა პოლკი ჯარი გადმოსხეს. ორ-ათასამდე მეომარმა აფხაზებისამ ვერ გაუძლო მოწინააღმდეგეს და 30 ივლისს უკანვე წავიდა.

გემებით მოსულ ჯარს, რომელშიც ერივნენ გურულ-მეგრელთა მილიციონერებიც, თვით მირსკი (მთაერ-მართებლის თანაშემწე) მოჰყვებოდა. სოხუმში განსაცდელს რომ გადაარჩინეს, 15 აგვისტოს მირსკი ლიხინში ავიდა. გადაწყვეტილი იყო, აფხაზები არ დაეზოგნათ, მაგრამ წინააღმდეგობა არავის გაუწევია. დაბრუნებულზე კონიარისა და ორი ოფიცრის გვამი სოხუმში ჩამოასვენეს. ერთი მოკლულ ოფიცერთაგანი იყო ჩვენი ისტორიკოსი სულხან ბარათაშვილი, რომელიც სოხუმის წმ. გიორგის ეკლესიის ეზოში დაასაფლავეს, სადაც დღესაც მარხია.

#311#

გუდაუთის უფროსად დაინიშნა თავ. დიმ. ჭავჭავაძე, რომლის ბრძანებით აფხაზებს ყველას იარაღი ჩამოართვეს და სოხუმში ჩამოიტანეს. ჭავჭავაძემ არეულობის 30 მოთავე სახლში მიიპატიჟა, გაუმასპინძლდა და ურჩია, სოხუმში წამომყევით, შეინანიეთ დანაშაული და ვიშუამდგომლებ ყველაფერი გაპატიონო. სოხუმში ჩამოსულ მოთავეთ ყაზახები გააყოლეს და ყველანი რუსეთს გადაასახლეს. უმრავლესობა იქ დაიხოცა და ათი წლის შემდეგ ცოტანი-ლა დაბრუნდნენ სამშობლოში, მათ შორის სოფ. აცის მცხოვრები აფხაზი ბიამასირ მუსაიფა ოთირბა. დახვრეტით სოხუმში სამი დახვრეტეს: ყიზილბეგ მარღანია, აშვა ჭიფა და ერთიც უცნობი გლეხი.

ლიხინში მთავრის სასახლეს, მირსკის ბრძანებით, ცეცხლი წაუკიდეს და გადასწვეს. მისი უზარმაზარი ქვითკირის შენობიდან კედლები-ლა

დარჩა და დღეს თუ არა, ხვალ ისიც დაინგრევა. ამბოხების დროს და-
ხოცილი ყაზახები ერთ, საერთო ძმათა სასაფლაოში დამარხეს და ზევი-
დან ქვიტკირის ფანჩატური დაადგეს ლიხინის მინდორზე, ყოფილი
სასახლის პირდაპირ.

V

**შუაგულ აფხაზეთში. – აფხაზური სოფელი. – სწავლა-განათლება. – აფხაზე-
თის ჩამორჩენილობა.**

გუდაუთიდან მოკიდებული დასავლეთით, თითქმის 6-7 ვერსის მანძილ-
ზე, ადგილმდებარეობა დაცემულია, ვაკეა, ტყით დაფარული. პირველი
სოფელი აფხაზთა – ლიხინია, მთელი ექვსი-შვიდი კილომეტრის მან-
ძილზე გაფანტული იმნაირად, როგორც ამას სხვაგან იმერეთში ვხე-
დავთ. სახლი აფხაზისა, უმეტეს შემთხვევაში, წნული ფაცხაა, ისლით
ან გვიმრით დახურული, გვიმრითვე გვერდებშებურდული, სითბოსათ-
ვის, უიატაკო, უჭერო, უსარკმლო... სინათლე ასეთ ფაცხაში ჭუჭრუ-
ტანებიდან შედის ან და იმ ორ კარიდან, რომელიც ერთი წინიდანა
აქვს და მეორეც მის პირდაპირ, – უკანიდან.

რაც უნდა ღარიბი იყვეს აფხაზი, ასეთი ფაცხა ორი უნდა ედგას: ერ-
თი სასტუმროდ, მეორე – საჯალაბოდ, და თავის საცხოვრებლად. მთე-
ლი ყურადღება აფხაზს სასტუმრო ფაცხისათვის აქვს მიქცეული. მარ-
თალია, მორთული არ არის; იქით-აქეთ ტახტებია, ხშირად შიშველი; ეს
ტახტები დასაჯდომიცაა და დასაწოლიც. სამაგიეროდ, რამდენიმე ხელი
ლოგინი მხოლოდ სტუმრისთვის არის შეკერილი. აფხაზისათვის დიდი
სირცხვილია, სტუმარს ვერ დაუხვდეს, ვერ გაუმასპინძლდეს და ღამე
ვერ გაათენებოს...

მთელ აფხაზეთში ერთი კილომეტრის სიგრძე სასოფლო საურმე გზა
არ არის... და, მე თქვენა გკითხავთ, შესაძლებელია უგზოო მხარემ რამე
ხეირი ნახოს ცხოვრებაში? ხოლო თვითონ აფხაზი ამისთვის არა ზრუ-
#312#

ნავს. მართალია, აფხაზი ბუნებით ნიჭიერია, მიხვედრილია, მაგრამ ცა-
რიელი ბუნებრივი ნიჭი რას გახდება, თუ მხარში ცოტაოდენი მაინც
სწავლა არ უდგას და არ ეხმარება!... და სწორედ ეს სწავლაა აქეთკენ
სანთლით სამებარი. მე არას მოგახსენებთ ხალხის საერთო განათლების
შესახებ, იმ საერთო განათლებისა, რომელიც აქეთკენ არ არსებობს;
სავალალო უფრო ის გახლავთ, რომ ამ ხალხს ინტელიგენციაც არა
ჰყავს, ოთხი-ხუთი განათლებული კაციც არ მოეძევა, რომ წინამძღვრობას

უწევდეს თავის მოძმეთა, მათი ჭირისა და ლხინის გამომხატველი იყოს.

1893 წელს აფხაზეთის დედაქალაქ სოხუმში პირველად დაარსდა რუსული სკოლა აფხაზეთის, ორკლასიანი, ხუთი წლის კურსით. ეს სასწავლებელი „მთიელთა სკოლად“ წოდებული, სოხუმში დღევანდლამდე არსებობს. მაგრამ აფხაზეთა ცხოვრებას ნირი არ შესცვლია, არაფერი დასტყობია. ხუთი წლის განმავლობაში შეძენილ რუსულ წერა-კითხვას სკოლიდან გამოსული შეგირდი ერთი წლის განმავლობაში თითქმის სრულიად ივიწყებდა. თუ ქალაქში რჩებოდა, მისი იდეალი იყო, სადმე მწერლად შეეყო თავი, ან „სადნიკის“ (ჩაფარის) ეპოლეტი დაეკერებია მხრებზე. ხოლო თუ სახლში ბრუნდებოდა, მოკლე ხნის განმავლობაში იმავე ხელობას იწყებდა, რასაც მეზობელთა შორის ხედავდა.

დღეს ბევრ სოფელშია გახსნილი სამრევლო სკოლა, მაგრამ იმ უკუღმართი მიმართულებისა გამო, საზოგადოდ ჩვენებურ სკოლებში რომაა გამეფებული, აქაური სკოლები ყველაფერს ემსახურებიან, ყველაფერს ასრულებენ, გარდა მთავარი დანიშნულებისა – ყრმათა გონებრივი და ზნეობრივი გაწვრთნისა. აქაურ მკვიდრთ არც ამ სკოლათა არსებობა ჰმატებს რასმე და აღარც უმისობითაც დააკლდებათ რამე.

უკულტურობის, გონებრივი გაუნათლებლობის შედეგია ნაწილობრივ აფხაზეთა ღარიბული ცხოვრება, ნივთიერი ნაკლებობა. აფხაზი, ნამდვილი შვილი ბუნებისა, ჯერ ისევ იმ ხანაშია, როცა ადამიანი მხოლოდ მოშივებული კუჭის დაყუჩებისათვის ზრუნავდა. უფრო შორს გახედვა, გათვალისწინება მომავლისა – ემძიმება, ან ვერ მოუხერხებია და გაურბის კიდევ. სიმინდს თუ იწევს, იმდენს იწევს, რომ მის ცოლ-შვილს მეორე ჭირნახულამდე გაჰყვეს; აფხაზი ფიზიკურ დაღლას ერიდება. ზედმეტი, გასაყიდი სიმინდის მოწევას გაურბის; სირცხვილად მიაჩნია ვაჭრობა, სხვისთვის მუშაობა, საზოგადოდ, ფიზიკურ მუშაობას გაურბის. ბუნებასაც თავისი შვილი ისე არსადა ჰყავს განებივრებული, როგორც აფხაზეთში. კიდევ ამიტომაც, რომ აფხაზს ვერსადა. ჰხედავთ გარეთ გასულს, სამუშაოს საძებრად. არათუ გარეთ, აფხაზეთს მოშორებით, თავის სოფელსაც არა შორდება. თითქმის შუაგულ აფხაზეთში ერთ-ერთი მრეწველი მაქსიმოვი აწარმოებს ხე-ტყის დამზადებას. ყოველწლივით მასთან 2,000-მდე კაცი მოდის, მასთან ნახავთ: სვანს, რაჭველს, ლეჩხუმელს, გურულს, მეგრულს და აფხაზს კი – არც ერთს. აფხაზი ყოველივე ამას შორიდან უყურებს, სტუმარივით. უბრალო ხელოსნობა რა არის, #313#

იმასაც კი ვერა ნახავთ მათ შორის. რისამე ფიცრულის დადგმა რომ დასჭირდებათ, ხუროებს სხვაგანიდან უნდა დაუძახონ.

არც საქონლის მოვლა-მოშენებას მისდევენ. აქა-იქ თითოეულმა კომლმა თუ 5-10 თხა გაიჩინა, დიდი საქმეა. ისიც იმიტომ, რომ თხები

ზამთარ-ზაფხულ ცის ქვეშ არიან, საკვებს არა სთხოვენ.

ეგ არის, ხეხილისა და ვენახის გაშენება კი უყვარს აფხაზს. აფხაზი, განსაკუთრებით მოხუცი, ეზოდან ისე არ გამოვა, ხელში წალდი არ ეჭიროს თუ მცნობის დროა, დასამყნელი ტოტიც უჭირავს რომლისამე ხეხილისა. სადაც პანტას ან მაჟალოს ნახავს, უეჭველად უნდა დაამყნოს. ეს ჩვეულება შვილიდან შვილზე გადადის, ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ სააფხაზოში თვით უდაბურ ტყეშიაც კი ნახავთ მშვენიერი ღირსების შინაურ ხილს.

VI

მევენახეობა. – კულტი მიცვალებულთა. – მცენარეთა თაყვანისცემა. – „შაშუ“ ანუ „მჭედლობის ღმერთი“ – ბზით ვაჭრობა.

ხეხილის გარდა განთქმულია აფხაზეთის ვენახები და აფხაზური ღვინო. თავისებური და საამო საყურებელია აქაური ვენახები: გზის ორსავე ნაპირას ჩარიგებულია უსისტემოდ ხურმისა და თხემლის ხეებზე გადახვეული ვაზები! ამ ორი ჯიშის ხეს აქეთკენ სავაზოდ ყველგან უპირატესობა აქვს, რადგან ფოთლები წვრილი აქვთ, მზის სხივები ადვილად ატანს შიგ და ჩქარა ამწიფებს ყურძნის მტევნებს. აქ ზოგიერთი სოფელი მარტო ყურძნის მოსავლითა ცხოვრობს. ასეთებია: აჭანდარა, დურუპში, აბგარა, აცი, ლიხინი, ოთჰარა, ბარმიში, კალდახვარა, ბლაბურხვა და სხვ. ეს სოფლები ღვინის ბაღდადებად ითვლება აქეთკენ. საუკეთესო ღვინო დგება ამილახუს ჯიშის ვაზისაგან, რომელიც, როგორც აქ ამბობენ, მთავარს ქართლიდან, ამილახვრის მამულიდან მოუტანინებია. ღვინო ძვირფასი უდგება ამ ვაზს, მაგრამ სამწუხარო ის არის, რომ ნაცარმა სრულიად გააფუჭა და ამჟამად ძლიერ მცირე მოსავალს იძლევა. არის კიდევ სხვა ჯიშის ყურძენი, მაგ., ალბიში, რომლისგანაც ამულახუზე უკეთესი ღვინო დგება, მაგრამ თითქმის მოსპობილია. უფრო გავრცელებული ჯიშის ყურძენებია: კაპიჭი (შავი), აპაპყვაჯა (შავი), ავასარხვა (ოქროს ფერი), აჩქიქ, აჟიჰვატა. ეს 20-25 წელიწადია, „ადესის“ ყურძენიც შემოვიდა, რუსული ყურძნის სახელით მონათლული. წინათ ღორებისათვის თუ ჩამობერტყავდნენ მას, მაგრამ ახლა თანდათან პატივს ჰპოვებს, რადგან ბაზარი გაეხსნა და მოსავალიც კარგი იცის.

ომიანობამდე აქაური ღვინო აქვე იხარჯებოდა. მაგრამ ნაომევს გარეთაც გაეხსნა ბაზარი, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ამ მხარეში მეგრელებმა იწყეს დენა. აქაური ღვინო გაიცინეს ადლერში, შვაჩეში (სოჭი), ნოვოროსიისკში, ფოთს, ბათუმს და სხვ. მეგრელი ვაჭრები

#314#

დადიან სოფლად და მთელი ვენახის მოსავალსა ყიდულობენ. ყურძენს აქვე სწურავენ. გაწურული ღვინო კასრებით მიაქვთ გუდაუთამდე ურმებით და იქიდან გემით ან ნავეებით სხვადასხვა ადგილას.

თვითონ აფხაზი თავის სახარჯოდ ან გასასყიდად ცოტას იყენებს ღვინოს, მაგრამ თუ დაიყენა, მისი გამოზოგვით ხარჯვა ემძიმება; ეძებს ყოველ მარჯვე შემთხვევას, რამე წვეულება გამართოს და ერთბაშად გამოლიოს წლის მოსავალი, რომ მერე მთელი წელიწადი უღვინოდ იჯდეს, წმინდა წყლის ანაზარა.

რაც უფრო შორდებით გუდაუთს, ადგილმდებარეობა მაღლა იწევა, მცირდება ვაკე, სამაგიეროდ მატულობს სერები, მთები, კავკასიონის ქედის თანატოლად მიმავალი. მთის ფერდობზე არწივის ბუდესავით აქა-იქ მიკრულა აფხაზთა ფაცხები, მოსჩანს ვაზიანი ხეები, სიმინდის ყანები. მეტად ფერადი და საამო სურათია!... თვალი ერთნაირ სანახაობით არ იღლება. ღვინობისთვის გასულს ბუნებას მწვანე სამოსელი ისევ ისე გაუხუნებელი ჰმოსია, – იმ ზომამდე თბილა.

მგზავრის ყურადღებას იქცევს ეზოებში წამოდგმული თითო, ხან რამდენიმე პატარა ხის ფარდულები. ეს გახლავთ აქაურთა სასაფლაოები. მოუნათლავი აფხაზი თავისს მიცვალებულს შორს არსად ისტუმრებს, არამედ სახლის ახლო, ეზოში, თვალსაჩინო ადგილას ჰმარხავს, რათა შეეძლოს ხშირად დახედოს, ახლოს ჰყავდეს.

ხოლო იგივე მოუნათლავი აფხაზი ეზოში დასაფლავებულის სულის მოსახსენებლად სხვაგან აშენებს ამავე ფორმის ფარდულს, მხოლოდ უფრო დიდს. ასეთ ფარდულს აბაყა ჰქვია. ყავრითაა გადახურული, გვერდებამოშენებული. ოთხივე კუთხე დგამები აქვს ჩამორიგებული ჩამოსაჯდომად ან დასაწოლად. ასეთ აბაყას აშენებს მამა გარდაცვალებული შვილის სულის საოხად ან, პირიქით, შვილი მამისათვის. ამ შენობებს ერთგვარი სასტუმროც შეიძლება ვუწოდოთ, მხოლოდ სასტუმრო უმასპინძლო, უსასყიდლო და მარადჟამ კარ-ღია. ავდარმოსწრებულ მგზავრს შეუძლია შიგ თავი შეაფაროს გამოდარებამდე ან ღამე გაათიოს, ცეცხლი დაანთოს და ნაბადში გახვეული იქვე მიწვეს და მიიძინოს. როცა თავს ანებებს ასეთ სასტუმროს, მოვალეობადა თვლის შენდობა შეუთვალოს მიცვალებულის სულს, ვის სახელსაც ეს აბაყა ატარებს. ასეთი აბაყა განსაკუთრებით იქა კეთდება, საცა გზა იყრება, სოფელს მოშორებით. ზოგ ჭირისუფალს ისე სწამს მაღლიანობა აბაყასი, რომ სასმელ-საჭმელიც კი მიაქვს და შიგა ტოვებს, რომ დამშეულმა მგზავრმა შიმშილი დაიწყნაროს.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ დიდი ხანი არ უნდა იყოს, რაც აფხაზებმა თავიანთი მიცვალებულის დასაფლავება დაიწყეს. მისიონერი არქანჯელო

ლამბერტი, რომელმაც ამ სამასი წლის წინათ მოიარა და აღწერა სამეგრელო, გაკვრით შეეხო აფხაზეთსაც და აღნიშნა, რომ აფხაზები მიცვალებულთ ხეზე ჰკიდებდნენო. ალბათ, მანამდე სტოვებდნენ ამ მდგო-
#315#

მარეობაში ცხედარს, სანამ ყვავ-ყორანნი ხორცს არ დაჰკორტნიდნენ. მერე ცარიელს ძვლებს-ლა მარხავდნენ, როგორც ამას დღესაცა ჰშვრებიან პოლინეზიის მცხოვრებნი.

მეტად მრავალფეროვანი და რთულია აფხაზთა ჩვეულებანი ტირილისა, მიცვალებულის გლოვა-დასაფლავებისა, მეტად ვრცელია ჩვეულებანი წინაპართა სულის თაყვანისცემისა. მაგრამ, სამწუხაროდ, მეტს ვერ გავჩერდებით ამ საგანზე, რადგან ეს მეტად შორს წაგვიყვანდა და მგზავრის შენიშვნების ჩარჩოში, ცოტა არ იყოს, ძნელი დასატევი იქნებოდა. აქ მხოლოდ მოკლედვე შევეხებით ამ მხარეში ჯერ კიდევ მკვიდრად შენახულ ფიტოლატრიას ანუ მცენარეთა თაყვანისცემას.

მცენარეთა თაყვანისცემა მთელი დარგია პირველყოფილი სარწმუნოებისა. ხე, და საზოგადოდ მცენარე, ადამიანს ესდენ სამსახურს უწევდა, უწევს და გაუწევს. ამიტომ სრულებით ბუნებრივია ამ ადამიანის მხრივ, მცენარე რომ მფარველად, თაყვანისცემის საგნად, ღმერთად გაეხადა. მაგრამ, მეორე მხრივ ეს ღმერთი მუდამ კი არ იყო მოლიმარე, კეთილი, მუდამ არ უჩრდილებდა, მუდამ არ აძლევდა ნაყოფს, ხანდახან მრისხანებასაც აჩვენებდა თავის თაყვანისმცემელს. პირველ შემთხვევაში პირველყოფილი ადამიანი ცდილობდა მადლობა გადაეხადა, მეორე შემთხვევაში-კი გული მოეღბო, მისი რისხვა თავიდან აემორებინა. როგორც მადლობისათვის, ისე გულის მოსალბობად საჭირო იყო მსხვერპლი.

ზოგი ხე განსაკუთრებით იპყრობდა ადამიანის ყურადღებას: თავისი სიდიდით, თავისი თვისებით ან იმით, რომ განმარტოებით იდგა, სადმე ტრიალ მინდორზე. ასეთ ხეს ხშირად შეხვდება კაცი აქეთკენ. აფხაზი მოწიწებით გაივლის ხოლმე ასეთს ხესთან, თან ვალდებულია რამე აჩუქოს, შესწიროს და ასე თუ ისე მორჩილება გამოუცხადოს, მისი სიძლიერე აღიაროს. ვინ იცის, რა და რა ხასიათის, რა და რა ფორმის ძღვენსა და შესაწირავს არა ნახავთ ამ ხეთა ძირში! აფხაზის ფანტაზიას საზღვარი არა აქვს ამ შემთხვევაში. აქ ნახავთ თოხის ნატეხს, თოფის ლულას, საიაზმეს, სპილენძის ქვაბს, შავ ფულს, ცულის ნატეხს, თუნუქის ბრჭყვიალა ნაჭერს. გულუბრყვილო შემომწირველი დარწმუნებულია: ყოველივე ასეთი ძღვენი მადლობით არის წმინდა ხის მიერ მიღებულიო, და როგორც უკვე შეწირული და ხის საკუთრება, გარეშეთაგან ხელუხლებელია, ადამიანს რაც უნდა უჭირდეს, რაც უნდა დიდი ჰქონდეს დასაკუთრების სურვილი, მაინც ხელს არ ახლებს, რო გაუვლის შეწი-

რულ ნივთთა ამ საწყობს, გაჩერდება, დაიჩოქებს და თხოვს: „ულუფსა ჰათ (შენი წყალობა მომეც)“.

ასეთი ხე, გარდა იმისა, რომ თავის თაყვანისმცემელთ მფარველობს და იცავს, მოსამართლის როლსაც ასრულებს. მომჩივარნი და დამნაშავენი მასთან მიდიან, დამნაშავენი ფიცსა დებენ – ესა და ეს დანაშაული არ ჩაგვიდენიაო. არც გამოძიება, არც მოწმე, არც აპელაცია და #316#

არც კასაცია... ხე გაასამართლებს ყველას, მტყუანს ავად გახდის, თავის კარის წინ შესაწირავიანად მოიყვანს და მომჩივანისათვის ბოდის მოახდევინებს, დანაკარგს აზღვევინებს. ასეთ ხესთან უბრალო მომაკვდავს პირდაპირ როდი შეუძლია ლაპარაკი. ამისათვის განსაკუთრებული თანამდებობის პირნი არიან არჩეულნი: ესენია რომ მომჩივანთა თხოვნას ხეს მოახსენებენ, და სხვადასხვა...

მეორე საინტერესო სალოცავი აფხაზთა – შაშუ, ანუ მჭედლების ღმერთია. შაშუს სახელობაზე ტყეებში აკეთებენ პატარა ქურებს ქვებისაგან; კირის მაგივრად უბრალო აყალო მიწას ხმარობენ. ზედ აწყვია ჩაქუჩი და გაზი – სიმბოლო მჭედლობისა. ახალწლის წინადლით მლოცავნი ამ ქურასთან მიდიან, საკლავსა ჰკლავენ, საუკეთესო ნაწილს ცხოველისას – გულ-ღვიძლს, ხის შამფურზე წამოგებულს, შაშუს სწირავენ და დანარჩენს თვითონ შეექცევიან. მსგავსად წმინდა ხეთა, სამჭედურიც მოსამართლის როლს ასრულებს: მომჩივანნი მის წინ ფიცულობენ და თავიანთ სიმართლეს საჯაროდ აცხადებენ. აფხაზი, რაც უნდა ძალა ადგეს, ტყუილის თქმას სამჭედლოს წინაშე ვერ გაჰბედავს. ერთი ასეთი სამჭედლო სოფ. კალდახვარაში მაჩვენეს, ეკლესიის გვერდით.

გუდაუთიდან მდინარე ბზიფამდე, ანუ კაპოეტის წყლამდე, სურათი ათასფერად იცვლება, ერთი სურათი მეორეზე უკეთესი, უფრო მომხიბლველია! მაგრამ სურათი ბუნებისა, მდ. ბზიფის ხიდიდან რომ ეშლება მგზავრს, ყველას ჩრდილავს. აქედან ხედავთ მთელი ბზიფუს ხეობას, თვით იმ თოვლიან მთებს, ამ მდინარეს რომ ასაზრდოებენ. ეს ის ხეობა გახლავთ, რომელიც უხსოვარ დროიდან განთქმული იყო უძვირფასესი ჯიშით – ბზით. დასავლეთი ევროპის ბაზარზე სულ უკანასკნელმა ხე-ტყის მწარმოებელმა თუ ვაჭარმა იცის აფხაზეთის ბზის buis d'Abazie-ს სახელი. აქაური ბზა ყვითელია, როგორც კვერცხის გული, მეტად მკვრივია და გაშალაშინების შემდეგ სპილოს ძვლის მსგავსია. ამ ჯიშის ხეს აღმოსავლეთ საქართველოში იშვიათად ვხედავთ, აფხაზეთსა და სამურზაყანოში კი მთელი ტყეებია ოცისა და ორმოცი ათასი დლიურის სივრცისა.

ბზის ვაჭრობა აფხაზეთში დიდი ხნიდანვეა დაწყებული. ჯერ ისევ გენუელები (1120—1476) მოდიოდნენ აქ ბზის გასაზიდად. იმ ადგი-

ლას (ბიჭვინტასა და ბომბორას შუა), საიდანაც ეს საქონელი გემებით გაჰქონდათ, Capo de buis (ბზის ნავსადგური) დაარქვეს. იმ დროს ბზის ტყე თვით ზღვის ნაპირამდე წვდებოდა თურმე, მაგრამ აფხაზებს კარგი ღირსების ბზა უფრო შორი ადგილებიდან მოჰქონდათ. იაფადაც ჰყიდდნენ. ერთ ფუთ მარილში ერთ ფუთ ბზას აძლევდნენ. ღირსების გარდა აქაური ბზა შესანიშნავია თავის სიდიდითა და ხნოვანობით. აქაურ ტყეებში კაცი დღესაც შეხვდება 600-700 წლის ბზის ხეს, რომელსაც ზოგჯერ 10-15 გოჯი სისქე აქვს.

#317#

ამ უკანასკნელ დროს ბზის ტყეები ძალზე გაიჩეხა აქეთკენ და, რა თქმა უნდა, ამიტომ თვით საქონელიც გამვირდა. ამ ათისა და თხუთმეტი წლის წინათ ფუთი ბზა პირველი ხარისხისა ოთხ აბაზად და მანეთად რომ იყიდებოდა, ახლა იგივე ფუთი ორ მანეთად და მეტადაც ფასობს ალაგობრივ. მაინც ყოველწლობით აფხაზეთ-სამურზაყანოდან, თუ მეტი არა, 40.000-50.000 ფუთი ბზა გააქვთ საზღვარგარეთ.

მდ. ბზიფიდან მე-4 კილომეტრზე სოფელი კალდახვარაა. გზის პირას ერთი მხრით ეკლესია დგას ხისა, მეორე მხრით რამდენიმე დუქანი, მეგრელთა და აფხაზთა მოსახლეები. იმის ცოტა მოშორებით, სოფლის ბოლოს, დიდი მთავრის, ალექსანდრე მიხეილის-ძის მამულია, თ. გიორგი ერისთავისაგან ნაყიდი. შემდეგ – მე-19 კილომეტრიდან იწყება მამული პრინცი ოლდენბურგელისა და აქედანვე იწყება თვით გაგრაც, რომელიც ეს ორი-სამი წელიწადია, რაც გაშენდა და რომლის შესახებ ამდენს ლაპარაკობენ ყველგან.

VII

გაგრა: მისი წარსული, აწმყო და მომავალი

ამჟამად აფხაზეთში და საზოგადოდ შავიზღვის პირის აღმოსავლეთ ნაწილში ყველას პირზე აკერია გაგრა. ეს ერთი საუკეთესო კუთხეთაგანია შავი ზღვის პირას. აფხაზეთის ქება სოხუმიდან დაიწყო და, როცა სოხუმი ასპარეზზე გამოვიდა, არც ეგონათ, თუ მისი მსგავსი კუთხე მეორეც იქნებოდა ამ მხარეში. მაგრამ გაგრამ ლამის არის, თავი გაუსწოროს შავი ზღვის პირას მდებარე ადგილებს. სულ რაღაც სამი წლის წინათ ეს კუთხე ერთი მივარდნილი და უდაბური ადგილთაგანი იყო აფხაზეთისა. მისი მიგდებულობისა და უპატრონობის მიზეზი, სხვათა შორის, ისიც გახლდათ, რომ ერთი მხრით ჰშორავდა სოჩას, მეორე მხრივ – გუდაუთას. ერთ მიზეზად კიდევ ის უნდა ჩავთვალოთ, რომ რი-

გიანი ნავსადგური არა აქვს, რომ გემებს უშიშრად შეეძლოთ გაჩერება დელვის დროს. ამ ოთხი-ხუთი წლის წინათ ვისთვისმე რომ გეთქვათ: დღევანდელ გაგრში დღიური მიწა შიგ დაბასა და დაბის გარეთ ას თუმნად გაიყიდებო, სასაცილოდ არ ეყოფოდათ თქვენი ნათქვამი!...

ერთი დრო ჰქონდა გაგრას, დრო ომიანობისა. მარჯვე მდებარეობის წყალობით საომარ ასპარეზად იყო არჩეული. კავკასიის ქედის თანტოლად მომავალი მთა აფხაზეთისა გაგრასთან შიგ ზღვაში იჭრება და ჰქმნის ბუნებრივ საზღვარს აფხაზეთსა და საჩერქეზოს შორის, საზღვარს მიუდგომელს და ძნელად გადასალახველს, საკმარისია ამ ალაგას ათი, ოცი კაცი ჩასაფრდეს, რომ მოსეულს, რიცხვმრავალ მტერს კუდით ქვა ასროლინოს. ასეთი სტრატეგიული მნიშვნელობა რომ ჰქონდა გაგრას, #318#

სწორედ იმიტომაც ააშენა რუსეთის მხედრობამ აქ ციხე და შიგ გარნიზონები ჩააყენა სამოციან წლებში, როცა ომი ჰქონდათ ჩერქეზებთან. ერთხელ ჩერქეზნი შეკრებილან და გადაუწყვეტიათ ღამით უჩინრად დასხმოდნენ თავს რუსთა გარნიზონს. გულისნადებს თურმე მშვენიერადაც აისრულებდნენ და მტერი ცოცხალი ერთიც ვერ გადაურჩებოდათ. რომ შინაურობაში მოღალატე არ გაჩენოდათ, რომელმაც რუსეთის ჯარს ჩერქეზთა განზრახვა შეატყობინა. ასე რომ, როცა ჩერქეზნი მიადგნენ ციხეს, რუსები მზად იყვნენ და სრულებით ადვილად უკუაქციეს მტერი.

როგორცა ვთქვით, გაგრამ ამ სამი წლის წინათ წამოჰყო თავი, მაგრამ თავი წამოჰყო არა როგორც ციხესიმაგრემ არამედ როგორც კლიმატურმა სადგურმა, თვალის სასეირო და დროის გასატარებელმა ადგილმა, რომელმაც უთუოდ დიდი მეტოქეობა უნდა გაუწიოს დასავლეთ ევროპის კურორტებს. რუსეთში დიდი ხანია აზრი ტრიალებს: შავი ზღვის პირის მშვენიერი ადგილები, თბილი ჰავით შემკულები, გამოიყენონ და რუსეთის ფული, ევროპის კურორტებში რომ იხარჯება, რუსეთის იმპერიაშივე დარჩესო. ამ აზრის განხორციელება თავს იდო პრინცმა პ. ოლდენბურგმა, რომელმაც მთელი კომისია შეადგინა და მიანდო შავი ზღვის პირად კლიმატურ სადგურისათვის შესაფერისი ადგილის არჩევა. ბევრი კვლევისა და ძიების შემდეგ არჩევანი გაგრას ხვდა.

მართლაც და ამაზე უკეთეს ადგილს ვერც აირჩევდნენ აქეთკენ როგორც ჰავისა, ისე ბუნების სიტურფის მხრივ. ჩრდილოეთით გაგრას ჰვარავს ტყით შემოსილი მთა, რომელიც ბუნებრივ კედლად და დაბრკოლებად უდგება კავკასიის ქედიდან წამოსულ ცივს ქარს. ხოლო დასავლეთიდან ზღვა სითბოს უგზავნის აქაურობას.

გაგრის ის ნაწილი, სადაც ახლა სასტუმრო და სხვა შენობებია, ამ

სამი წლის წინათ წარმოადგენდა ჭაობს და კაცის სიმაღლეზე აყრილ გვიმრით იყო დაფარული. დიდი ბძროლა იყო საჭირო ამ მცენარის აღმოსაფხვრელად და ჭაობების ამოსაშრობად. გარდა ამისა, თვით შენობების დასადგამი ადგილი რა კი ცოტა იყო, კლდისათვისაც უნდა წაერთმიათ ერთი ნაწილი. შრომამ ყველაფერს სძლია. ჭაობები ამოაშრეს. გვიმრნარის ალაგას გაჩნდა მშვენიერი ბალი ტროპიკულ მცენარეთა. ძნელად დასაჯერებელია, რომ ამ ადგილს სულ ორი წლის განმავლობაში ასე ეცვალოს ფერი, მაგრამ ასე კი გახლავთ. აქაურ ბუნებას, თუ ადამიანმაც ხელი შეუწყო, სასწაული შესძლებია.

მეტად კარგი სამყოფელთა გაგრაში ზამთრობით. თბილა, ზამთრის სუსხს კაცი არა გრძნობს, მყუდროება იდილიურია. ტყეს სამოსელი თითქოს დეკემბრამდე ჰმოსავს, მაგრამ ზაფხულობით ცხელა. მზისაგან დღისით გახურებული კლდე ღამით ჰაერს აგუბებს და ადამიანს სუნთქ-#319#

ვას უძნელებს. რომ ზაფხულშიაც მიიზიდოს სტუმრები აქაურობამ, იმ განზრახვით მთაში 36 კილომეტრის მანძილზე გაყვანილია გზატკეცილი, რომელსაც კაცი საზაფხულო იალაღებზე აჰყავს, სადაც საზაფხულო აგარაკების გამართვასაც აპირებენ.

გაგრა ორია: ძველი და ახალი. ძველი, ანუ კეთილმოწყობილი ნაწილი გაგრისა, მდებარეობს იქ, სადაც სასტუმრო და სასახლეა პრინცისა, ახალი გაგრა ძველზე ხუთი კილომეტრით დაშორებულია აღმოსავლეთისაკენ და წარმოადგენს ასი მხარის მანძილზე გზის იქით-აქეთ გამწკრივებულ ხის დუქნებს. ვაჭრების უმრავლესობას ქართველები შეადგენენ; მათ შორის შეხვდებით სომხებსა და ბერძნებსაც. ამ დუქნებს შორის ერთი ხის სასტუმრო არის დუქნებისავე არქიტექტურისა. აქვე აქვთ ბინა ჩვენებურ მეეტლეებს, რომელთაც ქვემო და ზემო გაგრას შუა ხალხი დაჰყავთ.

რამდენად კოპწია და სუფთაა ძველი გაგრა, იმდენად ბინძური და ალუფხულია ახალი გაგრა. ერთი საინტერესო რამ მიაჩნის აქაურმა ვაჭრებმა. ყველას სადუქნე ადგილი იჯარით აქვთ აღებული აქაური მემამულისაგან, ვინმე ნახიმოვისაგან. ყოველი მედუქნე წელიწადში ათ თუმანს იხდის, ე. ი. იმდენს, რამდენითაც ამ ხუთი წლის წინათ 20 დღიური მიწის ყიდვა შეიძლებოდა. მაგრამ წარმოიდგინეთ, მამულის პატრონს ნახიმოვს, ეს ათი თუმანი ეცოტავება და უნდა აუწიოს საიჯარო გადასახადს. იქვე მახლობლად ერთ ჩვენებურს აქვს მამული და მოლაპარაკება აქვს გამართული ვაჭრებთან: ჩემს მამულზე გადმოდით, უფრო ხელსაყრელ პირობებში დაგაყენებთო. გვგონია საცაა, თავს მიაწვებენ ახლანდელ მემამულეს და კარგსაც იზამენ. ხსენებულ ნახიმოვს ამ ორი წლის წინათ აქ შეუძენია 2.000 დღიური ათ თუმნად. ახლა კი

ოთხკუთხ მხარს თუმნიდან ორ თუმნამდე აფასებს, ანუ დღიურს 12-14 ათას მანეთად.

წარმოუდგენელია, რა ფასები დაედო აქაურ მამულებს ამ ორი-სამი წლის განმავლობაში!... თვით პრინცმა ოლდენბურგმა კერძო მემამულეებისაგან იყიდა 800 დღიური მიწა, დღიური ზოგი 250 და ზოგიც 500 მანეთად. და ასეთ ფასში გაიყიდა ის მიწა, რომლის დღიური ოთხი წლის წინათ თუმნადაც არ იყიდებოდა. ამ ადგილებში აქა-იქ ჩვენებურებს ჯერ კიდევ შერჩათ მამული. მაგ., შარვაშიძეს 800 დღიური აქვს, კანკიას 150 დღიური, შენგელაიას 40 დღ. და სხვ. ბევრმა კი მოასწრო მამულის გაყიდვა და ათასობით აიღო.

გაგრა, – ეს ერთბაშად შექმნილი კურორტი და, თუ გნებავთ: ქალაქი. მეტად საინტერესო და საყურადღებოა. მას უთუოდ დიდი მომავალიცა აქვს...

#320#

უნდა გამოვტყდეთ, ცოტა არ იყოს, დაღონებული დავშორდით გაგრას, გაგრას გაცხოველებულს, გაგრას, რომელმაც ახალი, კულტურული ფერი უნდა დასდოს ჩვენი სამშობლოს ერთ კუთხეს; განსაკუთრებით მაშინ იმატა ნალველმა, როცა, გაგრას დაშორებით, თვალწინ წარმოგვიდგა მთელი კონტრასტი გამოღვიძებული გაგრისა და აფხაზეთის დანარჩენ ნაწილს შორის ამართული, კონტრასტი სიბეჭავისა, უმეცრების, უპატრონობისა და უმწეობის აღმნიშვნელი...

სარჩევი

რედაქტორისაგან 3-6

გურია

I. **ნატანებიდან.** წინასიტყვაობის მაგიერი-მარშრუტი: ნატანჯ-ოზურგეთის გზა. – თანამგზავრის გაცნობა. – „წყეულიმც იყავ, ბათომის ქალაქო!“ – პური თუ ღომი? – დვაბზუელი მეომრის თავგადასავალი 7-12

II. **გურიანთა.** გურიანთას ციება. – გურია ფირალების დროს. – ფირალობის მაგიერი – ქურდობა. – ძველი ქალაქი პეტრა ანუ „უჩინარი“. – სად არის პეტრას ქალაქი? – ოზურგეთს ჩასვლა. – ლიტერატურა გურიის შესახებ. – ძველი და ახალი გურია: საზღვრები, რიცხვი მცხოვრებთა. – საიდან დაერქვა აწინდელს ოზურგეთის მაზრას „გურია“? – ძველი მწერლები. – ბატონიშვილი ვახუშტი. – სულხან-საბა ორბელიანი. – დუბუა დე-მონპერე. – მარი ბროსე. – ქობულეთური ლეგენდა. – გურია – გული საქართველოსი 13-19

III. **ოზურგეთი.** ოზურგეთი. – მდებარეობა ოზურგეთისა. – ჰავა ოზურგეთისა. –

სახლები. – ვაჭრობა და ვაჭრები. – ჩაცმულობა იქაურის ვაჭრისა. – „პარასკევობა“. – მეგრელი მწყემსები გურიაში. – ქალაქის ბაღი, მისი წარსული და აწმყო. – ოზურგეთი, როგორც სატახტო ქალაქი გურიელებისა. – სასახლის გალავანი. – უკანასკნელი მთავარი გურისა და მისი ოჯახის თავგადასავალი. – გურიელთა ჩამომავალნი ოზურგეთში. – მოგზაური დიუბუა დე-მონპერე ოზურგეთში. – ბოტანიკოსი სავიჩი. – აწინდელი სახე მთავრის სასახლისა. – ეკლესიები. – სასტუმრო. – მცხოვრებთა რიცხვი. – ვინაობა მცხოვრებთა. – ქართველი კათოლიკენი ოზურგეთში. – დრუჟინა 19-27

IV. **ოზურგეთი** (გაგრძელება). ოზურგეთის სულ იერი ცხოვრება. – სწავლა-განათლება. – ქართული სტამბა. – წიგნის მაღაზია. – „მეტლეთა ამხანაგობა“ ანუ „კამპანია“. – გურიის სავაჭრო-სამრეწველო ამხანაგობა „შუამავალი“ და მისი მოღვაწეობა. – „შემნახველ-გამსესხებელი“ ამხანაგობა. – ქალაქის უფასო წიგნსაცავი. – ჟურნალ-გაზეთები. – ქალაქის თვითმართველობა. – ოზურგეთის მოქალაქის ოჯახი 28-36

V. **შემოქმედი**. ოზურგეთიდან შემოქმედამდე. – გარეგნობა აქაური სოფლისა. – გზა. – მეხილე გოგო-ბიჭები. – შემოქმედელნი. – დუმბაძიანთ გვარი. – მიტროპოლიტი იაკობ დუმბაძე. – მდ. ბჟუჯი. – უხიდობა, – ეშმაკების ბუნაგი და მამა გიორგი დუმბაძე. – მდებარეობა შემოქმედის მონასტრისა. – ძველი სიმდიდრე მონასტრისა. – მისი გაქურდვა. – შემოქმედის „გულანი“. – წინაპართა შრომისმოყვარეობა 36-42

VI. **გომი**. გომისაკენ. – გომელი გუშაგი: ცხენის თავი. – გომი, როგორც სააგარაკო ადგილი. – გომის ტყე. – წყლის ჩამური. – ფეხის ჩამური. – ღომის შემუშავება. – ღომის თესვა გურიაში. – სანთლის არაყი. – მეფუტკრეობა. – არყის ხდა. – გომის „ჩაქუხა“. – სტუმრად ყოფნა გლეხისას. – „პაპა-ჯვარი“. – დადეგი. – მღალავი. – ოზურგეთში დაბრუნება 42-51

VII. **ეწერი**. სოფ. ეწერი და მისი მცხოვრებნი. – უნუგეშო მომავალი. – სახელმწიფო ბანკი. – თავადაზნაურთა მოსალოდნელი უმამულობა. – რის პატრონია დღეს გურული გლეხი? – რის პატრონი იქნება? – სად უნდა გადასახლდეს გურული? – ვინაობა ეწერლებისა. – მათი ძალა და უნარი. – მათი სოფლის საზოგადო სახე. – ასიმილაცია. – მაგალითი წაღვერლებისა. – რაოდენობა რუსებისა გურიაში 51-56

VIII. **ლიხაური**. გზა. – მდებარეობა, – ეკლესია და მისნი სიძველენი. – „ჯვარი“. – დღეობა ანუ გამოფენა ლამაზებისა. – გურული ბანოვანი და მისი ჩაცმულობა. – გურული თავადიშვილი და გლეხი. – ძველებური და აწინდელი დღეობა. – ლიხაურის ციხე. – როგორ აშენდა ლიხაურის ციხე? – მამია გურიელის მოლარე და მისი შვილი. – ლიხაურის ტყე. – ჩვენი მასპინძელი 57-64

IX. ნაგომარი. ნაგომრისკენ. – გურიელის სამოურაო. – „ნაგომრობა“. – ჩვენი ხალხის ხელსაქმე. – სუფსის ჭალა. – მამულების გამიჯვნა	65-68
X. აკეთი. მამუკა თავდგირიძე და თავდგირიძეთა გადმოსვლა გურიაში. – მამუკა თავდგირიძე და აჭარის ფაშა აბდულბეგი ხიმშიაშვილი. – მამუკას მემკვიდრეობა. – მაცხოვრის ეკლესია. – საჯვარე თოხაძიანთ უბანში და ორიოდ სიტყვა ძველ ხელნაწერთა შეკრების გამო. – „ნაოფლარი“. – სოფლის მასწავლებელი. – ვასილ რუსი. – აკეთელი მათუსალა. – სტუმართმოყვარეობა. – აკეთელი იდალგო. – „მშვიდობით, ტარიელის სამშობლო სოფელო!“	68-87
XI. ბახვი. აკეთიდან ბახვამდე. – კარ-მიდამო გურული აზნაურისა. – მეღვინეობა. – გურიელის მეღვინეთუხუცესი. იონა მეუნარგია და გურული გლეხი. – გაბრიელ ეპისკოპოსი. ბახვის წინაშე. – შემნახველ-გამსესხებელი სალარო. – ვაკე-ჯვარი და ვაკეჯვარელები. – სწავლა-განათლება	87-94
XII. ბახმარო. ბახმაროს გზა. – კოკია და „ცხრა-ფუთა“. – მშვენება „ტიალისა“. – ბახმარო: მისი წასული, მისი აწმყო. – ერისთავების დავა. – მოჰაერენი. – ცხოვრების პირობები. – ბახმაროს საძოვრები. – მეგრელი მეჯოგენი. – უზა კვარაცხელია და მისი ფილოსოფია, მისი კარავი. – განდრეკილზე ასვლა. – მზის ამოსვლა. – ავდარი და გასვლა	94-107

აჭარა

I. ისტორიული მიმოხილვა. ისტორიული მიმოხილვა აჭარისა. – პოლიტიკური მდგომარეობა. – ოსმალს გაბატონება.	108-110
II. აჭარის მთაზე. საზღვრები. – შემოსასვლელი გზები. – ბახმაროდან გასვლა. – ბახვისწყლის სათავე. – სამასის წლის დაშორებული ძმები. – აჭარელ ქალების შეხვედრა. – ზოტიყელის ეილა. – საზოგადო სახე. – ეილის სასტუმრო. – გამასპინძლება. – „კითხვა სირცხვილი არ არის“. – იგავი. – ქართული ენა. – ჩემი მასპინძელი ირემამდე. – სახლი ანუ კონალი აქაურთა. მერძევეობა. – აჭარელი შინაურობაში. – გამომშვიდობება	110- 126
III. ზოტიყელიდან ღორჯომამდე. სანეტარო ბუნება. – მთის ჩივილი. – გურულ ქალ-ვაჟების მოტაცება. – „ჩრდილაზე“. – მთის გზა. – „სისხლის ღელე“ (ყანლი-დერე). – აჭარელი და ფირალობა. – ღორჯომის ტყე. – სათივეები აქაურთა. – ყიშლაღები. – სოფელში შესვლა	126-133
IV. ღორჯომი. აქაური სოფელი. – ჯამე. – სახლი აჭარელისა. – აქაური ბუნება და ზამთარი. – ქრისტეანობის ნაშთი და გრაფ უვაროვის მეუღლის საარქეოლოგიო მოგზაურობა აჭარაში. – არქეოლოგიური ნივთების გაზიდვა. – ჩვენი დაუდევრობა. – აქაური ქალი. – გორგამის ქალი იეთერა და მისი თავგადასავალი. – ხულომდე	133-142

V. სოფ. ხულო და აჭარის წარსული. ხულო. – წარსული ცხოვრება აჭარისა. – ხიმშიაშვილთა გვარი. – აბდულ-ბეგი ხიმშიაშვილი. – სელიმ-ფაშა ხიმშიაშვილი. – ახმედ-ბეგ ხიმშიაშვილი და გენერალი ბარონი ოსტენსაკენი. – ახმედ-ბეგის შვილები. – ქერ-ხუსეინ-ბეგი და ოსმალეთის ცდა აჭარის ფაქტიურად დამორჩილებისა. – ოსმალური ხარაჯის შემოღება. – ბათომის ოლქის დაპყრობა რუსეთის მიერ. – აჭარლების გადასახლება ოსმალეთში. – მათი ყოფა ახალ ქვეყანაში. – ამბოხება აჭარაში. – გენერალ-მაიორის კომაროვის „განცხადება“. – როგორ მიეგება ქალთველობა ახალ შეძენილ ძმებს. – სადილი ტფილისში 1878 წ. გიორგობისთვის 20. – წერილი შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილისა.	142-158
VI. აწინდელი აჭარა. საადმინისტრაციო დანაწილება და მცხოვრებნი: ადმინისტრაცია, სამართალი, ზნეობა, მცხოვრებთა რიცხვი. – ეკონომიური მდგომარეობა: ხვნა-თესვა, საქონლის მოვლა-მოშენება, მებაღეობა, მევენახეობა, მეფუტკრეობა, შინახელმოსაქმობა, – სამუშაოდ გასვლა. გადასახადი	158-181
VII. სწავლა-განათლება. სწავლა-განათლება და ქართული-ენა. – ჩვენი ზრუნვა. – შინაური ცხოვრება. – ოჯახი და ცოლ-ქმრობა; სამოსელი, ხალხის ჯანმრთელობა და მკურნალობა	182-193
VIII. ყადი-ოღლი. სოფელი და სოფელენი. – ხულოს საფერშლო პუნქტი. – ციხისყელი და ისტორიული ნაშთი. – ცთომილი ლოდი და მისი ლეგენდა	194-197
IX. თამარ-მეფე აჭარაში. თამარ-მეფის ხსოვნა. – ხულოდან გამოსვლა და ჩემი ჩიჩრონე იუნუსა ბერიძე. – ნეტარება მენდლიანს! – ვარცხლა. – ღორთა ვაკე. – შვიდის საფლავი ანუ წმინდანიანი – ფურტიოს ანუ დედოფლის ხიდი. – დედოფლის (თამარის) ქვა. – დედოფლის (თამარის) გზა. – დედოფლის წყარო. – სიმონაური. – ნახუცარი. – ფურტიო. – ყადი ეფენდი ბერიძე. – გამასპინძლება. – საბრუნავას სერი და იქ გადახდილი ბრძოლა-გამაჰმადიანებული ქამადაძე.	197-208
X. მარატის ხეობა. ფურტიოდან ალადაურამდე. – ემინ-ეფენდი და აქაური მასპინძლობა. – მაწყვალთის ტყე. – იმერხევის საძოვრებზე. – ლეგენდა ბუღა-გიოლის ტბისა. – სოფელი კუტის-ჯარი. – შავი ტბა. – შავშელელები. – ქურთები. – სარიჩაირი. – ბეგები. – მათი საადგილმამულო საქმე და ჩივილი. – ჯვარისწერა ქურთებისა. – ხირხათის ციხემდე. – თხილვანის ტყე. – ხირხათის ციხე. – სელიმ-ბეგ ხიმშიაშვილი. – ლეგენდა თამარ-მეფეზე	208-225
XI. სხალთის ხეობა. სოფ. ქოჩახი და ბეგების საზაფხულო სასახლე. – შერიფ-ბეგის უმცროსი ქალი ვერა-ბატი და მისი მასწავლებელი მოლა. – ნასოფლარი. – რას ნიშნავს სახელი „ქოჩახი“? – სოფელი ხიხაძირი. – ოლქობის (აჯანყების) ამბავი და „მოსქოფები“. – აქაური ხეგები. –	

მეწყერი. – სოფ ვერნები. – დაავადებული სული. – ვერნების ეკლესიის წარწერა. – გზა სხალთისაკენ. – ფაჩხის კლდე. – სხალთის ტაძარი და მისი არემარე. – ლეგენდები სხალთის ტაძრის შესახებ. – ხიმშია-შვილთა სასახლე სოფ. სხალთაში. – ხულოსაკენ. – აქაური ურმები 226-239

XII. **ხულოდან ბათუმამდე.** ხულოდან ქედამდე. – ქედა, შენობანი, ჯუმობა. – აქაურნი მცხოვრებნი. – თუფალ-ბეჩ შერვაშიძე. – ქართული ენა. – ჩემი თანამგზავრები. – „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ სკოლის ნაშაგირდალი ბები აბაშიძე. – სოფ. ერგე. – კაპანდიდი და კარჩხალის მთა. – აფხაზთა სოფელი. – ძველი და ახალი ბათომი 240-249

სამურზაყანო

I. **ოჩამჩირე – კარი სამურზაყანოსი.** ოჩამჩირე – კარი სამურზაყანოსი. – მისი წარსული და აწმყო. – სიმინდით ვაჭრობა. – ოჩამჩირის ბზა. – ოჩამჩირის სკოლა. – ქურდობა და მთავრობის ღონისძიება მის მოსასპობად 250-256

II. **ოქუმისაკენ.** სოხუმ-ზუედიდის გზატკეცილი. – თავ. დ. გოლიცინის გავლა ამ გზაზე. – სამურზაყანოელთა და ცალკე ილორელთა საჩივარი. – ოქუმისაკენ. – ჭირნახულს ცუდი პირი უჩანს. – ოჩამჩირული ტაიჭი. – ოქუმის ქართული წიგნსაცავი. 256-263

III. **სამურზაყანო.** გარეგნობა სამურზაყანოს სოფლისა. – კარ-მიდამო სამურზაყანოელისა. – შინაური საქონელი აქაურთა. – ოსკოლო სოფელი. – ეკლესიები. – თავისებური სასაფლაოები. – გზები 263-266

IV. **სამურზაყანოელი.** „სამურზაყანოელი გლეხი შინ“. – ჩემი მასპინძელი გუმა. – აქაური გლეხის მოსახლეობა. – ფაცხის მორთულობა: გარდერობი, ბუფეტი, სახლის ავეჯი. – საზრდო გუმასი. – როდის არის გუმა ბედნიერი? – სულიერი მოთხოვნილება გუმასი. – მისი დარდი, მისი ეკონომიური იდეალი. – როდის შეეცვლება სახე გუმას პირველყოფილ ბრძოლას ცხოვრებასთან? – ერთი ღამე გუმასთან. – ძველი ჩვეულება. – გამოთხოვება. 266-274

V. **მთისკენ.** – ხელუხლებელი სამეფო წიფლისა. – მისი გადარჩენის მიზეზი. – ისიც გაიკაფება. უღმერთო ბილიკი ანარის მთისა. – გზის დამამშვენებელი: წყაროები, მთის ნაკადულები; ნისლი. – მეორე გაზაფხული. – წყავის ბუჩქები. – დასასრული მთის გზისა 275-277

VI. **მთაზე.** მშვენიერია მთა! – შარდენის თიფუ. – ლაღნი შვილნი ლაღის ბუნებისა. ინახად დასხდომა. – რითი იკვებებიან ლაღნი შვილნი ლაღის ბუნებისა? – ბარად დაწყობილი გეგმა მთაში არგამოგადგებათ. – ღამე მთაში. – დილა. – გუმას რეკომენდაცია 277-284

VII. **მწყემსების ცხოვრება.** აფუნნი. – იალაღები. – საქონლის მოვების წესი. – ძველი და ახალი დოო მთაზე. – მერძეობა: ნაწი, დვრიტა, ყველი,

ქიფური, მაწონი. – ერბო-კარაქის კეთება არ იციან! – მატყლი, რო-
გორც წყარო აქაური მკვიდრის შემოსავლისა. – საკლავი საქონელი. 284-288

VIII. მწყემსების სარწმუნოება. სარწმუნოება სამურზაყანოელი მწყემსი
სა-მიქამ-გარიო. – მთის წყალი. – ჩაქუხა. – წყალში ბანაობა აკრძა-
ლულია – მიქამ-ბარიოს ტობა – მთა და მისი თაყვანისცემა. – ნაშ-
თი ასტროლატრიისა. – ჯუჯა ხალხი და ადამიანის გაჩენა 288- 295

აფხაზეთი

I. საერთო სურათი. სააგარაკო მიწების შესაძენად გამართული შეჯიბრი. –
სოფ. „მაიაკი“ და მეგრელთა თავგადასავალი. – გიორგი დიმიტრის
ძის შარვაშიძის მამული. – მეგრელი მოიჯარადრე. – ათვალისწინე-
ბული აფხაზეთი და 1876-77 წ. წ. რუს-ოსმალს ომი – თუთუნის
თესვის შემოღება აფხაზეთში 296-299

II. ახალშენები. ფსირცხის მონასტერი. – ცხოვრების მაძიებელი რუსები. –
რუსთა ახალშენები და მალარია 300-302

III. გუდაუთა და ლიხნი. გუდაუთა ძველად. – მეგრელი ვაჭრები. – ლიხნი. –
რეზიდენცია აფხაზეთის მთავრისა. – ლიხნის ტაძარი. – შერვაშიძეთა
გვარი 302-306

IV. აფხაზეთის მთავარი. უკანასკნელი მთავარი აფხაზეთისაო-მისი წაყვანა
რუსეთში. – პოლკოვნიკი კოლიარი და აფხაზთა აჯანყება 1864
წელს. – გუდაუთის უფროს დიმიტრი ჭავჭავაძე და აჯანყებულთა
მეთაურების დასჯა 306-311

V. შუაგულ აფხაზეთში. შუაგულ აფხაზეთში. – აფხაზური სოფელი. – სწავლა-
განათლება. – აფხაზეთის ჩამორჩენილობა 311-314

VI. ცხოვრება აფხაზთა. – მევენახეობა. – კულტი მიცვალებულთა. – მცენარეთა
თაყვანისცემა. – „შაშუ“ ანუ „მჭედლობის ღმერთი“. – ბზით ვაჭ-
რობა 313-317

VII. გაგრა. მისი წარსული, აწმყო და მომავალი 317-319